

Szekfü Gyula:

HÁROM NEMZEDÉK

és

AMI UTÁNA KÖVETKEZIK

A MAGYAR KÖNYVBARÁTOK SZÁMÁRA KIADJA A

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

21.642. — K. M. Egyetemi Nyomda Budapest, Múzeum-körút 6. (F.: Thiering Richárd.)

A Három Nemzedéknek 1920-ban megjelent első és az 1924 második kiadása után ez a kiadás is teljes egészében, változatlanul adja a Három Nemzedék eredeti szövegét. Ahol a lapszéli jegyzetekben újabb irodalmi utalások szüksége mutatkozott, ott az új adatok szögletes zárójelek közt találhatóak.

Egészen új a munka ötödik Könyve, melyben a Trianon óta jelentkező szellemi irányokat foglaltam össze, — ezeket is, miként a három korábbi nemzedék működését, Széchenyi István értékrendszeréhez mérve.

Az ötödik Könyv elején külön, előszószerű részletben jelöltem meg ezen új előadás vezető szempontjait.

Budapesten, 1934 februárjában.

Jelen kiadás a Három Nemzedéknek 1920 óta negyedik lenyomata és egyúttal az 1934-ben megjelent Három nemzedék és a mi utána következik c. munkámnak második, teljes és változatlan kiadása.

Budapesten, 1935 februárjában.

A szerző.

A H Á R O M N E M Z E D É K ELSŐ KIADÁSÁNAK ELŐSZAVA

Midőn az 1917. esztendőben a „Magyar állam élet-rajza“ című munkámat német nyelven kiadtam, felszólítást kaptam a német kiadócégtől, hogy a mű második kötete gyanánt az 1848, illetőleg 67 utáni történelem tünket külön, részletesen írjam meg. Ezt a felszólítást azonban kénytelen voltam visszautasítani, azon okból, mivel én az akkor uralkodó liberális történetfelfogástól diametrálisan eltérő állásponton lévén, utóbb lefolyt liberális félszázadunkat másnak nem, csakis dekadencia szomorú korszakának rajzolhattam volna. Ennek pedig *akkor*, midőn a létért harcoló nemzetnek elsősorban belső egységre és nyugalomra volt szüksége, értelme és jogosultsága semmiképen nem lehetett. Így én megelégedtem különvéleményem vázlatos érintésével a munka befejező részében, valamint a magyar kiadás előszavában. Utóbbi évtizedeink társadalmi bajairól megjegyeztem, hogy a „kapitalisztikus korszak új hatóerői hirtelen betörve, rohanó munkájukkal a meglévőt sokkal inkább megtámadták, semmint ez állami szociális előrelátás mellett szükséges lett volna. Az új erők új képződményeket hoztak létre, melyek a lassú történeti fejlődéssel még nincsenek szerves kapcsolatban. így érthető, hogy a gazdaság és szellemi kultúra a Nyugathoz hasonló legszélesebb alapokon épült fel, de az új társadalmi épületben itt is, ott is repedés és hasadék észlelhető, jeléül annak, hogy itt heterogén erők egy időben működtek ... A hiányok kitöltése, az akadályok leküzdése csak szervezett munkával valósítható meg,

hogy pedig erre a modern alkotmányos állam hagyományos gépezetével és kapitalista gazdaságával képes lesz-e, ez a jövő nagy kérdése nemcsak Magyarországra, de az egész széttépett európai közösség minden államára nézve“. A szűkebb magyar olvasóközönségnek szánt előszóban kimutattam liberális történetfelfogásunk alapvető hibáit, a valódi magyar nemzetiségtől eltéréseit, nyíltan szólottam a „huszonöt év óta rajtunk uralkodó dekadenciáról“ és az uralkodó politikai felfogással szemben konstatáltam, hogy az „alkotmányos állam mai formájában nem képes a nemzeti élet minden terén döntően közreműködni, munkája tehát feltétlenül kiegészítendő a nemzeti erőknek társadalmi és gazdasági szervezkedése által“.

Három évvel ezelőtt, a liberális illúziókba burkolózó magyarság e szavakat idegeneknek találta, visszhang rájuk alig kelt, ha annak nem veszem, hogy némely polgári-radikális kritikus megbámult miattuk, mint valami özönvízelőtti konzervatív őslényt. Munkám alap gondolatával: hogy a magyarság, története egész folyamán, integráns részét képezte a keresztény-germán kulturális közösségnek, senki sem tartaná érdemesnek foglalkozni.

Azóta a magyar világ nagyot változott... A liberális korszak szigorú megítélése nem választhatja többé két ellenséges táborba a nemzetet, mert immár mindenki megegyezik abban, hogy a liberális közelmúlt a tévelygés korszaka volt, melyből csak szerves munkával, a valódi nemzeti hagyományok kiépítése által emelkedhetünk ki. A tiltó ok, mely miatt a világháborúban el nem mondhattam véleményemet a közelmúltról, megszűnt tehát és ... íme a könyv, a magyar fejlődés rajza a múlt század negyvenes éveitől kezdve.

De ezt a könyvet akkor is megírtam volna, ha a közvélemény nem jön közelebb az én három évvel ezelőtt kimondott felfogásomhoz, aminthogy a munka kezdete még 1918 végére és 1919 elejére nyúlik vissza. Ezt a könyvet meg *kell*ett írnom. Ez a könyv személyes élményem. Abban a súlyos ínségben, melybe az 1918 októ-

beri katasztrófa döntött bennünket, melynek nyomorát éppen mi, a magyar értelmiség, érezzük legsúlyosabban: testünkön és lelkünkön, öntudatosan és az összefüggéseket áttekintve, — úgy éreztem másfél év óta és úgy érzem ma is, hogy munkaerőmet és munkakedvemet fel nem találhatom, míg le nem számolok a hanyatlással, melynek végén *ilyen* katasztrófát kellett megélnünk, míg szemébe nem nézek azon erőknek, amelyek az egészséges fejlődés sodrából kivetették nemzetemet.

Így írtam meg e munkát és... *salvavi animam meam*.

Bécsben, 1920 július havában.

ELSŐ K Ö N Y V

**SZÉCHENYI ISTVÁN
KONZERVATÍV
REFORMRENDSZERE**

I. SZÉCHENYI ALAKJA A LIBERÁLIS HAGYOMÁNYBAN

Mi szükség és mi érdem volna Széchenyi István gróf tanainak feszegetésében, mikor az utóbbi évtizedeknek állandó témája, minden oldalról körülményesen megtekintett alakja volt éppen ő, Széchenyi, a nemzetvezér államférfiú? Az ő nevét hallottuk napról-napra a nemzet hivatott vezetőitől, a közvélemény irányítóitól, az ő nevére esküdtek mindenek, kik a magyarságnak háttal és műveltség magaslatára emelésén fáradoztak. Tudós társaságoktól arisztokrata társaskörökig és egyetemi hallgatók szerény egyesületéig minden az ő nevét visszhangozta. Nemzetgazdák kimutatták, hogy őt kell követnünk, sőt követjük is; tudósok és nevelők hozzá mérték az újonnan felmerülő jelenségeket és szigorú anatómia alá került mindaz, mire Széchenyi zsinórmérteke nem illett. Társadalmunkat és sajtónkat korlátlanul használtuk fel valóságos Széchenyi-cultusz felépítésére, úgy, hogy most én könnyen tengerbe vizethordó gyermeknek tartatnám, még mindig újat akarván Széchenyiről mondani.

De távol legyen tőlem ilyen szándék. Még ha tudnék is újat a legnagyobb magyarról, lenne az bár tőlem telhetőleg legszebb és legjobb, azt sem volna érdemes elmondani azok után, mikkel legnagyobb géniuszaink, Vörösmartytól, Bajzától, Kemény- és Aranytól kezdve Széchenyit és magukat megtisztelték. Kitzűzött céloom nem kívánja újság keresését, sőt ellenkezőleg azt, hogy minél kevesebbet keverjek bele az előadásba magamból és a viszonyokból, melyek hatása alatt az objektív

összeállítás nyugalma megzavartatnék. Politikai rendszere jellemzésénél lehetőleg ragaszkodni fogok Széchenyi saját szavaihoz, hogy így kikerüljem a vészedeimet, melynek a két korábbi generáció tagjai szinte kivétel nélkül áldozatul estek: hogy t. i. Széchenyit olyanoknak jellemezték, minőnek látni nekik maguknak *jobb esett*.

Széchenyi alakját a bennünket megelőző két nemzedék túlságosan szubjektíve fogta fel, ebben megegyezik a hetvenes évek és a századvég nemzedéke. Különbséget közöttük a világosan látás és az őszinteség eltérő fokozatai tesznek. Az előbbi nemzedék vezetőinek közpályája visszanyúlván a negyvenes évekre, még sokan voltak közöttük, kik színről-színre látták őt s vele szemben ítéletüket azon benyomások hatása alatt formulázták, melyeket a kortársakban Széchenyinek a közvéleménnyel szembefordulása okozott. Hisz akkor minden, mi élt és a közporondon szóhoz jutott, állandó forrongásban volt Széchenyi ellen s még oly szelíd és mérsékelt államférfiak is, minő volt Eötvös József báró, igaz meggyőződéssel tárták tévesnek a legnagyobb magyar útjait. Ebből érthető, hogy a Széchenyi korára következő, második nemzedékben nem is találunk oly általános Széchenyi-kultuszt, mint később. Akkor még nem iparkodtak és nem is sikerült volna elleplezni az eltéréseket, melyek a kor irányelvei és Széchenyi rendszere közt fennálltak. Ez eltérések pedig igen mélyrehatók valának. Az 1848 és 1867-ben berendezett magyar állam egészben véve liberális alapokon, tehát — mint az akkori nemzedék jól tudta — *nem* Széchenyi elvei szerint épült fel. Széchenyi egy tisztelője, műveinek kiadója, Zichy Antal állapítja meg nem egyszer mint természetes dolgot, hogy a fejlődés nem adott Széchenyinek igazat, mikor ő „kelleténél kevesebbre becsülte nemzetünk életképességét“. Széchenyi folyton nemzethalálról beszélt, kedves szólamai voltak: a magyarság végvonaglása, kimerültsége, megdermedt nemzeti test, tetszhalál, már-már terjedező rothadás, teljes felbomlás, amely

kifejezések használata a második nemzedék szemében, a kiegyezési korszak helyreállott nemzeti szuverenitása idején, nemcsak anachronizmusnak, de vétkes könnyelműségnek tűnt fel. Meg is jegyzi, meglepéssel, Zichy Antal: „Mind e szólamokat, őszinteségük dacára, nemcsak készpénz gyanánt nem fogadtuk el, hanem határozottan visszautasítottuk, s egy cseppet sem bánjuk a közforgalomból azóta történt kiküszöböltetésüket.“ A nemzet nem halt meg, *tehát* Széchenyi tévedett, e logikai megállapítás befészkelte magát a második nemzedékbe, mely így aztán Széchenyiben többé-kevésbé fölösleges, hívatlan ébresztőt látott, kit Zichy Antal minden kegyelet mellett is e kérdéssel vélt aposztrofálhatni: „Nemzeted ébren van már, Széchenyi még aluszol?“¹

A közfelfogásnak Széchenyitől eltávolodását szinte villámként világítja be a jellemzés, melyet egy másik kitűnő hazafi, Beöthy Ákos nyújt Széchenyiről.² Amit ő Széchenyiről mond, az szinte mind Széchenyi *ellen* szól. A liberális nemzedék államférfia, ki a liberalizmus alapelveit tudatosan, komoly irodalmi tanulmányok árán tette magáévá, kénytelen volt Széchenyiben a liberális tanok ellenségét ismerni fel, azt, ki a szabadságnak mindent átalakító erejében nem hisz és politikai feladatának elvont eszmék terjesztése helyett a meglévői bőii kiinduló pozitív alkotó munkát tartja. Széchenyi Beöthy szerint is realista volt, ellensége a Kossuthtól képviselt idealizmusnak, mely az anyagi jólét gondját másodhelyre téve, mindenekfölött szabaddá akarta tenni a nemzetet. A nemzet pedig Széchenyitől elfordulva „elismerte az idealizmus felsőségét a realizmus felett és amint később kiderült, — teszi hozzá Beöthy — nem is volt oka megbánni azt“. Beöthy Ákos régivágású

¹ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István naplói*, a M. Tud. Akadémia megbízásából összeállította. Budapest, 1884. 136., 643. 1.

² Beöthy Ákos: *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei*, 2. kötet, I. rész, főként a 146., 157., 162., 167., 168., 173., 174., 178., 180., 184., 284. 1., 2. kötet, II. rész, 16., 51, 53. 1.

igazmondó ember lévén, őszintén megmondja véleményét Széchenyi rendszeréről: politikai működése „legkedvezőbb értelemben lángeszű rögtönzés volt“, tudása és politikai képzettsége hiányos, tanai és javaslatai „szóvirágokat“ foglalnak magukban és „szórszálhasogatáson“ épülnek fel. Anglia nagyszerű liberalizmusa minden hatás nélkül pattant le róla. „Széchenyi felfogásának egyoldalúsága mindenben kiviláglik.“ Bár a Hitel befejező sorainál szebbet és magasztosabbat Beöthy sem ismer, tartalmilag ezt a munkát is gyökértelennek tartja, mely nem a hazai talajból fakadt. A hitel kérdésével Széchenyi nem volt egészen tisztában, javaslataiban tárgyi tévedések és alaptalan aggályok foglaltatnak. Egyébként sem barátja a világosság-
nak: „a népnevelés előmozdítását illetőleg is komoly aggályai vannak, mindezekben veszélyt lát a magyar nemzetiségre, a zsidó emancipációnak is ellene szavaz“, Kossuthnak a testvériséget hirdető magasztos beszédeit pedig szívtelenül kigúnyolja.

Beöthy Ákost és nemzedékét a liberalizmus választja el Széchenyitől, kinek nem voltak előre megállapított elvei a politikában, minőket a liberalizmus elvont úton kifejleszteni s minden politikai akció céljává és irányítójává szeretett tenni. Széchenyi nem volt híve sem a szabadság, sem az egyenlőség és testvériség elvont ideáinak, politikai működése ezektől tökéletes függetlenségben folyt le. Az a generáció tehát, mely a liberális eszméket már az anyatejjel magába szívta, nem tisztelhetette Széchenyiben a követésre méltó példát, a vezért, ki nemzetét sírjából támasztja fel. Széchenyi a második nemzedék előtt legföljebb hatalmas piramis volt, tiszteletet parancsolóan állván a horizont szélén, büszke elszigeteltségben, melyet emberi látogatás alig zavar. Az új kor emberei nem járnak hozzá iskolába, mert amit tőle tanulhatnának, megzavarná pillantásuk biztonságát, s kétségeket öntene eszmékért hevülő „idealista“ szívükbe. Széchenyi tanaitól a második nemzedék őszintén és tudatosan elfordul s ebben tér el a harmadik

korszaktól, mely Széchenyitől hasonlóképen eltérő utakat járdáivá már nem vallotta be önmagának, hogy a legnagyobb magyar hagyományaihoz hűtlenné vált.

A század fordulóján már alig van ember, ki a döblingi remetét személy szerint ismerte volna. Nem felejtik el, de ismeretét a tradícióból, leginkább klasszikus íróink és költőink előadásából merítik. Kifejlődik a történeti távlatnak egy neme, melyben a nemzet liberális jelenét Széchenyitől elválasztó momentumok homályba állítatnak s a legnagyobb magyar alakja, mint minden magyarság kvintesszenciája tűnik fel. A történeti alakot, azonban homályos üveg közvetíti szemidegeink: éles sarkak letompulnak, kemény, életerős színek megfakulnak s marad egy hatalmas tömegű, elmosódó korvonalozású kolosszus, melynek arcvonásait kiki annak látja, minek akarja. Utóbbi évtizedeink Széchenyi-kultuszának nem a húsból és vérből álló ember, hanem egy ilyen elvonatkoztatott fogalom, dogmaszerű konstrukció volt a tárgya. Széchenyi tekintéiye mindenekelőtt állott s eszünkbe sem jutott feltételezni magunkról, hogy bármiben is differenciáink lehetnének az ő tanaival, melyekből időnkint bibitás hittal szoktunk idézgetni közkeletű kifejezéseket. Nem azt kerestük, mit mondott és mit csinált Széchenyi, hogy utasításait követve rendeztük volna be életünket; megfordítva jártunk el: megállapítottuk, hogy mit eszünk jómagunk és a mi tetteink elismerését, jóváhagyó bizonyítékait kerestük elő Széchenyi műveiből. Szellemét ily módon szinte adaptáltuk a mi viszonyainkhoz és óhajtásainkhoz. így aztán minél többet beszélünk és írtunk róla, annál kevesebbet találtunk szelleméből. Nevét drapériának használtuk jószándékaink felékesítésére, hazafias működésünk hangsúlyozására. Mindezt a rosszhiszeműségnek árnyékától is mentesen, inert sem a jóhiszeműség, sem a hazafias szándék kétségbe nem vonható a Széchenyi-kultusznál, melynek során kiki megalkotta magának az ő Széchenyijét, kit

tiszteljen, — a saját hasonlatosságára.¹ Innen a szomorú tény, a jóindulattal, tiszta honszerelemből megszervezett Széchenyi-kultusznak eredménytelensége, mert hisz hogyan hathatott volna ő vágyainkra és akaratunkra, mikor a való életben szinte diametrálisan ellenkezője volt annak, minőnek e hanyatló kor, saját lelkiismerete elaltatására, elképzelte. Az igazi Széchenyit már csak azért sem ábrázolták e kor szakfériai igaz valóságában, mert félték a hagyományos Kossuth—Széchenyi ellentétet megbolygatni, nehogy határozott állásfoglalással felingereljék a közvéleményt. A Széchenyi—Kossuth-dilemma elől fázósan kitérve, két jelesünket, a weimari Goethe—Schiller szobor hasonlatosságára, baráti kézfogásban ábrázolták, minek egyszerű következése lőn, hogy sem egyiket, sem másikat maga valóságában meg nem ismerte közönségünk. Így maradt, csupa jóindulattól, hatás nélkül korunkra épp az a két férfiú, kinek életéből és tanaiból legtöbb tanulságot vonhattunk volna le, meddő gondolatlanságunknak megbecsülhetetlen orvosságaként.²

Így most mégsem lesz egészen fölösleges Széchenyi politikai rendszerének rövid összeállítása. A tudományos kutatás végkép megállapítja, hogy Széchenyi alig állott idegen politikai írók hatása alatt. Nemcsak Anglia liberalizmusát, de a francia és német politikai és állambölcsészeti literatúrát is távol tartá magától!³ Csak itt-

¹ Jellemző erre azon kitűnő fiziológus esete, ki maga darwinista lévén, nagy diadallal kimutatta a különben szigorúan keresztényerkölcsei Széchenyiről, hogy korát megelőzve, — darwinista volt és politikai rendszerét geniális előrelátással a — fajok harca elméletén építette fel.

² Kivétel Friedreich István Széchenyi életrajza, mely teljesen Kossuth javára dönti el a kérdést. Hogy e kérdés ennyire kiéleződhetett, s a közvélemény e két jelesünket tisztán ily politikai szempontból ítélhette meg, abban felelős a Tudományos Akadémia is, mely alapítójának sem népszerűsítésével, sem pedig naplói és levelei illő kiadásával nem foglalkozott úgy, ahogyan kellett volna. [Széchenyi műveinek új, nagy kiadását gróf Klebelsberg Kunó kezdeményezésére a Magyar Történelmi Társaság készíti.]

³ V. ö. legújabban Angyal Dávid és Iványi-Grünwald Béla pontos összevetéseit, melyek, lehet mondani, Széchenyi gondolat-

ott, egy elszórt mondatáról lehet kideríteni, hogy idegen írótól való. De elveinek tömege, tanainak összessége annyira eredeti, hogy a szó igaz értelmében beszélünk rendszeréről, mely az övé volt és senki másé.¹

rendszerének idegenből vett tégláit kimutatták, maguk is felismerve az egésznek eredetiségét.]

¹ Az idézetknél, melyek következnek, 1848-ig megjelent főműveire korlátozzuk magunkat, köztük van a *Hitel, Világ, Stádium, Kelet népe, Politikai programtöredékek*, továbbá a később megjelent *Garat*, azután a beszédek és politikai cikkek (így az *Adó és két garas*). Az idézetek szószerintiek.

II. A NAGY PARLAG ÉS A NEMZETI BŰNÖK

Széchenyinél a politikai rendszer a lelki konstitúció szüleménye.

Ezt bizonyítani fölösleges; naplójának minden sora arról beszél, hogy lelkiélete a haza politikai sorsával már kora gyermekségétől feloldhatatlan kapcsolatban volt. A haza sorsa neki mindenkor személyes ügye volt; jól érezte magát és fellélegzett, mint pázsit üdítő esőre, ha a hon ügye rendben folyt, elkeseredett és testi?lelki beteggé lőn nemzeti veszedelmek idején. A negyvennyolcas katasztrófa lelki életében is katasztrófát, az egyensúly felbillenését okozta. Az ő politikája a lélek-bői fakadt.

Lelki konstitúciójának viszont magyarság az alapvonása.

A legnagyobb magyar jelzője méltán az övé. A kifejezés mikor megszületett, nagy ellenfele, Kossuth ajkain, a nemzetnek példátlanul tiszteletteljes meghajlását jelenté egyik fia előtt. De ma a szó hideg és tartalma homályos, szétfolyó.

Szélesebbkörű és melegebb fényt áraszt a jelző, mellyel Kemény Zsigmond báró nevezte: *a leghívebb magyar*. Ez a szó relációt állapít meg, Széchenyi és a nemzettest minden egyes, még utolsó tagja között is, relációt, mely alól senki ki nem vonhatja magát. Mi a magyarság iránti hűség? Miért ő a leghívebb? És hívek vagyunk-e minmagunk? — ily kérdések tolnak fel és hoznak zavarba bennünket e jelző kimondásakor.

Széchenyi a leghívebb magyar, mert a magyar talajt soha el nem veszi lábai alól.

Íme kiindulópontja és politikai rendszerének állandó alapja:

„Okoskodásom megállapított tényezője az, hogy Magyarország mindenben nagy parlag. *Magyarország nagy parlag!* Ez tehát azon horgony, melyhez kötöm elemzésem fonalát. Summára összehúзва én azt hiszem: legelsőbbben kebleinkbe nyúlni, eszünkhöz jönni, magunkkal számot vetni, magunkat, mint halhatatlan lelkű lényeket megbecsülni és aztán magunktól őszintén tudakolni: parlag, kopár országi és nemzeti körülmények közt vájjon fellelendjük-e földi létünk üdvét? Ha ezen magunkbaszállás és körülményeink fontolóravétele után hidegek maradunk s nem ébredesz bennünk valami nemesebb vágy, melytől epedünk, de az eddigi, minden közszellem és valódi nemzeti nagyság s csak ehhez kötött nemzeti becsület nélkül is el bírjuk viselni az életet, sőt azt vélvén, ej be erősen irigyel minket a világ, még kérkedünk is azzal: ám akkor öljük az időt s üljük ünnepeinket körülbelül mint eddig. Ha pedig arra kárhoztatná a magyar hont magasb hatalom, melylyel hiába küzd emberi erő, hogy maradjon parlag, maradjon kopár örökleg, akkor — gyűjtsunk pipára!“

A nagy parlagon, a magyar kopárságon épül fel Széchenyi rendszere. A magyarság parlagi, halhatatlan lélekhez méltatlan állapotban van, *ezért* kell a változtatás. Tehát *nem* azért, mert az ancien régime már egész Nyugaton helyet adott modern viszonyoknak, alkotmányos életnek, szabadabb társadalomnak. Széchenyinek a külföld mellékes; ő akkor is felrázta volna nemzetét, ha lábait soha ki nem teszi a hon határain túl és az angol, francia műveltség csodáit meg nem pillantja. ő a „csúnyácska hazában“, melyet végzete adott neki, nyílt szemmel, értelemmel és erkölccsel kezdé szemlélni az állapotokat. Első lépés tehát az adott magyar viszonyoknak egyszerű megismeréséből áll. Második lépése, szintén magyar talajon, a parlagnak munka alá vételét célozza.

„Nekem úgy látszik, hogy mindenekelőtt az értelemiséget tágítani, s a nemzetiséget terjeszteni kell, s Nagyöt, Dicsőt s Halhatatlant csak aztán vihetni végbe.“

„A sötét jövőendő pedig kizárólag csak azon feltétel alatt mutatkozik bíborszínű távolban, ha a Magyarság közértelmesség által fejlőd ki tökéletesen. S minél mélyebben vizsgáltuk a haza lakosait, szomszéd közötti állását, geográfiai helyzetét, természetajándékait s több effélét, s minél jobban törekedtünk kitanulni azon okot, melyből áldott következtetéseknek kellene a honra áradni, annál tisztábban látszott előttünk, ami végre tökéletes meggyőződésé lőn, hogy minden lehető előmenetelünk kirekesztőleg értelmességi súlyunk nagyobbításában, s csinosodó nemzetiségünkben verhet tartós gyökeret; hogy minden, ami nem áll valódi nemzetiségen, s valóságos, minden előítélet s szemfényvesztéstől megríszult értelmességen, alaptalan s előbb-utóbb bizonynyal elbomlik... Ha valami felemelheti még e hazát önboldogságára, Ura örök dicsőségére s hozzá illő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint *Nemzetiség s Közértelmesség*.“

A nemzetiség itt *magyar* nemzetiség, tehát magyar talajból való. Nem kevésbé az a közértelmesség is, mely Széchenyi szójárásában nem a tizennyolcadik század racionalizmusának, sem a francia forradalom és liberalizmus észisztizletének folyománya, nem is tisztán értelem és ész funkcióiira vonatkozik, hanem sokkal bővebb és mélyebb értelmű: az ember egész erkölcsi lényének kiművelését jelenti. Hozzá tartozik természetesen az ész képzése, sőt a könyvtudomány is; Széchenyi megköveteli, hogy mindenkinek legyen ideje és tehetsége könyveket vásárolni s az „idő és értelmesség józan lelkivel előhaladni“, de mindez a közértelmesség fogalmában csak mellékes helyet foglal el. A fő alkotó elemek ott érzelem és erkölcs, melyek az „emberi agyvelő“ hatalmát dicsőítik és a „lakosok több vagy kevesebb értelmi súlyától“ teszik függővé népek vagy államok jó vagy mostoha sorsát. A „kiművelt emberfő“ — ez a legtöbbször idézett kifejezés — Széchenyinnél

nemcsak az ész produktuma, aminthogy az agyvelő sem tisztán az ész székhelye, hanem egyetemlegesen „az emberi halhatatlan lélek legfőbb széke“. A közértelmesség sem pattan tehát elő az ész, az agyvelő funkciójából, mint Minerva a főisten agyából, hanem az egész emberi lélekből és annak az ő magas származásához, halhatatlan voltához méltó, tehát *erkölcsi* működéséből.

A közértelmesség tartalmát legbiztosabban körvonalazhatjuk, ha ellentétének, a közértelmesség hiányának jegyeit összefoglaljuk. Széchenyi ebben is hazai talajon áll: a közértelmesség hiánya néki a magyarság tévelygéseinek, ősi bűneinek összege, melyeket honfitársai szeme elé vinni, megdöbbszentő szenvedéllyel, szívhezszóló érzellemmel vagy gyilkos gúnnyal, egész pályáján át soha meg nem szűnt. A közértelmesség hiányát okozó ez ősi bűnök teszik az országot egy nagy parlaggá, kiirtásuk nélkül valódi haladás elképzelhetetlen, így válik a nemzeti hibák felkutatása rendszerének alapvető feladatává.

Nemzeti bűneinket, a századokon át buján burjánzókat négy bokoraljban mutatja be Széchenyi. Az elsőhöz a hiúság és rokonai: önhittség, önáltatás, öncsalás tartoznak, a másodikba lelkesedés és szalmatűz, harmadikba közretség, negyedikbe végül irigység és szülöttei, pártviszály és uralomvágy. Széchenyi mindegyiknek részletes természetrajzát adja, melyből itt csak néhány részlettel szolgálunk:

„Nagy *hiúság* azon fatális nyavalya, melyben mi magyarok igen nagyon szenvedünk.“

„Századokon keresztül a magyar hízelkedéshez szokott, amiből honosink nagyrészének önmaga túlbecsülése, gögje s hiúsága támada; az igaz, egyenes szótul pedig elszokott, amiből megint soknak azon teljes meggyőződése vévé eredetét, hogy Hunniát, mint dicsőség-tül ragyogót, s lakosit, mint magas helyen állókat a világ bámulja és irigyli.“

„Mondjuk ki egyenesen, hány van, ki nem bízza el magát az egész magyar földön?“

„Inkább kívánom, süllyedjen vérünk rövid vonaglás után semmiségbe, hogysen utóbb is, mint eddig, s mint ma, egy magamagát emésztő, hiúságtól szétboncolt, féregrágtá, magán segíteni és se halni, se élni nem tudó nyomorék vázként undokítsa el a közemberiség nagy családját.“

„Adót kell vetni mindazon ábrándra, ámításra, elfacsart ideára, misztifikációra, szemfényvesztésre s efféle tulajdonra, mellyel oly nagy száma a régi álma-
bul felébredt magyarnak megnelemszünőleg csalja magát és csal mást.“

„Mert nincs tagadás, hogy valahol több képzeleti tehetség, de egyszersmind több nyavalygó képzelet is létezzék, mint *magát szünetnélküli álmokban hintázni szerető Hunniában*“

A mi sokszor emlegetett szín pompás keleti fantáziánkat tehát Széchenyi politikai dolgokban egyszerűen az ősi nemzeti véték, a hiúság derivatumának tartja: hiúságunk kényszerít öncsalásra, arra, hogy a rideg való, az önszeretetünket megsemmisítéssel fenyegető reális világ elől az álmok langymeleg atmoszférájába meneküljünk. A *magyar álmok* így erkölcsileg éppen nem közömbös jelenségnek bizonyulnak, mert szülemenyei a hiúságnak, e súlyos beszámítás alá eső erkölcsi defektusnak. Ezért nincs Széchenyi szívében egy szikrányi elnézés, még kevésbé szimpátia a magyar álmok iránt.

Másik vétkünk a közismert *szalmatúz*, a hirtelen fellobbanó *lelkesezés*, mely bizonyos erényekkel párosulhat ugyan, de hatása mégis káros lesz. Ez Összefüggést Széchenyi világosan felismerte:

„Hazafiság, lelkesedés, hű pajtáság, legfeljebb lovagiasság?, személyi bátorsággal párosulva, íme itt vannak tökéletes láncolatban mindazon tulajdonok, melyekből általán véve össze van rakva nálunk nemcsak a jurista és juratus, de a magyar kéményseprőit felfelé legtöbb mesterember s most született művész, fabrikáns, kereskedő, sőt legtöbb soi-disant magyar statusember és tudós is; honnét aztán, ha a *vitéséggel*

kezdet, bátorsággal folytatott, lelkesedéssel tózsérlett és *pajtásági lángésszel* vezérlett intézvény előbb hal meg, mint csak jóformán még születve volna is, az nem egyéb, mint okszerinti eredmény, melyen senki se bámulhat.“

„A magyarnak áltálján véve azt vetik szemére, hogy egyedül szalmatűzként lobban fel, cserfaként azonban sohasem ég. S nyúljunk kebleinkbe, nem úgy van-e? Bizony nem tagadhatjuk. Ámde mi oka ennek-Sokan, sőt tudtommal mindnyájan, kik erről ítélnek, azt hiszik, egyedül keleti gyorsabb vérünk, egyedül természetünkbe szőtt nyughatatlanságunk okozza ezt. Én azonban másutt keresem e tulajdonnak kútfejét, abban tudniillik — és itt kérem figyelmezzünk —, hogy eddigelé a magyarnak vezetői jobbára, sőt kirekesztőleg mindig a nemzet enthusiasmusára appelláltak, számitási tehetségét azonban soha nem iparkodtak kellőleg ébreszteni, rektifikálni és azt tervük alapjául használni, honnét aztán természet szerint többenél több láng és füst s ebből támadó hamu vévé eredetét, de annál kevesebb életmeleg fejledezett, mely igazi és tartós egészségre emelhetne volna nemzeti testünket.“

A harmadik vétek a *közrestség*, a negyedik az *irigység*, mindkettő túlnyomóan politikai jelentőségű tényező, mely társadalmi és állami életünkre századok folyamán döntő befolyást gyakorolt.

„A közrestség nem engedi, hogy a nagyobb rész oly tárgyak körül felvilágosítaná magát, amihez egy-két hónap, egy-két értekezés nem elég, hanem esztendei szorgalmas előmunkálás kell; a nemtelen emberben mélyenfekvő hiúság pedig gátolja, hogy az igazságtalanok sokadalma ott keresse a számtalan hibák gyökerét, ahol azok valódi fészke van, tudniillik saját szánozásraméltó tudatlanságában s a legvilágosb okoknak sem engedő gögjében.“

„Mi magyarok tengünk hosszú századok óta, egy *magában irigykedő, agyarkodó, már-már pusztulásra fajult méhraj*.“

„Alig van köztünk ember, ki a másik megaláztatásán ne örülne.“

„Agyarkodunk egymás ellen, mint tehetetlen sajt-
férgek.“

„Az emberi nemben lappang, sőt a magyarban éppen nem lappang, de vajmi ocsmányul kitűnik az irigység és a sültgalambra való étvágy.“

Az irigységből politikai és társadalmi téren *pártviszály* és *uralomvágy*, valamint más oldalról rakoncátlanság származik:

„A magyar magát senkinek alávetni nem engedi; mindenki vezér, úr akar lenni s ha éppen jó órában van, maga alatt felrúgja a port és azt mondja: ez a világ közepe, hol én állok!“

E kutya-macska-féle agyarkodó szokásunkból fejlődik ki „azon különös szesz, vagy minek is nevezzük, mely szerint mindegyik kolompos, vezér vagy egyedül saját erejére támaszkodó pártkalandor akar lenni, s ehhez képest nincs is a világnak tán oly legkisebb féket, rendszert nem tűrő, s ekép oly kevéssé egy soron álló, összetartó s ennél fogva természetesen aránylag ahhoz, mi lehetne, oly gyenge, oly magán segíteni nem tudó népe, mint a magyar.“

És így, az erkölcsi bajok keserű felismerése útján, nem pedig egyéni pesszimizmusból, ideges félelemből és aggályoskodásból érkezik el Széchenvi a nemzeti halál gondolatához:

„Várjuk be nem a nagyszerű halált, hol ember millióinak szemében gyászkönnny ül, hanem minden dísz, szánakozás és hálaérzet nélküli kitörültetésünket nemcsak a nagytermészet virányábul, de még legközelebb szomszédunk tüsténti emlékezetébül is, minél többet és jobb sorsot önkénytül, irigységtül, egymás elleni agyarkodástul szétboncolt és jobbadán önzőkből álló népvegyület nem is érdemel.“

Hiúság, fellobbanó szalmatúz, önáltatás, irigység és uralomvágy mind olyan bűnök, melyek az emberek társasegyüttlétét zavarják, a társadalmi érintkezés nyugalmit és biztonságát megmérgezik. A magyar közélet

ezek hatása alatt Széchenyinek végtelen szomorú látvány, a *kölcsönös gyűlölet* visszataszító színjátéka:

„Valóban szomorú az eset, s vérünket tekintve, annál szomorúbb, mert gyűlölségi hajlama nem egy magyarnak koránt sincs kimerítve azon antipátia által, mellyel az arisztokrácia iránt viseltetik, de midőn con amore gyűlöli ezt, nem kevésbé gyűlöli a kormányt, gyűlöli az egyházi rendet, gyűlöli a katonát, gyűlöli a németet, gyűlöli a horvátot, gyűlöli a tótot, gyűlöli a görögöt, gyűlöli a városi polgárt, gyűlöli a kereskedőt, gyűlöli egyik a másikat stb., szóval gyűlöl mindent, mert hiszen hasonneműjével sem él békében, paraszthoz vonzó szerelme pedig bizony nem óriási s mégis biztos öbölben véli magát, mert hiszen mégis szeret valamit, s pedig legőszintebben s mindenekfölött, tudniillik a hazát, vagy tulajdonkép — mert ugyan mi a pusztá haza a benne lakó egyesek nélkül — a hazával mindig egybekevert saját drágalátos magát!“

Elismerem, nem kellemes és nem szórakoztató ez idézeteken végigtekinteni. Olvasásuk magyar lélekre szenvedés, mert szenvedést okoz a könyörtelen igazmondás, a szív zugaiban húzódó szenvedélyeknek napvilágra vonszolása az önismerettől irtózó emberi természetnek. De mellőzhetetlen kötelességemmé vált az erkölcsi lényünket így pőrére vetkőztető részleteket összeállítani, miután Széchenyi politikai gondolkodásáról kiderült, hogy abban a magyarság e belső tulajdonságai fontos alkotó tényezők. Idézeteim kétségtelenné teszik Széchenyi eredeti célját és kiindulópontját: ő nem a viszonyokat, nem az alkotmányt, a politikai és gazdasági berendezkedést óhajtá megváltoztatni, tehát nem az objektív, külsőséges, kézzel tapintható magyar világot, hanem a lelkieket, a magyarság egész belső, szubjektív világát. Reformmunkája elsősorban az egyes magyar lelki diszpozícióinak megjavítására s ezáltal az egyedekből kialakuló nemzeti lélek megnevelésére irányul.

III. A NEMZETI ERÉNY POLITIKÁJA

Mindenekfölött erkölcsi és társadalmi tisztaság az ő programja. A nemzeti vétkek ellentéte, a nemzeti Erény a cél, melyet ő szédítő magasságban, a lelki élet erkölcsi régióiban helyez el, mérhetetlen távol a kiindulóponttól, a Nagy Parlagtól. De bár kiindulópont és kitűzött cél ég és földként távol egymástól, Széchenyi lelkében soha egy pillanatra is fel nem merült a kétség, hogy a magyarság fel ne tudna emelkedni Parlagtól Erényre, a nemzeti bűnökből az erkölcsi tisztasághoz. Fenéktelen mélységet és magas szférákat nemzeti oszlop köt össze biztos íveléssel abban a pillanatban, midőn a magyar *akarja* ezt.

„Itt tátong azon mélység, melynek fenekéből gőzölg ki a majd-majd elsüllyedendő nemzeti létnek rothadt szaga s mely mindaddig nemzeti koporsó gyanánt tárva fog állani előttünk, míg az önismeret s javulásnak csak jobb emberek által gyakorolt szelleme, az undok önség s törpe alacsonyosság feletti diadalma, a Magyarnak rokoni szeretete s egyetértése örökre bé nem töltik; s míg az egykori, vagyis inkább még mostani fenéktelen örvény helyén nem áll fel egy nemzeti oszlop, mely minden oldalú ismeretből, világi tapasztalásból, előítélet nélküli józan okoskodásból, nemesült nemzeti szokásokból, szóval mely a valódi honosság s igazi bölcsesség köveiből nem lesz összerakva s *erény* s *honszeretet* által elbomolhatatlan egybeforrasztva!”

Adva van tehát Széchenyi gyakorlati politikájának két elemeként: a Magyar Parlag — ez a valóság, és a Magyar Erény — ez a posztulátum.

A Magyar Parlag az ellenség, ezt meg kell semmisíteni: a kopár földet Erénnyel beültetni.

Helyes és célravezető ennél fogva az a politika, mely a parlagi szokásokat irgalmatlanul irtogatja, a nemzetet hibáira szünet nélkül figyelmessé teszi, s tőle önismeretet, önfegyelmzési és nemesedést követel.

Célt téveszt viszont és az Erény útjáról eltérít azon politikai rendszer, mely hibáinkra elnézően leplet vet, azok korholását elmellőzi és a nemzet lelki konstitúcióját továbbra is beteges mivoltában hagyja.

Helyes a politika, ha önismeretre vezet és a bajok okait a nemzetben keresi.

Tévelyeg pedig a nemzeti hibákat legyező politika, mely viszont a nemzet beteges állapotában egyedül számíthat népszerűsége.

Széchenyi szavaival: honunknak bajnoki pártoláshoz nem fellengős entuziaszmus, hanem bizonyos zarándoki komoly magamegtagadás szükségessége.

A helyes magyar politikának így szabott útja van: működését az említett négy nemzeti hiba, az önhittség, lelkesedés, közretség és irigység megtagadásával kell kezdenie, tekintet nélkül arra, hogy ezzel a tömeg, az Erénytől még végtelen távolban leledző alacsony sokaság szemében népszerűtlenné válik. Szét kell tépnie az önáltatás és hiúság rózsaszínű álmait, leszakítania a színes rongyokat, melyekkel a nemzet, védekezésül a való ridegsége és túsúrásai ellen, teleaggatta magát és az önismeret fagyos folyamát öntenie szalmalángos forró fejünkre. Első pozitív lépés elfogadtatni a gondolatot, hogy a hiba nem rajtunk kívül, hanem többnyire, sőt szinte kivétel nélkül önmagunkban van. Nincs gondolat, melyet Széchenyi többször és behatóbban fejtegetett volna.

„Csak magunkban a hiba, de egyszersmind magunkban is a feltámadási erő! Ezt más szavakkal, sőt éppen ezen szavakkal: ha jól emlékszem, már számtalanszor mondtam, ami azonban nem hátráltathat, mert nem időt lopni, de használni akarok, hogy azt mind-

addig szünetlen ne mondjam, habár ütnek, nagyon ütnek is honosim, míg az, régibb nemzetek életrajzának vizsgálata után, előttünk axiómaként nem tűnik fel.“

„Nálunk még mindig nagyobb divat és nagyobb, mint akárhol, máshol keresni s találni fel a hibát.“

E divat annyira jellemző a magyar politikára, hogy Széchenyi joggal elmondhatta önmagáról, hogy ő az első és egyetlen, ki *nem hízeleg* nemzetének. Nem csalja többé sem magát, sem a magyarságot, s nem irtózik a Valótól, az emberi nem és különösképen a magyarság e félelmes mumusától. Politikai rendszerébe így jut be a Való, a reális, adott viszonyok józan fel fogása. Ezen a fokon lesz ő egyúttal az ész embere is: a hidegész követelménye csak ekkor, taktikai követelményként merül fel nála, miután már felismerte, hogy Erény és erkölcsi tisztaság a Magyar Parlagon csakis a szenvedélyek leigázása és az Ész hatalmának gyárapítása árán valósítható meg. A nemzet természettől fogva hajlandó lévén önáltatásra, ábrándok hajszolására, irreális politikára, nevelésére az érzelem és szenvedély, az ennek ez elnéző pajtásai teljességgel alkalmazatlanok, minélfogva a józan hideg észnek kell uralkodást engedni fölötte még sokkal nagyobb mértékben, mint egyéb, kevésbé szenvedélyes, lustábban lelkesedő népeken. Az Ész tehát öncél helyett egyszerűen eszköz az erkölcsi végcél, az Erény útjában, melyről azonban a magyarság adott lelki diszpozíciói miatt nem lehet lemondani. Ebből a szempontból érthetjük meg Széchenyinek racionalista ízű ész-követeléseit, de egyúttal mélységes averzióját is az „érzelmi politika“, a nemzeti érzések és szenvedélyek politikai gyümölcsöztetése ellen.

„Nálunk minden, még a politika is, jobbadán szeretet és gyűlölet, szimpátia és antipátia legtúlságosb határai közt ingadoz.“

„És ha mindenütt áll azon országglási rendszernek helyes léte, hogy tudniillik az ész szavával s nem a szív andalgásával kell kormányozni: mily nagyon mutatkozik ennek lehető legsürgetőbb szüksége még honunkra

nézve, hol álladalmi — ha csalni nem akarjuk magunkat — még mindig felette gyenge létünk dacára nem egyet, de kettőt: nemzetiséget és alkotmányt kell mentenünk meg: sőt még ez sem elég, de mind az egyiket, mind a másikat lehető legtágabb alapra állítani azon dicső tisztt, melyre meg van híva minden magyar.“

Az ilyen embert, ki szeretettől és gyűlölettől egyaránt távol, a szív andalgásitól és undok irigységtől mentes politikát képes folytatni, Széchenyi *lelki független embernek* nevezi. Fajtajából a Magyar Parlag csak keveset termel:

„Lelki független ember, összevén minden rendbélit, kik valamely hathatós fordulást tehetnének létünkben, hány van? Hány mer jobbagyi hív s alázatos, de egyszersmind férfiúi önérzéssel királyszék elébe lépni, s a fejedelem atyai keblébe a hon kívánatait bátran kiönteni? Ki mer tiszta lelkiismereti bátorsággal viszont a honi előítéletek seregével szembeszállni s hazafiaiit éppen ott támadni meg, hol mint a nyavalyának gyökérhelye, a vágás legkínzóbb?... S ha lennének is ily hazafiai, kiknek szándéka oly tiszta, mint kristály, vájjon van?e elég lelki tehetségük s élettudományuk jószándékaikat nemcsak egekbe fohászkodni, hanem azok gyümölcseit is az élők közé előteremteni? S ha tudományuk van, van?e még hihető élet is előttük? Van?e bennük erő a felbőszült rágalom, megsértett hiúság s önszeretet marcongasait férfiasan kiállni? S nincsenek?e hitelezők kezében s vagyoni tehetségök van?e nemes, józan szándékaikat sikeresen előre is mozdítani? — Nagyon elszomorodám, e lelki függetleneket keresvén, mivel csak néhányat leltem, s azon kevés — úgy gondolám akkor — a sok honfelejtett külföldiszedőkön, az itthoni előítéletek tárnokain, az elpuhult született?katonák, kik lóháton nem ültek még soha, nagy seregin, s a zsidó markában levő számtalan különszínúeken soha — bár legtisztább szándékkal, cherubtanácsadóval, félszázad folytával, minden testi s lelki erővel, legjobb vagyoni rendben — sem fog diadalmaszkodni.“

A lelki függetlenek a magyar politika téréin sokkal kevésbé juthatnak szerephez, mint más országokban. Oka ennek ismét az őszanyag, a magyarság faji tulajdonai. Egyrészt álmokban élő és önáltató, másrészt túlon túl büszke és hiú, tehát könnyen irigykedő és nehezen belátó népnek közepette, a lelki független ember tüdejét kibeszélheti, de szívvérét is kiöntheti a politikai porondon, anélkül, hogy követői akadnának. A nemzet, érzelmeinek engedve át a vezetést, csak arra hallgat, kire *szívesen* hallgathat, aki néki kellemes dolgokat mond. Ezen megfigyelésből kiindulva jellemzi Széchenyi a magyar pártéletet, hol lelki függetlenek helyett, egészen más elemek uralkodnak.

„Zsarnokaink a népszennvedélyekkel ügyesen kacérkodni tudó kortesvezérek.“ A hatalom ölébe esik annak, ki „szennvedelmeket ébreszt és ingerel, s ezeket szisztematice s szakadatlan egymásra uszítja“. Még a lelki független államférfiú is kénytelen, ha működni akar, lebocsátkozni a politikai szennvedélyek közé, hogy ott a hivatásos pártemberekkel, az érzelmeket kihasználó kortesvezérekkel versenyre keljen és hozzájuk hasonlóvá alakuljon. Széchenyi erkölcsi tisztasága visszaborzad *ilyen* áron érni el a meghallgattatást és a vezérszerep háborítlan birtoklását, ezért e jajkiáltás naplójában: „Je me sens devenir fou. Erővel pártemberré akarnak tenni“, őt, akinek gondja mindenkor az egységes, osztatlan magyarság!

A magyar lélek diszpozícióinak egy másik politikai következménye a *szónak* nagy becsülete és a *tett* félreismerése. A „szavak dagályától szédelő nemzet“ szerelmes a szóba, mely mögött hideg ész és eredménye, tett helyett a nemzetnek kedves szennvedélyek rejtőznek. A szó hízeleg az önáltatásnak, simogatja és nagyra növeli a pártirigységet és népszerűvé teszi kimondóját. A szóáradat emberét, ki a tömeg érzelmei előtt meghajol, „felkarolja ama roppant erő, tudniillik a népszerűség, s viszi és sodorja őt, de nem azon képzeleti mennybe, melyet a forró vér oly szép színekkel fest, hanem azon ki nem gázolható tévutakba, melyekbe

eddigelé minden féket szakasztott, szenvedelmeit követő és az ész körébe vissza nem tért nép, de egyetlenegy sem véve ki, okvetlen eljut s szaporábban, mint gondolnók, kivált ha érzelmei szent sugallásoknak, felfogásai axiómáknak, hajlamai, vágyai szeplőtelen tisztaságúaknak, irányai végre okvetlen üdvösséges célra vezetőknak és minden kivételen túlemelkedetteknek hirdettetnek bálványai által és az ábrándozások ily édes mámorába a nép inkább belé is édesgettetik s abba elvégre úgy belé is süllyesztetik, mikép jaj annak aztán, ki a nép oly csalhatatlan (?) inspirációinak vakon nem hisz és vakon nem hódol.“ A népszerű szó annál véshedelmesebb Magyarországra, minél kisebb itt a közműveltség. Széchenyi szavaival: minél parányibb a közértelem súlya, mely a szó üres voltát képes volna demonstrálni. így lesz Phocion nézete, ki minél erősebben érintették köztapsok által, annál inkább kétkedett felfogása helyességén, valóban specifikus magyar igazsággal

Mindezen megfigyelésekből már összeállíthatók azon gyakorlati maximák, melyeket magyar talajon álló politikusnak követnie kell. A gondolatmenet a következő:

1. A magyarságnak hibái és szenvedélyei vannak.
2. E szenvedélyek a haladás kerékkötői.
3. E szenvedélyeknek hízelgő politika az egyetlen, mely nálunk népszerű.
4. Tehát a népszerű politika a haladás ellensége.

E tapasztalati tényekből logice folyik két gyakorlati útbaigazítás:

1. A magyar politikában lehetőleg kerülni kell oly problémák fölvetését, melyek a szenvedélyeket felkelthetik és egy népszerű politikai kurzus túlzásaira alkalmat adnak.

2. Ha ily problémának, a szenvedélyekkel összefüggőnek és népszerű politikai bázis gyanánt használhatónak, tárgyalása mégsem kerülhető ki, úgy minden erővel meg kell próbálnunk a szenvedélyek köréből kiemelését és a józan ész szempontjainak alávetését.

Az első eljárás a baj bekövetkezését megelőzi, tehát szinte profilaktikusan alkalmazható, a második a meggyúlt és feldagadt sebbel operáció útján bánik el.

Az első megkerüli a népszerűség szikláját, a második nekimegy és szétzúzza azt.

Az elsőhöz világos fej és lelkiismeret, a másodikhöz meggyőződés és lelki bátorság, mindennel dacoló erkölcsiség kívántatik.

Hogy mindez megvolt Széchenyiben, fényesen megbizonyítja azzal, hogy a két gyakorlati elvet a magyar politika kardinális problémáinál, a közjogi és nemzeti-ségi kérdésnél, egész kiterjedésében alkalmazta.

IV. KÖZJOGI KÉRDÉS SZÉCHENYI RENDSZERÉBEN

Alkotmányos kérdésekben Széchenyit nem vezették elvont állambölcészeti elméletek vagy közjogi szemspontok. Kiindul ismét a Nagy Parlagra, mely jelen állapotában nem nyújtja a lehetőségét annak, hogy a rajta élő emberek rang- és osztálykülönbség nélkül felemelkedjenek az Erényhez. Az ősi magyar alkotmány más szükségletű és felfogású korok számára készülve, nem illik többé a mai korra. „A jelenkorak némileg módosított régimen kell — mondja Széchenyi —, mert valamint az, ami az egyesztendőnek felette jó táplálék, már nem elégséges a tízesztendőnek, s ami ennek igen jó, tán nem elegendő megint a húszesztendőnek, s így tovább a kilencvenkilenc esztendőig, szintúgy más volt Árpád ideje alatt a Magyaroknak hasznos, más Corvin, megint más Károly alatt s ma megint más, anno 2000 pedig ismét más leendő.“ E szavakat néki egyedül a józan ész, a kiművelt emberfő sugallja, mentesen úgy a liberális-konstitucionális, mint autokrataegitimista elméletektől. A világi viszonyok folyton változásnak lévén kitéve, minden kor más berendezkedést kénytelen magának alkotni, hogy célját, a halhatatlan lélek kiművelését elérhesse. És itt kétségtelen, hogy az ősi magyar alkotmány nagy kerékkötője a halhatatlan léleknek, az erkölcsiség kifejtésének. A rendi alkotmány a nép túlnyomó részét kizárva tartja az „alkotmány sáncaiból“, s ezzel együtt — mi fontosabb — a jóléteből s erkölcsi nemesedés lehetőségéből is, másrészt azonban a privilegizált rendekre is oly életmódot kényszerít,

mellyel magasabb törekvések össze nem egyeztethetők. Széchenyi most úgy a kizártakat, mint az ősi alkotmányon belül sínylődőket akarja felemelni, s „Hunnia minden lakosinak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend, kilenc milliónak ezentúl is abbóli ki-rekesztése ellenben elkerülhetetlen halált hozand anyaföldünkre. Ez *lélekismereti vallomásom*“

Jogtalanok és elő jogosak helyzete manapság egy-kép tűrhetetlen: „Most csak néhány ezer nemzetség áll egy szabad alkotmány pajzsa alatt, a milliók alóla de facto ki vannak rekesztve, vagyis inkább csak a szabad ég alatt állanak; hanem éppen azért, mert csak az ég alatt állanak, s így sokszor csak az ég hallja panaszait, nincs is a természet elleni igazságtalan rendelkezésnek valódi áldása; mert ahelyett, hogy azon kévesek, kik a polgári szabadság körei közt állanak, gazdag, nagy befolyásúak, szerencsések s bátorlétűek volnának, napruknapra mélyebbre süllyednek s egykor legdúsabb nemzetségink végelpusztuláshoz közelítnék, kisebb nemességünk nagyrészt már most is szűkölködéssel küzd, s majdsmajd nyomorúságra jut; befolyásunk nem nagyobb, mint közintelligenciánk, mely felette parányi, s a szerencsétül vajmi távol vagyunk, mert sok közülünk állati tobzódásban már rég elnyoma magában minden nemesb érzést, s minden lelki felemelkedést; ezek kifejezése nélkül pedig vajjon lehet-e ember szerencsés? — sok pedig vérző szívvel nézi a Jövendőt.“

És e vigasztalanság azon előjogosoknak, a szerencse kedveltjeinek helyzete, kikért az alkotmány áll és a jogtalanok milliói állati munkában, félállati erkölcsben epednek: „Mi arra jutottunk, — mondja tovább Széchenyi e lázító kritikát —, hogy a tizenkilencedik században, midőn az ember méltósága szent kezd lenni, pirulás nélkül publice beszélünk egész Európa hallatára *de misera plebe contribuente*, s a külföldnek ez iránti türelmét csak előtte ismeretlen létünknek köszönhetjük, melynek következtében az azon hiedelemben van, tán csak egy kis szektárul van szó, mely vallás s több efféle miatt sanyarítottatik, — midőn azonban a kilenc milliórul forog kérdés, ki hű jobbágy s mily hű!

jó katona s mily jó! szóval ki minden tehernek türelmes viselője, s melynek oly nagy része a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója.“

Íme, ily erkölcsi meggondolásokra építi Széchenyi alkotmányi reformtervét. Nyoma sincs bennük jogi megkülönböztetéseknek, államtudományi elméleteknek. De annál több bennük a szív, a szeretet az ő fajtája, a romlandó állapotba jutott köznemesség és még inkább az elnyomott jobbágyok milliói, a magyarság utolsó zálogai iránt. Széchenyi reformműködése a szívből, a honszeretetből, a faj szeretetből indul ki és egyetlen célja van: a magyarság elnyomottjai és hátramaradtjai előtt megnyitni az erkölcsi nemesedés útját. A tennivalókat borotvaéles logikával állapítja meg: nem elég a kilenc milliót bevenni az alkotmány sáncaiba, mert az alkotmány maga is hibás és elavult, gótikus cirádái közt az előjogosok sem jutnak egészséges lélekzetvételhez, kénytelenek evés-ivásban állatilag fetrengeni, magasabb törekvésekre nem telvén a középkorból megmaradt feudális jogi és gazdasági viszonyok között: ennél fogva az ősi alkotmány maga is megújítandó.

Ez a lelki keletkezéstörténete Széchenyi magánjogi, közigazgatási reformideáinak, melyek tehát kivétel nélkül csak eszközül szolgálnak oly alkotmányos viszonyok létesítéséhez, melyekben emberi méltóság, erkölcs és honszeretet minden magyarnak lelkébe egyképen beköltöznek. A lelki előzmények birtokában természetesen fogjuk találni, hogy a nevéhez fűződő gyakorlati kedvezmények: Vaskapu, Dunagőzhajózás, Tiszaszabályozás, hídépítés, lófuttatások, nemzeti társaskörök alapítása, mindez csak mellékes, alárendelt jelentőségű volt, mondhatnók: fogás az erkölcsi cél szolgálatában. Az ő rendszere csak időnkint, tünetileg, a körülményekhez simultan *látszott* gazdasági, politikai, magánjogi, kereskedelmi reformnak, holott mindezen pozitívumok csak külső formái, változó öltöneyei valának az állandó erkölcsi gondolatnak. Ha Széchenyinek csak bármi halavány reménysége is lehetett volna arra, hogy nemzete erkölcsait egy csapásra megnemesítheti,

közhasznú vállalatai bizonyára elmaradtak volna, mert erkölcsi célját elérve, küldetését nemzete körében befejezettnek tartotta volna.

De ő józanul, a Való értelmes számbavételével, nem pedig szalmatúzi lelkesedéssel vagy fanatikus ideológiával törvén céljára, lépésről-lépésre haladt előre. És itt, a lépések egymásutánjában, az eszközök kiválasztásánál megint alkalmazkodott a speciális magyar viszonyokhoz. Miután a magyar földön tikkasztó szegénységre talált, melyben elnyomottak és elnyomók érzelmi világát alacsony, állati örömök és marakodó szenvedélyek töltik ki, ennél fogva első lépés gyanánt a nemzeti jólét emelését kellett kijelölnie. Innen propagandája az anyagi jólétet akadályozó intézmények ellen és az azt elősegítők érdekében; innen országos izgatása a nemesi birtok jog, ősiség, adómentesség ellen, innen a víziutak kihasználását, hidak, vasúti hálózat építését célzó fáradozásai. Az anyagiakat javító pozitív munkálkodással leginkább remélhette a magyar faji tulajdonok, az önaltatás, közrestség paralizálását, sőt a kölcsönös gyűlöletnek is előreláthatólag nagyot kell vala vesztenie intenzitásából, ha sikerülni fog az embereket oly anyagi helyzetbe hozni, hogy magukkal megelégedetten s embertársaikkal kibékülten élhessenek. Széchenyi reformművének részletei nem tartoznak ide, de ennyiből is megítélhető, hogyha az ősi alkotmány az ő tervei szerint tud átalakulni, a magyar szenvedélyek romboló ereje lelohad, hatásköre pedig állami és gazdasági téren lényegesen korlátozódik vala.

Az ősi alkotmánynak egyetlenegy szárnyát hagyta Széchenyi érintetlenül, szinte tabu alatt, azt, melynek lerombolásával a pozitív anyagi munkának gátjai közé szorított faji szenvedelmek előreláthatólag ismét erőre kapnak és elborítják a Jövendőnek még csak félig kész építményét. Ez a sértetlen és sérthetetlen szárny pedig Magyarországnak Ausztriához való viszonya, tehát a magyar közjognak éppen lényeges, századokon át annyiszor előtérben álló részlete.

Magyarország és Ausztria egymásközi viszonya-

ban Széchenyi megkülönbözteti a jogszerinti: *ex principio* és a tényleges: *de facto* állapotot.

Jog szerint a két ország mindenkor egymástól független két külön állam volt, a magyar királyság a Habsburgok uralma idején „társország, mely az ausztriai birodalommal föderatív kötésben áll s ekkép független“.

Ténylegesen azonban Magyarország az állami és gazdasági élet több szempontjából „csak ausztriai provincia és semmi több, mely bír ugyan bizonyos konstitucionális formákkal, de azért mégis mindenben alávetve van az ausztriai közbirodalomnak“.

A problémát e kettősség, a tényleges és jogi állapot közti eltérés teszi veszedelmessé. A magyarság e két eltérő jelenséget nem nézi egységesen, miáltal középút, az ellentét kiegyenlítése válnék lehetővé, ehelyett némely magyarok csakis a jogszerinti állapótra, mások viszont csakis a ténylegesre függesztik szemüket és merev egyoldalúsággal kívánják a dolgokat szabályozni. Ebből támad a magyar faj végzetes kettészakadása, mely évszázadok folyamán tart, s időnkint mindent elsodró folyammá dagasztja a nemzeti szenvedélyeket. A magyar szenvedélyek romboló erejét Széchenyi egyenesen a közjogi eltérésre vezeti vissza. Legyen szabad erre vonatkozó szavait folyamatosan közölni, mert bennük a magyar történet e központi problémájának világos és mély filozófiája foglaltatik.

„Statusviszonyainkban meg nem szűnő ellentétben van a *de facto* az *ex principio*-val. Mihezképest tetteleg — ez bár tessék, bár ne — bizony-bizony csak ausztriai provincia vagyunk, elv szerint ellenben, bárki tagadja is, azért nem keveseb, mint független, saját állású, alkotmányos ország.

„Már az, ki egyedül a *de facto* prizmáján néz keresztül és hübb hónához, mintsem ennek *elérhető* szerencsését lábbal tapodná, mert felfogása szerint nem fejlődhetik ez ki nemzeti és alkotmányos alapon többé, természetes, hogy honának legalább másodlagos szerencsését iparkodik biztosítani, azaz, hogy legalább családi s ne szolgálai viszonyban álljon Ausztriához Hunnia,

ha nemzeti és alkotmányos viszonyban nem állhat. „Az viszont, ki egyedül az *ex principio* üvegén nézi a dolgok lényegét, s inkább buzog véreért, mintsem beélné, hogy másodlagos szerencsével, szájbetömve úgyszólván, jól tartásuk hónát és ez ily alku által örökre elüttessék nemzeti és alkotmányos boldogságaiul, természetes, mondom, ha megint az így látó teli daccal, inkább mindent kockára bocsátni, sőt mindent pusztulásnak hajtani kész, mielőtt valami másodlagos, alkotmány és nemzetiség nélküli szerencséről csak legtávolabbról is szót hallani akarna.

„Ím szerencsétlen belviszálykodásink kútforrása s legvalódibb oka is! Mert ezen különböző nézpon, ezen ellentétes felfogás uszít egyént egyénre, pártot pártra, minthogy a *de facto* embere senkiben, ki az éppen most előhozottak szerint *ex principio* gondolkodik, nem tud észrevenni őszinte hazafit, de benne egyenesen csak valami exaltált fantasztát vagy hiú házsártost, sőt egyedül hűtlen szeparatistát bír látni; midőn az *ex principio* hőse viszont mindent, ki nem tapos daccal mindent, mi csak egy vonallal is állna az Ausztriávali egyenlőség alatt, egyenesen gyáva vénasszonynak, vagy egyedül önelőmenetelét szomjazó önösnek, sőt a hazát mindenáron eladni kész szégyenfinek hirdet. Mely gyönyörű kölcsönös személyrűli vélekedés, méltánylat, s innen természetesen fakadó barátságos hangulat és egybehangzás következtében aztán ne csudáld, óh magyar, ha erős phalanx helyett, már csata kezdete előtt, vert hadnak viseled bágyadt vagy forrongó színét. „S nézzünk vissza nemzeti nyomorúságainkra, melyek régi időkben dúltak, s most dúlnak a hazán, s nem fogjuk tagadhatni, hogy biz ezen különböző nézpon, ez ellentétes felfogás okozza örök elágzásik, s meg nem szűnő kutya és macska közti rút belviszonyink valódi s legmélyebb okát.

„Mindegyik búsul és jajgat, hogy nincs egyetértés közöttünk, s nem egy lát még mennyei átkot is hervasztólag fekünni a hazán. Amde kérdem, körüiményink oly felszínes, oly egyoldalú felfogása után, melyhez képest bécsi levegőben ítél egyik a magyarnak lelki

vágya fölött, a másik ellenben úgyszólván a hortobágyi pusztán bírálhatja a közbirodalom szövevényes gépezetét és egyik sem tudja kellőleg két szempontból bírálni magyar és álladalmi helyzetünket; kérdem, ily felszínes, ily egyoldalú, minden méltánylat nélküli felfogás, s innen okvetlen burjánzó visztontujjhúzás és sárral dobálás következtében ugyan mily hihetőség, s mily számítás után lehetne remélni, sőt követelve várni nemzeti harmóniát, s ilyessel okvetlen járó nemzeti erőt? Nem, nem, ilyest csak a felszínes híg velő, meg a sok olvasástul kifecamult ész és a hiúságtól elvakult önös remélhet, — valóban senki más.

„Átokról szóltok? Igaz, ilyen fekszik, de nem a hazán,

hanem azokon, kik vagy nem őrzik lelkükben elég hűséggel vérünk két palládiumát, nemzetiséget és alkotmányt, vagy nem tudják, vagy nem akarják magukat azon házassági viszonyba elegendőleg belegondolni, s abban keresni Hunnia felvirágzásának alapját, mely viszonyba iktata minket a sors, melyben tudniillik az ausztriai közbirodalomhoz állunk, melyben bár akarjuk, bár ne, fel kell lelni szerencsénket. „S ha most valaki azt tudakolja tőlem, hogy ugyan ismerék-e a mi magyar nemzeti és alkotmányos astheniánk és hyperstheniánk ellen valami gyógyszert, annak azt felelném: hogy ismerék biz én ilyen gyógyszert, s pedig igen egyszerűt, mellyel már többször ajánlkoztam, de senkinek sem kellett, s mely abból áll, hogy a bécsi levegőben élő „*de facto*“ embere illő méltánylattal legyen elvek és kötések iránt, s ne becsmérleje azokat, kik az élet tengerén tán kelletén túl is kapaszkodnak ilyféle talpakra, vagy hajótörési gerendákra, mert ez ha nem több, mindenesetre „*respectabilis*“. Hortobágyinak „*ex principio*“ hőse viszont ne hirdesse mindazokat példéméle mindjárt vénasszonyoknak, gyáva hivatalvadászoknak, sőt hazaárulóknak, kik éppen anynyi zajjal s pompával, mint ő, nem járják el a friss magyart s Rákóczit vagy mint Pest körül mondják, a „reszelőt“. És naponta fog kevesbülni a baj, mert szervilizmus és dac helyibe mindinkább fog férfiúi kölcsönös méltánylat állani, s ekkép nagyobb lesz Magyarország-

ban azok száma — és itt vigyázzunk — kik nemzeti és alkotmányos ügyben a lehető legférfiasb progresszió után fognak sóvárogni ugyan szünetlen, de azért másrészt azt sem fogják soha szem elül szalasztani, hogy nemieket csak az idő érlelhet meg, s eszerint semmi oly nemzeti és konstitucionális ugrásokkal nem fognak álíni elő, vagy legalább ilyesekkel nem erőltetni, ingerelni, sőt kétségbe hozni az illetőket, mely ugrások ha illenének is konstitucionális Magyarországhoz, a közálladalomhoz tán úgy illenek, mint illik ököl szemre. Mert ha úgy teendnének, akkor: török-szakad. Ennél nagyobb szerencsétlenség pedig vérünket nem érhetné, mert most legalább sokkal hihetőbb, hogy az egybezavart elemekből elvégre nem magyar és alkotmányos, de közbirodalmi rend fejlődnek ki.“

Ragadjuk meg e gondolatmenet utolsó láncszemét. Ha a Magyarország és Ausztria közt fennálló viszonyt valamely ugrással vagy rögtönzéssel megszakítjuk, ebből Széchenyi szerint, ki igen jól ismerte az akkor még Ausztria, Felső-Olaszország és Németországon uralkodó Habsburg-háznak gazdasági és katonai erejét s vele szemben a mi gyöngeségünket, feltétlenül a magyarság lehanyaglása következne. Kikerülendő tehát minden oly lépés, mely a két állam közti nyugalmat, esetleg csak távoli következeiseiben is, megbolygatná. És annál veszedelmesebb bármely ártatlannak feltűnő kérdés is, minél inkább megvan a magyarban a hajlandóság egyik vagy másik merev elvi álláspontra helyezkedni. Elég a közjogi kérdést politikai számításaink közt felvetni is, már is lángrollobban a tűz és magasra csap a zsarátnok, melyen békés fejlődésünk, fokozatos anyagi gazdagodásunk és erkölcsi nemesedésünk minden jószándéka hamuvá porlik. „Vérünket ennél nagyobb szerencsétlenség nem érhetné.“ Ebből érthetjük meg, egyesegyedül ebből, Széchenyi pályájának negyvenes évekbeli fordulását, mikor ő, az újítás atyja, az ósdi alkotmány épületének sámsoni megrázó ja, múltját megtagadva, tétova nélkül megálljt kiált azon követőinek, kik közjogi térre menve az osztrák-magyar probléma felveté-

sével ismét politikai tényezőjévé teszik a nemzeti szenvedélyeket.

1526 óta éppen e közjogi kérdés volt az, mely az országot pártokra szakítá és áthidalhatatlan mélységet ásott az elvi és tényleges álláspont hívei: kurucok és labancok közé. A százados pártviszály és gyűlölködés e tengerében Széchenyi pályájának első két évtizede képez kis zöld szigetet, melyre búslakodás nélkül tekinthet a magyar, ő a közjogi kérdés helyébe az erkölcsi emelkedést és anyagi jólétet tette a közérdeklődés tárgyává és fölemelvén Nemzetiség és Alkotmánynak minden magyar előtt szent zászlóját, megszabadítá egy időre a nemzetet a kuruc-labanc átoktól. A jövő reménye attól függött, sikerül-e a mozgalmat továbbra is távoltartani a közjogi problémától, mert ha nem, úgy: „törik-szakad, minél nagyobb szerencsétlenség vérünket nem érhetné“.

Post equitem sedet atra cura, — ez a sötét gond sorvasztá le Széchenyi testi-elki egészségét és taszítá a törik-szakadnak bekövetkezett pillanatában, 48 nyarán a téboly karjaiba. A negyvenes évek felújuló közjogi vitáiban már világosan látta, hogy élete munkája töviből fog kiszakadni, mert a nemzeti szenvedélyek újra lábra kaptak és az önmagát marcangoló nemzet saját fiait fogja áldozatul dobni a tehetetlen és telnetetlen közjogi Molochnak. Magyaroknak kell lennie és az egész magyarságot szívében hordoznia annak, aki Széchenyi feldúlt lelkébe pillant, mikor azt hatalmába keríté a magyarság újonnan megoszlásának félelme. Apokaliptikus mélységek, a szemlélt borzadállyal töltők, nyílnak meg, mikor a leghívebb magyar felemeli szavát, hogy távoltartsa az ősi közjogi viszályt, a „gyümölcstelen kuruc-szellemet, mely gyásznapokat hozott hazánkra és századokra lökte vissza nemzetünk kifejlését“.

„A magyar nemzet józanabb része keltsen föl magában elég bátorságot, kötelességérzetet és meg nem szűnő éberséget és akaratot is, miszerint kellő szféráikba szállíttassanak a hazának azon zsarnokai, s pedig nincs sok, valósággal nincs sok, én ujjaimon elő

tudnám számlálni, kik bálványozzák ugyan a szabadságot, de csak szájjal, mert azt egyedül saját tulajdonuknak hiszik; kik prézsmítálják a felsőbbség iránti tiszteletet és engedelmességet ugyan, de torzképileg, mert ilyent csak követelni tudnak, de gyakorolni nem; kik fennhangon pengetik ugyan a függetlenséget, de legnyomorultabban függnek, mert elég egy gyenge nőnek nemtetszése vagy egy karzathősnek pisszegése, mikép hazafiságuk bármily irányt vegyen; kik egyedül a hazát s csak a hazát hordják ajkaikon, de álpénzileg, mert a haza alatt magukat vagy legfeljebb pártjukat értik, s mi nekik jó, úgy hiszik, az a honnak is jó; kik az előmenetelnek legbuzgóbb hősei ugyan, de zsarnokilag, mert szemeikben egyedül az a jó, mi részükről jó, midőn minden egyéb, kivált kormányi, hasznavehetetlenné, sőt kárthozó; szóval kik csak másokat tudnak piszkolni, de sajátmaguk semmiben és semmikép nincsenek tisztában és mindent sarkaiból kiforgatva, mindent tökéletes zűrzavarba hozva, ők volnának a legkiállhatatlanabb zsarnokok, esnék csak véletlenül az ő kezükbe a magyarnak sorsát eldöntő kormány.“

„A magyar nemzetnek élénkebb, pezsgőbb része soha nem tudta, soha nem akarta, s most sem tudja, most sem akarja — és ím itt fekszik a magyar ellenzéki hazafiak megbocsáthatatlan bűne — magát filozófiai felfogással azon eldönthetetlen ténybe belegendolni és eszerint bölcsen cselekedni is, hogy Magyarország az ausztriai tartományokkal biz egybe van házasítva és a közálladalom egyik legfőbb kiegészítő részét képezi, úgy hogy egyedül e kapcsolatban találhat szerencsét vagy sehol.“

A közjogi ellenzék ezen alaptévedéséből folyólag képes a legóriásibb erkölcsi és gazdasági reformkérdésekkel is vajúdni, és pedig — „aztán ez adja meg az egésznek igazi csípősséget, oly bizakodó kedéllyel“, hogy ezt Széchenyi szereti a nagy alkotó öntudatosságával „gyermeki éretlenségnek“ nevezni. A jelenség azonban érthető: a párt gyökerei a szenvedélyekben vannak, működésénél is csak szenvedelmekbe fogóznak, úgy hogy állam és nemzet valóságos szükségletei

íránt nincs többé szemmértéke. Belsejében állandó forrongás dúl, melyből szükségképen a szenvedély hangos szószólói jutnak felszínre és végül az egész párt e „szájas töredék“ színét ölti magára. Innen a közélet megromlása, a piszkolódás divata, „az ellenzéki pellengér, melyen már nem egy magyar piszkoltatott legémelygősebben le, pedig oly éretlen, oly értelmetlen, oly hígvelejű egyének által, kik nemcsak nem érdemesek csak saruszíjukat is feloldani az illetőknek, de még kérdés, érdemesekbe a nemzet részéről a legcsekélyebb kiméltre is? mihez képest a higgadtabb ember valóban nem tudja, bosszankodják-e vagy nevéssen-e az efféle idétlenségek torzképe fölött“.

Az egész azonban lét és nemlét kérdése, a magyar politika centrális problémája, mely körül forog minden egyéb, mint a Naprendszer bolygói a központi égitest körül. Ha egyszer a hazai forrongásból kiválik és megszilárdul bármi törpe kis frakció, mely a szenvedek mekre építi politikáját, úgy nincs kétség benne, hogy a vezetők fejére a „Romisten előbb-utóbb reátűzi a nemzet életén megvásárolt népszerűség ékét“. És elkövetkezend a nemzetvég, anélkül, hogy felelős alkotói észrevennék. Innen Széchenyinek emberfölötti igyekezete, a már megnyílt hasadékot, mely kuruc-abanctra tépi szét a nemzetet, még utolsó pillanatban betemetni, innen megható könyörgései a gyűlölet félretételére, kölcsönös megértésre, testvéri egységre. „Ha nem vagyunk is egyvéleményűek, magyarok maradunk azért mégis mindnyájan, mit soha nem kellene felednünk“,—hányszor kiáltá ezt a leghívebb magyar honfitársai fülébe azzal a hangsúllyal, mely egyedül a fiai sorsán aggódó édesanyának sajátja!

V. A NEMZETISÉGI KÉRDÉS SZÉCHENYI RENDSZERÉBEN

Az erkölcsi célt erkölcsös és értelmes alkotmány mellett a nemzetiség kifejtése szolgálja. Nemzetiség mindazon tulajdonok összege, melyek egyének tömegét nemzetté teszik. E tulajdonok különböző korok felfogása szerint változóak. A középkorban a nemzetiséget vérségi kötelék, politikai és gazdasági kapcsok, időnkint vallási tényezők szabták meg, a nyelv akkor még csak esetleges járuléék volt. Később a nemzetiség fogalmában a nyelv és történet, s bizonyos belső tulajdonok jutottak uralomra. Széchenyi korában már a nyelv állott előtérben. Ehhez képest ő a nyelvnek magának is nemzetalkotó erőt tulajdonít, a magyar nyelvről Vörösmartyt megközelítő dithyrambikus lelkesedéssel szól:

„Már honi nyelvünkben azon legfőbb feltétel, melyben rejtezik minden, s mely a legmagasb fénypontra bírhatja nemzetünket, tudniillik a férfiúi erő megvan; s mondhatni tán egy nyelvben sincs annyi, s ha van, legalább nincs több. S ím ezen ereje nyelvünknek — melynek törzsök eredetét Ázsia négy vizei közé állítani korántsem oly balgatagság, mint azt sokan gondolják — tartá fenn eddig létünket, s azon nagy csoda, melyen oly sokan bámulnak, hogy a magyar annyi tenger viszontagság között sem olvadt Össze más nemzetekkel, nem egyéb, mint legtermészetesebb következménye nyelve erejének, melyet idegen halandó elgázolni nem képes s minket, ha minmagunk nem leendünk életmentőnk gyilkosai, oly lépcsőkön s idő irányban fog állítani magasbra, vagy hozzánk nem illő közepszerű-

ségbe lebilincselni: milyenben egyesült fáradozásaik, egyszívű s emberséges munkálkodásink által azt csinosítani, nemesíteni, emelni fogjuk; vagy egymás útjában állván, egymást sárral dobálván, azon tapodni s a hazafiság isteni homloka körüli virágkoszorúk helyett a hiúsági bálvány halántéki körül fonni halálillatú koszorúkat. „S így ítéletem szerint az, ki honi nyelvünk mellett van, nemzetünk életét hordja szívében; az pedig, ki ellene szegül, sejdítlen, — mert nem akarom hinni, sejtve valaki hazagyilkos lehetne — annak halálát reggeti keblében.“

A nyelv azonban, mindezen hatalma mellett sem egyetlen alkotórésze a nemzetiségnek. A nyelvet el lehet tanulni, mechanikusan, külső módszerekkel átvenni, holott a nemzetiséghez mechanikai úton lehetetlen közeljutni, lévén az belsőleges, lelki dolog, a lélek változhatlan alapszövege. Tehát nem egyszerűen festék, szín, melyet rákenhetni az emberekre, mint Széchenyi hasonlata szerint, meszet a falra. Bár nem lehetetlen, de bonyolult asszimilációs folyamatot tétel fel a nemzetiségi közösségbe idegenek felvétele. Az a nemzetiség ugyanis, mely a gyermeki vagy barbár állapotból már kiemelkedett, melynek fajsúlya tehát nem „felette könnyű“, már magába vette az egyetemes emberi művelődés elemeit s azokat specifikus nemzeti színezetűvé alakította. Az ilyen nemzetiség az alája tartozó egyéneknek nemcsak nyelvét, de egész lelki struktúráját, erkölcsi és értelmi felfogását is parancsolóan meghatározza és olyan formákba kényszeríti, melyek más nemzetiségektől lényegesen eltérnek és idegenek által csak lassankint, esetleg generációk munkája árán sajátíthatók el.

Széchenyi ismét a magyar talajon állva emeli fel fejét az egyetemes emberinek legmagasabb régióiba: emberi műveltségge magasztosult magyarság, ez az ő szemében a magyar nemzetiség. Ilyképen a nemzetiség kérdése szilárdan bekapcsolatik a már föntebb vázolt erkölcsi felfogásba. Mert az egyetemes emberi műveltség — legtökéletesebb fokán — nem egyéb, mint erkölcs, az Erénynek megvalósítása a földi életben. Magyar mű-

veltség és magyar nemzetiség tehát az erkölcsnek és Erénynek magyaros, a magyar faji, nyelvi, történeti stb. sajátságoktól megszabott formája.

Nem célunk itt Széchenyi fáradozásait nemzetiségünk felébresztése és nemesbítése körül szemügyre vennünk. Munkatervünk elhív bennünket azon momentumhoz, melyben ő a tőle megindított nemzetiségi mozgalomnak hirtelen elleneszegül és kiteve magát következetlenség, elvtagadás, sőt honárulás vádjának, a megdagadt folyamat új irányba akarja vezetni.

Ez a magyarosítás kérdése. A szó maga gyakran előfordul műveiben, a fogalmat éppen ő vette fel a mozgalom feladatai közé, igaz, a manapság közkeletűtől teljesen eltérő értelemben. Ő magyarosítani a — magyarokat kívánta a nemzetiség kiművelése által. Ehhez első lépés az elidegenült vezető osztályok visszanyerése lett volna. Hallgassuk meg saját szavait e magyarosító működéséről:

„A magyar mélyen alutt. Közben nyelvét felejté, nemzeti színét veszté. Sok azt hitte, nem eszmél fel már többé, s el van olvasztva. De a magyar felébredt; mily halvány színben, mily torzalakban, kiki előtt ismeretes. Alig van nemzetek közt ily iszonyatos példa. Sok ezt azonban fel sem vette, sőt álfényében, mint Armida kertjében, még tetszett is magának. Többnek azonban türhetlen volt az önmegismerés e keserű képe, ámde erő nem szilárdítá keblét; kétségbeesett s magára hagyta a hont. Voltak végre olyanok, kik dagály s mélység dacára nem gyengültek el, férfiak maradtak a veszély óráiban. S ismét élet felé kezdett fordulni a haza. Oly hervadólag tengett azonban szerencsétlen vérünk, hogy lehetetlen vala, mikép mi újabbak folyvást pirulván fejletlen, aljas létünkön, az előttünk oly ragyogó példák útmutatása szerint ne ébredteztünk volna azon szent kötelesség érzetére, hasonlólag járulni hű kebellet közanyánk ápolásához. És e nemes érzet nőttön nőtt, s hála a nagy Istennek, már oly szép gyökereket vert, mikép a legszebb virágzásnak bizton elébe tekinthetni, hahogy a visszahatás felhőszakadása nem sodorja azo-

kat ismét tőstül ki. Ámde itt a baj, és e veszély mutatkozik aggasztólag.“

Ez a baj pedig a magyarosításnak azon újabb formája, mely az ország nem magyar lakosainak magyarrá tételére irányul, az aggasztólag mutatkozó veszély viszont az a várható visszahatás, mely illetően magyarosításra „felhőszakadásként“ következend és a nemzetiség gyenge virágait tövestül fogja elsodorni. A vészedelem felismerése mondatja el Széchenyivel 1842-ben akadémiai beszédét, mellyel az akkori közvéleményt végkép elidegeníté magától. De gyanút és félreismerést tiszta lelkiismerettel viselt, tudatában honfiúi érzésének és a megtett kötelességnek.

Akadémiai beszédében a magyar nyelv „térj észtésének“ azon emelkedett állásponttól adja elveit és kritikáját, melyre őt erkölcsi felfogása felemelte. Az alapkérdés, melynek megoldásától a nyelvterjesztés egész akciója függővé tétetik, ez: „Ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e, mikép neki ezért már magyarrá is kellett volna átalakulnia?“ Válasza, melyet erkölcsi álláspontján, a nemzetiségnek magasztos felfogása folytán ad, kereken tagadó. Még ha az egész világ megtanulna is „magyarul csevegni“, fajtánk akkor sem lenne mentve, sem feldicsőítve. Mert „nyelvet, nemzeti sajátságot ily felette könnyű szerrel még csak biztosítani sem lehet, s annál kevésbbé szilárdabb s tágabb alapokra állítani, minthogy — és itt különös figyelemért esedezem — a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pengése korántsem dobogása még a szívnek, s ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is korántsem magyar még.“ A nemzetiség belső, lelki tulajdon lévén, külső eszközök nem terjeszthetik, ezért nem alkalmazható a magyar nemzetiség szolgálatában sem „nyelvmester“, sem „preparandia“, sem pedig azon módszer, mely „kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fejjérel eltarkít, már azt hiszi, szíveket bájolt s velőket hódított“.

A nyelv e külső terjesztési módja nemcsak hogy célhoz nem visz, de kiszámíthatatlan károkat is okoz

és jövendőnket aggasztóbbá teszi, mint valaha. Mögötte ugyanis ismét a nemzeti szenvedélyek, jövönk ez alkalmi sírásói rejtőzködnek. A nemzetiség külsőleges terjesztésének azon tévhit az alapja, mintha a levetendő rosszabb volna a felveendőnél, s viszont mintha ez utóbbi, a terjesztendő nemzetiség jobb és előkelőbb, kívánatosabb volna annál, melynek helyébe akarjuk plántálni. E tévhit forrása Széchenyi szerint ismét csak a nemzet ősi hajlandósága álmok és ábrándokra, önaltatásra, a maga fajtájának túlbecsülésére, miből következik az idegen meg nem értése, az elfogultság és ennek különböző nyilvánulásai, általában a nemzeti testnek „felingerült állapota“. Midőn éppen azok, kik saját nemzetiségükben a legcsiklandósabbak, támadnak sértő változatokban a másajkúra, ki pedig önvére mellett buzogva egyebet nem tesz, mint követi a nemzetiség megbecsülésére nyújtott példát. „Bosszútlan egy hajszáit sem enged fején csak érinteni is, és ez helyes; ámde mást üstökénél ragadni hajlandó.“ — „Valóban szomorú, szívrepesztő látvány“, teszi hozzá Széchenyi. A „túlhev“ az, mely e terjesztési módot divatba hozta és divatban tartja, s mely a nemzetnek még szomorú napokat fog szerezni.

Mert Széchenyi a magyarság sorsán csüggedve soha el nem felejté, hogy e hazában más népek is lakoznak, melyeknek sorsa bizonyos körülmények közt elválhat a magyarétól. Erre céloz aggodalma, nehogy a túlhev, a nemzeti szenvedélyek „sírba süllyesszék, ha nem is a négy folyóközi országot — *mi közt igen nagy a különbség, s erre vigyázzatok* —, de mindenesetre a magyar vért“. Azaz a magyar faj elhanyagolása még nem jelenti szükségkép az országot lakó egyéb népfajoknak pusztulását, melyek külön faji egyéniségek lévén, sorsuk is függetlenné válhat a magyarétól. Széchenyi azt sem tartja lehetetlennek, hogy a nyelvterjesztésre reakcióképpen a nem-magyar népek összefogjanak és a magyar hegemonia megbuktatásával a négy folyó országát kizárólagos sajátjukká tegyék. Szemei előtt ott tátongott az örvény, készen beölelni fáját, ha külsőleges magyarosításával a többi népfajt védekezésre szorítja. Nem

szabad itt megfélelkezni arról sem, hogy a magyar nemzetiséget ő még nem tartá szilárd, megállapodott képződménynek, csak fészlő virágnak, ifjú, növekvésben levő egyéniségnek, melyet gyöngé korában ilyen viharoknak kitenni halálos ítélettel lett volna egyenlő. A veszedelem közelsége és nagysága magyarázzák mélységes felindulását, mely akadémiái beszédének ki-méletlen, szinte ótestámentomi átkokat szóró nyelvében jut kifejezésre. Ő, aki legjobban szerette fajtáját, aki leginkább félt s aggódott pusztulásán, találta meg a leg-erélyesebb módot, mellyel az örvénytől visszatartani remélte.

Míg a közjogi viszály dolgában inkább profilaktiku-san járt el, jóelőre iparkodván levezetni a nemzetnek dagadozó közjogi agyarkodását pozitív gazdasági és erkölcsnemesítő munka árán, addig a nemzetiség kér-désében, mely már sokkal szélesebb köröket foglalkoz-zátott, semhogy a nemléte visszaűzhető lett volna, már a második gyakorlati maximát alkalmazta s bátran oda-lépett, hogy egy vágással kioperálja a nemzettestből e veszedelmes daganatot. Széchenyi akadémiái beszéde mindenkor magasztos példája annak, miként lép fel a lelki független ember egy kérdésben, mely a népszerű-ség védelme alatt kisiklott immár a józan ítékezés alól és a nemzeti szenvedélyek játékszerévé lón.

VI. KERESZTÉNYSÉG ÉS ROMANTIZMUS

Végigtekintve Széchenyi politikai rendszerén, lehetetlen észre nem venni, hogy abból minden dogmatizmus és elvi megállapítás tökéletesen hiányzik. Merev dogmák helyett ruganyos életbölcse ség árad belőle, mely a Valónak változó körülményeihez hozzásimul, nem törődve következetlenség és elvtelenség vádjaival, mi- ket tényleg nem is került el. Ez a ruganyosság teszi politikai rendszerét a mindent elskatulyázó politikai tudomány számára hozzáférhetetlenné. Széchenyit nem tehetjük el sem a liberálisok, sem a konzervatívok reke- szébe, de még az eklektikusok közé sem, mivel igen kevés az, amit másoktól vett át rendszerébe.

Hogy nem liberális, ez az eddigiek után kétséget nem szenvedhet. A tizenkilencedik század első felében divatos alapelvek többségét Széchenyi egyenesen ta- gadta. így azt, mely szerint az államokat fejlődésükben ugrások, forradalmak előbbreviszik és hogy az emberi haladás hirtelen, az adott múlttól függetlenül meggyor- sítható. Ezzel szemben Széchenyi a történeti fejlődést vallja: a meglevő viszonyokból lassankint, lépcsőzetesen fejleszti ki az újat. „Minden népnek van bizonyos lép- csője, melyen áll, s csak ez határozhatja el valódi szük- ségit, józan kívánságát. Ezen lépcső magasságát keresni s némileg meghatározni azonban nem könnyű.“ „Szűk kis haza jutott nekem — mondja másutt — s alig van néhány fia, ki kívülről vetett volna egy pillantást abba. ők még nem is tudják, mennyire hátra vannak, mily gyengék, mily műveletlenek. Ezeket a dicsőség templo- mába bevezetni nem lehet; elég, ha saját korlátolt kö-

rükben boldogabbak lehetnek, mint voltak ekkorig. A jövő nemzedék hadd menjen aztán egy lépéssel közelebb a világossághoz.“ E felfogás homlokegyenest ellenkezik a liberalizmus optimista nézeteivel, melyek szerint minden nép *egyszerre* felemelhető *ugyanazon* magas műveltségi fokra, még pedig aránylag olcsó politikai rendszabályok: alkotmányos és parlamenti kormány, törvényelőtti jogegyenlőség stb., általában szabad intézmények által. E szabad intézmények Széchenyi irataiban nagyritkán s csak azért fordulnak elő, hogy ellenük tiltakozzék s hibáikat leleplezze. A felelős parlamenti kormány, e nagy liberális vívmány elfogadásakor, 1848 március 4—5-én röviden feljegyzi naplójába: „Az ostobaság el van fogadva.“ A jobbágyság felszabadításának legnagyobb híve ugyan, s emellett — a közkeletű liberális tanokkal teljes ellentétben — az ötven holdon aluli¹ kisnemesi birtokot hitbizományá akarja alakítani. A szabad sajtóról elismeri, hogy elvben „legszébb emberi jog“, de gyakorlatban a „gyilkosnak gyilkánál, gyujtogatónak kanócánál nagyobb átokká fog válni“, mert ahol a közvélemény szilárd, műveltség önálló, mint Britanniában, ott mindent kár nélkül lehet írni és mondani, de másutt, hol „éppen nem létezik közvélemény, vagy az, mely létezik, hyperbolán, hypothesisen s falláciákon alapul, mint Magyarországon“, ott úgy a szabad szó, mint a szabad sajtó korlátozandó, a viszonyokhoz alkalmazandó.

A politikában Széchenyi sohasem emelkedett úgynevezett „elvi magaslatra“. A Magyar Parlagon állva ő csak egyes, magyar eseteket lát és irtózik általános elvektől, melyek egyszerre különböző népek bajait gyógyítanak ugyanazon recipe szerint. Általános fogalmakat ő csak a magasabb, erkölcsi világban ismer, nem pedig a politika és államtudomány körében. Jellemző a szabadságról való felfogása, melyet a liberális tan végcélnak s egyúttal eszköznek tartott, hogy általa a népe-

¹ Birtokpolitikai nézeteit, melyeket az akkor uralkodó liberális tanoktól tökéletesen független meleg humanizmus jellemez, összeállítottam *Széchenyi Igéi*, Budapest, 1921. Pallas R. T. munkám X. fejezetében (*A magyar paraszt. Földbirtokreform.*).

ket egyszerre feltaszítsa a magasabb fokra. A szabadságkultusszal szemben Széchenyi hangsúlyozza, hogy szabadság csak értelmi súly és erkölcsi felsőség, nem pedig valami erkölcsi nekirugaszkodás által érhető el. Külső hatalomtól független nép még nem feltétlenül szabad, nem „oly szabad, milyennek lenni emberhez illő, ki magasb lények rokona“. A fő az erkölcs, erkölcsileg ki nem művelt nép legföllebb ha a „farkasnak függetlenségi köréig“ képes felemelkedni, ahol szabadságát, miként a németek ősei, a teutonok és a mi őseink, a szittyák, békében az „állatoktul nem igen különbözően használja fel, fellázítva pedig nem alkotás, csak rombolás által ismerteti meg magát“.

A liberális közvéleménnyel egyébként is gyakran szembehelyezkedett. A görög szabadságharcot egész Európával ellenkezve, elítéli; még a szabad Angliától is csömört kap, midőn észreveszi, miként öli ki ott az anyagi jólét, a gazdagság utáni hajsza az emberekből az erkölcsiséget és szegi szárnyát a magasabb vágyaknak. Anglia gazdasági berendezéseiből sokat vélt átveendőnek, többéskevésbé változtatott alakban, de politikai intézményeiből, melyeket a liberalizmus istenített, soha nem kért, az angol szabadság hidegen hagyta, jól tudván, hogy az egy speciális angol képződmény, a szigetország produktuma, mely másutt gyökeret nem verhet.

Mindezen gondolatok közeli rokonságot mutatnak a konzervatív világnézettel. Amióta a nyugati államokban a liberális haladó ideákkal szemben a meglevő viszonyok konzerválásának szüksége felmerült, az egyes országokban fellépő konzervatív pártok zászlójukra a történeti elvet írták, s belőle folyólag azon követelést, hogy az átalakulás a történetileg kifejlődött, tehát jogosan fennálló viszonyok tekintetbevételével menjen végbe. A konzervatív elv Széchenyihez hasonlóan tiltakozik idegen intézmények átvétele, elvi dogmák uralma ellen.¹ Ugyancsak konzervatív szellemű követelmény

¹ A konzervatív elveknek nem éppen barátságos, de módszeres és kimerítő előadását adja Oscar Stillich: *Die politischen Parteien in Deutschland, 1. Die Konservativen*, Leipzig, 1908.

a lépcsőzetes haladás, a fokenkénti lassú átalakítás, mely Széchenyi reformjainak is irányítója volt. Ezzel összefügg a nemzet és állam oly felfogása, mintha az organizmus, emberi vagy állati élőtest volna, mely tehát nem bír el rögtöni átalakítást, véres operációkat, hanem fejlődésében az élet szerves követelményeinek van alávetve. A konzervativizmus az államnak ily organikus, egyébként régi, Aristotelesre visszavezethető felfogását magáévá téve, belőle vonja le egész gyakorlati politikáját, mely szerves változtatásokat, lépcsőnkénti fejlődést szegez a liberalizmus forradalmi teóriái ellenébe.

Ennyiben tehát Széchenyi elvei kétségtelenül konzervatív szelleműek. Ami azonban nem jogosít fel bennünket, hogy őt a múlt század bármely konzervatív pártjával rokonságba hozzuk. Korának öregebb konzervatívjai neki politikai ellenfelei valának; vezetőjük, Dessewffy József gróf, könyvet írt a Hitel ellen. Közlebb állott hozzá a második konzervatív generáció, Dessewffy Aurél és Emil, Apponyi György és társai, kik már a reform útjára léptek. Kormányukban Széchenyi is helyet foglalt. E párttöredék programja azonban, mint látni fogjuk, a napi politikán nem emelkedett túl, s lomhán kúszott kormány és ellenzék viaskodási porondján, távol Széchenyi erkölcsi magasságaitól.

De a nyugati országok konzervatív pártjait sem hasonlíthatjuk Széchenyihez. A porosz konzervatívok egyetlenegy osztálynak, a birtokos nemességnek voltak érdekképviselői, programjukban osztályérdekek, nem az egész nemzet szempontjai vezették őket. Bismarck egységesítő kísérleteivel szemben merev oppozíciót alkották. S ami keresztény erkölcsöt világfelfogás dolgában vallottak, ezt mindenkor alávetették a politika követelményeinek, elvi rendszerük így a német romantizmusnak elsatnyult, üvegházi zugban felnevelt virága. A francia konzervatív pártok, a magyarhoz hasonlóan, csak a napi politika talaján álltak, s a legitimizmus különböző magyarázata szerint oszlottak meg. Az angol konzervatív párt pedig, mely a múlt század első felében keletkezett olymódon, hogy az ősi tory-párt felvette a

konzervatív nevet, szintén csak gyakorlati politikai jelentőségű, s a whig-liberális párttól csak esetről esetre tér el, s akkor is oly változóan, hogy például a vámkérdésben egyszer a liberálisok, máskor a konzervatívok hívei a szabadkereskedelemnek.

Széchenyi nem liberális ugyan, de azért nem is egészen konzervatív. Hogyan is elégedhetett volna meg az adott viszonyok konzerválásával, mikor a Nagy Parlagon állva, szinte mindent betegnek, elmaradtnak, meg javítandónak látott. Módszere, mellyel a változást eszközölte, konzervatív, de a változtatásról le nem mond. Politikai rendszerét tehát konzervatív reformrendszernek nevezhetjük, ellentétben a liberális reformelvekkel. Ha pedig egész egyéniségét el akarjuk helyezni a szellemi áramlatok közé, úgy elsősorban kereszténységét kell szemügyre vennünk.

A mély vallásos kedély atyai és anyai öröksége volt. Vallását az egyház parancsai szerint gyakorolta, évenként legalább húsvétkor meggyónt, bár utána nem mindig áldozott, mivel nem volt bizalma megigazulásában. Naplójából láthatólag örök tusakodásban volt bűneivel és ágostoni küzdelmek árán tört magasb lelki felemelkedésre. Reformátori tevékenysége innen nyeri energiataplálékát, vallásosságából, mely parancsolólag utasítja, hogy lelki erejét felhasználja saját és honfitársai keresztény lelkének megmentésére. Küldetése a magasból jön: „Csak úgy hosszabbítsd meg éltedet, oh mennyei atyám, így imádkozom és imádkozom minden nap, ha a közre nézve hasznos lehetek.“ E küldetéshez képest célja is vallási természetű: nemzetének igaz keresztény életre vezetése, melyet ő halhatatlan lélekhez méltó életmódnak nevez. A politikára alkalmazva ez ideát, belőle nem hierarchikus állam következik, melyben egyházi személyek rendeznék el a világi dolgokat is, hanem a világi egyének olyatén működése, mely keresztény szellemet: méltányosságot és szeretetet áraszt szét és keresztény életmódot, az „emberi méltósághoz“, tehát a halhatatlan lélekhez illőt tesz mindenki számára lehetővé. Széchenyi erkölcsisége a keresztény erkölcs, annak legbelsőbb, leglelkibb felfogásában, politikai

rendszere pedig az a rendszer, mely a keresztény erköles megvalósítását tűzi az állami működés feladatául. Mióta a magyarság Szent Istvántól kényszerítve felvette a kereszténységet és állami életét a nagy keresztény minta, a Karoling-birodalom szerint berendezte, azóta meg nem szűnt tagja lenni a középeurópai keresztény közösségnek, melyet a tőlünk távolabbi és csekély összefüggésben levő román kereszténységgel szemben keresztény-germának nevezünk. E közösség politikai rendszerében a keresztény tekintély elve egyesült a germán szabadság eszméjével s hozta létre a görögírómai és később rousseaui liberális szabadság korlátlanosságával szemben a méltányosság, a *suum cuique* politikai elvét, mely minden egyesnek érdeme szerint enged érvényesülést. E keresztény-germán elv uralkodott történetünk régi századaiban, a patriarkális királyság és a rendiség korszakaiban.¹ A francia forradalom után Közép-Európa, a Nyugat példájára, elszakadt a keresztény alapoktól és államait liberális elvek szerint rendezte be. A keresztény-germán eszme ez új berendezkedés közepett posztulátum szerepére szorítkozott, melyet elszórt, itt-ott felmerülő ideális gondolkodású emberek emeltek fel anélkül, hogy a tömegekre hatást gyakoroltak volna. Ezen emberek a romantikusoknak annyikép megítélt s oly különböző álarcokban jelentkező felekezete. Alig van szellemi irányzat, melyet nehezebb volna pontosan körülírni. A fajt és speciést feltüntető szigorú írású cédulával közeledünk feléje: szétfoszlik, mint pára és felhő. De ha az irodalmi romantizmus magában is nehezen definiálható dolog, még inkább az a politikai romantizmus, melynek hívei közé kell még számítanunk a liberális színezetű Stein bárót, a legitimista-liberális, folyton változó színpompájú Chateaubriandt, a zseniálisan túrnetetlen lord Byront s a gyermekien tiszta Novalist, ki rövid életében a kék virág csodáját kereste, Mária-himnuszokat énekelt és a német egység megalkotásában

¹ Kimutattam ezt *A magyar állam életrajza* című 1918-ban megjelent munkámban.

Bismarcknak előttejárója volt. Csupa egyéni, senki máshoz nem hasonlítható arc s mégis a szellem mind-egyikben ugyanazon alapszövetekből készült. Ezek: nemzetiség és keresztény európai erkölcs, mely egyesekben kevésbé egyetemes, másokban, mint Byronnál, cinikus blaszfémiák alatt tűnik el, de mindenkor elég erős arra, hogy hitet adjon nekik az erkölcs, a szellem, a gondolat erejében. Ez a hit tartja vissza a politika romantikusait, hogy az uralkodó liberalizmushoz csatlakozva, tömegemberré váljanak, s a tömegeknek hízelegve, tömegakcióktól tegyék függővé az emberi haladást. A romantikus elfordul e méltatlan ön? és tömegcsalástól és példát véve a maga egyéni kiválóságáról, megköveteli, hogy mindenki saját életében, saját körében valósítsa meg a nemzeti és keresztény ideálokat. E szigorú idealizmus, e „zarándoki önmegtágadás“ természetesen legkevésbé sem volt alkalmas tömegek lelke megnyerésére, a romantikusok nem is tudtak maguknak soha számbavehető befolyást szerezni államaik életére, annál kevésbé, mivel maguk is többnyire csak mellékesen foglalkoztak állami és társadalmi dolgokkal, zsenialitásuk műveit inkább irodalom és költészet terén alkotván.

Egyetlenegy van közöttük, ki egész életét és egész géniuszát a nagy emberi közösségek erkölcsi megjavításának szentelte, s ez — mondanunk sem kell az előzők után — Széchenyi István. Kis filológiai eszközökkel nehéz bizonyítani, de rendszerét fölfogván, lehetetlen első pillantásra is fel nem ismerni, hogy ő az igazi politikai romantikus, aki a romantizmus alapelveit: nemzetiséget, keresztény erkölcsöt, egyéni tökéletesülést és egyéni munkálkodást gyökerüktől kezdve átgondolt, azokat sehol nem látott teljes és tökéletes rendszerbe foglalta és megvalósításukra emberfeletti fáradozást áldozott egy egész hosszú életen át. A romantizmusnak sem számbavehető politikai elmélete, sem gyakorlati alkalmazása nem található nyugati országokban, mindkettővel a magyarság ajándékozta meg a századot: az egyik Széchenyi művei, a másik Széchenyi élete.

Magyarország ismét bizonyosságát adta a keresztény-germán kultúrközösséghez tartozásának, midőn annak egyik irányát Széchenyi rendszerében másoktól el nem ért tökély fokára emelte. És a magyar szellem ez egyetemes európai alapokon valódi magyar jelenséget teremtett: Széchenyiben a keresztény-germán töből leválik egy új ág, a keresztény-magyar. Az ő elmélete az egyetlen keresztény-magyar társadalmi és államfelfogás, az ő élete és munkája az egyetlen, a példátlan keresztény-magyar államférfiú élete és munkája.¹

¹ A *Hitel* 1930. évi jubiláris kiadója, Iványi-Grünwald Béla fenti nézeteimen túlhaladva részletesen elemzi Széchenyi gondolkodásának keresztény, s közelebbiről katolikus jellegét. V. ö. még Varga Zoltán tanulmányát, Széchenyi István, a polgár, Debreceni Szemle 1934.]

M Á S O D I K   K Ö N Y V

AZ ELSŐ
LIBERÁLIS NEMZEDÉK

I. ROMANTIKUS ELŐZMÉNYEK

Miként vesse le Magyarország a rendi állam köntösét, melynek elmaradt ódivatában már alig mert mutatkozni Európa előtt és mit öltödjön magára a régi helyett: ez volt a magyar probléma száz év előtt. A nemzedék, mely a tizenkilencedik század húszas éveiben lépett színre, természetesen nem ismerhette fel a maga kiterjedésében a hatalmas problémát, mint a vándor sem az égbenyúló sziklafalat, melynek egyszerre csak tövéhez érkezett. Csak lépésről-lépésre ébredtek az emberek a tennivalók tudatára, miközben előbb a problémának azon oldalai világosodtak meg, melyek iránt a magyar társadalom évszázados nemzeti harcai folytán természetes fogékonysággal rendelkezett. Ezek közt első a nemzetiség, s ennek keretén belül a nyelv ügye.

Egyéb részleteit az újjászületésnek még mindig sűrű köd és pára fedte, midőn a magyar nemzeti mozgalom politikában már egy felsőbükkii Nagy Pált, irodalomban egy Kazinczyt és Berzsenyi Dánielt mutatott fel. Széchenyi felléptekor mindezek már túl voltak pályájuk delezőjén, s tanaik rég gyökeret vertek a nemzet értelmiségi rétegeiben. A kezdődő mozgalmat e tanok segítségével könnyen körvonalazhatjuk: nem volt az egyelőre több, mint a középnemesség néhány latinosa és németes műveltségű tagjának agitációja a hátramaradt, mert a közéletből kizárt magyar nyelv fejlesztésére, s a nemzetiség kiművelésére — hozzátehetjük — a fennálló rendi korlátok között. A nemesség politikai és gazdasági előjogait úgy Nagy Pál, mint Berzsenyi, a kezdődő mozgalom adaequat hirdetője,

egyképen fenntartandónak vélik; az ő felfogásukban a mozgalom inkább a régihez, a régi jóhoz visszatérés-ként, mintsem újításként tükröződik le. Történetfilozófiájuk alap gondolata az elkorcsosodás, a jelennek elsatnyult volta, s ezzel kapcsolatban azon romantikus föltevés, hogy a nemzet eredetileg hatalmas erejű, dicső tetteket véghezvivő óriás vala, ki romlatlan ősi erkölcsiben nyolc századok vérzivatarjai közt rendületlenül és sikerrel tölte be hivatását a Duna téréin. A múltnak ez optimista koncepciója s a gyáva jelenen kesergő erkölcsi felháborodás ütköznek össze és vívják csatáikat Berzsenyinek lángolóan hazafias ódáiban. Egy oldalt a jelennek rút szibarita váza, az örlelkét tapodó nemzet, mely ősi ruhát s nyelvet letéve, puha szívvel *hazája* feldúlt védfalából rak palotát hever oh ely ének; másoldalt a múltnak dicső példája, a mennyköves, a nemzeteket tapodó haragú régi magyarok képe, mellyel összehasonlítva a szomorú jelent, végletesen lehanyatló romlásnak tűnik fel az.

Ugyanezen ellentét alkotja Kölcsey történet szemleletének alapszövetét, csak színei halványabbak, szürkébbek és tompítottabbak, mint Berzsenyinek mindent haragosra és véresre festő ódáiban. A nemzeti múlt partjain bolyongva, Kölcsey keble emelkedik, magasztos érzések fogják el és dicső látományok:

„Körülem érzem egykori hőseink
 Árnýékaiknak gyöngé fuvallatait,
 Az égi szellem fürteim közt
 S arcom előtt suhogott csapongván.
 Hajh látom őket sátoraik közül
 A népesülő térre tolongani,
 Buzgó kebelt látok hazámért
 S lángszemeket dagadó könnyekkel.“

De az önzetlen hazafiak korszaka, a múlt boldogító képe tűnvn, a jelen annál vigasztalanabb:

„Romlasz magyar nép, romladozol hazám,
 És lassan örlő féreg emészt belől...“
 „Vándor, állj meg, korcs volt anyja vére,

Más faj állott a kihunyt helyére;
 Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
 A dicső nép, mely tanult izzadni,
 S izzadás közt hősi bért aratni,
 Névből él csak, többé nincs jelen.“

E romantikus történetfelfogásból, melynek nyomai az újabbak közt főként Vörösmartynál szembeötlők, születtek meg a romantikus politikai követelmények: visszatérés az ősök erkölcsiéhez, azaz a jelenkori nemzedéknek belső megfordulása, lelki, erkölcsi megigazulása, A kezdetnek ez az erkölcsi posztulátum adja meg jellegét, mely viszont a múltaknak tipikusan romantikus idealizálásán alapszik. Minél régebbi a múlt, annál inkább aranykorszak, irigylendő és visszaállítandó, ez a század romantikusainak általános meggyőződése. Námuk ez idealizálás részben a klasszikus latin olvasmányokból származik: Berzsenyi a magyar történet hajdankoraiban a tiszta erkölcs s a bűn és ármány küzdelmeit látja, amint már Livius olvasása közben Brutussal, a zsarnokgyilkossal lelkesedett és érzékenyült a tiszta Lucretia keserű erényén; — másik forrása a német romantikának korábbi, még érzélgős, világ- és történetfelfogása, mely szintén a múltba fordulva keresett témákat, hogy azokon erkölcsstanát és érzékeny szépirodalmi elméletét bemutathassa. Ez utóbbi hatása Berzsenyire kisebb, de annál nagyobb Kazinczyra és Kölcseyre, kik az idealizált múlt és elkorcsosult jelen fogalmait egészen ily átvett légkörben alakították ki maguknak.

Megkönnyíté ezt nekik és követőiknek a régi nemzeti múlt hiányos ismerete. A nagy katolikus történetíróknak, elsősorban Praynak és Katonának voluminózus művei magukban véve is erősíték mind a nemzeti érzést, mind a dinasztikus és a rendkarisztokratikus hagyományokat, tehát a romantikus történet szemlélet alappilléreit, mindamellett az új mozgalomnak irány helyett inkább csak anyagot szolgáltatottak. Rengeteg kötetüket az irány adattárnak használta a könnyebben forgatható Polgári Lexikon és Hormayrnak romantikus

san színező zsebkönyvei mellett. Mindazon történeti adat, melyet az akkori mozgalom hazafias célból belévetett a közvéleménybe, ahol az leülepedve, ősi kincs-ként, nebánsvirággként őrizve reánkmaradt, ezen főrrásokból, és pedig inkább Buday Ferenc lexikonából és a Hormayr—Mednyánszky?féle elbeszélésekből, mint a céhbeli történetírók műveiből származik. Ezen kissé zavaros előadásokat, s néhány közkézen forgó nemzeti krónikát használták fel az új korszak költői Árpád és Attila hatalmas alakjai, az Endre?Béla, Salamon monda-kör, a Hunyadiak, Zrínyiek és a török harcok kialakítására, mely képek Vörösmarty géniuszától ragyogó színpompában átfestve nemzeti kincseink legértékesebb darabjai közé tartoznak. A magyarság zöme, amennyiben gondolatokkal bír hazája története felől, s azt képekben tudja magának megérezkíteni, ma is ezen romantikus festményeket látja szemei előtt, melyeket a valóságban lefolyt történettől szinte teljesen függetlenül, a múlt tisztelete és a jelenenkesergés ihlete hozott létre.

A nemzeti múlthoz tapadó e romantikus iránynak legmagasabb, mert legmagyarabb terméke Kölcsey Himnusza. Benne már nyoma sincs klasszikus reminiscenciának és külföldi romantikának, e két segédeszköz teljesen eltűnt, mint az állvány, ha kész a büszke épület. Mert a Himnuszban először és a tökély magas fokán mutatkozik az új képződmény, a *magyar* romantikus történet- és nemzetfelfogás, mely a korszak minden más romantikájához hasonlóan keresztény és nemzeti, tehát itt, nálunk, magyar földön: keresztény és magyar. E domináns idea a költemény minden újabb versszakában erősebben és kizárólagosabban jelentkezik, hogy végül a „Szánd meg Isten a magyart, kit vészek hányának, nyújts feléje védőkart, tengerén kínjának“ jajkiáltással tökéletes harmóniában olvadjon össze a Szent István előtt „gyászos öltözetben“ térdeplő régi magyarság zokogásával. Kölcsey így a költői ihlet egy szeren-esés pillanatában éppen úgy magyar talajra áll, mint Széchenyi István, kinek ő Himnuszával — 1823 január havában írta — előttejártván, a leghívebb magyart

összeköti a nemzeti mozgalmat megkezdő irodalmi romantikával.¹

Itt meg kell államink, a dolgokat elfogulatlanul szemlélve. Annyi bizonyos, hogy a Himnusznak keresztény magyarsága, osztály- és rendi különbségek nélkül átkarolván az *egész* magyarságot, tetőpontot jelöl még Berzsenyinek halhatatlan ódáival szemben is, melyekben még sok a tanult és átvett horáciusi bölcsesség és rendi érdektői nem mindig ment politikai felfogás. A Himnusszal és Vörösmartynak korábbi műveivel — közéjük tartozik a Szózat is — az irodalmi fejlődés elérte azon magasságot, melyen Széchenyi megjelenhetett és megértésre számíthatott. A fejlődés elvisz Széchenyihez, de nem vele együtt halad tovább. Ez az a pont, melyre a figyelmet fel kell hívnunk. Igaz, az irodalom ifjabb művelői is kitörő örömmel üdvözölték Széchenyit, a tőle alapított tudós társaságban az ő vezetése alatt működtek nyelv és nemzetiség megtisztításán, de lantjuk állandóan mégsem azon eszméknek adott hangot, melyek együttvéve Széchenyinek konzervatív reformrendszerét alkotják. Egyesek bár, köztük az első és legjobb, Vörösmarty, egész pályájukon hívek maradtak hozzá, sőt tragikus küzdelmeit is kongeniális módon végigélték, — a Vén cigány őrjöngő átkai mintha csak a döblingi betegnek akkor még lázas agyából törnének elő — a legtöbb azonban megelégszik egy-egy melegebb vagy hűvösebb hangú üdvözlő verssel, hogy ezzel lerója a kegyelet adóját a nemzetnek tagadhatatlanul legnagyobb fia iránt, de egyébként az irodalom hangja már a harmincas években, még inkább negyvenen túl mindinkább elhajlik Széchenyitől, hogy aztán a korszak vége felé sértő diszharmóniában legyen teljessé a szakadás.

¹ Meghatva olvasom a felejthetetlen Riedl Frigyes hátrahagyott irataiban: „Kölcseyben én Széchenyi korának legideálisabb kifejezőjét látom.“ [A magyar romantikus gondolkodásnak új, részletes feldolgozását l. Farkas Gyula: A magyar romantika 1930. A 40-es évek liberális ifjúságára l. ugyancsak Farkastól: A „fiatal Magyarország“ kora, 1932.]

Hogy Széchenyi útja elvált a magyar írókétől, ez nem azt jelenti, mintha ő később elvetette volna a romantikus keresztény magyar eszméket. Aki változott és mássá lön, nem ő, hanem az irodalom az. Az átalakulás itt megdöbbenően gyors: mutatja, mily összehúzott, erőltetett tempóban rohannak át a századokon át alvó magyar lelken, ha egyszer felébredt, a nyugati szellemirányok. Kölcsey és Vörösmarty keresztény magyarsága alighogy kifejlődött, reája még egy évtized sem múlik el s már nyomait is alig találjuk irodalmunkban az erkölcsi megigazulás követelményének, a kereszténysmagyar alapeszmének. Helyébe lép és csodásan rövid időn uralkodóvá válik a liberális eszme. A négyvenes évek magyarsága nem keresztény többé, Petőfi Bérangerhoz jár műformát tanulni, s a francia liberális sokhoz politikai gondolkodásmódot. Forradalmi versei a Himnuszról számítva végpontját jelzik egy útnak, mely a földnek egyik sarkától a másikhoz vezet. Ez az új liberális magyarság, bármennyire magyar, nem a Széchenyi és nem a Kölcsey és Vörösmarty magyarsága. Petőfi ezt felismerte és példátlan igazmondásával nem habozott azt őszintén ki is mondani.

Nem tartozik ide a kétfelé válás momentumait kutatni, s leírni az utat, melynek egyik ágán Széchenyi csakhamar szinte egyedül vonszolta megtört lelkét, másikon pedig az egész nemzet zárt sorokban, lelkes hangulatban nyomult a katasztrófa felé. Az új korszakai már Kölcsey is opposzióban találta magát, pedig ő gyermekkedélyű, szentakarátú és tapasztalás nélküli politikus volt — Kemény Zsigmond szavai ezek —, aki magyar és magyar közt, ha a haladás barátja, annál kevésbé tett különbséget, mert maga is liberálisnak vallotta magát. Igaz, az ő liberalizmusa, melyet ő jellemzően liberalitásnak is nevez, a vallásszabadság és az adózó nép felszabadításán, továbbá sajtócenzúra könnyítésén túl nem sokkal terjed, s ami fő, módszerben és hangban nagyon is eltért az újliberális nemzedékétől. Az ő szabadságérzete, mint maga észreveszi, „ideális képekhez szövé magát, s valahányszor mindennapi, hideg valósággal találkozott, mindannyiszor sebes

fájdalommal égetett“.¹ Az új emberek hangos zaja, teleszájjal mondott frázisai, melyekre minden éljent harsog, folytonos és mindenároni oppozíciója eltaszítja őt, akinél a hazafiság a lélek dolga, aki egy-egy országgyűlési nyelvüzenetet „lelke fájdalmában“ ír meg, nem pedig frázisbőségből, vagy elvi dogmatizmusból. Sorsa is, szűkebb körben, ugyanaz, mint Széchenyié: megtörtén vonul vissza, a haza sorsán kétségbeesve és engedi át a teret a liberális nemzedéknek. „Haladás a matéria-ban, de haladás a lélekben — semmi“, ez vigasztalan végítélete a romantikusnak a büszkén előtörő liberális irányzatról.²

Közhangulat, mely Széchenyi mellett állt és megmaradt volna, a romantizmus gyors elmúlása folytán ki nem fejlődhetett. Ami most következik, az példátlan diadalmenete a liberális ideáknak, minővel egy államban sem dicsekedhetik az új irány. Nekünk pedig kötelességünk e diadalmenet rajához készülve azon rétegeket venni szemügyre, melyekben a liberalizmus legelőbb és legtartósabban gyökeret vert.

¹ Kölcsey *Országgyűlési Naplója* 1832 december 27-én.

² U. ott 1833 március 6-án.

II. A MAGYAR TIERS ÉTAT: A KÖZÉPNEMESSÉG

A forradalomnak és liberalizmusnak ideáit a nyugati államokban mindenütt a nemesség és jobbágyság közt álló polgári osztály, a *tiers état* valósítja meg. Ahol ez a harmadik rend számban, műveltségben és gazdagságban hatalmas volt, ott az új kor eszméi előbbiutóbb diadalra jutottak. Így elsősorban Franciaországban, hol a tizenhetedik és tizennyolcadik század nagyszerű gazdasági fellendülése folytán gazdag gyárosok, művelt és öntudatos iparosok, tőkéből élő polgárok, generációi kon át családi vagyont gyűjtött állami hivatalnokok, adók és pénz jövedelmek bérloői éltek, egy egész kiterjedt középosztály, mely vagyoni függetlenségében nem fért meg többé a rendi társadalom és abszolutisztikus monarchia kereteiben. Ez osztály tagjait vagyoni jólét mellett a műveltség egysége is egybekapcsolta; mindnyájan hívei voltak a rendi és abszolút uralmat ostromló irányoknak: racionalizmusnak, angol parlamentarizmusnak, modern gazdasági ideáknak, s mindnyájan készek voltak ez új műveltség érdekében egy emberként nekifeszíteni vállukat az abszolutizmus korhadat épületének. A francia példa eléggé megvilágítja azon polgári osztálynak ismertető jeleit, melynek elég ereje van adott viszonyok közt politikai működésre, az állam és nemzet átalakítására. Ezen jelek elsősorban gazdasági függetlenség, ebből folyólag szellemi függetlenség és a műveltségnek bizonyos egyenletes volta. Hogy a tiers étatnak ezek adják kezébe a politikai hatalmat, bizonyítja ezt az egyszerű ellenpróba. London és Párizs után Európának leghatalmasabb székvárosa Bécs volt,

benne széles polgári osztály az anyagi jólét magas fokán, mely azonban mégsem vált forradalmi ideák harcosává, sőt ellenkezőleg, része volt abban, hogy Bécs Párizs ellenlásasává, a forradalomellenes reakció központjává legyen. Az osztrák tiers état ugyanis vagyoni jólétét kizárólag a Habsburgok centralizációjának, az abszolút monarchiának köszönhette. Bécs jómódú iparosainak az udvar és a bécsi központi hivatalok szereztek munkát,¹ aminthogy a németausztriai cseh és morva gyárak is csak a Habsburgok protekciónizmusa segítségével virultak fel: olcsó áron magukba szívták a monarchia, főként Magyarország nyersterményeit, s külföldi versenytől mentesen adták el az agrárterületeknek saját gyártmányaikat. Vagyoni jólét volt ugyan, de hiányzott a vagyoni függetlenség, hiányzott a fogékony-
 ság az új műveltség iránt, mindenkinek személyes érdeke kapcsolódván a régi rendszer sértetlen fenntartásához. Szellemi szükséglet hiánya magyarázza a szellemi függőség azon nagy mértékét, melyben a bécsi kormány e vagyonos középosztályt cenzúra és rendőri felügyelet által annyi időn át leszorítva tarthatta.

Ha pedig Ausztriában sem találunk új eszmékre fogékony polgári osztályt, ahol az államhatalom minden igyekezetével vagyonos városi lakosság alakulásán fáradozott, annál kevésbbé Magyarországon, a Habsburgoknak gyarmati függésben tartott országában. A bécsi államférfiaknak szigorú következetességgel keresztülvitt elve volt, semmit nem tenni az ország anyagi fellendüléséért addig, míg a magyar nemesség el nem vállalja a monarchia terheinek az osztrák tartományokkal arányos viselését. Ez azonban 1848-ig meg nem történvén, a magyar ipar és kereskedelem, városi élet és polgári lakosság mesterségesen tartatott meg félig középkori állapotában, a javulás legkisebb reménye nélkül.

Nem csodálkozhatunk tehát, ha a magyar városokat, s bennük a polgári osztályt a nyugati államokhoz

¹ Az udvar és központi hivatalok polgárságlétesítő és városalkotó hatására 1. Werner Sombart: *Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus*, I. kötet.

képest elmaradt helyzetben találjuk. Magyarország lakossága, Erdéllyel együtt 1840-ben 12,880.900 főre rúgott, ebből az erdélyi másfélmilliót leszámítva, marad Magyarországra 11,376.000. Nemes volt ugyanebből 544.372 lélek, városi lakos több: 575.518 lélek.¹ Ez utóbbi szám azonban csak külsőleg kedvező. A valóságban ezen városi lakosság nagy részét nem számíthatjuk a szó nyugati értelmében polgári elemnek, még kevésbé olyannak, mely a nemzeti élet átalakításánál szerepet játszhatott. Levonandók itt elsősorban azon városi lakosok, kik idegen anyanyelvűek lévén, idegen kultúrkörbe tartoztak. Ilyen volt például Pozsonyban szinte az egész 30.000 lakosból álló polgárság, melyről egykorú statisztikus jegyzi meg: „Nyelvekre nagyobbrészt németek, de rendesen tudnak valamit magyarul és tótul is, minthogy gyermekeiket magyar vagy tót faluba szokták adni cserében.”² Temesvár német lakosságában még a negyvenes években is „ingovány közepén kis oáznak” tűnt fel a vármegyeház magyarsága.³ A majdnem hatszázézernyi városi lakosságnak tehát éppen vagyonosabb, műveltebb felét nem tekinthetjük nemzeti osztálynak, melyből egy nemzeti regeneráció kiindulhatna: a felvidéki, bányászati, bácskai és nyugatmagyarországi városokat ekkor még többnyire németnyelvű polgárság lakta, mely éppen az új nemzeti mozgalom során volt megmagyarosodandó. Maradna tehát a Duna—Tisza-vidék és a Dunántúl színmagyar városi eleme, amennyiben ez is nem most lépett csak a magyarosodás útjára, mint például Székesfehérvárnak a török kiűzése óta német és szerb lakossága. De a nagy magyar síkság és a dunai dombosvidék városai inkább östermelessel, semmint speciálisan polgári: ipari, kereskedelmi és szabad kereseti ágakkal foglalkoztak. Magyar váro-

¹ Ezen és következő adatok Fényes Elek németnyelvű művéből: *Statisik des Königreichs Ungarn*, I. Theil, Pest, 1843 valók.

² Fényes Elek: *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*, Pest. 1848, II. kötet, 442. 1.

³ Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim* I. kötet (II. kiadás), 1884, 13. 1.

saink akkor még inkább, mint ma, parasztvárosok voltak, lakosaik földművelő, állattenyésztő, szőlőművelő őstermelők, kikre tehát a tiers état fogalma nem alkalmazható. A 32.000 lakossal bíró 160.000 holdnyi határra kiterjedt Szeged városa szinte teljesen őstermelésből él, s ami kereskedése van, gabona, dohány, gyapjú, szappan elszállítására és a Törökország és Ausztria közti tranzito-kereskedelemre szorítkozik, mely utóbbi, mint tudjuk, idegenek: rácok, macedónok és törökök kezén volt. „Lakosai sok és szép szarvasmarhát, jeles lovakat, igen sok juhot és sertést tartanak, szőlőskerteket műveinek, a dohánytermesztést nagyban üzik és fuvaroznak. Továbbá számos és mindenféle kézműves található itt, így szinte egy szódagyár, könyvnyomtatóműhely s mintegy 80 malom a Tiszán“, — tehát ez egykorú leírás¹ is mutatja, hogy az úgynevezett városi lakosság nagy többsége őstermelő s aki nem az, az pedig az őstermelő parasztság ipari igényeit kielégítő kézműves és iparos. Ahol magyar városokban kereskedő elem van, az szinte kizárólag zsidó. Így Nagyváradon, hol a „lakosok nagyobb része kézművességéből és kereskedésből él, mely utolsó nem felette élénk ugyan, de a várad-velencei zsidók mégis szilvával és gabonapálinkával, gubaccsal, nyersbőrökkel, borral, gabonával nem megvetendő kereskedést folytatnak“.² Mindebből kétséget nem tűrően kiderül, hogy alföldi és dunántúli városaink lakossága, bár anyagi tekintetben megütötte a tiers étathoz szükséges mértéket, de nem szellemi műveltség, független gondolkodásmód dolgában. A nagy parasztvárosok lakói konzervatív tömeget alkottak, mely magára hagyva terméketlen sziklaként zárkózott volna el a liberalizmus idesodort magjai elől.

Városokban nem találván középrendet, kénytelenek vagyunk az egyes foglalkozási ágakat sorra venni. Először a kereskedő- és iparososztályt. Az elsőről köz tudomású, hogy a rendi Magyarországon magyar ember

¹ Fényes Elek *id. m.* IV. kötet, Pest, 1839, 163. 1.

² U. o. 67. 1.

nem foglalkozott kereskedéssel. Átengedte azt idegeknek: zsidóknak, cincároknak, görögöknek, örményeknek, rácoknak. A legjövedelmezőbb ágak: gabona-, gyapjú- és bőrkereskedés teljesen a zsidóság kezén volt, mely nemcsak az alkotmány sáncain, de a magyar nemzetiség keretem is kívül állván, az új irány hordozójává nem válhatott. Viszont az iparúzó lakosság száma 1805-ben 88.000, 1840-ben 125.000 fő volt, amit összevetve az egész népességgel, nálunk csak minden 89 egyénre esett egy iparos, míg Ausztria német tartományaiiban minden 13—15 személyre, Lombardiában nyolcra, sőt még az elmaradt Galíciában is minden SCkra.¹ Nálunk tehát, Oroszországot és a Balkánt leszámítva, európai országok közt a legcsekélyebb számú iparos élt. Ha még tekintetbe vesszük a céhrendszernek új gondolatokat kirekesztő uralmát is, úgy az iparososztályt bátran kizárhatjuk a magyar tiers état köréből. Maradnak most már csak az úgynevezett értelmiségi osztályok. Az állami — magyar királyi — kormányhivatalokban, hozzájuk számítva az állami iskolákat, 1840-ben összesen 4300 hivatalnokot és szolgát találunk, kik közül rögtön le kell számítanunk körülbelül 1700-at, mint akik Bécsben, vagy a tengerparton, vagy az udvari kamarának alárendelt bánya-, só- és harmincad-igazgatásban szolgálván, német anyanyelvűek voltak, vagy ha magyarok is, a nemzeti étellel nem állottak kapcsolatban. A megmaradt 2600-nak is fele szolga, más része, mint hivatalnok, annyira függ az abszolutizmusra hajló kormánytól, hogy az új ideák terjesztésére semmiképen nem alkalmas. Vármegyei hivatalnok volt ugyanekkor 2458 — a hajdúkat és szolgákat már leszámítva —, ügyvéd és urasági fiskális körülbelül 5000, orvos, sebész, gyógyszerész 2500. Gazdatiszt megint nem jön számba, mivel a kenyéradók, egyházi és világi főurak nem tűrték volna, hogy kasznárjaik és ispánjaik az új ideák szerint az ő adómentességük és előjogaik ellen izgaszanak.

¹ Fényes *id. német műve* I. kötet, 131. 1.

Mindent összevéve, még a katolikus és protestáns oktató és egyházi személyzetet is, széles Magyarország gon 10.000-nél több független anyagi és szellemi viszonyokban élő embert nem találunk a harmadik rendbe sorozható osztályok között, pedig még ezeknek tekintélyes része is: ügyvédek, vármegyei és állami hivatalnokok, a második rendből, az elő jogos nemességből származik. És ami fontos, ez a 10.000 ember többnyire szűk anyagi viszonyokban élő értelmiség, melynek sem a politikai életre, sem a nép tömegeire nincs nagyobb befolyása. És ezek alapján ki is mondhatjuk, hogy nálunk még a tizenkilencedik század negyvenes éveiben sem létezett olyan polgári osztály, mely anyagi és szellemi jólét birtokában vállalkozhatott volna az országnak nyugati mintára átalakítására.¹ A nemzeti feladat ilyen körülmények között azon osztály vállaira hárult, mely az ősi magyar térségeken az adott időpontban egyedül rendelkezett vagyoni jóléttel, anyagi és szellemi függetlenséggel, egységes és egyenletes műveltséggel. És ez az osztály a köznemesi rend.

Magyar nemes családfő volt 1840 körül 136.000, a nemesség teljes lélekszáma öt és félszáz ezer, összevetve az ország tizenegymilliónyi népességével, minden húsz nemnemesre jut egy nemes. Ilyen nagy arányszám pedig Európa egyetlen országában sem található. A szintén hatalmas múlttal bíró cseh nemesség száma csak 2252, Csehországban eszerint minden 828 egyénre esik egy nemes, Ausztria német tartományaiban minden 350-re, Lombardiában és Velencében 300-ra. Legtöbb nemes van Magyarországon kívül lengyel területen, de itt sem érik el hazánkat, például Galíciában csak minden hatvannyolcadik ember volt nemes.¹ Ezen kis

¹ Teljesen hamis tehát Jászi Oszkár: *A nemzetiségi államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, 1912, 382. s köv. 11. doktriner és idegen sémára vont felfogása, mintha a városok lettek volna „az utolsó 130 évben Magyarország értelmi és anyagi műveltségének letéteményesei, hordozói“ s mintha a magyarság „összes politikai, nemzetiségi és szociális-kulturális törekvései a városokból indultak“ volna ki.

² Fényes *id. m.* I. kötet, 136. 1.

összeállítást tudomásul véve, óvakodni fogunk a magyar nemességről modern demokrata frazeológiával, mint törpe minoritásról, oligarchikus töredékről, feudális rablólovagokról beszélni. A rendi alkotmánynak élvezői már saját érdekükben is kénytelenek voltak századok folyamán nyitva tartani a kaput mindenki számára, ki az országban munka, szerencse, tehetség által pozícióra, befolyásra tett szert. Innen a nemesítések folyton növekvő száma, majd a tömeges nemesítések, melyek mint valami primitív szelekció által az ország mozgékony és tehetséges elemei mind bejutottak a kiváltságos rendbe. A magyar nemesség ilyen évszázados szelekció terméke, melyet csak az nézhet le joggal, ki a szelekció kérdését jobban tudná a gyakorlatban megoldani. Ez a kiváltságos rend, vér a magyarság véréből, a tizenkilencedik század elején már politikai jogok dolgában is inkább tarthatá magát az egész népesség törvényes képviselőjének, mint a nyugati demokráciák nem egy képviselőtestülete. A magyar alsóház tagjait a rendi alkotmány értelmében a tizenegymilliónyi lakos nevében 136.000 nemes választá, míg a liberális Franciaország demokrata kamarájába 1830 előtt a 30 milliónyi lakos közül csak 94.000-nek, 1831 után, a júliusi forradalom vívmányaként pedig 188.000-nek volt joga képviselőt küldeni. A francia demokrácia tehát sokkal kevesebb ember kezébe tette le a politikai jogokat, mint a magyar rendi alkotmány.

Ez a nemesség szinte egészében magyar eredetű és anyanyelvű volt. Az ötödfélszáz ezer nemesből összesen csak 58.000 volt német, 21.666 oláh, a többi 466.000 magyar. A nemzeti származás tehát a nemességet egészében képesíti a nemzeti átalakulás munkájára. Nem így a tiers état-ra jellemző többi ismertetőjel, melyeknek kutatásánál különbséget kell tennünk a köznemesség vagyonosabb és szegényebb rétegei között. Ez utóbbiakhoz tartoznak az egytelkes vagy szűkebb értelemben vett bocskoros nemesek, kiknek, mint tudjuk, csak egy jobbágy telkük volt, melyet maguk, saját kezük munkájával műveltek s ennél fogva életmódjukban nem különböztek a parasztoktól. Kölcsey Ferenc nyilatko-

zata szerint a „nemesi sok ezer háznépnek hasonlóan nagyobb része szegénysége s műveletlensége miatt a jobbágynéphez igen közel áll, s igen nagy szám jobbágytelkekre szorulván, s az újonalkotott törvény által adózásra köteleztetvén a néppel, éppen összevegyült“.¹ A nemzeti regeneráció művében ezekre tehát nem számíthatunk. De az úgynevezett bocskoros nemesség szélesebb rétegeire sem, melyek ugyan a vagyonosságnak nagyobb mértékével dicsekedhettek, de mégsem annyival, hogy a földtől szabadon, a parasztétól eltérő életmódot folytathattak volna. Mint a köztörténetből tudjuk, a falusi kisbirtokosok, a bocskoros nemesség éhes és szomjas tömegei, sőt még a nagyobb komposzesszorok egy része is a „Nem adózunk!“ jelige alatt hű támogatói valának a bécsi kormánytörekvéseknek. A nemesi rendet ezek szerint két részre kell bontanunk: kis- és középnemességre, s az előbbi a polgári osztályhoz hasonlóan jelen érdeklődésünk köréből kizárni.

Határt persze nehéz vonni, midőn nemes és nemes közt legcsekélyebb jogi különbség sem állott fenn, s midőn évszázadok szokásjoga sem rendelkezett annyi erővel, hogy például a vármegyei tiszteletbeli hivatalókból is valakit kizárhasson. A középnemesség egészben véve az úgynevezett *bene possessionati* osztálya, mely aránylag kiterjedt földbirtok felett rendelkezvén, évszázadokon át ősi földjén ült, vármegye és ország ügyei intézésében nemzedékeken át résztvett, s tulajdonképpen közelebb állott a főnemesi rendhez, mint a nemesség szegényeihez. Gazdasági életünk hátramaradt-sága magyarázza, hogy e tejjel-mézzel folyó Kánaánban alig néhány száz család tudta magának az állandó anyagi jólétet s a lelki művelődés eszközeit megszerezni, a túlnyomó többséget megakadályozta ebben viszonylagos szegénysége. Kétséget nem szenved, hogy a nemességnek csak igen csekély töredéke számítható a *bene possessionati* közé. Szatmár vármegyében 30.000, Veszprémben 29.000, Zalában 24.000, Borsodban és Pozsonyban 32.000 nemes lakott, s ugyanezen vár-

¹ Országgyűlési beszéde az örökváltság tárgyában 1834-ben.

megyék területének tekintélyes része volt főúri és egyházi kézen, úgy hogy a vármegye földje, az akkori olcsó gabona- és nyersterményárak, valamint középkori gazdálkodás mellett ennyi embernek semmiképp sem adhatta meg a lelki függetlenséghez közönségesen szükséges anyagi jólétet. Bár a napóleoni háborúk nyomán a nyerstermények ára hirtelen magasba szökött, s e magas árak a devalvációk után is megmaradtak, úgy hogy a városi lakosság, különösen a készfizetéses hivatalnokok a legnagyobb nyomorba, sőt éhhalál vészedeimébe jutottak,¹ a terményárak javulása a bocskoros nemeseknek, csekély produkciójuk folytán, mégsem hozott anyagi jólétet, hanem csak azt, hogy evés-ivás dolgában, mint Széchenyi mondja, állati vágyaiknak még zsírosabban tehettek eleget. Széchenyi nemhiába helyezé oly kísérteties világításba a magyar nemes gazdasági helyzetét: csak haldokló országban vala lehetséges, hogy emberi méltósággal, a halhatatlan lélek igényeit betöltve csak azok élhessenek, kik legalább is nyolcszáz vagy ezer holdnyi termőföldet mondhattak magukénak. Tudjuk, Deák Ferenc legnagyobb takarékoszággal, magábavonult életmóddal, költséges passziók nélkül is alig tudott birtokaiból annyi jövedelmet szerezni, hogy legalább az év egy részét az ország politikai központjában tölthesse el. Pedig neki 810 hold zala-megyei földje volt, ebből csak 285 hold erdő, a többi szántóföld és rét, meg nem kevesebb, mint 146 holdnyi szőlő!³ Nem nagyítunk tehát, ha azt állítjuk, hogy a nyugati ideák csak azon társadalmi rétegben találtak termékeny talajra, melynek tagjai átlag ezer hold földnek voltak urai.

Ez állításunkat a tényleges viszonyok teljesen megerősítik. A vármegyék közéletét ez időben majdnem kizárólag a középnemesség politikai működése tölti be, annak pillanatnyi irányait a birtokos családok egymás-

¹ Ez állapotok leírását 1. Schwartner: *Sfistik des Königreichs Ungarn*, II. Ofen, 1806, 509. 1., továbbá Ignaz Beidtel: *Geschichie der öst. Staatsverwaltung*, kiadta 2 kötetben Alfons Huber.

² Ferenczi Zoltán: *Deák Ferenc éleie*, II. kötet, 226. 1.

hoz való viszonyai szabják meg. Szinte ujjainkon összeszámlálhatnák azon neveket, melyekkel egy-egy vármegyében vezető helyeken találkozunk. Szepes vármegyében például a Szinnyeyek, Péchyek és Berzeviczyek szava volt döntő, e három família látta el a vármegyét vezetőkkel, s bontá pártokra egymásközti versengéssel a nemesi közönséget.¹ Tolna vármegyében hasonlóképen a nagyobb birtokos családok erőviszonylata alkotta a központi problémát, mely körül a pártok kijegecesedtek: itt a Perczel és Dőry családok állottak szemben a Csapókkal, Auguszokkal, Bezerédyekkel.² Ugyaníly központi szerepe volt a Beöthy—Tiszáéiválitásnak Bihar vármegyében. Egykorú szemlélő szerint Torontál megyében senki sem törődött a politikával, csakis a „kiskirályok“; néhány Karácsonyi, Csekolics, Hertelendy és ezek csinálták a megye nevében a „politikát, követválasztásokat, utasításokat s tisztújítást“.³ Egy-egy ilyen hatalmas család nemcsak a szorosán vett rokonokkal és atyafiakkal, de a kiterjedt birtokától és befolyásától függő egyéb nemesi szavazókkal: ügyvédekkel, esküdekekkel, papokkal, szomszédokkal stb. is felvonulván, középkori családi viszályok küzdterévé tette a nemesi fórumot, hol tehát a nemesi egyenlőség mellett is a valóságban néhány család hatalma döntött. A bocskoros nemesség pedig ellenkezés nélkül követte az egymással szemben álló nemzetségek egyikét vagy másikat, nemcsak mert hiányos műveltsége folytán politikai problémákat maga fejéből úgysem tudott megoldani: nem csekély hatással voltak reá a versengő családoktól pazarul alkalmazott anyagi érvek is, mint vesztegetés, itatás, szabad konyha a nemesi háznál vagy az uradalmi korcsmában stb.⁴

Vagyoni és szellemi jólét, politikai érettség és iskolázottság, emellett magyar származás és magyar nem-

¹ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*, német kiadás, I. kötet, 143. l.

² Bodnár István és Gárdonyi Albert: *Bezerédj István*, I. kötet 147. l., úgy látszik, igen értékes és sajnós, kiadatlan naplók nyomán.

³ Degré Alajos *id. m. I.* 38., 39. 11.

⁴ Példái ennek az egykorú irodalomban. Tipikus rajzot ad báró Eötvös József: *Éljen az egyenlőség* c. vígjátékában.

zeti érzés egyetlenegy néposztályban volt tehát található hazánkban, s ez a köznemesség, a nagyobb birtokkai rendelkező vidéki köznemesség. A tiers état szerepét a viszonyok nyomása alatt ennek a néposztálynak kellett, akarva nem akarva, előbb-utóbb átvennie.

III. A NYUGATI LIBERALIZMUS ALAPELVEI

Mielőtt továbbmennénk és a magyar liberalizmus kifejlődését rajzoznánk, tisztába kell jönnünk azon elvekkel, melyeknek magyar földre átültetését célozta a hazai mozgalom. A magyar liberális korszakot meg nem érthetjük, ha nem ismerjük a nyugati liberalizmust, azon szellemi mozgalmat, mely akkoriban a nyugat-európai országokban uralkodott. Nem elégedhetünk meg tehát néhány jelszó előadásával, minők a liberalizmus tartalmát manapság, mai csődjében alkotják, hanem történeti kutatással kell visszatérnünk azon tanokhoz, melyek valaha Európának annyi igaz, jó, becsületes emberét lelkesíték. Mert a liberális ideák eredetileg a lélek mélyéről fakadtak s diadalmenetük Európa országain át nagyszerű szellemi mozgalom, aminőhöz a történeti szemlélet, legyen bár még olyan mentes is liberális illúzióktól, tisztelettel közeledik.

A szó magában véve keveset magyaráz. Liberalesnek hívták Spanyolországban az 18124 új alkotmány híveit, ellentétben a stabiesszel, akik ezt a francia forradalmat hirdető alkotmányt megdöntötték. Spanyolországból a kifejezés csakhamar elterjedt francia, angol, német földre, ahol persze liberális szóval már nem az 18124 spanyol alkotmány híveit, hanem az általános liberális tanok követőit, a liberalizmus hirdetőit jelölték.

A liberalizmust, mint a szellemtörténet egy mozgalmát, már nehezebb, sőt szinte lehetetlen definiálni. Lényéhez csak azon tanok genealógiája útján férköznünk, melyekből összetevődik. Első generációban szülői a francia forradalmi tanok, második generációban a

„felvilágosodás“, közelebbről a racionalizmus és rousseai elméletek. A racionalizmus filozófiája, sőt már ennek előfutárja, a természeti jogbölcselet, elvetette az emberek egymás alá- s fölrendeltségét és kimondá az államokban tényleg fennálló rendi elkülönzéssel szemben minden egyes embernek természetes jogát az életre, élete berendezésére, szabadságra és egyenlőségre. Mivel minden ember egyformán eszes lény, egyiket sem szabad a másiknak alárendelni, mindegyikben egyformán tisztelni kell a Rációt, az Észet; ez az alapja az egyenlőségi tannak, melyet a liberalizmus a racionalizmustól készen kapott. A másik alapvetet Rousseau szolgáltatta, ez a *borae naturelle*, mely szerint az emberek természettől fogva jók s amíg természetes állapotban maradnak, addig egymáshoz való viszonyaikat elég ha a jóság ideális szempontja szabályozza. Később ugyan megromlottak, de ez nem akadályozza a nagy álmodót abban, hogy ez ősi jóságra egész államrendszert építsen fel. Mi sem természetesebb, minthogy az egyenlőségi elv és a rousseai jóság kiegyenlíthetlen ellentétben állottak a tizennyolcadik század államtípusaival, az abszolút monarchiával és a rendi alkotmányokkal, hol az emberek egyenlőtlensége a kényszer eszközeivel tartatott fenn. Tényleges valóság és teória tűz- és vízként állottak egymással szemben, a teória megvalósítása a meglévőnek halálát jelentette. És jött a francia forradalom, mint egy mesebeli óriás és úgy látszott, mintha hatalmas erejével megvalósíthatná a kor jobbainak álmát, visszaadhatná az embereknek emberi méltóságukat, ősi jogaikat: szabadságot, egyenlőséget, testvériséget. A francia forradalom a nagy idealisták: Schiller és Klopstock és Kazinczy helyeslésétől kísérvé monda ki az ember természetes jogait, azt, hogy az ember ősi állapotában jó és igaz, hogy a földi nyomorúságok ezrei csak azért vannak, mert az ősi jóság elnyomatott, mert hatalom adatott embereknek emberek felett. A földi paradicsom tehát helyreáll, ha az elnyomást megszüntetjük, s a természetes jogokat mindenkinek visszaadjuk. Ezen racionalista és rousseai tanok értelmében szüntette meg a francia forradalom a királyi előjogokat

és rendi kiváltságokat s adott az embereknek egyenlő politikai szabadságot.

Mindeddig, a forradalmi kezdeteken, kétségtelenül az emberi lélekben rejlő optimizmus uralkodott, a gyermeki hajlandóság jót tenni s a gyermeki hit, hogy jóindulatú emberi munkával a világot végkép meg lehet javítani. De minél magasabbra csapott a hit és a lelkesedés lángja, annál több füst vegyült belé, a légkör annál inkább fojtóvá, tiszta emberi érzelmeket megölővé változott. Ismerjük a szörnyűségeket, melyek a forradalom további folyamán az eredeti képződményt rút sebként boríták el, hogy végül a mozgalom förtelmes erkölcsi pocsolyán át megérkezzenek a kiindulóponthoz, a szabadságtagadó abszolútizmushoz. A véres jelenetek Európa gondolkodóira kivétel nélkül kiábrándítólag hatottak: keserű ébredéssel vallák be tévedésüket és ismerték el, hogy az emberi haladás ez úton meg nem valósítható. Az uralkodó hangulat a francia forradalomban véres szörnyeteget látott, melytől mindenki borzadva fordult el. E hangulat szülte a romantikus gondolat s a konzervatív politika, melyekről föntebb beszéltünk.

A liberalizmus ideái a francia forradalomban már készen voltak, mielőtt az intézményes terror uralomra jutott volna. A terrorra következett Napóleon kényuralma, erre viszont a szentszövetség, mely egyéni független gondolkodást és politikai mozgalmat egykép erőszakkal fojtott el. A szentszövetség reakciója újabb reakciót szült s így történt, hogy az emberek ismét sajnálkozással, sőt vágyódással kezdetek a szabadságtanokhoz fordulni, melyekről csak az imént derült ki példátlanul visszataszító jelenetekben, megvalósításuk tökéletes lehetetlensége. És minél nagyobb és állandóbb nyomásnak volt kitéve Közép- és Nyugat-Európa az abszolutisztikus rendőrállamok alatt, annál inkább jutottak becsüléshez és tisztességhez az imént még gyűlölt, megvetett forradalmi ideák. Ekkor született meg valójában a liberalizmus, mely tehát létezését ellenségeinek, a szentszövetségnek és a napóleoni reakciónak köszönheti.

A francia liberalizmus 1820 körül gyökerezett meg, mióta a Bourbonok kormánya az 1815-ös szabadabb szellemű, nem abszolutisztikus alkotmánynak, a Charternak rendelkezéseit egymásután felfüggesztette. A személyes szabadságot, egyesülési jogot, sajtószabadságot korlátozó rendeletek, majd Villélenek erőszakra támaszkodó kormányrendszere viharos mozgalmakat váltottak ki, összeesküvések, politikai perek keletkeztek. A fiatal nemzedék, mely a reakció ez idejében nő fel, szinte automatikusan tér vissza a forradalom ideáihoz, mit annál könnyebben megtehet, mert forradalmat a maga véres valóságában soha nem látott. Így érthető, hogy az első liberális generáció magasztos lelkesedéssel hirdeti újra Szabadság és Ész ideáit, ugyanolyan gyermeki optimizmussal és ideális érzülettel, mint annak idején, a forradalmi terror előtt Mirabeau és Bailly s a terror többi áldozatai. A forradalmi szörnyeteg, idő ködén, reakció feketeségén át nézve, megszépült szemükben s a vezetők, csupa húsz-harmincéves fiatalember, hatalmas szónoklatokban, tüneményes nyelven írt munkákban hirdetik az eltemetetteknek hitt tanokat. Köztük a francia szellem ragyogó büszkeségei: Villemain, Victor Cousin, Augustin Thierry, Thiers, Michelet, Mérimée, Guizot, Sainte-Beuve. Az ő kivételes tehetségük hódítja meg a liberalizmusnak a nyugati országok minden értelmiségét.

Mert a liberalizmus az értelmi osztályok mozgalma, azon tiers étatnak szülötte, mely 1789-ben felemelvén fejét, a forradalmi terror alatt elbukott, Napóleon és a szentszövetség idején szolgaságban sínylődött s most újra kilép, hogy magának, de egyszersmind a többi társadalmi osztálynak, az egész emberiségnek megszerezze a Szabadságot és az emberi jogokat. A forradalomból őszinte utálatot tanult a szélsőségek iránt, ennek hatása alatt programjában megállapítja, hogy forradalmi átalakítás nem célja neki, mert Ész és Szabadság elég erősek arra, hogy békés úton is meghódítsák maguknak a népek szívét. „Törvényes szabadság és észszerű jog” uralmát akarta megvalósítani, eszközei ebben politikai téren az angoloktól kölcsönzött parlamentáris kor-

mányforma és lehetőleg széleskörű választói jog, gazdasági életben szabad kereskedelem és ipar, középkori eredetű korlátozásoknak, vámok és céheknek eltörlése. A magánéletben viszont az egyéni szabadság biztosítása a főcél; a legjobb kormányforma az, mely a legnagyobb egyéni szabadságot egyesíti az államhatalomnak legkisebb és legritkább beavatkozásával az egyéni életre.

Mindezen tanok már az első francia generációnak köztulajdonát képezik, bár ott még sok a forrongás még egyes emberek lelkében is. Jellemző a mozgalomra, hogy a francia forradalom hatalmas szuggesztiójától nem képes menekülni; a liberális történétírók, elsősorban Thiers és Mignet, a francia nemzetnek e nagyszerű életmenyét ragyogó munkákban idealizálják s a forradalmi tant a liberális ideológiában ha nem is központi helyen, de a tudat alatt megtartják. Thiers művéről találóan monda egy bajtársa, hogy hatásában elérte a Marseillaisét, annyi tisztelőt és szenvedélyes rajongót szerzett a forradalomnak. A második nemzedékben e forradalmi hév már inkább megüledett, hasonlóképpen háttérbe szorul a német liberálisok gondolkodásában, kik a francia forradalomban az emberi jogok hajnalhasadását tisztelik ugyan, de ideális lelkesedésüket óvakodnak a gyakorlatba átvinni. S csakugyan a kifejtett liberalizmus követelményei közt egy sincs, mely forradalom nélkül, békés úton ne volna megvalósítható.

E követelmények rendszerbe foglalva a *szabadságok* három csoportjára vonatkoznak:

1. egyéni szabadságok: személyes szabadság, mit Angliában a Habeas corpus-akta fejez ki; működési és kereseti szabadság, függetlenül állami és rendi akadályoktól, monopólium-, privilégium-, vám- és céhszabálytói; végül a tulajdon és tőke felhasználásának joga;

2. társadalmi szabadságok: szabad vallásgyakorlat, mellyel az egyház és állam elválasztása is egybekapcsolatik; oktatási és egyesülési szabadság;

3. politikai szabadságok, mint az előzők biztosítékai és feltételei: általános választói jog, nemzeti népkép-

viselet, kormányfelelősség, független bíraskodás, sajtószabadság.¹

Ez elősorolás érthetővé teszi előttünk a liberalizmusnak példátlanul gyors diadalútját Európa közvéleményében. Az akkori rendi államokban aránylag kevés embernek volt mozgási szabadsága, a többségnek csak kötelessége, súlyos terhe. Azon rendszernek tehát, mely szabadságot, a terhektől és kötelmektől szabadulást ígért, rövid idő alatt népszerűvé kellett válnia. Valóban a liberalizmus, ahol csak fellép, a nép tömegeit hódítja meg, anyagi propagandára, vesztegetésre és erőszakra nincs szüksége, az emberek szíve feléje fordult még akkor is, ha a tanokból keveset vagy semmit sem értenek. Elősegíti a győzelmet a liberalizmusnak határozóttan nemzeti iránya, mely nem eredeti tulajdona ugyan, de terjedése közben, minden egyes nemzet körében, hozzákapcsolódott. Az abszolút és rendi monarchiák többnyire a középkorból származván, a nemzetiségi elv ellenére, annak állandó sérelmével állottak fenn, s most a liberalizmus, megdöntésükre törekedvén, magáévá tette, kisajátítá magának a nemzetiségi elvet. A francia liberálisok a gloire ápolásából éltek, a németek a nagy-német egység gondolatát írták zászlójukra, az olasz liberálisok ausztriai abszolutizmus és egyházi állam ellen harcolva, az olasz egység hívei voltak. Szabadság és nemzetiség a két erő, mely a liberalizmus szekerét gyors rohamban ragadta magával Európa egyik országából a másikba. Mert a tan minden országban, minden népnél ugyanaz maradt, amint ez a liberalizmus racionalista eredeténél fogva másként nem is lehetett. Az ember természettől fogva alkalmas lévén Ész és Szabadság elveit megvalósítani, számbavehető faji különbségek nem létezhetnek, melyek az Ész és Szabadság győzelmét akadályozhatnák. A liberális szabadságok tehát minden talajba átültethetők, mindenütt gyökeret vernek és viragot hoznak, tekintet nélkül a fennálló társadalmi s állami viszonyokra, melyek lehetnek még oly nyomasztók, Szabadság és Ész legyőzi ellenállásukat. Ez volt

¹ V. ö. Ed. Laboulaye: *Le parti libéral*, Paris, 1865.

erős hite francia, olasz, német, svéd liberálisnak egyaránt, csak úgy, mint a magyarnak.

E rövid összefoglalás talán eléggé feltűnteti a liberális tanok általános emberi elemeit, azokat, melyek a liberalizmusnak az emberi gondolkodás történetében tisztos helyet biztosítanak. Az egyéni, társadalmi és politikai szabadságnak a liberalizmustól hirdetett követelményei átmentek azóta mindennemű demokráciába, úgy a konzervatív államfelfogásba, mint a szocialistába is, amennyiben ez őszintén ragaszkodik a demokrata alapokhoz, melyeket vall. A liberális elmélet tehát a gondolkodás történetében haladás volt; ezt elismerve azonban ki kell mondanunk, hogy a gyakorlati politikáiban a beléje helyezett reményeknek nem felelt meg. Elmélet ideális és optimista röptétől messze elmaradt a gyakorlati megvalósulás, melyet lehetetlen pesszimizmus nélkül megítélnünk.

A gyakorlati nehézségek többnyire a liberalizmus forradalmi és racionalista eredetére vezethetők vissza. A francia forradalomtól elsajátítva az alkotmánygyártás mesterségét, a papirosalkotmányokat, azon racionalista tévhitben lévén, hogy elég egy történetileg kifejlődött állam intézményeit papiroson, törvényhozásilag megváltoztatni s már is élvezheti a lakosság az Ész és Szabadság gyümölcseit.

A múlt század folyamán a liberalizmus hozta dívatba ilyen papirosalkotmányok készítését, melyeket az illető állam viszonyai teljes elhanyagolásával tömött teli a francia forradalomtól kölcsönzött „emberi jogok-kai“. Ilyen átvételeknél előbb a spanyol, majd az 18304 belga alkotmány szolgált mintául a később jöttéknek.

A papirosalkotmány azonban csak egyik tünete a liberalizmus formalisztikus gondolkodásmódjának. Súlyosabb következményekkel járt reája a tekintély elvének merev tagadása, továbbá gazdasági formalizmusa s végül szintén elveiből következő tökéletes tehetetlensége a megindított mozgalmak irányításában.

Még csak ezt a három momentumot kell röviden szemügyre vennünk.

A liberalizmus abszolút monarchiák és rendi alkotmányok ellen kelvén harcra, érthető, hogy a rendi és abszolút múltat, a rendi és abszolút tekintélyt tagadta. Itt azonban nem állott meg; forradalmi és racionalista eredetére emlékezve, szükségtelenül tagadott olyan tekintélyeket is, melyek az abszolutizmussal és rendiséggel legfőllebb ha időleges, felbontható, de semmiképp sem szerves kapcsolatban állottak. Ezen tekintélyi erők között a leghatalmasabb s a liberalizmustól leginkább félreismeret volt a kereszténység, különösképen a katolikus egyház. Józanul átgondolt hivatalos programjában ugyan óvakodott nyíltan állást foglalni s megelégedett a szabad vallás hirdetésével, mégis a liberális ideológiának s nem kevésbé frazeológiának állandó rekvizituma volt az Egyház elleni izgatás. Pedig az Egyházzal megegyeznie annál inkább kívánatos lett volna, minél inkább eltért a merev liberális dogma forradalmi és racionalista tartalmával a keresztény világfelfogástól. Egyrészt az emberek eredeti jóságában, természetes értelmében való hit, másrészt az eredendő bűnnek keresztény dogmája; egyrészt a Társadalmi Szerződés egyéni szabadságelmélete, másrészt az Add meg a császárnak, ami a császáré fegyelmező elve; itt Szabadság, ott Tekintély; itt Ész, ott Erkölc; itt jogok könyörtelensége, ott felebaráti szeretet, — mélyebbre ható különbségeket alig lehet elképzelni. Másként állott a dolog a liberalizmus gyakorlati kívánságaival, a politikai, társadalmi és egyéni szabadságokkal, melyeknek legnagyobb része nem ellenkezett a kereszténységgel, sőt még a szabad vallás és oktatás dogmatikus formulázása, az Egyház és Állam elválasztása is megvalósítható vala, példa rá Amerika, az Egyház beleegyezésével. A liberalizmustól függött tehát e gyakorlati, megvalósítható tanokat állítani előtérbe, s az egyházellenes forradalmi frazeológiát megszüntetni, amely esetben a keresztény világhatalommal párhuzamosan, nem ellentétben működhetett volna. Dogmatizmustól mentes liberálisok részéről történtek is ez irányban kísérletek, példa Royer-Collard, a francia liberalizmus megtestesült erkölcsisége és a mi Deák Ferencünk, kik liberális elvek

mellett is hű katolikusok maradtak. De a tömeg nem követte őket, voltairei reminiscenciák adták a tónust s a liberalizmus nem mulasztott el egy alkalmat sem egyházellenes, antikeresztény irányának dokumentálás sara. Minek következése lón a keresztény tömegek elvi állásfoglalása: a nyugati államok hithű agrár és kispolgári lakossága elzárkózott előle s benne a liberális propaganda a legcsekélyebb visszhangra sem számíthatott.

Nem kisebb önkára származott a liberalizmusnak a gazdasági élet formalisztikus felfogásából. Elvi születésekor a gazdasági élet még középkori bilincsekben hevert, ezeket le kellett verni, még pedig természetesen a gazdasági szabadság kimondása által. Ezen feladatot *akkoriban* a liberalizmus sikerrel megoldá: felszabadítá a népesség különböző rétegeiben szunnyadó gazdasági erőket, s mindenkinek szabad foglalkozást, szabad keresetet biztosítván, a kapitalizmus elterjedését és nagy-szerű sikereit tette lehetővé. De múlt az idő, a kapitalizmus mind nagyobb méreteket öltött, mind félelme-sebb szörnyeteggé vált, mely gyárat alkot s az emberek százezreit és millióit zsúfolja össze füstös nagyvárosok egészségtelen, erkölcsrontó levegőjében. S minél tovább tart a liberalizmustól hirdetett korlátlan szabadság, annál szabadabban falja fel a kapitalisztikus nagyüzem a kicsinyeket, annál korlátlanabbul zsákmányolja ki a gazdasági gyöngéket, elsősorban a munkásokat. Nyugat-Európában már az ötvenes években világos volt, hogy a szabadság elvén felépült kapitalizmus társadalmi viszonyokat hoz létre, melyek az egyéni szabadságot lényegesen korlátozzák, társadalmi téren pedig egyenesen szolgáságba döntenek széles rétegeket. A liberalizmusnak emberi magva, a humanizmus, az emberi jószág követelte volna a fejlődés ez irányával szembeállni, s a korlátlan gazdasági szabadság feláldozása árán megmenteni a többi szabadságot. Ennek módja a kapitalizmust korlátozó és a kisipart s munkástömegeket védő rendszabályok lettek volna. Megakadályozta ebben a liberalizmust merev formalizmusa: egyetlenegy elvi szabadságot sem volt hajlandó feladni,

még akkor sem, midőn az elv merev fenntartása egész idealizmusát illuzóriussá tette és a népesség hatalmas rétegeit elidegeníté tőle. A veszedelmet, mely ebből származandott, egyedül a német liberalizmus egy töredéke iparkodott megelőzni, amely Schulze—Delitzsch vezetésével megpróbálta a kisiparosokat és munkásokat gazdasági alapon szervezni, s így a liberalizmust a hars madik renden túl is kiszélesíteni. A többség azonban megmaradt a merev szabadságelmélet gazdasági felfogásánál, liberalizmus és kapitalizmus továbbra is elvi egységben és bajtársi hűségben haladtak előre, s a munkások feltörekvő milliói a harmadik osztálytól, természetes nevelőjüktől elhagyatva, a szocializmusnak ölébe hullottak érett gyümölcsként.

Jobbról az agrárlakosság, balról az ipari munkás-ság, e kettő között, a polgárságra támaszkodva állott a liberalizmus, s próbálta ígéreteit az Ész és Szabadság uralmáról megvalósítani. Az eredmény, mint tudjuk, általános dezillúzió, olyfokú kiábrándulás a liberális eszmékből, mely már valósághoz híven a liberalizmus csődjének nevezhető. Nagy része van ebben azon tehetlenségnek, mellyel a liberalizmus új néposztályok hódítása helyett még régi gárdáját, a harmadik rendet sem tudta irányítani. Szabadság-elvéhez ragaszkodva, teljességgel képtelen lőn politikai vagy társadalmi mozgalmak irányítására, s amint a külpolitikában a non-intervenció, úgy belügyekben a *laisser faire* kényelmes maximáját alkalmazta ott is, hol gyors cselekvésre, a „*principiis obsta*“ szerint erőszakos rendszabályra lett volna szükség. Ez elvi merevségből következett a liberális iránynak kivétel nélkül minden államban fellépő második stádiuma, a radikalizmus. A túlzóknak háttalomra kerülése a liberalizmusban természetes jelenség volt, miután nagykiterjedésű, műveletlen tömegeknek prédikált szabadságot kötelesség helyett, jó és könnyű életet munka helyett s így az emberek étvágyának felgerjesztésével önmagát fosztá meg a mérséklet minden eszközétől. Ha egyszer a nép széles rétegeinek meggyőződésévé tettük, hogy Szabadság és Népfőlség uralma a kívánatos és minden tekintély uralma meg-

döntendő, vajjon hol fog megállni a mozgalom, melyet megindítottunk ugyan, de erőszakos feltartóztatását saját elveink tiltják meg nekünk! A liberális elv a tömegek közé szórva ideális szellemi javítás helyett rombolást végez, szabadság és humanizmus helyett forradalmat és terrort szül. A forradalmi terror esetei, 1848-ban és 71-ben, nem a leginkább kapitalisztikus Angliában, hanem a legliberálisabb Franciaországban jöttek létre, bizonyágot tévén a lejtőről, melyre a liberalizmus viszi a benne bízó országokat.

Férfiak, kiknek lelke erkölcsileg is reagált a liberális eszmékre, kikben a liberalizmus teóriából humanizmussá és erkölccsé magasult, mindenkor azon dolgoztak, hogy az irányt a radikalizmus túlzásaitól s az erőszakos, forradalmi végtől távoldartsák. Törekvéseik a tömegben, mely a szabadság elvét materialisztikusan értette, szükségképen visszhang nélkül maradtak, innen a szigorú erkölcsiségű liberálisok állandó próbálkozása, a túlzó tömeg kizárásával józanabb és felelősségteljes egyénekből középpártok alakítására. Liberális közép-párt — *juste milieu* — azonban, mely a szabadság elvét fennen hirdetné, de túlzásait és bűneit magától távoldartaná, a dolog természetéből folyólag halvaszületett dolog, mert vagy valóban szabadság elvén áll s akkor a túlzásokkal szemben semmi fék, semmi kényszer nem áll rendelkezésére, vagy pedig kényszert alkalmazva, öntudatlanul is elhagyja a liberális alapot, konzervatív lesz és kénytelen a harcot fölvenni előbbi párthívei ellen. Ez lőn a sorsa a francia polgárkirályság alatt a liberalizmus atyjának, Guizotnak, ki a kormányhatalmon a liberalizmus tömegrészegetítő borába folyton több vizet öntvén, ugyanazon forradalomtól söpörtetett el, mint Metternich, a nagy konzervatív. Túlzásoktól tartózkodó erkölcsemberek, mint a már említett Royer-Collard és Deák Ferenc, soha nem tudták pártjukat a szélsőségektől visszatartani, a liberalizmus szekere rohan parlamentari kríziseken, pártveszedelmek viharain át a végkifejléshez, a forradalomhoz.

Kivéve egyetlen államot, mely történeti alkotmányában és népe politikai iskolázottságában mindazon

szelepekkel rendelkezett, melyek a kazánnak túlhevített gőzét békés úton tudták elvezetni. Ez az állam Anglia. Az angol liberalizmus unikum a maga nemében: történeti képződmény, nem idegen országból máról holnapra odafútt növény; gyökerei századokra nyúlnak vissza az angol nép ősi etnikumába és történeti intézményeibe. Elvei már az 16884 forradalomban, az 16894 Bili of rightsben, s azóta az egész parlamentáris törvényhozási! ban, politikai és filozófiai irodalomban megtalálhatók. Innen az angol fejlődés egyedülállósága: liberális alapon, de forradalmi rázkódások elkerülésével képes a demokrácia mind szélesebbkörű formáit létrehozni. Az angol liberalizmus nem áll oly feloldhatlan ellentétben a meglevővel, a Tekintéllyel, mint ifjabb elvtársai a kontinensen; megbecsüli azt, s szétrombolás helyett esetről-esetre javítja, jól tudván, hogy régi századok konzervatív intézményeitől kezdve megszakítatlan fejlődés vezet el a rohanó ma változásaihoz. Innen érthetjük meg egyúttal azt is, miért nem sikerült a kontinentális liberalizmusnak a szigetország intézményeit s elsősorban a parlamentáris kormányformát a szárazföld államaiban életképesé tenni. Ma már világosan látjuk: nyugati és középeurópai államok parlamentarizmusa egész az orosz, török, perzsa parlamentekig idegen képződmény, mely az államélet középpontjában állva, több erőt köt le, mint amennyi újat produkál. A kontinensi parlamentek története nem kormányzástörténet, mint az angol, hanem krízistörténet, kríziseké, melyeknek nem egyszer áldozatul esik nemzet, állam és társadalom. A formákat átvettük, de nem a szellemet, mely kölcsön nem vehető. Ezért maradt mindenkor jámbor óhajtság, hogy például a magyar parlamentarizmusba angol szellem vitessék belé. Az angol liberalizmus a szárazföldi népek számára csak példa lehetett, melyből tanulhattak, de nem minta, melyet saját földjükön megvalósíthattak volna.¹

¹ V. ö. O. Stillich: *Die politischen Parteien in Deutschland*, II. kötet *Der Liberalismus*, 1911, hol az irodalomnak liberális szellemű módszeres feldolgozása található. Oskar Klein-Hattingen:

Geschichte des deutschen Liberalismus, 2 kötet, 1911, adattár; Paul Thureau-Dangin: *Le parti libéral sous la Restauration*, Paris, 1867, konzervatív szellemű munka; a liberalizmus jellemző termékei Thiers és Mignet forradalomtörténetei, továbbá Lamartinestól az 1848. forradalom története. RoyersCollard életrajza Villemain kongeniális tollából: *La tribüné moderne* című művében, II. kötet, Paris, 1882. A rousseau-i elvek kritikáját adja *l'impérialisme plébéien* címen Ernest Seilliére: *La philosophie de l'impérialisme*, III. kötet, *L'impérialisme démocratique*, 1907. Végtelenül tanulságos az idealista Renannak elfordulása a liberalizmustól *La Reformé intellectuelle et morale de la Francé*, 1871. c. művében. Modern konzervatív kritikát ad, kissé mereven és kicirkalmazva Rudolf Kjellén, *Der Staat als Lebensform*, Leipzig, 1917, viszont az ideális humanisztikus liberalizmus hagyományait állítja be legújabb társadalmunkba és gazdaságunkba szocialista és reakciós abszolutizmussal szemben Ludwig Mises: *Nation, Staat u. Wittschaft*, Wien—Leipzig, 1919. [A legújabb irodalmat magyar vonatkozásban, lásd nálam, Magyar Történet 7. kötetben.]

IV. LIBERÁLIS KÖZHANGULAT

Magyarországra fordítva szemeinket, a hazai liberalizmus első hívei közt a művelt és vagyonos közép-nemesség legifjabb nemzedékét találjuk, azokat, kik a század első és második évtizedében születtek s Széchenyi fellépése után, a harmincas években kezdtek először öntudatra, politikai eszméltre jutni. A közép-nemesség idősebb tagjai közt itt-ott felmerülő liberalizmus inkább eltanult szólamokból vagy betyáros függetlenségérgéretből állott, mint például Balogh Jánosnál, az 1832—364 országgyűlés ellenzéki vezérénel, ki mágnással elvből nem állott szóba s hétéves fiát ily politikai katekizmusra tanítá: „Ki volt az első ember? Washington. — Melyik a legjobb kormányrendszer? Köztársaság. — Mi vagy te? Demokrata“, mi nem akadályozá abban, hogy vagyonát eltékozzolja s azután elvei félretételével kormányhivatalt vállaljon.¹ Elvi liberalizmus-sal, annak őszinte átérzésével egyedül a fiatalságnál találkozunk, melynek első, serdülő korabeli műveltsége a francia és német liberális írókból táplálkozik. Francia műveltség kezdettől fogva otthon volt közép-nemességünk vidéki kúriáin, e barokk kastélyokban, melyeknek könyvtárai a racionalizmus apostolait, Voltaire, Helvétius, Montesquieu, Rousseau műveit kivétel nélkül magukban foglalták.² A francia nyelvet e vagyonos család-

¹ Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből*, II. kiadás, I. kötet, 296. l.

² V. ö. Eckhardt Sándor: *Az aradi közművelődési palota francia könyvei*, Arad, 1917., továbbá Baranyai Zoltán: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon*, Budapest, 1920, mely a francia raciona-

dok fiainak már csak azért is el kellett sajátítaniuk, hogy főnemesi szomszédaikkal érintkezhessenek. A racionalista nevelést kiegészíté egy-egy utazás Svájc és Franciaország városain át, vagy protestáns fiúknál egyetemi tanulmány német főiskolákon, Göttingában, a racionalizmus főpapjának, Schlözernek lábainál.

A század elején e franciás és németes racionalizmus a néhány száz középnemes családnál már tradíció volt, midőn a racionalizmus utódja, a liberalizmus megkezdte útját Nyugatról Keletre. Hatását legkényelmesebben a harmincas évek országgyűlésein szemlélhetjük, melyeken már a követek tárgyalásaiban is sok szó esett a „szabadelműségről“, de az igazi, elvi liberalizmus leginkább az országgyűlési ifjúság körében szemlélhető. A pozsonyi országgyűléseknek ezen intézményszerű csoportozata, mint tudjuk, a vármegyei követek mellé beosztott segédek, a királyi tábla jurátusait foglalta magában, csupa fiatalembert, kik jogi tanulmányaikat éppen elvégezvén, főnökeik mellett készültek a politikai pályára, mely előttük születésüknél fogva nyitva állott. Ez ifjúság legnagyobb része azon vidéki középnemes családokból származott, melyekben már generációk óta örökletesek voltak a vármegyei és követi méltóságok. Mellettük a szegényebb, de születésben egyenjogú intelligencia szerepét tölték be azon jurátusok, kik bár törzsökös nemzetségből, de annak elszegényedett, vagyontalanná vált ágaiából származtak s így már anyagi okból is rá voltak utalva a politikai tevékenységre. Ez utóbbiak szolgáltak összekötőül a vagyonos középnemes fiatalság és azon fiatal, egészen fiatal írók között, kik az országgyűlés tárgyalásait, mint nagy nemzeti ügyet kísérték figyelemmel az irodalmi központból, Pestről, avagy átmenetileg maguk is beállottak az országgyűlési

lizmus hatását foglalja össze s mint ilyen, szinte megkívánja a folytatást: a francia *liberalizmus* hatása részletes leírását a magyar gondolkodásra. Az 1790—1822. évekre tanulságos bibliográfia: André Leval, *La Revolution francaise, Napoleon 1er et la Hongrie*, Bpest, 1921. Én itt természetesen csak néhány adatra és összefüggésre szorítkozhattam.

ifjúság lelkes és vidám, a komoly magisztrátusoktól nehezen kormányozható csapatába.

A magyar liberalizmus ez ifjú nemesi társaság körében született meg. Kezdetben nem egyéb, mint néhány vagyonos és művelt fiatalembernek vágyódása az új, modern, a nyugati után, lelkes átvétele azon eszméknek, melyeket a divatos francia és német munkák közölnek velük. Az országgyűlési ifjak közt szinte kötelező volt a francia nyelv ismerete, hogy a kor vezető szellemeit, a liberalizmus nagy mestereit eredetiben olvassák. Mi sem természetesebb, minthogy a reflexióra kevésbé hajló fiatalokra legnagyobb benyomást a francia forradalom tette, az újkori történet ez óriási véres cezúrája, melyet épp akkor díszítettek elragadó eszményi szépségbe Franciaország legnagyobb írói. Thiers, Mignet, Michelet, Lamartine művei ma is rabbá teszik az olvasót, akárcsak az ezeregyjéj szaka meséskönyve; nem csoda tehát, ha az új liberalizmus az ifjúság körében elsősorban forradalomtisztelet formájában jelentkezett. Már az 1832—36-i országgyűlési ifjúság indíttatva érzi magát, hogy a forradalomcsinálás vádjá ellen védekezzenek, mely a francia forradalmi könyvek állandó forgatása nyomán kerekedett.¹ Hogy e mozgalom mennyire a szív munkája volt, s mennyire távol állott minden pozitív, magyar talajra alkalmazható reformtörekvéstől, arra jellemző a forrongás, melyet Lamennais munkája, az „Egy hívő szavai“ keltettek fel az ifjúság körében. Az említett országgyűlésen kézzől-kézre adták és sok fiatalember csak azért tanult meg franciául, hogy a francia liberális katolicizmus e főmunkáját olvashassa, holott világos volt, hogy az Magyarországnak gyökeresen eltérő egyházi és társadalmi viszonyai közt csak kérészéletű szenzációt okozhatott.² Lobogó hév és nemes lelkesedés volt az, mit e vezető nélküli fiatalok kívánt, miután a rendi embe-

¹ Pulszky Ferenc, *Életem és korom*, német kiadás, I. köt. 133. I.

² Pulszky és Horváth Mihály után Concha Győző is felhasználta ez adatot szép munkájában: *Eötvös és Montalembert barátsága*, Bpest, 1918. 19. 1.

rek ósdiságától elvált, s viszont a reform emberének, Széchenyinek fegyelmet és kötelességteljesítést hirdető elvei sem fantáziáját, sem önbizalmát ki nem elégítették. Ha volt államférfiú, ki a magyar viszonyok közt minta gyanánt egyáltalában szóba nem jöhetett, ez Canning, a korábbi tory, később a liberális elveket megvalósító konzervatív, tetőtől-talpig angol s mégis róla írja az ifjúság egy tagja, hogy a „vele egykorúak, midőn az iskolák padjairól elsőízben kitekintettek az európai láthatárra, nemes lelkesedésre gyúltak Canning iránt, s benne a haladás, a szabadság képviselőjét látták“.¹ A magyar élet jelenségeire irányuló reformtörekvések helyett meg kell elégednünk ily általános lelkesedéssel, alig körvonal ózható hangulattal, mely a közéletben, vármegyei és országgyűlési szónoklatokban jelszavak segítségével nyilvánult. Természeti törvény, természeti jogok, szabadság és az emberi értelmiség tisztelete, polgári szabadság, lelki szabadság, ezek a leggyakrabban használt jelszavak, melyekre a fiatalság mindenkor dörgő éljenzéssel válaszolt.² Míg a lobogó lelkesedést, s a forradalomtiszteletet leginkább a francia munkák táplálták, mégpedig eredeti szövegükben — legtöbb magyar fordításunk Thiers, Michelet, Quinet, Mignet műveiből csak a hatvanas és hetvenes években, a liberalizmus másodvirágzása idején készült —, addig a gondolatformákat, a liberalizmus dogmai tartalmát a német irodalom, elsősorban Welcker és Rotteck „államlexikona“ s mellette még az öregebbeknél Tocquevillenak korán magyarra fordított munkája szolgáltatta. De legnagyobb hatása a német hírlapirodalom liberális termékének, az augsburgi Allgemeine Zeitungnak volt, mely az országgyűlési ifjúság keretein túl, a nemesség széles rétegeit ismertette meg a liberalizmus elveivel. Volt idő, mikor több ezer magyar olvasója volt.³ Az „augsburgi“ volt az egyetlen nyugati lap, melyet a bécsi rendőrminisztérium a monarchia területére bebocsátott.

¹ Szalay László: *Államférfiak és szónokok*, 1864, I. kötet, 337. 1.

² Ilyen kifejezések jegyezhetők ki pl. Bezerédy István szónoklataiból, Bodnár-Gárdonyi *id. m.* alapján.

³ Horváth Mihály *id. m.* III. kötet, 113. 1.

Köszönhette ezt a szerkesztő, Kolb Gusztáv józan, mérsékelt, erkölcsi korlátokat tisztelő irányának, mely franciáshevű vitatkozások helyett inkább a pontos és lelkiismeretes hírszolgálatra fektette a súlyt. Tartalmában a legfontosabb az európai államok politikai szemléje volt, mely a legnagyobb részletességgel hozta a francia és angol parlamenti tárgyalásokat, a vezető egyének beszédeit s mindazon körülményt, mi csak e távol idegenben lejátszódó események megelevenítéséhez hozzájárulhatott. A magyar olvasó e cikkek nyomán fokozódó izgalommal élte át a harmincas és négyvenes évek forrongó francia politikai életét, mely parlamenti botrányok, tömegtüntetések, bankettek és politikai perekon át sietett a végkifejlés felé, a februári forradalomba. Az augsburgi lap ilymódon Magyarországon, ha nem is tendenciája, de tartalma által szolgálta a liberalizmus franciás forráságú irányát.¹

De mindez elvezetne bennünket a mi lelkes fiatal társaságunktól, a liberális mozgalom tűzhelyétől, hol a forradalomszereteten kívül még több újdonsággal is találkozunk. Összehasonlítva e fiatalokat az előző generációval, lehetetlen észre nem vennünk azon új életformákat, melyek őket elődeiktől megkülönböztetik, sőt azokkal éles, kiegyenlíthetetlen ellentétbe állítják. Szinte példátlan a hasadék, mely atya és fiú közt tátong, hozzá csak az hasonlítható magyar történetünkben, melyet a világháború katasztrófája nyitott meg új és régi, ifjú és öreg közt. Az első liberális nemzedék tudatosan szembehelyezkedett a múlttal; még oly mérsékelt és méltányos ember is, minő Szalay László volt, egyszerűen „élhetetlenek“ tartja az „obvállaló“ kort, a hon süllyedésén búsongó érzelmet pedig, mely Bihari cigányzenéjében és „Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok“ íféle dalokban nyilvánul, „kimondhatatlan sivár üzelemnek“.² Szemere Bertalan írja, hogy lelke a pozsonyi országgyűlési ifjúság körében rögtön a régi

¹ Pulszky *id. m.*, továbbá Kolb személyére: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 16. köt.

² Csengery Antal *összegyűjtött Munkái*, II. kötet, 299. 1.

reszpublikák, a demokrata intézmények felé fordult, s a „magyar törekvés mind oly törpe volt nekem“.¹ Pedig a lenézett „magyar törekvés“ már Virágot és Kazinczyt, Kölcseyt és Széchenyit szülte, kiktől az ifjúság most könnyű szívvel fordul el nagyobb remények felé. Az önmagában bizakodó ifjakkak tipikus példája Bajza József. Elszegényedett nemesi családból származván, otthon csak a hagyományos, klasszikus műveltséget tudta megszerezni. 18—19 éves korában az egyetemen kezd németül tanulni. Húszéves korában kiforrott egyéniség, meggyőződéses liberális, ki már eltépte a láncokat, melyek a magyar talajhoz fűzték. A húszéves ifjúnak kedvenc témája a „zsiros magyarság“, melyet nem tud eléggé gúnyolni. „Ők, a zsirosok, azt istenlik, aki csikóbőrös kulacsról, kancsóról, galambomról énekel.“ Egy öreg urat kiváltképen szimpatikusnak talál, bár ez is korlátolt fő, de legalább jó ember: folyton Katona és Pray műveit bújja, a magyar konstitúció dicséretében kifogyhatatlan, legfőleg az angolt ismeri el hozzá hasonlónak s meg nem foghatja, „mint lehetnek emberek, kik ezt meg nem értik“. Szintén húszéves korában mulat „hasa és gravitása miatt“ Kulcsár Istvánon, a magyar irodalom ez önzetlen napszámosán: „szegény, szegény silány buzgalmú, sajnálom őt“, mondja róla az ifjú óriás.² Huszonötéves korában így nyilatkozik a körülötte mozgolódó, nála alig néhány évvel fiatalabb liberális írókról: „Unom ezeket a fiatalembereket.“ „A kis Szalay (László) valami verses és kritikás gyűjteményt fog kiadni. A dolgozó társak mind juristák, az ő kollégái. Bárcsak újonc literátorok ily korán könyvetketne adogatnának; akiből valami lesz közölök, úgyis megbánja.“ Ha Bajza újító volt, Kazinczy is bizonyára az volt, mégis szinte közmondásossá válhatott Kazinczy szerető odaadása, mellyel fiatalokat, még ha nem is az ő nézeteit vallották, felkarolt. E két újító modorában a különbséget az okozta, hogy Bajza nemcsak újító, de

¹ Csengery *id. h.*

² Bajza József *Munkái*, Badics Ferenc kiadása, IV. kötet, 177. 1., II. kötet, 195 1., VI. kötet, 65. és 77. 1.

liberális újító volt s mint ilyen, elvi híve az észnek és egyéni szabadságnak. Az „unom e fiatalokat“ hangulata magyar földön a liberalizmus nyomán támadt, az egyéni szabadságnak, s természet szerint, elsősorban *saját* egyéni szabadságunknak kultuszából.

Ne tévesszenek meg bennünket a tisztesség azon külső jelei, melyekkel az új nemzedék a réginek kimagasló tagjait körülvette. Igaz, az érdemet megbecsülték bennük, Kazinczyban és Kölcseyben úgy, mint Széchenyiben, de a fiatalság csalhatatlan érzékével, kegyeletszenvelgéstől mentesen megérezték, hogy a régiek tőlük merőben különböznek. Valóban kell-e nagyobb eltérés két egyéniség közt, mint ami a romantikus Kölcsey és a liberális Bajza közt van. Az irodalomtörténet azt tanítja ugyan róluk, hogy mindketten a német szentimentalizmus tanítványai, de a mi előadásunk, úgy hisszük, eléggé bebizonyítá, mennyire különleges ez egyezés. Kölcsey honfibúval nézett a múltba és jövőbe: az elsőben elérhetetlen nagyság ideálképeit szemlélte, melyhez hasonlítva a jövőt, keble csüggedt, reményei hanyatlottak. Bajza viszont, s vele a liberális fiatalság, a múlttal szemben idegen, színeit fakónak, formáit elavultnak találja, melyeket ha sikerül elsöpörnie s az útból félretakarítania, megnyílik a jövőnek soha nem látott jóval kecsegtető büszke perspektívája. Az ifjú nemzedék e lelkes hangulata nem altatja el a romantikus Kölcsey hazafias gondját: utolsó politikai költeményében, Zrínyi második énekében, borzasztó átkok közt vad csoportnak, gyáva fajnak nevezi kortársait, holott ezek gyermekes önbizalommal épp a legszebb jövő alkotásának gyürköztek neki. A sírbaszálló költő ez utolsó víziójában utoljára jelenik meg a konzervatív-romantikus követelés a belső, lelki megigazulásra, utóijára hallja Széchenyi pusztában kiáltó szava mellett Magyarország, hogy nemzeti fölemelkedéséhez magába szállás, hiúságokról lemondás és kemény napi munka szükséges. Utoljára, mert az új reformátorok, a liberálisok mindent könnyűnek találnak és lelkes hévvel, szent bizalommal fognak a réginek lerontásához.

„Nincs többé tekintély“, kiáltják e fiatalok az iro-

dalom és politika berkeiben, amint még három-négy évvel előbb a „Nincs többé iskoláért lelkesedtek, elhagyván az iskolapadokat. Bajza József egyéb öregek közt Horvát Istvánt is könyörtelenül szétmarcangolja, akiről azt hitték addig, hogy nagy író és szava orákulumi bölcsesség. „Gyermekhit, édes barátom — mondja a 29 éves író — s gyermekképzelet.

A portentumok, a csodák száma megfogyott, kizáró privilégiuma senkinek sincs többé, mint volt csak tizenöt év előtt is, ítéleti csalhatatlanságra.“ így árad az új szellem az ifjú próféta ajkairól és söpri el a régi magyar múlt tisztos kutatóját, ki módszerben sokat tévedett ugyan, de magyar érzése és jószándéka kétségbe nem vonható. Bajzánál azonban a kutatási módszer nem fontos, csak eszköz az emberi dolgok filozófiai megértéséhez, a liberális történetfilozófiához. „Én nem elégszem meg annak tudásával, *mi* történt, hanem azt kívánom kifejtetni filozófiai szellemmel, mert a história filozófia nélkül csak sovány, emlékeztető krónika, *miért* történt ez vagy amaz *így* és nem *máskép*, s miért kellett *szükségképen* így történnie.“ Mert a liberalizmus az emberi ész és értelem teljhatalmában bízva elhitte magáról, hogy a történeti fejlődés törvényeit kiderítheti s az ész uralmának a közéletben biztosításával a fejlődés irányát előre meghatározhatja. Boldog illúzió, róla nekünk rég le kellett mondanunk. De Bajza még éppúgy élvezte, mint francia kortársai. Történetfilozófiája megsúgta neki, hogy „időszakunk a *haladás időszaka*“. „Minden ember, ki korunkban halad, az új iskolához tartozik, csak a megállapodás, penész és szellemi halál baráti tartanak mindannak vak imáadásában dicsőséget, mi ó. Isten az embert tökéletesedésre teremtette, tökéletesedés pedig csak haladás utain képzelhető s e haladás elve az, mit az új iskola rendíthetetlenül elvének vall, az új iskola, melyhez nemcsak a nyelvi vagy literatöri, hanem általában a haladás baráti tartoznak. Ki ezen haladás elvét nevetségessé akarja tenni s gúnyolja, világos jelét adja annak, hogy vagy erőtlensége, vagy restsége, vagy végre makacssága miatt hátul maradna a kullogok sorában és kikopott az időből, hogy pedig

az ily kullogó morog s irigy szemmel tekint a gyorsabb lábúakra, kik őt maguk mögött hagyogatják, azon nem igen kell csodálkoznunk.“¹

Íme ez a tipikus liberális hangulat, mely kedvez a „haladásnak“ s a „gyorsabb lábúnak“ inkább, mint a lassú haladásnak s nem jut eszébe az utat s a célt megtekinteni, melyhez a gyorslábúak fognak ragadni bennünket. A fiatal liberális nemzedék túlnyomó többségén e hangulat uralkodott, Bajza József e tekintetben reprezentáns publicistája az összességnek. Igaz, egyes kiemelkedő politikusokra elvi és értelmi hatások, nem tisztán érzelmi hangulatok is kimutathatók, főként az idősebbekre: Deák, Klauzál, Bezerédyre, vagy pedig a korszak par excellence gondolkodóira, minő volt Eötvös József báró és Szalay László. Még Bajzánál is találunk szép erkölcsi maximákat, melyeket ő főként Welcker mérsékelt világfelfogásából kölcsönzött. De mi haszna Tocqueville, Lord Brougham, Welcker vagy Benjámín Constant hatását kimutatnunk erre vagy arra a jelesünkre, mi haszna tudnunk, hogy Szalay László érett korában a liberalizmust az ész és jog rendszerének nevezte a szenvedelmek bitorlásaival szemben, hogy legfőbb képviselőjét Guizotban látja, ki egyedül érdemli meg a „haladás barátja“ nevét, mert „tért nyitott, habár csak lépésről-lépésre, a magasabb civilizációnak“,² mi haszna, mondom, mindez, mikor a magyar liberális irányt éppoly kevéssé vezette Deák, Klauzál, Szalay, Eötvös, mint a francia fejlődés is Guizot nélkül, sőt ellenére ment a maga „gyorsabb lábain“. A politikai liberalizmus, nálunk is, mint másutt, elsősorban közhangulat volt, az érzések szülötte, mely elvekkal és az adott politikai viszonyok részleteivel, pozitív reformokai édeskeveset törődött.³ A fentebbiekben láttuk e

¹ Bajza *Munkái*, VI. kötet, 325., 337. 1.

² Szalay *id. m.* 283. 1.

³ Beöthy Ákos *idézett művében* szépen utánajárt a francia és angol liberálisok direkt hatásának, anélkül, hogy nagyobb eredményt mutathatott volna fel. Mert az átvétel 1. csak ritkán direkt, többnyire másodé harmadkézből való, német közvetítéssel, 2. inkább érzelmi s mint ilyen, tömegjelenség: a liberális *hangulat* átvétele.

közhangulat keletkezését az első kis bátor csapat, a középnemesei fiatalság körében, most vessünk egy pillantást e közhangulat elterjedésére.

Az új mozgalom a művelt középnemesség köréből indulván ki, természet szerint elsősorban azon körökben hatott, melyek e középnemesség befolyásának és politikai működésének alá voltak vetve. Így a vármegyei nemesség körében. A liberális fiatalság a pozsonyi gócpontot országgyűlések végeztével elhagyván, eszméi érdekében a vármegyék talaján, otthonmaradt társai közt fejtett ki propagandát, mely többé nem állott meg a középnemesség, a néhány száz előkelőbb család határain, hanem átterjedt a kisebb nemesség, sőt városi polgárfjúság rétegeire is. S minél szélesebb köröket vont a liberális propaganda, annál inkább előtérbe nyomult tartalmában az érzelmi elem, annál inkább hangulattá lőn, kizárólagosan tömeg jelenséggé, melynek mindennemű pozitív értelmi vagy erkölcsi alapjai hiányoztak. Láttuk, az eredeti kis csapat még első kézből vette a liberális eszméket, bár azok már benne is érzelmi hangulattá alakultak; eszméknek és átvételüknek nyoma sincs többé a fejlődés további stádiumában, midőn mindenki liberális lőn, kire a középnemességtől folyton emlegetett és divatbahozott szólamok: természeti és emberi jog, szabadság, testvériség stb. hatást gyakoroltak. Így a kisebb vidéki nemesség körében a fiatalok, kik fél- vagy harmadműveltség birtokában, nem egészen parlagias életmódban bizonyos szellemi szükségletet éreztek lelkükben. Ide kell számítanunk a városokban lakó magyarságot, valamint a német polgárságot, melynek kulturális fejlődését a bécsi rendőrkormány határ-elzáró intézkedései gyökerében megtámadták, s így örömmel kapott azon egyetlen művelődési lehetőségen, melyet a középnemességből kiinduló liberális propaganda nyitott meg előtte. Ide kell számítanunk különösen a tiszai magyarságot, a Nagy-Alföld és felsőtiszai vidék nemességét, protestáns egyházi és iskolai személyzetét, valamint városi polgárságát, melyek generációk óta bizonyos demokratikusabb és protestáns hagyományokban növekedvén, a szabadság ígését minden forma-

jában tárt karokkal fogadták. A tiszai magyarság gyorsabban és egész szívvel reagált a liberális behatásra, mint a meggondoltabb, józanabb dunai és dunántúli. Már az 1832—364 országgyűlési ifjúság körében is feltűnt ez: a szélső liberális Szemere Bertalantól, kit nyomasztó szegénysége gögös emberkerülővé és komor republikánussá tett, dunántúli és felvidéki társai tartózkodtak, egyedül a tiszai fiatalság, e külsőségekre hajló élénk fantáziájú, hevesvérű faj tekintett tisztelettel mogorva alakjára.¹

E szélesebb liberális körben tehát egészen hasztalan volna a nyugati eszmék direkt behatásaként organizált politikai gondolkodást s ennek nyomán gazdasági vagy társadalmi reformmozgalmakat keresni. Jelszavak uralkodnak s nyomukban hangulat kél, a szabadság és újjátás lelkes, emelkedett hangulata, mely a meglevő rendi korlátokon áttörve keresi a heves összeütközéseket magán- és közéletben egyaránt. E forrongó kor eseményeit eléggé ismerjük a köztörténetből, nehézséget nem is annyira a pozitív eredmények okoznak, mint inkább azok eszmei és érzelmi háttere. A hagyományos történeteszmélet, mely a liberalizmus hatása alatt jött létre, az úgynevezett reformkorszak eseményeit egyoldalú liberális szempontból ítéli meg s bennük elvi liberalizmus, tiszta haladásszeretet és hazafiság tényeit rajzolja. Kétségtelen, hogy a vezetők működésében meg is találjuk ez elvi és erkölcsi mozgatókat, annál kevésbbé a tömegek forrongásában s azon események többségében, melyek vármegyéről vármegyére ismétlődve, köz-

¹ Pulszky Ferenc megfigyelése. Politikai történetünknek külön tanulmányt igénylő problémája, mennyiben érvényesült történetünkben az egymástól lényegesen különböző két temperamentum, a dunántúli és tiszai, melyek századok vérkeveredése folytán (ott német és szláv, itt korábban sok török: kún, bessenyő, hódoltsági török, vlach és szerb) két különböző fajiságnak is tarthatók. A liberalizmus radikális irányában kétségtelen a tiszai vezetők és tömegek túlsúlya. Sajnos, e téma ma is töretlen föld, egyedül irodalmi szempontból vizsgálta meg Babits Mihály: *Irodalmi tanulmányok*, Budapest, 1917. c. művében. [E kérdéshez azóta egyes adalékokat szolgáltattam, így a Magyar Történet kötetében, — a probléma ma már megérett komoly feldolgozásra.]

felfogásunk szerint a nemzeti reform folytonos erősödését, szabadság és nemzetiség diadalútját jelölik. Vármegyei restauráció, követek küldése a pozsonyi országgyűlésre, a követi instrukciók kidolgozása, a követek jelentései, kormányrendeletek érkezése, a vármegyéknek egymásközti korrespondenciája, mindezen események, melyek hatvan vármegyében éveken át folyton ugyanúgy játszódnak le, folytonos alkalmat szolgáltatnak a liberális közhangulat terjedésére. Mert a valóságban e tömegmozgalmat nem eredeti eszmék vagy erkölcsi szempontok irányítják, amint ezt a liberális ideológia feltünteti, hanem érzelmek, a tömeg hangulata, mely mind szélesebb köröket von hatása alá. Terjedését elősegíti szoros kapcsolata a tényleg fennálló vármegyei viszonyokkal. Elég legyen itt egyetlen példát felhozunk. Tolna megyében 1827-ben viharos jelenetek között bukott meg a Perczel-család tagjaitól vezetett konzervatív párt, az újítókkal, Csapó, Augusz és Bezerédy liberális párthíveivel szemben. A magukat személyesen sértve érző Perczelek között volt Perczel Mór, a későbbi honvédtábornok, ezidőben már túlzó liberális, aki az 18364 tisztújításon saját bevallása szerint megbuktatja a liberálisokat azon különös céllal, hogy a „radikális mozgalmaknak — úgymond — propagandát csináljak, másrészt, hogy a Dőryeken és Perczeleken esett választási sérelmet megbosszuljam“.¹ Tehát a radikális politikus tisztán radikális érzelemből, hangulat vezetése alatt és személyes családi bosszúból támad Tolna megye liberális ellenzékére, benne oly elvhű, tisztalelkű liberálisra, minő Bezerédy István volt! Ebben az esetben a liberális hangulat szövetkezik a vérségi köteléknek középkori tényezőjével, melynek működését a clanrendszer idején könnyebben fel tudjuk ismerni, mint modern korszakban, pedig, mint e példa mutatja, szerepét még távolról sem játszotta el.

Eltételezve tehát a mozgalom vezetőitől, kik első kézből és teoretikusan vették át a liberalizmus eszmei tartalmát, a szélesebb körökben lejátszódó liberális küz-

¹ Bodnár-Gárdonyi *id. m.* 147. 1.

delemben érzelmeket és szenvedélyeket kell keresnünk, ha a dolgok mélyére akarunk hatolni. A liberális ész-tisztelet nem ész és értelem, de érzelem és hangulat útján hódítja meg az embereket. Nálunk Magyarország gon leginkább az ősi magyar szenvedélyek segítségével. Vakság és önhietség, szalmaláng és irigykedés, pártviszály dúsan burjánzanak a liberalizmus terjedésével, miután az ész és szabadság uralma idején senkinek sincs joga és tekintélye sikeres irtogatásukra. A korszak jobb-jainak írásai teli vannak panasszal a nemzeti bűnök elszaporodásán és mindent maga alá kényszerítő erején.

Legyen szabad itt idézetek és adatok halmozása helyett egyetlen szemtanú, kitűnő liberális férfiú megfigyelését közölnünk, aki a vármegyékben a „szabad-
elvűség igazi melegágyait“ látta, honnan „az éretlen eszmék, emésztetlen tervek s javaslatok gombaszaporsággal jöttek napvilágra. Sokan csak azért szólottak, hogy másokon túltegyenek s a népszerű szabadelvűség fájáról becsszomjas halántékaikra is fűzhessenek egy-egy koszorúcskát, mitsem gondolva azzal, cél- és korszerűbe, illik-e körülményeink közé az indítvány? Nem éppen ritka volt az eset, midőn elvont elméletek, francia vagy éppen amerikai szabású eszmék s elvek mintegy pompamemetet tartottak közgyűléseinken, a tapasztalati lan s szélsőségekben szökdelni szerető ifjúság tapsviharai között, melyek a józan mérséklet szózatát elfojtották. A szabadelvűség lévén az *uralkodó divat*: az éretlen tömeg által rendszeren az tömjéneztetett leginkább, ki legtöbbet ajánlt, legmerészebb, legszélsőbb volt indítványában... Néha még magukat a vezéreket is, akaratjuk ellenére, magával ragadta a párt tömegének szenvedélyes heve.

S így történt, hogy pártszenvédély vagy szabad-
elvűségi lázas buzgalom, nem ritkán szintúgy s a közügy nem csekélyebb ártalmára, korlátolta és zsarnokolta a szólásszabadságot, mint a múlt korban a kormány törvénytelen kényuralma.“¹

E jellemzéshez annál kevésbbé van hozzátenni

¹ Horváth Mihály szavai, *id. m.* II. kötet, 200. 1.

valónk, mivel a liberalizmus szenvedélyfelkorbácsoló erejét s annak hatásait közéletünkre már úgyszólván ismerjük Széchenyi műveiből. Széchenyi az elhatalmasodott nemzeti szenvedélyeket szinte fotografikus hűséggel rajzolta azon állapotok után, melyeket maga körül tapasztált. Tekintélyek megdöntésének és az egyéni szabadság proklamálásának e még középkori viszonyokban élő tömegre nem lehetett egyelőre más hatása, mint hogy a lelkekben szunnyadó, a Tekintély uralma idején többé-kevésbé elnyomott szenvedélyek előtörttek és korlátlan mozgékonyssággal hódíták meg az egyének életét úgy, mint a közéletet. Ilyen viszonyok közt a céljózan kitűzéséről, eszközök megválogatásáról és következetes cselekvésről alig lehetett szó. A Széchenyitől megindított reform mellékvágányokra tolódik, aszerint, amint a közhangulaton ez vagy az a nemzeti szenvedély vesz erőt. E tekintetben az 1832—364 országgyűlés képez fordulópontot. Rajta már a régi konzervatív-aulikus párttal, mely konzervatizmusát a középkori viszonyok állandósításában látta, a Széchenyit követő reformpárt mérkőzik, melynek vezetői közt a romantikus Kölcsey mellett ott látjuk az új liberális mozgalomnak idősebb, humanisztikus erkölcsi alapon álló nagyjait: Deákot, Wesselényit, Klauzált, Bezerédyt. A tárgyalások központjában eredetileg a Széchenyitől felvetett nagy reformkérdések állanak: heves viták folynak a jobbágy-ság helyzetének javításáról, az örökváltságról, a Lánchíd felállításáról s ezzel kapcsolatban a nemesi adómentesség elvéről. Mindez csupa égető probléma, a Magyar Parlag problémája. De annál sajnosabb — és egyúttal jellemző —, hogy végleges megoldást egyik sem nyert, mivel az országgyűlésen a Széchenyijeie reformkérdéseknél még sokkal nagyobb port vernek fel a szorosán vett szabadelvű tárgyak, így a vallási kérdés, melynek során a felekezetek ősi gyűlölséggel törnek egymásra, meg a sajtószabadság ügye. Ez utóbbiról a követek teoretikusan és bőségesen, de eredmény nélkül szónokolnak, mialatt Kossuth már meg is valósítja az ülésekről készített írott tudósításaiban. Hírlapjának a vármegyékbe küldött példányai hatalmas terjesztőivé

váltak a szabadelvű hangulatnak a vidéki nemesség szélesebb rétegeiben is.

Az 1832—364 országgyűlés óta Széchenyi csillaga hanyatlóban van. A nemzetet nem ő vezeti többé, hanem a liberális közhangulat. Konzervatív-reformpontjait, amennyiben nem ellenkeznek a liberális világiéifogással, támogatják és szívesen fogadják még, de az egymásután, melyet ő a magyar szükségletek pontos felvétele alapján szabott meg, senki meg nem tartja többé. A közéleti cselekvés nem a Magyar Parlag szükségleteit, hanem a nemzeti szenvedélyeket s a liberális hangulat divatos követelményeit akarja kielégíteni. Ha a harmincas és negyvenes évek irodalmában lapozunk, azt hihetnők, hogy Magyarországnak nem volt égetőbb szüksége, mint a fogházügy javítása s ennek keretében azon kérdés, magánzárkában foglalkozás nélkül vagy munkával foglalkoztatva tartassanak- a fegyencek. Ezen témáról egész röpirodalmunk van s végtelen számú hírlapcikkünk. Már most elismerve a középkori fogházviszonyok és büntetőbíráskodás reformjának szükségét, el kell egyúttal ismernünk azt is, hogy nemcsak büntetőbíráskodásunk, de egész jogszolgáltatásunk is, nemcsak a foglyok viszonyai, de a szabadon járó becsületes emberek életviszonyai is rászorultak sürgős modernizálásra, amint ezt Széchenyivel a nemzet jobbjai meg nem szűntek hangoztatni. Hogy azonban a foglyokért nagyobb eszmecsere folyt és több és gyorsabb reform keletkezett, ennek a magában véve örvendetes dolognak, de a nemzeti fejlődésbe beállítva: anomáliának egyetlen oka az, hogy a börtönügy és büntető-törvénykönyv javítása Beccariának filantróp működése óta a liberalizmus integráns részét tette, a liberális *divathoz* tartozott. A mozgalom nem magyar földből nőtt ki, Széchenyit hidegen hagyta, de annál inkább felizgatá báró Eötvös Józsefnek ideálisan érzékeny kedélyét s alkalmat adott Kossuthnak a liberalizmus szívhezszóló, érzelmeket megmozdító hirdetésére. Tipikus liberális nézetek áradnak Kossuth e tárgyú javasolataiból: Ceylon, Sziám, Jamaika példáira hivatkozik és intézményeket akar átültetni még csak készülőfélben levő

északamerikai törvénykönyvekből. Véletlen szerencse, hogy a büntetőtörvénykönyv készítésénél Deák Ferencnek jutott legnagyobb befolyás, aki a liberális elveket össze tudta egyeztetni a Magyar Parlag követelményeivel, a történetileg adott magyar intézményekkel.

Csak egy példa ez a liberális közhangulat improvizáló erejéről, de elég annak bizonyítására, hogy Széchenyi „hideg ész“ politikájának menetét végkép felforgatta a szabadelvű buzgalom. Új témák sokaságát elő és lepi el az emberek érdeklődését, köztük — s ez a tragikus nemzetünkre — éppen azok, melyeket Széchenyi mindörökre távol akart tartani a magyar földtől. A liberális diskusszió központjában egyszerre csak ott áll a nemzetiségi és a közjogi kérdés.

V. NEMZETISÉG ÉS LIBERALIZMUS

Már említettük, hogy a liberalizmus, ami elvi tartalmát illeti, nem volt alávetve nemzeti korlátoknak. A nagy racionalisták gondolkodásában csak nagynehezen, fáradtságos filozófiai munkával lehet nemzeti elveket találni. Rousseau maga, szíve belsejében egyetlen közösséghez tartozott: Genf városához. A nemzeti és liberális eszme szoros kapcsolata tehát részben véletlen történeti jelenség: mindkettő a szentszövetség nyomása alatt fejlődött s ugyanazon célt követve egyesült egymással, — részben pedig a liberalizmus terjeszkedési módjából következett. Mivel ez a tömegeknek egyéni szabadságot hirdetett és természeti ösztöneiket szabadjukra eresztette, mi sem érthetőbb, minthogy e fölszabadult ösztönök közül a legősibb, a primer tört elő legnagyobb erővel: s ez a faji ösztön, a nemzeti összetartozás érzése. Liberalizmus és nemzetiség szövetségében ez utóbbi válik most először újkori történetünkben döntő politikai tényezővé s az új liberális államokban a kohézió szerepét veszi át.

Nálunk a nemzetiség már a rendi világban felébredt, vele a liberalizmusnak kezdettől fogva számolnia kellett. És amint a francia liberalizmus az abszolút monarchiából francia nemzetállamot, a német liberalizmus a sok kis fejedelemségből egységes német nemzettestet akart alkotni, úgy tűzte ki magának a magyar liberalizmus, hogy a rendi országból magyar nemzeti államot alkosson és azt betöltse magyar nemzetiséggel. Ehhez képest liberális korszakunk egész folyamán e két elem: magyar nemzetiség és liberalizmus a legszorosabb összefüggésben áll egymással, mindenütt egységesen

lépnek fel és őket egymástól szétkülönböztetni a legnehezebb történeti feladatok közé tartozik.

Magyarországnak 1842-ben nem egészen tizenhárommilliónyi lakosságából nem egészen ötmillió: 4,812.759 volt magyar; ezzel szemben lakott itt 1,600.000 tót, 1,270.000 német, 2,200.000 oláh, majdnem 900.000 horvát, 1,200.000 szerb, 440.000 rutén, 240.000 zsidó és még több kisebb nemzetiség. E nem magyar népek a rendi Magyarország egész fennállása idején békekességben éltek a magyárral. Nem azért, mintha korábban magyar nemzetiiség nem létezett volna, s mintha ez is csak a napóleoni korszak gyümölcse lett volna. Keletről idetévedt testvértelén nemünk idegenektől körülveve kezdettől fogva érezte kifelé zárt egységét s történetünk elfogulatlan vizsgálatából kétségtelen is, hogy a magyarság magasabb társadalmi osztályait azonos nemzeti érzelmek és egységes műveltség, az alacsonyabb rétegeket pedig közös faji öntudat kötötte össze. A nyelvhasználat tudatlanságából tehát nem a tizenkilencedik században ébredt fel a nemzet, még kevésbé annak politikai vezető osztálya, mely a magyar állam vezetését kezében tartva, senkire rá nem erőszakolta ugyan nyelvét, de azt sem tűrte, hogy idegen nemzetiségűek vegyék ki kezéből a hatalmat. Láttuk már, hogy az ötödfélszázézer magyar nemzetiségű nemessel szemben körülbelül nyolcvanezer német és oláh nemes volt s tegyük fel, valamelyik uralkodónknak eszébe jut a magyarság politikai hatalmát idegenek tömeges nemesítésével törni meg és 200.000 német és ugyanannyi oláh nemest alkot, mihez neki teljes joga és hatalma volt a rendi alkotmány szerint — vájjon nem álke ellen egy emberként az egész magyar nemesség és vájjon *nem faji, nemzeti* érzés-e az, mi ez ellenállásra kényszeríti? Hisz akár idegenek nemesítéséből is, politikai jogaira és vagyoni helyzetére semmi kár nem származott volna.

A rendi századok nemzetiségi képe tehát akkép összegeezhető, hogy volt ez országban egyetlenegy kifejlődött nemzetiség, mely kiváltságos osztálya által a politikai hatalmat alkotta és kezében tartá; mellette élt itt több idegen népfaj, a magyarhoz képest fejletlen

nemzeti öntudattal, de amennyire voltak nemzeti szükségleteik, azokat az uralkodó faj meg nem sértette és tiszteletben tartá. Nemzetiségi viszály ismeretlen baj volt.

És most jön a liberalizmus a politikai jogok kiterjesztésének követelésével. Végrehajtja ezt és behoz Magyarországra széleskörű választási jogot, demokrata kormánysszellemet, mikor a nem-magyar nemzetiségek fejlődésüknek még csak kezdetén, félbarbár állapotban élnek: ezzel a magyar nemzet politikai szerepének egy csapással végét szakítja. Holott programja Szabadság és Ész mellett Nemzetállam, *magyar* nemzeti állam, holott munkásai és hívei kivétel nélkül ezen halálraszánt magyar nemzetnek tagjai, a magyar kiváltságos rendi osztály fiai. Ez az a tragikus konfliktus, melybe a liberalizmus dönté magyar híveit mindjárt az első és legfontosabb lépésnél. Gondoljuk meg a körülményeket, melyek között a liberális vezetőknek a válaszüton határozniok kellett. A földet őseik szerezték meg, rajta a magyar államot ők alapították és védelmezték vérük hullásával tatár-török-német ellen; e területen évszázadok óta magyar kultúra élt, minden név, mely az idők kódén át még kibetűzhető, magyar volt és magyarnak vallotta magát; az állam latin öltözetben is magyar, egész szervezetében magyar vér lüktet s most az ő feladatuk, az unokák átkos munkája legyen a liberális elv keresztülvitelével a múltat megszakítani s az országot kivenni saját fajtájuk kezéből? És ez a sors érje éppen azon nemzedéket, mely saját javát, emberileg érthető önzését félretéve síkraszáll az elnyomottakért, s emberi jogokat hozva, magához emeli lelkes öleléssel, nemzetiségi különbség nélkül az ország minden lakosát! A liberalizmus hívei kisebbséget alkottak e hazában, számuk a magyar nemesség egy töredékére korlátozódott s éppen ez az ideális lendületű csapat legyen az, mely az ország népeinek szabadságot ajándékozva, saját faján *jogfosztást* kövessen el? Ez legyen a jutalom azért, hogy saját jogai feláldozásával embertársai millióit segíti embersorba? Ha van bennünk egy csöppnyi méltányosság és történeti érzék, mellyel idegen helyzetekbe

tudjuk magunkat képzelni, úgy a liberális nemzedéktől *ilyen* áldozatot nem követelhetünk.

A vázolt körülményekből érthető, hogy a liberalizmus és nemzetiség ezen konfliktusában ez utóbbinak kellett győzedelmeskednie. Aktuálissá a dolgot a nyelv-kérdés tette akkor, midőn a harmincas évek folyamán a liberális közvéleménynek sikerült a latin nyelv híveit elhallgattatni és a latin helyébe az ország közigazgatásának különböző ágaiba hivatalos államnyelv gyanánt a magyart behozni. A horvátok már az 18254 országgyűlésen felállottak s követelték azon esetre, ha az anyaország nyelve latin helyett magyar lesz, hogy ők a latint továbbra is megtarthassák. Példájukat követték a tótok, kiknek az országgyűlésen nem lévén külön képviselőjük, egyenesen a királynál panaszkodtak a magyaroknak főként azon törekvései ellen, hogy a lutheránus egyház nyelvét a tót és német kizárásával a magyar tétessék.

A liberális irány a nemzetiségek ez óhajával szemben elutasító álláspontot foglalt el. A közhangulatot híven fejezte ki Kossuth Lajos a maga elragadó modorában, válaszolván azon kérdésre, mely élő nyelv lépjen a latin helyébe: „Minő országról vagyon itt szó, és kié a hon, amelyről szó vagyon? Felelet: Magyarországról van szó s a hon, amelyről szó vagyon, a magyaroké. E szóban fekszik a kérdés kulcsa. A magyar nem áll hontalanul a Kárpát bércein, hogy fegyverével utódainak hont szerezzen; ez ezredéveknek történelmi joga avatá fel őt az európai nemzetcsaládba; s a honban nem lehet, egyetlenegy teremtett lélek sem lehet, ki azt, hogy e hon felett a magyar szent korona felsősége leng, honárulás és hűtlenség nélkül kétségbe hozni merészelhetné; ha ez így van, a föltett kérdés is döntve van, s bizonynal a képtelenségnél is nagyobb képtelenség arról ábrándozni, hogy Magyarhonban a közigazgatási nyelv nem a most érintett szempontból, hanem philologiai becsméretegetés, vagy etymologicus búvárkodások, avagy ki tudná minő milleniumi szemképráztatások igényei szerint választassák, s nemcsak képtelenség, hanem jogtalanság s bűn volna Magyarhonban a magyar nemzet

nemzeti öntudattal, de amennyire voltak nemzeti szükségleteik, azokat az uralkodó faj meg nem sértette és tiszteletben tartá. Nemzetiségi viszály ismeretlen baj volt.

És most jön a liberalizmus a politikai jogok kiterjesztésének követelésével. Végrehajtja ezt és behoz Magyarországra széleskörű választási jogot, demokrata kormánysszellemet, mikor a nem-magyar nemzetiségek fejlődésüknek még csak kezdetén, félbarbár állapotban élnek: ezzel a magyar nemzet politikai szerepének egy csapással végét szakítja. Holott programja Szabadság és Ész mellett Nemzetállam, *magyar* nemzeti állam, holott munkásai és hívei kivétel nélkül ezen halálraszánt magyar nemzetnek tagjai, a magyar kiváltságos rendi osztály fiai. Ez az a tragikus konfliktus, melybe a liberalizmus dönté magyar híveit mindjárt az első és legfontosabb lépésnél. Gondoljuk meg a körülményeket, melyek között a liberális vezetőknek a válaszüton határozniok kellett. A földet őseik szerezték meg, rajta a magyar államot ők alapították és védelmezték vérük hullásával tatárítörök?német ellen; e területen évszázadok óta magyar kultúra élt, minden név, mely az idők kódén át még kibetűzhető, magyar volt és magyarnak vallotta magát; az állam latin öltözetben is magyar, egész szervezetében magyar vér lüktet s most az ő feladatuk, az unokák átkos munkája legyen a liberális elv keresztülvitelével a múltat megszakítani s az országot kivenni saját fajtájuk kezéből? És ez a sors érje éppen azon nemzedéket, mely saját javát, emberileg érthető önzését félretéve síkraszáll az elnyomottakért, s emberi jogokat hozva, magához emeli lelkes öleléssel, nemzetiségi különbség nélkül az ország minden lakosát! A liberalizmus hívei kisebbséget alkottak e hazában, számuk a magyar nemesség egy töredékére korlátozódott s éppen ez az ideális lendületű csapat legyen az, mely az ország népeinek szabadságot ajándékozva, saját faján *jogfosztást* kövessen el? Ez legyen a jutalom azért, hogy saját jogai feláldozásával embertársai millióit segíti embersorba? Ha van bennünk egy csöppnyi méltányosság és történeti érzék, mellyel idegen helyzetekbe

tudjuk magunkat képzelni, úgy a liberális nemzedéktől *ilyen* áldozatot nem követelhetünk.

A vázolt körülményekből érthető, hogy a liberalizmus és nemzetiség ezen konfliktusában ez utóbbinak kellett győzedelmeskednie. Aktuálissá a dolgot a nyelv-kérdés tette akkor, midőn a harmincas évek folyamán a liberális közvéleménynek sikerült a latin nyelv híveit elhallgattatni és a latin helyébe az ország közigazgatásának különböző ágaiba hivatalos államnyelv gyanánt a magyart behozni. A horvátok már az 18254 országgyűlésen felállottak s követelték azon esetre, ha az anyaország nyelve latin helyett magyar lesz, hogy ők a latint továbbra is megtarthassák. Példájukat követték a tótok, kiknek az országgyűlésen nem lévén külön képviselőjük, egyenesen a királynál panaszkodtak a magyaroknak főként azon törekvései ellen, hogy a lutheránus egyház nyelvét a tót és német kizárásával a magyar tétessék.

A liberális irány a nemzetiségek ez óhajával szemben elutasító álláspontot foglalt el. A közhangulatot híven fejezte ki Kossuth Lajos a maga elragadó modorában, válaszolván azon kérdésre, mely élő nyelv lépjen a latin helyébe: „Minő országról vagyon itt szó, és kié a hon, amelyről szó vagyon? Felelet: Magyarországról van szó s a hon, amelyről szó vagyon, a magyaroké. E szóban fekszik a kérdés kulcsa. A magyar nem áll hontalanul a Kárpát bércein, hogy fegyverével utódainak hont szerezzen; ez ezredéveknek történelmi joga avatá fel őt az európai nemzetcsaládba; s a honban nem lehet, egyetlenegy teremtett lélek sem lehet, ki azt, hogy e hon felett a magyar szent korona felsősége leng, honárulás és hűtlenség nélkül kétségbe hozni merészelhetné; ha ez így van, a föltett kérdés is döntve van, s bizonynal a képtelenségénél is nagyobb képtelenség arról ábrándozni, hogy Magyarhonban a közigazgatási nyelv nem a most érintett szempontból, hanem philologiai becsméretetés, vagy etymologicus bűvárkodások, avagy ki tudná minő milleniumi szemkápázatások igényei szerint választassák, s nemcsak képtelenség, hanem jogtalanság s bűn volna Magyarhonban a magyar nemzet

históriai joga ellenében akármi más érdekeket, jogot követelő hatalom gyanánt felállítani; mintha bizony az, hogy a magyarok földje kit ural, még be nem végzett tény, még meg nem oldott csomó, avagy vitatható kérdés lehetne. Nem, nem! legyen éjszakon avagy keleten, de azon sáskaseregnek még teremni kell, mely a magyárnak fenragyogó napját örök homályba boríthassa; addig pedig, míg dalnokunk szavai szerint „Él magyar, áll Buda még!“, addig Magyarhonban a közigazgatás, vagyis közélet nyelve, élő nyelvek közül más soha nem lehet, mint magyar.“¹

Egy évezrednek históriai joga, a magyar nemzet históriai joga az, amelyre Kossuth érvelését alapítja. Holott a históriai jogoknak nincs nagyobb ellenségük, mint a liberalizmus, holott a század nagy küzdelme a történeti jogokra támaszkodó Tekintély és az emberi természetből kikövetkeztetett Szabadság közt folyik s Kossuth, mint tudjuk, a közélet minden egyéb terén elszánt bajnoka a Szabadságnak a Tekintély ellen. A történeti jogra hivatkozva kétségbe nem vonhatólag engedményeket tesz a históriai magyarságnak, állam? és nemzetkepciónak, mely évszázadokon át fejlődött ki s melynek egyébként elvi ellensége, bukásának előkészítője. De a liberális elv nemcsak a históriai jog dolgában szorult háttérbe a nemzeti szellem nyomása alatt. Kossuth a históriai jogból bátran levonja következtéseit.

„Természetes következtetés pedig — mondja tovább —, hogyha a magyar közigazgatási nyelv, a közélet minden ágának, mindennek, ami polgári értelemben véve *actus publicus*, magyarnak kell lennie; s a köznevelésnek épp úgy, amint eddig latin alapra volt fektetve, magyar alapra kell építtetnie, mert minden, ki e honban lakik, joggal megkívánhatja, hogy a közélet cselekvényeire képesíttessék.“ A históriai jogból tehát egyrészt a közigazgatás, másrészt a közoktatás magyar nyelve következik. Az elsőt illetőleg hivatkozik a rendi

¹ Az 1842. *Pesti Hírlap* 160. számából, Kossuth Lajos *Iratai* 12. kötet, 336—337. l.

országgyűlések, főként az 1790—1791-inek rendelkezéseire s kimondja, hogy „ezen sarkalatos törvények útmutatása szerint semmit, mint a jogot, de mindent, ami jog, a jogot egészen, csorbíthatatlanul kívánni a nemzetnek kötelessége“. „Ennél kevesebbet tenni gyávaság, többet parancsolni zsarnokság; miránk nézve mindkettő öngyilkolás volna.“ Ezen jogot pedig törvény által kell biztosítani, melyben kijelentjük, hogy a „magyar törvényhozás az ország idegenajkú lakosait nyelvöktől megfosztani nemcsak soha nem szándékozott, de sőt elismeri, mik épen a magánélet nyelvviszonyaiba törvény által kényszerítőleg beavatkozni jogtalanság volna, másrésről azonban joga van megkívánni, hogy Magyarországon a közigazgatás, akár polgári, akár egyházi legyen az, úgy a törvényhozás, mint a törvényvégrehajtás, kormányzás, igazságszolgáltatás, közbátorság, rendőrség, egyenes és mellékes adók, s közgazdaság körében magyar legyen.“ Az állandó izgatott vitáknak oly törvénnyel óhajtja tehát egyszerismindenkorra végüket szakítani, mely „e tárgyban végső és parancsoló rendszabály legyen, s mint ilyen, a közigazgatás minden ágaiba annyira behozza a magyar nyelvet, hogy mindennek érvényességére, amit akármi néven nevezett köztisztviselő hivatalosan mint *actus publicus*t kiszolgáltat, irományi nyelvül a magyar okvetlenül megkívántassék“.

Nem kevésbé világos követelményeket állít fel Kossuth a közoktatási nyelv dolgában, melyet szerinte sokáig elhanyagoltunk s „legfőbb ideje, hogy a mulasztás helyrehozassék, ami annyival könnyebben megtörténhetik, mivel a hazafi szívnek öröme válik tanúságot tehetni, hogy e részben tanítók, iskolai kormányok s egyesek buzgósága által már igen sok előkészítő lépés történt“; ezek tekintetbevételével óhajtja, hogy „házánkban közoktatási nyelvvé a latin helyébe haladéktalanul a magyar nyelv tétessék. Ami pedig a falusi népiskolákat illeti: miután a státusnak kötelességében áll gondoskodni, hogy az ország közigazgatási nyelvét megtanulhatni mindenkinek alkalmá legyen: szükségesnek tartanak azon intézkedést, hogy a magyar nyelv min-

den falusi tanodában is okvetlenül gondosan taníttassék“.¹

Összefoglalva a históriai jogrend ezen következéi seit: a liberalizmus embere a történeti jog alapján követéli, hogy hivatalos nyelvvé a legfelsőbb hatóságokon kezdve le egészen az alárendelt közigazgatási, rendőri, pénzügyi és gazdasági szervekig a magyar tétessék, hasonlóképen az iskolákban is, kivéve a falusi népiskolát, ahol azonban a község nyelve mellett a magyar mindenütt „gondosan“ taníttassék. Mindezt törvény mondja ki, végszó és parancsoló rendszabályként, hogy a nemzetiségi vitáknak egyszersmindenkorra végük legyen. Elég e kívánságokat elolvasni, hogy antiliberális tartalmuk rögtön szemünkbe ütközzék. Törvényhozási intézkedést követel akkor, midőn az ország lakosságának több mint fele, ha a liberális Népfölség és demokrata ideák értelmében megkérdettnék, kétségtelenül egészen másként határozna, mint ahogy a liberális politikusok kívánják és elvárják. Azaz e törvényhozási intézkedés csakis liberális elvek megsértése, a választói és általában politikai jog korlátozása, esetleg csak oktroy árán érhető el. Elismerjük, liberálisaink nem így látták a dolgokat, de hogy követelésükben ez rejtőzött, azt Széchenyi, idézett akadémiai beszédében, egészen világosan felismerte. A liberalizmus a nemzeti ideál érdekében kényszerhez nyúlt az emberi jogok oly végtelenül fontos, életbevágó terén, minő a nyelvkérdés közigazgatásban és közoktatásban egyaránt.

Pedig Kossuth és vele az egész liberális közvélemény szívük mélyéig meg valának győződve, hogy követelésük a legtisztább liberális tanokból logikusan következik és hogy egyebet nem követelnek, mint amit nagy mintaképek, a francia, angol, német, olasz államférfiak saját hazájukban természetes, magától értetődő dolognak tartanak. Jóhiszeműségükhöz kétség nem fér, követeléseiket optikai csalódás folytán állították fel, amely csalódás viszont legbensőbb liberális meggyőző-

¹ Kossuth *id. m.* 410—412. lap, a *Pesti Hírlap* 1842. évi 183. számából.

désük produktuma, azon liberális alapelvé — hozzátehetjük: szerintünk tévhité —, mintha Szabadság és Ész az emberi dolgok rendezésében mindenható mozgatók volnának. Kossuth és a liberális irányzat magyarrá akarta tenni a közigazgatás és közoktatás nyelvét, tekintet nélkül az ország lakosságának több mint felére, mivel a magyar és nem-magyar nemzetiségek állapotának összevetéséből azon meggyőződésre jutott, hogy Szabadság és Ész uralma egyedül a fejlettebb magyar nemzetiség égisze alatt fejlődhetik ki és hogy Szabadság és Ész uralkodása alatt az idegen nemzetiségek maguktól, erőszak nélkül át fognak hasonulni a liberális ideák képviselőjéhez, a magyarhoz. Végső konzekvensciában ők a liberális eszméknek olyan hatalmat tulajdonítottak, mely fejletlen nemzetiségek konstitúcióját megváltoztatja, illetőleg azoknak tagjait tömegesen beolvasztja a magasabbrendű, liberális kultúrába.

Hogy a nyelvkérdésben ez az optikai csalódás, a liberális eszmék hatalmának ma már alig megfogható túlbecsülése volt a döntő, nem pedig a nemzeti türelmetlenség vagy uralkodási vágy, ezt legjobban bizonyíthatjuk báró Wesselényi Miklós nemzetiségi nézeteivel. Tudjuk róla, hogy ő az ideális nemes, a valódi lovag, kitől nemtelenség és méltánytalanság, másoknak megrövidítése még gondolatban is távol áll. Véleményét mindig bátran kimondja, véleménye pedig elvhű liberális gondolkodásból fakad. Nézete szerint az egész magyar történet nem egyéb, mint népelnyomás, még pedig két alakban: egyrészt a magyar jobbágyoknak, másrészt a nem-magyar nemzetiségeknek szolgaságban tartása. Liberális ideológiája a „népelnyomás“ rajzánál meghatóan naiv, de egyúttal szívbőljövően őszinte. Megrója a honfoglaló ősokeket, hogy letelepedésüket azal kezdték, hogy a magyarság egy részét jobbágyokba taszították, a nem-magyarokat pedig a „fegyver vad jogán“ vetették szolgaságba. Mennyivel jobb lett volna mindjárt az egész népeiséget, magyar és nem-magyar jobbágyokat egyenlő polgári jogokban részesíteni, így most háromszázezer nemes helyett 15 millió szabad alkotna egy izmos testet s „minő magas fokra hágott

volna értelmi s anyagi kifejlődése honunknak! hol állana Európa nemzetei családjában!“¹ Amennyire lelkes és hazafias, annyira észszerűtlen kívánság: a honfoglaló ősök csak akkor tehettek volna neki eleget, ha fiatal korukat a racionalizmus iskolájában Rousseau halk gátásával töltötték volna. Annyi azonban bizonyos, hogy Wesselényi nem kíméli önszeretetünket, a „dicső nemzeti multat“, sőt jelenünket sem, amikor honfitársait a „betyáros magyarság“ levetésére buzdítja. Tehát őt nemzeti elvakultsággal, az idegen népek elleni gyűlölettel rosszakarat sem vádolhatja meg. És mégis körülbelül ugyanazt kívánja nyelv dolgában, amit Kosuth és a közvélemény: a közigazgatás nyelve, horvát és szlavón megyéket kivéve, magyar legyen, közoktatásé szintén; népiskolákban az oktatási nyelv, kisdudóvókban az érintkezés nyelve hasonlóképen magyar legyen, ehhez képest minden tanítótól és tanártól, paptói és lelkésztől megkövetelendő a magyar nyelv ismerete. Azaz Wesselényi, ki elképzelt, meg sem történt elnyomásokért is ostorozza fáját, most maga is a kényszer, törvényhozási parancs útjára lép és látszólag búcsút mond a liberális Szabadságnak.

De csak látszólag. Az optikai csalódás eredete az ő történetfilozófiájából tökéletesen megvilágosodik. A középkori „elnyomásra“ jött végül, az ő elmélete szerint, a francia forradalom s vele a jobb kor, melynek szelleme alkotmány és nemzetiség. E kettő együtt: „terjedt és terjedő civilizáció“, mely az „úgynevezett szabad szellemű vagy liberális pártnak törekvése“, tehát nem lázbetegség, agyrem vagy teória, hanem pozitív irány, mely egyedül emelheti az embereket értelmi és erkölcsi magaslatra. A liberalizmus mindenkinek tiszteli veleszületett jogait, mindenkiben embert lát és tudja, hogy annál biztosabb a jog, minél többen osztozkodnak benne. Tehát Magyarországot az évszázados elnyomástól egyedül a liberális irány mentheti meg azáltal, hogy megadatnak az ország minden lakosának, rendi és nemzeti-

¹ Ez és Wesselényi többi nézete a nemzetiségi kérdéstről híres művében: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse, 1843.

ségi különbségek nélkül, a polgári jogok. Ennek pedig valóban itt a legfőbb ideje, mert a középkori elnyomásban sínylő szláv népek, úgy Magyarországon, mint Ausztriában, ha sürgősen fel nem szabadíttatnak, áldozatai lesznek az orosz propagandának, a pánszlávizmus kitárt karjaiba vetik magukat. Az „éjszaki kolosszus“ az, mitől Wesselényi s vele a liberális kor leginkább tart, ennek csábításaitól a monarchiát a szláv népek fölszabadítása mentheti meg föderalisztikus államszervezet útján, melynek tervét Wesselényi Palackyhoz, a cseh liberális politikushoz és történetíróhoz sokban hasonlóan közli. Míg azonban Palacky a magyar királyságot is szétbontaná föderatív államokra nemzetiségek szerint, addig Wesselényi szerint a történeti Magyarország együtt tartandó, mint az egész monarchiának legfontosabb alkatrésze. Mert a magyar műveltségnek és magyar liberalizmusnak lesz feladata, szabadság és művelődés közlése által, a monarchia szláv népeivel a monarchiában élést megkedveltetni; a magyar műveltség és szabadság emelése tehát a monarchiának létérdeke, annak terjesztéséért mindent meg kell tennie. Látható tehát, hogy Wesselényi a liberális műveltségnek olyan erőt tulajdonít, mely faji különbségeken, nemzetiségi válaszfalakon is áthatol s az alacsonyabb műveltségű idegen népfajt, mellyel liberális műveltséget és szabadságot közöl, állandólag s ami fő, béke műveivel, erőszak nélkül, hozzácsatolja a magasabb kultúrához.

A liberális közfelfogás szerint a magyar műveltségben, ha és ameddig liberális, tényleg megtalálható ez a misztikus erő. Elég lesz az országban a magyar liberalizmust proklamálni s annak kétségtelen áldásait a félbarbár népfajok körében magyar közigazgatás és közoktatás eszközeivel elterjeszteni: máris boldog lesz nemcsak a magyar, de az idegen nemzetiség is. A hit, mely ezeket állítja és politikai alapelvvé teszi meg, kétségtelenül tévhit, de erős hit: bizonyítéka azon szintiszta becsületességnek, mellyel magyarjaink a nyugatról beszármazott eszméket magukévá tették és mintha csak szentírás igéi volnának, betű szerint alkalmazták.

De bizonyítja egyúttal a nyugati liberalizmus mechanikus fölfogását az emberi lélekről és annak szükségleteiről. Mintha az ember fel tudna emelkedni Szabadság és Ész fokára anélkül, hogy legprimérből ösztöneinek, a faji összetartozás érzéseinek eleget tenne! Mintha a politikai szabadság kielégítene valakit, akinek gyermekeit már a népiskolában idegen nyelven tanítják! Mintha ez a valaki meg volna hatva és hálát érezne az idegennyelvű hivatalnok iránt, mivel az neki emberi jogokat, de idegen nyelven prédikál. Valóban, Szabadság és Ész ideáinak csodálatos túlbecsülése s egyúttal az egyszerű lelkek szükségleteinek félreismerése volt az alapja ez optikai csalódásnak, melynek liberális államférfiaink áldozatául estek. Erősen hitték, hogy Szabadság és Ész minden nemzetnél, a fejlődés bármely fokán csodákat művelhet s nem hittek Széchenyinek, mikor ez a nemzetek életkoráról beszélve kimutatta, hogy egyiknek ez jó és hasznos ekkor, máskor pedig más ésjiogy általános panacea az emberi viszonyok rendezésére nem létezik. Széchenyi ezen nézeteit Kossuth a leghevesebb támadásokban részesíté, elnevezte szóvirágnak, melytől tartózkodni kell; nép nem lesz sem vén, sem fiatal, hanem mindegyik egyformán haladhat a perfektibilitás felé, melyet ő, Kossuth végtelennek tart.¹ És míg Széchenyi a halhatatlan lelket minden földi dolognál magasabba becsülve, művelését és nevelését egyedül lelki, szellemi eszközökkel tartja lehetőnek, addig Kossuth és a liberális irány külsőlegesen eszközökbe helyezi bizalmát s azt hiszi, hogy a magyar nemzetiség terjedése politikai jogegyenlőség és a közigazgatásban kirekesztőleg uralkodó magyar nyelv, mi több: az iskola útján biztosítható. Mindjárt második „Pesti Hirlap“íbeli cikkében panaszkodik, hogy az idegen nemzetiségűek nem tanulnak eléggé magyarul, amivel szemben „a magyar nemzetiséget minden törvényes és méltányos úton, s különösen iskolamesterek serkentésével *(itt kevésse)*

¹ Ez ellentétet megállapítja már báró Kemény Zsigmond Széchenyi-tanulmányában id. *összes Művei*, IX. kötet, 203—207. 1.

nagy hasznot tehetni) terjesztendőnek vélnők“.¹ A liberalizmus primitív racionalista álláspontján tényleg elhitte, hogy a nemzeti és kultúrprobléma ily egyszerű eszközökkel, pár óras nyelvtanítással, iskolamesterek külön jutalmazásával megoldható, mert a nemzetiségi nek gyökereiről, melyek az emberi lélek mélységeiben s távoli századok homályában ki nem deríthető, de hatásukban folyton szemlélhető faji törvényekben kapaszkodnak, halvány sejtelve sem volt. Mennyivel mélyebb belátást tanúsított a nemzeti talaj embere, Széchenyi, mikor a nyelvmesterek magyarosító hatását kereken tagadva, gúnyja nyilait szórta azokra, kik „magyarul csevegni“ akarják a világot tanítani.

Voltak a liberalizmus hívei közt is, kik Széchenyirehöz hasonlóan az anyaföld talaján állva, nem osztoztak Kossuth illúzióiban. Így Deák Ferenc, ki Zala vármegye közgyűlésén 1843-ban felemelte szavát azon javaslat ellen, hogy a szabad királyi városoknak ne legyen szabad német nyelven tanácskoznuk. Figyelmeztette a vármegye közönségét, hogy a magyar nyelvet törvényes határidő kitűzése által nem lehet terjeszteni. „Anyai nyelvünk megtanulása s művelése igen nehéz. Vegyük fel például megyénkben a muraközi járást. Itt a vármegye, itt a földes uraság félszázad óta a legcélszerűbb eszközökkel kívánja maiglan a magyar nyelvet horvát lakosaink között terjeszteni; magyar iskolamestereket rendel oktatókul, de kérdem a muraközi járás tisztviselőit, tudnak-e már ott magyarul? — mire egyhangú lón a válasz: Nem tudnak.“³

A haza bölcsének nyugodt, férfiasan komoly pillantását nem zavarták elvi ábrándok, érzelmi illúziók, a tömeg azonban, Deákot megtapsolván, de meg nem hallgatván, Széchenyitől felháborodással elfordulván, átengedte magát nyelvterjesztő illúzióinak annál inkább, mivel a nyelvkérdést illető pozitív javaslattal sem Széchenyi, sem Deák nem lépett fel. Alig négy évvel

¹ Kossuth *Iratai*, 12. kötet, 9. 1.

² *Deák Ferenc beszédei*, összegyűjtötte Kónyi Manó, I. kötet, 528. 1.

Széchenyi akadémiai beszédére, ugyanazon előkelő helyről jelenti ki Bajza József, kit úgy látszik, kitűnő formaérzéke predestinált a liberális tömeghangulat összesűrítésére és magisztrális kifejezésére, hogy a nyelv ápolása még mindig elégtelen.¹ Bár a nyelv iránti buzgalom nagy, mégis igen soknak gondolkodása és érzelme gyökerestől meg van romolva. Megrontá pedig az idegen kultúra, főként a német nyelv, melytől tartózkodást ajánl. A két Kisfaludynak szemére hányja, hogy németül leveleztek, Széchenyinek, hogy németül társalog. A német műveltség veszélyes, mert magasabb a magyarnál, csábító, mert közel van, ezért ki kell zárunk, a fiatalok csak magyarul tanuljanak. Bajza itt nemzeti elzárkózást ajánl, mi kétségtelenül, bár öntudatlanul, az önbizalom hiánya és pozitíve is szükség-telén, mert ha Kazinczy idejében nem ártott idegen nyelvtudás, még kevésbé árthatott most, a nemzeti-ség fejlettebb állapotában. Az elzárkózás pedig a magyar nemzetiségnek végleges, szenvedéllyé magasuló kultuszával párosul. „Becsüljük meg magunkat, legyünk büszkék, hogy magyarok vagyunk, tagjai Isten egyetlen népének Európában és egyetlennek talán a földtekén, eme testvértelen Phönixnek, mely csak önmagából nyerhet életet, mely annyi balszerencse közt ezredéven át magát s szabadsága nagy részét fenn bírta tartani, oly nemzet, melynek tündöklő múltja volt és nagy jövője lehet. Ily nemzetnek, melyben századok vészeivel megküzdött s edzett erő volt és van, az emberiség ügyéért s érdekében is fenn kell maradni, s *ily nemzet tagja lenni becsület.*“ Minő mérhetetlen különbség nemzetiségünk feladata és hivatása felfogásában ezen hangulat és a Berzsenyi, Kölcsey és a Széchenyié között! Ott a romlásnak indult magyar, a Himnuszunk jalkiáltása a büntető s könyörülő nagy Istenhez, az önfegyelmzés, erkölcsi megigazulás szigorú követelményei — itt, alig tíz évre rá, szélsőségesen bizakodó hangulat a jövőben, mely „Isten egyetlen népére“

¹ Akadémiai beszéde 1848-ban *Nemzetiség és nyelv* címen, Bajza *id. kiadás* IV. kötet, 210—233. 1.

csak tündöklő lehet és erős meggyőződés, hogy magyar-nak lenni büszkeség és becsület. Ebből a hangulatból tekinthetjük át a liberális illúzió egész kiterjedését. Mi sem tartatott természetesen, minthogy a polgári jogokkal úri bőkezűséggel megajándékozott idegen népfajok sietni fognak e büszkeségből s becsületből részt kérni s magyarrá átalakulni.

Hogy azonban ilyen hangulat mellett a nemzetiségi kérdéseket, melyek a latin nyelv elhagyása folytán merültek fel, nem lehetett végleges, minden érdekelt felet megnyugtató módon elintézni, ez is természetes. De ki kell emelnünk, hogy az izzó nemzeti hangulatban sem jött létre semmi oly intézkedés, mely a nem-magyar népek érdekeit valósággal sértette volna. Áll pedig ez a mai szempontból is, midőn a nemzetiség érdekkörét szélesebben vonjuk meg, mint azon jogkör, melyet a nem-magyar nemzetiségek fejlettségük akkori kezdetleges fokán maguknak vindikáltak. Kivéve az 1840: VI. törvénycikk 8. pontját, mely a lelkészekről vallásbeli különbség nélkül megköveteli a magyar nyelv bírását, továbbá az 1844: II. törvénycikk 9. pontját, melyben a király biztosítja a rendeket, hogy rendelkezést tett, melyek szerint az ország határain belül az iskolákban magyar legyen a közoktatási nyelv, egyetlenegy intézkedés sincs törvényhozásunkban, mely a nem-magyar népfajok legszélesebb értelemben vett nemzeti-ségi autonómiájával bármikép is ellenkezésben volna. A két említett pont pedig végrehajthatlan, papirostörvény maradt, miattuk egyetlen lelkész vagy tanító sem veszté állását, sőt egy rossz szót sem kapott.¹ A reformországgyűlések nyelvtörvényei (1830: VIII., 1836: III., 1840: VI., 1844: II.) fokozatosan kimondják, hogy az országgyűlési tárgyalások, törvények, központi hivatalok, törvényszékek és szentszékek nyelve magyar lesz, a horvátoknak pedig hat év engedtetik, hogy a magyar diétán magyarul beszéljenek. Egyéb semmi; nemzeti elnyomásnak, idegen népfajok üldözésének nyoma sincs

¹ Az 1844: II. végre nem hajtását az Ellenzéki nyilatkozat is panasolja.

e pozitív rendelkezésekben, melyek csak azt szabják meg, mi a latin nyelvnek kétségtelen szükséggé vált eltávolítása után Magyarországon, a magyar faj politikai és művelődési fejlettségénél fogva természetes volt. A pro és kontrát, tettekben nyilatkozó tökéletes ártatlanságunkat, szavakban és hangulatban mutatkozó eszélyhiányunkat bölcsen mérlegeli 49-nek liberális kultuszminisztere, Horváth Mihály, kinek szavait befejezésül legyen szabad itt közölnünk: „Nem lehet ugyan tagadni, hogy a magyar nyelvnek a deák helyébe közigazgatási szervvé iktatása által a magyarság oly előnyt nyert a más ajkú országlakosok felett, minővel nem bírt azelőtt. De ha már a holt latin helyét valahára élő nyelvnek kellett elfoglalni, minek szükségét elvitatni józanon nem lehet: vájjon az országlakosok melyik fájának nyelve igényelhetette ezen előnyt, ha nem azon fájé, mely ezen országnak ezer év előtt létet s nevet adván, azt annyi viszontagságok közt legnemesebb vérének bőséges áldozatával fenntartotta, annak egykor európai nagy fontosságát s történelmét alkotta; mely minden egyéb fajokra egyaránt kiterjesztett alkotmányát megalapította s a századok folytában a korigények szerint képezte; s végre, amelynek részén volt a műveltség, birtok és számarány túlsúlya, amelynek nyelvét az országlakosság kétharmada anyanyelvének vállalá s a más ajkúak nagy része is értette? De bár ezt méltánytalanság nélkül kétségbe vonni sem lehet: meg kell mégis vallani, hogy a politikai eszélyesség ellen vétett a magyar nemzet, midőn a maga nyelvét teljes joggal hivatalos, közigazgatási s nevelési nyelvvé emelvén, egyszersmind a más fajbeliek méltányos kielégítéséről is nem gondoskodott s ekképen a nemzetiségi viszályokat, amennyiben tőle függött, idejében megszüntetni elmulasztotta. S így történt, hogy a viszályok a közhaladás és jólét nagy ártalmára, hovatovább elmérgesedének.“

Valóban nemzetiségi viszályaink gyökere a liberalizmus negyvenes évekbeli magatartására nyúlik vissza.

¹ Horváth Mihály *id. m.* II. kötet, 327—328. 1.

Az akkor fölmerült kérdést a liberális irány nem tudta úgy megoldani, hogy az érdekelt felek megnyugodtak és érintkezésük bizalmassá és baráтивá válhatott volna. A megoldatlan kérdés azóta terjengett nyílt sebként a nemzettest felületén. De ez a seb nemcsak a magyar fejlődésen szemlélhető, ott van az minden modern államban, melynek határain belül több népfaj fiai élnek együtt liberális államelvek uralma alatt. A liberalizmus nemcsak a mi nemzetiségi problémánkat nem oldotta meg; Ausztriáét, Németorszáét, Angliáét sem. A politikai szabadság egymagában gyöngének bizonyult, hogy a német-cseh-lengyel, az angol-ír, Elzászban a német-francia ellentéteket elsimítsa. A nemzetiségi forrongást a liberális irány sehol nem hűtötte le, a népfajok közti primer eltérésekkel szemben Szabadság és Ész mindé-
nütt tehetetlennek bizonyultak. Nincs tehát okunk magunkat vádolnunk: öntudatunk tiszta lehet büntől és önzéstől, mert bár nemzetiségi kérdéseinket nem is tudtuk megoldani, nincs aki ránk, ha nem farizeus, követ vethetne, mert nincs nép, mely e kérdést az utóbbi fél-században, a liberalizmus korszakában megoldotta volna. Viszont Széchenyi és Deák állásfoglalására joggal mutathatunk rá, ha ellenségeink vádak rágalmát szórják fejünkre, mert idegen nemzetiségekkel szemben annyi méltánylatot, más népfajok jogainak és létérdekeinek oly tiszteletét, mint aminőt e jeleseink tanúsítottak, hiába keresnénk más népeknél azon fékétvesztett nemzetiségi küzdelmek közt, melyek a Danzig—Passau—Brenner vonalától keletre dúltak és dúlnak immár fél-
évszázad óta.

VI. OPPOZÍCIÓ ÉS KÖZJOGI RADIKALIZMUS

Ne bántsuk a nemzetiségi kérdést és ne nyúljunk a közjogi viszonyhoz, mely Ausztriával összekapcsol, e kettő volt Széchenyi vezéreszméje a gyakorlati politika tömkelegében. Láttuk, az első kérdésben a liberalizmus az övével homlokegyenest ellenkező magatartást tanúsított. Nem volt az másként a közjogi téren sem, hol Széchenyi a két szélsőség, a *de jure* és *de facto* álláspont nemzetromboló, indulatokat felkorbácsoló erejét akarta megsemmisíteni azáltal, hogy a közjogi kérdést nebántságvirágnak deklarálta, melyhez addig, míg nemzeti átalakulásunk, belső megigazulásunk be nincs fejezve, nem szabad hozzányúlnunk.

A liberalizmus ebben sem követte Széchenyi tanácsát. Nemcsak hogy heves indulattal, szenvedélyes izgatással bolygatta meg a kényes problémát, még elvi álláspontja is olyan volt, mely a békés megoldást szinte lehetlenné tette. A liberális hazafiak túlnyomó többsége kezdettől fogva a *de jure* felfogást vallotta: a meglévő közjogi viszonyokra nem lévén hajlandó politikáját alapítani, legfőbb kötelességének közjogunk átalakítását s azon kormány megbuktatását tartá, mely Bécsben székelvén, az Ausztriához való kapcsolatunkat reprezentálta. Azaz a liberális párt, Széchenyitől eltérően oppozícióba helyezkedett, ehhez képest a negyvenes években hivatalos neve is ellenzék, orgánuma a pesti Ellenzéki Kör, tanai közt pedig *ott* szerepel a magyar politikai pártok olyatén értelmezése, mely Magyarországon minden pártot, mely nem ellenzéki, egyenesen hazafiatlannak, destruktívnek, országrontónak bélyegez.

Ez Ellenzéki Kör kiadásában megjelent, tehát szinte hivatalos és mindenütt elterjedt politikai zsebkönyv szerint a magyar liberalizmusnak nem lehet a kormánya hatalmat átvennie, miként ezt az angol és francia liberális pártok teszik, az ellenzék „Magyarországon azon párt, mely politikai rendeltetésének ismeri a kormánynak mind általános politikai irányát, mind egyes tetteit s mulasztásait éber, örökös figyelemmel kíséreni s valahányszor oly irányt, tettet, vagy mulasztást vésszen észre, mely vagy az ország lételét, tehát önállóságát s nemzetisége és alkotmányossága érdekeit, vagy az ország jogszerű létét, vagy végre az ország jólétét sértőn gátolja vagy veszélyeztet, mindannyiszor odatörekedni, hogy ezen sértések és veszélyeztetések elháríttassanak s ország, nemzet és alkotmány hasonló sértések és veszélyeztetések ellen az alkotmányos életnek, a nemzetiségnek s a nemzet szellemi és anyagi erőinek minél tökéletesebb kifejtése által biztosíttassék“. Ebből „természetesen“ következik három pont: 1. Magyarországon az ellenzék mindig, minden időben és minden kormány ellen szükséges, 2. az ellenzék eszméje „Magyarországon nem mereven negatív eszme, hanem a pozitív reform eszméjével ugyanazonos“, annyira, hogy az orszagra egyedül olyan átalakulás lehet üdvös, mely az ellenzék irányával megegyezik, 3. minden párt, mely az ellenzékkel elvben és irányban ellenkezik, akárminek nevezze bár magát, nem egyéb, mint „destruktív párt, azaz országrontó párt, azaz konzervatív“.¹

Ha ezen, a Welcker bonyolult stílusában írt enun-ciációnak mélyére hatolunk, lehetetlen ott a kuruc-korszakból ránk hagyományozott régi magyar szellemet föl nem fedeznünk. Igaz magyar csak ellenzéki lehet s minél ellenzékibb valaki, annál igazabb magyar. A testvérviszályos kuruc-korszak e tanát most a liberalizmus habozás nélkül magáévá tette s bár ezzel önmagának a nemzet széles rétegeiben lelkes híveket szerzett, a viszonyok tisztázását, a békés átalakulást mégis igen megnehezíté. A kormány magatartása ugyan álta-

¹ *Ellenőr* politikai zsebkönyv 1847, 244. 1.

lában véve igazolta a legnagyobb bizalmatlanságot, a legmerevebb elvi ellenzéki séget is. Az 183-4 országgyűlés óta egymást követték a törvénytelen rendeletek, a jogtalan perbefogások, a liberális párt tagjainak írott törvény és politikai eszély szempontjából teljesen menthetetlen üldözései. Kossuth elfogatása, Wesselényinek s az országgyűlési ifjaknak pere i joggal korbácsolták fel a hangulatot a bécsi kormány ellen. Mégis a józan politikusnak számolnia kellett az ellenállással is, melyet a nemzeti érzelmek szerint irányított politikának a kormánynál fel kellett keltenie. A kormány mögött Ausztria állott, Európának a szentszövetség óta vezető nagyhatalma, erős hadsereggel és kimeríthetetlennek látszó erőforrásokkal. Az újjáalakulás művét kormány és Ausztria *ellen* csak azon esetben lehetett volna végrehajtani, ha sorsát a nemzet, német és olasz radikális emigránsok példájára, fegyveres fölkelésre hajlandó bízni. De nagyon jól tudjuk, hogy ez iránynak nálunk talán egyetlen komoly híve sem volt. A magyarság nem tért le a törvényes útról, melyre öt százados hagyományai és vérebe átment lojalitása, király tisztelete utalták. Már pedig, ha a nemzet forradalomra nem hajlandó, ha sem elszánása, sem áldozatkészsége vagy könnyelműsége nincs egy éveken át tartó véres küzdelemre, melyben Bécset, az abszolutizmus exponensét liberalizmus és haladás nevében támadná meg, akkor csakugyan nem marad egyéb hátra, mint az átalakulás munkáját a kormánnyal egyetértésben hajtani végre. Ez volt Széchenyi felfogása is, aki mint láttuk, az elvi ellenzéki séget, a *de jure* merev álláspontját megtagadva kereste azon fonalakat, melyekkel a kormányt a nemzeti újjáalakít láshoz hozzáfűzhetné.

A bécsi kormány ezidőben V. Ferdinánd lelki betegsége miatt az úgynevezett államkonferencia kezében volt, melyben Lajos főherceg névleges elnöklete alatt Metternich, Kollowrat és néhány más osztrák államférfiú határozott a monarchia és Magyarország ügyeiben. A liberális történeti hagyománnyal szemben, mely Metternich emlékezetét a legsötétebb reakció vádjával terhelte meg, ma már tudjuk, hogy ő öregkorában, a

negyvenes években nem volt többé sem merev autokrata, sem pedig a középkori rendiség híve. Politikai nézetei ekkor már rokonságban vannak az angol konzervatív, sőt még a Guizot-féle mérsékelt liberális, juste milieu-politikával is. A reform gondolata többé nem ijesztő rém számára, ellenkezőleg, legfőbb feladatának tartja a „reformot, azaz a meglevőnek megjavítását és kiképzését“. Ezen javult felfogásához híven nem ellensége a magyar átalakulás művének sem s az államkonferenciában is a magyarság érdekeit képviseli a lehetőséghez képest a többi tanácsstaggal szemben, kik között a német Hartigot és Kübecktet nem kevésbé tüntette ki személyes magyargyűlölet, mint a szlávbarát Kollowrat grófot. A mérsékelt hangú leiratok, melyeket a király az országgyűléshez hevesen vitatott tárgyakban intézett s melyek a vallásügy, magyar nyelv, városi rendezés dolgában megegyezést hoztak létre, szinte kivétel nélkül Metternichnek köszönhetőek, ki értettük tekintélye egész súlyát vetette latba magyarelles kartársaival szemben.¹ A kormányban tehát kétségtelenül volt olyan elem, mely a magyar átalakulás szolgálatába állítva, jó és hasznos munkát végezhetett volna. Innen Széchenyi közismert kísérletei, hogy Metternichet nemzeti politikája számára megnyerje. Ebből a szempontból tehát elvi ellenzéki ségre helyezkedni nem jelentett kevesebbet, mint a nemzeti átalakulást egy bár csak homályosan, inkább csak beavatottak előtt mutatkozó, de mégis pozitív segédeszközétől megfosztani.

Nem kevésbé megokolatlan, sőt káros volt az elvi ellenzéki ség a kormánypárttal, az úgynevezett konzervatívokkal szemben. A negyvenes években felnövekedett konzervatív nemzedék a nagy átalakulás munkájáról elvileg körülbelül ugyanúgy gondolkodott, mint a liberális ellenzék. A konzervatív program, melyet a kormánnyal tartó párt Apponyi Györggyel megegye-

¹ Mindez most aktaszerűen áll előttünk, mióta az államkonferencia eddig elzárt irataiból megjelent az első publikáció: Hans Schlitter: *Aus österreichs Vormarz III. Ungarn*, Amalthea-Verlag 1920. [Ugyanez a véleménye a legújabb nagy Metternich életrajz szerzőjének: Heinrich R. v. Srbik, Metternich, 2 kötet, 1925.]

zésben dolgozott ki, elvi szempontból alig különbözik a kor ellenzéki programjaitól: a nyugati alkotmányos fogalmakhoz idomulva, a kormány számára „alkotmányos majoritást“ követel, többség és kormány együttes feladatának pedig a „haza átalakulását“ mondja az „alkotmányos alapelv, a nemzetiség és a közbiriodalmi egység eszélyes szemügyben tartása“ mellett.¹ Még a részlétkérdéseknél is csak annyiban tér el a liberálisoktól, hogy míg ez utóbbiak programjaikban mindenütt a maximumot, tehát a fejlődés során elérhető legtöbbet állítják fel, addig a konzervatívok kezdetlegesebb stádiumokat, homályosabb kifejezésekben emlegetnek. A liberális büntetőjogi kívánság így hangzik: „polgári és büntetőtörvény új szerkezete, esküdszék felállítása, a faggatóper megszüntetése, a vádper behozatala“, míg a konzervatívok rövidebben fejezik ki magukat s a „büntetőtörvénykönyvi és börtön javításról, a polgári törvénykezési rend megigazításáról“ beszélnek. Általában véve sem a végleges szerkesztésben Deák tollából való ellenzéki nyilatkozat, sem pedig a liberálisok előző pártprogramjai nem foglalnak magukban olyan tárgyi követeléseket, melyeket konzervatív hazafi, a Dessewffy Aurélok és Somssich Pálok fajtájából alá ne írhatott volna. A főrendi ellenzéknek 183-4 programja, melyet Batthyány Lajos gróf terjesztett elő, a kiváltságoknak lassanként való eltörlését kívánja s minden demokratikus szólam mellett is a „mágnási rendnek óhajtandó túlsúlyát“ emlegeti.² A köznemesség legszélsőb programját az úgynevezett szatmári megyei tizenkét pont foglalja magában 1842-ből, melyet a radikalizmus bibliájának neveztek, s íme, még ebben sincs egyetlen pont sem, amit egy mérsékelt liberális, Guizot-szerű kormány el ne fogadhatna. A népképviselőt itt csak szerényen, hátul húzódik meg, a felelős minisztériumról pedig, melyet a bécsi kormány valóban el nem fogadott volna, még ezen radikális programban sem tétetik említés.³

¹ Közölve Horváth Mihály *id. m.* III. kötet, 192. 1.

² 7. m. II. kötet, 128. 1.

³ *U. ott* II. kötet, 330. 1.

Amennyiben tehát a magyar politikának központi problémáját valóban a magyar állam és társadalom újjászületése alkotta, úgy semmi elvi különbség nem volt, mely kormány és ellenzék, konzervatív és liberális párt együttműködését eleve kizárta volna. Hisz a konzervatív táborban Magyarország fényes tehetségei állottak készen a nemzeti munkán osztozkodni, a modern műveltség teljes birtokában, humanizmus és erkölcsi komolyság szokatlan magas fokán, minő volt, hogy csak egyet említsek, a világot látott, angol és francia liberálisokkal személyesen érintkező, Thiers-szel közeli viszonyban álló gróf Dessewffy Aurél.¹ A konzervatív és liberális párt ez elvi egyetértéséből érthetjük meg Széchenyinek folyton megújuló kísérleteit, hogy az ellenzék műveltebb és komolyabb elemeiből, valamint a konzervatív párt haladóiból és a két párt között álló, hozzá hasonló független politikusokból középpártot alakítson s így a nemzeti és alkotmányos átalakítást egész terjedelmében békés úton, a kormánnyal egyetértésben hajtsa végre.

Széchenyi e törekvései részben személyi okokból hiúsultak meg — Deák álláspontját ez ügyben alább fogjuk szemügyre venni —, de a kiegyenlítést egyébként is lehetlenné tette nem ugyan az újjászületés pozitív programja, melyben, mint épp most láttuk, ellenzék és kormánypárt nagyjában egyetértett, hanem az ellenzék dogmatikusan merev liberális felfogása. Ameddig az ellenzék pozitív reformkérdésekkel foglalkozott, addig magyar talajon állott, s azon mindenkor megtalálhatta a módozatokat, melyek a pártok összeforrását, kormány és országgyűlés együttműködését létrehozhatták. A helyzet azonban megváltozott akkor, midőn az ellenzék az európai liberális opposzió programját átvéve, belekapcsolódott az általános európai mozgalomba. A liberális ellenzék egy pillanatig sem hagyta kétségben a kormányt aziránt, hogy törekvései a német, francia, olasz liberalizmussal megegyeznek,

¹ V. ö. naplóját, kiadva Ferenczy József: *Gróf Dessewffy Aurél összes művei*, Budapest, 1887, 410. 1.

hogy tehát az új magyar mozgalom csak ágát képezi az európai forrongásnak, mely a francia forradalomból kiindulva, előbb-utóbb belső zavarokat fog okozni. A liberalizmus e világszolidaritását senki mélyebben át nem érezte és elragadóbban ki nem fejezte, mint Kossuth. Ő ebben is tökéletes ellentéte Széchenyinek, a magyar parlag emberének. Kossuthra a „világeszmék” hatnak, ezek megvalósítása az ő célja, tekintet nélkül a hazai viszonyok speciális szükségleteire. Emlékszünk még, hogy Széchenyi az örökváltságot, a földbirtoknak jobbágykézre juttatását a kilencmillió magyar érdekében követeli, egyetlen szempontja e kilencmillió jó magyar-
nak erkölcsi és anyagi felemelése. Minő más Kossuthnak érvelése *ugyanazon* végcél érdekében: „Minden kornak megvan saját eszméje, mely egy világrésznek létszükségleteiből önként fejlődvén ki, oly világerővel hat, hogy nincs nemzet, mely attól magát elkülönözni képes legyen. Nézzük a sajátlagos elemeket, mik a magyárt itt, az európai polgárosodás határvonalán a nyugati eszméktől mintegy elszigetelni látszottak..., gondoljuk meg az elfoglalt ország felosztásában személyesített nemzetcsaládi viszonyokat s az ázsiai jellemmel rokon ázsiai népszokásokat és emlékezzünk mindezeknek dacára, miként kellett engednünk a kereszténységnek, a frank capitulárék eszméinek, az alkotmányunkai oly merőben ellenkező feudalizmusnak, a boldogtalan ősiségnek, a reformációnak, az állandó hadsereg tartásának, a földhözragadt szolgaság s földesúri kényhatalom eltörlésének stb., s miután mindezt végig gondoltuk és meggondoltuk, miként e szavak „személyszabadság, földszabadság” korunk hatalmas világeszméje és megemlékeztünk, miként a földnek felszabadítása szabad egyezés útján e világon sehol egészen végbe nem ment, a kényszerítő törvényt sehol a világon ki nem került, szívre kezünket, uraim! hisszük-e, hogy mi kikerülhetjük?”¹ Rotteck és Welcker dogmái ezek, egy hatalmas szónoki géniusznak varázslatos szóáradatába

¹ Kossuth *Iratai* XII. kötet, 23. 1. a Pesti Hirlap 1841-1 13. számából. Rotteck és Welcker hatását elismeri Kossuth u. o. 446. 1.

belevetve. Igaz, általános eszmék és szükségletek valósággal végigszáguldanak, ha nem is az egész emberiségben, legalább az európai államrendszeren, de megválósulásuk mindenütt az illető terület és nép előzetes fejlődésétől és adott viszonyaitól függ, aminthogy a magyar királyi hatalom és a magyar feudalizmus is lényegileg másvalami volt, mint az angol, francia, német hasonnevű képződmények s amint maga liberalizmusunk is különbözött a nyugati népekétől. Elvi liberális azonban ilyen különbségeket nem vett, nem vehetett észre. Kossuth pedig elvi liberális volt s mint ilyen, ha végső következtetéseiben, a pozitív reformokban meg is egyezett Széchenyivel, a gondolatmenet, melyen végighaladt, a Széchenyiétől elvileg különböző, mert liberális volt.

A liberális ellenzék tehát a magyar újjászületés problémáját még a liberális elmélet mázsányi súlyával is megterhelte, ami egyrészt szükségtelen, másrészt a végeredményt károsan befolyásoló vállalkozás volt. A magyar újjászületés követelményei mindenütt a liberalizmus színében jelenvén meg, elidegenítének maguk-tói meg nem vetendő tényezőket, melyeket liberalizmus nélkül barátokul lehetett volna megnyerni. Ilyen volt a kormány, ilyen a konzervatív párt, ilyen maga Széchenyi is, aki a Kelet Népében és a Politikai Programtörvényekben tulajdonkép a liberalizmus tömegizgató metódusa ellen szólalt fel, a liberális elveknek azon terjesztési módja ellen, melynek mintája a Guizot ellen működő szélső francia liberalizmus volt. A liberalizmus hangsúlyozásának más veszedelmes következése lőn, hogy a katolikus egyház is elszakadt a reformmozgalomtól, melyben a liberalizmus távolmaradása esetén előbb-utóbb résztvett volna. A szabadelvűségben egymást túllícitáló vármegyék egyre-másra a papi javak lefoglalását indítványozták, az országgyűlésen vallási kérdéseket feszegettek, a katolikus dogmák bevonása mellett, amely tények logikai kényszerűséggel távolíták el a klérust a mozgalom ügyétől.

Így korlátozódott a Széchenyi koncepciójában egész nemzetünkre szabott reformmozgalom végül csak

az ellenzékre, azon politikusokra, kiknek lépéseit többnyire csak a kormány elleni opposíció szempontja irányítja. És itt megint tanulságosan válik szemléltetővé a magyar liberalizmus speciálisan magyar jellege: azon ellenmondás, mely elvi liberalizmus és speciális magyar szellem között van s melynek hatásaként a tiszta nyugati liberalizmus nálunk változásnak lesz alávetve. Épp most láttuk, mint kényszerítő rá az elvi liberalizmus a magyar reformmozgalomra az ellenzékiiséget, mint vált a reformmozgalom kormányelleni opposícióvá a régi magyar kurucpolitikához hasonlóan. Viszont ez az opposíció, mely épp liberalizmusa miatt vált opposícióvá, belekapcsolódván a magyar történeti ellenzékbe, kénytelen volt az ősi, ellenzéki szellemhez áthasonulni és érette liberális elvei egy részét feláldozni. A liberális ellenzék nem lehetett többé *egészen* liberális, *elvhű* liberális, mert az ellenzéki hagyományok igájába kerülén, ki kellett magából taszítania mindazon liberális elvet, mely az ősi magyar ellenzékiiséggel ellentétben volt. E felfogást egyetlen példával érthetővé tehetjük. A rendi alkotmánynak leghatalmasabb védbástyája a vármegye volt. Mivel a liberalizmus rendi alkotmányoknak természetszerűtlen ellensége, feltehetjük, hogy a vármegyét is, a valódi középkori intézményt fölvetve a megsemmisítendő ócskaságok névsorába. Valóban, a magyar liberalizmus némely képviselői, kik a tanokat eredeti forrásokból, eredeti tisztaságban vették át, a vármegyével szemben köztudomás szerint ellenséges érzelmeket tápláltak. A centralisták, élükön báró Eötvös József és Szalay László, elvhű liberalizmusból követelték a vármegyék politikai befolyásának megszüntetését s a központi hatalom erősítését. Bizonyos, hogy a vármegye kérdésében a centralisták voltak az elvhű liberálisok s mégis meg kellett hátrálniuk a liberális párt vármegyebarát többsége, az autonómisták előtt. A liberális többség ugyanis a vármegye dolgát nem a liberalizmus, hanem az ellenzékiiség szempontjából ítélte meg, s a vármegyékben a politikai függetlenség, a kormányellenes szellem hathatós védelmezőit látta. A közfelfogás szerint a bécsi kormány alkotmányelle-

nes törekvéseinek egyesegyedül a vármegye vetett gátat; a megyei *vis inertiae* az az erő, mely a nemzet politikai függetlenségét Bécs centralizációjával szemben leghatározottabban garantálja. Kossuth a liberálisok többségének közfelfogását fejezi ki, mikor a vármegyét, mint a nemzet „eredeti típusát“ dicsőíti, a nemzeti önállóság és autonómia történeti megszemélyesítőjét, mert a „semmit rólunk nélkülünk“ alkotmányos elv évszázadokon át a vármegyei municípiumokban uralkodott, nem pedig a kormányhatalomnak behódoló városokban, melyeket ő a vármegyékkel ellentétben „idegen növénynek, középkori institúciónak, csontváznak, melyről izom és hús lesorvadt“, nevezett.¹ A megyék ez alkotmányvédő, ellenzéki szerepe volt az, mi számukra a liberális párt jóindulatát, sőt pártfogását is megszerezte. A liberális ellenzék szívesen megbocsátotta a megyéknek történeti múltját, ósdi elavultságát azért, hogy a kormány elleni küzdelemben, nemzeti harcban felhasználhassa az ellenzékiesség e kipróbált instrumentumait. Azaz a liberális elv háttérbe szorult a speciális magyar, az ellenzéki szükséglet mellett, a liberalizmus a magyar ellenzék körében a kurucszellemi mel szemben a rövidebbet húzta. Persze ezt nemzeti liberálisaink maguk sem vették észre s midőn nyilatkozataikban a legerélyesebben hangsúlyozták a vármegyei rendszer fennállásának szükségességét, jóhiszeműen azt vélték, hogy a liberalizmusnak is eleget tesznek, ha néhány általános fordulattal a rendi vármegye demokratizálását is sürgetik. Világosfejű ember azonban akkor is látta, hogy a vármegye és liberalizmus a kecskeikáposzta elv értelmében mégsem egyeztethető össze. Parlamenti kormány esetén logikai kényszerűséggel, nyílt harcban kellett kitörnie az ellentétnek, mely központi hatalom és vármegye közt szükségképen lappang. Ez ellentétet Kossuth is látta s jellemző, hogy ő habozás nélkül a vármegye *mellett* s a liberális elv: a népképviselő és felelős kormány *ellen* döntött. 1848 április 24 beszédében megpróbálja a felelős kormányt

¹ Kossuth *Iratai* XII. kötet, 350. 1.

a vármegyei elvvel összhangzásba hozni, de ha ez nem sikerülne, ez esetre mondja: „Én pedig újra is mondom, hogy szerelmes vagyok a municipális szabadságba, mégpedig annyira, hogy mintsem a megye megszűnjék, később vagyok inkább a ministerialis törvényt is megbuktatni igyekezni.“¹ A liberális többség így akasztotta szögére liberális elveit abban a pillanatban, midőn azok az ellenzéki szereppel, annak nemzeti követelményeivel ellentétbe kerültek.

Széchenyi mondotta egyszer, a zavart és elfacsart ideákról szólva, hogy a „lótenyésztést hazafisági osztályba helyezik, holott az egyenesen a gazdaságiba tartozik“. Ez történt a vármegye problémájával is, mely valóságban közigazgatási kérdés lett volna, de az ellenzékől fent vázolt módon a hazafisági osztályba helyeztetett. A vármegye nemzetvédő, alkotmányfenntartó hatalmáról így terjedt tovább, a liberális korszakban is, az illúzió, mert hiszen valóságos hatalma a vármegyéknek parlamentáris kormány és népképviselőlet idején úgyszólván lehetetlenség, politikai nonsens volt. A liberalizmus azonban ezen állásfoglalással már előre prejudikált minden kísérletnek, mely később a közigazgatás reformjára irányult. Ez lőn a következtetése a „hazafisági osztály“ illetően kitágításának. Nem kevesebb kárt okozott a liberális ellenzékiesség egy igen fontos gazdasági kérdésben, a vámvonallal kapcsolatban, melyet a vármegyéhez hasonlóan, szintén áthelyezett a hazafisági osztályba.

Köztudomású dolog, hogy a húszas és harmincas évek reformpártja az osztrákoktól egyoldalúan megállapított vámvonallal helyett közös vámterületet kívánt. Kossuth maga is a közös vámterületnek híve, csak az ellen tiltakozik, hogy az osztrák?magyar közös vámterület, melyet helyesel, a német vámszövetségbe illesztessék. Tiltakozik az ellen, hogy állásfoglalásába a kereskedelmi szabadság liberális elvének megsértését magyarázzák be. „Kereskedési szabadság fennhangzó nevével élnek ellenünk; ellenünk, kiknél a szívnek min?

¹ U. o. XI. kötet, 163. 1.

den érverése szabadságért dobog.“¹ Azt azonban, hogy a „magyar korona birtokai az ausztriai birodalom tartományaival, amint egy fejedelmet uralnak, úgy egy nagy vámszövetségben is egyesüljenek, mindkét részre hasznosnak hisszük és valljuk“.² Közben azonban elterjedtek Friedrich Listnek védvám-tanai s mindinkább láthatóvá lőnek a német vámszövetség nemzetegyesítő következtetései: kitűnt, hogy a védvámrendszer, a kereskedelmi szabadság elvének megtagadása, adott esetben egységesítő befolyást gyakorolt, ámbár ma már jól tudjuk, hogy ez egységesítést csak részben okozta a kük államokkal szemben alkalmazott védvámrendszer, nagyobb részben inkább az, hogy a belső német vámvonalakat megszüntették. Elég az hozzá, a magyar liberalizmus gondolkodás nélkül követte a német példát s a vámkérdést, sőt vele az egész ipar és kereskedelem ügyét áthelyezte a hazafisági osztályba. Széchenyi ipart és kereskedést akart, mert nem volt sem iparunk, sem kereskedésünk. A liberalizmus ipart és kereskedést akart, hogy a nemzetiség erősbödjön, hogy a kormány és Ausztria meggyöngüljön. Így lesz a gazdasági kérdésekből közjogi, így indul meg a politikai propaganda a magyar gyáripár, a Védegylet stb. érdekében. Kossuth a Védegylet levegőjében, korábbi felfogásától eltérően, már tisztán politikai, közjogi kérdésnek látja a vámügyet. „Ha eltöröljük a vámsorompókat — mondja — köztünk s Ausztria között, ha érdekeinket összeolvasztjuk az osztrák érdekekkel, matematikailag be van bizonyítva, hogy rövid idő múlva szellemi tekintetben is összeolvadunk Ausztriával, de hogy ez összeolvadás sem az alkotmányosság, sem pedig a magyar nemzetiség érdekében nem lehet, nem szükség bebizonyítani.“³ A főkérdés: hogy a magyar gazdasági életnek közös vagy külön vámterületbe az érdeke, itt már egészen háttérbe szorult a politikai mögött. Pedig a gazdasági kér-

¹ U. o. XII. kötet, 276. 1.

² U. o. 309. 1. a *Pesti Hírlap* 1842:141. számából.

³ E fontos hely idézve már Keleti Károlytól: *Hazánk és népe*, 243. 1.

dést nem lehet büntetlenül hazafisági osztályba helyezni. A hazafias lelkesedés, mely nálunk úgysem tartó, nem tudta e súlyos közgazdasági problémákat megoldani. Batthyány Kázmér gróf Védegylete, Kossuth gyáralapító társasága csakhamar felbomlottak, a közfigyelem elfordult e tárgytól s előállt azon sajnálatos helyzet, hogy ez életbevágó gazdasági kérdések nemcsak megoldatlanul adattak át a következő nemzedéknek, hanem hazafisági súllyal szükségtelenül megterhelve. Vámterület, ipar és kereskedelem felvirágoztatása ily módon lettek közjogi pártok játékaivá, híven a hagyományhoz, melyet a liberális ellenzék hozott létre.¹

A magyar liberalizmus, az eddigiekből láthatóan, mindjárt kezdőpontján megcáfolta a liberális tant, mintha eszmék és elvek eltérő viszonyok közé elhintve azonos eredményeket szülnének, mintha az emberi értelem mindenütt egyformán reagálna bizonyos eszmékre s minden talajon ugyanazon intézményeket hozhatná létre! A liberalizmus magyar talajon egészen más képződmény lőn, mint francia vagy német földön, egészen sajátos hatást gyakorolt a magyar viszonyokra és a jövőre nézve a külfölditől eltérő speciális magyar helyzetet alkotott. A lényével szoros rokonságban levő nemzeti mag speciálisan magyar jelenségeket szült: nemzetiségi harcot, mely e soknyelvű országban a nemzeti liberálisoknak egyszersmindenkorra lehetetlenné tette liberális aaptanoknak, minő a széles választási jog, korlátlan végrehajtását. Másik ilyen speciális magyar jelenség a közjogi irány s vele kapcsolatban az elvi ellenzékiség, mely szintén közreműködött abban, hogy a liberális elvek kénytelen-kelletlen módosulást szenvedtek a magyar politikai életben. Mindezen módosulásokat összefoglalva, kimondhatjuk, hogy a magyar liberalizmus negyvenes évekbeli fejlettségének fokán,

¹ Ugyanezt állapítja meg Keleti *id. m.* 244. 1.: „Politikai pártkérdéssé válván ilyenformán az ország anyagi érdekeire oly nagy befolyást gyakorlandó vámügyi egyezkedés, nem mondhatni, hogy azt elég higgadsággal és elég komolysággal hányták volna meg.“

a francia liberalizmushoz hasonló elvi merevségű szélsőséges mozgalom, *radikalizmus* volt, de nem egyetemesen európai, hanem speciálisan magyar radikalizmus. Ez pedig abban nyilatkozott, hogy az általános liberális elvek helyett a speciális magyar momentumokat, a közjogi vonatkozású kérdéseket élezte ki szélsőséges, radikális szellemben. Tehát nem a liberális doktrináknak, inkább csak a nemzeti aspirációknak radikális végrehajtását követelte, mihez képest a politikai reformnak azon részei, melyek másutt forradalmi rázkódtatásokat okoztak, nálunk olyannyira háttérben maradtak s ha mégis szóba hozattak, oly méltányos, elvi tüskéktől ment formulázásra találtak, hogy e részben zavaroktól nem volt ok tartani.¹ *Suffrage universelleről* és *plebiscite-ről* szó sincs a magyar radikalizmus követelésesei között, holott ezek a francia liberális mozgalomnak legtöbbet emlegetett jelszavai. A szabadföld és közadózás problémáját is mérsékelt módon akarta megoldani hazai liberalizmusunk, olyképen, hogy úgy a megrövidítendő, mint a megajándékozandó osztályok meg legyenek elégedve. A radikalizmus nálunk tehát nem elvekben, hanem nemzeti vonatkozásokban, közjogi programokban, egészben véve, mondjuk ki e megfigyelést, melyet el nem utasíthatunk magunktól: érzelmekben és formákban, hangulatban nyilvánult meg. A radikalizmus nálunk egyszerűen a nemzeti szenvedélyeknek politikára átvetítése volt s mint ilyen, vetélytárs nélkül és szinte deszpotikusan uralkodott a lelkeken. „A tény kétségtelen — mondja az egykorú szemlélő, báró Kemény Zsigmond —, a magyar közvélemény bálványozta a radikalizmust. A szónoklat szépsége, a szónok hatása ettől függött. Az író csak e jel alatt szakíthatott halántékáira babérágat. A lángész és jellem többnyire elvitatva lőn a más zászlók vezéreitől. Hogy ily igazságtalanság a rajongás nem kicsiny fokára mutat, kétségtelen.“² Kemény Zsigmond e szavai súlyosak. Nálánál

¹ A magyar radikalizmus ez irányát észrevette már báró Kemény Zsigmond *Forradalom után, összes művei* XII. kötetében, 50—51. l.

² U. o. 52. l.

jobban, objektívebb szilárdsággal senki sem ismerte a magyar lélek mélységeit. Nem ok nélkül beszél rajongásról: a bálványozásról, a szónoklat erejéről. Radikalizmusunk valóban hangulat volt, érzelmi produktum, elvekhez és pozitív politikai követelésekhez semmi köze. Hisz mérsékeltébb programot el sem lehet képzelni az Ellenzéki nyilatkozatnál, mely Deák tollából folyva, az elvi ellenzékiiséget leszámítva, alkalmas lett volna az egész nemzet egyesítésére. Radikalizmusunk tehát nem túlzott követeléseket állít fel, hanem magábanvéve mérsékelt követeléseit nem mérsékelt hangon: rajongóan, lobogó lelkesedéssel mondja el. E lobogó lelkesedés tovább hatolva, könnyen gyuló népünk közt hatalmas lángoszloppá nőtt, melynek füstje annál nagyobb lön, minél kisebb a magja. Ezzel megérkeztünk a szalmalánghoz, miről Széchenyi nem tudott eleget beszélni.

Valóban, liberális radikalizmusunk nem egyébnek minősíthető, mint az ősmagyar természet gyöngéi, szenvedélyei előtérbe nyomulásának és politikai érvényesülésének. Nem ismételhjük Széchenyi jellemzéseit az önhittségről, üres lelkesedésről, szalmalángról, irigységről, pártviszályról. Ezek most mind felszabadultak, amint a szenvedélyeket szabadjára eresztő liberális tanok a művelt középnemesség köreiből szélesebb és műveletlenebb tömegekre szétáradtak. Ez utóbbiakban nem ész, hanem érzelem és szenvedély kellett, hogy reagáljon az elő nem készített, váratlanul megjelenő behatásra. Innen az a mélyreható differencia, mely egyrészt a liberális vezetők elvi tanultsága és erkölcsisége, másrészt a liberális tömegek durva radikalizmusa és szenvedélye közt van. Innen egyúttal a sikertelenség, mely a radikális hangulattal szembeszálló vezetőket éri reformkorszakuk egész folyamán. Döntő politikai tényező e radikális hangulat volt, ez *tette* egymásután lehetetlenné, ítélte politikai súlytalanságra a pozitív reformereket, úgy a konzervatív, mint a liberális irány híveit. Előbb Széchenyit, majd 48 tavaszán Deákot és a sokáig radikálisnak tartott Batthyányi. Eötvös és a centralisták e radikális hangulat miatt maradtak ki

mindennemű politikai vezetésből. Egyedül Kossuth egyénisége tudott mindvégig uralkodni a tömegeken, egész a katasztrófaig, mert a *második* Kossuth, az emigrációnak az elsőtől annyira különböző vezére, mint látni fogjuk, nem volt többé teljhatalmú irányítója a magyar lelkeknek. De a negyvenkilencediki katasztrófaig ő maradt a liberális radikalizmus vezére, mert szerencsés temperamentumánál, könnyen lelkesedő s a lelkesedésben a komor tények nyomása alól szabaduló optimista természeténél fogva nehézség nélkül tudta követni a radikalizmus emelkedő vonalát. Ő sohasem mondott népszerűtlenséget, akárcsak a francia liberalizmusnak szintén hasonló érzelmektől vezetett alakja, La Fayette, ki a népszerűséget boldogságának tartá, mely nélkül lehetetlen volna élnie. A liberalizmus tömeguralmában, abban a demokráciában, mely természetes fejlődés helyett parancsszóra, papirosalkotmány értelmében áll elő, a népszerűség a politikusoknak egyetlen eszköze a hatalom megszerzésére és megtartására. Az igazán nagyoknak, kiknek egyéniségében egy adott nemzetiség, minden hibájával és erényével együtt ölt testet, minő volt kétségtelenül Kossuth és La Fayette, a népszerűség, éppen a néppel való kongenialitásuk miatt, ölükbe hull; ők a tömeg lelkesedésében, mint saját elemükben élnek anélkül, hogy belső hazugságokig, a tömeg kegyeinek vadászásáig kellene alacsonyulniok. Kisebb és kevésbbé szerencsés politikusoknak meg kellett szerezniök a népszerűséget, ahogyan lehetett. Nálunk azáltal, hogy a nemzet hibáinak hízelegtek, a tömeg radikális hangulatának vakon engedelmeskedtek. Mind kevesebb lőn a bátor, ki keblét kitérve oda mert állni a zúgó áradat elé. S ha igen, elsodortatott.

Azt hisszük, radikalizmusunk ilyen felfogása közelebb hoz bennünket történeti eseményeink megértéséhez. Egykorú észlelők hasonlóképen gondolkodtak. Kemény Zsigmond mellett legyen szabad csak Horváth Mihálynak egy sokatmondó megjegyzését idéznünk. Szerinte a kornak „ha volt hibája, az bizonyára már nem a közélet iránti közönyben és szentvtelen despe-

désben, hanem annak ellentétében, a túllelkesedésben, az újítások, reformok, átalakulás túlheves, szinte türelmetlen vágyában s a rohanó haladást gátló elemek, a kormány s a konzervatív párt gyűlésében keresendő.“¹ E bajokat nemcsak a hivatásánál fogva nyugodtabb vérmérsékletű történetíró veszi észre, A közvéleméi nyünkben mai napig uralkodó liberális hagyománnyal szemben ki kell emelnünk: a hangulat a negyvenes években még a liberális körökben sem volt mindenütt bizakodó. Széchenyi nem állott egyedül, a liberalizmus hívei közül is többen jártak kétségtől kínozva, földreszegzett szemekkel, magukba zárkózva, lelkes tömegek közt, melyek a nemzet és alkotmány megújulását könnyű játéknak tárták. A jövő gondja annál súlyosabban nyomta őket, minél magasabb volt felfogásuk a nemzeti újjáalakulás feladatairól. Közéjük tartozott Deák Ferenc.

¹ Horváth Mihály *id. m.* II. kötet, 215. 1.

VII. DEÁK FERENC A NEGYVENES ÉVEK LIBERALIZMUSÁBAN

Midőn Deákot nyugati magyarnak nevezzük a kelés
tiekkel szemben, nem tisztán temperamentumbeli kii-
lönbségre gondolunk. A dunántúli magyar nem ke-
vésbé heves, hirtelen vérmérsékletű, mint a tiszai,
kinek ezt a tulajdonságot állandó jellemvonásai közé
számítják. Az igazi eltérés a két típus között nem az
ösztönökben és az érzelmi világban, hanem az érzé-
sekre és gondolatokra való reagálásban, a tettben van.
A tiszai magyar heves temperamentumának engedek
meskedve indulatban, meggondolatlanul cselekszik, míg
a dunántúlinál, kinek feje szintoly könnyen áttüzese-
dik, szeme vérbeborul, az indulat hevét mérsékli a meg-
gondolás és nem engedi rögtön, azon melegében tetté
válni. Az eltérő fajkeverék mellett származhatik e jó-
zan megállás, ez óvatos meggondolás akár magasabb
műveltségéből, akár pedig, s ez már gyarló történet-
pszichológiai eszközeinkkel nehezen állapítható meg,
egyszerűen megszokásból, nemzedékeken áthagyomá-
nyozott tartózkodásból. A dunántúli magyarnak év-
századokon át volt valami kevéske veszteni valója,
miért érdemes volt fejét törni s török, német között
modus vivendit találni. De érzelmi alapja neki is
ugyanaz volt, mint tiszai testvéérének.

Hogy Deák, mint minden igazi magyar s így Szé-
chenyi is, Kossuth is, szintén szubjektív érzelemember,
nem pedig az objektív ész szolgája volt, azt kétségen
kívül megállapíthatjuk egykorúak leírásaiból, melyek
folyton érzelmi hatását emelik ki beszédeinek és az ő

állandó meghatottságát, érzelmi elfogódását emlegetik. Hideg ész helyett nála is érzelm és erkölcs adott direktívát. Deák a liberális ideákhoz csatlakozván, azok erkölcsi mélységét, ideális humanizmusát annyira átérzte, mint senki más a nyugateurópai demokráciában. Ideálja neki is szabadság volt, de nem anarchia vagy erőszak által megvalósítva, hanem az ember erkölcsi lényének harmóniája, belső igazság által. E végcél felé nem hirtelen nekilendüléssel, az éretlen tömegek felszabadítása útján törekedett: egyedül a kötelesség és kemény munka valának az eszközök, melyekben bízott. Ilyen felfogással természetesen nem kerülhette ki Széchenyi sorsát: a dezillúziót, a kénytelen kiábrándulást, a nyomasztó kétségeket és azt, hogy a radikális tömegtői, ha nem is politikailag, nyíltan, de lélekben elszakadjan. Innen származnak különvéleményei, melyeket már a negyvenes években többször bejelentett a liberális mozgalom fontos kérdéseiben. Az egyiket, a nemzeti kérdést illetően, már előbb láttuk és tudjuk, hogy ő a liberalizmus magyarosító illúzióitól függetlenül nem volt hajlandó résztvenni a közigazgatási és közoktatási propagandában. De az egész Deákot tünteti fel Védegyletbeli szereplése.

Miután Kossuth az ő előleges megkérdezése nélkül kibontá a nemzeti iparvédelem lobogóját, Deák magánlevelet ír neki, melyben kijelenti, hogy a mozgalmat nem tartja célravezetőnek. „Nem lett volna-e célszerűbb a védegyletet most kezdetben csak némely cikkekre szorítani? Azon csekély pénzerőt, melyet a védegylet összegyűjt, több sikerrel lehetett volna néhány cikk gyártásának emelésére fordítani, mintha az sokféle cikkek közt megoszlik.“ „Megvallom, hogy a dolgot így szerettem volna. Amerika egykori védegylete győz meg engem leginkább, hogy ily terjedelemben a magyar a védegyletet aligha elbírná.“ Az északamerikai államok még angol gyarmatkorukban védekezni akartak az angol iparcikkek ellen, de az egyesülés eredmény telén volt, pedig ez a nép „már akkor szabad sajtóval s minden polgáira nézve teljes és tökéletes jogegyenlőséggel bírt, mely akkor a legdicsőségesebb tá-

madásnak előestéjén állott, mely tudott szegény és egyszerű lenni. Remélhetünk-e mi magyarok a magyar jelientől több vagy csak annyi szilárdságot egy sokkal több tárgyakra terjeszkedő védegylet mellett, midőn a sajtó nem áll szolgálatunkra, polgáraink jogegyenlősége még csak remény, de nem valóság, enthusiasmus pedig és kitűrni tudás csak alig van bennünk?“ De bár reménytelenül nézi az új vállalkozást, hazafias érzése nem engedi visszavonulni, még kevésbé, Széchenyihez csatlakozva, nyílt ellenzékbe csapni. „Ti barátim, a magyar körülményeket jobban ismeritek, mint én, ki már egy év óta nem láttam Pestet... Ti, kik ott laktok és ott fordultok meg naponkint, hol a nemzet szíve ver, Ti, kik bizonyosan megfontoltatok minden legkisebb körülményt meleg érzéssel, de hideg számolással, Ti jó-nak láttátok a dolgot most és ily terjedelemben megindítani, s én el nem szakadok tőletek.“ „Most, midőn már az első lépés megtörtént, azt hanyagság, hidegség vagy külöнкödés által elejteni vagy csökkenteni bűnnek tartanám a haza ellen. Nálam a pesszimizmus a hanyagságnak sem nem oka, sem nem ürügye. Tudok én küzdeni remény nélkül is; érzem kebelemben az erőt, istenemre mondom, érzem, hogy csüggedést nem ismertem soha s az elhatározottság, mely nálam kötelességérzeten alapul, nem kisebb, mint másoké, kiket a remény lelkesedésre gyújt. Én tehát félreteszem, elaltatom minden kétségeimet s az ügyet pártolom úgy, mint azt megindítottátok.“¹ Csakugyan, kétségeit senki másnak el nem árulta; a Védegylet vezetőségével pedig hivatalosan közölte, hogy „polgári kötelességei“ szerint szíves készséggel s legbuzgóbban csatlakozik a mozgalomhoz, később pedig, midőn az egész akció, a gyár-alapítási társulattal együtt közel volt a megfenekléshez, Pestre menve erélyesen fellépett érdekében s lelkesítő szónoklataival sikerült életét egy időre meghosszab-bítani.

Ez a levél s benne két kifejezés: „*tudok én küzdeni remény nélkül is*“ és „*az elhatározottság nálam kötet*

¹ Közölve Kónyi: *Deák beszédei* I. kötet. 535. 1.

lességérzetten alapul“, ezek szolgáltatják nekünk a kukcsőt Deák politikai működésének megértéséhez. Nála a politikai cselekvés nem fődte a politikai gondolkodást. Érzelem és cselekvés nem voltak harmóniában. Amit tett, remény nélkül tette, tisztán kötelességérzetből, egyéni érzelmeinek elnyomása árán. Politikai cselekvését a liberális párt szolgálatába állította s kitartott mellette mindaddig, míg a liberális irányban a túlzó radikalizmus korlátlan uralomra nem tett szert. Akkor, 48 tavaszán, a miniszteri székből, végre nyíltan ellene fordul és örökre szakít vele. De e végső katasztrófát megelőzően híven kitartott a párt mellett s példátlan erkölcsi tekintélyével fedezte a párt improvizációit s folyton radikálisabb politikáját. Találóan jellemezte e helyzetet életírója: „Negyvennyolcig Deák hallgatásában rejlett Kossuth ereje.“¹ A hazafias kötelesség nem engedi a pártot elhagynia, sem pedig nyíltan föllépnie olyan dolgok ellen, mik neki nem tetszettek. Hazafias párt vészes szakadásának nem akart oka lenni, ezért utasítá vissza Széchenyit, mikor ez Kossuth és a radikalizmus ellen középpártot akart alakítani s ennek vezetésére Deákot szemelte ki.

Viszont politikai gondolkodásában Széchenyihez állott közel. A magyarság gyöngéit Széchenyihez hasonló világossággal ismerte fel. Politikai helyzetünk javulását csak a nemzeti hibák kigyomlálása s helyükbe az emberiség magasabb ideáljainak átültetése árán remélte. Az egymásra következő országgyűlések eredménye iránt súlyos kétségeket táplál, mivel nem hiszi, hogy a nemzeti hibákkal szemben valami maradandót lehetne elérni. Kossuthnak nyíltan megírja, hogy pesti tartózkodásából semmi haszon nem lehetne, ne is kívánják ezt tőle. „A reménytelenség egyik bizonyos jele a távolból várni segélyt olyantól, kinek ereje is, tehetsége is kisebb, mint magunké. Egyébiránt a reménytelenség az én keblemet már rég elfoglalta nemzetünk gyáva jellemtelensége miatt“, mellyel ez a kormány alig megkezdett propagandájára máris tódul az ellen-

¹ Ferenczi Zoltán *id. m.* I. kötet. 422. 1.

táborba... „Tudod te, hogy régen remény nélkül állok én veletek s közöttetek a csatatéren, de a siker reménye nélkül is kész vagyok küzdeni, mert ezt becsület és kötelesség parancsolják.“¹ Batthyány Lajos előtt szintén a „magyarnak gyáva jellemtelenségéről“, meg „veleszületett irigykedő, fondor, büszke természetéről“ panaszkodik;² egy nyilvános beszédében egész sorozatát adja a nemzeti hibáknak: minő a túrni nem tudás, a hidegvér hiánya, mely a túrést egyszerűen gyávaságnak nevezvén, megveti; a pazarlás valódi átkunk, mert míg ez másutt ipart teremtett s fölemelte a polgári osztályt, nálunk csak elszegényedést okozott. Ezért a haza közszükségeire sem adakozunk úgy, mint kellene.³ A szalmalángról sem feledkezik meg. „Hazánkban hiba az, hogy a dolgok, a vállalatok megindítása rendszerint nagy részvétre s visszhangra talál; a részletes kidolgozás prózáján pedig, a poézist lehangoló ezerféle apró gyakorlati akadályokon lelkesedésünk megtörik; más nemzetek azért érnek sikert, mert természetök e részben szerencsésebb.“⁴ De a legfőbb politikai baj a pártviszály. A nemzet életében kétségtelenül kór jelek mutatkoznak, „meggyógyulását azonban csak maga a nemzet eszközölheti azáltal, ha a veszélyes kóroanyagot, mely minden bajnak főoka, a pártviszályt, kiirtja kébeléből“.⁵ Annyi bizonyos, hogy a pártviszály kiirtására senki sem tett többet, mint Deák, a született vezér, ki nek semmi önmegtágadásába sem került, hogy a vezérletet sajnálkozás nélkül átengedje másoknak.

Deák hatalmas értelmisége helyesen ítélte meg a helyzetet. Egyes emberek kötelességtudása nem mentheti meg többé a hazát a katasztrófától. A februári forradalom súlyos idegbajban találta őt, mely hosszabb-rövidebb megszakításokkal immár harmadik éve tartá távol a politikai élettől. Az akkori orvosok nem igen találtak rá ellenszert, a mostaniak is alig találnának.

¹ Idézve *id. m.* II. kötet. 21. 1.

² Idézve *id. m.* II. kötet, 21., 23. 11.

³ Ferenczi *id. m.* 433. 1.

⁴ *U. o.* 437. 1.

⁵ Kolozsvári beszéde 1845 máj. 16. Kónyi *id. m.* I. kötet, 544. 1.

Kétségektől szaggatott kedélye nem bírta tovább a hitnélküli kötelességteljesítés rabigáját, lelki bágyadtság és lehangoltság vett rajta erőt s terjedt át a lelki életről a testi konstitúcióra. Az, ami Kölcseyt pályája végén, ami Széchenyit a katasztrófa kitörésekor érte el, a magyar betegség, a nemzetünk sorsán kétségbeesés, ezen ment át Deák éppen azon években, midőn a nemzeti lelkesedés legmagasabb fokra izzott s a tömegek oly közel érzék magukat a nagy beteljesüléshez. Deák, az első magyar minisztérium tagja, talán még Széchenyinél is kevésbé hitt jövőnkben.

VIII. AZ 48-AS TÖRVÉNYHOZÁS.

A márciusi napok meghozták a beteljesülést, mindazt, mit az első liberális generáció évtizedeken át áhított. Az új törvények, melyeket a király április 11-én szentesített: betetőzése az újjászületés nagyszerű korszakának, megvalósítván azon kívánságokat, melyeket az első nemzedék egyrészt nemzeti, másrészt liberális szempontból állított fel. Nemzeti és liberális elem az áprilisi törvényekben pontosan szétválasztható egymástól.

Az új alkotmány a liberális szabadságokat a rendi világ mindennemű kötöttségének megszüntetése által valósítja meg. ősiség, nemesi birtokprivilegiumok, céh- és vámkorlátok eltörlése árán az egyéni, politikai és gazdasági szabadságok egész sora jelenik meg varázslásra a lerokkadt középkori rendiség helyén: személyes szabadság osztálynak, felekezetnek és nemzetiségnek különbsége nélkül, szabad föld, sajtószabadság, vallásszabadság, ipar és kereskedelem szabadsága. Ez újonnan szerzett jogokat közös teherviselés és törvény előtti egyenlőség biztosítja egyének vagy osztályok túlsúlyával szemben. Végigtekintve az áprilisi alkotmány rendelkezésein, csak így foghatjuk fel azon mérhetlen nagy változást, mely a magyarság gondolkozásában, a magyar politika irányában az utóbbi évtizedek alatt végbement. A rendi világ évszázadok folyamán a vallásszabadságon kívül egyéb szabadságot nem kívánt, ez az egyetlen, melynek a rendi történetben, mikor a szabadság helyett privilegiumról volt szó, előzményei vannak, mely tehát nem tisztán az első liberális nemzedék

szülötte. A többi vívmányt azonban kivétel nélkül ez a magyar nemzedék dobta a magyar közéletbe. Amennyiben a modern államok élete a jogok és kötelességek elvi egyenlőségén alapul s amennyiben a modern nemzeti kultúrák kifejtésének is főfeltétele az egyének szabad művelődése, tehát az egyéni, politikai és gazdasági szabadság: ennyiben kétségtelen, hogy az áprilisi törvények liberális szabadságai nemzetünket az európai művelődés magasabb fokára juttatták. Megnyitották annak lehetőségét, hogy a nemesi Magyarország helyébe a nép Magyarországa léphessen. Nélkülük ezt talán még évtizedek múlva sem értük volna el.

Nem kevésbé életbevágóak az áprilisi törvényhozás nemzeti vívmányai, mégpedig úgy Ausztriával, mint a nemzetiségekkel szemben. A független felelős minisztériumról és népképviseletről szóló törvények a mi javunkra fejezik be a küzdelmet, melyet 1526 óta folytattunk a bécsi központosító, egységesítő törekvések ellen. Függetlenségünket biztosító törvényeink csak most lépnek életbe: Magyarország csak most veszi kezébe kormányzása dolgát, mint önálló, semmi más orszagnak alá nem vetett állam, mint Ausztriától független, attól tökéletesen különböző államegyéniség. Háromszáz év óta Batthyány Lajos gróf kormánya volt az első, mely hatáskörében a bécsi központi hatóságoktól független lévén, egyenesen, minden közbeeső fórum nélkül érintkezhetett a magyarok alkotmányos királyával.

A nem-magyar nemzetiségek a liberális szabadságoknak ugyanazon mértékében részesültek, mint a magyarság tagjai. Objektív történeti vizsgálat félre nem ismerheti, hogy áprilisi törvényhozásunk a nem-magyar nemzetiségekre egyenesen áldást hozó volt. Tegyük föl, a magyarság már ekkor, önmagától feldarabolja államterületét nemzetiségek szerint s az így kivágott oláh, szerb, tót kantonokra bizza magán?, birtok?, kereskedelmi stb. jogviszonyok rendezését: ebből a magyar önmegtagadásból a nemzetiségi tömegekre szabadság és emberiség helyett a középkori szolgaság meghosszabbítása, sőt tán súlyosbodása származott volna. Sem az oláh, sem a tót és szerb fajok nem bírtak oly közép-

osztállyal, mely a liberalizmus európai alapján állva, a jobbjárfelszabadítás, közteherviselés, vallás-, sajtó-, kultúrszabadság vívmányait megvalósíthatta volna. Saját kezükbe tenni e primitív állapotban levő nemzetiiségek dolgát, annyit jelentett volna, mint őket középkori rendiségnek vagy anarchiának szolgáltatni ki. Ezt elismerheti mindenki, aki az oláh népszellem 48-i megnyilvánulásait, avagy Rajasics patriarcha és Jellasics bán mentalitását tanulmányozta. És ha lesz egykor valóban tudományos oláh, szerb, tót történetírás, az is el fogja ismerni, hogy népét az európai liberalizmus szabad intézményeiben a magyarság részesítette már akkor, mikor az magától még nem tudott volna emelkedni e magasabb művelődési fokra.

Viszont a liberális szabadságjogoknak az egész orszagra kiterjesztése nagyban növelte a magyarság kulturális súlyát. Az országban a magyar népfaj hasonlíthatatlanul legmagasabb műveltségi fokon állott és csak természetes, hogy most, a középkori korlátozások eltörlésével, midőn a művelődés terjedésének az ország határain belül semmi korlát útjába nem állhatott, a magasabb műveltség akadálytalanul gyakorolhatott vonzóerőt még tiszta nemzetiségi körökben is. Amint korábban a nem-magyar népfajok fölemelkedő egyénei a magyar nemesség soraiba léptek, úgy gyarapodtak most velük fokozott mértékben a liberális magyarság sorai. A rendiségnek magyar nemzeti autonómiája megszűnik ugyan, de helyébe lép az új nemzeti autonómia, mely az egész orszagra érvényes a magyarságnak magasabb műveltsége és a liberális bánásmód következtében, melyet a nem-magyar nemzetiségekkel szemben tanúsít. A magyarság illetően megerősödése tette lehetővé, hogy államunknak magyar nemzeti jelegét egész a katasztrófaig fenn tudtuk tartani anélkül, hogy gyűlöletes eszközkhöz vagy véres erőszakhoz folyamodtunk volna.

Az áprilisi alkotmánynak mindezen fényoldalait s nemzeti fejlődésünkre gyakorolt jótékony hatását egészében kiemelve, az árnyoldalakról sem szabad megfeledkeznünk. Mert, hogy ilyenek is vannak, azt a történetírásnak, mint a véges, gyarló emberi dolgok re-

gisztrátorának, őszintén meg kell vallania. Az áprilisi alkotmánynak hiányai és hibái onnan származnak, hogy két párhuzamos folyamatot, a liberálist és nemzetit, tetőz be és egyesít magában, holott ezeknek egyes vonásai egymásközt ellentétesek és egymás hatását lerontják. Eddigi előadásunk alapján nem lesz nehéz az áprilisi törvényekben e kritikus pontokat, két ellentétes erő találkozáshelyeit megjelölni.

A negyvenes évek liberalizmusa radikális irány lévén, elsősorban a radikalizmus hatását szemlélhetjük az alkotmányon. Nem a követelésekben és kimondott rendelkezésekben, hanem a végrehajtás módján és formáján. A radikalizmus forradalmi hajlandóságához híven, lassú átmenet helyett az újítás erőszakolását, elszietett változtatást eszközölt. Elég erre egyetlen példát említenünk, a földbirtokviszonyok dolgát, mely kétségtelenül a leginkább megvitatott és megemésztett tárgya volt a reformkomplexumnak, melynél tehát legkevésbé állott fenn az elszietés veszedelme. A közteherviselésről, az úrbéri szolgáltatások megszüntetéséről s a földesurak állami kárpótlásáról szóló törvények már március havában készen voltak s mire Deák Pestre érkezett, azokon már alig lehetett változtatni parasztlázadás kockázatása nélkül. Pedig e törvények, a liberalizmust szükségtelenül túlhajtva, nemesi birtokost, államot s közvetve parasztot is fölöslegesen terheltek meg. A földbirtokosok kármentesítését a „nemzeti becsület védpajzsa alá“ helyezvén, azaz az államra bízván, ennek teherképességét túlbecsülték, mikor pedig a jobbágy-lakosság maga sem kívánta, hogy ellenszolgáltatás nélkül szabaduljon fel és szívesen vállalta volna a kármentesítésnek hosszabb idő alatt, részletekben való lefizetését. Viszont a radikalizmus „vágató“ törvényalkotói azt sem vették észre, hogy az úrbéri tartozások címén olyanokat is szüntetnek meg, melyek történeti fejlődésük szerint a földesúr magánvagyonához tartoznak s nem feudális, közjogi természetűek. Mindezen hiányokon Deák póttörvénnyel akart segíteni, melyet mint igazságügyminiszter az „1848: XI. t.-cikk folytán szükséges intézkedésekről“ címen be is terjesztett, hogy

vele az áprilisi törvénynek a speciális magyar viszem nyokkal nem számoló radikalizmusát megkorrigálja. A javaslat persze a forradalom árjában nyom nélkül elmerült s a 48-as törvény radikalizmusából vagyonos nemességünk elszegényedése következett anélkül, hogy ez elszegényedésből a parasztnak haszna lett volna.

A radikalizmusnak nem liberális, de nemzeti számlájára tartozik az áprilisi törvényeknek egyik alapvető hiánya: a *pragmatica sancti*óból és a háromszázéves együttélésből folyó ausztriai viszonyoknak meg nem oldása. Erről a kérdéstről mindössze a III. t.íciikk 13. §=a rendelkezik olykép, hogy az egyik miniszter, az, ki a Felség személye körül lesz, befolyván mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, azokban az országot felelősség mellett képviseli. Mint látható, még csak fel sem soroltatnak a „közösen érdeklő viszonyok“, annál kevésbé történik gondoskodás, hogy azok a változott helyzethez, Magyarországnak *de facto* és *de jure* egyaránt független államiságához illően rendeztessenek. E súlyos következtetésekkel járt elhanyagolás oka az országgyűlés radikális hangulatában keresendő, mely e kérdéseket tárgyilag, méltányosság és írott jog szerint elintéző javaslatokhoz csak nehezen járult volna hozzá, viszont a közös ügyeket a radikálisok szájaíze szerint kategorikusan megszüntető törvényt a másik tényező, a korona utasította volna vissza. A törvényes rendelkezés hiányát a Felség személye körüli minisztérium tényleges vezetője, Pulszky Ferenc államtitkár megpróbálta jóvátenni, felszólítván az osztrák minisztériumot a közös viszonyok tisztázására, de e lépéseinek, bár azok mind sürgetőbbek lőnek, a magyar függetlenségnek rövid életet jósoló osztrák minisztérium óvakodott eleget tenni. Mégis, bár egyezmény nem jött létre, az erre vonatkozó ügyiratokból¹ kitűnik, hogy a magyar kormány az áprilisi törvényekben csak mellékesen említett közös ügyek létezését nem tagadta meg.

¹ Kiadva Rudolf Sieghardt: *Zolltrennung und Zolleinheit* Wien, 1915.

Döntő politikai szerep jutott az áprilisi törvények e közös ügyeket bagatellizáló irányának a hadügy és az államadósság dolgában. Nem ismételtünk itt közismert dolgokat, csak néhány pontra hívjuk fel a figyelmet. A *pragmatica sanctio* az osztrák tartományokra és Magyarországra nézve közös védelem kötelmét mondja ki. Az új törvényhozás elismeri a *pragmatica sanctio* érvényét s egyúttal az önálló magyar hadsereg felállításának jogát is. Már most világos, hogy az önálló magyar hadsereg és a közös védelem kötelezettségét valamikép összhangzásba kell vala hozni. Ezt azonban az áprilisi törvényhozás elmulasztá. Így esett, hogy kormány és országgyűlés törvényes rendelkezés hiányában ide-oda hajlott, midőn az osztrák kormány az olasz forradalom és Savoya leverésére a *pragmatica sanctio* értelmében fegyveres segítséget kért tőlünk. Bár eleinte az egész minisztérium, Kossuthot sem véve ki, a segély megadása és törvény szerint kötelezett voltunk elismerése mellett nyilatkozott, az ügy mégsem volt végrehajtható, mivel Kossuth mind radikálisabb irányba sodortatva, az országgyűlés szélső elemei segélyével mindaddig húzta a dolgot, míg az, a nemzetiségek feltámadása és a bécsi reakció uralomrajutása után tárgytalanná nem vált.

Nem kevésbé egységes volt eleinte a magyar kormány véleménye, Kossuthot sem véve ki, az osztrák államadósság dolgában, melyről az áprilisi törvények szintén hallgattak. A Batthyány-kormány szerint az osztrák államadósság egy részének elvállalását méltányosság és Magyarország jól felfogott érdeke tanácsolják, mert Ausztriának e terhek alatt összeroskadásának nézve is múlhatlanul végzetes következássel járna. Törvényes intézkedés ez ügyben sem jött létre s bár az államadósság és hadügyi közösség dolgában a minisztertanácsban Kossuthnak folyton változó álláspontja miatt szenvedélyes viták folytak is, ez a tényen magán nem változtat: a 48-as magyar minisztérium elismert bizonyos hadi és pénzügyi közösséget Ausztriával. Megállapítható tehát, hogy a 48-as törvények, bár e közös ügyekről nem szóltak, azok tagadását sem foglalták

magukban, hanem e téren kiegészítésre szorultak, mely elől maga a Batthyány-kormány sem zárkózott el. E kiegészítés a minisztériumnak az egymásra torlódó viharos események közben nem sikerült többé.¹

Amint ez idejében ki nem pótolta hiányát nem csekély hatással volt a bécsi reakció megerősödésére s végső kifejlésben egyik oka lón a véres küzdelemnek, mely köztünk és a dinasztia meg Ausztria közt kitört, hasonlóképen végzetes lón a 48-as törvények egy másik hiánya, az, hogy bennük a nem-magyar nemzetiségek külön viszonyairól sem emlékeztünk meg. E hallgatás szintén a radikális hangulatból magyarázható, mely a forradalom túlzásaiban a legcsekélyebb hajlandóságot sem tanúsította Széchenyi, Deák, Wesselényi méltányos szavai befogadására. Törvényhozásunk nem ragadta meg az alkalmat, hogy erélyes iniciatívát nyújtva, a nemzetiségeknek a közigazgatás bizonyos terein nyelvi jogokat engedve, elejét vegye az izgatásnak s a műveltség alacsony fokán álló vezetők rendetlen kívánságainak. Így aztán oláhok és szerbek maguk gyülekeztek, állítottak fel tumultuáriusan követeléseket, melyek eleinte mérsékelt fokról csakhamar megnövekedtek territoriális és egyéb elfogadhatlan követelésekre. Hogy ők a magyar hatóságok alól kivéve, külön vajdák és kapitányok által kormányoztassanak, ez a lakosság kevertsége miatt éppoly kivihetetlen, mint gyermekes kívánság volt s a nemzetiségi tömegek iskolázatlansága mellett a magyar iniciativa hiányából keletkezett. A nemzetiségi mozgalmak így csúsztak le a veszélyes lejtőre, melynek alján ott várt rájuk tárt karokkal a bécsi reakció. Radikalizmus nélkül, józan, Deákíféle liberalizmussal, még inkább Széchenyijei konzervatív reformszellemmel ezt könnyen meg lehetett volna akadályoznunk, amikor azonban — épp ebben rejlik Bécs és a nemzetiségek közti helyzetünk tragikumája — még mindig nem tudhattuk biztosan, nem fogja-e a Széchenyi

¹ [A Batthyány-kormány mindezen nehézségére és Kossuth szerepére 1. a legújabb alapvető feldolgozást, Károlyi Árpád, Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre, 2 kötet, 1932.]

szellemében megkötenő magyar-oláh-tót-szerb egyesítést Bécs felelőtlen és rosszhiszemű ígéreteivel az utolsó pillanatban megzavarni. Nemzetiségi és közjogi kérdést egymás nélkül szinte lehetetlen volt megoldani.

48-ra 49 jött, előbb szélső radikalizmus, majd a kikerülhetetlen katasztrófa. Nincs itt helyünk a radikalizmus növekedéséről részleteket közölni, valamint arról a hazafias küzdelemtől sem, melyet Batthyány Lajos gróf folytatott az elvakult sovinizmus, a forradalmi liberalizmus pártja s annak nem annyira irányító, mint magával sodort, a lelkesedés pillanataiban megittasult vezére, Kossuth ellen. Széchenyi, Wesselényi, Deák visszavonulása óta Batthyány vállaira nehezedett az embertelen súlyú feladat, a nemzetet az adott viszonyok erejének elismerésére visszavezetni. 1848 áprilistól kezdve, midőn a magyar minisztérium elnöke lett, egészen 1849 január havában történt elfogatásáig, ez arasznyi közéleti pályán, Batthyány végigszenvedte mindazt a honfibút és honfikínt, melyet az előrelátóbb Széchenyi már 1844-től, a radikalizmus megerősödésétől kezdve szenvedett. A keserű poharat Széchenyi csöppenkint, Batthyány egy hajtásra üríté ki. Egyéni tragikum, ha lehet, még Széchenyiét is felülmúlja. A reakció karhatalma akkor fogta el, mikor éppen képviselővé akarta magát választatni, hogy Kossuthal megvívja a debreceni országgyűlésen a végső harcot és a nemzet és dinasztia kibékülését előkészítse.

Mint tudjuk, az újjászületés legjobb emberein a radikalizmus, ezen pedig a reakció győzött. Batthyány bukásával a debreceni radikálisokkal szemben hang többé alig emelkedett. Az új miniszterelnök, Szemere Bertalan, ki a függetlenségi nyilatkozat után veszi át Kossuth kezéből a hatalmat, programbeszédében kis jelenti, hogy minisztériuma először forradalmi, másodsorú republikánus, harmadszor demokrata.¹ A népfeltség elvét „minden, de minden következményeiben“ elfogadja s elismeri, hogy a „népszabadság minden hata-

¹ Közölve Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története*, Pest, 1871, III. kötet, 563. I.

lom örök kútfeje“. Megígérte továbbá, hogy bár a kormányformáról végleges intézkedés még nem történt, mégis a „minisztérium minden törekvésnek ellene lesz, mi a monarchiára visszavezethető“. Ez elvek tüntetik fel a legszélsőbb vonalat, ameddig a magyar radikalizmus tisztai képviselői Debrecenben elmentek.

Debrecen után már csak kevés jöhetett: Szeged, Világos, Aradvár. A nemzet hiába küzdött ősi életerős vei, haláltmegvető bátorsággal nem többé világszabadságért, liberális vagy radikális tanokért, de a pusztalétért, az anyaföld birtokáért; nem használt. Kiderült, hogy egyesegyedül, magára hagyatva nem képes kardja élével biztosítani természetes túlsúlyát e négy folyó hazájában. Vérünk hullása és pusztulásunk árán emelkedtünk Széchenyi politikai színvonalára, ahol végre láttuk, hogy nemzeti sorsunk egyúttal népfajközi és európai probléma is, melyet *mindenek* ellenére nem irányíthatunk. Benne a nem-magyar nemzetiségek és a szomszédos államok is érdekelve vannak. Ha mindezek ellenünk, hogyan lehetne helytállnunk? Már pedig a 48-at megelőző folyamatban Széchenyi intéseit figyelembe nem véve elhanyagoltuk mindazon óvintézkedéseket, amelyekkel egyik vagy másik szomszédunkat magunkhoz csatolhattuk s a reakciótól nyakunkba vetett hálót széttephettük volna. Horvát, szerb, oláh, Ausztria, Oroszország sok volt ellenségnek. A nemzet hősiesség átká alatt romlott és töredezett a végkatasztrófaig, mert az utóbbi évtizedek politikájában hiányzott az előrelátás, ellenségeinket egymástól szétválasztani s a derekunkat szorító vasgyűrűt meglazítani. Az első liberális korszaknak, minden fény és dicsőség mellett, szomorú hagyománya ez a következőkre: a közösügyek és a nemzetiségek kérdését meg nem tudván oldani, nemzeti ügyünk elbukott e kettős küzdelemben.

IX. LIBERALIZMUS ÉS ZSIDÓKÉRDÉS.

Mielőtt az első liberális korszaktól búcsút vennénk, szükséges annak még egy momentumáról megemlékeznünk, mely ekkor még mellékes jelentőségű ugyan, de később nemzeti életünkre mindinkább elhatározó, döntő befolyásra fog szert tenni. Ez a zsidóság helyzete és elterjedése.

A liberalizmust megelőzőleg a zsidóság a magyar-tói éppen úgy különböző, idegen nemzetiségnek tartott, mint akár az oláh, szerb, görög népfajok. Bevándorlása és székfoglalása, leszámítva a koraközépkori aránylag csekélyszámú és a magyarságba korán beolvadt zsidókat, három, pontosan megkülönböztethető irányból történt. Nyugatról a német-osztrák és cseh-morva zsidóság jött be és gyökerezett meg leginkább felvidéki városainkban; a török hódoltság idején viszont délről indult meg újabb bevándorlás, miután a törökök a zsidókkal jó viszonyban voltak, városaikban nekik a keresztényekénél bővebb privilégiumokat engedélyeztek. Míg ezen hódoltságkorabeli, többnyire balkáni, spanyolsmór eredetű zsidó gyarmatok a főlzabadító háborúk alatt a törökséggel együtt elpusztultak, addig a német és cseh-morva telepek megmaradtak s időnkint, bár nem nagy tömegekkel, gyarapodtak is. A térfoglalásnak sokkal fontosabb, új korszaka kezdődött, mikor Galicia Mária Terézia idejében Ausztriához csatoltatott s ezzel Nyugat és Dél után Kelet felől is szabaddá vált az út.

Mária Terézia uralkodása utolsó éveiben e tárt kapu hatása még kevésbé szemlélhető. De hirtelen

megnövekszik a zsidók száma II. József türelmi rendélére, melynek érvényét az 17914 országgyűlés is hallgatólag elismerte, megengedvén ezzel, hogy a zsidók azon lakóhelyükön maradhassanak, hova legutóbb megérkeztek. Ettől kezdve a zsidóság szaporodása annyira felülmúlja a többi népfajt, hogy ez a szaporodás természetes úton nem, csakis bevándorlás által magyarázható. 1785-ben volt Magyarországon 75.089 zsidó, 1805-ben 127.816, 1840-ben már 241.632, tehát ötvenöt esztendő alatt a zsidóság száma nálunk megháromszorozódott, ami — egy régi statisztikus véleménye szerint¹ — „iszonyú nagy szaporaság s nagyobb, mint milyennel Egyiptomban dicsekedhettek“. Okai e nagy számbeli gyarapodásnak ugyanazon egykorú tanú szerint a „jó-kori házasság, a súlyos kézimunkák szorgalmas kerülése, a mértékletesség“, de első és legfőbb ok az állandó bevándorlás, mely keletről nyugati irányban haladva először az északkeleti, Galiciával határos megyékben érezteti hatását. A Hegyalján a kocsmák már a tizenkilencedik század elején zsidó kézen vannak s míg Árva megyében 1785-ben csak 115 zsidó találtatott, 1840-ben már húszszoros a gyarapodás: 2333 lélek.

Az északkeleti megyékből szállonganak el a zsidó családok az ország többi vidékeire aszerint, hogy hol találnak megélhetésükre kedvező viszonyokat. Ilyen helyek voltak egyrészt a kereskedelmi utakon fekvő helységek, másrészt a nagybirtokok középpontjai. Mert tévedés volna azt hinni, mintha a zsidó térfoglalás energiáját egyedül a zsidóság szolgáltatta volna, minden külső segítség nélkül. Kétségtelen, hogy nagybirtokos osztályunk — akkor, a tizennyolcadik században még névben is alig magyar — anyagi viszonyainak minél gondtalanabb irányítása és lebonyolítása végett az idegen elemet a magyarral szemben előnyben részesíté. Hasonló ez azon jelenséghez, hogy az új tiszai nagybirtokosok a felszabadító háborúk után pusztá uradalmaikra inkább tót és oláh jobbágyokat telepítettek, semmint értelmesebb, de éppen ezért nyakasabb és

¹ Fényes Elek: *Magyarország statisztikája*, 1842, I. kötet, 82. 1.

nagyobbigényű magyarokat. Ugyanezen okból engedték át a földbirtokosok nyersterményeik értékesítésének gondját a hajlékony, minden bajt könnyen eligazító zsidó kereskedőknek s vették elejét ezzel annak, hogy a tizenhatodik-tizenhetedik században híres tőzsgyökeres magyar kereskedő-osztályunk — magyar eredetű „tőzsérek“ látták el évszázadokon át magyar máhával Bécs, Nürnberg, Augsburg piacait, minden idegen közvetítés nélkül¹ — fölébredjen és megerősödjön. Az új nagybirtokos termelésének gondját legkönnyebben úgy vethette el magától, ha „házi zsidót“ tartott, ki mindent megvett, mert mindent el is tudott adni. A tizenkilencedik század elején a nyerstermények értékesítése, tehát az agrár Magyarországon egyedül üzhető kereskedési ág, az első lépéstől, a termelőtől való átvételtől kezdve egész a bécsi piacig a zsidóság kezében van. Dohányt, gyapjút, bőrt, gabonát ők vesznek át a birtokostól, pálinkafőzéstől, urasági kocsmákból és mézszárszékekből is ők gazdagodnak, mert a földesúr szívesen adja nekik bérbe földesúri jogait, rájuk bízván, hogy a bérösszeget a paraszt fogyasztókon akár többszörösen is behozzák.² Hogy pedig a zsidó térjeszkedés tisztán ily gazdasági alapokon nyugszik, egy pillantás meggyőzhet róla az ország bármely vidékén. Vegyük csak Tolna, Veszprém, Fejér vármegyéket: a zsidó telepek itt azon széleken találhatók, amerre e gazdag tartomány gabona és egyéb terményei természetes levezető utakon lefolynak. Ez pedig egyrészt a Duna vonala Rácalmástól le Paks felé, amelyen át a

¹ A tőzsérek osztályának viszonyait több alapvető értekezésben tisztázta Takáts Sándor.

² A mézszárszékeket árendáló zsidókról Kölcsey Ferenc: *A száU mari adózó nép állapotáról* 1830, *Minden munkái* VI. kötet, Pest, 1848, 20. 1. Vörösmarty Mihály egyenesen a magyarságot vádolja: „Mi a zsidó élet? és keresetmód káros befolyását illeti a többi lakosság erkölceire, e részben magunk is vétkesek vagyunk, őrizetlen hagyván az ország határait s a városokat a mindenünnen betolakodó zsidók ellen s befogadván őket kocsmárosokul s boltosokul, mert jobban fizetnek, a nép közé, melyet megrontottak“, 1848 május 134 „zsidóügy“ című cikke. (Kiadva Gyulai Páltól, Vörösmarty összes munkái 7. kötet, 352. 1.)

fejérmegyei nagy uradalmakból s a tolnai mezőváros sok vásáraiból dunai hajókon elszállítatik a termés, másrészt Veszprém—Pápa vonala, honnan a kereskedelem útja északnak a Dunához, hol Győr a központ, másrészt nyugatnak az országhatár felé vonult. Tolna és Fejér déli területei a Duna-vonalnak gravitáltak, Fejér északi része és Veszprém Pápa felé. A zsidóság terjeszkedése már most szemmel láthatólag követi a termények útját; benn a tartomány belsejében, ahol csak produkció, nem pedig kereskedelem folyik, alig találjuk nyomát. A személyközlekedésnek főútján, a buda—fej érvári országút falvaiban alig van zsidó, magában Fejérvárott is 1840-ben a 20.700 lakos közt csak kilenc. Ezzel szemben a dunaparti mezővárosok aránytalanul népes zsidó községeket mutatnak fel: Paksnak 7613 lakójából 710 a zsidó, Faddon 4008-ból 112, Dunapentelén 2591-ből 85, Rácalmáson 2265-ből 73; még nagyobb zsidó gyarmatok találhatók a tolnai termést összegyűjtő vásárhelyeken: így Hogy éssen 2623 lakosból 630 zsidó, Bonyhádon 4873-ból 1563. Fejér megye északi részének gyűjtőhelye, nagy uradalmak középpontja Lovasberény, hol ehhez képest 4263 lakos közt 1240, a lakosság negyede zsidó. Pápának hatalmas uradalmára és kereskedelmére jellemző, hogy nem kevesebb, mint 2678 zsidója van 14.879 lakos közt. Veszprémben szintén 920 a 11.268 lakosból.¹

A zsidóság terjedését tehát a liberális korszakot megelőzőleg egyrészt a galíciai határ nyitvatartása, másrészt az segíté elő, hogy a nyersterményekkel kereskedelem szinte kizárólag az ő kezébe ment át. De jogtalan állapotában üzérkedésen kívül úgysem foglalkozhatott egyébvel, szellemi pályák közül egyedül az orvostudomány volt előtte megnyitva. Ilyen viszonyok közt köszöntött be a liberalizmus, mely vallási és faji különbségeket letagadva, minden embert egyenlővé akart tenni s még hozzá a szabad kereskedelem doktrínájával a zsidóság mint par excellence kereskedő osz-

¹ Ez adatok Fényes Elek: *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja*, Pest, 1841. I. kötetéből.

tály előtt soha nem remélt perspektívát tárt föl. A liberális tanokhoz alkalmazkodva, lefelől Franciaország és Észak-Amerika adtak polgárjogot a területükön tartózkodó zsidóknak; mi sem természetesebb, mint hogy példájukat a magyar liberálisok is siettek követni. A liberális ellenzék javaslatát a zsidók egyenjogúsítása sara az 1839—40. országgyűlésen a főrendek visszautasították ugyan, de a XXIX. törvénycikkben legalább szabad lakhatás és a kereskedés szabad gyakorlata adatott nekik az egész országra. Amivel a liberális ellenzék annál kevésbé elégedett meg, mert e mérsékelt törvény végrehajtása is akadályokba ütközött; például Zemplén vármegye, az országos törvénnyel dacolva, továbbra is kizárta őket a borkereskedésből és az aszúborkészítésből, ezzel megmutatván, Kossuth szavai szerint, „miként hiúsítja meg a gyakorlat mindazon szépen hangzó elveket, mik a törvény hozásakor humanitásunk dicsőségét Európaszerte hangozzák.“¹ A liberális ellenzék fáradozásainak sikerült is a zsidó emancipációt a 474 országgyűlési utasítások nagy részébe felvételni.

Kétségtelen, hogy e tisztán üzletre utalt népfaj számára sürgősen kellett emberibb viszonyokat szerezni. Ebben liberális és nem-liberális megegyezett. Míg azonban az előbbieket elveikhez híven a szabadság következményeivel nem törődve teljes és korlátlan emancipációt követeltek, addig a liberalizmus doktrínáitól ment politikusok, számbavéve a speciális magyar viszonyokat, óvintézkedéseket sürgettek. És pedig nem a már ittélő, honos zsidók ellen, kiket nem ok nélkül reméltek a magyarság szövetségeseivé tenni, hanem a bevándorlók ellen. A galíciai bevándorlás megszüntetése érdekében igazság, jog és humanizmus eszményi bajnoka szólalt fel, Kölcsey Ferenc.² Szerinte a szatmármegyei jobbagység elszegényedését a zsidóság túlgagos elszaporodása okozza, mely 1804 és 1826 közt 2290 férfiról 2872-re, a nőket is hozzászámítva, összes

¹ Kossuth *Iratai* XII. kötet, 145. 1.

² Kölcsey *idézett beszéde*, 26. 1.

sen 1164 lélekkel szaporodott, holott a keresztény adózó nép száma ugyanezen időben fogyott. E látványra a szomszéd Galícia jut eszébe, mely világosan mutatja, hogy „amely országban a zsidók megszapornak, az vagyoni végromlás szélén áll“. Francia tapasztalás szerint is „nem kicsiny és szegény státusba való a zsidó, hanem nagyba és gazdagba; itt segíti az ipusztriát, ott megöli“.

Az elvi liberálisok külföldi példáira Széchenyi felel kissé drasztikusan azzal, hogy angol, francia lehet liberális, mert ha egy palack tintát tölt is az ő nagy távába, azzal a tó vize meg nem romlik, de ha magyar levesbe öntjük a palack tintát, az ugyan élvezhetetlenné válik. Egyik túlságból a másikba esünk és ha a liberális emancipációt csakugyan végrehajtjuk, „egy zagyvalék nép leszünk“, jósolja Széchenyi.¹ A nemzeti veszedelem ily felismerése sugalmazza a liberalizmus elleneinek az emancipáció és a bevándorlási törvény közti junctimot. A konzervatív gróf Dessewffy Aurél 18404 beszédében csatlakozik Eötvös József emancipációs javaslatához, elismeri, hogy ebből a magyarság gyárapodása származand, hiszen az Alföldön lakó zsidók már most is pompásan beszélnek magyarul; követeli azonban az emancipációval kapcsolatban a bevándorlási törvényt, mely a „bevándorlók vagyona, erkölcsi sége s valamely mesterségi ügyessége iránt kezességet nyújtson“, mert különben elárasztandja ez országot a koldus zsidók sokasága, „ami pedig sem a magyarságnak, sem a honi zsidóságnak nem érdeke“.² A bevándorlás megszüntetése vagy megnehezítése és az emancipáció ettől kezdve együtt jelenik meg mindazok programjában, kik a liberális doktrínáktól mentesen szemlélik a magyarság speciális viszonyait. Az egykorú statisztikus, Fényes Elek egyenesen kimondja, hogy a francia és északamerikai törvényeket nem lehet átültetni hazai talajunkba; az egyenjogúsítás ott nem

¹ Széchenyi *Beszédei*, Zichy Antal kiadása, Budapest, 1887, 352. 1.

² Gróf Dessewffy Aurél *id. Művei*, 264. 1.

szülhet károkat, olyan csekély a zsidóság létszáma: Franciaország 34 millió népességére összesen csak 80.000 zsidó esik, holott a mi 11 millió lakosságunkra hárommannyi. Másrészt a francia zsidó felszabadítása-kor pallérozottabb volt, mint a magyar s viszont az ottani keresztény népesség is iparban, kereskedésben felsőbb fokon állott, úgyhogy a zsidó konkurrencia nem árthatott a franciának, holott mindez nálunk megfordítva van s ezért „Magyarországra a fokenkénti előhaladás mindenestre tanácsosabb“, mint a hirtelen, óvintézkedések nélküli emancipáció.¹ Vörösmarty Mihály pedig erélyesen tiltakozva a 48-as napokban kitört zsidóüldözések ellen, megkívánja egyúttal, hogy a „törvény és rendeletek ellenére betolakodott“ zsidók hazajukba visszaküldessenek, sőt , „azt is szükségesnek látom — mondja — törvény vagy ideiglenes rendeleték által meghatározni, hogy jövőre minél kevesebben s a legszigorúbb feltételek alatt bocsáttassanak be, mert az ország annyi henye s idegen szellemű népet saját megromlása nélkül továbbra be nem fogadhat. *Altalában nekünk a honosítást igen szigorúan kell vennünk, ha elboríttatni nem akarunk.*“²

Az emancipáció előkészítéséhez tartozott a zsidóság szellemi színvonalának emelése, melyen báró Eötvös József munkálkodott legtisztább humanitárius idealizmussal. A radikális liberalizmus azonban sem a bevándorlással, sem a kulturális emeléssel nem törődött, doktrínáihoz híven e téren is csak korlátok lerombolására törekedvén anélkül, hogy a következésekről számot adott volna magának. Kossuth beszélt ugyan „máramarosi söpredék zsidó-tömegről“, melynek „bűneitől úgy sem tudjuk megóvni e hazát“, de egyébként semmi különbséget nem ismert el a galíciai bevándorló és a magyar között.³ A liberális felfogás a Szabadság és Ész illúzióiba burkolózva tanácstalanul állt e „máramarosi söpredék-tömeg“ problémájával szemben s a

¹ Fényes Elek: *Magyarország statisztikája* I. kötet, 84. 1.

² Vörösmarty *id. h.*

³ Kossuth *Iratai* XI. kötet, 69. 1.

zsidóságban egyedül vallást, nem fajt látva, mindent megtett az emancipáció érdekében. A 48-as törvényhozás még sem rendezhette kimondottan a zsidóság viszonyait, amint Kossuth monda, azon zsidóellenes hangulat miatt, mely nemcsak a parasztság körében, de városokban is megnyilatkozott, s mely nyílt emancipáció esetén a zsidók vagyonát és életét is fenyegette volna. De a liberális ellenzék az emancipáció állandó hangoztatásával s a bevándorlási korlátozások elutasításával előre kijelölte útját a következő nemzedéknek, mely e kérdést megoldani hivatva lőn.

H A R M A D I K   K Ö N Y V

A MÁSODIK NEMZEDÉK

I. T Á R S A D A L M I V Á L T O Z Á S O K

A negyvenes évek nagy nemzedéke a szabadságharc katasztrófájában halálos sebet kapott. Szép, okos és igaz magyar fők, milyeneknél szebbek és emberibbek a termékeny magyar talajon sem előbb, sem utóbb nem teremtek, százankint és ezrenként pusztultak el hóhér és golyó által, tébolyban és börtönök mélyén. Az abszolutisztikus Ausztria, Schwarzenberg kormánya és Haynau katonai uralma számláját terheli Batthyány Lajos, Széchenyi István, az aradi és új épületi vértanúk, Petőfi és Vörösmarty és Bajza és annyi sok művelt magyar emberfő. A magyarság szellemi vezetőinek legalább egy negyede veszett el így, másik negyede, sőt annál is több külföldre menekülvén, nemcsak pillanatnyilag kapcsolódott ki a nemzeti életből, hanem a további fejlődésre is hatás nélkül maradt. Mikor aztán az emigránsok hatvanhétben visszatértek, itt készen találták az új nemzedéknek az ő közreműködésük nélkül létrejött nézeteit, melyekhez nekik akarva nem akarva alkalmazkodniuk kellett.

Aki pedig itthon maradván, kikerülte az abszolutizmus bosszúját, új nemzedéket látott maga körül, mely e szomorú húsz év alatt csöndben, eseménytelen viszonyok közt nőtt fel és tolt, öregíté a régieket, mint ifjú lomb a tavalyit. Deák Ferencben 48 előtt még a komoly magyar férfiszépséget csodálják az asszonyok, a hatvanas években ő már az egész országnak „öreg ura“, kit a következő évtized gondoktól megöröltén sírba küld. A kiegyezés művét vele együtt néhány idősebb kortársa, a negyvenes éveknek muta-

tóban ittmaradt egyéniségei végzik el, kiknek élete gyorsan rohan a vég felé s alig marad egy-két pillanatok, hogy a kezük munkájával alkotott gépezetet működésében is szemléljék és ellenőrizzék. Ez a sorsa Deáknak, Andrássynak, Eötvös Józsefnek. Az új nemzetállam sorsa ifjabb generáció kezébe jut, melynek férfikora a hatvanas évektől a kilencvenes évekig tart. Ez a második liberális generáció, azon gondolatok végrehajtója, azon formák betöltője, melyeket az előző korszak nagyjai alkottak meg a hatvanas évek nagyszerű erőfeszítésével.

Az új nemzedék a 48-as törvényhozástól kimondott jogegyenlőség, szabad föld és közteherviselés korszakában nőtt fel, csak gyermekségének emlékei nyúltak vissza a rendi Magyarországra. Az áprilisi törvények birtokjogi rendelkezéseit az abszolutizmus is érvényben hagyta: a jobbágyból a magyar liberalizmus vívmányai szerint teljes birtok jogú önálló paraszt lett, ki a korábban földesúri telket saját hasznára és saját jószántából művelte s eddigi nemes gazdájának sem robottal, sem fuvarral, sem egyéb szolgáltatással többé nem tartozott. Ez az új parasztgeneráció, melynek számát az ötvenes években 545.252 telkesgazdára tehetjük,¹ számbelileg elég erősnek látszik, hogy a politikai vezetést a volt privilegizált osztályoktól átvegye. De a valóságban ezt lehetetlenné tette neki úgy anyagi, mint szellemi szegénysége. Birtoka elsősorban is sokkal kisebb, semhogy az anyagiakon felülemelkedést biztosíthatná neki. A telkes gazdák említett számából egész teleknél nagyobb birtokkal összesen csak 17.000 bír, egy telken aluli, féltelken felüli birtokos 93.000, féltelken aluli pedig 434.000, a túlnyomó többség.² Igaz, hogy a negyedteleknél kisebb birtokok (22.700) leginkább a hegyes vidékeken terültek el, de a féltelkes magyar paraszt, az Alföld lakója sem volt olyan hely-

¹ Galgóczy Károly: *Magyarország, a szerb vajdaság s a temesi bántság mezőgazdasági statiszticája*, Pest, 1855 szerint.

² Galgóczy *id. m.* alapján, melynek hiányai nem oly nagyok, hogy ily általános számításra ne használhatnák.

zetben, minőt a liberalizmus idealista szónokai neki biztosítani véltek. A hirtelen felszabadítást nem előzte meg modernebb gazdálkodásra nevelés, ez volt a kisbirtokos parasztságnak egyik legfőbb baja. Megbízható szemtanú szerint¹ a magyar paraszt még a hatvanas években is oly felületesen végezte a vetést, hogy azt inkább földkaparásnak lehetett nevezni. Szemes gabona mellett nagyon kevés kukoricát és dohányt, alig valami takarmányt termelt, minek folytán marhaállománya is kevés és rossz volt. Marháját még karácsonykor is kénytelen volt legelőn, sovány dohánykórón tartani. Az aratás forró munkáját a tiszai gazda maga végezte család jávai, vagy böesztendőben zsirosan élmezett, jó sok bor-pálinkával tartott részaratójával; az őszi vetés után nekiadta magát a téli henyélésnek, melyből csak a tavaszi szántás-vetés egyikét hetére ébredt fel, hogy azután tovább henyéljen aratásig. A dunántúli kisbirtokos szintűgy nem erőltette meg magát, legfollebb ha télen tüzelőanyag végett fejsze után látott, de favágó-napszámra vagy fuvarozásra nem vállalkozott. Ilyen keleti gondolkodásmód mellett csak természetes, hogy szabad földjéből alighogy kenyeret, többé-kevésbé zsiros szalonnás ételmezt tudott magának szerezni, eladásra alig került valami s így pénz se jött a házhoz. Következésképp a parasztosztály fogyasztása is minimális volt; étel-italon kívül semmire sem maradt sem pénze, sem kívánsága, a fényűzés még a leányoknál sem ment túl egy-egy pántlikán; lakásviszonyok, ruházat megmaradtak a jobbágykor formáiban, még a módosabb legények s leányok sem szoktak hozzá láb-béli viseléséhez.

Kétségtelen, hogy ezeken a bajokon a szabad föld, kereskedelem és kapitalizmusnak most beköszöntött korszakában céltudatos munkával segíteni lehetett volna. Kísérletek történtek is. A kisbirtokosok segélyezésére már 1865-ben ajánlja Csengery Antal a Schulze-Delitzschsféle népbankok meghonosítását, ami azonban

¹ Keleti Károly: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából*. Pest, 1871. 148—150. 1.

Magyarországon egyedül az erdélyi szászoknak sikerült a Raiffeisen egyesületek által. Ami ilyen kisbetétes bank magyar földön létrejött, az sem a mezőgazdák, hanem a városi iparosok között. A kisbirtokhitel forrása egészen a nyolcvanas évekig szinte kizárólag a magánuzsora és takarékpénztári uzsora volt; az 1872-ben megalakult kisbirtokosok hitelintézete már 1879-ben megbukott; jobban működött az 1876-ban megalakult Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, de ez is inkább csak a középbirtokosok helyzetén segített. A baj gyökere ott volt, hogy a szabadsággal megajándékozott parasztsztyál sokkal alacsonyabb művelődési fokon állott, semhogy tudott volna szervezés, fegyelem, együttműködés által magán segíteni. *Nevelni* kellett volna, de ez a liberális elveken felnöött intelligenciának eszébe sem juthatott. Mezőgazdasági előlegyletek alapítása azért nem sikerült, mert a falvakban nem akadt tekintélyes ember, aki azokat humanisztikus szellemben, nyereségre nem nézve vezette volna.

A kisbirtokosok hitelügyén nagybirtokos arisztokratának kellett segíteni: Károlyi Sándor gróf 1886-ban megalapítja a községi szövetkezetek központjául a Pest-megyei hitelszövetkezetet, mely 1894-ben az egész országra kiterjé észté működését. Ugyanezen évben már 149 szövetkezet segített a paraszton, de például Fejér, Veszprém, Zala megyében még egy sem volt, ami eléggé mutatja a kisbirtok helyzetének még a század végén is elhanyagolt voltát.¹

Ilyen anyagi műveltség mellett a kisbirtokos parasztság szellemi színvonalát is meglehetősen alacsonynak kell tartanunk. Hiányzott nemcsak a politikai érettség, de még az érdeklődés is, a látókör, melyről az összetettebb politikai dolgokban ítéletet alkotni s követeléseket formulázni lehet. A 48-ban felszabadított parasztság fejében az alkotmányos élet újraindulásakor mindösszesen csak két idea volt: az anyagi és a nemzeti. Az első igen primitív formában a gazdasági hely-

¹ Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Budapest, 1896. 327., 359–60., 425–36. 1.

zet javítására irányult s helyenkint, az alföldi városokban földosztó mozgalmakban, fegyverrel elnyomott, börtönbüntetéssel sújtott lokális zendülésekben nyilvánult. A mozgalom szubjektumainak, a magyar parasztnak szellemi hátramar adottságát mutatják az irreális jelszavak és hogy a mozgalom vezetését okmányhamisítók, volt haramiavezérek, ál-Wesselényi-szédelgők kezébe adták. A kormány erélyes rendszabályai csakhamar elfojtották e zavarokat; a demokratákörök, melyek földosztás és adónemfizetés mellett általában Ausztriai való elszakadásunkat követelték s Kossuth Lajost sorra díszelnökké választották, egyszerűen feloszlattak¹ s ettől fogva a parasztság politikai érdeklődése tisztán a másik irányra: a nemzetiség fenntartására és állandó megbizonyítására korlátozódott. Persze a nemzetiségről nem lehettek sem magas, sem komplikált fogalmaik. A parasztság hazafias gondolkodását két fogalom töltötte be: a magyar faj és az ősi ellenség; az első megszemélyesítve 48 óta Kossuth által, a második az abszolutizmus friss benyomásai szerint az osztrák által.

Kossuth és az osztrák-német uralom Ahrimán és Ormuzdként, fény és árnyként állottak egymással szemben a paraszttömegek lelkében, átmenet és kiegyenlítés nélkül. A kiegyezés bonyolult problémáihoz ily gondolkodásmód mellett a parasztság sem ideát, sem önálló működésre képes energiákat nem tudott szolgáltatni; a Szabadság nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy a vele megajándékozottakat egy csapásra értelmes politikai egyéniségekké tegye, mint ezt a liberális ideológia remélte. Ez az oka annak, hogy a nemzet politikai álláspontja a 48-as felszabadítás után sem tolódott el rögtön a középnemességről a nagyobbszámú parasztságra. A kisbirtokososztály egyéb mezőgazdasági népességgel együtt a második nemzedék idején egyszerű statisztaszerepet játszott.

Amint a parasztság e politikai súlytalansága az adott előzményekből szükségszerűen következett s ko-

¹ *Öt év története* (névtelenül, Toldy Istvántól). Pest, 1872.

rántsem a középosztályok elnyomó vagy kényuralmi politikájának az eredménye volt: éppoly természetes fejlődéssel vált az abszolutizmus alatt a korábban zárt és nemzetietlen városi osztály a középnemesség fegyvertársává és szövetségésévé. Negyvennyolc elvette a városi polgárság privilégiumait s helyébe az állampolgári jogokat adta. Ezzel megnyílt a lehetősége polgárság és nemesség egybeolvadásának, mely Kossuth Lajos szerint nálunk egyedül képes létrehozni a nyugati polgársághoz hasonló felvilágosodott, demokrata, nemzeti „középrendet“. E középrendben Kossuth a városi elemnek a kovász szerepét szánta, hogy antifeudális tulajdonaival a nemesi tömegeket, melyek még mindig a privilégiumos gondolatvilágban éltek, a demokrácia számára meghódítsa.

Ezt a szép feladatot a polgárság nemcsak azért nem tudta megoldani, mert a nemességgel szemben számbéli túlsúlya s még inkább politikai energiája hiányzott. Hogy az egyesülésnél a nemesség győzött s a polgárság passzív, befogadó szerepre szorult, ennek legfőbb előidézője a bécsi abszolutizmus volt. Magyarország német anyanyelvű városi lakosságát az osztrák kormány hajtotta a magyar nacionalizmus karjaiba, aminthogy bizonyos, hogy a habsburgi monarchiában levő német nyelv-szigeteknek mindenkor a bécsi osztrák igazgatás ártott legtöbbet. Az ötvenes évek osztrák kormánya megfosztja a városokat autonómiájuktól, melyet a magyarok mindenkor érintetlenül hagytak, polgármesterré idegenből hozott hivatalnokokat, többnyire cseheket nevez ki, a városi birtokokat adóteherrel és hiányos kártalanítással eladósít ja s általában a várost a vármegyével ugyanazon nyomás alá helyezve, a magyar nemességet és a német polgárságot még akkor is egymás karjaiba taszítaná, ha azok már 48-ban egymásra nem találtak volna. A polgári fiatalság Bécs ez esztelen „germanizálására“ válaszul leveti németségét és tüzes magyarrá lesz. A Bach-korszakban az osztrákgyűlölet központjai a városi municípiumok. Pesten a polgárlányok magyarul beszélnek, osztrák tiszt nem kap köztük táncosnőt s a vén polgárok panaszkodnak, hogy

fiaik a németnyelvű iskolában elfelejtenek németül, mi-
 vei egymásközt csak magyarul beszélnek.¹ A város
 asszimilálódik az országhoz s a polgárság magáévá teszi
 a köznemesség nemzeti érzését és liberális hangulatát.
 A kisbirtokosok passzivitása, a polgári osztály csat-
 lakozása a köznemesség tekintélyét és erkölcsi súlyát
 növelte. E gyarapodás azonban nem volt képes parali-
 zálni a benne nyilvánuló hanyatlási tüneteket. Az új
 korszak nemessége csak névleg és származásilag az, mi
 a negyvenes éveké volt. Anyagi helyzete e húsz esz-
 tendő alatt erősen megromlott. A 48-as törvényhozás
 elvette tőle földje egy részét s mi még fontosabb, a
 jobbágyi munkaerőt. Kártalanítását e veszteségekért,
 melyeket a nemesség öntudatosabb része önként és lel-
 kesedéssel vállalt magára, egyszerűen a „nemzeti be-
 csület védpajzsa“ alá helyezte. Az abszolút kormány a
 nemzeti becsületre keveset hajtott és nem sietett e nem-
 zeti érzésű arisztokrácia kártalanításával. Az úrbéri
 viszonyokat Magyarországra nézve csak az 1853. évi
 március 24 császári pátenssel,² Erdélyre még egy évvel
 később szabályozták. A császári rendelet a 48-as tör-
 vényhez hasonlóan elismeri az állam kötelezettségét a
 földbirtokososztály kármentesítésére s e célból az or-
 szag területét osztályokba sorozza, melyekben a talaj
 termékenysége szerint holdankint különböző kártalanít-
 ási összeg fizetendő. Az első osztályban van Fejér,
 Sopron, Mosón, Pozsony, Vas, Tolna, csupa olyan
 megye, hol a nagybirtok a túlnyomó — Fejér megye
 területének majdnem háromnegyed része nagybirtok —,
 a konzervatívnak nevezett aulikus mágnások kezén, s
 ami kisebb kártalanítandó birtok van, aközt is sok a
 nernsmagyar, német és tót. Pest megye a második osz-
 tályba helyeztetett, Baranya, Borsod, Csongrád, Koma-
 rom, Somogy a harmadikba; Bihar, Heves, Zala a ne-
 gyedikbe; Szabolcs, Szatmár, Zemplén az ötödikbe.

¹ E közismert tényekre lásd pl. Lónyai Menyhért megfigyelő-
 seit, Pulszky Ferencnek 1859 aug. 19. levelében Kossuth *Iratái*
 I. kötet, 466. 1.

² Kiadva az osztrák *Reichsgesetzblatt*, 1853, 201. 1.

Ez utóbbiak nagyszámú köznemessége holdankint már csak szinte feleannyi összeget kap, mint a fejrémegyei nagybirtokosok. A tendencia világos: a mágnások nagyrésze elszakadván a katasztrófa után a nemzeti ügytől, jutalmat kap, a köznemesség büntetését. A pátens azonban még ez összegek kifizetéséről sem gondoskodott, hanem azt későbbi időre halasztván, megengedte, hogy a birtokosok addig is előleget kapjanak az államtól. Újabb fegyver az abszolutizmus kezében a hazafias köznemesség anyagi helyzetének lerontására. A bonyolult hivatalszervezet az előlegeket csak hosszadalmas herce-hurcával folyósítja, lehetőleg „jóérlmüeknek“. A kismemes ügye elsikkadt a sok rosszindulatú fórumon, de még ha kapott is előleget, ez se sokat lendített birtokán, mivel az elaprózva kézhez vett kártalanítási összeget nem fektethette be egyszerre, amint ez a jobbágy-munka és fuvar megszűntével szükséges lett volna. A földbirtok e súlyos krízisét az adórendszer segélyével lehetett volna enyhíteni, ha a kormánynak nem lett volna épp a krízis súlyosbítása a célja. Rossz kataszter, tanulatlan cseh és német-osztrák hivatalnokoktól felvéve, ennek nyomán igazságtalanul kirótt földadó: csak megnehezíték a köznemesség helyzetét.¹

E felülről jövő nyomás alatt a köznemességnek csak csekély hányada tudta birtokát adósságtól tisztán tartani. A nagyobb rész eleinte terjedtebb gabonatermés lésre veté magát, így akarván a munkaerő kríziséből szabadulni, miután a korábban ingyenes jobbágy-munkát most pénzért is alig tudta megszerezni. Néhány jó év magasb árai itt-ott csakugyan nagyobb jövedelemben részesítették, ezt azonban gazdasági szakismeretek hiányában nem tudta állandósítani, jó évek pazarlása után sovány esztendőben ismét adósságba süllyedt. Az állam ezzel persze mitsem törődött, földtehermentesítési ak-

¹ Az abszolút kormány ezen és egyéb intézkedéseit lásd Beksics Gusztávnál, a Szilágyi-féle *Magyar Nemzet Története* X. kötet, 444. s köv. 1. Berzeviczy Albertnek legújabban megjelent, sok adatot tartalmazó nagy műve az abszolutisztikus korszakról, sajnos, teljesen elmellőzi a gazdaságtörténeti vonatkozásokat.

cióról, olcsó hitelről, észszerű befektetési kölcsönről szó sem volt.¹ Mikor pedig maguk a birtokosok kérnek földhitelintézet alapítására engedélyt, az abszolút kormány ezt megtagadja és csak az osztrák nemzeti bankban állít fel egy jelzálogosztályt 1856-ban, mely azonban a szükségletet nem képes kielégíteni. A birtokosnak kölcsönért — egész a Magyar Földhitelintézetnek 1863-ban történt alapításáig — 18—20%-os kamatot is kellett fizetnie.² Régi nemesi családainknak nem csekély része vált már ekkor birtoktalanná, a birtokosok száma folyton apad, a birtoktömörítés ténye hiányos statisztikai adatainkból is kétségtelen.³

Az anyagi romlást szellemi műveltség és erkölcsi erő ellensúlyozhatta volna. De a hanyatlás a második nemzedéknél éppen ez erények folyton kisebbedő számában mutatkozik. Egykorú szemlélők egyenesen ebben látják az első és második nemzedék közti különbséget. A középbirtokosság öregebb tagjai, tehát a négyvenes évekből ittmaradtak, csupa régiszabású, komoly, tisztességes, talpig becsületes, takarékos falusi emberek; a fiatalok szellemi alkatát azonban mozgás, nyugtalan-ság, újítás, a honival meg nem elégedés jellemzi. Az ifjú magyar azt hiszi, hogy csak a külföldön lehet élni, célja tehát ipar, csinosodás, idomulás a külföldhöz, persze csak szóban, mert mindez csak külsőleges, a lélek hiányait takaró mozgolódás, mint akár a mágnásokat utánzás vágya. Inkább nevezhetjük műveltséghiányból származó tehetetlen és túltengő önérzetnek. Ami nem csoda, mert az ifjúság nevelése sok kívánnivalót hagy fenn, gyakran csak a cselédek nevelik, vagy kiverik a pusztára, mint a növendékmarhát.⁴ Külföldi utazásról az abszolutizmus alatt, anyagi romlás idején szó sem

¹ Mindezt részletesen leírja az egykorú Keleti *id. m.* 153. 1.

² Varga *id. m.* 288. 1.

³ V. ö. Pólya Jakab: *Agrárpolitikai tanulmányok. Minimum. Homestead. örökösödési jog.* Budapest, 1886, 67. s köv. 1., hol Gal«góczi, Keleti, Földes, gróf Széchenyi Imre stb. adatainak kritikája található.

⁴ Mindezek Mocsáry Lajos gentrybarát könyvéből: *A magyar társasélet.* Pest, 1855, II. kiadás, 111—122. 1.

lehet. Otthon él tehát, sógorság és rokonság közepett, az eladósodó középbirtokos, lelkiektől elfordulva, közélettől és külföldi műveltségtől a kormány által elzárva; leszáll a negyvenes évek magas fokáról s közeledik a kismemesség vidékiesen gyermekes életmódjaihoz, melyben evés-ivás mellett az esztelen pazarlásnak és hetyke legénykedésnek Jókaitól Herczeg Ferencig annyiszor megrajzolt formái ekkor állapotok meg és válnak általánossá. Romantika nélkül írta le a viszonyokat kiváló statisztikusunk, Keleti Károly: „Kevés a jól rendezett középgazdaság az országban, de sok az utána élő *úr*. Ha valamely közbirtokosság fogatjai után ítélnek meg gazdasági viszonyait, csupa viruló körülményekre, gazdag birtokosra kellene következtetnünk. Ha vidéki bált látogatunk meg, azt hinnők, csupa mágnásnőnek leszünk bemutatva — a toilettek után. Ha pedig a kártyázószobába lépünk, azt kellene hinnünk, legalább három főváros gazdag bankárjai hányják-vetik a rájuk nézve már ingerrel sem bíró mammont. De ha kimegyünk a tanyák közé s látjuk a düledező juhakolt, a boglyas kazalt, a csenevész gulyát, a trágyázatlan földet, a szerbtövis borított legelőt, a fátlan, vízmosásos hegyoldalt, a kapálatlan szőlőt; ha a telekkönyvbe pillantunk s látjuk a sok betáblázást és előjegyzést, az ügyvéd irodájában a sok beperlést, a szomszéd város kereskedőitárcájában a sok beváltatlan váltót, könyvében a sok fizetetlen számlát; ha a gazdasági egyesület üléstermébe lépünk s látjuk a gyűlés napján is a sok üres széket, halljuk az egy-két megjelent tag üres politizálását — akkor szomorúan hajtjuk le fejünket s arról győződünk meg, hogy a fogatok s a toilettek fénye csalt s hogy egészségtelen társadalmi viszonyok közt élünk.“¹ Középnemességünk s általában nemesi osztályunk hanyatlása ezek szerint anyagi és szellemi tekintetben egyaránt megállapítható. Minket itt a politikai fejlődés szempontjából az a tény érdekel, hogy e kétségtelenül hanyatló néposztály mégis nemcsak megtartá, de amennyire ez lehető volt, meg is nagyobbítá politikai

¹ Keleti *id. m.* 151. I.

befolyását, melyet a többi társadalmi rétegekre és az ország sorsára gyakorolt. A köznemesség politikai hatalma logikus következése az abszolutizmus magyar-ellenes törekvéseinek, melyek a társadalom minden osztályában reakciót keltvén, az országban a túlsúlyt azon osztály kezébe játszották, mely a nemzeti reakciót a legerélyesebben s mondhatjuk: legnemzetiesebben tudta kifejezni. Ez pedig a köznemesség volt, úgy múltjánál, mint temperamentumánál és teljesen magyaros műveltségénél fogva. A passzív rezisztencia évtizedeiben az igazi bús magyarok a vármegyékben élnek, az ő hajlíthatlan, tétlenségben s kitűrő várakozásban nagyszerű hangulatukon törik meg az osztrák adminisztráció beolvasztó akarata, kibékítő próbálkozása. És mikor 60-ban a vármegyei élet újra megindul, mi sem természetesebb, mint hogy az ott folytatódik, ahol 49-ben megszakadt: hangadók ismét azon nemesi családok, melyek korábban is saját domíniumuknak tarták a vármegyei politikát. A nemzeti ellenállás koncertjében a felszabadult jobbágyság és városi polgárság: kereskedői és iparososztály csak a második hegedűt játszhatták a köznemesség mellett, amelynek ehhez képest az alkotmányosság helyreállításával is ölébe hullott a hatalom. A csekélyszámú polgárságon és a hátramaradt parasztságon példátadó nemzetiessége, vérében levő uralkodótehetsége és nagyobb politikai műveltsége által uralkodhatott s ebben nem akadályozta, sőt talán éppen elősegíté az, hogy nemzeti érzése és műveltsége nem a Széchenyitől követelt önfegyelmezésből, nem a magyar szenvedélyek elnyomásából hajtott ki, hanem a negyvenes évek liberális radikalizmusából táplálkozva, éppen e hibákon nyugodott.

Az új nemzedék erőmegoszlása a liberális vívmányok után is egyelőre körülbelül ugyanaz, mint volt az előbbi korszakban. A különbség csak az, hogy a vezetés korábban a művelt és vagyonos középosztály, illetőleg ennek magaslendületű, ideális működésre képes tagjai kezében volt, míg a második nemzedék középosztálya úgy műveltségében, mint anyagi helyzetében hanyatlást mutat. Rosszabbra változás még az is, hogy

a negyvenes évek lángelméi nagyrészt eltűntek s aki megmaradt, nemsokára eltávozandó vala a földi küzdelmek teréről. Deák, Eötvös, Andrássy még egy évtizedig sem vezethették nemzetüket s utánuk e hanyatló középosztály gyöngé vállaira neheztedek a magyar politikának belső és külső, európai problémái. Mielőtt e szomorú képet szétteregetnők, szemügyre kell vennünk még azon gondolatokat és hatalmas alkotásokat, melyeket a negyvenes évek ittmaradt óriásai hoztak létre, sietős esti munkával, kapuzárás előtt.

II. NEGYVENKILENC TANULSÁGAI

Tágítani kell politikánkat. Az előbbi alapok nem eléggé szélesek, az előbbi anyagok nem eléggé célszerűek“ — monda Kemény Zsigmond báró a katasztrófára következő esztendőben.¹ 1850-ben még mindenki tudta, hogy 1849 katasztrófa, példátlanul nagy Összeomlás volt; a nagy közelség miatt senki meg nem próbálhatta a szerencsétlen lefolyást illúziókkai szépíteni és a liberális radikalizmusnak kudarcát, nemzet- és államrontó szerepét elleplezni. Világos fejek, lelkiismeretes kutatók levonják a katasztrófa tanulságait. Kemény Zsigmond egykorú szemtanú létre csodás éleslátással állapítja meg, hogy nemzeti életünknek 48-ig leghatalmasabb mozgatója a radikalizmus volt, mely ugyan nyugati népekéhez képest aránylag mérsékeltnek mondható — mert a legszélsőbb irányoktól, szocializmustól és legalább a zuhanás pillanataig, a republikánizmustól is távoltartá magát —, mégis a katasztrófa előidézésében neki volt legnagyobb része. A radikalizmus

¹ Kemény Zsigmond ezen és alább következő nézetei *Forradalom után* és *Még egy szó a forradalom után* című 1850 és 1851-ben megjelent műveiből valók (idézve *összes műveinek* Gyulai Páltól közrebocsátott kiadása 12. kötetéből), melyeket a liberális történeti írás, éppen a liberalizmus szigorú kritikája miatt, hallgatással szokott mellőzni. Kemény e remek művét Beöthy Ákos egyszerűen pamfletnek nevezte. Jellemző, hogy szociális kérdésekben (pl. az úrbéri szolgáltatások megszüntetése tárgyában) az antiradikális Kemény Zsigmond sokkal tovább ment, mint a liberális vezetők a 48-i országgyűlésen, amint ezt még a „történeti materialista“ Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban*, Bécs, 1921, 252. stb. is elismeri.

Kemény szerint is túlozta úgy a nemzetiséget, mint a liberalizmust. A nemzetiség radikális felfogása hagyta meg a főúri és főpapi rendnek politikai hatalmát s odázta el a földbirtok gyökeres reformját, viszont a liberális elvek: szabadság és egyenlőség, beleszoríták a magyar népet a testétől-lelkétől idegen forradalomba. A radikalizmus, negyvenkilencediki formájában a magyar lélekre ártalmas külföldi mérreg volt, melyet az inficiált nemzeti test rögtön a krízis után kitzsított magából. A magyar nép nem köztársasági érzelmű, mondja Kemény, hanem ezer év óta hű rojalista; nem demokrata, az egyenlőségi tan neki nem való, abban megnyugvást nem lel; nem forradalmár és nem összeesküvő, nyugtalanságok, háborgások, kravallok, inszurrekciók, forradalmak csinálására nincs tehetsége. Hogyan van mégis, hogy a nemzet „bálványozta a radikalizmust?” Hogyan érhető, hogy e királyhű és arisztokrata nép Debrecenben demokrata köztársaságot eszénált magának? Kemény Zsigmond válasza zseniálisan egyszerű: „Nincs itt szó eszmékről — egyénről van.” A magyarság nem gondolt és nem is gondol — 1850-ben — köztársaságra és detronizálásra, de ment Kossuthtal az úton, hol ezek feküdtek, mert nem gondolkodott, hanem *erezett*. Kossuth nevének varázsa vitte a nemzetet, mint vitte valamikor Rákóczié is: mindkettő érzés dolga, aminthogy az volt a radikalizmus is. Egyik sem fakad a magyarság értelméből, annál inkább érzelméből. Uralomra csak az ősi nemzeti hibák pártfogásával juthat. A radikális szónoklat magyar földön ellenállhatatlan, árjában cifra szó és ötlet, virágos eszmék, dagályos képek úszkálnak, melyek a magyarok tanácskozásában ősidőktől fogva nagyobb súllyal bírtak, mint a higgadt gondolkodás és mérlegetés. Ez keleti származásunk bizonyítéka, ez egyúttal radikalizmusunk magyarázata.

Anélkül, hogy az akkori közvéleményt illetőleg érkezesünk volna részletkutatásokba bocsátkozni, a tényekből is észrevehetjük, hogy képzetesebb és önállóan gondolkozó hazafiak a radikalizmus nemzetrontó hatását Keményhez hasonlóan ítélték meg. Az újjáépítés,

sőt a katasztrófából föleszmélés is mindennemű radikális ideológiától mentesen kezdődött meg. Innen csak egy lépés kellett Széchenyi programjához visszatérni. Ezt a lépést gondolkodóink teljes öntudattal, sietve teszik meg. Széchenyi életének fordulópontját, a Kossuthtal folytatott sorsdöntő párbajt már Kemény Zsigmond revideálja és kimondja, hogy a „kedélymélység és honfájdalom“ a vita alatt Széchenyi részén volt. A népszerűtlenség átka alól felszabadul, mióta a katasztrófa megtanított rá, hogy a népszerűség nemcsak felemel, de eltemet is egyeseket úgy, mint velük a vakon követő nemzetet. Míg 48-ban „igazság és népszerűség közt hézag volt, melyet csak önfeláldozással lehetett betölteni“, addig most, 49 után, az önfenntartás követelte az igazság felismerését. És az igazságról kiderült, hogy éppen a legfontosabb kérdésekben, nemzetiség és közjog terén, nem egyéb, mint amit Széchenyi prófétált süket füleknek, elvakult tömegeknek. A nemzetiségeket illetőleg már Szemere Bertalan kormánya felismerte, mennyit árt szabadságharcunknak az a sajnos körülmény, hogy a nem-magyar nemzetiségek, amennyiben politikai szervezettel és öntudattal bírtak, ellenünk fordultak. Innen a Szemere-tői Szegeden beterjesztett törvényjavaslat, melyben Kossuth elveivel szakítva, a nem-magyar nemzetiségeknek nyelv, közigazgatás, sőt hadügy terén is engedményeket tesz. A katasztrófa után mind általánosabbá lön a meggyőződés, hogy hibák történtek, és pedig nem egyedül a nemzetiségek, hanem a magyar radikalizmus részéről is. A hibák felismerése visszavezetett Széchenyi akadémiai programjához. „Kövessük 1851-ben a tanácsot, melyet Széchenyi 1842-ben adott, de mely akkor a közvélemény által indignációval visszautasítotték“,¹ ajánlja Kemény Zsigmond. Újra felhangzik tanítása, hogy nem a csekély szám a baj, hanem az, hogy *felette könnyűek* vagyunk. A nemzetiségi kérdés nem a magyarság terjesztése, hanem a szellemi és erkölcsi túlsúly által oldható meg: ez 49-nek egyik alap-

¹ Kemény *id. m.* 384. 1.

vető tanulsága: „A magyar ezentúl, ha a viszonyok által ellenkezőre csábíttatnék is, álljon ellen minden tervnek és törekvésnek, mely nyelvét a szellemi túlsúly, az értelmi felelősség és az erkölcsi tekintély varázshatalmán kívül más módokon és eszközökkel akarná fejleszteni.“¹ A magyarosítás tehát, Széchenyi tanai szerint, általában ártalmas eszköznek tűnik fel, nemcsak Kemény és Eötvös, de még egyszerűbb egyéniségek, minő Mocsáry Lajos, szemében is, aki a köznemesség józanabbjainak véleményét fejezi ki. „Beszéljünk, mennyire lehet, nyíltan egymással, szlávok és magyarok“, írja 1858-ban. „Íme mi magyarok szívesen elismerjük hibánkat irányotokban, s ünnepélyesen megkövetünk a multakért“,² azaz a negyvenes évek radikális irányáért. A magyar nemzetiség művelése ezután ne történjék másként, mint először védelem által, ha támadtatik, másodsor belterjes gyarapítás által. Mert „vészteljes minden oly törekvés, mely mások rovására akarja a nemzetnek nemcsak gyarapodását, hanem számszerinti terjedését is eszközölni“.³ Hasonló eréllyel tiltakozik Kemény is a magyarság számbeli terjesztése, valamint minden oly rendszabály és adminisztratív intézkedés ellen, mi elnyomási vágy vagy faji türelmetlenség gyanújába hozna bennünket.

Lehetetlen ezeket meghatottság nélkül olvasni. Mert mi az, amiért mi, jó magyarok, ellenfeleinknek, magyar városok felégetőinek, magyar családok elpusztítóinak bocsánatát kérjük? *Tények* nem, mert ezek vádlólag nem ellenünk, hanem a nem?magyar nemzetiségek ellen szólnak, kik elvakultságukat osztrák-orsznak eladva, a haladás és humanizmus ügye ellen harcoltak. Sem a negyvenes évek, sem 48—49 törvényhozása meg nem sérté egyetlen intézkedéssel sem a nemzetiségeket; a mi bűnünk tehát, melyért elnézést kérünk s melyet kerülni óhajtunk, nem tény és cselekvés, hanem csak vágy és érzelem, a magyar radikalizmus hangulata. És *mi* kérünk elnézést és *mi* nyújtjuk kezünket, szerb, hor-

¹ U. ott 385. 1.

² Mocsáry Lajos: *Nemzetiség*. Pest, 1858, 107. és 110. l.

³ U. ott 71. 1.

vát, oláh pedig továbbra is megátalkodik Magyarország ellen, Ausztria, a magyar függetlenséget leigázó oszmonarchia mellett! Midőn a magyarság ez idézett nyilatkozatokban elég erkölcsi erővel rendelkezik, hogy csak óhajtásnak maradt hibáit is beismerje, ezzel olyan példáját adja nemzetiségről való tisztult felfogásának és humanisztikus magaslatának, melyet a körülötte lakó népek, sajnos, eddig nem és — ki tudja mikor lesznek képesek követni.

Mindezen nyilatkozatok fölött filozófia és lángész magasságaiban trónol Eötvös Józsefnek rendszere nemzetiség és állam összeegyeztetéséről, melyet *A XIX. század uralkodó eszméjében* foglalt össze. 48—49-nek, úgy a magyar, mint a francia forradalomnak hatása félreismerhetetlen művére, de vele mégsem foglalkozz hatunk, méretei kiesnek könyvünkől, mely a fejlődés tényleges lefolyását, nem pedig időnkint megmutatkozó elérhetetlen magasságait ábrázolja. Eötvös tanai nem váltak eleven tényezőivé e fejlődésnek. Igen valószínű, hogy más népeknél sem hatottak volna a tömegekre s a napi politikára.

Ő ugyan megpróbálta tanait népszerűsíteni s számukra a kiegyezés közeledtével propagandát csinálni.¹ Gyakorlati vonatkozású részletein Széchenyi hatása nyilatkozik meg, leginkább a magyarosítás adminisztratív módjai elítélésében. Széchenyihez hasonlóan könnyörög népének, nehogy túlbecsülje a hivatalos nyelv egységét, mely legyen bár az utolsó község jegyzőkönyvéig is keresztülvive és tápláltassék a kormány kezében levő közigazgatási gépezet és a tisztviselők roppant serege által, az ország egységét veszedelem esetén mégsem fogja biztosítani. Hasonlókép tipikusan Széchenyi-gondolkodást árul el a „fényes ábrándok“ ostromozásában, *valóságos* helyzetünk lerajzolásában, hogy végre letegyünk az elérhetetlen vágyakról s viszonyainkat *hidegen* átgondolva oldjuk meg e nagy problémát.²

¹ *Nemzetiségi kérdés*. Pest, 1865. Eötvös összes művei. 1903. XVI. kötet,

² U. o. 105. és 108. 1.

A nőiesen érzékeny költő a hideg megfontolás körülményeit nem saját meleg szívéből, hanem Széchenyi frazeológiájából vette át.

Szabadságharcunk szomorú vége általában igazolta Széchenyi felfogását, mellyel ő a nemzetiség és szabadság formalisztikus ideáit és azok átalakító erejének túlbecsülését elítélte. A 48-as törvényekben elnyertük a teljes liberális szabadságot, mindazon alkotmányos biztosítékokkal együtt, melyek a liberalizmus szerint a nemzetek szabad életéhez szükségesek, minők felelős kormány, népképviselő, sajtószabadság stb. És íme, az áprilisi törvényhozás éppoly kevésbé bizonyult szabadságmentőnek, mint bármely más liberális „charte“ vagy papirosalkotmány. Csalódtunk tehát, midőn alkotmánylevelek nagy ígéreteire véltük jövőnket alapítani, midőn a szabadság eszméjébe államfenntartó erőt képzeltünk belé, holott az benne annál kevésbbé van meg, minél kevésbbé érettek az emberek egyéni felszabadulásra- a morális autonómiára. A liberális alkotmány csődjéből így keletkeztek nézetek, melyek a radikalizmushoz képest szinte konzervatívnak nevezhetők. A francia demokratikus formák tisztelete alábbhanyatlott, miben kétségtelenül része van azon szégyenletes kudarcnak is, melyet a francia liberalizmus III. Napóleon trónraléptekor szenvedett. Elvi liberálisaink elhagyják a francia mintákat s helyettük kettőzött szorgalommal tanulmányozzák az angol intézményeket. Csengery Antal már 1851-ben cikksorozatot közöl az autonóm közigazgatásról,¹ mely Angliában évszázadokon át biztosítás a szabadságot, anélkül, hogy nagyhangú elvi nyilatkozatokra és papirosalkotmányokra szükség lett volna. Az angol békebíró soha nem törölhető el, holott az alkotmányok el törölhetők, állapítja meg némi keserű kiábrándulással.

A nemzet öntudatos része így szállott alá légvárak ködös magasából az anyaföldre, a Magyar Parlagra, melyen kívül nincsen számunkra hely. Kötelességünk tehát viszonyainkat mérlegelni és az erőket számbavenni,

¹ *A közigazgatásról*, a Pesti Napló 1851. évfolyamában, kiadva Csengery összegyűjtött munkái IV. kötet, 52. 1.

melyek sorsunkat alakítják. Ezek közt a leghatalmasabb Ausztriávali összeköttetésünk. Kemény Zsigmondnak már 1850-ben megvolt az erkölcsi bátorsága kimondani a népszerűtlen igazságot: a magyar függetlenségnek át nem hágható akadályai vannak Ausztria nagyhatalmi állásában. Szabadságharcunk megbizonyítá, hogy saját erőnkől nem vagyunk képesek Ausztriát az örökös tartományokra visszaszorítani s tőle 49-es mintára elszakadni. Külföldi segélyre csak gyermekes fantázia számíthat, mikor Ausztria fenntartásában a szabad Angliától a deszpotikus Oroszországig minden hatalom megegyezik, már pedig Ausztria nagyhatalmi voltának elengedhetetlen feltétele a monarchia egysége, a „birodalmi egység“; így lesz ez utóbbi Kemény szerint a „dolgok megmásíthatatlan természeténél fogva életkellékévé a mi főnállhatásunknak is“.¹

„Ne kívánjatok csolnakázni a délibáb tengerén s megenyhülni hűvös hullámaiban! Ez lehetetlen.“ El kell fordulnunk a „borzasztó könnyelműségtől“, mely európai viszonyokba veti a remény horgonyát s majd Anglia szigonyától, majd a török félholdtól, avagy Frankfurt Páltemplomától várja szabadulásunkat. Külpolitikai számításainknak egyetlen lehetősége, hogy a Habsburgímonarchia kereteiben megtaláljuk helyünket, mégpedig minél szilárdabb és tekintélyesebb helyet, hogy onnan a nagyhatalom politikájára eldöntő befolyást gyakorolhassunk. Történeti hivatásunk Kelet és Nyugat között közvetítésre utal, tőlünk a kis szláv népeket sem százados bizalmatlanság, sem megokolt félelem nem tartja távol, mint a nagyerejű s könnyen uralkodóvá válható németektől. Ha tehát Ausztriával végleg kibékültünk s a véres csatabárdot eltemettük, rövid időn vezető tényezővé leszünk a monarchiában s megszabhatjuk Ausztria útját, Kelet felé, a civilizáció béke szolgálatában. Ezen perspektívából nézve, Magyarország nagysága és ereje Ausztriának, mint nagyhatalomnak, de egyúttal az európai műveltségnek és humanizmusnak is érdeke.

¹ Kemény Zsigmond *id. m.* 203. 1.

Hazánk és Ausztria viszonyára Széchenyi a *noli me tangere* tant alkalmazta. Az Istenért, ne nyúljatok Ausztriához való közjogi viszonyunkhoz! Senki se hallgatott rá: hozzányúlt a dinasztia az 1849 márciusi alkotmánnyal, melyben Magyarország állami önállóságát konfiskálta, hozzányúlt a magyar forradalom az elszakadás és trónvesztés kimondásával, hozzá a győztes abszolutizmus a magyar alkotmány teljes széttépésével. Aki tehát Széchenyi tanaihoz vissza akart térni s a közjogi kérdést nyugvópontra hozni, ezt többé nem tehetette egyszerűen Széchenyi igéi ismétlésével, hanem új módokat kellett keresnie, hogy a megzavart egyensúly, a szétszakított egység helyreállítható legyen. Széchenyi közjogi tanának tehát az új viszonyok közt új forrákat kellett találni. A kutatás rögtön a katasztrófa után kezdetét vette.

Kemény Zsigmond már 1850-ben kimondá a „dualizmus“ szót, ezzel feltételezván, hogy a „birodalmi egység“, ez akkoriban örök és változhatatlannak tartott követelmény, egyenjogú államfelekként fogja Ausztriát és Magyarországot összekapcsolni. Az ókonzervatívok a 48 előtti államjogi helyzetet akarták helyreállítani. Báró Eötvös József élénken reagáló szelleme a dolgok változása szerint egymásután több megoldást látott célravezetőnek, elkezdve a birodalmi egység oly szoros alkatától, melyben Magyarország csekély autonómiájú tartomány rangjára süllyedt volna le, egész a Deák-féle tisztult dualizmusig. Deák még hallgatott, de hallgatása mindennél ékebben hirdette megmásíthatatlan nézetét: az áprilisi törvényekhez ragaszkodást. A közjogi probléma radikális megoldásáról, a 49-es *de jure* álláspontról senki sem álmodott többé, elszakadásnak és köztársaságnak egyetlen híve sem maradt e szegény országban, melyet gyermekes ábrándjaiból véres taglócsapások ébresztettek fel.

Mindezekből megállapítható, hogy a radikális irányzat állami és kultúrpolitikánk minden terén csődöt mondván, váratlan hirtelenséggel elpusztult. A néphanulat elveszte radikális színezetét s ami még előbb bálvány volt a tömegnek, azzal most már senki sem törő-

dott. Minek természetes következménye lón a nyugodt, reális politikát folytató egyének tekintélyének növekvése. A nép széles rétegei a bécsi abszolutizmus nyomása alatt általában nemzeti felszabadulás után áhítottak s szívesen követték azokat, kik kétségbevonhatatlanul nemzeti talajon állottak és egyéni tisztességükhöz gyanú nem fért. Csak most, a katasztrófa fekete árnyában fejlődtek ki a viszonyok, melyek egy Széchenyi konzervatív reformműködését valóban gyümölcsözővé tehetné volna. De a leghívebb magyar ott viaskodott Bécs mellett lázálmával s páratlan nagyságát mi sem mutatja inkább, minthogy senki sem akadt, ki tanainak értelmét felfogván, a néptömegekbe, melyek most szómjúhozták az igazságot, átöntötte volna. Programjának némely közjogi és nemzetiségi részleteit megvalósíták ugyan, mint látni fogjuk, a negyvenes évekből ittmaradt barátai, Deák, Kemény, Eötvös, Andrássy, de az erkölcsi megigazulás, a valódi lélekbeli nemzeti renaissance, az ő programjának legfőbb tartalma sokkal súlyosabb feladat volt, semhogy bárki is vállára vette volna.

Pedig a lelki megtisztulás szüksége, Széchenyi szellemé szerint, ott élt a jobbak lelkében. Keserű honszeretettel és éles önbírálással mondta ki ezt egy álnevű röpirat, mely nagy feltűnést keltett addig, míg ki nem tűnt, hogy szerzője nem valami Széchenyihez hasonló kiskirály, hanem egyszerű polgári eredetű író, kitől az erkölcsi korholást a nemzet művelt osztályai nem voltak hajlandók eltűrni.¹ Vajda János nemzetnevelő működése csekély következtetésű, de meg kell említenünk, mert Széchenyi erkölcsi hatását tetőpontján mutatja be, legalább a nemzet gondolkozó egyéneire. Vajda az 1825—48 közti kort a gyönyörű összhang korszakának tartja, midőn „szinte érezhető volt melege az istenek mosolyának, melyet a ritka látomány fölötti örömi csalt ajkaikra“. Hogy e magaslatról lebuktunk, ezért kár a derékségre irigykedő istenséget, meg a külpolitikát okolnunk. A baj önmagunkban van, mondja ez

¹ Arisztidesz: *Önbírálat*. Lipcse, 1862.

a Széchenyi-tanítvány is. „Súlyt helyezek arra, hogy elösmerjük, miszerint magunk voltunk okai elaljasodásunknak, mert egyik legfőbb átkunk amaz önámítás, mely szerint hibáink okát mindig másban, magunkon kívül keressük s mai napság megint oda közeledünk, hogy a sanyarú politikai viszonyokra hátrítva mindent, ennek titulusa alatt vessük magunkat a dolce far niente kéj elmés ernyője alá, elbúsulni és elalunni a hazafáj dalmat.“ A nemzet emelkedő korszakát az önismeret vezette be, Berzsenyi és Széchenyi fülünkbe kiálták: magyar, romlásnak indultál, szegyeid magad! — de jött a hanyatlás s vele az új jelszó: magyar, ne szegyeid magad, magyar, légy büszke! Az ősi bűnöket többé senki sem gyomlálja, szabadon burjánoznak azok a talajból, melyet önáltatás hizlal. A nemzet kardinális bűnei felsorolásában Vajda hangja még Széchenyiénél is élesebb. Ilyenek a legényes virtusok: könnyelműség, korhelység, úrhatnamság. Úr az, aki nem dolgozik, Magyarország az egyetlen keresztény ország, hol kevélykedni lehet a dologtalansággal, hol még a nemes sem szégyenli fényes nappal végigmuzsikáltatni magát az utcákon. A korhelységben csak a velünk élő rácok tesznek túl rajtunk. Legtöbb a hiba a középrendben, ahol leginkább kártékony. A nemzeti önérzet dicséretből él s hogy ezt elérje, az eszközökben nem válogat. Lapirodamunk az öndicséret szégyenletes termékeit hozza létre és vezetés-oktatás helyett a tömeg szolgájává alacsonyul le, „engedelmes szélkakasává a közvélemény légáradásának“.

Vajda Jánosban, Széchenyihez hasonlóan, a magyarság halhatatlan lelke szólalt meg, keresve az erkölcsi megtisztulás tüskés és göröngyös ösvényeit.

III. A K Ö Z J O G I K I E G Y E Z É S

A radikalizmustól mentes, józan hangulat elsősorban a legfontosabb kérdés, az Ausztriához való viszony rendezését tette lehetővé. A nemzet Deák Ferenc ünnevelt alakja mögé sorakozik, ugyanazon Deák mögé, ki alig két évtizeddel előbb keserű lemondással volt kénytelen a közpályáról visszavonulni s a lejtőn rohanó népet sorsára bocsátani. Magábanvéve az a tény, hogy a vezetéstől folyton irtózó, magát soha előtérbe nem állító puritán magyarnak ölébe hull a hatalom, mutatja, mennyire megváltozott a helyzet 49 óta. A radikalizmus távozásával mindinkább lehetővé vált, hogy az életbevágó közjogi kérdés megegyezés útján rendeztesék. Ez a munka sikerült Deáknak az úgynevezett hatvanhetes kiegyezésben.

A kiegyezést a következőkben minden politikai érdekeltségtől, minden közjogi finomkodástól mentesen, a történelem nyugodt, egyenletes világánál próbáljuk megítélni. Ennek előfeltétele a kiegyezés előtti közjogi viszony ismerete. Mint tudjuk, Ausztriával 1526 óta voltunk összeköttetésben, e négyszázéves időköz alatt a két országban közjogilag ellentétes erők működtek. Ausztria a Habsburg-monarchia egységesítésére törekedett, ezzel kapcsolatban a régi magyar állam szuverénitását támadta, időnkint ugyan változó eszközökkel, de állandólag és szinte megszakítás nélkül, Magyarország viszont hasonló állandósággal védelmezte állami függetlenségét. E harcban a magyarságnak kezdettől fogva rosszabb volt a helyzete, kedvezőtlenebbek kilátásai, mint Ausztriának. Míg az osztrák tartományok és ben-

nük minden alkotmányos tényező, köztük elsősorban a hatalmas bécsi kormány és az uralkodóház, megegyezett abban, hogy Magyarországot a monarchiának alá kell rendelni, addig a magyar alkotmányjogi tényezők közt épp a legfontosabb, a magyar király volt az, aki a magyar álláspont védelme helyett az osztrák, bécsi törekvéseket pártolta. Nem mintha királyaink személy szerint ellenségei lettek volna a magyar nemzetnek, hisz éppen I. Ferdinándról és Mária Teréziáról, a bécsi kormány hatalmának nagy és ügyes istápolóiról tudjuk, hogy irántunk rokonszenvvel és meleg barátsággal viseltettek. De a helyzet így és nem másként adódott. A Habsburg-dinasztia ausztriai talajon nőtt nagyra s múltját nem tagadta meg, magyarrá nem vált e négy-száz év alatt. A nemzetnek tehát a harcot nemcsak Ausztria, de a magyar király ellen is kellett folytatnia, még hozzá az első százötven év alatt széttépett, szinte negyedére redukált államterületen, hátában a törökkel, tehát folyton két front felé, állandó vérveszteségben és növekvő szegénységben. Mikor aztán a XVII. század végén a töröktől megszabadult, ebből könnyebbsege a közjogi viszonyt illetőleg nem igen származott. A föl-szabadító háborúk a Habsburg uralkodónak és csak csekély részben a végleg elgyöngült nemzetnek erő-feszítése lévén, lezajlásuk után a töröktől visszahódított terület nem tért vissza egészében a magyar állam szuverenitása alá. Magyar területek egyszerűen átala-kítottak osztrák természetű provinciákká. Erdély a Habsburgok nagyfejedelemsége lőn, egyenlő rangban a morva, cseh, tiroli tartományokkal, elszakítva ősi anya-országától, a magyar királyságtól. Az ország délvidékén széles csíkban hasíták le a határőrvidék ezredterü-leit, melyek a magyar hatóságok megkerülésével háromszáz éven át bécsi kormányshékek kezelésében maradtak. A temesi bánság is majdnem száz éven át volt bécsi hatóság kezén. A magyar állam területe ily-módon a Felvidékre, Dunántúlra és a tiszai vidékre szo-rult össze, valamint a déli területek közül Horvát- és Szlavónországra.

A négyszázéves magyar-osztrák együttélést állan-

dóan jellemzi ezek szerint a magyar államterület csönkasága. A magyarság nemzeti autonómiájának a Dráva és Duna, egy ideig a Maros vonala, Keleten pedig az Erdélyt Bihartól, Szatmártól elválasztó hegyek szabtak határt. A régi magyar államterület tekintélyes része idegen, mégpedig bécsi, osztrák igazgatás alatt állott.

Az államterület hiányaival szorosan összefüggtek állami függetlenségünk hiányai. Elgyengült állapotunkban túrnünk kellett, hogy az állam jogainak gyakorlása fokozódó mértékben menjen át az uralkodó és a tőle alkotott idegen, bécsi hatóságok kezébe. Bár a magyar alkotmányos tényezők soha nem mulasztották el ez ellen tiltakozni s jogfenntartással élni, sem szóbeli tiltakozásaik, sem a törvények betűi, sőt még a fegyveres felkelések sem tudták megakadályozni, hogy függetlenségünk igen lényeges dolgokban korlátozódást szenvedjen a dinasztia, Ausztria és az összbirodalom javára. A magyar királyságnak e négyszáz év alatt nemcsak nem volt önálló külügye, de külképviseletét az európai népcsaláddal szemben uralkodóház és Ausztria az ő minden megkérdése nélkül intézték. A magyar haderő kiegészítése és a fenntartásához szükséges adók megszavazása a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozott ugyan, de önálló hadsereg helyett csak magyar ezredek valának s ezek is csupán kiegészítő részeit alkották a császári seregnek, amely osztrák, Habsburg-seregnek felszerelése, vezénylete és felhasználása dolgába a magyar alkotmányos tényezők nem szólhattak bele. Igaz, a nemesi fölkelés magyar lábön történt, de ezen fegyvertelen és alkalmi, gyakorlat, fegyelem és vezetés nélküli tömegek hadseregnek nem voltak nevezhetők. Állami pénzügyeinket bécsi osztrák hatóság vizsgálta felül, a legfőbb magyar pénzügyi hatóságok a bécsi kamarának tartoztak számadással. Bevételeink nagy részét Ausztria szedte össze és vitte ki az országból, bányatermékeink, nemesérceink százezernyi és milliónyi értékekben használtattak fel a dinasztia és Ausztria céljaira, anélkül, hogy minket egy szóval is megkérdettek volna. Vámvonal volt ugyan köztünk és az osztrák tartományok közt, de ennek feltételeit nem mi

szabtuk meg, hanem az osztrák hatóságok, természetesen a saját érdekükben, olyképen, hogy országunkat az osztrák ipar termékei konkurrencia nélkül árasztották el, viszont a mi nyersterményeink és élelmiszereink potom áron kellett hogy menjenek Ausztriába, az osztrák lakosság és ipar táplálására.

Mindez állami függetlenségnek nem, inkább koloniális függésnek nevezhető, aminőbe még oly szegény és fejletlen gyarmat sem nyugodott volna belé. Mi sem nyugodtunk belé, eleget harcoltunk ellene, nem követvén a cseh nemzet példáját, mely hasonló sors ellen egyetlenegyszer támadt fel, miután pedig a fehérhegyi katasztrófában leveretett, lemondott függetlenségéről, kibékült az elnyomóval, hogy maga is résztvegyen mint új és brutális elnyomó az összbirodalom igazgatásában, népek és nemzetek politikai és adminisztratív lelancolásában. Az összbirodalom, melyet ettől kezdve cseh főurak és cseh bürokraták kormányoztak Bécs hivatalaiból, nem késett megjutalmazni a kezessé vált husziták hűségét: Csehországból gazdag ipari centrumot alkötni éppúgy hozzátartozott a habsburgi és osztrák kormányelvekhez, mint Magyarországnak gyarmati függése és a magyar ipar fellendülésének céltudatos megakadályozása.¹

Negyvennyolc utolsó büszke kísérletet tett, hogy a jármot ledobja s állami függetlenségünket helyreállítsa. Nem sikerült. Bátor főlegyenesedésünkre véres fővel porbahanyatlásunk következett. Mindazon rendszabály, melyet Ausztria négyszáz éven át alkalmazott állami függetlenségünk ellen s melyet mi csak erőink folytonos megfeszítésével tudtunk úgy ahogy paralizálni, most már korlátok nélkül, egész terjedelmében érvényesült. Az ország keleti és déli részei: Erdély, a szerb vojvodina, Horvátország valósággal osztrák tartományyá lettek: a megmaradt kis Magyarországnak közigazgatási egysége is megszűnt, alkotmányunkat konfiskálták, a dinasztia és Ausztria szemében immár

¹ [V. ö. Eckhart Ferenc: *Az „elnyomott csehek“*. Magyar Szemle, 1929. V. 104. 1.]

de jure is osztrák provinciává degradáltattunk. A négy-százéves port, úgy látszik, végkép elvesztettük s az öszsbirodalom jogászai, élükön Bach és Lustkandl, már csak a marasztaló ítélet indokaival foglalkoztak.

Az állami halálból új életre csak sikeres felkelés támaszthatott volna bennünket. Kossuth Lajos ilyenben reménykedett, azt hitte, hogy nemzeti függetlenségünk ket idegen segítséggel és újabb forradalommal vívhatja ki. De egyedül saját erőnkben ő sem bízott, külső segély nélkül ő sem akart újabb feltámadást. Az érzelem és fantázia nagy embere azonban a külső segély dolgaiban csalóka délibábot kergetett. Amerika, Anglia csak szimpátiákat nyújtanak a magyar ügynek, egyebet nem. Az angol kormány határozottan Ausztria mellett állott döntő pillanatokban, mert kontinentális politikájának éppen az osztrák nagyhatalom volt szilárd pillére. Poroszország és Piemonti-laszország ugyan természetes ellenségei valának az osztrák öszsbirodalomnak, de sem Cavour, sem Bismarck nem volt hajlandó a német és olasz egység óriási problémáját még a magyar kérdéssel is komplikálni. Az ő politikai koncepciójukban a magyar kérdés mellékes volt: ígéretet, néha fegyvert is adtak az emigránsoknak, Magyarországnak azonban és a magyar függetlenségnek semmit. Az emigráció valószerűtlen reményeire jellemző, hogy számításaiban folyton a francia segély tűnik fel, holott pedig a francia és osztrák politikát elvi ellentétek III. Napóleon alatt nem választották el s ilyenek hiányában a francia császár hiú és változékony érzületére, vagy az idegen viszonyokat gyermekes egocentrizmussal néző francia politikusokra bízni egy nemzet sorsát, teljes lehetetlenség volt. Napóleon Jeromos herceg 1866-ban szemére vetette Kossuthnak: „Az ön nemzete megint elkésett, mint elkésett 1859-ben. Mindig azt várja, hogy kívülről hozzák be neki a szabadságot. Nincs benne spontánéltás, nincs iniciatíva. Nem akar merényiem. Aratni szeretne nagy biztossággal, anélkül, hogy vetett volna.”¹ A merény hiányát *nekünk* veté szemünkre a lelkes

¹ Kossuth *Iratai* VII. kötet, 255. 1.

francia, a született rebelliseknek, kik 48-ban is legtovább emeltük magasra liberalizmus és nemzetiség zászlaját s véres küzdelemben tartottunk ki két autokrata nagyhatalom ellen, midőn már a nyugati: francia, német, olasz, cseh mozgalmak rég behódoltak a reakciónak. Nem kellett nagy diplomáciai tehetség, csak egy kevés honszeretet, hogy e felelőtlen unszolásokból az emigráció is belássa a külső segély reménytelenségét. Kossuth maga is óva inti proklamációiban a nemzetet, nehogy megmozduljon, míg biztosítva nincs a fegyveres fölkelés számára a külföld szerződéses támogatása. Így maradt el szerződés és felkelés egyaránt.

Ha most a föntebbieket tekintetbe vesszük; ha meggondoljuk, hogy Ausztriával fennálló kapcsolatunkból évszázadokon át változhatlan szükségszerűséggel következtek a magyar államterület csonkasága és a magyar szuverenitás lényeges hiányai; ha meggondoljuk, hogy e vigasztalan helyzetet utolsó feltámadásunk helyett, hogy javította volna, még vigasztalanabbá tette és hogy újabb fölkelés Ausztria nagyhatalmi helyzete és az európai konstelláció miatt beláthatatlan időkre lehetetlen merény, öngyilkossággal egyenértékű lett volna, ha mindezen momentumokat összefogjuk, föl-emelkedtünk azon történeti horizontra, melyen Deák kiegyezését újkori történetünk egyik legszerencsésebb alkotásának, az ősi probléma legjobb megoldásának látjuk. Ezt megvilágítani elég a kiegyezés rövid analízise.

Az erőmegosztás történetileg adva lévén, kivezető útnak egyedül a megegyezés, a kibékülés, a kompromisszum kínálkozott. Erre az útra tért Deák, midőn az ellenfél, belső és külső komplikációk miatt, hajlandónak mutatkozott az abszolutizmust elhagyni s a multakat jóvátenni. A kiegyezés előkészületei, a hozzá szükséges tárgyalások hosszabb-rövidebb megszakítás sokkal szinte hét évig folytak, míg végre 67-ben törvénybe lehetett iktatni a nemzet és uralkodóház végleges megegyezését. Deáknak tárgyalási alapja kezdettől fogva az 1848 áprilisi törvények és a *pragmatica sanction*nak nevezett 1722—23. évbeli I—III. törvénycikkek

voltak.¹ Alkotmányunk szerint mindkettő érvényes, kötelező törvényünk volt, mindkettő a törvényhozás hivatott faktorai, a király és országgyűlés közreműködésével, alkotmányos úton jött létre. A *pragmatica sanctio* kimondá Magyarországnak föl nem oldható és szét nem választható kapcsolatát az örökös tartományokkal, melyek vele együtt ugyanazon Habsburg-uralkodó kormánya alatt élnek, kimondá egyúttal a közös védelem kötelezettségét is. A 48-as törvény viszont elismerte a *pragmatica sanctio* hatályát s Magyarországnak állami függetlenségét és modern parlamenti kormányformáját határozta meg. A nehézséget e két törvény rendelkezéseinek összeegyeztetése és az életbe átülte tése okozta.

Deák e nehéz problémát páratlan zsenialitással és puritán igazságérzettel oldá meg a 67-es törvény XII. kiegészítési cikkében. Ez a törvénycikk kőkemény piramisként áll a közjogi Szaharában, melyet a kiegészítéssel foglalkozó osztrák és magyar politikai és publicisztikai irodalom termékei képeznek. Mert 67 óta szenvedélyek és politikai irányok, pártszellem és önző csűrőcsavarás szinte szétoldhatlan tömkeleggé kuszálták a finom szálakat, melyek Deák kristálytisza gondolatmenetében elejétől végig világosan láthatók.

Gondolatmenete a *pragmatica sanctio*ból, ez „ünnepléses alapszerződésből“ indul ki, melynek két alapeszméje van. Egyik azon közös és viszonyos kötelezettség, mely szerint a közös uralkodó alatt álló, feloszthatlanul és elválhatlanul együtt birtoklandó Magyarország és osztrák tartományok egymást együttes erővel tartoznak védelmezni. Másik, hogy ezen kötelezettség mellett is Magyarország alkotmányos, közjogi és belkormányzati önállása sértetlenül fenntartatik.

„E két alapeszmét tartotta szem előtt a magyar országgyűlés — mondja tovább a törvény szövegében

¹ Kossuth Lajos alaptalanul vádolta meg a kiegészítés alkotóit azzal, hogy a *pragmatica sanctio*ra helyezkedvén az 1713. évi habsburgi házi törvénynek, mely Magyarországot nem kötelezi, vetették alá magukat.

Deák Ferenc — azon viszonyok meghatározásánál, melyek Magyarországot a közös fejedelem uralkodása alatt álló többi országokkal közösen érdeklik. S valamint egyrésztől kész volt Magyarország a múltban s kész leendő a jövőben is mindenkor teljesíteni mindazt, amit a *pragmatica sanctio* szerint a közös biztosságnak együttes erővel védelme és fenntartása múlhatatlanul megkíván: úgy másrésztől oly kötelezettségeket, melyek e célon túlterjednek s annak elérésére nem elkerülhetetlenül szükségesek, magára nem vállalhat.“

Melyek tehát azon viszonyok, mik e két alapeszme értelmében Magyarországot és az osztrák tartományokat közösen érdeklik? Közös először az uralkodó, másodsor a védelem. Az uralkodó közösségéből sem az udvartartásnak, sem az udvartartás költségeinek közössége nem következik. De már a védelem közössége kétségtelenül feltételezi a védelmi eszközök közösségét. A védelem egyik eszköze a külügyek célszerű vezetése, amiből már a külügyek közössége folyik. Ezeket tehát a közös külügyminiszter fogja intézni. A védelem másik eszköze a hadsereg és arra vonatkozó intézkedések, szóval a hadügy. A hadügy közösségére nézve megállapítja a törvény, hogy a magyar hadsereg az összes hadsereg kiegészítő része s annak egységes vezérlétére, vezényletére és belső szervezetére nézve Öfelsége intézkedik a hadügy körébe tartozó magyar alkotmányos fejedelmi jogai alapján. Másszóval a nemzet a hadügyi közösség végrehajtását a közös uralkodóra, mint magyar királyra bízta. Fenntartja azonban magának az időnkénti kiegészítés és az újoncok megajánlása jogát, a megajánlás föltételeinek és a szolgálati időnek meghatározását, a katonaság elhelyezésére és élelmezésére vonatkozó intézkedéseket, végül azon jogot, hogy a védelmi rendszer megállapítása és átalakítása mindenkor a magyar országgyűlés beleegyezésével történjék. Közösek azonban a kül- és hadügyön kívül azon költségek is, melyek a kül- és hadügy fenntartására szükségesek.

A *pragmatica sanctio*ból folyó ezen közös tárgyak felismerése után a kezelés módját is meg kellett álla-

pítani. A kezelés dolgában teljes és tökéletes paritás érvényesül a két érdekelt fél, Magyarország és az osztrák tartományok közt. E paritás előfeltétele az, hogy mind a két államban ugyanazon alkotmányos kormányforma uralkodjék. Mivel Magyarországnak már az 1848-i törvények szerint megvan a népképvisellete és parlamentáris kormányformája, a paritás érdekében ugyanezeket vezeti be az uralkodó Ausztriában is. Már most a közös ügyeket közös miniszterek kezelik: közös külí, had-, pénzügyminiszter, akik felelősek, nem valamely birodalmi tanácsnak vagy központi közös parlamentnek, ami a magyar függetlenséggel és a 48-as törvényekkel ellentétben állott volna, hanem a teljes paritásnak megfelelően a két, magyar és osztrák parlament egy-egy bizottságának, melyeket a közösügyek intézés sere és a közös miniszterek ellenőrzésére küld ki a két országgyűlés. E bizottságok az úgynevezett delegációk, melyek évenként, a két országgyűlés székhelyén felváltva gyűlnek össze, a közös miniszterek mindegyik előtt külön tesznek jelentést működésükről s a két delegáció egymással mint két külön egyenjogú fél üzenetek útján érintkezik. Csakis meg nem egyezés esetén gyűlnek össze együttes ülésre, de kizárólag szavazás, nem pedig közös tárgyalás végett. A két bizottság határozatait Magyarországra nézve a magyar, Ausztriára az osztrák felelős minisztérium hajtja végre. A közös költségeket azonban a két állam nem egyenlően, hanem gazdasági erejének megfelelően viseli, a megosztási kulcsot vagy arányt, kvótát a két országgyűlés egy-egy küldöttsége állapítja meg időről-időre. Ugyancsak időleges és kölcsönös alku, minő két jogilag független állam közt szokásos, határoz a vám- és kereskedelmi szövetség, továbbá pénzláb és pénzrendszer közössége dolgában is. Végül még elvállalja Magyarország az államadóságok egy részét is, mire ugyan jogilag kötelezve nincs, de politikai okokból jónak látja, nehogy a súlyos teher alatt Ausztria összeroskadjon s bukásába Magyarországot is belerántsa.

Ezek a kiegyezés főbb rendelkezései. Vegyük hozzá, hogy az államélet mindazon viszonyaiban, melyeknek

közössége külön ki nem mondatott, Magyarország tökéletesen megszabadult Ausztria befolyásától, miután mindezek a felelős magyar kormány és országgyűlésnek rendeltettek alája; hogy a közös hadsereg mellett külön magyar hadsereg, a honvédség állított fel, minő nekünk nem volt 1526 óta;¹ hogy az ország területe helyreállított, Erdély visszakerült az anyaországhoz, a határőrvidék „polgárosított“, a grancsárok magyar állampolgárok lettek s a kiegyezés után tíz évre magyar területen egyetlen exponense sincs többé a régi osztrák összmonarchiának. Ausztria összeszorult az eredeti osztrák provinciákra, Magyarország egysége és függetlensége végkép helyreállt. Ha mindezt végigtekintjük, akkor ismerjük fel Deák kiegyezésének végtelén horderejét.

Valósággal: négyszázéves közjogi történetünknek 67 a tetőpontja. Ausztriával történt egybeházasíttatásunk óta állami függetlenségünk soha nem volt oly reális és biztos, mint a kiegyezési törvény folytán. Deák bölcs méltányossága jobban biztosítja azt, mint győzelmes szabadságharcaink, Bocskay és Bethlen támadásai. Mert közös ügyeink Ausztriával négyszáz év óta folyton-folyvást voltak, de e közös ügyek intézésére minmagunk soha eléggé be nem tudtunk folyni, a közös ügyeket Ausztria és a dinasztia tényleg nélkülünk intézte. Viszont a bécsi kormány a közös ügyeken kívül tiszta magyar ügyeinkre is befolyást gyakorolt, mely alól tiltakozásaink és papiroson maradt törvényeink, még a híres 1790: X. törvénycikk sem tudott bennünket megszabadítani. Egyedül Deák kiegyezése mentette fel belügyeinket Ausztria és az összmonarchia befolyása alól, egyedül az szerezte meg a magyar országgyűlésnek azon törvényes és tényleg gyakorolható hatáskörét, hogy a közös ügyeket Ausztriával együtt mint egyenjogú fél paritás alapján intézze.

A kiegyezés a lehető legnagyobb mértékben biztosítja függetlenségünket. Sokkal inkább, mint 48. A két

¹ Ezt Deák Ferenc után külön kiemeli gróf Andrássy Gyula: *Az 1867-4 kiegyezésről*. Budapest, 1896. 170. 1.

törvényhozás, 67 és 48 közt közjogi szempontból nincs eltérés, csak fokozatbeli különbség. 48 megállott felelőn. Elismerte alaptörvényünket, a *pragmatica* sanciót, elismerte a kapcsolatot Ausztria és Magyarország közt s nem tagadta a tényleg és jogilag fennálló közös viszonyokat, de már ezek rendezésére és arra, hogy reájuk a magyar államnak intézményes befolyást biztosítson, nem maradt ideje. 48 külügyeinket továbbra is osztrák hatóság kezén hagyta,¹ magyar hadsereget törvényes úton, az alkotmányos tényezők közreműködésével nem tudott felállítani, viszont elismerte kötelezettségünket az osztrák tartományok védelme iránt és hajlandónak nyilatkozott az osztrák államadóságokban osztozni, Ausztriával kereskedelmi és vám-szövetséget kötni. 48 elvállalta a terheket és kötelezettségeket, mik a *pragmatica* sanctióból folytak, az egyik alapeszmét, de a másikkal, államunk függetlenségének biztosítására sem ideje, sem ereje nem volt. Állami függetlenségünk egyetlen szankciójának 48-ban a magyar kard éle bizonyult, erős fegyver Ausztria ellen, de a hosszú játszma végén csorba, elgyengült, elégtelen. Békés úton 48-at nem tudtuk végrehajtani, végrehajthatóvá csak akkor lőn, miután a 67: XII. törvény-cikkben kiegészítést nyert. 67 nem egyéb tehát, mint gyakorlatilag lehetővé tett, végrehajtható 48.

A kiegyezés alkotói maguk is tudatában voltak annak, hogy érdemes munkát végeztek, mellyel állami függetlenségünket négyszáz év óta nem látott mértékben biztosították. Midőn a 49-es ellenzék vezére, Madarász József a történeti tények csodálandóan merész elfacsarásával azt állítá, hogy a nemzet a hadügy körében törvényhozási jogát ezer éven át függet-

¹ Lásd erre nézve Réz Mihály: *Magyarország és Ausztria köze jogi viszonya*. Budapest, 1910., ez a könyv Andrásynak idézett munkájával együtt történeti távlat dolgában messze kiemelkedik közjogi irodalmunk egyéb termékei közül. Egyébként a kiegyezés forrásai Kónyi id. nagyszabású művében találhatók meg; döntő szava van Deák két felirati javaslatának és *Adalék a magyar közt joghoz* című munkájának, továbbá Wertheimer Ede nagy *Andi* rássy-életrajzának.

lenül gyakorolta, védrendszeréről függetlenül rendelkezett, de most, a közösügyes törvényhozásban, feladni készült azt, gróf Andrássy Gyula ezt hangzatos frázisnak nyilvánítá, hisz 1526 óta mindig közös volt a védelem, de úgy, hogy a mi hadügyeinkbe Ausztria beleavatkozott, mi azonban az övébe soha.¹ Jogos buszkeséggel jelenté ki Andrássy, Deákkal együtt a kiegyezés nagy alkotója: „Magyarországnak mindig voltak közös ügyei az összes monarchiával; a különbség csak az, hogy 1867 előtt mások intézték ezeket nálunk nélkül és ellenünkre, most pedig mi intézzük közösen azokkal, akiket illet“. 67-et Andrássy nem 48 mellé, de fölébe helyezte, 48 nincs és nem is lesz helyreállítva, mert Erdélyben nem Janku az úr, Fiume nincs horvát kézen, Horvátország nem áll fegyveresen velünk szemben, a nemzetiségi kérdést nem bunkó és kasza kezdi kettévágni, mint 48-ban, országgyűlésünk nem zárándokol az osztrák parlamenthez, hogy attól ne is fogadtassék, hanem paritásos delegációk intézik közös ügyeinket; honvédségünk nem kénytelen védekezni a közös hadsereg ellen, hanem ez utóbbira is megvan teljes és törvényes befolyásunk.² Negyvennyolc szenvedései, az abszolút elnyomás keserűségei ott rezegtek még minden patrióta lelkében s örömmel tölte el a változás, méltánylással Deákék működése iránt. A kiegyezés e történeti távlatát erkölcsi felelősséggel rajzolta meg a nemzet akkori történetírója, Horváth Mihály; szerinte „alkotmányunk negyedfélszáz év óta sohasem nyugodott biztosabb alapon, szabadságunk sohasem bírt annyi biztosítékkal, annyi szabadsággal és függetlenséggel, közösügyeink fölött századok óta sohasem rendelkezhattünk, dacára minden 1790-iki 10-ik féle törvényeknek, s magoknak a 48-iki törvényeknek is ide kell vala fejlődniök, hogy a vésztes belháborút elkerülhessük“. A történetíró, egykor debreceni miniszter, most ünnepélyesen kijelenti: „Ki történelmünket har-

¹ Gróf Andrássy Gyula beszédei, kiadta Lederer Gyula, I. kötet, 346. 1.

² Gróf Andrássy Gyula sátoraljaújhelyi beszámolója, *id. m.* 13., 14. 1.

minc év óta minden irányban behatólag búvárlom, úgy hiszem, teljesen fel vagyok jogosítva határozottan állítani, hogy negyedfélszázad viszontagságteljes küzdelmei után csak most lőnek valahára oly alapokra fektetve közjogi viszonyaink, melyen alkotmányunk s nemzeti függetlenségünk, mennyire ez bennünket, kiszámú és éppen nem kedvező viszonyok közt létező népet okszerűleg megillethet, teljesen biztosítva van olyféle megtámadások ellen, minők azt a múltban minduntalan veszélybe döntötték.“¹

A negyedfélszázéves közjogi küzdelem a kiegyezés alkotóinak óhajta szerint a 67-ies törvénnyel végleges befejezést nyert. Történeti kritikával megállapítható, hogy sem Deák és Andrássy, sem Ferenc József király, sem pedig 67 bármely befolyásos alkotója nem gondolt a hatvanhetes alap megváltoztatására, revíziójára vagy továbbfejlesztésére. 67 az ő szemükben változatlan alaptörvény volt, nem oly ünnepélyes talán, mint a *pragmatica sanctio*, de éppúgy változatlan. Klasszikus kifejezését adja e felfogásnak Andrássy az ő utolsó parlamenti beszédjében, 67-et egyenesen alaptörvénynek nevezvén, melytől sem a magyar, sem az osztrák törvényhozás el nem térhet. E fennálló jogszabályhoz rendíthetlen ragaszkodást ajánl, mi „érdekében van nemcsak Magyarországnak, hanem a monarchia minden népének egyformán; mert csak úgy teljesíthetők az egyes részek kívánságai az egész veszélyeztetése nélkül, ha minden oldalról elismerik, hogy a monarchia alaptörvényei kérdésbe nem hozhatók. Ez volt álláspontom a korona tanácsában és ez álláspontom itt; ennél tovább nem terjedt és nem fog terjedni“.²

Mi sem természetesebb ez álláspontnál. Mert vajjon mi értelme lett volna esztendőkön át küzdeni a megegyezésért, ha e megegyezés csak néhány évre, esetlégnek kitett időpontra szól, s a szenvedélyek tengereben védelem nélkül alámerülhet! Deákék józan

¹ Horváth Mihály nyílt levele a szegedi szabadelvű körhöz. *Szegedi Híradó*, 1868 ápr. 19.

² Andrássy 1871 november 7n beszéde. Lederer *id. m.* II. kötet, 507. s köv. 1.

pillantását ki nem kerülhette, hogy revízió esetén Ausztria sincs többé kötve a mi függetlenségünk elismerésére és hogy ez esetben ismét összbirodalmi tendenciákat fog ellenünk szegezni. Ha mi a kiegyezés lényeges pontjaitól elállunk, megszűnik a megegyezés és újra fellángol az áldatlan küzdelem. Már pedig 67-nek az a célja, hogy a küzdelem örökre elüljön és ne zavarja többé a nemzet békés fejlődését. Itt, ezen a ponton, érintkezik Deák és Andrassy politikai bölcsesége Széchenyi nemzeterkölcsei programjával, mely szerint az Ausztriához való viszonyt nem szabad fenyegetni, nehogy a belőle feltörő láng és szenvedélyek a békét megszakítsák. Nincs benne kétség, Széchenyi lelkes örömmel csatlakozott volna a kiegyezéshez, benne programjának közjogi részét megvalósítva látta volna, Andrassyhoz hasonlóan követelvén, hogy 67 alaptörvény, változatlan és meg nem másítható legyen.

IV. A NEMZETISÉGI KIEGYEZÉS

A közjogi megegyezéssel egyidejűleg úgy látszott, hogy Széchenyi másik programpontja, a baráti viszony helyreállítása a hazai nem-magyar nemzetiségekkel, rövidesen szintén meg fog valósulni. Láttuk, 48 irtó faji harcai nem mentek el a magyarság feje fölött mélyreható benyomás nélkül. És már hallottuk a hangokat, melyek az abszolutizmus idején a nemzetiségekkel őszinte kibékülést követeltek. De a magyar lélek változását mi sem bizonyítja inkább, mint Kossuth újabb magatartása a nemzetiségekkel szemben, mely homlok-egyenest ellenkezik 48 előtti felfogásával.

Az a Kossuth Lajos, kinek iskola és adminisztráció útján magyarosító törekvései Széchenyit a hazafiúi aggodalom legmélyebb örvényébe taszították, az, aki 48-ban érzelmeitől elragadtatva a nemzetiségek képviselőivel legalább is politikátlanul bánt, most, mintha kicserélték volna, azoknak meleg, őszinte barátja lett. A változást 48 tapasztalatai szülték, érthetővé pedig Kossuth lelki konstitúciója teszi, melynek két jellemző vonása van. Egyik, hogy eredeti elhatározását, első lépését mindenben honszeretet, a haza javára törekvés szabja meg; a másik, hogy politikáját e kiindulóponton túl emelkedett fantázia, optimista lelkesedés vezeti. Kétségtelen, Kossuth lelkén, komoly politikai dolgokban, más indítóerő nem uralkodott, mint tiszta és önzetlen hazaszeretet; ha valaki, úgy ő égett testében-lelkében, egész nőies idegrendszerében a magyarságot felmagasztalni, dicsővé és hatalmassá tenni. Politikai irányvételeinek ez az egyetlen hatalmas motívuma, mi

természetesen nem óvhatta meg súlyos tévedésektől. Amint az anyai szeretet sem válik be a gyermeknevelés egyetlen alapelvének, úgy a politikában sem az jár a legbiztosabb úton, ki nemzetét nagyon, legjobban szereti. Kossuth gyakran haragudott nemzetére, de ez csak átfutó érzelem, gyorsan tűnő árnyék volt nap-sugaras szeretetében.

Ő soha nem tudta szívére venni, hogy nemzete elé állva, korholja, szóval és tettel tépdesse és szidalmazza mint Szent Istvántól kezdve Mátyás királyon, a költő Zrínyin, a vértanú Nádasdyn át Széchenyi és Deákiig minden reformátorunk és alkotó emberünk. Kossuth szeretete mindig a jó anyáé volt, ki bálványozza gyermekét s engedi, hogy a kedves fiút szenvedélyei ragadják. És amint az ilyen anya örök optimizmussal kíséri gyermeke sorsát, legyen az bár sikertelenségnek és összeütközéseknek, csapásoknak és megszegyenülésnek végtelen sora, s mindig talál vigasztaló szót, miközben a fiú csapzott haját homlokáról félresimítja, ugyanaz az optimizmus, az örök szeretet az, mi Kossuthot mint politikust szinte meghatározza, definiálja. Kétely és meggondolás nem akadályozzák az úton, melyet hazaszeretet jelölt ki előtte, bizalommal és magasra feszülő lelkesedéssel haladt előre a cél felé, észre nem vévén, hogy talán már örökre letért az irányból, hogy az található lett volna.

Mindez megfigyelhető a nemzetiségi kérdésben úgy az *első*, mint a *második*, 49 utáni Kossuthnál. A négyvenes évek elején hazafias érzése, büszke magyarsága s elvi liberalizmusa elhitették vele, hogy a magyarnak csak akarnia kell, s az ország egész népességét magyarrá teheti iskola és liberális közigazgatás eszközeivel. E meggyőződését meg nem rendítették sem Széchenyi vészt jósló jajkiáltásai, sem a nemzetiségek ellenállása, mely utóbbi pedig eléggé bizonyítja a bennük rejlő önálló vitalitást. Így jött a katasztrófa, vele a fordulópont Kossuth felfogásában, a második Kossuth.

Geniális egyénisége a bukás friss benyomásait már kisázsiai tartózkodása alatt kezdte feldolgozni és hona javára értékesíteni. Kiutahiában 1851-ben készített ma-

gyar alkotmánytervezetében¹ a nemzetiségi kérdést korábbi felfogásával homlokegyenest ellenkezően oldja meg. A doktriner liberalizmus alapelveiből indul ki: népfelségből, szabadságból és szabadságot követelve egyén, család, község, megye számára, javasolja, hogy minden község és vármegye maga határozza meg hivatalos nyelvét adminisztrációban úgy, mint népoktatásban. A községi tanodákat a községek, a középiskolákat a vármegye, csak a főiskolákat rendeli az állam alá. Teljes szabadságot ad az egyházi szervezkedésre. Állandó hadsereg helyett nemzetőrséget rendel, melyet községek és megyék állítanak ki, szerelnek fel s alkalmaznak; a csapattestek e szerint megyénként és nemzetiségenként különböznek, pl. Bács megye magyar, német és szerb zászlóaljkat állít fel, az illető lakosságból, az illető szolgálati nyelvvel. Mindez tisztán a népszavazás liberális elvén épül fel: ha egyik megye vagy község szótöbbség útján oláhnak nyilvánítja magát, oláh lesz benne a közigazgatás, iskola és hadsereg nyelve. Kossuth vérbeli liberalizmusát bizonyítja, hogy e rendelkezésektől örök békét, testvéries frigyesülést remél: „A megoldás e szókban létezik: Szabadság, egyenlőség, testvériség, vagy ha nem, úgy megoldás nem létezik.“ Hiszi egyúttal, hogy tervezete a magyar állam területi egységét minden veszélyen kívül helyezi, mert a kielégített nemzetiségek örülni fognak, hogy a szabadság e honában lakhatnak. Ebben annál inkább bízunk, mert hiszen éppen ez a főcél, melynek érdekében az egész tervezetet fogalmazta. A nemzetiségek kívánságait végletesen kielégíti, hogy azok végletesen, minden erejükkel támogassák a magyarságot függetlenségi küzdelmeiben, az ősi elnyomó, Ausztria ellen. Tervezete végén magyaros naívsággal nyújt békülő jobbot: „Kijelentem nyíltan, a bennem élő testvéri érzelmek egész őszinteségével, hogyha azon polgártársaink, kiknek nyelve más,

¹ Kiadva Irányi-Chassin: *Hisioire polilique de la Révolution de Hongrie 1847—48*. Paris, 1859. I. kötet, 365. 1. *Projet d'organisation politique de la Hongrie la question des nationalités étant prise en considération* címmel. Magyar fordítása Kónyi: *Deák beszédei* V. kötet, 21. 1.

mint a mienk, óhajokat táplálnának, melyek figyelmes kutatásomat kikerülték, az csak onnan származik, hogy azon óhajok nem jöttek tudomásomra. De legyenek kérem meggyőződve polgártársaink, hogy a magyar nemzet feledésbe süllyesztette a hajdani kölcsönös sérelmeket, hogy testvérileg nyújt nekik kezét, s hogy semmikép nem idegenkedik megadni mindent, mit testvér testvértől kívánhat.“

Nagy szavak ezek a magyar nemzetiség radikális védelmezője ajkain, még nagyobbakká teszi őket az, hogy Kossuth élete végéig ragaszkodott hozzájuk. A második Kossuthnak 1851-től haláláig ez a meggyőződése. Megnyilvánul ez a szerbekkel és oláhokkal folytatott tárgyalásaiban. Mikor Klapka tábornok 1859-ben az ő megbízásából Couza oláh fejedelemmel egyezményt köt, ebben kimondják, hogy 1. a magyarok, szerbek, oláhok kibékülnek és régi meghasonlást elfelednek, 2. Magyarország minden lakosa, faj- és valláskülönbség nélkül, ugyanazon jogokat és szabadságokat élvezi, 3. községek és vármegyék autonómiát kapnak, 4. minden nemzetiség maga intézi vallási és közoktatási ügyeit, 5. szerb és oláh ezredek fognak felállíttatni, szerb és oláh vezényleti nyelvvel, 6. Erdély különállása megengedettik, ha lakosai kívánják, 7. a három dunai állam: magyar, oláh és szerb egymással konföderációra lép.¹

Mindez csak pontokba szedése az 1851-i alkotmánytervezetnek. Kossuth nemzetiségi nézetei többé nem változtak, csakis a rendszer nőtt túl az ország határain egy szövetség tervéig, melyet ő az aldunai államok közt akar létesíteni. Ezt a továbbfejlődést lényének alapvonása, az optimisztikus képzelőtehetség szülte. Bár tárgyalásai Couzával és Obrenovicssal pozitív eredményre nem vezettek, bár a magyarországi szerbek és oláhok megmaradtak 48-i álláspontjukon és a magyar haza testéből továbbra is külön nemzetiségi területeket akartak kihalásítani, Kossuth a rideg valóságot, lelke állandó szárnyalásában, itt sem vette észre és szeretettel

¹ Közölve Kossuth *Iratai* I. kötet, 371. 1.

építé tovább a nemzetiségi szövetség, a dunai konföderáció tervét, melytől a francia, olasz, német alliance-ok dugába dőltével egyedül remélte a magyar haza felszabadítását. A magyar függetlenséget már látja kiemelkedni a magyar, oláh, szerb, horvát államok egyesüléséből, már látja a „zsarnokok bukását“, a „vén és korhadt államok“, Ausztria és Törökország szétmállását, hogy helyükbe ifjú államok testvéri szövetsége lépjen. E célból alakítandó a dunai konföderáció, melynek közös, szövetségi parlament által intézendő ügyei lesznek a kül- és hadügy, vám- és kereskedelmi rendszer, pénz-, súly- és mértékrendszer. A szövetség hivatalos nyelvét a közös törvényhozó gyűlés határozza meg, mely a szövetségi tanáccsal együtt váltakozva Pesten, Bukarestben, Belgrádban és Zágrádban fog ülésezni. Erdély lakói általános szavazat jog útján fogják elhatározni, Magyarországnál maradnak-e, vagy pedig mint külön államterület lépnek be a szövetségbe. A magyarországi nemzetiségek mindazon jogokat fogják élvezni, melyeket már az 18514 alkotmánytervezet ígért nekik.¹ Kossuth e konföderációt a legraktikusabb eszmenek nevezte, melyet a „komprehenzív hazafiség az előrelátó státusférfiúi tapintatnak sugallhatott“. Megvalósulása esetén kétségtelenül megszabadultunk volna Ausztriától, de régi, megszokott és talán tágítható lán-cok helyett újra lekötöttük volna magunkat népeknek, melyekről senki sem tudhatta, érettek valának-e egyáltalában szerződések kötésére és megtartására. Hát még ily komplikált, ennyire ideális szerződésekre! Ha nem, úgy gúzsbakötött tagokkal volnánk kiszolgáltatva nekik: egyetlenegy, nemzetiségileg vegyes magyar állam három kompakt szláv- és oláhhal szemben. Kossuth optimizmusa nem vetette fel e kérdést, s ha igen, könnyen megnyugtathatta kétségeit a liberális

¹ V. ö. Kónyi: *Deák beszédei* V. kötet, 42. 1. és Kossuth *Iratai* VI. kötet, 9. 1. [A Dunaskonföderációval kapcsolatban Kossuthnak szociális nemzeti felfogására fontos legújabb kiadott memoárja Mazzinihoz, *Eugenio Kastner*, Mazzini e Kossuth. Firenze, 1929. 24. 1.]

formulával: a Szabadság őseréje ezeken a nehézségeken is bizonyára diadalmaskodni fog.

A dunai konföderáció terve Kossuth bizalmasának, Helfy Ignácnak indiszkrétciója folytán 1862-ben a magyar közönségnek tudomására jutván, országos felháborodást keltett. A nemzet nagy többsége nemcsak a négy dunai állam szövetségének váratlan gondolatát utasítá vissza, de arra is kevés hajlandóságot mutatott, hogy a hazai nemzetiségek helyzetét az 1851. alkotmánytervezet liberális szellemében rendezze. Mivel jól tudta, hogy ily liberális rendezés úgyszemint lesz békében keresztülvihető. Kossuth az idea népszerűtlenségével szemben lehangoló magyarázatokba bocsátkozott, s kijelenté, hogy az ország területi integritása és politikai egysége a határ, meddig elmegy, azontúl minden lépés „hongyilkosság“. Optimizmusa egy pillanatra megsérült; magánnyilatkozataiban éretlennek tartja a nemzetet, mert a konföderáció ideáját nem méltányolja és helyette a némettel akar alkudozni, holott „én... életemet vesztegetem el, hogy neki a forradalomra győzels mes kilátást szerezzek“. Kossuth nemzetiségi politikájának háttere a forradalom, feltétele az Ausztriától elszakadás. A feltétel elmaradván, nemzetiségi politikája sem hozott pozitív gyümölcsöket.

A kiegyezés alkotói a nemzetiségek kérdését a monarchia kereteiben akarták megoldani. Előnyük volt Kossuthtal szemben, hogy otthon lévén, jobban meg tudták ítélni, mi elfogadhatatlan a nemzetre nézve, s mi az, mit ők tekintélyükkel esetleg keresztülvihetnek. A dunai konföderációt elhagyták tehát, viszont az országbeli nemzetiségek dolgát iparkodtak Kossuthhoz hasonló liberális alapon, de a viszonyokhoz alkalmazkodva dűlőre vinni. E törekvés eredménye az 1868. évi 44. törvénycikk, az úgynevezett egyenjogúság törvénye, mely hosszas parlamenti előkészületek után jött létre. Az országgyűlés nemzetiségi bizottságának tagjai fázta a témától, s lehetőleg elmaradoztak az ülésekről. Elmondhatjuk, hogy a törvény egészben véve Eötvös József és Deák Ferenc munkája. Az általános liberális tartalmat Eötvös adta hozzá. Alapelve a középkorias

területi elzárkózással, nemzetiségi kantonok vagy vármegyék alkotásával ellentétben a teljes és tökéletes egyéni és kulturális szabadság. Mindenki szabadon használja nyelvét minden állami viszonylatban, az „ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be“. Községek, törvényhatóságok és egyházi testületek maguk választják hivatalos nyelvüket. Korlátozások a magyar nyelv javára csak az állami igazgatás legmagasabb köreiben érvényesülnek. E korlátozások elvét Deák Ferenc külön javaslatban terjeszté elő, miután a ház Eötvös szövegezésével nem volt kibékülve. Deák javaslata szószerint belekerült a törvénybe, fontossága miatt közölnünk kell:

„Mint hogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is *politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet*, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja; mint hogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzás és közigazgatás gyakorlati lehetősége és a pontos igazság kiszolgáltatásának igényei szükségessé teszik: a honpolgárok teljes egyenjogúsága, minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve a következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni: 1. A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar. A törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiségek nyelvén is hiteles fordításban kiadandók. Az ország kormányzásának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágában ezentúl is a magyar.“¹

¹ A képviselőház *Naplója* a nemzetiségi egyenjogusítási törvény tárgyalásáról. 1868 nov. 24—dec. 1.

Az idézett mondatban Deák az ő lapidáris, sokatmondó modorában egy, a további fejlődésre végtelenül fontos fogalmat fejezett ki: a *politikai nemzetét*. Minden magyar lélekben, lett légyen még oly doktriner, liberális is, élt a meggyőződés, hogy az ezeréves Magyarországnak a nemzetiségi egyenjogúsítás idején is Magyarországnak kell maradnia. Ezt a természetes kívánságot fejezi ki Deák a politikai nemzet fogalmában, ráhelyezkedvén ezzel a történeti fejlődés alapjára. Mert a politikai magyar nemzet, mely az ország összes honpolgárait magában foglalja, nem egyéb, mint egyenes utódja a rendi korszak *natio Hungarica*-jának, mely, mint tudjuk, magában foglalta az oláh és német nemeseket is, de mégsem volt német-magyar-oláh nemzet, hanem csak magyar nemzet. Deák szemében az új fogalom a rendi nációhoz hasonlóan tisztán az állam politikai karakterére, lehet mondani külső meg jelenésére korlátozódik, anélkül, hogy az ország lakosait szabad nemzeti fejlődésükben bármikép is akadályozná. Másszóval: Deák a politikai nemzet fogalmát lehetőleg szűkre szabta és az emberi működések nagy részét a politikai nemzet köréből az egyes népek hatáskörébe utalta. És itt jellemző az ő méltányos liberalizmusára, hogy ezen egyes népek, a magyar hazában élő „különböző nyelvű és nemzetiségi népek“ közé számítja a politikai nemzetet hordozó magyar népet is. Leszámítva az államélet legmagasabb fokait, melyek a politikai nemzet körébe tartoznak, a többi fokon: törvényhatóságoknál, községi és egyházi életben, alsóbbfokú bíróságoknál, a kultúra terein a magyar népnek semmivel nem ad több jogot, mint a nem-magyar nemzetiségeknek. Bizonyítja ezt ismeretes felszólalása a szerb nemzeti színház ügyében 1868 november 14-én, amikor a magyar Nemzeti Színháznak adandó államsegély tárgyalásakor a szerbek az ő nemzeti színházuknak is segélyt kértek. Deák pártolja a szerbek kérelmét. „Mivel én, mondja, az egységes osztatlan magyar nemzetet ismerem el politikai nemzetnek, minden, mi az állam nevében történik, menjen annak nyelvén is. De hogy a színház oly politikai tér legyen, melynél ezen elvet

alkalmazni kelljen, azt nem látom be. Én a nemzeti-ségi kérdésnél sem akarok más elvet követni, mint azt, hogy az állam, mely politikai tekintetben egységes és osztatlan magyar állam, magára a színházra, mint a magyar nyelvet művelő, s egyáltalán művelődési intézetre, egyedül és kizárólag csak egyik nyelvű és nemzetiségű nép számára költsön a közös adókból. Erre nézve én azt gondolom, hogy vagy mindegyikre, vagy egyikre sem.“ Javasolja tehát: ha van pénze az államnak, segíyezze minden nép kultúráját egyenlő mértékben, de ha ennyi pénze nincsen, szüntesse be a magyar kultúra államsegélyét is: „az állami költségvetésből ne adjunk a magunk nyelvéért sem. A műveltségre adakozott és Isten kegyelméből a magyar Akadémia-hoz igen szép összeggel tudott járulni a magyar nemzet. Töröljük ki az egészet (t. i. a magyar államsegélyt), mert nem akarok semmi igazságtalanságot pártolni, még akkor sem, ha belőle hasznot húznánk“.¹

A mai kor elvadult nemzetiségi harcai közt joggal tartjuk Deák e felfogását földöntúli idealizmusnak. Pedig akkor csak magyar becsületesség- és méltányosság-érzet volt, s szó sincs róla, hogy egyedül állott volna. A nemzetiségi vita során hasonlóan nyilatkozott Bartal György, a jogtörténész fia. Szerinte a nemzetiségi érflek ápolása az „államnak közvetlen és sajátlagos rendelkezését soha nem képezheti“, nemzeti műveltséget aprópénzből nem lehet táplálni. „Bírok annyi következetességgel, hogy e részben a magyar nemzetiség ápolására nézve kivételt ne tegyek. Nemzeti intézeteink közül azok, melyeknek célja kirekesztőleg a magyar nyelv és nemzetiség fejlesztése, amúgy is nem az ország egykori adóalapjából keletkeztek, hanem a volt kiváltságos rendek önkényes kivetéseiből s egyesek nagylelkű adakozásaiból és én minden pillanatban kész vagyok inkább lemondani azon csekély állami segélyről, amelyben azok jelenleg részesülnek, semhogy az általam kifejezett elven bármi csekély csorbát látszassam ejteni.“²

¹ Kónyi: *Deák beszédei* VI. kötet, 94. 1.

² Bartal György beszéde 1868 nov. 24-én a *Napló-ban*.

A forma liberális, a tartalom Széchenyies. A nemzetiségi egyenjogúsítás törvénye egészben véve Széchenyi akadémiai beszédének elveit tartalmazza. A Deák köré sereglett művelt liberálisok, sőt, mint láttuk, Kossuth is fenntartás nélkül csatlakoztak az egykor visszautasított programhoz, mellyel Széchenyi annak idején a nemzetnek amúgyis gyér szimpátiáit végkép elvesztette. Ő nagy elégtételt talált volna e törvényben, ha megéri, mégis kétségtelen, hogy másképp fogalmazta volna a szöveget. A törvénynek ugyanis semminemű szankciója nincsen. Eötvös fennkölt szellemé itt elárulta, hogy nem eléggé gyakorlatias, különben számolt volna azon összeütközésekkel, melyek múlhatatlanul bekövetkezendők valának abból, hogy a szabadság elve ilyen feltörekvő, de egymással ellentétes érdekű népek közé dobatott. Ismét a Szabadság mindenható ereje, az emberi jóság és tanulékonyság azok, melyek kedvéért Eötvös idealizmusa korlátokról és büntetésekről, jóvátételről megfeledeznek. „Nekünk e kérdést is a jelen század eszméi szerint kell megoldanunk; e század pedig, hála a Mindenhatónak, a Szabadság százada! És nincs ékesszólás és nincs hatalom, mely minket arra bírjon, hogy a szabad versenynek, a szabadságnak teréről ismét a privilégiumok sáncai közé vonuljunk.”¹ Széchenyi a század eszméjével, a szabad verseny hirdetésével bizonyára nem elégedett volna meg, hanem kényszerítő rendszabályokhoz nyúlt volna a törvény végrehajtása érdekében. Erre pedig annál inkább szükség lett volna, mivel a törvénnyel sem a magyarok, sem a nemzetiségek nem voltak megelégedve.

A képviselőház nemzetiségi tagjai a liberális javaslattal szemben kezdettől fogva elutasító állást foglaltak el. A Mocsonyi Antal oláh képviselőtől benyújtott kisebbségi javaslat a politikai egységes nemzet helyébe hat *egyenjogú, országos nemzetet, történeti országos népséget* akar tételni: magyart, románt, szerbet, szlovákot, oroszot, németet. Magyar csakis a törvényhozás

¹ Eötvös nov. 25si beszéde u. ott

és központi hivatalok nyelve legyen, a magyar korona zászlói mellett a nemzetiségek zászlói is alkalmaztassanak; területi elhatárolást kimondottan nem kíván ugyan, de elárulja, a végcél ez. A vita folyamán Eötvös összegezte a nemzetiségek egymástól eltérő követeléseit — a szerbek kevesebbet kívántak, mint az oláhok —: 1. rae-gyek és törvényhatóságok nemzetiségek szerint kére-kíttessenek ki, 2. minden megyében egy nyelv legyen uralkodó, 3. az ország hivatalai, méltóságai, képvisellete nemzetiségi arány szerint osztassanak meg. Találóan jegyezte meg Eötvös, hogy ez a *cujus regio, illius relU gio* elvnek átvitele volna a nemzetiség terére: az egy-nyelvűnek dekretált megyében a többi nemzetiség el-nyomatnék, minek következése a vallásháborúkhöz ha-sonló véres nyugtalanság lenne. Mindez nem használt; a nemzetiségek *akkor* még nem voltak érettek arra, hogy Deák és Eötvös liberális javaslatában saját fejlő-désük kedvező feltételeit felfedezték volna. Így lőn a nemzetiségi törvény egyoldalú kiegyezés: mi magyarok felajánlottunk és megadtunk mindent, amit csak méltányosság és akkori műveltségünkön uralkodó libera-lizmus szerint kellett, sőt lehetett megadnunk; a nem-zetiségek azonban, kik 48-as és abszolutizmus korabeli tanulásaikat siettek elfelejteni, visszautasíták legjobb-jainknak, Deák és Eötvösnek békülő kezét és passzív rezisztenciával elhagyták a magyar közéletet.

Ezen állásfoglalásuk és makacsul hangoztatott te-rületi követeléseik szükségszerűen növelték a magyar-ságnál az egyenjogúsítási törvénytől idegenkedést. A törvényt Deák személyes tekintélye és a negyvenes évek nemzedékének még élő tagjai hajtották keresztül a képviselőház retortáin. De a vezetők és tömeg közt tátongó örvényt nem sokáig lehetett leplezni. A kép-viselőház nem sokáig türtőzteti magát és nem riad vissza attól, hogy a Nemzeti Színház ügyében magát Deákot leszavazza: a magyar színháznak megadja, a szerbektől megtagadja az államsegélyt. E szavazás rossz ómen volt a nemzetiségi törvény sorsára.

V. A KÖZJOGI ELLENZÉK KIALAKULÁSA

A közjogi és nemzetiségi kiegyezés Széchenyi tanai értelmében előfeltétele volt nemzetünk békés fejlődésének. Ez előfeltételek létrejöttek ugyan, de csak papiroson, a valóságban azonban sem az 1868:44. törvény-cikk meg nem oldá a nem-magyar nemzetiségek problémáját, sem 1867:12. be nem fejezte a nemzet kebelében évszázadok óta dúlt testvérgyilkos közjogi küzdelmet, hanem annak lángjait csak táplálva, még magasabbra növeszté. 67 óta a közjogi harc permanenssé lön és a magyar közélet centrális, minden egyebet háttérbe szorító problémájává.

A hatvanhetedik koronázás külső pompa és lelkesedés dolgában felülmúlt minden mást, mióta csak a nemzet Habsburg-uralkodó fejére tette Szent István koronáját. A lelkesedés, mint nálunk mindig, őszinte volt, a magyar vér keleti hévvel forrott fel öröm és gondtalan bizakodás érzelmeiben, megtalálván végre az elnyomatás keserű évtizedei után a királyt, kinek alkotmányos érzelmeiről és a magyarsághoz hajolt szívé-ről immár tények tanúskodtak. A szívből jövő ünnepelés magában véve is bizonyítja, hogy a kiegyezés egyelőre még csak a nemzet érzéseit, e minden érintésre hangosan rezonáló instrumentumot hódítja meg, nem pedig eszét és higgadt értelmét. A szív pedig, az érzelmei viharának kitéve, változékony; ma még a király és hitvese, a magyarok védangyala uralkodik rajta, de ki tudja, nem veszi-e holnap újra birtokába a régi lakó, kurucálmok fényes istensége, Kossuth Lajos?

Kossuth már a koronázás előtt kibontá a régi köz-

jogi lobogót. 1867 május 224, Deákhhoz intézett nyílt levelében tiltakozik a készülő kiegyezés ellen, mely megfosztja őt a reménytől hazája jövődjére iránt. Szemére veti Deáknak, hogy 48-as és 61-es elveit szögre akasztotta, minden áron békülni akar és a nemzetet a „jogfeladás sikamlós terére“ vezeti. A kiegyezés nem egyéb szerinte, mint Jellasics legszégyenletesebb követelesei megvalósítása, melyeket pedig 48-ban Deák és Eötvös is felháborodással utasítottak vissza. Ő tehát a régi maradt, Deák azonban eltért a 48-as alaptól, mégpedig Bécs kedvéért. „Lassan-lassan lebben a fátyol a Béccseli alkudozások titkairól. Ügy látszik, mindez már kicsinált dolog, s az országgyűlés csak arra van hivatva, hogy a bevégzett tényt regisztrálja.“ így neki csak Kasszandra-szerep jut, de Kasszandrának — mondja — igaza volt!

Deák röviden nyilatkozott. Vádiratnak nevezi Kossuth levelét, mellyel szemben ő, aki mindent nyilvánosan tett és nézeteit senkire rá nem kényszerítette, eljárását nem tartja szükségesnek igazolni. Joggal emeli ki, hogy működését nem a szenvedélyekre, hanem a hideg megfontolásra alapítja. Ez utóbbi előtt csakugyan nem kellett magát igazolnia; a szenvedélyek előtt pedig úgylis hasztalan fáradt volna. A magyar szenvedélyek Kossuthnak voltak ősi birtoka, melyet ő Kasszandra-levelével újra elfoglalt. Az ő lelke a nemzet kollektív lelkével homogén volt s abszolút biztossággal tudta megtalálni a nemzeti tömegekhez vezető utat. Kasszandra-levelében elragadja a kiegyezési mű alkotóitól 48 egész aureoláját és a géniusz természetes mozdulataival teszi azt saját fejére.

Hatvanhéttel negyvennyolcat állítja szembe. Már föntebb láttuk, e kettő közt nem volt ellentét. 48 félbe maradt 67, ez pedig befejezett, kiépített 48. Kossuth maga is tudatában volt e nyilvánvaló egyezésnek. Ő a valóságban 48-at éppoly kevésbé helyeselte, mint 67-et, ő nem volt 48-as, hanem 49-es; 48-at 49-hez képest alacsonyabb fejlődési foknak tartá, melyhez visszatérnünk jogfeladás lenne. Ünnepeles és magánnyilatkozataiból egyaránt kiderül ez. 1861-ben a nemzet békülő hangú-

latával szemben határozottan kijelenti: „Bocsássatok meg barátaim, hogy magamról is szólok. Jogom van hozzá. Életem egy nyitott könyv. Azt tudja Isten s a világ, hogy én nem vágyom semmire, hogy ambíciót nem ismerek. Engem becsületes embernek nem lehet, nem szabad félreérteni. Magamról szólva nem magamról, hanem az ügyről szólok. Nevem elvet, irányt személyesít. Aki engem mond, 1849-et mond. Aki engem megtagad, 49-et tagadja meg.“¹

Nem kevésbé félreérthetetlenül nyilatkozik Klapkával szemben, mikor ez a porosz-osztrák háború alkalmával Bismarckkal tárgyalván, a porosz államférfiútói ha nem is a 49-es, de a 48-as függetlenség — *Vindét pendance si non de 49 dans tous les cas de 48* — biztosítását követelte. Kossuth ezen haragra gerjed. „Ezen én annyira megütköztem — írja a tábornoknak —, ezt elveimmel annyira homlokegyenest ellenkezőnek s a forradalom célját már a kiindulási pontnál annyira kompromittálónak találom, hogy mulaszthatlan körelességemnek ítélem azt ünnepélyesen desavouirozni.“ — „Kérdem tehát önzéstelen, tiszta hazafiúi érzettel Tábornok Urat: egyetért-e velem abban, hogy működésünk célja sem nem 1848, sem semmi más, mint az 1849-é függetlenségi nyilatkozat megvalósítása? és hogy ez a zászló, mely alatt küzdeni fogunk s melyet sem szerencsében, sem szerencsétlenségben meg nem tagadunk? E kérdéssel a cél egysége van designálva; cél-egység nélkül nincs az egyesülésnek objektuma. Én nem kétlem, hogy Tábornok Úr ebben egyetért, mert hiszen ha nem 49-ért, úgy nincs miért forradalmat hazárdirozni.“²

„Boldog Isten, hát miért csináljunk forradalmat, ha 48 is elég eredmény?“ írja egy más, szintén Bismarckkai tárgyaló magyarnak.³ „De már én, ki a függetlenségi nyilatkozatot indítványoztam, s aki a 49-i zászlót

¹ Levele Jósika Miklósnak 1861 dec. 20. Kossuth *Iratai* V. kötet, 124. 1.

² 1866 júl. 5-á levele Klapkához, *Iratai* VI. kötet, 269. 1.

³ 1866 júl. 4-i levele Kis Miklóshoz, *id. m.* 277—79. 1.

két császári hatalom ellenében fennlobogva tartottam, nem fogom soha, soha és semmi körülmények közt ezt megtagadni, még kevésbé fogom valaha oly kombinációhoz kezemet nyújtani, melynél *48-rai lealkuvás* van kiindulási pontul felvéve,“ ... „ha ön a 48 garantírozását tűzte ki a porosz kormányral szövetkezés objektumául, úgy köztem és ön közt éppoly kiegyenlíthetetlen politikai divergencia van, mint köztem és Deák között.“

„Nem nyilatkozom a vélemények felett. Azért, mert valaki 48-as és nem 49-es, igen becsületos ember lehet, mint Deák is kétségtelenül az, de politikailag velem kiegyenlíthetetlen ellentétben áll. Ellentétben, mely minden tranzakciót kizár.“

1866-ban Negyvenkilenc címen ad ki politikai folyóiratot. Ezen álláspontján ő mindvégig megmaradt, a későbbi 48-as párttal soha nem érezte magát azonosnak, sőt keserűen gúnyolódott a törpe nemzedéken, mely 48-ban is képes függetlenséget találni. 49-ben ő a függetlenségi nyilatkozatot, a *pragmatica sanctio* megtagadását és a dinasztia trónvesztését kedvelte, amik később csak forradalom és külső segítség által lettek volna megvalósíthatók. Innen az abszolutizmus alatt folyton növekvő keserősége, mikor hazulról jövő hírhozók a forradalmi szellem hanyatlását jelentik és hogy otthon a forradalmat legföljebb mint „utolsó rosszat“ veszik számításba. A magyarság valóban elfordult 49-től; a függetlenségi nyilatkozat programjával még Kossuth sem gyűjthetett volna magának 67 körül párt híveket.

Ilyen körülmények közt páratlan politikai zseniális volt, hogy Kossuth Kasszandraslevelében és egyéb nyilvánosságának szánt nyilatkozataiban a közösüges kiegyezést nem 49 április 14-én, nem a függetlenségi nyilatkozat nevében támadja meg, hanem 48 nevében, melyet ő maga elvfeladásnak tart, s melyről elismerte, hogy Deák programjával azonos. Kossuth ismerte az ő népét és korlátlanul uralkodott rajta azért, hogy annak időnkénti érzelmeihez csodálatos simulékony-sággal áthasonult. 49 jelszavával elnéptelenítette volna

a kiegyezés elleneinek táborát, míg a 48-as lobogó kibontásával mindörökre tönkretette 67 híveit.

A tömeg 48-at hallott, de 49-et értett. Ezt a sajátos dolgot csak Széchenyinek a zavart és elfacsart ideákról szóló elméletével érthetjük meg. 48-ról a magyar tömegek nem gondoltak többé, hanem — éreztek. A szabadságharc eseményeit értelmük helyett szívükkel és érzéseikkel fogták fel. A harc nagyszerű eseményei, a fiatal honvédsereg romantikus hőstettei, Branyiszkó és Budavára, Bem hadjáratai, majd a nagyszerű halál, az abszolutizmus embertelen bosszúállása, a nemzeti mártírok vére és az életbenmaradtak gyásza mind összeolvadtak *egyetlen* képpé, mely a magyarság ősi kívánságait, le nem bírható függetlenségi érzését eleven, életpompás színekben ábrázolta. Az egyszerű emberek százazrei számára 48 a primer nemzeti érzésnek adekvát kifejezése volt. 48-at csak csodálni és szeretni, keserű sóvárgással visszasírni lehetett, de hozzá józan hidegséggel közeledni, akadékoskodó kritikával szétboncolni nem. Hiába tiltakozott még oly tüneményes egyéniség is, minő Andrássy volt, az ellen, hogy a közjogi ellenzék nevezze magát 48-asnak, holott mi, Deákípartiak vagyunk az igazi 48-asok, — ezt a nemzeti tömegek meg nem értették és el nem fogadták. És hiába magyarázta Deák az ő meggyőző világosságával, hogy 48-ban mint csirában benne volt az egész palánta, az egész 67-es közösügyes rendszer közös minisztériumával és delegációival együtt: az ő egyéniségét is lebírta az ősi érzelem, mely a Duna és Tisza síkjain évszázadok óta uralkodott a lelkeken. Deák és Andrássy érvelése csak az iskolai műveltségre hatott, azokra, kik történeti események részleteit és közjogi finomságokat fölfogni képesek voltak. A tömegekről a felvilágosítások hatástalanul pattantak vissza. 48 megmaradt a magyar függetlenség gyűjtőlencséjének, mely magában egyesíti Bocskai és Bethlentől Rákóczin át Kossuthig minden nemzeti hősünk fogalmát, magában foglalja a teljes nemzeti autonómiát és mindazon szénvedélyeket, melyek Bécs százados nyomása alatt bennünk kifejlődve végül kurucos németgyűlöletben érték

el tetőpontjukat.¹ 48 szabadjára ereszti a nemzeti indulatokat, s ezzel végső kifejlődésében maga is átalakult 49-cé, csak a neve marad 48.

A kormányzónak csak a kezét kellett kinyújtania, s máris elragadta a kiegyezéstől a népszerűséget, a tömegek szívét. A kiegyezés hívének nem maradt meg más, mint a gondolkodó rész, a művelt középosztály, továbbá azon elemek, melyekre a kormánynak befolyása lehetett. Azaz főként az egész alacsonyműveltségű nemzetiségi területek, míg a Duna-Tisza magyar vidékei kezdettől fogva kiegyezésellenes hangulatot tanúsítottak. Egyelőre azonban ez a megoszlás csekély befolyással volt a parlamenti pártviszonyokra, mivel a választási jog földbirtokhoz kötött korlátozásaival a kisebb parasztság és a zsellérek tömegeit kizárta a politikai életből. A 48-as pártnak eleinte alig van parlamenti híve, tagjai csekély faj súllyal bíró egyéniségek, vezetőjük Madarász József, kinek forradalombeli szereplése még sokkal frissebb emlékezetben volt, sem hogy nagyobb tekintélye lehetett volna.

A parlamentben a közjogi szakadást tulajdonképpen nem is a 48-as párt, hanem azon férfiak hozták létre, kik a 674 országgyűlésen Deák felirati javaslatával szemben a radikálisabb határozati pártban tömörültek. Vezérük gróf Teleki László halála után Tisza Kálmán és Ghiczy Kálmán lett. A 614 országgyűlésen még nagy volt a hatalmuk, kicsi híja, hogy le nem szavazták Deák felirati javaslatát. Később azonban, 66—67-ben, Deák békülékeny politikája már oly sikereket mutathatott fel, melyek előtt a képviselőházi többség, szinte kizárólag a műveltebb középnemesség tagjai, el nem zárkozhatott. Tiszának kurucosabb iránya így nemcsak kisebbségbe jutott a kiegyezést előkészítő bizottságokban és a képviselőház plénumában, de a kiegyezési törvények létrejövése után egyszerre csak azon vette

¹ Bizonyítéka ennek azon közismert tény, hogy 48-asaink, a csekély műveltségűek, kinnél a politika hamisítatlanul érzelem volt, kivétel nélkül németgyűlölők voltak, holott 48-ban a németység, a frankfurti Pál-templom parlamentje volt jóformán egyetlen barátunk.

észre magát, hogy még határozottan körülírt programja sincsen.

A párt baloldalnak hívta magát, a 48-as szélballal szemben, s programja egyelőre abban állt, hogy a ki-egyezéses Deák-párt politikáját ellenezte. Ebből konkrét esetekben mulhatatlanul belső ellentétek szármáztak; így szakadt ketté a párt már 1868 elején a delegációk miatt: Tisza-Ghiczyék hajlandók résztvenni a delegációkban, Jókai Mór és a lapja, a Hon körül csoportosuló kisebbség nem. A párt ugyan csakhamar ismét egybeforrt, de a szakadás világossá tette, hogy a baloldaliság még nem elég pártprogramnak, ezért terjeszté elő 1868 március 17-én Tisza Kálmán Nagyváradon az úgynevezett bihari pontokat, melyekből az országos balközéppártnak — ez lön a hivatalos kifejezés — 1868 áprilisi hivatalos programja készült.² Eszerint a pártalakulás célja az alkotmányos előhaladás és az osztálygyűlölködések által fenyegetett társadalmi rend fenntartása — ez szól a 48-asok földosztó propagandája ellen, mely, mint láttuk, az alföldi parasztság közt véres jeleneteket okozott; célja még egyúttal „hazánk függetlensége és alkotmányossága kellékeinek részint megtartása, részint alkotmányos úton visszaszerzése“, — ami viszont annyit jelent, hogy e kettős feladatnak a Deák-párt nem tud eleget tenni. Pozitív követelmények: a delegációk és közös minisztériumok megszüntetése, magyar hadsereg felállítása, pénz- és kereskedelmi ügyeink függetlenítése és hazánk törvényes függetlenségének „diplomáciai elismertetése“. „Az ezen célból egyesült párt — mondja a pártprogram — határozottan fog a kitűzött irányban haladni, de higgadtan fogja megválasztani működésére az időt, az alkotmányos eszközöket, kerülve mindazt, mi ingadozásra lenne magyarázható, de kerülve oly izgalmak előidézését, melyek az alkotmányos küzdelmet lehetetlenítik és hazánkra nézve veszélyesekké válhatnak.“³

¹ V. ö. (Toldy István) *Öt év története*. Pest, 1872.

² Kónyi: *Deák beszédei* V. kötet, 356. 1.

³ Ez a programra több-kevesebb változtatással megmaradt a balközép egész életén át s 1872-ben (v. ö. *Hon* jan. 21-i számát)

A Tisza-párt tehát programjában a két szélsőséget akarja egyesíteni: Deák békés, alkotmányos fel fogását, higgadt harcmódozát és a 48-asok közjogi követéléseit. Közös minisztérium, delegáció, gazdasági és hadiközösség megszüntetése felborítaná a kiegyezést és új paktumot tételezne fel a király és nemzet között. Hogy ez akkor békés úton teljességgel lehetetlen volt, a vak is láthatta azon nehézségek után, melyeket a kiegyezési tárgyalások okoztak. A balpárt programja tehát kivihetetlen volt, s benne rejlett már csiraként az elvtagadás, a közjogi program szögreakasztása. Tiszának e felemás program miatt már akkor őszinteség hiányt vetettek szemére — ítélezésre sem elég egyéni adatunk, sem alkalmunk nincs itt —, de a helyzet tisztább lett volna, ha elfogadja Deák kiegyezését már akkor, nem pedig hét év múlva, vagy pedig nyíltan csatlakozik Kossuthhoz, kibontja a 48-as zászlót 67 ellen, s ezzel a Madarász-féle felelőtlen politikusoktól elveszi a népszerű jelszót, lét joguk egyetlen alapját.

A balközéppárt hasznát nemzeti életünkre sokan abban látják, hogy komoly ellenzéke lévén a Deák-párti kormánynak, ennek lehetővé tette, hogy a bécsi centralista törekvéseket az ellenzék hatalmára hivatkozva visszautasítsa. Lehet, hogy ez valóban így volt. De másrészt kétségtelen, hogy a kormánynak és kiegyezésnek aránytalanul nagyobb kára származott a balközéppárt működéséből, semmint haszna. Tisza Kálmán pártja pusztán létezésével akadályozta a közjogi szakadék betemetését és újból megbizonyította, hogy ez országban elég a meglevő viszonyokat tagadni, a produktív munka árán elért eredményeket visszautasítani, s ilyen tisztán negatív programmal *lehet* pártot, hatalmat, népszerűséget szerezni. Veszedelmes tan, annál veszedelmesebb, minél komolyabb emberek bizonyítsák példájukkal. A balpárt nem az alföldi tömegekre támaszkodott, hanem a vármegye nemesi közönségé-

hivatalosan proklamáltatik, mint az országos baloldali párt programja.

nek vagyonosabb rétegeire. A vidéki nemesség az, melyből Tisza és Ghiczy Anteusként újra meg újra erőt merítenek. Így, amikor a képviselőházban a közös-ügyes törvényjavaslatnak többsége mutatkozik, áteszik a harcot a vármegyébe. Tisza Biharban, Ghiczy Kornél romban terjesztik elő indítványukat a közösüggek ellen s a vármegyék sietnek „hazafiúi aggodalmaikat“ dekretálni s ezzel a törvény szerint beleavatkozni. A balpárt ugyan ezzel sem akadályozta meg a 67-es törvényeket, de egyszersmindenkorra prejudikált a közigazgatás reformjának, mert a vármegyék ismét az alkotmány erős bástyáinak bizonyultak, melyek még akkor is harcolnak alkotmányért, mikor az erkölcs-
 len országgyűlés már rég eladta a nemzet jogait. E régi és hibás nézetet Tiszáék juttatták ismét becsülethez.

Még veszélyesebb következkésekkel járt a balpártnak időleges együttműködése a 48-as szélső ballal. Bár a két párt egymással rendesen hadilábon állott, mégis együtt voltak, valahányszor arról volt szó, hogy a Deák-pártot és a kiegyezést támadják. E vállvetett küzdelem dicsősége inkább a szélső balnak, mint a balközépnek kamatozott. Az évről-évre megújuló budget-, újoncozási, honvédelmi vitáknak szinte egyetlen anyaga a kiegyezési hiányok leleplezése volt, amely munkában a szélső balt taktikai vagy alkotmányos tekintetek nem kötötték s így a balpártról hangzó kritikát hazafiúi elkeseredésben és túlzásokban könnyedén túlszárnyalhattá. A parlamenti tárgyalásokból így mind hatalmasabban emelkedett ki a 48-as ideál; a balközép művelt emberei, jobb meggyőződésük dacára, ezen ideál hordozóivá váltak. A parlamenti műsoron ismét az ősi színjáték szerepelt: a Jó és Gonosz harca, Ausztria és a Nemzet örök küzdelme 48 és 67 formáiban. A balközép statisztaként segédkezett 48-nak, melynek harsonása, ellenállhatatlan ékesszólással, zseniális felelőtlenességgel a száműzött Kossuth volt. A kiegyezés ellen használt parlamenti fegyverek az ő fegyvertárából, az ő nyílt leveleiből valók. A ceglédi népkörhöz intézett nyílt

levelében¹ megmondja, mit akar a 48-as párt. „Akarja, hogy Magyarország, a régibb törvényeket nem is említve, az 1723:1., 2. és 3., az 1790: 10. és az 18484 törvénycikkek értelmében őt megillető függetlenséget, az önálló kük és hadüggyel együtt, békés és alkotmányos úton visszaszerezze, ez lévén állami létele és szellemi s anyagi felvirágoztatásának egyik előfeltétele. Akarja, hogy a haza polgárai születés, vallás és nemzetiségre való tekintet nélkül egyaránt szabadok és jogokra nézve egyenlők legyenek, nemcsak a szellem holt betűiben, hanem a valóságos életben is. Akarja végre, hogy a haza polgárainak úgy szellemi, mint anyagi jóléte a törvényhozás és társadalmi élet mezején előmozdíttassék.“ Kossuth ezt a programot is a magyarság lelkéből vette, hisz nem volt és nem lesz magyar, ki mindezt nem akarná. De mindezt az akkori viszonyok között, a nagy bajjal *tető alá* hozott kiegyezés után azon hirtelenében s még hozzá „békés és alkotmányos úton“ megvalósítani csak az remélhette, aki utópisztikus politikát űzött.

Deák programja a valóság talaján állva, gyatra homokbuckákban is megbotlott, mialatt a 48-as program szabadon lengett az utópisztikus magasságokban és nevette a földönkúszók köznapi nehézségeit. A küzdelem tehát egyenlőtlen volt.

¹ Ez a Bobory Károlyhoz címzett levél, megjelent a *Magyar Újság* 1870 március 164 számában, reá ez a lap állandóan mint pártprogramra hivatkozik.

VI. A HATVANHETES KORMÁNYPÁRT

Kossuth Lajostól származik az a kitűnő megfigyelés, hogy Deák Ferencnek békülő politikájához az ország többségét egyedül 61-i ellenzéki szereplése hódítja meg. Mint tudjuk, a 61-es országgyűlést az összmonarchia elvéhez akkor még görcsösen ragaszkodó fejedelem haragjának nyilvánításai közben oszlatta fel s ezzel a békülés reménye egyelőre dugába dőlt. Az országgyűlés 48-hoz ragaszkodását Deák fejezte ki, mint a nemzet ellenállásának igazi reprezentánsa, magára vonván a bécsi kormány és az uralkodó neheztelését, de megszerezvén egyszersmind oly széleskörű tömegek simpatíáit is, melyek egyébként az ő méltányos, erkölcsi alapokon nyugvó politikájához nem tudtak volna felemelkedni. „Deák bálványa az országnak — írja 1862-ben az emigránsoknak egy itthoni megfigyelő¹ —, soha oly magasan nem állott senki újabb időkben az egész nemzet előtt, mint ő, a páratlan. S ha látnád, hogy a határozati pártbeliek hogyan csúsznak-másznak előtte. S ne higgye senki, hogy Deák tágítani fog. Ott fenn Bécsben, kivált a magyar kancelláriánál (— hol a 47-esek, a 48 előtti Magyarország hívei ültek —) haragusznak reá, hogy ő, ki most diktátori szerepet játszhatna az országban, sem nem szól, sem nem mozdul, sem nem tesz semmi avance-ot, a kiegyezésre. Őt emiatt valószínű calamitásnak nevezik.“ Ami Bécsben kalamitás, az itthon bálvány és dicső tekintély, így volt ez mindenkor az osztrák-magyar vegyesházasság idején.

¹ Hajnik Pál levele Kis Miklóshoz. Kónyi: *Deák beszédei* V. kötet, 46. 1.

A nemzet életvágya, függetlenségi törekvése most Deákban testesült meg, így jutott ő a népszerűség azon fokára, melyet korábban sem ő, sem Széchenyi el nem érhettek.

Deák befolyása és erkölcsi súlya az a tőke, melynek kamataiból a kiegyezés pártja az első években éldegél. Mellette még Andrásynak nagyúriasan hódító egyénisége jött számításba, továbbá Eötvös Józsefnek és a negyvenes évek még néhány vezéregyéniségének szelídebb s mind kisebb kört megvilágító fénye. A kezdet nehézségein a pártvezérek személyes tulajdonai segítették át a közösügyes pártot, mely nem csekély támaszt talált még azon népszerűségben is, melyet a koronázás ünnepi ténye szerzett és növelt lobogó lelkesedéssé Ferenc József és királyi neje számára. De sem tekintély, sem népszerűség nem tart örökké, a szalmlángok magyar földjén pedig legkevésbé. A közösügyes palánta meggyökerezéséhez állandó melegre volt szükség, melyet a parlamenti életben jól szervezett párt s átgondolt, vonzó erőre képes program hozhatott volna létre. Sajnos, ez mind a kettő elmaradt.

A Deákipárt mindvégig szervezetlen tömeg, aminővé a véletlen alakítá születésekor, a hatvanegyes országgyűlés felirati vitája alkalmával. Vezetője a miniszterelnök, miután Deák a neki felajánlott formális vezető visszautasítá. Ő a háttérben, a kulisszák mögött tanácsal szolgál, a képviselőházban tekintélyével fedezi a kormányt, de aggkor és betegség szemlátomást elhatalmasodnak rajta. Egyébként is úgy látszik, mintha életének nagy munkáját, a kiegyezést létrehozva, a nála szokatlan energiafejlesztésre visszahatás állana be, mint a negyvenes években, mikor még élénk kötelességtudása sem tudta őt az események passzív szemléletéből kimozdítani. A párt névtelen többsége, az új nemzedék tagjai, úgy politikai belátás, mint erkölcsi elfogás dolgában messze hátramaradtak az öreg vezetők előkelő egyéniségétől, miből természetesen konfliktusok származtak, így például a szerb színházügyben, mikor a párt Deákot és a józan vezetőket egyszerűen leszavazta. Hogy Deák az ilyen összeütközésektől harc

nélkül visszavonult, s a teret átengedte a feltörekvő nemzedéknek, ezt egyedül az öregkor kézlegyintő bölcsessége, testi bajok és egyéniségének alapvonása: a hiábavaló küzdelemtől, a csak-azért-is-től vonakodás magyarázzák. Így érthető, miért oly kevés a Deák-párt arculatján a valóban deáki vonás és miért válik belőle rövid idő alatt oly képződmény, mely a *második* liberális nemzedék valódi típusának tartható.

A párt programja a közösügyes kiegyezés fenntartását és általános liberális elveket foglalt magában. Gróf Andrássy Gyula 18674 miniszterelnöki bemutatkozásakor szinte kizárólag közjogi programot ad. Politikájának célja „Magyarország alkotmányos függetlensége és önállóságának biztosítása, a birodalmi kapcsolat hű megőrzése mellett“. Teendői: újonc és adó biztosítása, helyhatósági önkormányzat, a sajtószabadság helyreállítása.¹ Kultúra és gazdasági programnak nyoma sincs. Pedig most, az alkotmányos élet helyreállítása, a közjogi kérdés megoldása után szinte maguk-tói tolulnak elő az évtizedes homályból Széchenyi reformeszméi, anyagi és szellemi műveltségünk helyreállítást és új megalapozását célzó töméntelen gondolatjai. Belőlük az új kormánypárt programjában, egy nem sok, annyit sem találunk. Az új párt nem követője Széchenyinek, hanem liberális és mint ilyen, buszkén vindikálja magának, hogy a negyvennyolc előtti reformpártnak, a liberális ellenzéknek ő az egyenes utóda, nemsokára felveendő a szabadelvűpárt nevet is. A hatalomra jutott, egyedül uralkodó párt Széchenyi termékeny ideái helyett a doktriner liberalizmus jelszavai után nyúl, melyekből a forradalmi lelkesedés tüntével, az élet hétköznapi szürkességében mindinkább elvész a tartalom s átveszi uralmát az üresen kongó frázis.

Liberális világnézet dolgában az ellenzék nem maradt el a kormánypárt mögött, hisz vezére Kossuth, az igazi, a legnagyobb liberális volt. Ilymódon kormánypártot és ellenzékét egyesegegyedül a közjogi kérdés vá-

¹ Lederer: *Andrássy beszédei* I. kötet, 201. 1.

lasztá el egymástól, amelyben, mint tudjuk, az ellenzék népszerű, a Deák-párt népszerűtlen programot volt kénytelen vallani. E kedvezőtlen helyzetből egyedül hatalmas gazdasági, szociális és kultúrprogramm segíthette volna ki, ilyenek felállítása és megvalósítása egyedül vette volna el a közjogi ellentét élet, előbbutóbb szétbomlasztotta volna a közjogi pártszervezeteket és lehetővé tette volna az országnak új világnézeti alapokon való differenciálódását. Egészséges pártalakulásnak, egészséges parlamentarizmusnak, melyben a pártok angol minta szerint egymást felválthatják a kormányban, ily összefoglaló, a nemzeti élet minden terét újra szabályozó program volt az előfeltétele.

A Deák-párt alapvető hibája volt, hogy erőteljes, aktív fellépésre alkalmas programot nem nyújtott, sőt még liberális intézményekről és reformokról sem beszélt s így a parlamenti iniciatívát átengedte az ellenzéki pártoknak. Pozitív cselekvés helyett lusta tömegként várta be az ellenzék: szélbal és balközép támadásait, melyekben ez természetesen a közjogi kérdés népszerű fegyvereit forgatta. A parlamenti élet ilymódon szinte kizárólag közjogi problémák tárgyalásából és a gépezet köznapi zakatolásából adódik: kérvények, újonc, adók, napi szükségletek, vasútkoncessziók, hitelügyek morzsolódnak le, de országos visszhangot a közjogi problémák, a közjogi botrányok keltenek. Közvetlen a koronázás után országos izgalmat támaszt Tisza Kálmán javaslata, mely szerint a 48-as honvédeknek nemzeti ajándék adandó, amit az ellenzék a király ellen, a koronázási ajándék pendantja gyanánt használ ki. Hasonlóképen országos izgalmak származnak Heves vármegye és Eger város magatartásából, mikor ezek a törvényhatóságok Kossuthnak váci levelével szolidárisnak nyilvánítják magukat s az ebből keletkező bonyodalmak során tisztán politikai ügyben ellene szegülnek a kormánynak. Ez ügyben napokon át a legnagyobb elkeseredéssel folyik a parlamenti vita, Deák többször, Eötvös József egy ülésben négyszer is kénytelen felszólalni a kormány védelmére az ellenzéki indítványok és interpellációk tömegével szemben. Egy józan ész-

járású képviselő, Besze János, Kossuth egykori híve, találóan jellemezte e haszontalan vitákat: „Uraim, sok a teendője az országgyűlésnek; a nép érdekeiért még nagyon keveset tettünk. Csak terhek elvállalásáról gondoskodtunk, s azalatt, míg az idő halad, a nép érdekei nem igen tárgyalatván, a bizalmatlanság konkolyai elhintetvén országszerte, midőn már a városokban is így kezdenek nyilatkozni (— mint Egerben a lázongók —), s a minisztérium szigorú kötelességében eljár és ezt jelenti, afölött tanácskozni, hogy kielégítőié vagy nem kielégítő a felelet és a dolgot akkorra halasztani, mikor még egy képviselő ígért indítványát majdan jövőre be fogja adni, ezt én nem értem.“¹ Hogyan is érthette és helyeselhetette volna józan ész és hazafiság a közjogi harc e modern parlamenti csiráit, melyekből azóta a házszabály vitáknak, technikai obstrukciónak, parlamenti őrségnek egész rendszere fejlődött ki.

Az ellenzék két árnyalata egymással versenyezve használt ki minden alkalmat, mikor a Deák-párt állítólagos jogfeladását, honáruló paktálását az ország színe előtt kipellengérezhette. E célra jó volt bármely kifejezés, mely a 67: 12. törvénycikkből, a közösség fennállásából következő, a kiegyezéshez hozzátartozott s min a magyar országgyűlés a kiegyezés tartama alatt önállóan nem változtathatott. Közös költségek, közös hadügyminisztérium, közös kapcsolat s egyéb ily kifejezéseknél évről-évre elkeseredett viták folynak és már akkor elmondatik mindaz, amit 67 ellenzői és védelmezői a következő félszázadon át jobb ügyre méltó kitartással ismételtettek. Tisza Kálmán már az első budgettárgyalásnál javasolja, hogy *közös költségek* helyébe az „ország állami szükségleteinek fedezése“ tétessék, mire Deák maga válaszol, megmagyarázván, hogy a *közös költségek országgyűlésileg* szavaztatnak meg, tehát Magyarország pénzügyi szuverenitását a kifogásolt szó nem sérti, következőleg közjogi sérelemről szó sem lehet. Mindamellett az ellenzék tovább követeli az

¹ Besze János beszéde 1867 október 30-án a képviselőházi Naplóban.

átkos közös szó törlését, úgyhogy végül Andrássy kénytelen a bizalom kérdését felvetni és a Deák-párttal az ellenzékét leszavaztatni.¹ Ez történt 1867 tavaszán; 1868 elején megalakulnak a közös minisztériumok, melyeknek közös címe annyira sértette Tisza Kálmánt s íme, most csakugyan nem közösnek, hanem birodalmi-nak nevezik magukat. Nosza elő az újabb panasszal, most már a *birodalmi* ellen a *közös* érdekében! Tiszáék bejelentik, hogy „az 1867: 12. törvénycikk megsértett azáltal, hogy a közös miniszterek az ezen törvénnyel és Magyarország önállóságával meg nem férő birodalmi miniszter címét vették fel“. Megint Deáknak kell síkraszállnia s zseniális egyszerűségével hozni világot ez összezilált, elfacsart ideák között. A kérdés pozitív tartalmatlanságát s vele az ötvenéves közjogi címküzdelem értelmét találóan jellemzik szavai: „Már pedig, bocsássanak meg, tisztelek, becslök minden meggyőződést, hanem azt sohasem fogadhatom el, hogy Magyarország önállása, alkotmánya és ezzel együtt létele legyen veszélyeztetve azáltal, ha a közös miniszter magát birodalmi miniszternek nevezi.“²

Mi egyéb ez, mint a józan ész, az értelem hangja, melyet egy emberöltővel előbb Széchenyi hangoztatott! De amint Széchenyi propagandája sem hatott el az országban máshova, mint az aránylag csekélyszámú kiművelt emberfők közé, hasonló korlátok zárták el Deák mérsékletét is a nagy tömegek előtt. A lelkesedés elültévei, a koronázás és kibékülés fénypompás képei elhalványodtával, miután a vezéregyéniségek is visszavonulóban voltak — Andrássy 1871-ben Bécsbe ment közös külügyminiszternek, Eötvös József ugyanez évben meghalt, Deákot betegsége erőtlenné —, a Deák-párt híveinek köre a vagyonos, tehát rend- és békeszerető, műveit osztályokra szorult össze. Vele tartottak a közép-nemesség még el nem hanyatlott rétegei, főképp a nemzetiségi vidékeken, hol a nem-magyar nemzetiségek fenyegető erőgyűjtése napi megfigyelés tárgya volt s az

¹ Lederer *id. m.* I. kötet, 206. 1.

² Kónyi *id. m.* VI. kötet, 75. 1.

ottani magyarságot Deák előrelátó, bölcsen békülékeny politikájára fogékonyra tette. A felvidéki nemesség szinte teljes számban Deák-párti volt; egy kortárs nézete szerint: könnyű az Alföldön szélsőnek lenni!¹ Deák-párti volt a katolikus klérus, melyet Deák és Eötvös katolikus közéleti tevékenysége, meg ősi lójalitása vont 67 mellé; Deák-párti volt az írók és költők többsége, az Akadémia és Kisfaludy-Társaság körei, hol a negyvenes évek békés irodalmi fellendülését akarták újra elővarázsolni; Deák-párti volt a magasabb hivatalnoki kar, a bírák — ekkor még többnyire nemesek —, valamint a vagyonos zsidóság, mely a 48-as törvényhozásnak földbirtokfelszabadító, kereskedelmi és ipar szabadságot statuáló rendelkezéseiből kezdett immár hasznot vonni. Egyszóval Deák-párti volt mindenki, kinek újabb zavarok esetén félteni és veszteni valója volt s aki magasabb műveltségénél fogva Deák koncepcióját megértve, békés fejlődést óhajtott.

Mindez azonban távolról sem volt elegendő képviselőházi többség biztosítására, még oly szűkkörű választói jog mellett sem, mely az 1848 és 49-i törvények értelmében szinte kizárólag ház- és földbirtokhoz, vidéken legalább egynegyed úrbéri telekhez volt kötve s ilymódon a zsellérek, uradalmi cselédek, ipari munkások és segédek százezreit kizárta a politikai tevékenységből. A kiegyezési országgyűlésen a Deák-párt hatalmas többséggel rendelkezett: a közösügyes javaslatot 257 szavazat fogadta el 117-tel szemben, az első budget-javaslatnak pedig 317 többsége volt 18 ellenzékiei szemközt. Ez a parlament még a közösügyek megállapítása előtt gyűlvén egybe, régebbi korszak maradványának tekinthető, míg az újabb képviselőházak összetételét már a népszerűtlen kiegyezés szabta meg. 67 óta a Deák-párt csak az értelmiségi osztályokra támaszkodhatott, sőt a vármegyék is kisiklottak befolyása alól és Tisza Kálmán és Kossuth izgatásainak termékeny talajává váltak. Ilyen helyzet szülte a kiegyezési

¹ II. Kákay Aranyos (Ábrányi Kornél): *Tisza Kálmán, politikai életi és jellemrajz.* 1878. 100. 1.

korszak legrútabb hidróját, a mindenkori kormányoktói kiinduló korrupciót s vele együtt a protekció rendszerét. Alkotójának a közvélemény gróf Lónyay Menyhért miniszterelnököt tartá, ki az 18724 választásoknál először alkalmazta rendszeresen a hatalmi nyomás és vesztegetés eszközeit. A vád kétségtelenül méltánytalan, mert a parlamentáris kormányforma e kinövéseiért egyes ember nem, csak viszonyok tehetők felelőssé, melyek romlott légkört árasztanak ki magukból, a korrupció kifejlődésére kedvezőt. E romlott viszonyokat azon körülmény hozta létre, hogy a kiegyezéssel szemben a tömegek hangulata ellenséges volt, viszont a kiegyezés radikális felbontására, a forradalom megújítása sara sem mutatkozott semminemű hajlandóság. A nemzet nem akart kiegyezést, de nem akarta azt sem, mi a kiegyezés megszüntetésének következménye lett volna: újabb harcot Ausztriával és a dinasztiaival. Ebből származott a kormány állandó kényszerhelyzete: fenntartani a 67-es kiegyezést a nemzet ellenére is, minden kínálkozó eszköznek felhasználásával. Felelősséget érző kormány másként nem tehetett, mert nem tehetette ki újabb konfliktusnak a magyarságot, mely ez esetre eleve is semmi áldozatkészséget nem tanúsított. Többségszerző eszköz volt elsősorban a közigazgatási gépezet befolyásolása kinevezett államtisztviselők, sőt törvényhatósági, vármegyei hivatalnokok útján is, mely utóbbiakra a kormány az autonómia megkerülésével a főispán által gyakorolhatott nyomást. A választások érdekében a megyei nemességet is szervezni kellett; itt elég volt egyes befolyásos egyéneket megnyerni, akik aztán rokonság, sógorság, atyafiság, konnexiók által egész vidék közösügyes hangulatát biztosították. Persze e középirtokosokat lehetőleg szilárd kapcsolatokkal kellett a kormányhoz láncolni. Erre szolgált többek közt a képviselőség, mely a vármegyék földjén a törzsökös nemesi családok sarjain kívül alig állt másnak nyitva. Viszont a nagynehezen összehozott parlamenti többséget is biztosítani kellett, nehogy az ellenzék kíméletlen támadásai alatt, népszerű program nélkül szétfolyjon, elbomoljon. Errevaló volt a szintén

Lónyay idején fellendült úgynevezett közgazdasági tevékenység: a hetvenes évek beteges „gründolási“ korszakában gombamódra szaporodó ipari és kereskedelmi vállalatok, részvénytársaságok igazgatósági helyei, felügyelő tagságai, melyeket a liberális államhatalom árnyékában növekvő kapitalista vállalatok természetesen a kormánynak tetsző egyénekkel töltötték be. A korrupció mély csatornákon ömlött be a társadalmi és gazdasági életbe: politikai célból adattak vasútconcessziók olyan vidékeken, hol a gazdasági élet még semmi szükségét nem érzé a világforgalomba kapcsoltatásnak; vasútvonalak épültek csodás görbeséggel, minek egyetlen indító okát valamely kormánypárti birtokos személyes érdekében találhatta meg a beavatott. Egyes ily üzletek, melyekben a vezető körökhöz közelálló tömegei voltak érdekelve, országos feltűnést és országos botrányokat keltettek, így a határőrvidéki erdők ügye, a keleti vasút s egyebek.

Feltűnés és botrányból ritkán következett tisztulás. A közvélemény éber kritikusaiknak, mikor a korrupció eseteit szellőztették, nem erkölcsi tisztaság, hanem a kormány lejátszatása, s általában 67 kompromittálása volt a céljuk. A közjogi megoszlás oly férges gyümölcsökét termelt, minők Széchenyi legkeserűbb sötételátását is igazolták. A hatalom birtokában ülő párt kénytelen erkölcsi színvonalát tudatosan leszállítani, szemet hunyni tagjainak erkölcsileg meg nem engedhető gazdagodása, anyagi manipulációi előtt; viszont a hatalom birtokából örökre — forradalom bekövetkezéséig — kizárt ellenzéknek minden eszköz jó, hogy ellenfelének morális betegségét minél élesebb formában, a túlzó gyűlölet minél kiáltóbb színeiben vigye a közönség elé s így a kiegyezésre minél halálosabb csapásokat mérjen. A korrupciónak ellenzéki kritikája a legjobb akarattal sem nevezhető erkölcsinek. Az ellenzék a kormánytól kiinduló anyagi korrupció ellensúlyozására érzelmi és értelmi korupciót fejleszt ki, főként a hírlap-irodalom segélyével. Gyűlölködő természetünk szabadjára eresztve valóságos orgiáit rendezte a sajtószabadságnak, a fórum embervadászatok színhelyévé tétetett,

sorsukat a legjobbak sem kerültek ki és jellemző a közhangulat félrevezethetőségére az a tény, hogy színmagyar vidékek lakossága közáporral fogadja a vonatot, melyben Komárom hőseit, Klapka Györgyöt sejtik.¹ Hírlapirodalmunk, melyben 48 előtt Kossuth, az abszolutizmus alatt Kemény Zsigmond voltak hangadók, szemlátomást süllyed és válik játékszerévé skrupulus nélkül terrorizáló kalandoroknak. A kiegyezést követő évek erkölcsbírája a balközép vezérújságírója, Csernátony Lajos volt, kit egykorú tanú jellemez e lesújtó szavakkal: „gyűlölködő, epés, kárörvendő, cinikus, szívteienül kíméletlen s kíméletlenül gúnyos; az igazság iránt teljesen érzéketlen, a röhögtető durvaságok, durva ráfogások s viszonzhatatlan piszkálódásokban mesteri egyénisége rövid idő alatt korrumpálta az egész sajtót, sőt a közönséget is“.²

A szenvedélyek szabadra eresztésében Tisza Kálmán balpártja többet és maradandóbbat művelt, mint a színtelen és tehetségben szűkölködő szélbal. A választói mozgalmak és az állandó „piszoksúrolási“ hadjárat segélyével a középosztálynak, az értelmiségnek egységét és nyugalmát is feldúlta. A nemzet immár nem két pártra, de két ellenséges táborra szakadt, melyekben tétlen gyűlölködés volt a napi munka, míg a polgári kötelesség, vele az állampolgári szolidaritás érzése, mely az abszolutizmus idején megvolt, ismét meglazult. Jobb lelkek hiába ismerik fel a bajok okát a közjogi viszályban s hiába sürgetik a politikai életnek közjogiról világnézeti alapokra fektetését.³ A Deák?párt cselekvésre nem képes többé, s tétlen henyeségben várja az elkövetkezendőket. Pedig még szétzüllése esetén sem lehetett szó a kiegyezés felbontásáról vagy revíziójáról, mivel ezt Ausztriától és a dinasztától csak oly hallatlan nemzeti erőfeszítés csikarhatta volna ki, minőre a magyarság akkoriban teljességgel képtelen volt. A hatalmat

¹ (Toldy István) *öt év története*. Pest, 1872.

² Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél): *Újabb fényt és árny: képek*. II. kiadás. 1877. 58. 1.

³ így Csengery Antal képviselőházi beszédeiben és nagykanizsai beszámolóiban, *összes művei* IV. kötete.

tehát a Deák-párt kezeiből a diadalittas győzőnek, a Tisza-partnak ugyanazon a 67-es alapon kellett átvennie, melynek kompromittálására éveken át féktelen szenvedéllyel mindent megtett. Szinte prófétai az intellektus, melyet Tisza felelőtlen izgatásai ellen intéz 1872-ben a pártokon kívül álló kitűnő történész, Schwarcz Gyula: ha egyszer a balközép át fogja venni a hatalmat, kormányzatát legkevésbé sem fogják megédesíteni azon baloldali tömegek, melyeket arra tanított, hogy delegációval kormányozni, magyar hadsereg nélkül, hazaárulás. „Mert ha eddig azon hazafias tömegeknek az lett mondva, hogy azoknak száma, kik ma hű fia a hazának, napról-napra fogy s azok, kiket önök vezetnek, azt hitték, hogy egyedül önök azok, kik még hűk maradtak a hazához: akkor nem kis eszmezavart fog okozni a közerkölcsiségre nézve és annak előnyére nem fog válni, ha önök kormányra jutnak egy koalíció értelmében, ha a nép azt fogja gondolni, íme azon kevesek, kik eddig hívek voltak a zászlóhoz, azok is hűtlenek lettek a hithez és zászlóhoz! hűtlenek a hazához! Nem áll önöknek érdekében e kétértelműség.“¹

Ez az eset csakhamar bekövetkezett. A Deák-párt lélektelen, politikai működésre képtelenné vált tömege 1875-ben szétesett, belőle körülbelül 210 képviselő egyesült a Tisza-féle balközép 70 tagjával, miután Ghiczy Kálmán már előkészíté nem a koalíció, hanem a teljes egyesülés, a fúzió útját. Az új párt Deák beleegyezésével a szabadelvűpárt nevet vette fel s természetesen fenntartás nélkül 67-es alapra helyezkedett. Wenckheim Bélának átmeneti miniszterelnöksége után Tisza Kálmán vette át az új párt vezetését és a miniszterelnökséget, melyet végleges bukásáig, 1890-ig meg is tartott. Ez a tizenöt esztendő az úgynevezett Tisza-korszak, melyről a legújabb kor közvéleménye nem a legkedvezőbb ítélettel bír s melynek bűneivel az egyetlen markáns egyéniség, Tisza Kálmán vállait terheli meg. Az események összefüggését vizsgálva, óvakodni fogunk a

¹ Schwarcz Gyula 1872 szeptember 30-i nagy beszéde a képviselőházi *Napló*ban.

felelősséget egyes emberekre hárítani. A Tiszaiéra gerince, hordozója a szabadelvűpárt, mely viszont egyes utódja, teljesen homogén továbbképződése a korábbi Deák-pártnak. Feladata ugyanoly emberfeletti, ugyanoly abszurd és népszerűtlen, mint elődjéé. Változtatlanul fenn kell tartania a hatvanhetes kiegyezést az ország hangulatával, az ellenzék támadásaival szemben. Az ellenzéki pártok a kiegyezés ellen korlátlanul, felelőtlenül használják ki a néphangulatot, a szenvedélyeket, ellenük a kormány valódi liberális alapon nem tud többé védekezni. Parlamenti választások liberális módon, az embereknek tisztán szabadságérzetére és érteimére apellálva, a nemzet szellemi konstitúció ja folytán feltétlenül a kiegyezés *ellen* döntenének. Tisza Kálmán tehát ugyanoly kényszerhelyzetben van, mint Deák-párti elődjei. Igazi parlamentarizmus és liberális választói jog helyett ragaszkodni kénytelen az eddigi szűk körű választói rendszerhez, hogy a nagy 48-as tömegek szóhoz ne jussanak s még ennek keretében is eszközök-höz nyúlni, melyek a kormányhatalom befolyását a liberális elvek sérelmével minél szélesebb körre terjesszék ki.

A parlamentarizmus e beteg formáját Tisza a Deák-párt hagyatékában készen találta és most kormányrendszerre építi ki magyar politikusnál szokatlan energiával és következetességgel. Először is háttérbe szorítja a Deák-párt embereit, táborkarát régi pártjából, a balközépről s itt is az ő személyes barátaiból szervezvén meg. A parlamenti gépezetet bihari nemesurak kezébe adja, kikre minden körülmények közt feltétlenül számíthatott, viszont a független és tehetséges emberekre bizalmatlansággal tekint, őket nemcsak a befolyásos helyekről, de pártjából is kiszorítja. Ugyanily szervezés folyik a vármegyékben, a kerületekben, a hivatalokban, a gazdasági és társadalmi élet minden terén. Mindenütt a kormánytól függő egyének és érdek-kek, melyeknek szervezett együttműködése azt a látszatot hozza létre, mintha a 67-es kiegyezés a nemzet szimpátiáit bírná s mintha a 67-es parlamenti többség a nemzet többségét képviselné.

Terünk hiányzik arra, hogy Tisza rendszerét, mint a korrupciós parlamentarizmus egyik jelenségét elhelyezzük a nagy sorozatba, mely a XVIII. század közismert angol korrupciójától megszakítatlanul húzódik a modern francia, olasz, sőt legmodernebb cseh és osztrák parlamenti betegségekig. Ma már a parlamentarizmust és általában a kormányformákat liberális illúziók nélkül, történeti alapon ítéljük meg s nem csodálkozunk, ha a lelki fegyelem elvéről lemondó kormányformát korrupciótól kezdve belső hazugságokon át a nyílt terrorig látjuk ide-oda ingadozni. A magyar liberalizmus parlamenti bűneit is ez teszi érthetővé. A betegségek csirái ott rejtőznek a liberális parlamentarizmus szervezetében s érettük egyes ember felelőssége meglehetősen összezsugorodik. Tisza Kálmáné annál inkább, minél felelőtlenebb támadásokkal szemközt kellett az állam érdekét, a 67-es kiegyezést megvédenie s minél kevesebb támogatást talált a magyarság széles rétegeiben, melyeket — s ezért már az övé a felelősség — korábban ő maga segített elidegeníteni a közönséges kormánytól. A balközép elföldadása után a szélbali ellenzék egyedül hordozza fenn 48 zászlaját és bár magasabb értelmiség, a tömegekre ható kiemelkedő egyéniségek nem állottak rendelkezésére, mégis veszélyes ellenfele volt a kormánynak. Azzá tette főként a turini száműzött támogatása, aki ugyan magányos óráiban nagy lenézéssel gondolkodott e 48-as epigonokról, de a nyilvánosság előtt, jobb híján, őket ismerte el itthoni exponenseinek.¹ Kossuth alakja most is ott állott fenyegető árnyként a kormány láthatárán, egy-egy nyilatkozata végigrengett a magyar szíveken s hatását a Tisza-kormány a legnagyobb nehézségekkel tudta paralizálni. A 48-as, 1884 óta hivatalosan: függetlenségi és 48-as párt jelentéktelenségének Kossuth egyénisége adott súlyt, ő tett és gondolkodott a párt helyett. Midőn a párthívek 1874-ben, az országos han-

¹ Kanapépöreit a függetlenségi párttal in camera caritatis intézte el. V. ö. pl. Ugron Gábor ellen irányuló levelét Herman Ottóhoz 1890 szept. 25-én. *Iratái* X. kötet, 341. 1.

gulat hanyatlásakor, az ország „felvillanyozása“ módjait tudakolják tőle, cselekvő politikát s olyan tárgyak felvetését ajánlja, mik a párton kívül is szélesebb érdeklődésre számíthatnak. Ilyennek tartja a vámszerződés ügyét, mely azóta csakugyan állandó izgatószer volt a közjogi ellenzéknek.¹ Kossuth ezen kulissza mögötti irányító szerepéhez aggkorában is hű maradt, csodálatos szellemi frisseséggel kísérte figyelemmel az itthoni eseményeket és fedezte fel a kormány védekezésében a réseket. Még 1892-ben is utasítja híveit, hogy a Hentzi-ügyben „szakadatlanul folytassák az izgatást a lapokban.“² A közjogi ellenzék így különösebb szellemi megerőltetés nélkül tanult bele szerepébe, s a felelősségnek még árnyékától is mentesen rendezte évről-évre az obligát nemzeti küzdelmeket a közös-ügyek ellen.

Tizának személyes uralma azonban idővel annyira megszilárdult, hogy a közjogi ellenzék úgy parlamentben, mint azon kívül lokalizált veszélynek volt tekinthető. Még inkább quantité négligeable voltak azon időnkénti gyorsan tűnő pártalakulások, melyek 67-es alapon állva majd a közélet tisztaságát, majd konzervatív reformokat követeltek s többnyire katona nélküli vezérekből állottak. Legnevezetesebb köztük Sennyei Pál konzervatív töredéke, mely egy időben 30 parlamenti tagot számlált, de már a következő választásoknál szinte nyom nélkül eltűnt. E töredék nagyműveltségű tagjai a doktriner liberalizmus helyett pozitív refompolitikát sürgettek; Sennyei prezuntív trónörökösét, Apponyi Albert grófot, egyenesen ágrárszocializmussal, a parasztság fellazításával vádolták meg, de állandó pártszervezetet nem tudtak alkotni, mert sem egymásközt meg nem egyeztek, sem azon néprétegekhez el nem hatoltak, melyekre konzervatív politikát lehetett volna alapítani. Sennyei még arra sem volt hajlandó, hogy propagandáját a köznemességre kiterjessze, annyira féltette az arisztokrácia politikai ural-

¹ Kossuth *Iratai* VIII. köt. 495. 1.

² *Id. m.* X. köt. 393. 1-

mát.¹ Nem akadt tehát senki, aki Széchenyi eszméit kilencmillió magyar kiműveléséről megvalósította és a nemzetet a közjogi szakadás egyiptomi fogságából kivezette volna. A konzervatív irány kudarca óta a Tiszától különálló 67-es töredékek tisztán személyes alakulatok olyan egyének körül, kiknek tehetségük miatt nem jutott hely a kormánypártban, vagy pedig annak korrupciós rendszere vitte őket ellenzékbe. Körülbelül ugyanez az eredete az 1878-ban megalakult, de szélesebb alapokra csak 1897-ben helyezett nemzeti pártnak, melyről részletesen alább fogunk szólni.

A hatalmat Tisza Kálmán erősen tartá kezében. A rendszer kifogástalanul működött. A parlamenti szükségletek: újonc, adó, nagyobb emóció nélkül szavaztattak meg, az állam pénzügyei fokozatosan javultak. A kiegyezés tehát rendesen funkcionált, csak itt-ott, véderőviták alkalmával, hallatszott egy-egy recsegnés s nyomában kint az utcán egy-egy puskalövés, mely a felelőtlenül felizgatott tömeg egy-egy ártatlanját találta.

Tisza személyes uralmának s a tényleges centrális zációnak köszönhető, hogy Magyarország nehézség nélkül beilleszkedett az új liberális-parlamentáris államrendszerbe, a nyugati államok közé, ahol a helyet számára Deák, Kossuthnak dunai konföderációs tervével szemben, kijelölte. Magyarország a monarchia keretében mindinkább egységes és konszolidált benyomást tön s ezt még a nemzetiségi kérdés sem zavarta, melyet Tisza megoldani nem, de elhallgattatni tudott olyképen, hogy a nemzetiségeket ingerlő rendszabályoktól tartózkodott, viszont a nemzetiségi törvény rendelkezéseit nem sietett végrehajtani. A románok a passzivitás politikáját követték, nagyobb szabású irredentára sem Románia, sem Szerbia nem vállalkozhatott, mert ezidőben mindkettő függő viszonyban volt Ausztria-Magyarországtól.

A magyar egységgel szemben annál siralmasabb

¹ V. ö. Beksics Gusztáv liberális előadásait: *Milleniumi történet* X. kötet, 721. 1.

látványt nyújtott Ausztria, hol a német hegemonia végkép megtört s helyébe a szláv népek föderációjának terve nyomult előtérbe. Az osztrák állam elcsehesítését a Hohenwart-féle kísérlet alkalmával Andrassy még meg tudta akadályozni, de fellépése a magukkal tehetetlen liberális németeken nem sokat segített. Ausztria így belső küzdelmekről elgyengülve kénytelen volt külügyi politikáját a magyar külügyminiszternek alárendelni, ki régi magyar tradíciók értelmében Oroszországban látta a monarchia és a magyarság ősi ellenességét. Az orosz ellen megkötötte Bismarckkal a német-magyar szövetséget s az oroszok balkáni politikája elé bástyának megszerezte Boszniát és Hercegovinát. Ugyancsak a német-magyar érdekközösség dolgát szolgálta, mikor az osztrák államférfiakat 1870-ben személyes fellépésével visszatartá, hogy a németet, revánsként Königrätzért, hátbatámadják.

Andrassy európai politikáját Tisza Kálmán és rendszere fedezte és állandósította halála után. Külügyi politikánknak gyökerei a nagy tömegekhez nem értek le, a német-osztrák-magyar szövetség eszméje csak a műveltebb körökben volt népszerű, továbbterjesztésére akarat és propaganda egyaránt hiányzott. Külügyminiszter és miniszterelnök megelégedtek azzal, hogy a delegáció jóváhagyta politikájukat. A nemzetet senki se tanítá külpolitikai tényekre és gondolkodásra, minek folytán e téren is szenvedélyeire hagyatkozott. Bosznia megszállása országos felháborodást okozott a török „testvér“ miatt, kitől a gonosz osztrák el akarja venni tartományát s éppen a mi vérünkön. Tekintélyes politikusok léptek fel és tiltakoztak az új „közös“ ügy ellen.¹ De ez a felháborodás is gyorsan elült s a második nemzedék visszatért foglalatosságaihoz, mint játékaikhoz a gyermek, kinek láthatárán felhő sem fodorul.

¹ Ezt elismerte és saját személyére nézve megbánta gróf Apponyi Albert: *Emlékirataim* I. Budapest, 1922. 100. 1. Ezen, az én művem első kiadása óta megjelent emlékirat egészben véve kevésbé meggyőző plaidoyer azon gondolat mellett, hogy a kiegyezés rendelkezéseit békés úton meg lehetett volna javunkra változtantani és hogy a nemzetnek Apponyit ezirányú törekvéseiben támogatnia kellett volna.

VII. A KAPITALIZMUS KEZDETEI ÉS A ZSIDÓSÁG SZEREPE

Harminc év perspektíváján és az utóbbi esztendők véres ködhálóján át a második nemzedék sorsát szerencsésnek láthatjuk. Élete nyugalmát nagy dolgok nem zavarták. A százados közjogi probléma a kiegyezés óta egyszerűen parlamenti tárgyalások objektumává lett, míg a nemzetiségi kérdés, mely korábban szintén véres exploziókat okozott, Tisza Kálmán kormánya alatt mintha elaludt volna. A magyarság létét és uralmát ez országban senki sem veszélyeztette, az ősi ellen, az örök hűtlen élettárs, Ausztria pedig krízisről-krízisre tengette életét s agresszív fellépésre annál kevésbé gondolhatott, mert a közös uralkodó, lovagias szótartással, őszintén elfogadta a 67-es dualizmust és végkép lemondott az összmonarchia történeti konstrukciójáról. A régi osztrák hatalmi törekvéseket úgy környezetében, mint a bécsi kormánykörökben tétlenségre kárhóztatá. Ferenc József király, Erzsébet királyné és (részben) Rudolf trónörökös méltán tettek szert a magyarság körében népszerűsége, mert ők valóban meleg hívei voltak a magyarságnak. Az ország tehát sütkérezve a jó szóban és simogatásban, a magyar megelégedés ez olcsó légkörében nyugodt békességgel látott hozzá anyagi és szellemi műveltségünk százados hiányainak pótlásához.

Az anyagi művelődés terén e második korszak a nyugateurópai népek századeleji fejlődésének felel meg. Amint a napóleoni háborúkra következő hosszú béke 1814—48 közt Francia-, Német- Olaszországban a kapitalisztikus gazdaság kizárólagos uralomra jutását és

első virágkorát hozta, ugyanezen gazdasági változás megy végbe nálunk 1867 után. Politikai viszonyok és társadalmi fejlődés szoros kapcsolatban jelentkeznek. A kapitalizmus 15. és 16. századi történetéből tudjuk, hogy e gazdasági rendszer teljes kifejlődéséhez elsősorban szabadság, a társadalmi és gazdasági viszonyok szabad alakulásának lehetősége volt szükséges. Bármely bámulatraméltó munkát végzett légyen is a 16. század korakapitalizmusa, midőn egyszerű augsburgi és nürnbergi polgárok nyitják meg a tőke erejevei a föld gyomrát, hozzák napvilágra annak kincseit, teremtenek új iparágakat és bányavállalataikban, Kelet-Indiától Nyugat-Indiáig terjedő kereskedelmi hálózatuk kontorjaiban emberek hatalmas tömegeinek adnak munkát és művelődési lehetőségeket: ez a fellendülés csak ideiglenes, mozgékonyasága a középkori viszonyok kötöttségében korlátolt. A délnémet patricius családok tőkéje buborékként pattan szét a francia és spanyol abszolút uralkodók nyomása alatt, kik dinasztikus és vallásháborúik szolgálatában halálnak szánják a feltörekvő kapitalizmust. A 17. század végén és a 18. században ugyan újabb mozgalom észlelhető, ekkor már maguk az uralkodók, francia királyok, rajnai német fejedelmek alapítanak virágzó iparágakat és telepeket, melyek körül csakhamar magánosok kezén is tőke képződik és sokszorozódik a legkülönbözőbb módokon: ipari, kereskedelmi vagy földbefektetés által. De mindez csak néhány csöpp a tengerben. A gazdasági életet továbbra is lekötve tartják a rendi privilégiumok, még akkor is, midőn a feudális társadalom középkori gazdasági szervezetével már képtelennek bizonyult Európa megszorodott lakossága ellátására. E régi társadalmi szervezetben egyes vidékek permanens éhhalállal küzdöttek, munkásosztályok generációi — német takácsfalvak, angol gyáripari munkások — betegségben és éhínségben fogantatva tengették életüket, míg más területek jó termés idején állatoknak szórták az életet, hogy szűkös esztendőkből maguk is közel jussanak az éhhalálhoz. A feudális társadalom produkciója nem tudott többé alkalmazkodni a megnövekedett fogyaszt-

tási szükséglethez s az egyéni iniciatívát lekötve sem a termények kicserélését, sem pedig elszállítását és a szükséglet szerint szétosztását nem volt képes eszközölni.

Ilyen általános emberi szükségletek hozták létre a kapitalizmust. Adott gazdasági viszonyokból, korlátolt földi területen kinőtt jelenség ez, történetileg született és múlandó képződmény, minő volt előtte a feudális gazdasági rendszer a Karoling-berendezkedéssel együtt s még korábban a római latifundiumok, görög város-államok vagy mezopotámiai monarchiák rabszolgap gazdasága. A kapitalizmus kifejlődött, mert szükségletté lett, midőn elődje, a feudalizmus kötött gazdasági rendszere, feladatának nem volt képes többé megfelelni. Amidőn kétségtelenül kiderült, hogy az emberi munkaerő, helyhez, időhöz, jogi, társadalmi, rendi privilégiumokhoz, céhszabályokhoz, árumegállító, magán- és városi vámjogokhoz kötve nem láthatja el az emberi szükségleteket, amiből logikusan következett a további lépés: ha a kötöttség csődött mondott, be kell vezetni a szabadságot, a szabad mozgást, a szabad versenyt. E gazdasági gondolat természet szerint ott hatott először és legerősebben, hol a gazdasági szabadság előfeltételei, a politikai szabadságok már készen voltak: Angliában, ahol a szabad tőkegyűjtés, egyéni iniciativa és szabad verseny már a 18. században hatalmas eredményeket teremt: gyáripart, technikai haladást, a termények rendezett kicserélését, szükségletnek megfelelő közlekedési eszközöket s a tengeri kereskedelem kiépítésével megveti Anglia jólétének és függetlenségének alapját.

A modern kapitalizmus tulajdonképen Angliának liberális intézményei közt született meg. Kapitalizmus és liberalizmus kezdettől fogva támogatják egymást; ahol az egyik megjelenik, nem nyugszik addig, míg társát is be nem hozza. Így érthető, hogy 1814—48 a liberalizmus kifejlődésével egyidejűleg egész Nyugat-Európára nézve a kapitalizmusnak is hódítási korszaka. Egyéni és politikai szabadság, állampolgári egyenlőség védelme alatt mindenütt gazdag középosztály jön létre,

melynek vagyona immár föld és ház helyett tőkében, ipari és kereskedelmi vállalatokban, ezeket kifejező papírokból nyugszik. Az új korszakot szemléltetően jellemzi a vagyon új megoszlása. Míg a feudális és abszolút államban a nemzeti vagyon túlnyomólag a földbirtokban összpontosult s ennél fogva a privilegizált földbirtokos osztálynak, főúri, főpapi és nemesi rendnek képezte tulajdonát, addig most, a kapitalisztiko-liberális korszak alatt, bár a földbirtokban az eddig jogtalan paraszt is osztozik, a főkülönbség, az újdonság most az, hogy a földbirtok immár csak bizonyos hányadát teszi a nemzeti vagyonnak, melynek tekintélyes része a földbirtoktól függetlenített tőkében és a tőkétől életrévű ipari és kereskedelmi vállalatokban található. A vagyon ez eltolódásából a politikai hatalomnak és műveltségnek új megoszlása is következik. Kapitalisztikus államokban a hatalom letéteményese a tőkés osztály, a liberális ideák képviselője, elsősorban a polgárság, mely politikai befolyásából aszerint enged át bizonyos részt a régi „történelmi“ osztályoknak, főpapságnak és nemességnek, amennyiben azok birtokukat s ezáltal a kapitalisztikus gazdaságban befolyásukat is megtartani képesek.

Szükséges volt e kitérés árán a nyugateurópai processzust főbb vonásaiban jellemeznünk, hogy a megfelelő magyar jelenség speciális vonásait könnyebben felismerjük. Nálunk a kapitalizmus a nyugati országokéval egyidejűleg nem fejlődhetett ki. Nem pedig egyrészt az ősi alkotmány középkori privilégiumai, másrészt a bécsi kormányrendszernek már fent említett ellenséges magatartása miatt. Francia, német, osztrák földön fennállottak ugyan 1789, illetőleg 1848 előtt a középkori korlátok, de a kapitalizmus mégis virágzásnak indult, az abszolút uralkodók és kormányaik tévkenysége folytán. A mi uralkodóink e tekintetben elhanyagoltak, sőt lealacsonyítottak bennünket az osztrák kapitalizmus, ez államilag segélyezett képződmény szolgálivá. Ipar, kereskedelem, közlekedés nem nálunk, Ausztriában indult meg, hol annak előfeltételei Mária Terézia, sőt elődje, VI. Károly óta megvoltak. Mikor

aztán a privilégiumok korlátai 48-ban nálunk is lehűli iottak, az abszolút kormánynak megint nem állott érdekében Magyarországot gyarmati helyzetéből kiszabadítani s ezzel az osztrák kapitalizmus kényelmes életét megnyomorítani. Elég itt megemlíteni, hogy az osztrák Nemzeti Bank (az Osztrák-Magyar Bank elődje) az ötvenes években olyan váltót, hol három aláíró közt akárcsak egy pesti kereskedő is volt, el sem fogadott. Az ötvenes és hatvanas években ennél fogva magán téren is igen kevés történt; ami kapitalisztikus alapítás e korból származik, mind osztrák tőke munkája s így alkalmas arra, hogy az ország gyarmati függését még szorosabbá tegye. Az a láz, mely kezdő kapitalista országokat elfog s fantasztikus vállalkozásokba dönt, mik a valóság első érintésére kártyavárként összeomlanak, mint a francia kapitalizmus kezdetén a 18. század elején a Mississippi-szédelgés: minket csak a kiegyezés után látogatott meg. Magyarországi kapitalizmusról szó sem lehet korábban. Ez általános európai jelenségtől, a hatalom és gazdagság kiapadhatatlannak látszó forrásától Ausztria és a dinasztia szorgosan távortartott bennünket s mikor végre 67-ben a liberális Magyarország feltartóztathatlanul kapitalista irányt vett, Ausztria már hatalmas irammal járt előttünk, melyet alig remélhattünk egyhamar utóiélni.

A magyar kapitalizmus 67 körül az osztráknak fiókvállalkozása. A magyar iparvállalatok megállapíthatólag osztrák tőkével alakulnak, még akkor is, midőn az intézmények élén ősi magyar nevek kápráztatják a közönséget. Első vasutaink egytől-egyig idegen kézen vannak, alkalmazottjaik nagy többsége osztrák-német, kiknek Baross Gábor által történt ukázszerű megmagyarosítását nemzeti eseménynek kell tartanunk. Persze a külföldi tőke óvakodik a gyarmat kezelésében oly rendszabályoktól, melyek saját otthoni vállalatait érintenék, azoknak komoly konkurrenciát teremtenének. Az új magyar vállalatok nem a legmagasabb fokú gyártmányokat temelik, megelégszenek a nyerstermék első feldolgozásával, félgyártmányokkal, melyek külföldre szállítván, az osztrák üzemekben nyerik a

tökélyt és magas értéket, hogy azután mi újra visszavásároljuk. Egyetlen példa: finom bőrárunk nem nálunk készülnek, holott mi, állattenyésztők, volnánk arra hivatottak, hanem Bécsben, melynek mi adjuk feldolgozásra a nyersanyagot s tőle megvesszük a kész árucikket.

Ez a helyzet a már ismert gazdasági viszonyokból természet szerint adódott s mint ilyen, következése volt a Mária Teréziától kezdve gyakorolt osztrák iparpolitikának, nem pedig a 67-es kiegyezés közös vámterületének. Elég két század fejlődését egyvégtében áttekinteni s rögtön látjuk, hogy a helyzet éppen 67 óta javult, gyarmati függésünk a 48, sőt 67 előttihez képest folyton könnyebb lőn. Külön vámterület esetén talán kizárhattuk volna az osztrák tőkét, de akkor maradtunk volna vagy szegény tőkétlen országnak, megfűltünk volna saját zsírunkban, vagy pedig máshonnan kaptunk volna idegen tőkét, mely aztán fejletlenségünk ket éppen úgy kihasználta volna, mint Ausztria. Bajunk százados hátramaradás eredménye lévén, rajta egyszerre, törvényekkel, vámvonalakkal nem lehetett segíteni. Mint legutóbb fejlődő ország, mely nyugati szomszédai után lép be a kapitalizmus közösségébe, természetes hátrányban voltunk a fejlettebbekkel szemben. E hátrány csak lassan volt paralizálható. És mi sem természetesebb, minthogy e tőkét nekünk az az állam adja, új fellendülésünket az fölözze le, melyre mi nyersterményeink eladása végett leginkább rá voltunk utalva. Ausztria és Magyarország közt a *do, ut des* elve érvényesült, mégpedig, mivel mi voltunk a gyöngébbek, nem egyszer úgy, hogy túlfizetésre kénytelenítettünk.

Hirtelen változást csak az a körülmény eszközölt volna, ha az eddig harcos és jogász nemzet egyszerre, máról holnapra, kereskedelmi és ipari tehetségnek bizonyul. Ez azonban nem történt meg. Ellenkezőleg, gazdasági életünk lassú bontakozásának egyik oka az, hogy a magyarság ez új korszakban is húzódozott e pályáktól. Az alacsony műveltségű osztályokat, a paraszti tömegeket nem érheti itt szemrehányás, őket eléggé elfoglalta a szabad birtok, az újonnan meg-

nyílt önálló agrárpálya, de a kiváltságos osztályok nem menthetők fel bizonyos felelősség alól. Mint föntebb láttuk, a korábbi közbirtokosok és középnemesek tekintélyes hányada volt kénytelen jobbágyfelszabadítás és abszolutizmus nyomása miatt házi tűzhelyét elhagyni, új egzisztenciát keresni. Csekély éleslátással megtalálhattá volna ezt, ha a kapitalizmus győzelmes szekerébe kapaszkodik, ha földesuraság helyett ipari és kereskedelmi pályára megy. Így a föld terményei a magyar földművelőtől magyar kézen át, magyar közvetítéssel jutottak volna el a hazai vagy külföldi fogyasztóhoz. Sajnos, az ősi szenvedélyek nem engedték ezt. A volt privilegizált osztályok görcsösen ragaszkodtak az „úri“ pályákhoz, s inkább végkép leszállottak, fokról-fokra csúszva, a társadalmi létrán, semhogy hirtelen kiragadják magukat megszokott körükből és az ipari produkció vagy kereskedelem szolgálatába álljanak. A tönkrement agrár családok fiai városokba tódultak s ott megszállották az állami, megyei, városi hivatalokat, le egész az írnostáig, mert ezen helyeken, korlátolt látókörük és világot nem ismerő felfogásuk szerint továbbra is „urak“ — más nyelvre ily értelemben le nem fordítható szó! — maradhattak. Az ősi földről elszakított magyarság így indult neki a tévelygésnek, miután az első lépést, a hivatalba állást már megkönnyíté neki Tisza Kálmán protekciós politikája, s az államhivatalóknak tőle eszközölt szaporítása.

Legújabb történetünkre fontos tény ez: az új kapitalizmusban a magyarság nemcsak tőkével nem, de vezető szellemmel, ipari és kereskedelmi üzembeli munkával sem vett részt. Magyar csak a talpazat: a föld és művelőjének izzadtsága. A termények feldolgozására, értékesítésére azonban nem gyakorolt befolyást, minél fogva az értéktobblet ára sem őt gazdagítja. A végzetes könnyelműséggel, szervezkedési tehetetlenséggel üresen hagyott teret elfoglalta, könnyűszerrel, konkurrencia nélkül a zsidóság, melynek gyakorlottságával, sőt évszázados ösztöneivel mi alig vehettük fel a versenyt.

A magyar kapitalizmusnak a zsidóság sokkal in-

kább hordozója és kizárólagosabb istápolója, mint más államokban.¹ Nálunk a zsidóság volt az egyetlen osztály, mely a szerepet magára vállalhatta, miután az országban lakó népfajok, a magyarral élükön, tökéletesen tehetetlennek bizonyultak a kor igényeinek eleget tenni. A történeti előzmények szintén arra utaltak, hogy a magyar kapitalizmus szervezője csak a zsidóság lehet. Az előző könyvben láttuk, mily kizárólag a zsidóság látta el mindazon kereskedelmet, mely a rendi korszakban magyar földön fölmerült és szükséglet volt. Az ország agrárproduktumának összegyűjtése, szállítása, kicserélése, felosztása a zsidóság munkája volt, hasznát ez élvezte, amiből érthető, hogy az a kevés pénzbeli tőke, mivel Magyarország a kapitalizmus beköszöntésekor rendelkezett, szinte kizárólag a zsidóság kezében volt. Az ország tőkésosztálya már 48 és 67 előtt zsidó volt, mi sem természetesebb tehát, minthogy a kapitalizmus első munkásai és élvezői is zsidók voltak.

A kapitalista korszak elsősorban a zsidóság geográfiai elhelyezésében okoz nagy változást. A rendi, feudális gazdasági rendszerben a zsidók a kereskedelem falusi központjaiban, a nyerstermények összegyűjtése és elszállítása helyein laktak, mint ezt már fentebb tapasztaltuk. Az új korszakban a gazdasági élet súlypontja a városokba tolódik, a kapitalista pénzgazdaság bankjaival, részvénytársaságaival, vállalatai büroóival a városokat szállja meg s onnan irányítja a technika fejlett eszközei segélyével a gazdasági produkciót, a nyerstermények elosztását és feldolgozását. Ehhez képest a zsidóság is elhagyja az immár jelentéktelenné vált földesúri központokat, s engedelmeskedve a kapitalizmus hívásának, beköltözik a városokba. Míg a későbbi szabad királyi és rendezett tanácsú városokban az 50ies és 60ias évek folyamán alig találunk zsidó lakosságot, addig a következő korszakban a zsidóság száma a városok többségében 10—20—30%-át teszi az

¹ Szerepük közismert és tudományosan igazolva van Werner Sombart: *Die Juden und das moderne Wirtschaftsleben* című munkája óta.

egész népességnek. A második nemzedékben lefolyt népesedési eltolódásokat megfigyelhetjük az 1900-i népszámlálás segélyével, amikor már a kapitalista korszak hatásai egész terjedelmükben jelentkeznek. A várme-
gyek területén a zsidó lakosság percentszáma a Dunán-
túl, Duna—Tisza között nem emelkedik felül 1—4%-on,
Erdélyben a legmagasabb percentszám mindössze 1.4%,
s még az ország északkeleti és felsőtiszai megyéiben
is, melyek a galíciai bevándorlásnak első lerakódó-
helyei, legfeljebb 6—9% közt mozog az arányszám —
kivétel csupán Máramaros 18%, Bereg: 10%, Ugocsa:
12%, Ung: 11%. Ezzel ellentétben a népesebb városok-
ban a zsidóság arányszáma óriási mértékben megnöve-
kedett. Míg Nyitra megye lakosságának csak 5%-a
zsidó, addig Nyitra városában 24.2%, Érsekújvárott
11.2% a zsidóság száma. Veszprém megyében 4.2%,
míg Veszprém városában 11.2%, Pápán 18.6%. Baranya
megyében csak 1.8%, de Pécs városában 9.2%. Fejér
megyében 2.5%, Székesfehérvárott pedig, hol 1840-ben
9 zsidó, 1900-ban pedig már 2726 lakott, az egész lakos-
ságnak 8.9%-a. Budapesten ugyanekkor 23.4%, Nagy-
váradon 25.8, Szatmárban 20, Losoncon 20, Beregszá-
szón 28, Munkácson 45% a zsidó lakosság.¹

Az északmagyarországi városok szaporulását persze
a bevándorlás magyarázza, a többi vidéken azonban
félre nem ismerhető a falusi zsidóságnak a városokba
tódulása. A Dunántúlnak a 40-es években még oly sok
zsidótól lakott községeiben most, a kapitalizmus ki-
fejlődése során, csak néhány családot találunk s ezek
is ritkán őslakók, legtöbbszörre bevándoroltak, kiket a
keletről nyugatra haladó hullám hagyott ottan. A tolna-
fejér-veszprémi területen községről-községre kimutat-
ható e jelenség: Hőgyészen volt 1840-ben 630 zsidó
lakos, 1910-ben csak 386, Bonyhádon 1840-ben 1563,
1910-ben 1147, Faddon e két évben 112, illetőleg 123,

¹ Az 1900. évi népszámlálás erre vonatkozó adatai összeállítva
ifj. Wesszprémy Kálmán: *A magyarországi zsidóságról* I. kötet, Deb-
recen, 1907. c. művében; egyébként naivan elfogult munka, melyen
elfogultságban és immár tudatos csavargatásban csak a rávonat-
kozó, *Egyenlőség* (1907) kritika-cikksorozat tesz túl.

Dunapentelén 85—172, Rácalmáson 73—103, Lovasberényben 1840-ben 4263 lakos közül 1240, 1910-ben pedig 3484 lakos közül csak 114 a zsidó!¹

Ez utóbbi adat rendkívül jellemző. Mióta a közlekedés annyira fellendült, hogy az uradalmak nyerstermenyeinek szállítását városokból is lehet intézni, azaz nem kell többé a helyszínén, a földbirtokos kastélya mellett tartózkodni, azóta az ilyen uradalmi központok nemcsak zsidóságukat vesztik el, de általában is elnéptelenednek. Egyébként pedig a megyei községeknek zsidósága a kapitalizmus hatása alatt határozottan fosgyásnak indul s azon helyeken is, hol 1900-ban több zsidót találunk, mint 1840-ben, a zsidószaporulat a többi lakosságéhoz képest aránytalanul kisebb.

Kapitalizmus és zsidóság szövetségére tanulságos fényt vet az a megfigyelés is, hogy oly városokban, melyek bármi okból visszamaradtak a kapitalista fejlődésben, egyszersmind a zsidóság arányszáma is visszamegy. Azaz a zsidóság a várost éppúgy elhagyja, miután abban a kapitalizmus kilátásai megfogyatkoztak, mint korábban a vármegyét. Az ipari és kereskedelmi fejlődésében stagnáló Székesfehérvár zsidósága 1890—1900 közt 10.1%-ról 8.9%-ra szállott le, Komáromé ugyanezen időközben 13.6%-ról 12.5%-ra.²

Kereskedelem, gyáripár és pénzüzet már a hetvenes években a zsidóság kezén van; annál is inkább, mivel már a magyar kapitalizmus gyámolának, az osztrák tőkének is tekintélyes része zsidó volt. A bécsi és osztrák zsidósággal a mienk a legszorosabb összefüggésben állott. Bécsi cégek, faji mozgékonyáguknál fogva, gyakran költöznek Pestre és viszont. Egykorú szemlélő szavaival:³ „Hány nagyobb cég birtokosa sze-

¹ A Statisztikai Hivatal kiadványai alapján.

² *Magy. Statisztikai Közlemények* 27. kötet, 92- 1. Hasonlóak a viszonyok Poroszországban, ahova a lengyel zsidóság Posenon át törekszik: a poseni tartomány összes lakosságának 1849-ben 57%-a zsidó, 1905-ben már csak 15%, a többi kivándorolt a kapitalisztikus nyugati területekre. Berlin, mint a kapitalizmus központja, állandó célja a bevándorlásnak. Az erre vonatkozó nagy irodalmat összefoglalta W. Sombart *id. m.* Leipzig, 1911, 414., 475. 1.

³ Keleti *id. m.* 354. 1.

repel most Bécsben az úgynevezett financier-k közt, ki Magyarországon s itteni üzletekben szerezte fejedelmi vagyonát s nem-e legtöbbje, vagy apjuk, nagyapjuk, kis falusi csárdában vagy deszkakunyhóban kezdte meg üzletét pálinkaméréssel, később földet bérrelt, utóbb üzletet nyitott Pesten s végül elszármazik innen is vagy Bécsbe, vagy valamely még nagyobb centrumba,“ A magyar kapitalista fejlődésére tipikusnak tarthatjuk ezt az utat: máramarosi pálinkamérésből pesti üzletbe, onnan bécsi bankba, bármennyire különbözzék is ez hamburgi kereskedők, rajnai vasművesek, francia bor- vagy selyemgyárosok pályájától. A kapitalizmus legyen még oly egyetemes világjelenség is, országonként specializálódott s az adott viszonyoknak megfelelően külön formákat vett fel. Nálunk a zsidóság túlsúlya jellemzi.

Ez a kezdet korszakában nem is lett volna baj. A kapitalizmus oly hallatlanul gyorsan képes fejlődni, hatalmát oly rohamosan megsokszorozni, hogy üzemeinek terjedésével a magyar zsidóság már csak számára nyánál fogva sem tarthatott volna lépést. Amint a kapitalizmus annyira kifejlődik, hogy például már 200.000 mozgató egyénre van szüksége, holott a zsidóság felnőtt férfitagjai csak 150.000-et tesznek ki, magától elkövetkezik a magyarság megmozdulása, mely akarva, nem akarva, kénytelen az aranyat ontó malom elé állni, mivel annak forgását meg nem tudja akadályozni. Ez az eset kicsiben már a század végén beállott: Nagyváradi zsidó lakossága a többihez arányban tíz év alatt 26.2%-ról 25.8-ra, Aradé 11.4-ről 11,1-re, Temesváre 12.2-ről 11.7-re esett le akkor, midőn a kapitalista gyárüzemek és vállalatok száma hirtelenül megnövekedett. A kapitalizmus e rohamos gyarapodásával e három erősen elzsidósodott város zsidó eleme nem tudott lépést tartani, azaz a most alakuló vállalatokban aránylag kevesebb a zsidó mozgató, mint korábban.¹ Ugyanez történt volna nagyban, az egész ország területén, ha a hazai zsidóság éppúgy természetes szaporodásra van

¹ *Magyar Statisztikai Közlemények* id. h.

korlátozva, mint a többi népfaj. Ez azonban a liberalizmus uralma alatt nem így volt.

Mint láttuk, a hazai zsidóság száma 1785-ben 75.000, 1805-ben 127.000, 1840-ben 241.000 s már 1871-ben 541.506, Horvátországgal együtt 553.641. A liberalizmus és kapitalizmusnak mindjárt kezdetein, harminc év alatt 120 százalékos a szaporodás, ami éppoly kevésbé magyarázható természetes módon, mint az 1870—1900 közti sem. 1900-ban már 851.378 zsidó lakos van Magyarországon. Bármely keveset adjunk is a statisztika pusztá számaira, azt mindenesetre megmagyarázzák, miért tudta ez aránylag kisszámú faj a kapitalizmusnak mégoly rohamosan felcsigázott igényeit is kielégíteni és saját véréből való embert állítani minden helyre, hol üzleti ügyesség és lelemény kapitalista nyereséggel, profittal kecsegtetett. A galíciai bevándorló még meg sem melegegdedhetett, máris részesévé lőn a hatalmas kapitalista gépezetnek, miután a már hazai magyar zsidóság elvileg nem volt hajlandó elzárkózni ez idegen kultúrájú és etikájú bevándorló fajtól. A fiatal magyar kapitalizmusnak előre ki sem számítható óriási erőforrásai így kerültek tegnap még idegen, ma csak névleg magyar rétegek kezébe s ezzel aktuálissá vált a következő kérdés, mely a harmadik nemzedék életét volt hivatva döntőleg megszabni: vajjon engedtessek-e, hogy a magyar föld gazdaságán idegenek válván úrrá, befolyást nyerjenek az anyagiak után a kultúrára, a magyar szellem fejlődésére is?¹

A liberalizmus választát előre ismerjük. Laisser faire, szabad verseny, faji különbség nincsen ember és ember közt: ilyen jelszavak irányítják a magyar üherálistok véleményét a kapitalista korszak kezdetén. Kivétel csak a 40-es évekből ittmaradt öregek. Deák Ferenc most is hű marad Széchenyi és Dessewffy Aurél konzervatív felfogásához, mely az emancipációval együtt a bevándorlás szabályozását, eltiltását követeli.

¹ A kapitalisztikus vagyon megosztására keresztények és zsidók közt jellemzők W. Sombart kimutatásai *id. m.* 218. 1.; még ott is, hol a zsidók elismerten szegények, hatszor gazdagabbak a keresztényeknél. Berlin egész adójának 30%-át zsidók fizetik vagyonukból.

Deák 1866 februárjában a felirati tárgyak közt a zsidó emancipáció szót mellőzni óhajtja, mert abból úgy látszanék, mintha mi rabszolgáknak tartottuk volna őket, holott arról szó sem lehet. De a politikai jogokat meg kell nekik adni, a legegyszerűbb módon: ahol a törvény eddig vallásfelekezetek szerint különbséget *tett*, beiktatandó: „minden valláskülönbség nélkül, ideértve az izraelitákat is“. Hozzáteszi: „Van egy, amit nem hozzá kötve (a tényleges emancipációhoz), hanem ezzel párhuzamban óhajtók és ez egy bevándorlási törvény, de ezt nemcsak a Mózes vallását követőkre, de minden bevándorlóra kívánnám megállapítani.“¹

E józan szavak, melyeknek meleg humanizmusa kétségbe nem vonható, hatástalanul hangzottak el. Az 1867: XVIII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúsítását minden bevándorlási korlátozás nélkül fogadja el, röviden kimondván, hogy a „keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak“. A javaslat tárgyalás sakor tartott képviselőházi beszédek színtelen liberális szólamokkal telvék. Tisza Kálmán, mint előadó, a kor felvilágosodott szelleméről szól, meg hogy elmúltak már az idők, mikor az államokban uralkodó vallás létezett és hogy amely állam ma szabadelvűnek akar látszani ... s így tovább, különleges helyzetünk értékelésének nyoma sincs nála. A magyar állam akkor valóban szabadelvűnek akart látszani, s a szabadelvű újítás lehető következményein egy pillanatig sem törte fejét. Egyedül Eötvös József báró nemes lelke fordult szorongó gonddal ez elhanyagolt tömegek felé s tett, amit tehetett a zsidóság nevelése és művelése érdekében.

A liberális felfogás a zsidóságot, még a ma belépő galíciai eredetűt is, következetesen vallásnak, nem pedig népfajnak tekintvén, a kérdés megoldásától végtelen messze maradt. Elvi álláspontja volt az oka, hogy a bevándorlási törvény létre nem jött és hogy Magyar-

¹ Deák 1866 február 23-i beszéde kiadva Kónyinéál, III. kötet, 435. l.

ország, benne és vele a hazai, magyar zsidóság minden védelem nélkül lőn kiszolgáltatva a bevándorló idegéneknek. A fejlődés fokenként szemmel kísérhető. A második generáció alatt gazdasági életünk nyer zsidó jelleget, hogy aztán a harmadik generációnak szellemi kultúrájára is döntő befolyás biztosíttassák ez akadály nélkül betóduló idegen tömegeknek.

VIII. A MÁSODIK NEMZEDÉK SZELLEMI MŰVELTSÉGE

Hatvanhét nemcsak a közjogi és nemzetiségi viszonyok s a gazdasági élet és anyagi kultúra terén volt sorsdöntő. Szellemi művelődésünk is új létfeltételek közé került, amint az alkotmányosság helyreálltával szabad rendelkezési jogot nyertünk a közoktatás és művelődés minden ágára. 48 előtt kultúrpolitikánkat a legmagasabb fokon bécsi hatóságok irányították, még szorosabb függésbe kerültünk az abszolutizmus alatt, ehhez képest önálló magyar kultúrpolitikáról csak 67 óta lehet szó. De amit e téren a kiegyezés korszakában alkottunk, az a mi munkánk s érte a felelőséget egyedül magunk viseljük.

Az első lépés a népoktatás kiépítése volt, melyet báró Eötvös József az 1868: XXXVIII. törvénycikkkel végzett el. A „népiskolai közoktatást“ illető törvényünkre jellemző alkotójának nemes idealizmusa. Kimondja a tankötelezettséget a hatodik életévtől egész a 12., illetőleg 15g; kimondja a tanszabadságot, mely szerint a szülők szabadon választhatják az iskolát, hova gyermekeiket járatják; kimondja, hogy az oktatás nyelve minden tantárgyban a tanulók anyanyelve és magyar állami követelmény gyanánt egyebet nem állít fel, minthogy a hazai földleírás és történet, valamint a polgári jogok és kötelességek rövid ismertetése is taníttassék, természetesen szintén a gyermekek anyanyelvén. Egyedül a felsőbb népiskolában, mely a hatosztályú elemi iskolára következik s a fiúknál három, leánygyermekeknél két évig tart, szabja meg az anyanyelv mellett olyan iskolában, hol az nem magyar, má-

sodik tanítandó nyelvnek a magyart is. A népoktatást a lehető legszélesebb alagra fekteti azon rendelkezéssel, hogy ahol hitfelekezeti iskola nincsen, ott a község köteles a szükséges népoktatási tanintézeteket felállítani.

A liberalizmus vívmányainak ideális megvalósítása ez a törvény, mely a művelődést beviszi a legkisebb kunyhóba is, anélkül, hogy felekezeti vagy nemzetiségi érdekeket távolról is sértene. Hogy mekkora szükség volt rája, kiderül abból, hogy még 1870-ben is a szűkebb Magyarország lakosságának 51%-a nem tudott sem írni, sem olvasni, Erdélyben pedig nem kevesebb, mint 78%. De amely országban az analfabéták ily tömegben vannak, ott nem annyira a papirostörvény a fontos, mint inkább végrehajtása és azon eszközök, melyek ez utóbbit biztosítják. Eötvös József, törvényének végrehajtását illetőleg, a liberális ideák hatalmában és a magyar nép józanságában bízott, ami kétségbevonhatatlanul szép jele nemes gondolkodásmódjának, de kevésbé magasan szárnyaló, gyakorlatiasb gondolkodású egyének már akkor sem osztottak e bizalmában. A népoktatási törvény tárgyalásánál már Schwarcz Gyula követelt biztosítékokat, hogy az iskolák csakugyan fel fognak állíttatni, mert szerinte a nép józanságára nem szabad hivatkozni. Jellemző a válasz, melyet a liberális többségtől a valóság talaján álló kétségeire kapott: meg akarja vádolni a nemzet erkölcsi erejét!¹ Pedig az élet az érzékenykedő nemzeti optimizmussal szemben a lassú fejlődés hívének adott igazat: a községek nem feleltek meg a beléjük helyezett bizalomnak, főként a nemzetiségi vidékeken nem és Eötvös törvénye óta a közoktatási miniszterek hosszú sora fáradozott elismerésreméltó buzgalommal az analfabéták számának lépésről-lépésre való apasztásán. A népoktatás fejlesztése így maradt a liberális dogmával szemben mégis csak állami ügy; ehhez képest ha most, az egységes állam szétesésekor ellenségeink is konstatálhatják, hogy a magyarországi románok és

¹ 1868 november 20-i képviselőházi ülés a *Napló*-ban.

szerbek népműveltsége hasonlíthatatlanul magasabb fokon áll, mint szerbiai és romániai testvéreiké, úgy ez elsősorban a magyar kormányoknak, a magyarság művelődési törekvéseinek érdeme. A munka lassan ment, de mégis gyorsabban és mindenkép jobban, mint a körülöttünk levő nemzetállamokban.

A magyar műveltség magasabb fokain hasonlóképpen nehézségekkel találkozunk. Belátó emberek már a kiegyezés idején kultúránk válságáról beszéltek. Józan hazafiak szorongva kérdezték, meg fog-e felelni a nemzet az új kor parancsoló szükségének: föl tudja-e emelni az évszázadokon át hátramaradt nemzet szellemi műveltségét a modern demokratikus elvek szerint hirtelen munkával a nyugati színvonalra. Az abszolút korszak nemzeti passzivitása alig volt illő előkészületnek tartható e nagy feladathoz. Az osztrák nyomás alatt kultúránk ügyének szükségképpen nemzeti ügygé kellett válnia, melyet elsősorban nemzeti szempontból kell támogatnunk s csak azután művelődési érdekből. Állott pedig ez a kultúra önálló művelésére és terjesztésére egyaránt. Széchenyi Akadémiája az abszolút korszakban a tényeknek megfelelően konstatálja, hogy míg ily intézeteknek másutt egyedüli célja a tudományos eredmény, „nálunk nem így van. A mi küzdelmeink végzettszerűleg önfenntartási és nemzeti természetűekké lettek“. Ehhez képest nálunk a nemzeti szempont a döntő, melynek uralmát az irodalmi művelődés terén Kemény Zsigmond így definiálja: „A vagyonosabb embernek van bizonyos eszméje, hogy mennyit illik neki bizonyos nyomtatványokra adózni, e rátát évenként kifizeti s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy feles számú vásárló mellett kevés az olvasó s a rossz könyvnek mintegy annyi tulajdonosa akad, mint a jó könyvnek.“¹ Ami csak természetes következése annak, hogy az abszolutizmus alatt művelődésünket is a haza oltárára kellett tennünk, miként már korábban, bár hasonló kényszerítő szük-

¹ Az 1853-ban írt *Élet és irodalom* cikksorozatban. Kemény Zsigmond *összes művei* X. kötet, 313. l.

ség nélkül, a lótenyésztést is hazafias üggyé változtattuk.

Hatvanhét ezt a helyzetet is átalakítá. Az abszolút nyomás megszűnt, a nemzeti érzés nem követelte többé oly parancsolólag a művelődést, az irodalom pártolását. A műveltség ügye nem lehet többé hazafias demonstráció, minélfogva lassankint ki is megy a divatból. Így eshetett meg, hogy az intézményes demokrácia és a szabad művelődés első évtizedeiben gyarapodás helyett fogy az olvasók, a műveltek száma, a középosztály általános színvonala még a régihez képest is lehangyatlak.¹ E részben nem csekély hatással volt a közép-nemességnek már fönt ismertetett anyagi romlása. E régi művelt osztályunknak aránylag kis része tudta birtokát megtartani, a nagy többség szétszóródott és anyagi helyzetéhez képest szellemileg is lesüllyedt. A városba szorult nemességnek csak igen csekély hányada őrizte meg anyagi romlásában a régi művelődési szükségleteket, nem annyira az államhivatalnokok, mint a szabadabb foglalkozást vállalók, vidéki városaink ügyvédei, orvosai, bírái, néhol mérnökei. Ezek a polgári foglalkozást űző vidéki nemesek a második generációnak legműveltebb tagjai, kik ősi örökségként képesek józan és komoly gondolatokat magukba befogadni, kik magyar és idegen munkákat, nemcsak regényt és hírlapot olvasnak. Művelt európaiak és magyarok egy személyben. Polgári foglalkozásuk demokratizálja őket, arisztokratikus eredetük megóvjá a demagógiától és a liberalizmus színtelen fantomjaitól. E — sajnos — eléggé kisszámú réteg egész a század végéig szinte egyedül hordozza a magyar kultúra terhet, egyedül olvassa Akadémiánk olvasható könyveit, minő a könyvkiadóvállalat vörös-zöld-barna sorozata, melynek kötetei e családokban hiánytalanul megtalálhatók; egyedül járátja a Budapesti Szemlét, amelynek füzeteiben Csengery Antal és Gyulai Pál és társaik

¹ Érdekes Keleti *id. m.* 381. 1. erre vonatkozó panaszait a húsz évvel korábban írt Keménnyel összevetni. Mintha egy embert halánánk!

nézeteit családi hagyományból tiszteli és követi. A század végén, a jelen század elején e tiszteletreméltó generációt öregség és halál szinte teljesen kipusztítja, utódaik ki erre, ki arra, átalakulnak az újabb, harmadik fejlődési fokozat értelmében.

A középnemesség e tisztességes reziduumához csatlakozik a polgári és jobbágyorsból feltörekvő értelmiség egy bizonyos, hasonlóképen nem nagy hányada. Az európai értelemben vett középosztály, a józan közvélemény körét nem szabad szélesnek képzelnünk még e demokratikus korszakban sem. Statisztikusunk, Keleti Károly szerint egészséges viszonyok közt az összes magyar lakosság egy és fél percentjének, 100.000 embernek kellene könyvet vennie és olvasnia. E számba veszi a 88.000 főnyi értelmiség felét, a kétszáz holdon felüli 11.500 középbirtokosnak szintén felét, a 4500 ezerholdast mind, a 36.000 haszonbérlet felét, az 55.000 kereskedő egyhuzadát, a 238.000 önálló ipari vállalkozó egy százalékát, ami valóban nem mondható túlságosan optimista számításnak!¹ A valóság ezt sem igazolja. Népnak szánt mű legfeljebb 2—3000 példányban, tudományos munka ezerben nyomtatható, mert még ezt is nehéz eladni széles Magyarországon.²

Ezen megdöbbentő számokról nem szabad megfeledkeznünk, midőn műveltségünk klasszikus koráról, Arany, Eötvös, Deák, Kemény generációjáról szólunk. Nagyjaink és műveik kétségtelenül klasszikus méretűek, bennük a magyar szellem éppúgy felemelkedett az általános emberi magasságra, mint a német szellem Goethében, az angol Shakespeareben, a római Vergikben, a görög Sophokles és Periklesben. Rajtuk túl nincs

¹ Keleti *id. m.* 383—396. I.

² Censor (Beksics Gusztáv): *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk*. Budapest, 1884 szerint a magyar értelmiség 128.000 tagjából csak 25—30% az olvasó, ennek egytizede is maga írja a könyveket. E 25—30% még ma is hallatlanul optimista számítás volna. 1870-ben az értelmiség számát 193.640-re (az egész lakosság 0.76%-ára), 1880-ban 114.565-re (az egész lakosság 0.83%-ára) teszi Jekelfalussy József: *Népünk hivatása és foglalkozása* stb. akad. Ért. a nemzetgazdaság köréből, I. 1882.

többé emelkedés, mert nemzeti és emberi tartalom és formák egyesülten magasabb tökélyt nem tudnak kifejezni. De amint angolok és németek mosolyognának, ha valaki az egyéni nagyságból következő Erzsébet királyné öreg Angliáját, Goethe korának német viszonyait mintaszerűeknek, társadalmi és művelődési téren példaadóknak tartaná, éppoly kevéssé van helyén Arany nagyságából korának klasszicitását következtetni. Nem, klasszikusaink magyar díszéhez a második generáció, melynek korára esik működésük, még csak egy kucsmaforgót, darab paszomántot sem adott. Arany János a kiegyezés után feltörekvő nemzedéktől idegen; kortársaitól éppoly szótlán keserűséggel fordul el, mint egy nemzedékkel előbb Kölcsey. Az ő magyarsága nem találja helyét az ünnepeelt Budapesten. Lendületet, ideákat ez új korszak nem szolgáltatott nagyjainknak, kik képzeteik egész tömegével az első generációból s abban is Széchenyi ágazatából származnak és vele, nem pedig a második generációval homogének.

Kimutatható ez a szellemi műveltség minden ágában, a tudomány terén is. Történetírásunk három nagy művelője, gróf Teleki József, Szalay László és Horváth Mihály, kiket bátor nemzeti érzésben, józan kritikában, művészi kompozícióban és nemes előadásban azóta is senki meg nem közelített, kivétel nélkül az első generációból valók s bár munkásságuk a másodikra esik, ezen ifjabb kortársaikra szinte semmi hatást nem gyakorolnak és utód és iskola nélkül tűnnek el.

A hetvenes és nyolcvanas években magasabb kultúrát tehát csak optikai csalódás láttat velünk. E csalódás alapja pedig az, hogy az első generációból származó nagyjaink élete átnyúlik a másodikba, sőt néhol a harmadik első éveibe is. E hosszú életűek nem a legnagyobbak ugyan, de méltó társai, korban és tehetségben ifjabb testvérei klasszikus nagyjainknak. E fiatalabbak szinte kivétel nélkül szemtanúi 48?nak s egyéniségükre az abszolút korszak volt döntő hatással, melyet ők a sors kegyéből klasszikusaink, Arany, Deák, Eötvös, Kemény környezetében töltöttek el. Innen, az első generáció nagyjaival kapcsolatban, egyéniségük-

ben a magyarság és európaiság harmóniája, a nemzeti-nek reális, pozitív kultusza, mely túlzástól tartózkodik és túlzásnak ellene szegül. Elvi liberalizmusukban Deák követői, semmi érintkezésük a második és harmadik nemzedék liberalizmusával, sem a kapitalista, sem a sovinszta szellemmel. Sőt ez utóbbival idők folyamán nyíltan szembefordulnak. A 80-as és 90-es években Gyulai Pál az egyetlen tekintélyes magyar, ki felemeli szavát a nemzeti elbizakodottság, a „szájas hazafiság“ ellen, s támadásai kopogó jégesőként hullanak ez ősi vétkek újabb hajtásaira. Önteltségünk az öregkor gyérmekekes pörlekedési kedvének nézte ezt, ami pedig utolsó megnyilatkozása volt a nemzet önfegyelmező erejének. A liberális korszak alatt egyedül Gyulaiban és társaiban élt még Széchenyi programja: a méltányos hon-szeretet, az önkritika és a tömegekkel szembeszálló bátorság, néha tán öntudatlanul, de mindvégig elevenen. E méltó öregek, klasszikus nagyjaink e helytartói, sajnos, igen szűk körön uralkodtak. Híveik azon 3—4000 emberből kerültek ki, akik a fönt vázolt társadalmi rétegben értelmes könyveket vettek és olvastak. Törvényhozásra, politikára, szélesebb közéletre nem volt befolyásuk, annál kevésbbé, mert maguk is többnyire korlátoltabb irodalmi vagy tudós pályán működtek. Nemzeti műveltségünk tehát tőlük függetlenül fejlődött, amennyiben újabb irányait fejlődésnek nevezhetjük.

Korábban már láttuk, mennyire képtelen volt az első nemzedék az igazi liberális műveltséget, a lelki tartalmat szélesebb körökre átszarmaztatni. A középosztálynak is csak legértelmesebb része lőn belsőleg liberális, a többi osztályok csak bizonyos külsőleges, radikális-sovinszta ideológiát sajátítottak el. A liberalizmus szélesebb rétegekre csak most, a második generációban, terjed el és lesz gondolatlanul kimondott hitvalláson kívül lelkeken uralkodó eszme, széles rétegek belső műveltsége. Sajnos, ez a liberalizmus nem Eötvösé és Deáké, nem is Kossuthnak tüzes, romantikusan victor-hugói, egeket verdeső frazeológiája. A 70-es évek liberális műveltsége nálunk, a németeké-

hez hasonlóan, nyárspolgári önzés, politikai tehetetlenség, lelki mozdulatlanság, mely csupasz tagjait a 40-es évek forradalmi frázisaival, szabadság, egyenlőség, testvériség üres jelszavaival födi be és mindinkább eltávolodva a kezdetek lélekemelő idealizmusától, menthetetlenül durva materializmussá alacsonyul. Sajátságos jelenség, nyugaton éppúgy megfigyelhető, mint nálunk: a liberális gondolat minél inkább elterjed és minél szélesebb rétegekbe iktatódik, annál inkább veszt színeiben, annál primitívebb, földhözragadt konstrukció lesz, mely lelkeket többé fel nem emel. A liberalizmus kezdetein lelkes idealizmus, magasztos bizakodás meleg emberi színekben pompázó gyümölcsöket hoztak létre a műveltek válogatott kis köreiben, így a frankfurti parlament emberei közt, vagy Guizot és Thiers, Eötvös és Szalay fiatalosan ideális társaságában. A további stádiumban a liberalizmus körének tágulásával a színvonal menthetetlenül leszáll, az idealizmus elkopik, a lelkesedés kiégett zsarátnokként összeomlik. Ez történt nálunk is 67 után, midőn az egyedül uralkodó liberalizmus önmagától, belső szükségyszerűséggel alakul át sekélyes, sivár materializmussá.

Elősegítette ezt a 67-ben hazatért emigráció, mely Mazzini, Garibaldi, Cavour környezetében, a pápaság halálos ellenségeitől határozottan vallásellenes érzületet vett át és szinte egészben a szabadkőművességhez tartozott. Az emigráció tagjai itthon tekintélyes állásokba jutva, szabadkőműves propagandájukat annál nagyobb sikerrel folytathatták, mivel e tanok követésével immár anyagi előnyök is egybe valának kapcsolva. Szabadkőműves érzület, a liberalizmus alapján kifejlődő vallásellenes tanok, például darwinizmus hangos hirdetése eszközzé váltak, mellyel magyar földön, főként az értelmiségi osztályokban pályát lehetett esni. A liberalizmus eredeti nemzetköziségéhez híven a német materializmusnak divatos képviselői már a 60-as évek óta élénken érdeklődnek az ifjú magyar liberalizmus iránt, munkáik, melyek a lélek funkcióit durva materializmussal tisztán az anyagból magyarázzák, magyarra fordítatnak, ők maguk is ellátogatnak

hozzánk, hol nagy ünneplés tárgyai.¹ Hogy a művelt középosztálynak nevezett rétegeket e sivár anyagelviség kielégíté, ez magában véve is bizonyítja, hogy lelki szükségletei tulajdonképen még mindig nem voltak s ha igen, primitív csiraként, ösztönös öntudatlanságban éltek. A materializmus terjedését elősegítette a kaihozlikus irányzat politikai népszerűtlensége: a katolikus autonómia körül megújuló felekezeti mozgalmakban az ortodox párt vezetői többségükben 48 ellenségeinek, a régi rendiség híveinek mutatkoznak, nem egy közülük az abszolutizmus idején tekintélyes kormányhivatalt viselvén, hazafisága azóta kompromittálva van. Ez a körülmény közrejátszott annak megakadályozásánál, hogy az új magyar kultúra a katolikus, általában a keresztény világnézetből sarjadzzék ki.² Pedig kedvezőbb viszonyok között Deák és Eötvös keresztény műveltségéből kifejlődhetett volna ez új irány magja. Ehelyett a katolikus világnézet, osztrákbarátság átkával terhelve, kénytelen volt a teret átengedni a liberalizmus és materializmus divatos irányainak. A korszak sajtója és kultúrpolitikai irodalma teli van egyház és vallás ellen a legvégtetesebb támadásokkal, a fekete „rémtől remeg az egész liberális Magyarország,³ nemcsak a libe-

¹ Az adatokat 1. Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága*. Budapest, 1918. 226. 1. — Büchnernek borzasztóan korlátolt műve: *Erő és anyag* még a kilencvenes években is közkezen forog katolikus középiskolák tanulói között, kik a csodás univerzum magyarázatát e fércelményből gyermeki tudásszomjjal veszik magukba. A magyar intelligencia 70—80?as évekbéli nivójára, úgy látszik, csak most érkezett meg a cseh értelmiségnek azon része, mely nem áll német hatás alatt, továbbá a román középosztály. A cseh és román elvi demokratizmus, imperializmussal vegyítve, a lelki élet lebecsülésén és sivár materialisztikus alapokon nyugszik. Jellemző az új csehszlovák államban mindjárt megalapításakor kitört kultúrharc, melynek huszita vadságát a nyugati emigrációból visszatért szabadkőműves vezetők táplálják. A két nép értelmisége körülbelül félszázaddal később megy át, sokkal hevesebb lázrohamokban, azon betegségeken, melyekből mi már többé-kevésbbé kiláboltunk.

² Concha *id. m.* 212. 1.

³ Pl. Timoleon (Beksics Gusztáv): *Legújabb politikai divat*. Budapest, 1874. 112. 1.

ralizmus, de a nemzetiség sorsát is ettől látja vészélyeztetve, mert meg van győződve, hogy „a magyar érdek és liberalizmus szolidárisak; ha elvész — (az ultramontán, konzervatív törekvések által) — Magyarországon a szabadság, fenyegetve lesz egyszersmind a faj is“.¹ A materializmussá sekélyedett liberalizmus a hazafiság nevében zár ki minden konzervatív gondolatot, minden új idealizmust és minden pozitív, lépésről-lépésre javító kultúrtörekvést.

Mellette a széles tömegek nemzeti műveltségét nacionalizmus jellemzi. Itt megint nem az Arany-Gyulai kisebbségi irány tisztult nemzeti felfogását értjük. A középosztály többségét, mint láttuk, a nemeseknek „úri foglalkozású“, a hivatalokat miniszteriumoktól adóhivatalig ellepő tagjai és az alsópolgári és jobbágykörökből első generációban feltörekvők alkották. Mindezek többnyire szűkös anyagi helyzetben éltek, családi műveltségük és hagyományaik hiányoztak, látókörük tényleg a legszűkebb körre terjedt ki. Szomorú, de a fejlődés hirtelenségéből érthető, hogy e középosztálynak alig volt érzéke, mellyel szellemi dolgokat felfoghatott volna. Nevelni kellett volna, vehetné valaki közbe. Igen, de a liberális korszak elvből nem nevelt, hanem szabadságot adott, mellyel éljen kiki úgy, ahogyan tud. Középosztályunk így lelki művelődés helyett liberális és materialista jelszavakban részesül és egyébként nyitva áll mindazon áramlatoknak, melyek belső összetételével rokonságban vannak. Érzése elsősorban magyar nemzeti, ezért legkönnyebben a nemzeti politika hat reá és mindaz, mi azzal karöltve jelentkezik korlátolt láthatárán. Így a nacionális irodalom oly termékei, melyeknek élvezete magasb műveltséget, lelki koncentrációt nem kíván. Tehát napilapok, regények és elbeszélések, melyeket e művelt középosztály válogatás nélkül fogyaszt, belőlük alkotván magának műveltséget, sőt politikai állampelfogást, világnézetet is. Még szerencse, ha Jókai írásai akadnak kezébe, melyeket pedig nem is ősi magyarságukért,

¹ Id. m. 13. l.

hanem fantasztikus meséjükért olvasott. Ez az érdekfeszítő, izgató tartalom tette az öreg Dumast, Sue-t, Ponson du Terrailt a kor magyarjának kedves írójává. Legnagyobb szellemi élvezetet azonban a hírlapirodalom szerzett neki, melynek nivója a fúzió óta a kormánypárti lapoknál is leszállt, miután ezek irányítását Tisza bizalmasa, Csernátony vette át. Lelki műveletlenségben, utcai betyárságban ellenzéki és kormánylapok kölcsönösen felülmúlják egymást. Nekünk ugyan, kiket korunk képtelenül alacsony lelkű hírlapirodalma el nem kényeztetett, ez a régmúlt talán a tisztesség és jóhiszeműség korszakának tűnik fel, tényleg azonban mi sem szomorúbb, mint hogy az új magyar középosztály többsége nemzeti érzését és nemzeti műveltségét e hírlapirodalomból meríté.

A közönség színvonalának megfelel az irodalmi produkció. Az Arany-Gyulai-kört leszámítva, mindenmű irodalmi hagyomány teljes kimerülését látjuk, íróink és költőink, többnyire harmad- és negyedrangú tehetségek, belső hivatás nélkül, megszokásból, pénzkérésért, amatőrködve írnak, idegen minták után. A külföldi divatokat felkapják, összevissza forgatják s unottan elejtik, mikor más valami újdonság kerül szemük elé. Német és francia földön kifejlődik a romantikus vígjáték, mely hódító útjában Bécsbe is megérkezik, hogy onnan egyszerű importcikk gyanánt hozzánk is elkerüljön. Dóczy Lajos és Rákosi Jenő romantikus drámaköltészete ilyen importcikk, gyökértelén a hazai talajban, következesek nélkül, annak dacára, hogy évtizedeken át hirdetjük és hisszük, hogy valódi magyar termékek. Kevésbé felszínes írói tehetségek e játékszerromantika helyett schopenhaueri keserűséggel nézik a kort, s ez jól illik nekik, mert Schopenhauer is divat, filozófiája a levegőben van, mint a bacillusok, de rögtön elhagyják a zsörtölődő mestert, amint politikai körökben vagy nacionalista irodalomban elhelyezkednek. Mert az irodalom félszázaddal előbb nemzeti politikánknak szülőanyja, most szolgálóleány és konyhamosogatni jár a fényes klubokba. Akit ettől meggyőződése vagy független természete,

nem utolsólag polgári hajlandóságai visszatartanak, az elszigetelődik és a magányban elhervad, tehetsége hosszabb-rövidebb zártkörű működés után kialszik, mint Vajda Jánosé. Írói pálya csak akkor kecsegtet sikerekkel, ha a politika berkeiből és a hírlapirodalomból indul ki, vagy pedig azokhoz vezet. Korábban a magyar irodalomnak az országtájak s azok gyökeres magyarsága adtak szint s anteuszi őserőt, korábban volt dunántúli irodalom, debreceni és sárospataki írói kör, melyek a központinál nem álltak hátrább. E kezdetekből most, a néptömegek felszabadítása után, kifejlődhetett volna az országtájak szerint önálló irodalmi műveltség, mely egyéni színpompával az anyató díszét megsokszorozta s ami fő, örök frissességben tartotta volna. Épp az ellenkezője történt. A magyarság felszabadulása összeesvén az elvi liberalizmus, a politikai gondolat túltengése és Tisza centralizáló politikájai, minden lehetőség megszűnt, hogy vidéken műveit magyar írók élhessenek. Az új magyarság a szülőföldjéhez ragaszkodót azzal bünteté, hogy provincia- lis színvonalra szorítá, korlátolt művészetű és érvényű íróvá degradálta, kit más vidékek és az egész nemzet számba sem vesznek.¹ Ez lőn sok magyar tehetség sorsa, ez lett volna Mikszáth Kálmáné is, ha idejekorán nem menekül Pestre, a politikába és a parlamenti klubban nyugalmat nem talál, amiért ő ugyan úri módon megfizetett azzal, hogy a politika túltengését, a parlamenti onnipotencia sivár találmányát hatalmas művészetével némi romantika fényes színeibe öltözteté.

Politika, központosítás, hírlapirodalom, ezek a kor lelki életének satnya motorai. Ők teszik — és nem Széchenyi halhatatlan programja — Budapestet szellemi művelődésünk központjává. A fiatal írók, kiknek jövőjük van, a budapesti hírlapok körül élnek, melyek Andrássy sajtóirodájától, Ludassy Mór sajtófőnöktől bőkezű támogatásban részesülnek. E körökben talá-

¹ A műveltség centralizálását igen korán hibáztatja Szemere Bertalan: *Utazás külföldön*. II. kiadás, I., 169. 1.

lünk először nagyobb számban idegen, német és zsidó eredetű írókat, többnyire magyarosított nevekkal, kiken az egykorú megfigyelő észreveszi, hogy *iparkodnak* magyarnak lenni.¹ Kétségtelen, hogy az első zsidó eredetű politikai hírlapírók, Falk Miksa, Széchenyinek és Deáknak, Kónyi Manó Deák- és Andrássynak hü embére, sem hazafiság- és felelősségérzetében, sem etikában nem voltak méltatlanok a Gyulai Pálokhöz és Salamon Ferencekhez és nem is kellett iparkodniok magyarnak lenniök. Az ő példájuk mutatja, mily értékes gyarapodást nyert volna a magyarság a már nemzedékek óta ittlakó zsidóságból, ha annak hiánytalan beolvadását nem zavarta volna folyton a kiapadhatatlan galíciai áramlat. Kevésbé volt kedvező a légkör a teljes asszimilálásra a 70-es évek írói társaságaiban, a Kávéforrásban és utódában, a Kagálban, hol Dóczy Lajos, Rákosi Jenő, Hevesi Lajos, Kaas Ivor, Bérezik Árpád, stb. jöttek össze.² Napi foglalkozásuk, az újságírás, magábanvéve sem volt alkalmas — még egyébként teljes áthasonulás esetén sem — arra, hogy a bátor felelősségérzetet hatodik érzékükké tegye, mely a magyart egyedül képes a nemzeti szélsőségektől visszartartani. És éppen ez az, mit legnehezebb a bármely népfajból asszimilált magyarnak elsajátítania.

A feltörekvő Budapest, a liberális magyarság kedvence, nagy veszedelmeket rejtegetett áttekinthetetlen kőhalmazában. Már a második generáció Budapestje sem volt az, mit Széchenyi óhajtott népének.

¹ Asbóth János: *Irodalmi és politikai arcképek*. Bpest, 1876.

² Asbóth *id. m.* mellett Porzó (Ágai Adolf): *Utazás Pestről Budapestre*. 3. kiadás, 1912.

N E G Y E D I K   K Ö N Y V

A VÉGKIFEJLÉS FELÉ

I. FORMA ÉS TARTALOM A HARMADIK NEMZEDÉKBEN

Munkánknak vége felé közelgünk, utunk hátralévő részét nyugodtabban, nagyobb nehézség nélkül tehetjük meg. Mert az igazi nehézség abban állott, hogy megmutassuk és érthetővé tegyük, miként állott elő a negyvenes éveknek annyi gondolattól, akaraterőtől és tettvágytól, lelkes idealizmustól forró katlanából azon alakulat, mely a század végén úgy külső formában, mint tartalomban készen lévén, pusztá létezése által is kitett bennünket a katasztrófa veszedelmének. A századforduló tragikus nemzedéke, melynek uralma egybeesik a katasztrófa előkészítésével és kitörésével, nem tartozott az új utakat keresőknek lázas tömegébe: törekvéseit és vágyait, anyagi és szellemi segédeszközzeit, egész lelki és testi fiziognómiáját készen vette, örökölte elődjétől, a második nemzedéktől. Az új generáció híven kitarzott elődjének lejtős útján és egyebet nem tett, mint hogy a reászármaztatott viszonyokat hagyományos szellemben, a lejtő zuhanása irányában építé ki.

Ami az állam és társadalom külső formáit illeti, az új nemzedék változatlanul, újítás vagy javítás vágyától mentesen, megőrizte azt, mit elődjétől örökségbe kapott. Államiságának bázisa továbbra is a kiegyezés s ennek közvetítésével a 48-as törvényhozás és a pragmatica sanctio volt. Igaz, a közösügyes kiegyezés ellen folyton erősödő hangon nyilatkozáék az ellenszenv, de ez Deák munkáján a legcsekélyebb változást sem volt képes eszközölni. A hatvanhetes alaptörvényen sem a parlamenti kisebbségek, sőt többségek időnkénti neki-

gyürkőzése, sem az ország közhangulata nem változtatt, ami egyúttal annak is bizonyítéka, hogy a harmadik generáció közjogi létfeltételei s általában az erőviszonyok, melyek Magyarország helyzetét Ausztriával szemben kijelölték, a régiek maradtak. Ausztriával még mindig az uralkodó személyének közössége és a dualisztikus kapocs köt össze bennünket. Külpolitikai helyzetünk hasonlóképen változatlan: szövetség a némettel, mely Olaszország bevonásával hármasszövetséggé egészül ki. A szövetség oroszellenes alaphangulata Oroszország agresszív fellépése, az orosz-francia, orosz-serb és egyéb balkáni intrikák folytán mindinkább megvilágosodik s miután Milán király távozása óta baráti viszonyunk Szerbiával nyílt ellenségeskedésnek adott helyet, mind kevesebb a remény a fegyveres konfliktus kikerülésére. Mi azonban hűségesen megmaradunk a második generáció koncepciója mellett és óvódunk levonni a konzekvenciáit olyan végzetes tényeknek, minőket pedig szabad szemmel észrevettünk: hogy a fegyveres konfliktus esetén Németországon kívül másra nem, sem olaszra, sem románra nem számíthatunk. Külpolitikában az új nemzedék valósággal egyetlen új gondolatot sem termelt.

Állami életünk belső alapjai szintén változatlanok. Alkotmányos monarchia vagyunk, felelős kormánnyal, népképviseléssel, két kamararendszerrel. Uralkodóink, az első és második nemzedék mesgyéjéről való Ferenc József király, őszülő fővel lép át a harmadik korszakba, melynek tehetetlen ingadozásai közepett az ő hagyományos politikai rendszere annyira szilárd és változatlan, mintha csak valósággal független volna az idők folyásától. 67 alkotói közül a koronás agg egyedül van életben, egyedül ragaszkodik Deák és Andrássy célzatához, ő tartja fenn megdönthetetlen alaptörvény gyanánt a 67: 12-t, s a korona törvényes jogainak birtokában, azokról le nem mondvá teljes szabadságot enged a magyar parlamentarizmusnak mindazon jogok gyakorlására, melyek azt az említett törvény szerint megilletik. Alkotmányos életünk az ő uralkodása alatt ép és csorbítatlan, minő századokon át nem volt; alkot-

mányos konfliktust az ő személye, rokon- vagy elleni szenvedése soha nem okozott és a politika köznapiságán felülemelkedő történetírás kénytelen elismerni, hogy államiságunk a 67 kereteiben teljes szabadságnak örvendett.

Magyarország most is az a nemzetállam, aminővé 67-ben alakult. Az államot a magyar nemzet alkotja, melynek tagjai közé számíttatik politikai tekintetben a magyaron kívül minden más népfaj is. Ezen nem-magyar nemzetiségek jogai nem területi elválasztás, hanem az egyéni szabadság liberális elve alapján érvényesülnek, amint azt már a második nemzedék bérendezte. És amint ezen az alapon már a második nemzedék sem oldhatta meg a problémát, még inkább belébonyolódott a harmadik, mely azonban e téren sem tett semmi olyan intézkedést, mi a korábbiaktól eltérő novumnak, a hagyománnyal ellenkezőnek volna tekinthető.

Liberalizmusa szintűgy hagyományos volt. A liberális alapelvek: egyéni, politikai, vallási, sajtószabadság egyeduralma minden kétségen kívül biztos és megdöntetlen volt; súlyosabb vádat elkeseredett magyarok nem vághattak egymás arcába, mitha egymás liberalizmusát vonták kétségbe. A francia liberalizmus szélső tanai közül még csak a polgári házasság hiányzott nálunk, melyet az előző korszakban Deák óvakodott felvetni, nehogy a katolikus dogmákat sértvén, az országot bonyadalmakba sodorja.¹ Az új korszak büszke liberalizmusát ily kétségek nem zavarták s a polgári házasság elfogadtatása után meglelégedéssel írhatta a liberalizmus hivatalos krónikása, hogy az egyházpolitikai küzdelem „Magyarország egyik legnagyobb korszakát alkotja“.²

A politikai és egyéni szabadság gazdasági téren a kapitalizmus szárnyait növelte. Kezdeteit ezen proceszszusnak már az előző korszakban szemügyre vettük. Jellemző vonásai most is ugyanazok. A túlnyomólag

¹ Deák 1866 febr. 23-i beszéde Kónyinnál.

² Beksics Gusztáv a *Millen. Történet* X. kötetében, 766. 1.

Zsidóktól irányított gazdasági rendszer most is idegen a magyarságtól és figyelmét elsősorban a gyáriparra és pénzüzletre koncentrálva, a meglévő mezőgazdasági erőkkel csakhamar tudatosan is konfliktusba jut. A kapitalizmus Magyarország ősi, kihasználatlan agrár területéből mindenáron ipari országot akar csinálni, de ez industrializmus sem újdonság, hanem tudatos megvalósítása a második nemzedékben szunnyadó gondolatoknak.

Ezek a külső formák, az öltöny, melyben a magyar nemzetállam közösgyeivel, belső alkotmányos függetlenségével, politikai homogeneitásával, liberális és kapitalista gondolkodásmódjával a világ szemei előtt harminc éven át mutatkozik. Szép, rendes ruhadarabok, angol minta szerint francia szabótól elkészítve, senki sem veszi észre rajtuk, hogy hordozójuk Keletnek gyermeke. Mintha csak szégyeltük volna specifikus magyarságunkat, annyira iparkodtunk azt a liberális és kapitalista Nyugathoz átformálni. De lelkünket, belső világunkat meg nem tagadhattuk, valamint azon erőket sem változtathattuk meg, melyek szerint a nyugati ruhába öltöztetett testnek mozognia kellett, mert hiszen mégis csak élő test, nem pedig ruhafogas vagy kitömött báb volt.

A nyugati uniformis alatt specifikus magyarságunk mindenek előtt azon tényezőkben jelentkezett, melyek a nyugodt fejlődésnek ellene szegülve, nehézségek és krízisek szülőivé lettek. E tényezők az első és második korszaknak már ismert primer, őseredeti magyar erői, melyek most is a két leghatalmasabb, annyi mindent átfogó relációban mutatkoznak meg: a közjogi és nemzetiségi kérdésben. Közjog terén a külső formák görög templomok harmóniájára, derűs és nyugalmas vonalaira emlékeztetnek, hisz királyt és nemzetet semmi differencia el nem választ, mindkettő nyíltan ugyanazon alaptörvényt vallja, melyet a nemzet legjobbjai, a tömegektől ma is tisztelt jelesek készítettek. Forma és valóság azonban már a közjogi téren is mérföldnyi távolban vannak egymástól. A közjogi valóság: elkeseredett, torzonborz küzdelem az alkotmányos tényezők

között, király és parlament, pártok és kormány és vármegyék el nem nyugvó viszála és háborúja, mely az időnként felmerült vitakérdések semmis voltát, a kis egyenlíthetlenné vélt ellentétek csekélységét, valamint a felek örök gyűlöletét tekintve gótikus templomok félhomályos oszlopaire emlékeztet, hol századok óta változatlan agyarkodással törnek egymásra groteszk emberfejek és tragikomikusán keserű állatalakok. A hazug helyzet, mely a kiegyezés általános népszerűtlenségéi bőii származott, most hozza férges gyümölcsseit: király és nemzet elidegenedik egymástól, pártok és egyének gyűlölsége késhegyre megy s mindezek nyomán kulturális és társadalmi életünk a politikai pártviszály kaudiumi igája alá görnyed.

A nemzetiségi kérdés hasonló zavarokat okoz. A régi liberális hagyományokból és az immár szintén hagyománnyá avuló Tisza Kálmán-féle állami központosításból sajátságosan kevert methodus áll elő, melyet mi Deákék világos törvénye helyett a nemzetiségi kérdés legbonyolultabb zugaiban is alkalmazunk. A liberális elv korlátlan uralma alatt a nemzetiségek gazdasági élete rohamosan fellendül: tót, román, szerb pénzintézetek, iparvállalatok keletkeznek, melyek tőkésüket a nemzetiségi ügyek érdekében a magyar államiság ellen használják fel. A gazdagodás következeként nemzetiségi intelligencia származik, új tót, román, szerb értelmiségi osztály, mely a magyarhoz hasonlítva függetlenebb és gazdaságilag erősebb, mivel államszolgálatba irredenta elvei miatt nem léphetvén, jövedelmezőbb szabad pályákon él. És ez az új nemmagyar intelligencia kezdettől fogva ellensége a magyar nemzetállam uralkodó konstrukciójának s bár a törvényhozó testületben még aránylag kevés szava van, annál hevesebb és hatékonyabb izgatást folytat a nemzetiségi tömegek közt. A magyar állam a nemzetiségek világgazdasági gyarapodásának és magyarelles kulturális tevékenységének, liberális múltjához híven, semminemű korlátot nem emel. A nemzetiségi étvágys naponkénti megnyilatkozásaival szemben a második generációnak kényelmes álláspontjára helyezkedik: fölteszi, sőt el is

hiszi, hogy nincs nemzetiségi kérdés és amit elleni ségeink annak tartanak, az a magyar állam egy köz-igazgatási problémája, mely állami rendszabályokkal könnyen elintézhető és megnyugtatható. Ami azonban a második generáció előtt, a nemzetiségek gyermek- és suhanckorában még hihetőnek és valószínűnek látszott, azt most, gazdasági megerősödésük, kulturális nagykorúságuk idején elhinni csak az ősi magyar orvos-szer, az önáltatás bőkezű alkalmazása által volt lehető. Az ősi baj, a nemzeti illúzió csak most veszi át korlátlan uralmát Magyarországon és hajtja kormánypálcája alá a nemzetnek egyébként éles eszű és igaz akaratú jobbait is. A fenyegető valóság elől így zárkózunk el az állam egocentrikus konstrukciójában, vakon bízunk az állami eszközök erejében s annak hatalmát olyan terekre is kiterjesztjük, melyek úgy a liberális elv, mint konzervatív és romantikus felfogás szerint is egyedül az egyéni és társadalmi tevékenység által volnának megmunkálhatók. Államunk persze e megsokasodott feladatoknak nem tud megfelelni, ami legkevésbé sem akadályoz bennünket, hogy a „magyar állam büszke oszlopaikat”¹ nemzeti elégteliséggel csodáljuk, holott azok sötét árnyékot vetnek társadalmunkra, kultúránkra, gazdaságunkra, mindenünkre. Az állam lesz egyetlen büszkeségünk, neki mutatunk be és áldozunk fel minden szabadságot és nagyratörő ideát, Leviathanná hizlaljuk, mely felfal és megemész mindent, mi szép és magyaros kezdemény, mi éles akarat, magasztos gondolat és törékeny óhaj Magyarországon. Ez önáltató állami kultuszt betetőzi a központosítás, vele Budapest túlnyomó hatalma és a vidék magyar energiáinak kiskorúságra, szolgaságba süllyesztése. Mert önáltatásunknak szolgálatkész komornyikja, mindent ellátó sáfárja Budapest, melyet államiságunk pompázó jelképévé, a modern kapitalizmus hatalmas empóriumává teszünk, hogy liberális szellemű intézményei-

¹ Beksics Gusztáv szavai; az államfogalom ez alapján véve antiliberális imádására különös módon éppen e liberális publicistánk a tanulságos példa.

vel, kapitalisztikusan szervezett közvéleményével állándóan betöltse füleinket az öndicséret és hízélgés hangjaival. És amint a kapitalizmus megszervezését már a második generáció átengedte a zsidóságnak, így a harmadik sem marad el liberalizmus dolgában és az önaltatáshoz szükséges központi műveltség előállítását szintén a zsidóságra bízza. Így jön létre Budapest zsidómagyar kultúrája és így adatik e budapesti kultúra kezébe az egyeduralom, szinte állami monopólium az egész ország területén.

A következőkben ezt a specifikusan magyar tártaitmat, mely nyugati formák alatt rejtőzik, fogjuk részletesen analizálni. És itt tisztára mellékes, hogy a nyugati országok formái sem takartak a világháborút megelőző évtizedekben görög harmóniát, ősi, romlatlan egészséget, hogy a nyugati államok is egytől-egyig lázbetegesen közeledtek a krízis felé, a mindent lángbaborító katasztrófához. Mindegyik államnak megváltak belső nehézségei és betegségei, egyik sem nézhet le hát bennünket a mi bajaink miatt. Legkevésbé keleti és balkáni szomszédaink, kiknél a belső bajok barbár múlt meghosszabbodásai, középkori társadalmi és nemzetiségi viszonyok következményei, holott a mieink minden magyar specifikumuk mellett is homogének Nyugat- és Közép-Európa bajaival. Rosszabbak senkinél nem vagyunk, pirulnunk nem kell közelmultunk tévedései és krízisei miatt. Sőt minél inkább megismerjük azokat, annál nyugodtabban nézhetünk a világ szemébe, mert minden tévedésünk gyermek tévedése, minden bűnünk bocsánandó bűn, ősi, gyermekes önáltatás szüleménye azokhoz képest, melyeket más népek önmagukon és az emberiségen hidegvérrel, számító önzéssel elkövettek.

II. A K Ö Z J O G I V I S Z Á L Y

Az utóbb lefolyt harminc évet minden egyéb korszakunktól elsősorban az a küzdelem különbözteti meg, mely a parlamentben közjogi kérdések felett folyik. Bár a közjogi harc Ausztriával egybeházasíttatásunk óta állandó jelenség történetünkben s nem egyszer véres felkelésekben nyilatkozik, a harmadik korszakban egészen más, speciális tulajdonai vannak: bár nem véres és eszközei nem fegyver, tűz és vas többé, mindamelllett nem kevésbé heves és elkeseredett, az egész országot forró lázrohamokba döntő. Elmondhatjuk: specifikusan hanyatláskorabeli jelenség, mert csak hanyatló korban fordulhat elő, hogy jogi kérdések nyílt ellenállásra nem képesek ugyan a nemzetet feltüzelni, de arra elég erősek, hogy az ország békéjét, gazdasági és kulturális gyarodását végzetesen megakasszák és felforgassák. Mielőtt a közjogi harcban a hanyatlás tipikus tüneteit megkeresnők, előzőleg szemügyre kell vennünk azon okokat, melyek a közjogi kérdést ismét és fokozott mértékben aktuálissá tették. Ezek közt legfontosabb Ausztria és Bécs méltánytalan, sőt gonosz indulatú magatartása.

Ausztriában a 67-es kiegyezés végrehajtását a német liberálisok eszközölték, kiknek érdekei Deákéival megegyezők voltak. A magyar és német liberálisoknak közös érdekük volt a dualizmus fenntartása olyképen, hogy annak kereteiben a szupremácia Magyarországon a magyarok, Ausztriában a németek kezén maradjon. Míg azonban e politikai feladatnak a magyar liberálisok Tisza Kálmán kormánya alatt mindenképen, még az ország hangulata ellenére is, eleget tettek, addig a

németek politikai ereje csakhamar gyengének bizonyult. Kiderült ez már a Hohenwart-féle kísérlet alkalmával, midőn a kiegyezési dualizmust és a németiség szupremáciáját csak Andrássy döntő közbelépése tudta megmenteni. Végkép megdőlt azonban a németek ereje az 1879-es osztrák választásokban, mikor 179 szláv és feudális képviselővel szemben csak 174 németet tudtak behozni. Az új kormányt gróf Taaffe Eduárd a nemetek mellőzésével alakította meg és az osztrák kormányhatalom az egész Taaffe-korszak alatt, 1879-től 1893-ig, a németek ellenére, lengyel-cseh-feudális koalícióra támaszkodva, intézi az ügyeket. Taaffénak a szlávok segítségével, Tisza Kálmánéhoz hasonló eszközökkel, sikerült a kiegyezési állapotot állandósítani: kis fogásokkal, parlamentáris korrupcióval, a cseh és lengyel képviselőknek tett „engedményekkel“ nyerte meg elnézésüket 67 fennállásával szemben. A cseh politikusok szabad kezet nyertek otthon a németek elnyomására s ennek fejében belenyugodtak a nekik folyton ellenszenves dualizmusba. Taaffe és Tisza rendszere idején a tízéves kiegyezési tárgyalások a két ország között az uralkodó teljes megelégedésére békében folytak le s úgy látszott, mintha a dualisztikus berendezés a kezdet nehézségeit végkép legyőzte volna.

De nem így történt. Már Taaffe utolsó éveiben is felmerülnek oly pártalakulások, melyeknek éle kimondottan Magyarország és a dualizmus ellen irányul. A kiegyezéssel szemben csak elvi tiltakozásra szorítókozó ó-csehek elvesztik a talajt lábuk alól, a hatalom az újcsehek radikális-nemzeti töredékére száll át, melynek élén Kramarz kezdettől fogva tudatosan a monarchia szétdarabolásán, a magyaroknak és németeknek szláv uralom alá vetésén dolgozik. Szintén a kiegyezés ellenségeit szaporítja a Luegertől alapított keresztényszocialista párt, mely ugyan a bécsi kispolgári körök-ből származván, eleinte még demokratikus alapon áll, de később mindinkább a cseh-német feudálisok, a reakciós érzelmű arisztokraták befolyása alá kerül. Ez új pártalakulások és a szociáldemokrácia megerősödése az osztrák parlamenti egyensúlyt teljesen felborítja;

kivezető utat e beteg parlamentarizmusból semmiféle államférfiúi bölcsesség nem találhatott többé. Kormányrendszabályok szükségszerűleg csak növelik a zavart, mert az örülden összebogozott faji, vallási, társadalmi érdekek egyikét vagy másikat lehetetlen, hogy meg ne sértsék és a politikai pártok közül ezt vagy azt, esetleg többet is egyszerre, a kormánytól el ne idegenítse- nek. Ilyen viszonyok közt az osztrák kormányok kénytelének voltak az alkotmánytörvény 14. §-ához folya- modni, mely a parlament munkaképtelensége esetére a kormányt hatalmazza fel az állami szükségletek fede- zésére. A 14. § uralma leplezett abszolutizmust jelen- tett, de olyant, mely nem saját jószántából fekszik rá az államra, hogy elnyomja, hanem törvénynek enge- delmeskedve, keserű kénytelenségből vállalja magára az állam és a lakosság életérdekeinek védelmét a par- lament bűnös kötelességmulasztása esetén. Az osztrák 14. § állammentő intézmény volt, az ottani talajból ki- nőtt korrektívuma a parlamentarizmusnak, mely az osztrák viszonyok közé átültetve, szükségszerűen foly- ton betegeskedett.

Ez a leplezett abszolutizmus már lényegileg el- hagyta a Deák-féle kiegyezés irányát, az alkotmányos parlamentarizmus útját. Gróf Badeninek a csehek ja- vára, a németek elnyomására 1897-ben kiadott nyelv- rendeletei óta a parlament teljességgel munkák épte- lenné vált, benne gyilkos nemzetiségi harcok dúltak, úgyhogy a 14. § szinte uralkodó kormányformává lőn Ausztriában. Ezen sem a választói jognak Badenitől megkezdett kiterjesztése, sem az általános választói jog nem tudott változtatni. A népképviselőnek ilyen kró- nikus tehetetlensége idején csak természetes volt, hogy az államéletnek egyéb állandó tényezői vegyék át a hatalmat, melyet a parlamentarizmus kezéből kibocsá- tott. Ilyen volt a konzervatív hajlandóságú, de új esz- méket nem produkáló bürokrácia mellett elsősorban Ferenc József egyénisége, mely a folytonos zűrzavar- ban, népfajok, pártok és egyének politikai impotenciája közepett egyedül tűnt fel akcióképes szilárd pontnak. Az uralkodó változatlanul megmaradt az alapon, me-

lyet 1867-ben Deákkal és a német liberálisokkal együtt létesített. Főfeladatát a külső béke megóvásában, bent pedig a dualizmus fenntartásában látja, ehhez képest energikus kötelességérzettel tart távol mindent, mi az európai békét és a két állam dualisztikus összefüggését veszélyeztetné. Ez a két feladat azonban egykép negatív természetű, teljesítésük az uralkodó érdeklődését évek szaporodásával mindinkább igénybeveszi, minél fogva pozitív alkotó munkától, a politikai és társadalmi élet aktív befolyásolásától teljességgel tartózkodik. Ezen szabadon hagyott területekre, a parlamentarizmus lealázó tehetetlensége idején, újra ráteszi kezét azon osztály — ha ugyan osztálynak nevezhetjük e törpe minoritását az osztrák és magyar arisztokráciának —, mely már I. Lipót kora óta szinte állandólag valóságos ura és kormányzója a monarchiának.

Ez osztály tagjai cseh, vagy Csehországba elszármazott és ott elszlávosodott német főúri családokból erednek, melyek évszázadokon át egybeházasodva, hatalmas érdekszövetséget alkotnak. Befolyásukat a Habsburg-uralkodókra annak köszönhetik, hogy a monarchia keretében fellépő centrifugális nemzeti mozgalmakkal szemben következetesen ellenséges állást foglalnak el. Kritikus időkben, midőn a monarchia nemzetei Bécs uralmát megelégetve, a központ ellen fellázadnak, ezek a családok tartanak ki mindvégig a dinasztia és az oszbirodalom mellett. Emlékezzünk vissza Windischgraetz hercegre, aki nemcsak Pestet foglalta el, hanem a prágai forradalmat is leverte, miközben oldalán feleségét puskagolyó ölte meg. Így lesznek ők Ausztria állami létének, az oszbirodalom gondolatának megszemélyesítői, minek fejében az udvari és állami főhivatalok az ő kizárólagos birtokukba mennek át s az uralkodó a külvilágtól elzárva, az ő szuggesztív akaratuk végrehajtójává alacsonyul. Befolyásuk alól csak Mária Terezia és II. József, valamint Ferenc József tudta magát függetleníteni, a két első a német birodalomból meghívott tanácsosai, Ferenc József pedig a dualisztikus magyar államférfiak segélyével. Viszont a Habsburgok gyöngébbjei, mint például I. Lipót, Ferenc és fia,

V. Ferdinánd alig voltak egyebek, mint eszközei és bábjai e hatalmas klikknek, a Schwarzenbergnek, Lobkowitzoknak, Windischgrätzeknek, Kollowratoknak, Chotekoknak, Kinskyeknek stb. szinte kamarillaszerű egyesülésének. A törvényes uralkodó gyöngesége és a cseh feudálisok hatalmának erősödése viszont mindenkor egybeesik a monarchia hanyatlásával, belső zavarokkal és a gyűlölségek fellángolásával, miután e hazátlan és nemzetietlen arisztokraták uralma magától is reakciót, kemény ellenállást kelt fel a monarchia népei körében.

A cseh feudálisok befolyása Ferenc József kormánya alatt csak uralkodása elején és utolsó éveiben, aggkori gyöngeségében érvényesült. E rendkívül csekély politikai belátással bíró, fanatikusan korlátolt egyének soha nem követték Ferenc József magyarbarát politikáját és ellenségei voltak mind a dualizmusnak, mind a magyaroktól inaugurált új külpolitikának. Poroszországban Ausztria ősi ellenét és a protestáns nagyhatalmat gyűlölték, az olasz szövetséget pedig a pápa világi uralmát illető tekintetek tették előttük ellenszenvessé. Hármasszövetség, dualizmus, magyar és német szupremácia ellen ők kutatták fel a monarchiában található szövetségeseket s ők egyesítették az elszigetelt, egymás közt marakodó csoportokat szilárd magyar- és németellenes tömeggé. A bécsi keresztényszocialisták vezére, Lueger, a cseh feudálisok hatása alatt rendez magyarellenes tüntetéseket és követeli a népszerű jelige alatt: le a magyar zsidókkal! — a dualizmus, Ferenc József és Deák műve helyébe az osszmonarchiát. Ugyancsak Lueger az, ki a magyarság monarchiafenntartó erejének félreismerésével csehekkel és románokkal kacérkodik s Bukarestben magyarellenes szövetséget kötve, útját Galícián át veszi, hogy a gyűlölt magyarok országába ne kelljen lábát betennie. Az osztrák keresztényszocialisták e végzetes tévedései azonban csak egyes szemei a hálónak, melyet a cseh feudálisok szőttek a dualizmus ellen. Magyar-német dualizmus helyébe szláv népek föderációján nyugvó osszmonarchiát akartak állítani, ezért támogatják a cseheket a németek ellen, ezért növesztik külön

nemzetté a szlovént egy haldoklásnak indult dialektusból, ezért biztatják a horvátok és románok magyarellenes törekvéseit. Hatásuk alatt nagy irodalom fejlődött ki, folyóiratok és könyvek hirdették a múltra nézve, hogy a magyar szeparatisták kísérletek mindenkor jogtalanok, hogy az összmonarchia mindenkor törvényes és de facto is fennálló konstrukció volt, a jelenben pedig, hogy a dualizmus helyébe szláv konföderáció, trializmus, vagy a monarchia felnégyelése állítandó. Ezen Magyarország ellen szervezett hadjáratban ott vannak klerikális főurak és államhivatalnokok mellett németzsidó egyetemi tanárok, szocialista agitátorok és a magyarországi nemzetiségeknek Bécsben élő képviselői. Míg a tudósok, Tezner és Turba fáradságos munkával iparkodnak kimutatni, hogy az összmonarchia az egyedül törvényes, jogos és szép formája a Habsburgok alatt élő népek államiságának, addig a román Popovics és a bécsi szocialista Renner különböző kiindulópontonról megható egyértelműséggel hirdetik a jelenre nézve: *censeo Hungariam esse delendam*. Renner, a legegypizódikusabb államnak, a szocialista Németausztriának későbbi feje, a dualizmust megvetőleg deákista epizódnak nevezi és a magyar szupremácia megdöntésével föderációba akarja terelni a monarchia népeit.

A század végén, a cseh feudálisoktól szervezett propaganda jóvoltából, alig van immár Ausztriában társadalmi osztály vagy nemzetiség, mely a magyarok lajtántúli szupremáciájában személyes sérelmet, saját jogainak korlátját, fejlődésének akadályát ne látná. Az osztrák földön századok óta gyökeres összmonarchikus óhajtások ismét életre kelnek, miután a 67-es német nemzedéknek még emlékezete is kiesett az újabb generáció tudatából. A dualizmusnak most már nemcsak a magyar rónák közhangulata az ellensége, azzá válik, mégpedig tevékeny és cselekvő ellenfelévé az osztrák közvélemény is, melyben mind hatalmasabb lesz a vágy, az összmonarchiában új szláv területek becsatolása által, a magyar elemet végkép majorizálni s ezzel a föderalizmus államát, Bécsnek egyedüli, vetély-

társ nélküli vezetése alatt, megvalósítani. Így lesz a magyarság és a dualizmus vad gyűlöletéből háborús politika, annexiós hajlandóság, ami a nagyosztrák feudális sok és körükbe tartozó magasrangú katonák vágyaiban, működésében a világháborút megelőzőleg kimutatható. Ez új irány az udvari és magánaspirációk homályából egyszerre napvilágra kerül és aktuálissá lesz, midőn élére lép az új trónörökösnek, Ferenc Ferdinánd főhercegnek tragikus sorsú, sötét egyénisége. A propaganda szálai az ő főudvarmesteri hivatalában futnak össze, az új lépéseket ő mérlegeli és ő határozza el, ő szabja meg a tempót és ő keresi össze a használható embereket, hadseregben és a polgári élet legkülönbözőbb terein, hogy megbízható eszközei már ott legyenek a legfontosabb helyeken, midőn a dualizmus megdöntésének órája elérkezik.

Hosszasabban jellemeztük az osztrák közhangulat e változását, mert benne látjuk azon egyik főokot, mely az utolsó nemzedék idején az áldatlan közjogi vizsályt lángralobbantá és állandóan táplálta. Tisza Kálmánnak és utódainak a kilencvenes években, úgy látszott, mintha sikerült volna a közjogi ellenzék hatalmát lokalizálni és egészben véve a tehetetlen kritikus szerepére kárhoztatni. De a 48-asok e hatalom- és tekintély nélküli csoportja erőre kap és a közvélemény befolyásos irányítója lesz akkor, midőn osztrák részen magas körök szerveznek propagandát Magyarország törvényes jogállása és a magyar szupremácia megdöntésére. Az osztrák összmonarchikus mozgalom épp az ellenkezőjét érte el annak, amit akart: a magyarságban megnövelte a szeparatiztikus hajlandóságot, az osztrákbarát magyarokat elkéséretté és a dualisztikus nemzetből egy kuructábort, Ausztriától elfordult tömeget alkotott. Gyümölcseről ítéljük meg a fát: az összmonarchia, föderalizmus, dualizmus közelmúltbeli képviselőinél csekélyebb politikai belátással és súlyosabb felelősséggel, sőt bűnökkel megterhelt politikusok soha nem jártak Közép-Európának nem éppen szerencsés földjén.

A méltánytalanság azonban, mely Ausztria részé-

ről ért bennünket, nem szabad, hogy pillantásunkat elhomályosítsa, midőn az itthoni processzust vesszük szemügyre. Mert ez sem üveglap, melynek kristálytiszta felületét folt és lehelet nem homályosítaná. A második generáció tévedései és mulasztásai ólomsúllyal nehezednek az utódra és ennek útját elejétől kezdve megnehezítik. Közjogi helyzetünkre most is azon ellentét jellemző, melyet már korábban megfigyeltünk. Állami érdekünk 67 fenntartását kívánja, holott a magyarság közhangulata egy fiktív, 67-tel ellentétben levő 48 mellett van. Ezen végzetes inkongruencia tette a mindenkori kormányok feladatát népszerűtlenné és elviselhetetlenül súlyossá. A népszerűtlen kormány, mint Tisza Kálmánnál láttuk, személyes és pártpolitikai eszközökkel, kicsinyes közigazgatási rendelkezésekkel, választási és egyéb korrupcióval teljesíté feladatát. Ezen korrupció, közbevetőleg legyen mondva, semmivel sem rosszabb vagy jobb egyéb európai vagy amerikai államok parlamenti korrupciójánál, mely úgy látszik, a parlamentarizmus szükségszerű járuléka olyan országokban, hol a népképviselési elv széles tömegek kezébe adja a hatalmat, melyek politikailag még éretlenek a jó és hasznos megítélésére. Sőt a magyar korrupció, hála fajunk tétlen iniciatívahiányának és üzletbeli ügyetlenségének, még el sem érte sem a francia korrupciót — gondoljunk vissza a Panama-ügyre vagy az egyházi vagyon államosítására! —, sem pedig az új szomszédaink közt, Csehországban, Ausztriában mutatkozó parlamenti bajokat. A dualisztikus kormányok választási rendszere csak gyermekkocsiszámba mehet a mai romániai választások repülőgépehez képest.

A parlamentáris korrupció azonban a mi bonyolult viszonyaink közt választóvíz romboló erejével hatolt be a nemzettestbe. Szigorúbb erkölcsi felfogású egyének már Tisza Kálmán rendszerétől is elfordultak, még inkább utódai, köztük egy báró Bánffy Dezső többségalkotó és többséget összetartó fogásaitól. A kiegyezés hívei a korrupció folytán évtizedeken át végzetes szakadásban vannak. A kormánypárt névtelen szavazók

tömegéből, az úgynevezett mamelukokból áll,¹ kiknek sem parlamentben, sem az országban nincs tekintélyük s a hatalom birtoklóinak, önző kizsákmányolóinak tartatnak, míg a kiegyezés tehetségesebb hívei a 67-es ellenzéki párton vannak örök munkátlanságra kárhóztatva. Ez a korábban mérsékelt ellenzéknek nevezett csoport nemzeti párt néven Apponyi Albert gróf vezetése alatt az ország jobbait foglalja magában, de minél több tehetség és tekintély van tagjai közt, annál inkább gyöngíti ellenzékiiségével a kormány és a kiegyezés ügyét. A közjogi alap azonos volt, de ebből nem az ellentétek elsimulása, ellenkezőleg: elmérgesedése következett. A nemzeti párt, a kormánynak a választásokra gyakorolt hatása miatt, soha nem juthatott többségre. Így kerültek tehetséges és jellemes férfiak abba az áldatlan helyzetbe, melyet már Dessewffy Aurél gróf találóan jellemezett: „Van-e nagyobb szerencsétlenség statusemberre nézve, mint hajlam, szabad választás vagy körülmények által nyújtott oly helyzet, melyben agitáció útján „alulról felfelé“ vala kénytelen változtatási eszméinek sikerét eszközteni?“² A nemzeti párt józan és jellemes elveit csak „alulról felfelé“ érvényesíthette: ha felhasználja a tömegszenvédélyeket s velük a kormányt megbuktatja. A kormány azonban egyúttal a kiegyezés képviselője is volt s így minden akció, melyet a nemzeti párt még oly jószándékkal kezdett is, végső kifejtésben saját elvi alapját, a kiegyezés ügyét gyöngíté. Így a kormánykorrupciónak folytonos leleplezése, mely a korrupciót ugyan legkevésbé sem kibécsélt, de annál inkább kompromittálta a 67-es kormányt s vele a 67-es elveket. Érthető tehát, ha a nemzeti párt ez áldatlan ellenzékiiségből minden áron menekülni akart s ha e cél érdekében programjának népszerűsítésére gondolt. Innen programjában a nemzeti motívumok erélyes hangsúlyozása, innen a párt nevében a nemzeti szó, mely a közös-

¹ Ezeknek Mikszáth-szerű idealizálástól ment természetrajzát lásd Kákay Aranyos különböző műveiben, pl. *Újabb országgyűlési fény- és árnyképek*. 1877. II. kiadás.

² Gróf Dessewffy Aurél: *X. Y. Z. könyv*. Pest, 1841. 43. 1.

ügy népszerűtlen terminusát ügyesen kikerüli s ebben iskolát csinál sokak számára, innen általában a közös-ügyeknek nem tisztán Deáknéié szerződéses, hanem Deákkal ellenkezően változékony, koncessziós felfogása. A „dualizmus fejlesztése“, a közösügyek területén a magyar jelleg „kidomborítása“ kimutathatólag a népszerűség keresésére utalt nemzeti párt körében merültek fel,¹ s onnan a nemzet köztudatába Apponyinak hatalmas dialektikája által égetődtek be. Ugyancsak a nemzeti párttól származik az „alvó jogok“ elmélete, melyek a 67-es kiegyezésben rejtőznek s együttvéve a nemzeti jogoknak valóságos kincsesbányáját képezik. 67 Deákhű felfogásának egyik híve joggal csodálkozott azon, hogy erre a kincsesbányára 1866—1890 közt senki rá nem bukkant.² A nemzeti párt mindezen elméletekkel már belsőleg elszakadt a Deák-féle konstrukciótól és új útra tért, melyen a kiegyezés továbbfejlesztésének népszerű jelszava csakhamar el kellett, hogy vezesse a kiegyezési kapocs meglazításához, az elválás siettetéséhez, ami pedig a pártnak 67-es programjával éles ellentétben volt.

Belső ellenmondások közé tévedve, még a legnagyobb jellemnek is nehéz lett volna megállni és tovább nem csúszni a süppedő talajon. Deák realiztikus bölcsességét, Andrásy gyakorlati tehetségét mi sem bizonyítja inkább, mint hogy ezt felismerték és e veszedelem elkerülésére 67-et változatlan alaptörvénnyé tették. Sint ut sünt, aut non sint, ez az igazság áll a kiegyezésre is. Maradjon annak, minek készült, mert változtatás esetén fenn nem maradhat. A „dualizmus fejlesztése“ terén már az első lépés magával hozhatta lavinaszerű zuhanással a perszonaluniót, sőt akár az uralkodó közösségének megszüntetését is. Mert a tömegek, ha egyszer megindulnak a nemzeti koncessziók jelszava alatt, nem fogják többé megérteni, miért

¹ V. ö. Beksics Gusztáv: *Millen. Történet*. X. kötet. 727. 1! Mocsáry Lajos: *A válság. Vezényszó, politika, nemzetiségi kérdés*. Eger, 1905.

² Gróf Andrásy Gyula: *Az 18674 kiegyezésről*. Budapest, 1896, benne a nemzeti párt programjának részletes kritikája.

legyen *külön* vámterület, de *közös* hadsereg, miért legyen *csak* a vezényleti nyelv magyar s nem az *egész* hadsereg és diplomácia. Ez pedig 67 revideálása, megszüntetése nélkül teljességgel kivihetetlen. Az a párt tehát, mely 67-es jelszó alatt nemzeti koncessziók és a dualizmus fejlesztése terére lép, az eredeti, józan Deák-féle alapról ellenállhatatlan erővel sodortatik a 48-asok de jure felfogása felé.

A szabadelvű párt hivatalos publicistája, Beksics Gusztáv, a múlt század végén báró Kemény Zsigmondnak a Kossuthskultusz ellen irányuló munkásságáról írva, meglegéddel jegyzi fel, hogy ma már Kemény sem tartaná szükségesnek Kossuthot támadni, mert nem hatalom többé, amint Bécs sem az; a magyar harcoknak e két pólusa megszűnt immár, a magyar „Bécset nem tartja többé a hazaellenes törekvések műhelyének, közjogi harcai nincsenek többé, a szélsőbal már csak névszerint közjogi ellenzék s rövid idő kérdése, hogy névszerint is megszűnjék annak lenni“.¹ Ahány mondat, annyi tévedés; ahány állítás és ahány biztos remény, annyi önáltatás, jelölül annak, hogy a nemzet lelkén a kiegyezési viszonyok belső ellentmondásai nyomán ismét úrrá lett az önámítás és szörnyű optimizmus.

Kétségtelen, hogy Kossuth Lajos utolsó éveiben a 48-at valló közjogi ellenzék ha nem is végelgyengülésben, de krónikus betegségben szenvedett. Egy emberi öltő függetlenségi politikájának egyetlen rezultátuma az volt, hogy e program kivihetetlen. A közösügyeket sem békés, parlamenti eszközökkel, sem fegyveres merénnyel szét nem lehetett tépni, ez utóbbira a nemzet egyébként sem mutatott semmi hajlandóságot. Forradalmi hangulatnak, mi Kossuth szerint előfeltétele 48 győzelmének, nyoma sincs az országban, de még a függetlenségi pártpolitikusok körében sem. A 90-es években előtérbe lépő szélbali férfiak izgatótan szabadkoznak, ha őket forradalmároknak, 49-esek-

¹ Beksics: *Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés*. II. kiadás. Budapest, 1883.

nek nevezik. Polonyi Géza egyszer magától Kossuthtól kért bizonyítványt arról, hogy ő *nem* 49-es és hogy a turini remetéhez *nem* fordult kérdéssel aziránt, nem kellene-e az uralkodóházzal szemben állást foglalni.¹ A párt ilyen óvatosság mellett tisztán érzelmi politikára szorítkozik, alföldi kerületeit osztrákgyűlölettel és Kossuth idealizált alakjának segélyével tartja kezében, itt-ott a visszahatás is, mely a kormánypárt korrupciójára kél, szerez neki gyarapodást, de még a legmagasabb párttagszám mellett sem képes az országgyűlési szavazatoknak csak egynegyedét is elérni: az 1878. választásnál 72 tagja kerül be a parlamentbe, 1887-ben 76, a 90-es években 90. Többre azonban a hírlapi és politikai izgatás semminemű fegyverével nem lehetett a pártot növelni, még azáltal sem, hogy a kormányoknak tapintatlanságait és hibáit a legerélyesebben kihasználta a közvélemény felizgatására. A politikai küzdelem mechanikájára tanulságos Kossuth utasítása, melyet ő 1893-ban a Hentzi-ügy alkalmával adott a pártnak: a dolgot országgyűlés elé kell vinni és ott a nemzeti becsület érdekében minden erő kifejtendő a kormány ellen, de ezzel párhuzamosan „szakadatlanul folytatni az izgatást a lapokban, azon lenni, hogy az ügy a törvényhatósági közgyűléseken diskusszió tárgyává tétesék és (amire nagy becslet helyeznék) minél több népgyűlés által megértetni a hatalommal“, hogy a nemzet nem tűri becsülete ilyen megsértését.² De a 48-as párt a nemzeti elkeseredés ily „spontán“ megnyilatkozásaival sem ért el egyebet, mint zajos vármegyei és városi közgyűléseket, a közhangulat izgatottságának fokozását; amik azonban a közösügyes kormánypártot hatalmi helyzetében meg nem ingatták.

A 48-as gondolat azonban mégsem halt meg, sőt ellenkezőleg, fiatalos erővel hódított az eredetileg 67-es pártok körében is. A 48-asok 67-hez, a 67-es ellenzékiek 48-hoz közeledtek. A 67-es ellenzék vezére, Apponyi Albert gróf, már a Tisza Kálmánt buktató véderővitában kijelenté, hogy ha újoncokat követelnek tőlünk,

¹ Kossuth *Iratai* X. kötet, 343. 1.

² Kossuth *Iratai* X. kötet, 393. 1.

nekünk közszabadsági, közjogi és nemzeti reformokat kell kérnünk.¹ Mi egyéb ez, mint 48-as álláspont, mely a magyar állam halaszthatatlan szükségleteinek — minő az újonc és adó — megszavazását közjogi kérdéssé teszi és pressziónak használja a 67-es kiegyezés revideálására! Igaz, a valóságban, a tények reális világánál 48 mint pozitív program lehetetlen mindaddig, míg a nemzet érette áldozatokra nem kész, innen, az áldozatkészség hiányából a 48-as párt hanyatlása és kudarca, de 48 mint gondolat, óhaj és érzelem továbbra is lehetséges, sőt életerős, miután sikerül bevonulnia a 67-es ellenzék programjába s onnan előbb?utóbb tovább terjednie még a 67-es kormánypártba is. A nemzeti párt ezen tendenciájának felel meg a valóságos fejlődés: átmenetileg egyesül a kormánypárttal, de onnan éppen a kiegyezés kritikus idejében kilép és egyesül a szélső ellenzékkel, az elvi 48-asokkal a kormány kétségig menő megtámadására. Végeredménye e proceszszusnak egyéb nem lehetett, mint hogy a kiegyezés hívei végkép megzavarodtak, a hátbatámadott kormánypárt népszerűsége mentésére maga is áttért a koncessziós politikára s a 67-es tömegek általában közeledtek 48-hoz.

A pártok ezen harcában mindegyiknek volt elleplezni valója. A belső ellenmondásokat drapírozniok kellett, viszont az ellenfél taktikázását a közvélemény előtt minél kiáltóbb formában leleplezni. Izgatás és taktika, belső ellenmondások hazugságokká tornyosultak s a közszellem romlását idézték elő. A pártélet hazugságainak a hírlapirodalom lesz hálás és engedelmes szolgájává. Hírlapirodalmunk már a 60-as években hanyatlás jeleit mutatja, de a közszellemre csak most válik veszedelmessé, miután megélhetését szinte kizárólag a pártok érdekeihez kötötte. A politikai pálya csak most nyílik meg teljesen súlytalan embereknek, kik népbolondítással vagy országúti betyárkodással keresvén kenyerüket, a megromlott sajtó támogatása nélkül

¹ V. ö. a *Politikai Magyarország* című munkát, melyet a Kossuth-Wekerle-féle koalíció idején adtak ki s amely politikai részében az ellenzéki mentalitásnak tanulságos dokumentuma.

nem is élhetnének. Ebben a légkörben minden felszabadul, mi erkölcs és igazság szerint eldugva szégyenlendő volna és minden napvilágra merészkedik, mert a hírlapirodalom megtalálja módját annak, hogy semmi szégyenlendő a maga nevének ne neveztesse.¹ Hanyatló korok állandó tulajdonsága ez, krónikus belső ellenmondások folyamánya, mely ha már előmerészkedik és befolyásra tesz szert, gyorsított iramban hozza magával a végveszedelmet.

Közjogi helyzetünk e betegségeiből érthető oly egyének politikai hatalma, kikben sem cselekvés és elv, sem magasb tartalom nem található. Pályák vonulnak el szemeink előtt, harcban és díszben gazdagok, sikertől koszorúsak és mi állunk, mint a „reiner Tor“, ki a világból semmit nem ért, mert nem tudjuk megjelölni a pozitív munkát, melyet közéleti jelesünk végzett, a honfíui tettet, mellyel kortársai őszinte tiszteletét kiérdemelte. Vájjon a becsületes magyar, vidéki városok Szilágyi Dezsőről elnevezett utcáinak lakója, tudja-e, minő érdemek jutalma e megtisztelő utca-elnevezés-Magyarunk ilyen kérdésre — hallgatni fog. Szilágyi Dezső e hanyatló magyar közéletnek tipikus alakja: a nagy parlamenti debatter, a kötélizmú akrobata, ki ellenfeleit mesterfogásokkal dönti porba és a tömeg tapsvihari közt szegi lábát nyakukra. Nagy tehetségét és munkabírását sterilis parlamenti küzdelmekben váltja aprópénzre, alkotó munkához sem ideje, sem kedve, mert reggeltől-estig pártok szétbomlasztásán, kormányok buktatásán, vetélytársak eltüntetésén töri hatalmas elméjét. Ha Széchenyi ismerte volna, róla mintázza a politikai gyűlölködést. Az egész ember egy személyes ambíció, mely a viszonyok adott romlottságában érvényesülésre törekszik, elvet, pártot érdekből váltogat és végeredményben a közélet nihilizmusát nagy tehetségéhez illően: *nagyban* mozdítja elő. Nemzeti és szabadelvű párt, különböző disszidenstörödékek

¹ E klasszikus szavakat már Kemény Zsigmond alkalmazta, még pedig a debreceni országgyűlés viszonyaira. Beksics: *Kemény*

történetének egyik főmotorra Szilágyi Dezsőnek egyéni akarata, politikai ambíciója. E sivár képet a parlamenti üzem sivár cirádái fődik el és a hírlapirodalom fecsegő referádái viszik szét a jámbor magyarságba, mely a politikai debatterből nagy honfit, nem egyszer nemzeti hőst farag magának, kit áhítattal tesz el kegyeltjei kegyelmeibe, valódi és álhősök vegyes gyűjteményébe.¹ E fantasztikusan nagyranőtt egyéni ambíciókhoz, s a már fönt ismertetett belső ellenmondásokhoz vegyük hozzá a nemzet viszálykodó természetét és érzelmi hajlandóságát, mely a *de jure* politikusok működését ősidők óta hangos ujjongással és üdvivalgással kíséri s akkor megértjük a közjogi viszály utóbbi évtizedeinek viszás és végletes jelenségeit. És egyúttal fölöslegesnek tartjuk e lehangoló események új felkavarását, részletes leírását. Tanulság kedvéért elég legyen itt csak az 1903-as véderővita néhány momentumát felhozni, még pedig az egyesült ellenzék hivatalos kiadványa alapján.² Ez a második nevezetes véderővita méltó párja heveségben és az ország nyugalomát megrendítő erőben az elsőnek, mely 1888-ban Tisza Kálmán uralmát dönté meg s véres utcai tüntetéseit csak Rudolf trónörökös váratlan halála tudta lecsillapítani. Azóta kormányaink nem mertek új javaslattal előállani, hadseregünk az európai fegyverkezésben a többi államtól elmaradt, míg végre a hadvezetőség sürgetésére Széli Kálmán 1902 október 16-án kénytelen volt a parlamenttől létszámemelést kérni s egyúttal 8500 póttartalékost szolgálatra behívni. Ebből a manapság elég szerénynek látszó követelésből származott a véderővita, számtalan incidenssel, obstrukcióval és felindulással, mely előbb Széli Kálmán miniszteriumát söpörte el 1903 júniusában, majd Tisza István első, eredménytelen kormányalakítási kísérlete után

¹ Szilágyi Dezső alakjára és általában e közjogi fejezetre tanulsággal olvastam Horánszky Lajos kéziratot emlékiratait, melyeket a szerző szíves volt velem közölni. Budapest sajtója Szilágyi Dezsőt tulajdonképpen antikeresztény és antikatholikus irányáért dicsőíti a mai napig is.

² A már idézett *Politikai Magyarország-ban*.

gróf Khuen-Héderváry Károly miniszteriumát, hogy végre az ország hallatlan izgatottsága, a parlamenti küzdelem őrjöngő diszharmóniája közben az obstruáló ellenzék 1904 március havában Tisza István miniszterelnök energiája előtt beszüntesse a harcot. A dolog tárgyi részét nézve, józan ésszel azt kérdezhetnők: állami szükséglet volt-e a kért létszámemelés? Erre *ma* igenlőleg válaszolnánk. Ha pedig állami szükséglet, akkor meg kell szavazni. De ha valaki nem akarja megszavazni a közös hadseregnek, szavazza meg a honvédségnek. Ezen gondolatsort józan ésszel végigtekintve, meg nem érthetjük, hogyan származhatik belőle bonyodalom és állami krízis. Hogy mégis az lett, az onnan van, hogy az akkori beteges pártviszonyok közt alig akadt ember, ki józan ész helyett ne érzellemmel gondolkodott volna s akaratát ne vakszenvedélyek vagy egyéni akciók vezették volna. A harc részleteit és fordulatait kizárólag ez az érzelem és szenvedély magyarázza. Íme néhány példa: Khuen-Héderváry kormányalakítása során megegyezik a közjogi ellenzék fejével, Kossuth Ferencel, hogy visszavonja az újoncjavaslatot, Kossuth pedig beszünteti az obstrukciót. Khuen csakugyan visszavonja a javaslatot, Kossuth azonban nem képes kötelezettségének eleget tenni, mert pártja cserbenhagyja, egy töredék Barabás Béla vezetésével tovább obstruál. Az Erisz-alma tehát eltűnt, de a harc tovább folyik, még elkeseredettebben. Következik a kormány ballépése: vesztegetési kísérlet egy ellenzéki képviselő: Papp Zoltán ellen, majd a chlopy-i hadparancs, majd az elégtétel: Khuen megbukik. — De az obstrukciónak még mindig nincs vége, letörésére Tisza István parallel-üléseket javasol, mire a volt nemzeti párt, mely eddig a kormánypártban ült, Apponyival élén ellenzékbe megy. A nemzeti párt a népszerűtlenség teherpróbájának nem akarta magát kitenni. — Az obstrukció technikaivá durvul, Kossuth Ferenc — típusa a 48-ról 67-re sikamló politikusnak, megfordítottja a nemzeti pártinak — újra le akarja szerelni, pártja újra dezavualja, s ő lemond a pártelnökségről. A valószerűtlenség tovább folyik, szuverén

megvetésével minden értelmes logikának. Kossuth lemond ugyan, de erre pártja csakugyan leszerel. Az obstrukció azonban sokkal népszerűbb, semhogy oly könnyen abbahagyhatná a parlament: tovább folytatja azt a másik 48-as töredék, az Ugron-párt és a 67-es, sőt dinasztikus néppártnak Rakovszky Istvántól vezetett csoportja! Tisza végre, az ellenzéki előadás szerint, az „elkeseredett ember erős elhatározásával indul útnak“, bemegy a Házba s beterjeszt, idegen azt hinné, valami hallatlan alkotmánymerényt, nem: indítványt a házszabályok ideiglenes kiegészítéséről, hogy végre lehessen rendesen tárgyalni. A pártok végső összecsapásra készülnek, akárcsak Attila és a Nibelungok s ime, feláll az öreg Thaly Kálmán és sírva hívja fel a kemény harcosok figyelmét a vita tulajdonképeni objektumára, a szegény póttartalékosokra, kik e parlamenti tárgyalások alatt családjuktól távol kaszárnyákban epedeznek. E kép meghatja a feleket, Tisza visszavonja indítványát, Rakovszky elhallgat, sőt még az utolsó mohikán, Ugron Gábor is, elfojtott szenvedélytől sápadtan kénytelen az oly népszerű és oly olcsó obstrukciót beszüntetni.

Az érzetdús jelenet, melyben imént még vadul gyűlölködő ellenfelek nyújtják egymásnak ellágyulva a béke jobbot, a hanyatló kor politikai pszichéjének tipikus terméke. Józan, tárgyilagos hazafiság, mérlegelő értelem mellőzhető tényezőkké váltak s helyükben az emberek cselekvését még jó ha érzelem, nem pedig egyéni kedv, szenvedély, sőt érdek irányítja. Az állam java kétségtelenül sokak szívében él, de külső érvénysülésre csak akkor juthat, ha a szenvedélyek öltönyét veszi magára, vagy egyéni érdekek körébe süllyed alá. Elvek elvesztik vonzó erejüket, pártfegyelmek felbomlanak, a nemzettest atomizálva egyéni kotériákra és érdekszövetkezetekre oszlik. A politikai cselekvés rugói közt ismét ott szerepel a családi összeköttetés, akárcsak Mátyás halála után a Mohácsot megelőző évtizedekben. Tisza István ellen régi főúri családok fognak össze és fűjtatják a lángot, mint a szintén homo novus, csak második nemzedékben főnemes Zápolyai János

ellen az ősnemes Báthoryak és társai. Eszközökben senki sem válogat többé, az emberek érzéke racionális parlamentarizmus iránt végkép eltompul, minek elrettentő példája a lelkesedés, mellyel az egyesült ellenzék kiadványa tekint vissza az 18924 obstrukcióra, mely pedig a közigazgatási reformot temette el. „Az obstrukció, *hála a szélsőbal jó igyekezetének* és a megye fogalmában még mindig benne rejlő alkotmánybiztosítéki eszme erejének, ismét *uralkodó csillagzat* lett parlamentünk egén“, ahol azonban, hozzátehetjük, idők folytával revolver és rendőrököl váltja fel. Végző eldurvulást mutat parlamenti életünk azóta, hogy egy óvatlan pillanatban Bécs ledobta az álarcot és a Fejérváry—Kristóffy-féle erőszakos experimentumhoz folyamodott, mintha Magyarországon is rendelkezésére állana az abszolutizmusnak a 14. §. Viszont az egyesült ellenzék, 67-esek és 48-asok kormányra jutása a másik alkotmányos tényező, a népképviselő tehetetlenségét és erkölcsi betegségét mutatta meg a tömegnek, mely becsületes naivságában a koalíció győzelmétől független Magyarországot remélt, miután a pártok ígéreteit komolyan vette. A koalíció személyes ambíciók, jogos vagy túlzott igények kielégítésén kívül egyéb politikai alkotást nem hozott létre s Tisza Kálmánhoz hasonlóan, bár nála lényegesen kevesebb őszinteséggel elfogadva a 67-es alapot, az emberek hitét és utolsó bizalmát is megsemmisíté és tagjainak országra szóló korrupciója által a közélet levegőjét romlás miazmaival telíté. Elvekről ezentúl szó sem lehet többé: a kormánypárt a kilences bizottság javaslatával hivatalosan is rálép a dualizmus fejlesztésének sikamlós útjára, melyen Deáktól mindinkább eltávolodik, viszont a függetlenségi párt, Kossuth Ferencnek, majd Apponyi Albert grófnak vezetése alatt naponkint újabb foszlányait dobja el az eredetileg 49-es és 48-as öltözetnek. A stádiumok elmélete, mely szerint a nemzeti kívánások részletekben valósítandók meg, miben sem különbözik az új kormánypártnak 67-et „nemzetileg kiépítő“ politikájától s mindkettő egykép mérhetetlen távolságban van úgy Kossuth, mint Deák felfogásától.

Ami azután legvégén történt, az már tisztán visszaszítói érdekharc, melyet a küzdők szenvedélytől eltorzult arccal, tájékozva folytatnak egymással. Ez a kor az, midőn öblös hangok, széles vállak és boltozott mellkasok tulajdonosaiból nagy politikusok lesznek, amint ez körülbelül hasonlóképen történhetett négyszáz év előtt, a Mohácsot előidéző, Mohácsért felelős nemesi gyülekezetekben. Aki tehette és kinek ízlése volt, félreállt, de — ilyenek kevesen voltak.

III. ÁLLAMI ÉS NEMZETI ILLÚZIÓK:

Első Mohácsunk vészjósló előjeleinek a XVI. század végén Magyar István, a sárvári prédikátor a kormányhatalom süllyedését, — az ő nyelvén a „fejedelmi méltóság aláhanyatlását“, továbbá a pártviszályt és az elvakultságot ismerte fel. A két elsőt már megtaláltuk a kiegyezési korszak idejében, annak közjogi viharaiiban. Hátra van még a harmadik előjelnek, a nemzeti önaltatás és elvakultságnak gyökereit felkutatnunk. Ennél a munkánál ismét a közjogi viszályból kell kiindulnunk, mert ez az a csira, miből a romlás termékei kiszarjadtak, melytől tehát Széchenyinek valóban nagy oka volt nemzetét visszatartani.

Saját korunk történetéről lévén szó, köztudomású jelenségeket nem kell külön bizonyítanunk. Ilyen kétségbe nem vonható tény az, hogy a közjogi küzdelem az utóbbi emberöltő idején a magyarság lelki világában uralkodó helyet foglalt el. A közjogi politika minden egyéb kérdést háttérbe tolva, önmagában összpontosítja az ország egész érdeklődését. Voltak idők, hónapok, sőt évek is, midőn a magyarság e miatt kulturális és vallási, külpolitikai és társadalmi problémákra még csak egy unott pillantást sem vetett s ha igen, csak azért, mert az illető probléma valamely módon összeköttetésbe volt hozható a mindent domináló közjogi kérdéssel. Ez utóbbinak minden fázisa, minden szubtilitása lázba hozta először a parlamenti testet, az abban koncentrált pártokat s azután a perifériákra terjedve a magyar tömegeket, le egész az egyes emberekig, kiknek egyéni létét is erősen befolyásolta nem-

csak a közös vámterületnek vagy magyar hadseregnek akkor ugyan meg nem oldható, de nemzetileg valóban fontos ügye, hanem még oly külsőségek is, minő volt egy-egy Gotterhalte-botrány vagy más közjogi izgatásra alkalmas incidenciák.

A magyarság gondolkodása ilymódon egyoldalúan politikai irányt vett. A régi igazság, hogy politikus nemzet vagyunk, újra életre kelt, de változott értelemben. Régebben, a rendi korszakban, a nemesség magasabb rétegei, a táblabírák osztálya, joggal volt politikai nemzetnek nevezhető, mert annak tagjai a vármegyei élet, adminisztráció és igazságszolgáltatás körében nagy tapasztalatra, pozitív ismeretekre és valódi politikai belátásra tettek szert, mit aztán adott esetben az ország kormányzásában, központi hivatalokban és az országgyűlésen érvényesítettek. Az ő *politikus* nemzetükkel szemben a liberális korszak demokratikus tömegei inkább *politizáló* nemzetnek nevezhetőek. Ez iskolázatlan tömegekben a politikai érdeklődés nem lehetett többé pozitív, józan tevékenység, mint a táblabírók munkája, sem pedig értelmi funkció, a honfenntartás esélyeit erkölcsi komolysággal mérlegelő munka, hanem a szó szoros értelmében *érzelmi* tevékenység, vágyaknak és szenvedélyeknek szó és tetté sűrítése. A nemzet érzelmein a közjogi probléma uralkodott, akaratát tettekre csak a közjogi viszályból kikelt érzelem tudta lelkesíteni. A század végének egyik megfigyelője monda: a magyar politikán még ma is a jogi ész uralkodik;¹ e helyes megállapítást azóta, retrospektív tapasztalataink segélyével, úgy kell kiegészítenünk, hogy: a magyar politikán soha jogi ész úgy nem uralkodott és a magyar politika soha úgy nem uralkodott a nemzeten, mint a közjogi viszály évtizedeiben.

A közjogi érdeklődésnek, állandó politizálásnak természetes következménye volt az állam fogalmának azon konstrukciója, mely az utóbbi emberöltő alatt a magyar fejekben helyet foglalt s mint ilyen, magyarázatául szolgálhat politikai, társadalmi és kulturális ha-

¹ Gróf Andrássy Gyula *id. m.*

jaink egész sorozatának. A magyarság szemei előtt folytonosan közjogi tények és mozgalmak forogván, az állam fogalmának körét, amint az elmékben lerajzolódtott, túlnyomóan e közjogi tényezők szabták meg. A magyar állam e felfogás szerint mindazon közjogi és politikai követeléseknek realizálása, melyek a közjogi viszály változatos éveiben, heves tárgyalások során egymásután felmerültek és népszerűsége szert. Beletartozik tehát az állam fogalmába, mely nélkülök csonka és sürgős kiegészítésre szorul, az önálló magyar udvartartás, az önálló hadsereg, külön vámterület, külön magyar jegybank, érdekeinket védő magyar kül képviselő, többnyire olyan dolgok, melyekre nekünk, mint szuverén államnak, jogunk kétségtelenül megvolt, de róluk, illetőleg gyakorlásukról évszázadok mostoha viszonyai folytán a közösség javára hosszú időre, 67 revíziójáig lemondottunk. Államfogalmunk tehát ideális posztulátum, a jelen viszonyaiban meg nem valósítható; mely az élet reális szükségleteivel parancsolóan szembeállítja az ő lehetetlen konstrukcióját. A nemzeti erő kifejtést ez a konstrukció veszi igénybe, fáradságunkat és izzadságos munkánkat ezen posztulátum megvalósítására áldozzuk s közben évekre és évtizedekre is megfélekedünk arról, hogy államunk nemcsak e még ezután megvalósítandó udvartartás, külön sereg, külön címer és zászlóból áll, hanem hogy talán a mezőgazdaság, a néphigiénia, a parasztság művelődése, a középosztály anyagi jóléte is beletartoznak a modern állam fogalmába. Ezen megállapításunk ágazatait kiki végigkísérheti társadalmi, gazdasági és kulturális életünk különböző terein.

Igen veszedelmes következtetéssel járt e tisztán formális, politikai államfogalom azáltal, hogy a lelki és erkölcsi tényezők iránt az emberek érzékét nemcsak nem fejleszté, de még inkább tompítá. Az államfogalomat kizáróan közjogi tartalom határozván meg, közhiedelemmé vált, hogy az igazi magyar munka közjogi munka, parlamenti és politikai cselekvés, mely tehát egyszerű parlamenti eszközökkel elvégezhető. Lelki felemelkedés, erkölcsi elhatározás, Széchenyies önmeg-

tagadás nem szükséges *hozzá*. Egyszóval: az állam fogalma maga alá gyűrte a nemzetét és népét, egy jogi konstrukció, egy hideg formula azt a magasztos élőlényt, melyet mi erkölcsi öntudatra ébredt európaiak a legjobb értelemben nemzetnek nevezünk. Az állam közjogi konstrukciója kísérteties erővel térdepelt rá ez erkölcsi világból való lény mellére, a közjogi pártviszályban kiszívta annak minden cselekvési energiáját, úgyhogy a valódi nemzeti szükségletek ápolás hiányában összezsugorodtak, elszáradtak. Magyar nemzetállamról szeretünk beszélni, melyért mindent adunk és merünk, de e fogalomban az állam túltengett a nemzet rovására, mely utóbbinak nem sokkal több jutott egy-egy jókívánságnál.

Ezen megfigyelésünkkel pedig semmi ellentétben nincsen az a specifikus jelenség, hogy az államhatalom köre az utóbbi három évtized alatt szemmeláthatólag tágult, hogy az állam a nemzeti élet olyan területeire is rátette kezét, melyeket korábban nemzeti, társadalmi tevékenység művelt meg, szóval hogy az állami központosítás, mely a Tisza Kálmán rendszerében megvolt, most valóságos állami omnipotenciává hatalmasodott. Az állam e túlhatalma ugyanis csak külsőleg, a közvéleményben és törvénycikkekben él, szónoklatok frázisaiban és hírlapok papirosán, a valóságban pedig ez a szegény állam, mely az állandó közjogi fergetegben még tisztán politikai szükségleteit, adókat, újonckat is csak a leghevesebb krízisek árán tudja beszerezni, álmaiban sem gondolhat komolyan arra, hogy még a nemzet szükségleteinek is eleget tegyen az etikai, társadalmi, kulturális világ bonyolult köreiben. Midőn tehát az utóbbi harminc év alatt az államhatalom mind több és több cselekvési kört von rendelkezése alá, midőn az állami omnipotencia szemmeláthatólag terjed és előtte egyéni, társadalmi, felekezeti, nemzeti iniciatívák egymásután szüntetik be működésüket, ebből a kétségbe nem vonható tényből *nem* az következik, hogy ezen szükségletekről az állam *valóban* gondoskodik is, hanem csak az, hogy az eddigi cselekvők: egyének, felekezetek, társadalmi és nemzeti körök

nem lévén hajlandók tovább gondoskodni, a feladatot áthárítják az államra, mely azt szóval igen, tényleg azonban csak annyiban vállalja, amennyiben politikai érdekei és súlyos gondjai megengedik.

Állami omnipotencia akkor, midőn liberalizmus uralkodik, magában véve is *non sens*, mert az ősi liberális elvek: egyéni szabadság, szabad tevékenység *mim den* téren, *laisser fairé*, szabad verseny kiegyenlíthetett len ellentétben vannak az államhatalom Leviathan-szerű megnövekedésével. És ha e két, *tűz és vízként* ellentétes jelenség mégis karöltve mutatkozik, aminthogy ez nemcsak nálunk, hanem bármely nyugati országban is megfigyelhető, ez mindennél világosabban bizonyítja egyrészt a liberalizmus betegségét, másrészt az államhatalom belső bajait: Leviathan ijesztő formái elgyengült, működésében akadozó organizmust takarnak. A mi külön magyar fejlődésünkre azonban a beteg liberalizmusnak szívós életereje, egész végleges csődjéig tanúsított harci készsége jellemző, mellyel még az állami túlhatalom idején is meg tartá korlátlan uralmát és féltékenyen ellene szegült minden oly kísérletnek, mely a liberális államhatalom belső tehetetlenségén társadalmi és szellemi erők szerves organizálásával, tehát konzervatív munkával akart segíteni. Állam és publicisztika vércseszemekkel keresték a liberális tanoktól eltérő mozgalmakat, hogy azokat mint veszedelmes eretnokségeket már csirájukban elnyomják. Ez pedig a liberális ideológia uralma idején nem volt nehéz munka: a kényelmetlen új jelenségtől könnyen meg lehetett szabadulni, ha a feudalizmus, klerikalizmus, ultramontanizmus bélyegét nyomták rá. Ezekkel a vádakkal az utóbbi emberöltő hihetetlen bőkezűséggel bánt; a liberális publicisztika feje, Beksics Gusztáv fanatikus meggyőződéssel állítja, hogy a vörös rém, a szocializmus távol van és nem veszélyes, de annál veszélyesebb a fehér rém, a feudalizmus és a fekete, az ultramontanizmus, melyektől a liberális és demokrata világot minden áron meg kell menteni.¹ így történt, hogy a liberá-

¹ Timoleon; *Legújabb politikai divat*. Budapest, 1884. 112. 1.

lis elvekkel telített magyar társadalom még annyi egyéni, állammentes akciót sem tudott létesíteni, mint egyéb központosított országokban s innen származik egyúttal katasztrófánk azon alapjelensége is, hogy az államhatalom tragikus széttörésekor nemzeti társadat műnk kohézió híján egyszerre csak magatehetetlenül esett szét atomok védtelen millióira. Az állam volt mindenünk, államunk bukása erőtlenné és koldusszegénnyé tett egyént és társadalmat egyaránt.

A köztudatban élő államfogalomnak legjellemzőbb sajátása magyarsága. Az állam teljesen és kizárólag magyar, magyar nemzetállam, melynek fenntartója, vállain hordozója a magyar népfaj. „A magyar nemzet missziója s legmagasabb célja — mondja ez állameszmének egyik apostola, Grünwald Béla¹ — fenntartani magát uralkodó elemként az önálló magyar államban. Ez a mi missziónk, mely nem oly fényes ugyan, mint Európa nagy nemzetéi, de ránk nézve a legnagyobb, mert a magyar állam bukása a mi bukásunk, melyből nem emelkedhetünk fel soha többé. A magyar állam fennállása ránk nézve az élet, bukása a halál, melyből nincs feltámadás.“ Ez őszintén hazafias szavak lehetetlen, hogy megrendítően ne hassanak reánk, akik a történeti kényszerűség jármában próbáljuk a munkát, melyet Grünwald eleve lehetetlennek nyilvánított: az állami keretek szétesése után a magyarságot menteni, hogy azzal egykoron helyreállítsuk széttörött államiságunkat is. Grünwald a magyar nemzet legmagasabb feladatává az állam fenntartását teszi s ezzel az állam fogalmának a nemzetét alárendeli, kétségkívül azon őszinte hitben, hogy ezzel a magyar nemzetnek a lehető legnagyobb szolgálatot teszi. Idézett szavai pregnánsan fejezik ki az utóbbi évtizedek közfelfogásának magyar államkonstrukcióját, aminthogy elsősorban ő volt az, ki szívében erős magyarsággal, agyában pedig túltengő politikai érzéssel formulázta meg az állami

² Grünwald Béla. *A Felvidék. Politikai tanulmány.* Bpest, 1878.

omnipotencia és a magyarság terjesztésének harminc éven keresztül érvényes elméletét.

Ő a magyarságnak minden anyagi és szellemi erejét az állam szolgálatába állítja, hogy ez kifelé méltó helyet foglaljon el az európai népek közt, bent pedig az országban a nem-magyar nemzetiségekre gyakoroljon vonzóerőt. Figyeljük meg az összefüggést, mely az állami omnipotencia és a magyarság terjesztése közt van s akkor tudatára ébredünk annak, hogy a magyarosítás nem az az ijesztő rém, vértivó szörnyeteg, védtelén népek testén páncélos lábakkal tapodó középkori feudális lovag, minőnek Jászi Oszkártól kezdve Seton Watsonig szerették festeni, hanem csak egy gyermekes konstrukció, érzelemtől sugallt kivihetetlen posztulátum, melynek ímmel-ámmal megkísérelt realizálásából a nemimagyar nemzetiségeknek igen kevés káruk származott, de annál több nekünk, magyaroknak. Munkaerőnket és energiánkat Grünwald a magyar állam olyan kiépítésére foglalja le, aminő magábanvéve alig megvalósítható, s ha igen, nem azon utakon, melyeket ő jelöl meg. Szerinte e kiegyezési korszak első tíz északében „egyetlen törvényben, egyetlen intézkedésben sincs nyoma annak, hogy a magyarság saját érdekeinek megóvására, jövőjének biztosítására törekedett volna“. A kiegyezési törvényhozásban Grünwald első-sorban olyan törvényeket nélkülöz, melyek a nem-magyar nemzetiségekkel szemben az állam magyarságát domborítanak ki. Az 1868. nemzetiségi törvényben a magyarság abdikációját látja, mert általa a magyar nemzet uralmának külső jeléről, az állam magyar jellegéről mond le. „E törvény legsötétebb bizonyítéka államférfiaink (Deák és Eötvös!) tájékozatlanságának s gyengeségének.“ Jobb tájékozottságot s erősebb kezet követel tehát, mégpedig egyrészt a közigazgatás államosítása, másrészt az iskolák, főként középiskolák magyarosító működése által.

Cél és eszközök aránytalansága nekünk, kik megértük a cseh, román, szerb nemzetiségterjesztés módusait, első pillantásra szemünkbe ötlük. *Ekkora* aránytalanság csakis a szív érzelmeitől, lenge vágyaktól su-

gallt projektumokban merülhet fel, aminthogy Grünwald nemzetterjesztő elmélete s általán egész államfelfogása csakugyan azon érzéspolitikának tipikus szülötte, melyből a magyarság 1849 után mintha kigyógyult volna s melyet még egykori reprezentánsa, Kossuth Lajos is immár évtizedek óta következetesen megtagadott. Az iskola magyarosító erejéről a turini száműzött még Grünwald könyvének megjelenése előtt is így nyilatkozott Hermán Ottónak: „Hiszi-e ön, hogy az a gyermek, aki *csak* az iskolában tanul magyarul, magyarrá lesz s magyar marad egész életén át, ha, amint az iskolából kilép, a családi életben, a házi tűzhely körül s később mindennapi foglalkozása s társas érintkezései közben csak oláh szót hall s maga is oláhhul kénytelen apjához, anyjához szólni, amint azt már megszokta, amióta beszélni tud? Hiszi ön azt? Én nem hiszem.“ A liberális illúziók nagy mestere most Széchenyihez hasonlóan szól: „Ne csináljunk magunknak illúziókat. Pusztán iskoláztatás által nyelv nem válna tik az élet nyelvévé“, azaz a nemzetiség terjesztése tisztán állami úton, közoktatási intézmények által, teljességgel lehetetlen.¹ Grünwald éppen az ellenkezőjét hiszi: nézete szerint a Felvidéken felállított állami középiskolák nagyszerűen teljesítik feladatukat: asszimilálnak. Megelégedéssel konstatálja, mint a nemzetterjesztés hathatós módját, hogy a kormány három pánszláv gimnáziumot (mi ez a cseh és oláh hasonló intézkedések tömegéhez képest!) bezáratott s hogy Tisza Kálmán a Matica-egyesületet feloszlatta. Lehet, hogy Grünwald Bélának korlátokat nem ismerő temperamentuma mélyén ott lappangott a felismerés, hogy *ilyen* eszközökkel egy nemzetet mégsem lehet háthatósan megerősíteni, innen talán a keserű szemrehányás, hogy a magyarságból hiányzik az a „sajátságos vonás, mely a jövővel bíró népek tulajdonsága“, hiányzik a sovinizmus, a nagyság mániája, mely „kis népeknél tán nevetséges, de többet ér, mint fásultság, merészségnek és lelkesedésnek hiánya“, — bizonyos azonban, hogy

¹ Kossuth 1877 május 304 levele, *Iratai* IX köt. 173—176. 1.

ami a pozitív javaslatokat, a nemzetterjesztésben alkalmazandó eszközöket illeti, erélyesebb tervekhez, minő lett volna nagyarányú magyar telepítés, az államesszével szemben ellenséges tényezőknek: egyházak, bankok, az intelligencia egyéneinek olyatén korlátozása, sőt üldözése, minőt most szomszédaink ellenünk alkal-máznak, ő sem jutott el.

Grünwald óta a harmadik nemzedék fejében meg-dönthetetlen igazságnak tűnt fel, hogy közigazgatás és közoktatás, a közigazgatás államosítása és magyarosító iskolák egyedül biztos fegyverei nemzetiségünk fenntartásának és terjesztésének. Az elsőt azonban hüvelyből soha ki nem húztuk, mivel alkalmazásánál közjogi és nemzetiségi szempont összeütközvén, ez utóbbi szükségképen a rövidebbet húzta. Nemzetiségterjesztés céljából, a közfelfogás szerint, hasznos lett volna a köz-igazgatást államosítani, viszont közjogi szempontból annál veszedelmesebbnek látszott lemondani a büszke vis inertiae, a vármegyei ellenállás e még oly gyarló maradványáról is. Pedig elfogulatlan szemlélők előtt nem volt titok, hogy a vármegyék soha, sem 48 előtt, sem azután, le egészen a huszadik század elejének „nemzeti ellenállásáig“, nem voltak képesek törvényre-len kormányoknak hathatósan ellenszegülni — a kocka mindenkor a parlamenti testületben, nem pedig a periferikus szervekben dőlt el —, a nemzet mégis ragasz-kodott e szívéhez nőtt intézményhez s még a magya-rosítás érdekében sem mondott le róla. Maradt tehát a magyarság terjesztésére egyetlen eszköz: az iskolák útján, mely nemzetiségi vidékeken magyar nép- és középiskolák felállítása, részben a meglevők államosi-tása által történt. Az eredmény köztudomású: a nem-zetiségi területeken a szükségleten jóval felül állítánk fel középiskolákat s ezzel magunk növeltük nagyra a nemzetiségi intelligenciát, államunk legveszélyesebb el-lenségét, mialatt a magyar vidék iskolaügye lehanyat-lótt és ez annál inkább, minél inkább 48-as hangulata volt a nagy magyar területeknek, mivel a 67-es kormány az ilyeneknek, elvből, minél kevesebb kultúreszközt bocsátott rendelkezésükre. A népiskolai oktatás ma-

gyarosító hatása hasonlóképen illúzió volt, melytől még közoktatásunk vezetői sem tudtak évtizedeken át szabadulni.

Ez illúzió hatalma ismét csak a nemzeti élet teljébe állítva érhető. Évtizedeken át tartó lármás közjogi harcok, ebből folyólag az államnak egyoldalúan politikai felfogása és a nemzeti élet lelki és erkölcsi oldalainak lebecsülése az előzmények, melyekből e nagystíliú önáltatásunk, tévhitünk, mintha elég volna az államnak egyet parancsolnia s nenvmagyar népfajok legott magyarrá alakulnak, következett. Kétségtelen, hogy az állami közigazgatás és közoktatás a nemzetterjesztés szolgálatában gyöngye eszközök voltak s nagyfokú illúzió kellett hozzá, hogy őket évtizedeken át minden egyéb eszköz kizárásával alkalmazzuk. De érelyesebb és célszerűbb rendszabályokhoz még akkor sem nyúlhattunk volna, ha szemünk mentesek maradnak e végzetes illúziótól. A nem-magyar nemzetiségek magyarellenes intelligenciáját — mert csak erről van szó, csak ez volt a politikai tényező — immúnissá tette minden tőlünk kiinduló érelyesebb rendszabály ellen a bécsi antidualisztikus körökkel való összeköttetése. Már föntebb láttuk, hogy bécsi befolyásos tényezők a nemzetiségek intelligenciájában szövetséget kerestek és találtak maguknak a dualizmus elleni harcra, a magyarság állami szupremáciája megdöntésére; láttuk azt is, hogy a föderalizmus szálait, melyekkel a magyar történeti állam volna megfojtandó, bécsi nagyurakkal és literátorokkal együtt szőtték csehbarát tót és román politikusok. Ha tehát mi a helyzet komolyságát illúzióktól mentesen felismerjük és ahhoz képest energikusabb rendszabályokhoz nyúlunk — itt még nem is barbár kiűzést és konfiskálást értünk, minek példáit ellenségeink szám nélkül produkálják, hanem csak telepítést a románlakta területen levő magyar nagybirtokra, csak anyagi védelmét a pusztuló székelységnek stb. —, ezen rendszabályokkal Bécs határozott ellenzését keltettük volna fel, mellyel szemben királyunk maga is elsősorban bécsi lévén, kérdés, keresztül tudtuk volna-e vinni, amit elhatározánk. A nemzetiségi kérdést végleg csak

akkor intézhettük volna el, ha bizonyosak lehattünk, hogy hátba nem támad bennünket Bécs, Ausztria és a dinasztia. Ez pedig addig el nem volt érhető, míg a közjogi kérdés el nem nyugodott. Közjogi és nemzeti-ségi kérdés sok volt egyszerre a mi kedvezőtlen viszonyokba helyezett kis népünknek.

De a közjogi problémától is eltekintve, egyetlen fegyverünk, melyet a nemzetiségek ellen kezünkben tartottunk, játékfegyver, gyermek kezébe illő dugópuska volt. Hogy idegen tömegeknek nemzeti és nyelvi átalakítását egyedül az iskolai, részben csak középiskolai oktatás kicsiny eszközével próbáltuk meg, ez nem világtörvényszék elé való merény, hanem saját kárunkra váló gyermekes tévedés volt, egyike a hanyatló korszak állami és nemzeti illúzióinak.

A magyar illúziók nem járnak egyedül. Rajokban szállják meg a magyar földet, szárnyaikat ráborítják az álmodó nemzetre és távortartják tőle a valóság egészséges légáramlatait. Míg másutt pozitív kezdetek, első sikerek mega célozzák az akaratot és hatalmas lendületet, erőfeszítést hoznak létre, addig a mi népünk, a kezdet gyümölcseit leszedve, csak annál nyugodtabban tarka be magát ősi álmaiba.

A harmadik korszak külső lendülete ismeretes. A század fordulóján immár a magyar iskoláknak százezei és ezrei működnek az ország minden tájékán, a magyar nyelvet mindenütt tanítják. De anyagi téren is magyar formában érvényesül az ország egysége. Vasutak, posta, gyárak és bányák, állami üzemek mindenfelé elviszik a magyarságot, még a korábban zárt nemzetiségi zugokba is, mindenütt magyar kolóniák keletkeznek s a városok egymásután megmagyarosodnak, tisztán a magyar kapitalista kultúra és az államtól támogatott intelligencia békés munkája folytán. Azok a kis magyar szigetek, melyek az ország déli és keleti részein az ősi magyar összefüggő nyelvterületből annyi invázió s legutóbb a XVIII. századi szerb-német-oláh telepítés óta megmaradtak, most a magyar államhata-

lom égisze alatt kezdenek hosszú elszigeteltségükből kilépni és egymással ismét összeköttetésbe jutni. Az idegen nemzetiségek tömegeiből itt is, ott is leszakadnak egyesek, kik a földtől megválva, ipari, kereskedelmi és értelmi pályákra térnek át és maguktól kapcsolódnak be a magyarságba, mely e pályákon értelmi és erkölcsi súlyánál fogva uralkodik. Így lesz magyarrá mindazon nem-magyar elem, mely a konzervatív agrárviszonyokat elhagyva, a magyar államterület mobil népességét gyarapítja. Ez a processzus kétségtelenül kezdete annak, melyet Széchenyi áhított, hogy annak folyamán a magyarság magasabb lelki és anyagi műveltségének békés eszközeivel tartsa meg és terjessze szupremáciáját; kezdete annak a kifejlődésnek, mely évtizedek békéjében, öntudatos munka árán politikai egységünket a tömegek legmélyére hatoló kulturális egységgé volt hivatva kiegészíteni.

De ehhez nemzeti céljaink világos felfogása, erős akarat és céltudatos kitartás volt szükséges, csupa oly tulajdon, mely önáltatással meg nem fér, annak közéletére márciusi hóként szétolvad. Ferenc József békés korszakának nemzeti eredményei akaratunk helyett ismét érzéseinket hozták mozgásba és az önmagunkkal megelégedés áldozataivá tettek. Leszámítva az örök közjogi elégedetlenséget, napjaink az utolsó korszak alatt szinte folytonos ámulatban, tetteink és fejlődésiünk csodálatában folytak le. Amit csak kívántunk, minden beteljesült, mintha csak miénk lett volna a magától terülő asztalka, vagy Fortunátus sapkája; kulináris, gazdasági, társadalmi viszonyainkban hibát alig találtunk, de annál inkább észleltük büszkeségtől dagadó kebellet a „haladást“, mellyel a külföldet már=már elértük, sőt íme, ó dicsőség! már meg is előztük. Hivatalos beszédek és vezércikkekből összeállíthatnók, mi mindenben hittük el magunkról, hogy vezető helyen állunk az európai kultúrában. Építettünk egy vidéki múzeumot: megelőztük vele a külföldet; hoztunk egy perrendtartási novellát: a külföld messze elmaradt tőlünk; berendeztünk egy addig nálunk ismeretlen gépezetet: ugyanaz a diadalkiáltás! És aranyos kedéllyel

fogadván az öndícséretet, észre nem vettük, mennyire nemzetietlen, mennyire lealázó és nemzetrontó eljárásunk, mellyel haladásunk ismertető jelét a külfölddel való összehasonlításban keressük. Soha nem beszéltünk annyit magyarságunkról, mint ez önáltató korban, soha nem hittük oly mélységesen, hogy lábaink a nemzeti talajban gyökereznek, mikor pedig a valóságban könnyelmű gyermekként hagytuk el a szülőföldet és futótűnk idegenbe csalóka álmok, szivárványos rongyok után. Így lett az önáltatás hiúságunk által úrrá gondolkodásunkon és akaratunkon és tartott vissza minden pozitív, a Magyar Parlagra javító munkától. Drága időnk, mely rövidebbre volt szabva, semmint gondoltuk, illúziók játékszereivel töltöttük, melyek közt külsőleg imponáló, de annál gyermekesebb volt a magyar imperializmus illúziója.

Az utóbbi harminc évben mindegyik nemzetnek megvolt a maga imperializmusa. A korábbi, specifikusan liberális korszak elszoktatta az embereket a szerves társadalmi és gazdasági munkától: önfegyelemtől és megelégedéstől. A *laissez faire* elve korlátlanra tette az egyéni érvényesülést, mely a gazdasági életben a kapitalizmus számára nyitott határtalan lehetőségeket s viszont mindezen korlátlanságokat meghatványozta az államegyéniség konstrukciójában, az államok hatalmi politikájában. Amint az egyes emberek morál és fegyelem békóit megittasulva szórták le magukról, amint a kapitalista pénzember soha nem látott hatalmi göggel söpörte össze világrészek gazdagságát, hogy abból még több gazdagságot préseljen ki, ugyanolyan hataloméhséggel és kapzsi vággyal vetették magukat nagy és kis államok az imperialisztikus politikába, melynek kiindulópontja mindenütt az erkölcsitől elválás és a másénak megkívánása volt. Az imperializmus korszakában, melynek vége még messzeláthatatlan, a különböző kormány formától függetlenül állítják az államok, legyenek bár monarchikusak, demokraták vagy proletárok, minden tehetségüket, egész külső és belső életüket az imperializmus szolgálatába. Kereskedelem és ipar, mint Németországban, hadsereg, külpolitika,

nacionalizmus, mint Francia- és Oroszországban, csak eszközei az imperializmusnak, melynek legenergikusabb híve, Anglia, uralmát második Rómaként szinte viláгимpériummá növeli. De a nyugati nemzetekben működő imperialisztikus erők mozgékonyágát, forró intenzitását messze felülmúlja a középeurópai és balkáni kis népeké. A cseh imperializmus tudatos hevéhez képest az angol imperializmus vagy a bolsevista-orosz hódításvágy gyöngye kontármű. A hatmilliónyi cseh nép egész gazdasági rendszerét, köznevelését, minden *teU* tét és éber álmát egyetlen célra rendezi be: hogy a körülötte lakó népeket hazug jogcímeken, de őszinte rablási vággyal leigazza s területüket, saját földjénél háromszor nagyobbat, a cseh impériumba olvassza. Ugyanily törekvések nyilvánultak a szerb és román állam? és népfajban. Tehát határainkon, nem is számítva a bécsi imperializmust, mely akkor már inkább önáltatás volt, nem kevesebb, mint három imperialisztikus gépezet működött, megkenve szilárd akarat, erőszak és kész hazugságok minden olajával; cseh, oláh és szerb egyesületek százai vitték szét a tömegekbe az imperialisztikus gondolatot, cseh és oláh bankok és pénzintézetek készíték elő a nagy harcot, sőt az imperialista katonaság is készen volt, kiképezve ártatlan testgyakorló egyesületekben. Mindez pedig határainkon ment végbe, azon kimondott és hevesen átértett, áhított céllal, hogy az új impériumok területe Magyarország véres testéből lesz kiszakítandó.

Csak képmutatás vagy politikai szükséglet vádolhatja meg a *mi* imperializmusunkat az európai béke megháborításával önfenntartásunk elemi követelménye volt, hogy védekezzünk és fegyverkezzünk s ne nézzük ölhetett kézzel e vad áhítózást, ez ugrásra készülő rabló kapzsiságot. A mi hibánk nem az, hogy védekeztünk és fegyverkeztünk, sőt éppen az, hogy egyiket sem tettük. Mert egyetlen gondolatunk, melyet a végeken leskődő imperialista ellenségeinkkel szembeszegeztünk, a magyar imperializmus, védelemnek és fegyvernek sem jó, sem elég, sem komoly nem volt.

A mi imperializmusunk jó magyar kifejezéssel:

szófiabeszéd volt, a középosztály egy kis, újságolvasó rétegének frázisokban megnyilvánuló jámbor kívánsága, melyet tetté és cselekvéssé fokozni még csak meg sem kíséreltünk. Homályos, szétfolyó programjában érzelmek mellett fantasztikus vágyak és gyermekesen kicsiny eszközök szerepelnek. Az egyik programmpont, melyre kiki emlékezhetik, harminc-, de legalább húszmilliónyi magyart követelt s a publikumot egy legalább is Francia- vagy Olaszországhoz hasonló nagyságú zárt magyar nemzet ködképével csalogatta akkor, midőn köztudomású statisztika szerint csak tízmillió magyar volt es midőn az imperialisztikus, húszmilliós vezércikk után ugyanazon lapban józanabb magyarok azon törték fejüket, hogyan irtsák ki az egyke-rendszert, mely e tízmilliónyi magyarságban pusztít és még természetes szaporodását is gátolja. Imperialistáink egyébként soha bele nem bocsátkoztak a kérdésbe, honnan szerezzük meg a hiányzó milliókat. De annál szebben és változatosabban színezték és díszítették az impériumot, mely a húszmillió nyomán magától elő fog állani. Néha a Balkánt akarták ötszáz évvel visszamagyarosítani, máskor Nagy-Magyarországról álmodtak, melynek határait három tenger mossa *ismét* — mintha már valamikor mosta volna. Sőt a szárazföld kicsiny lévén, tengerre is merészkedtek, nem tartván a magyarhoz illőnek, hogy német és ánglius mögött elmaradjon s ezért a magyar impérium nevében gyűjtöttek — flottára-dreadnoughtra? nem — csak magyar iskolahajóra.

A célok és eszközök e groteszk divergenciája teszi a magyar imperializmust illúzióink legbeteggebbjévé. Ártani senkinek sem ártottunk, csak magunknak, használni ellenségeinknek használtunk, kik imperialisztikus frazeológiánkat ismételve, ellenünk uszították a fél világot. A délibábos impérium felhőkbe nyújtózva állott előttünk, hogy ölbetett kézzel, áhítatosan csodáljuk nagyságát s közben megfélekedzünk az égető veszedelmekről, melyek létünket fenyegették. Ha imperialistáinkban egy csöppnyi józan politikai belátás lett volna, felismerték volna, hogy hatalmas magyar állam a történettől megszabott viszonyok közt vagy Ausztriával,

vagy a nemzetiségekkel szövetségben, de a *kettő* ellen semmiképen meg nem valósítható. Saját erőnk sokkal kisebb, semhogy e két tényezőt rákényszeríthetnénk a magyar impérium elismerésére. Nekik tehát vagy a nemzetiségekkel kellett volna kibékülniök s ezekre támaszkodva az osztrák-magyar viszonyt likvidálni, Ausztriától elszakadni, vagy pedig Ausztriával meg egyezésre jutva, a nemzetiségek érvényesülését éppoly erélyesen, brutálisan korlátozni, minőnek példáit most a franciák Elzászban és szomszédaink az új cseh, oláh államban fölös számban nyújtják. Eszükbe kellett volna ötleni, hogy a hadsereg nélkül nincs impérium, tehát vagy a közös hadsereget kell megnyerni a magyar impérium ügyének, mégpedig a közjogi harc beszüntetése árán, vagy pedig ki kell vívnunk, akár forradalom útján is, a külön nemzeti hadsereget. Mindez célirányos tett, bátor kezdemény lett volna, legalább is a magyar imperializmus szempontjából, de tudjuk, egyik sem történt: imperialistáink résztvettek, sőt időnként első-sorban harcoltak a terméketlen közjogi harcban, belpolitikailag pedig teljes mértékben magukévá tették a nemzetiségi illúziókat. A román, szerb, csehítót mozgalmakkal szemben a magyar társadalom életre hívott ugyan néhány közművelődési egyesületet, ezek azonban a magyarságnak rideg atomizmusa folytán előbbiutóbb államsegélyre szorultak s működésük személyi torzsaikodásokban és bankettezésben merült ki. A nemzeti-ségi bankok politikai működésével fel sem vettük a versenyt, telepítő akcióról beszéltünk ugyan, de meg nem valósítottuk. A nemzetiségileg vegyes területeken lakó idegen népfajok kultúrában és vagyonban gyárapodtak, míg magyarjaink erkölcsileg és anyagilag súlylyedtek — a magyar imperializmus korszakában! Elég a székelység példájára hivatkoznunk, mely oldott kéveként hullott szét oly időben, midőn Budapesten székely eredetű politikusok vitték a szót és lelkesedtek a magyar impériumért.

Nem csekély kárt okozott imperializmusunk külpolitikai gondolkodásunkban. Az imperialista versenyben még a legbüszkébb nemzet sem hagyatkozott saját

erejére: a francia impérium az oroszsal szövetségben készül s világhatalmi céljaiért még büszke Albion is kilép elszigeteltségéből. Magyar hatalom, mely Közép-Európában és a Balkánon az osztrák mankó nélkül, sudár fiatal növésben imponáljon, e világkoalíciók kihasználása nélkül józan ésszel elképzelhetetlen volt: vagy a németellenes koalícióhoz kellett csatlakoznunk, vagy a meglevő német-magyar barátságot megszilárdítanunk és a tömegek lelkébe bevinnünk. Imperialistáink e döntő kérdésben is tehetetleneknek bizonyultak: a német szövetségtől el nem szakadtak ugyan, de minden alkalmat megragadtak, hogy a német kultúrával, gazdasággal, katonai hatalommal szemben a nemzetet bizalmatlanná tegyék. A magyar imperializmus főorgánuma, Rákosi Jenő Budapesti Hírlapja, éveken át irtó hadjáratot folytatott minden ellen, ami német s így egyetlen pozitív szövetségünknek érzelmi alapjait ásta alá anélkül, hogy újat szerzett volna. A nemzet pedig elbódulva az öndicsérettől, meg volt győződve, hogy külpolitikai alliance-okat mellőzhet, mert húszíharmcsmilliónyi tömegben egymaga is megvalósíthatja terveit. A történetírás meg fogja állapítani a felelősséget, mely a világháború kitörésében és a „béke“ eseményeiben az imperialistákat, a cárisztikus és bolsevista oroszoktól kezdve, nyugati és amerikai demokratáig, egyenként terheli. És ki fogja mondani a „nem bűnöst“ a magyar imperializmusra, mely valóban nem az sem a háborúban, sem a faji és társadalmi ellentétek tudatos felszításában, de bűnös — ezt jobb, ha mi magunk kimondjuk — a magyarság elaltatásában, a magyar erőnek gyermekes célokra elpocsékolásában. Bűnös a nemzeti bűnökben, bűnös a hazug szívpolitikában, melynél nagyobb vétket Széchenyi nem ismert szegény nemzetünk ellen.

IV. TÁRSADALMI OSZTÁLYOK ÉS MULASZTÁSOK

Beteges álmok beteg szervezettel járnak. A társadalmi organizmus bajait egykorú megfigyelőnek ugyan rendkívül nehéz észrevennie és pontosan körülírnia, de hogy a harmadik generációban megvoltak e bajok, azt eléggé bizonyítják a nehézségek, melyekbe a katasztrófa óta társadalmi viszonyaink konszolidálása kerül. Mielőtt az egyes társadalmi osztályok struktúráját részletesen szemügyre vennők, előre is kimondhatjuk, hogy a harmadik nemzedéknek társadalma is — mint egész anyagi és szellemi kultúrája — belső ellenmondásban szenvedett. A 48-as törvényhozás papiros-szabványai nem voltak elég erősek a régi társadalmi tagozat lerombolására és újnak a kialakítására: a jogegyenlőség főúri, köznemesi, jobbágyi osztályok közt társadalmi téren inkább csak névleg valósult meg, rendek nincsenek többé, de mágnás, dzsenti és pór, azaz kiscgazda és zsellér továbbra is külön egyéniségek, melyeket az általános magyarság többé-kevésbé tudatos érzésén kívül alig köt össze valami. Átmeneti formák vannak ugyan, de egészben véve e három típus éles határoeltságban vehető szemügyre.

A mágnásosztályt a rendi kiváltságok megszüntetése óta elsősorban a német eredetű hercegi, grófi, bárói cím és rang különbözteti meg a többitől. Mágnás saink tagjai továbbá, bizonyos megszorításokkal, a főrendiháznak, s kizárólagos betöltői az országnagyi és legfőbb udvari méltóságoknak. Főrendiházi működésüket szükkeblű osztálypolitikával nem lehet vádolni, aminthogy a magyar mágnási tábla e korszakban sem

vonta magára azon osztályok gyűlöletét, melynek képviselői hiányoztak belőle. A főúri címmel rendelkezők egy része polgári pályákon működik, részben anyagi viszonyaitól kényszerítve, részben lelki szükségből, mint pl. báró Eötvös Lóránt, tudományunk egyik büszkesége. Ezeket azonban mellőznünk kell, ha a főúri osztályról mint társadalmi jelenségről beszélünk. Az igazi főúr fogalmát a nagybirtok és a vezető politikai szerep határozza meg.

A nagybirtok kiterjedésére íme egy valószerűtlen, alig felfogható szám a harmadik korszak kezdetéről: Magyarország területének 32%-a ezertől tízezer holdig terjedő nagybirtokokból áll, a tízezer holdnál nagyobb birtokok pedig együttvéve az ország összes területének 7.4%-át foglalják el.¹ Részletekkel talán jobban tudjuk érzékeltetni ezt a dolgot. Az ország területén 1900-ban 2,388.482 gazdaság volt, összesen 36,857.000 holdon. Ebből ezer holdnál nagyobb gazdaság 3768, amely 3768 gazdaság — ezt jól jegyezzük meg — tizenegymilliókilencszázegyezer kat. holdat foglalt magában.² A 3768 szám nem a birtokosokat, hanem a gazdaságokat tünteti fel, tehát birtokos még kevesebb van, mert egy-egy birtokos, amennyiben földjei több megyében fekszenek, többször szerepel a kimutatásban. Viszont a 3768 számban benne van a főúron kívül az ezerholdas középirtokos is, valamint az állam és egyház is, amennyiben ezek földjei egy-egy tagban ezer holdnál nagyobbak. Ebből a számból nem szabad arra következtetnünk, hogy az ország 32 millió holdnyi földjéből 12 millió, tehát több mint 32%, az egésznek majdnem egyharmada a főúri osztály kezén volna. De az aránytalanság igen nagy, majdnem ilyen nagy. Megítélhető ez abból, hogy az összes gazdaságok 53%-a úgynevezett törpegazdaság s ezen törpegazdaságok az ország 37 mil-

¹ Pólya *id. m.* 195. 1. Keletitől átvéve.

² Ezen és a következő adatok a Darányi Ignác földművelésügyi minisztertől kiadott hivatalos munkából valók: *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája* V. köt. *Végeredmények*. Budapest, 1900. Ugyanezen adatokra támaszkodik Rubinek Gyula az Ungarn című 1917-ben Budapesten megjelent munkában. 318. 1.

lió holdjából összesen csak 2,155.168 holdat, tehát a területnek csak 5.8%-át foglalják el. Viszont a hitbizományok, melyek már kizárólag főúri kézen vannak, 2,329.000 holdat tesznek ki. Azaz kétmillióháromszáz-ezer hold csak *néhány* család örök birtoka, míg a más sik kétmilliószázötvenezer hold az ország agrárlakosságának 53%-át, összesen egymilliókétszáznyolcvanezer kiscgazdaságot kénytelen eltartani. Hogy ez mennyire lehetetlen s hogy e törpegazdaságok tulajdonosaiknak a pusztá életen kívül egyebet alig nyújthatnak, azt megdöbbentően illusztrálja a hivatalos adat, hogy ez egymilliókétszáznyolcvanezer törpegazdaságnak majdnem fele, hatszázezer, kisebb egy holdnál, mégpedig szántó-földnélküli egy holdnál kisebb 294.475, egy holdnál kisebb, de már szántóföldes pedig 268.474.

Ez adatok megértetik velünk azon hatalmi állást és következéleg azon politikai, társadalmi és kulturális befolyást, melyet a vagyonos főúri osztály néhány száz tagja elfoglalt. A magyar mágnások szerepe a közéletben hasonlíthatatlanul nagyobb, mint akár az angol lordoké, akár a porosz junkereké. És itt a demokratikus és szocialisztikus mesék hónapja kell utasítani az állítást, mintha a főúri osztály túlnyomó hatalmát modern rablólovagok gyanánt önző osztályérdekből használta volna fel, s mintha társadalmunk e néhány száz dúsgazdag nagybirtokos diktátumát követve tette volna meg a végzetes utat, mely a katasztrófához vezetett. A dolog megfordítva áll. Már a negyvenes években is láttuk, mint rendelte alá magát a főúri ifjúság Batthyány Lajos gróf vezetése alatt a liberális közszellemnek és tette magáévá gondolkodás nélkül Kossuthnak antiarisztokratikus ideáit. Főuraink nem vezetői vagy szerzői a nemzeti illúzióknak, csupán akarattalan szolgálói. A nemzettel együtt hisznek az állami és nemzeti fikciók erejében s azok kiépítésében — példa Bánffy Dezső báró — erős faj szeretettel maguk is résztvesznek. Új politikai alakulat nélkülök nem jöhet létre: a nemzetnek jól esik ez ősi nevek ragyogása, ők pedig szívesen ragyognak akár a legszélsőbb radikális irányzatok élén is, tanúságot tévén ezzel egyrészt osztály-

öntudatuk hiányáról, másrészt politikai ítélőképességüknek az előző korszakhoz képest csökkent voltáról. Sem Széchenyi, sem Dessewffy Aurél nem akad közöttük. Nagy többségükben a közjogi viszály taposómalmát járják lelki rabszolgaságban; némelyek azonban közhasznú munkát végeznek az agrártársadalom és termelés szervezésében, de mélyebb koncepció híján ők is a felszínen maradnak, a kilencmillió jó és hű paraszt lelkéhez nem tudnak hozzáférközni. Taktikát és pártpolitikát üznek, de iniciatívát erkölcsi javulásra nem nyújtanak. A közrendű magyarnál nem rosszabbak, de nem is jobbak, ami, ha áll a *noblesse oblige* érvénye, sem csekély felelősséget ró rájuk mindazért, mi e szegény nemzettel történt és történik.

Az elődökkel összehasonlítás egyáltalán nem jár előnnyel számukra. Szűk egyéni életet éltek, ellentétben akár egy Széchenyi Ferenc, egy Festetich György meleg és tetterős, minden magyart átfogó nemzetiségével. Legsúlyosabb következménnyel járt az egész nemzetre, hogy a földtelen zsellérek, az alatt nyüzsgő kisgazdák százezreivel nem gondoltak és kiskirályságaik birtokában hagyták és túrték, hogy a magyarság ereje, a föld- és munkaéhes parasztság ipari telepékre vagy Amerikába zülljék szét. Latifundiumaik éppen a magyarlakta területekre feküdtek rá: a 675.000 holdnyi hitbizományi szántóföldnek több mint fele a Dunántúl megyéiben fekszik. A színmagyar Fejér megye egész területéből 63-% nagybirtok, legnagyobb-részt mágnások kezén. Egy Széchenyi István, elérkezve a társadalmi fejlődés ez adott fokára, bizonyára tudta volna, mi a kötelessége a jó és hű magyar földtel ennél szemben...

Anyagilag sokkal kedvezőtlenebb helyzetben volt a köznemesség, melynek birtokállaga már az előző korszakban összetöretvén, társadalmi egysége felbomlott s belőle ide-oda vetődő rétegek váltak le. Mint láttuk, a vagyonos köznépmességnek egy része még megtartá birtokát, de nem oly mértékben, hogy az országban játszott vezetőszerpét igazolhatta volna. Középbirtok

száztól ezer holdig összesen csak 19.867 volt, a gazdagságok összes számának nem egészen egy percentje; a magyar föld egész területéből csak öt és félmillió hold, a terület 15%-a. A hivatalos statisztika szerint ez még elég tekintélyes szám, de „kérdés, akkorádé, hogy ezt az osztályt arra a vezetős szerepre, melyet neki tulajdonítani szoktunk, alkalmassá tenné, különösen ha tekintébe vesszük, hogy a középbirtokosoknak csak igen kis része áll tisztán, nagy része meg van terhelve, sőt túl van terhelve adóssággal“.¹ Hozzátehetjük, amit a liberális statisztika nem feszeget, de a történetíró el nem hallgathat: ez az aránylag csekély középbirtok sincs többé egészen a régi nemesség kezén, igen tekintélyes része immár zsidó birtok, amit beszédesen illusztrál a megyei virilisták közé felvett birtokosok statisztikája: például Borsodban 149 virilista birtokos közül 47 zsidó már 1884-ben. Trencsénben 153-ból 95, Árvaiban 48-ból 37, Veszprémben 148-ból 53, Vasban 266-ból 34, Tolnában 162-ből 58, Zalában 214-ből 86, Bácsban 225-ből 75, Szabolcsban 168-ból 51 stb.² Ami nem kevesebbet jelent, mint hogy a köznemesség ősi hajlékaiban, a vármegyékben, az eddig nemesi birtoknak néhol fele, néhol harmada, de legalább is egynegyede nem régi nemesé többé, hanem a 48 és 67 óta felszabadult zsidóságé.

A nemesség hatalma, vezetős szerepe nem is a birtokon alapul. Már a második korszakban is láttuk, hogy azon osztály, mely Tisza Kálmán hagyományaihoz képest vármegyei és parlamenti közéletünkben uralkodott, csak kis részben állott földbirtokos nemesekből. Hozzá tartozott és tartozik az új korszakban is a régi nemességnek megyei és állami szolgálatba lépett vagyontalan tömege, hozzá a városi életbe vonult józan polgári érzésű nemesség, valamint az egész vidéki városbeli intelligencia, mely polgári és parasztszármazás ugyan, de életfelfogásban, politikai és nemzeti ér-

¹ *Mezőgazdasági statisztika* id. kötet 33. 1.

² Ez összeállítás az elvi liberális Beksics Gusztávtól való: Censor: *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk*. 1884.

zésben asszimilálódott a nemesség hivatalviselő törnegeihez, kik a központi hivatalokban ülve, a vidék előkelőbb államhivatalait, reprezentációs helyeit, minő például a törvényszéki elnökség, vármegyei hivatalokat tartósan megszállva, sorsukat az államéhoz kötötték s így az állami omnipotencia korszakában túlnyomó befolyást, egyéb rétegekre olvasztó hatást gyakorolnak. E birtoktalan nemességnek vagyona semmi vagy csekély, de van konnexiója a központi hivatalokban és van szorgosan ápolat atyafisága a középnemesség birtokos maradványaival. E rokoni viszony szabja meg életmódját s egyúttal azon nemfémes intelligenciáét, mely vele napi érintkezésben lévén, szokásait híven átveszi. Innen az a különös jelenség, hogy megmagyarosodott polgárcsaládok fiain gyakran a legszorgosabb kutatással is alig fedezhetünk fel polgári erényeket, de annál szembeötlőbbek rajtuk azon tulajdonok, melyeket a pusztuló és szegényedő, de a gazdag atyafisággal minden áron lépést tartó hivatalnoknemességtől vettek át. A szegény hivatalnoknemes külsőleg él, hogy *lássák*, s ahelyett, hogy a lelki műveltség terjedésével a külső életről leszokott volna, még utánzókra tesz szert, s életmódját, melynek pusztulásra ítélt osztálynál megvan a természetes jogosultsága, egy újonnan feltörekvő rétegre is kiterjeszti. Innen vidéki városaink közismert sivár életmódja, a folytonos külsőségkeresés, a lelkieknek tökéletes elhanyagolása. Hogy csak egy drasztikus jelenséget említsek: vidéki kávéházak éjjeli életében cigányszó (magyar áfium!), kártya és betört tükrök mellett nemcsak a lehanyatlott nemesek: megyei aljegyzők, huszártisztek ifjúsága hervadt nem egyszer sivár, lélektelen férfikorrá, de még inkább, nagyobb számban a polgári és parasztcsaládokból feltörekvő új értelmiségé; általában utánozták a kihalt nemesség jó és rossz szokásait, polgári légkör sehol ki nem alakult.

De a kép nem volna teljes, ha rá nem mutatnánk arra, amit már korábban érintettünk: hogy t. i. az elszegényedett, lehanyatló nemesség ezt a kétségtelen befolyását végső analízisben mégis az ő nemzeti erede-

tének, történeti múltjának köszönhette. Ugyanaz a nemzeti alkotóerő, mely az első generáció nemeseit a nagy fellendülés önzetlen munkájába állítá, a késő unokákban elszánások és tettek helyett nemzeti illúziókat szül, de ez illúzióknak oly éles formákat és annyira magyaros tartalmat senki sem tud adni, mint ez az atavisztikusan politizáló, politikai érzékkel bíró nemesség. Túlnyomó befolyását tehát nem középkori rablólovagfogások vagy durva erőszak, hanem formásabb és aktívabb magyarsága biztosítja neki. E nemesi energiák hatása alatt a középrend egyéb elemei a parasztsággal együtt a harmadik korszakban is inkább csak befogadó, passzív szerepet játszanak, melyből csak felsőbbeséges műveltség tudná őket megszabadítani. És így fejlődik ki az a frazeológiában hatalmas, de tettekben alig mutatkozó nemzeti érzés, melyet Grünwald Béla a sovinizmus mániájának nevezett, annak hiányát panaszolván a hetvenes évek életében. A vagyoniilag és műveltségben aláhanyatló nemességnek adatott a kétes dicsőség, hogy ezt kifejlessze és a zsidóság segélyével, miről következő fejezetünkben lesz szó, uralkodóvá tegye az egész nemzetben.

Ez a heves nemzeti érzés volt jóformán az egyetlen kapocs, mely az életmód főntemlített külsőleges homogenitása mellett a középosztály különböző rétegeit összetartá.

A liberális törvényhozás hiába mondta ki a szabad connubiumot és commerciumot, egy-egy vidéki társadalom nemesi, nyárspolgári, értelmiségi és zsidó rétegei mégis külön foltokban, egymástól elkülönzött zombékokon ültek. Kétséget nem szenved, hogy a nemesség részéről kiinduló egyesítő törekvések biztos sikert értek volna el. A nemesség azonban liberalizmusa miatt kényszerhelyzetben volt. Anyagi létét ekkor már szinte kizárólag a központi és vármegyei hivatalok biztosították, ha tehát szélesebb társadalmi alapokra helyezkedik s exkluzivitásából kilép, ezzel egyúttal anyagi alapjait is veszélyezteti, mert osztozni kell másokkal ez állásokban. E zsákutcából egyetlen út vezetett volna ki: ha szakít az elvi liberalizmussal, ha agrár szellemű

védintézkedéseket tesz a még kezében levő kis- és középirtok megmentésére, tisztázására, ha a hivatalokban nyomorgó nemesi családokat újra letelepíti — esetleg a mágnásosztály latifundiumain, hosszúlejáratú bérlők, vagy akár birtokosok gyanánt. A cifranyomórúságról lemondva, vissza kellett volna térnie az ősi földhöz, melynek örök szeretetéről, heves kívánásáról a nemesi publicisták úgyis oly szépen tudtak regélni. És ha a nemesség akarja, ez a kívánása könnyen beteljesülhetett volna, hiszen a parlamentben szinte kizárólag nemesi családból származó képviselők voltak. De a változás, mely nemzeti társadalmunkat egyszeriben konszolidálhatta volna, elmaradt, el pedig azért, mert a nemesség liberális ideológiájában nem tudott többé akarni és saját megmentésére nekilendülni egy agrárszociális törvényhozásnak. Parlamenti exponensei és vezető egyéniségei őszinte hívei vagy megcsontosodott doktrinerjei valának a liberalizmusnak, mely a földirtok kötöttségében, agrárcsaládok és agrárvagyonok folytonosságának törvényhozásszerű biztosításában reakciót látott és azt mindenkép megakadályozá. A nemességnek önmagára káros liberalizmusát jellemzi, hogy birtokminimum és egyéb agrárgondolatok nem is a nemesek, hanem nagybirtokos grófok: Andrassy Géza, Széchenyi Imre fejében merülnek fel s viszont hivatalnoknemesek, központban élők azok, kik ez agrárvédelmet liberális elvhűséggel szigorúan visszautasítják.¹

¹ Gróf Andrassy Géza: *Az otthont mentesítő törvények*. Budapest, 1883; Somogy vári (Széchenyi) I.: *Amerikai levelek*. 1883; gróf Széchenyi Imre: *Telepítési törekvések Németországban*. 1893. Velük szemben a liberális Berzeviczy Albert: *A gentryről a Nemzet* 1884. évfolyamában, kiadva *Beszédek és tanulmányok* II. köt. 234. 1., a köznemesség elszegényedése ellen csak ezt a két gyógyszer ajánlja: 1. a kereset és fogyasztás egymással arányba állítandó, 2. a birtoktalan nemes menjen válogatás nélkül polgári pályára. Igazi liberális sok a nemesség pusztulásában és a középosztály proletarizálásában a „társadalmi erők dynamikája“ hatását látják, mellyel nem szabad és nem lehet szembeszállni. Így Láng Lajos: *Minimum és homestead, Minimum és majorátus*. 1883. *A társadalmi deficit*. 1884. című műveiben. Szerinte hadd cseréljen a magyar föld gazdát, mert ez közgazdasági szempontból inkább előnyös, mint hátrányos, mert oly kezekbe juttatja a földet, melyek azt jobban tudják hasznosítani.

A század végén ezek a mozgalmak is elülnek. Nemességünk a jövő gondja nélkül élvezi a hagyomány nyújtotta társadalmi befolyását és vezető szerepét politikában, parlamentben, központi és vármegyei hivatalokban. Elmulasztván a 70-es—80-as években kínálkozó pszichológiai momentumot, midőn az alsóbb osztályokból még csak lassan felszivárgó értelmiséget magába olvaszthatta volna és egy középkori rend jog vesztett maradványából az angol gentry mintájára minden kitérőséget, minden szellemi és vagyoni erőt magában foglaló új társadalmi osztállyá, az új Magyarország büszke oszlopszatává alakulhatott volna: mindezt elmulasztva, félszeg helyzetéből az új kor társadalmi forrongásában exkluzivitás, tudatos osztályelzárkózás által akar menekülni. E törekvés eredménye a magyar gentry, egy hanyatló, kimerült társadalomnak felemás, beteges szülötte.

A gentry elnevezés a 80-as években merül fel,¹ mikor a régi középnemesség, a *bene possessionati* nagymúltú, érdemdús osztálya már végkép szétzüllött, vagyoni alapjait csekély kivétellel elvesztette. Az angol gentryről tudjuk, hogy az a régi köznemességnél szé-

„És ha nemzetiségi szempontból, legalább egyelőre, inkább káros, mint előnyös a változás, ne feledjük a föld asszimiláló erejét, mely 1—2 nemzedéken át rendszeren átalakítja az új tulajdonosok egész természetét.“ A liberális ideológia tehát ott, ahol felismeri liberális eljárásának a magyarságra való káros hatását, ott egyszerűen a sovinszta-nemzeti ideológia frázisával segít magán. Pólya Jakab: *Az újabb agrármozgalom és irodalom hazánkban*. Budapest, 1884. című művében mindennemű kisbirtoktehermentesítő rendszabályt és intézményt elutasít, mert „az egyéniség teljes kifejlődésre csak a szabadság mellett juthat, amidőn az egyén tudja és érzi, hogy sorsa és jövője egyedül és kizárólag tőle függ; rajta áll a haladás, rajta áll a bukás.“ De még az ő liberális hite is rászorul a sovinszta mankóra: „Nagyon egyoldalúnak tartjuk a nézetet, hogy a nemzetiség már meg van védve, ha a földbirtok magyar kézen van. Akkor lesz az megvédve, ha sikerül békés úton magábaolvasztania az e hazában élő összes népfajokat.“ Manapság szinte nehéz elhinnünk, hogy akkoriban azt hitték, hogy mi magunkba olvaszthatjuk az „összes népfajokat“, de lemondhatunk arról, hogy a föld magyar kézen legyen! Pedig ez a magyar liberálisok közhiedelme volt.

¹ Concha Győző: *A gentry*, Budapesti Szemle 1910. 142. köt., kitérő kutatásai szerint.

lesebb osztály, mely az ipar és kereskedelem, tudomány és hadsereg nem-nemes kitűnőségeit is magában foglalja. A magyar gentryből viszont nemcsak hogy hiányoznak ez utóbbi polgári elemek, de *keretei* már a régi köznemesség körénél is szűkebbek. Alapja és magja azon aránylag kevés középnemes család, mely még megtartá birtokát vagy annak részét. Ez a tulajdonképeni agrárelem a gentry közt, az, melyet a nemzetellenes radikalizmus ezerholdasnak, bőrkabátosnak szokott nevezni, pedig az ezerholdak nagyrésze akkor már zsidó kézen volt. Az agrár-gentryt kiegészíti városi atyafisága, mely polgári, helyesebben „úri“ pályán működik. Uri pálya az, melyen a köznemesség 48 előtt élt: politikai szereplés, minisztériumi és vármegyei hivatalok, lovastishti pálya. A gentry ez alapjában véve középkori, rendi keretek tágításától aggályosan tartózkodik. Nemcsak hogy nem-nemeseket fel nem vesz magába, kivéve, ha azok házasság útján s egyébként is érzelmileg asszimilálódtak, de maga is tartózkodik minden oly pályától, hol nem-hasonszőrűekkel egybevegyülhetne. Bizonyos értelmiségi ágakat, melyeken a hazai viszonyok közt a dekórumnak csak minimuma érhető el, aminő pl. a középiskolai tanári pálya, tudatosan bojkottái. Mindez megvilágítja a gentrység alapvonásait: a hanyatló köznemesség utolsó kétségbeesett kísérlete ez, hogy az anyagi romlásból mentse, ami menthető, azt, mire jobb időkben keveset adott: a külső dísz és ennek feltételeit, az osztályöntudatot. A gentrység is illúzió tehát, illúziója ezen szomorú meddőségre jutott társadalmi maradványoknak, melyek az illúzióból nem ébrednek fel többé, mert nincs annyi vitalitásuk, hogy a két kivezető út bármelyikére rálépnének: vagy visszatérni az anyaföldre, a liberalizmus elhagyása árán, vagy a születési elvet feladva, az értelmiséggel összeolvadni. Midőn a nemzetkonzerváló erőknél egyik kutatója a legújabb időkben ez utóbbi útra, az angol gentry utánzására hívta fel, annál határozottabb körvonalakban jelentkezett a „gentry-osztályöntudat“.¹ Ez

¹ Concha id. cikkére Szücsi József válasza *A gentry*, a Turul 1910. évfolyamában.

az osztályöntudat kizárja soraiból nemcsak a nem-nemes értelmiséget, de a köznemesség széles rétegeit is, magát egyedül a hivatalnok-nemességre és a még földbirtokos családokra korlátozván. Osztályöntudatát „gentry-világfelfogás“ támogatja, melynek alkatelemei „konzervativizmus a politikában, agrárizmus a gazdasági, gavallérság és exkluzivitás a társadalmi életben“. Mint tudjuk, csupa illúzió: politikában a folyton politizáló, a közjogi harcot késhegyig folytató radikális gentryosztály egész a katasztrófaig meg sem kísérté a konzervatív politikát; gazdasági téren az agrárvédelmet a gentry szintén önmaga akadályozta meg és egészben véve az állami és nemzeti illúziók táplálásával önmaga tett lehetetlenné minden konzervatív-agrár mozgalmat. De illúzió volt társadalmi függetlensége is, mikor megélhetése végett az állami Leviathan *lett* egyetlen kenyéradója. Valóság csak az exkluzivitás, melyet egy jó-hiszemű, korrekt leírás így definiál: „Az igazi gentry csak gentry társaságban érzi jól magát s a magánéletben ilyen társaságot keres, nem lát ott szívesen semmiféle más elemet, legyen az gróf, bankár, hivatalnok vagy polgár.“¹

Ez a felfogás egyszerűen abdikáció azon nemzet-nevelő és -vezető hivatásról, melyet nemességünk évszázadokon át tisztességgel, sőt dicsőséggel teljesített. A hivatott organizáló, ősi energiák felhalmozója lemond most nemzeti hivatásáról és elzárkózva él előkelőnek vélt hivatalának és a nemzetrontó közjogi politikának. Évszázados családoknak, őseik érdemei folytán elnézhetjük, ha végre is felmondják a szolgálatot.

A nemesség ez önkényes abdikációja lőn az oka annak, hogy szilárd és egységes középosztályunk ki nem fejlődött. A modern államhatalom és a kapitalista gazdaság hirtelen fellendülése jelentékeny értelmiségi réteget hozott ugyan létre, de ebben hiányzott az össze-

¹ E „fölfelélexkluzivitás“ iránt a gentry-ideológiától ment nyugodt szemlélők (pl. Berzeviczy Albert *id. m.*) komoly kétségeket táplálnak; nagyobb realitással bír ennél a „lefelé-exkluzivitás“.

tartó erő s így az egész nemzeti társadalomból is hiányzott az a szilárd gerinc, minő korábban, a rendi korszakban, a vagyoniilag független, művelt közép-nemesség volt.

Nincs időnk a középosztály egyes ágainak számbéli gyarapodását figyelemmel kíséreni, amint ezek a kapitalista termelés óriási méretei szerint, hathatósan elősegítve az államhatalom támogatásától, új és új kereseti ágak és vállalatok ezrén át, különböző közép- és főiskolák százainak közvetítésével kifejlődtek. A magyar társadalom specifikus bajai nem is a középosztály lassú gyarapodásából származnak, hanem éppen abból, hogy a gyors fejlődés közben megfedkezünk a szerves munkáról, az elsietés és felületesség e korrektívumáról.

Az intellektuális élet standardjának szédületes emelkedését mutatja a középosztály számának hirtelen növekedése. Szűkebb értelemben vett értelmiségi pályán volt 1870-ben, mint láttuk, 88.000, 1910-ben már 144.000.¹ Ez utóbbi számhoz hozzáadva az őstermelési intelligenciát (12.000), az ipari és kereskedelmi pályákét (64.000) s egyéb értelmiséget, megkapjuk az egész ország intelligenciáját, mely nem kevesebb, mint 229.000 kereső egyén, az eltartottakkal együtt pedig 590.000. Ezt a hatalmas számot összehasonlítva akár az oláh, akár a balkáni népek intelligenciájával, nincs oly gonosz indulat, mely ne volna kénytelen elismerni a mi kulturális felsőbbségünket. De közelebről megvizsgálva a részleteket, rajtuk elsősorban a fejlett kapitalizmus hatását s ezzel együtt a szerves nemzeti munka teljes hiányát észleljük. Az ipari és kereskedelmi pályák értelmiségének száma 1900-ban még csak 38.000, 1910-ben már 64.000, tehát tíz év alatt csaknem megkétszereződött, ami az indusztriális kapitalizmusnak aránylag gyors térfoglalásáról ad hírt. Ez a szám azonban csak kis részben áll elő polgári és paraszt, még kevésbé nemesi egyéneknek intellektuális pályára

¹ Az 1910—11. népszámlálás adatai a *Magyar Statisztikai Közlemények* 27. kötetében.

térte folytán, mivel az ipari és kereskedelmi intelligencia — a kapitalizmus túlnyomóan zsidó lévén — szintén zsidó körökből táplálkozik. Viszont az őstermelés körében működő intelligencia 1900-ban 11.000, 1910-ben 12.000, tehát a népesség általános szaporodásához képest leszállott — gondoljuk meg: leszállott Magyarországon, a specifikus agrár államban, melynek jelene és jövője az agrár termeléstől függ és így létérdeke kívánná, hogy a mezőgazdaság szolgálatába minél több értelmet és céltudatos akaratot, nevelő és szervező erőt állítson! A harmadik korszak ebben sem volt jobb a másodiknál: egyik sem gondolt eléggé az ország agrár népességével, egyik sem gondoskodott az agrár lakosság szellemi színvonaláról és ezzel együtt a termelés intenzitása emeléséről.

A tulajdonképeni intelligencia gyökerei részben kapitalisztikus vállalatokba, részben az állam gépezetébe nyúlnak le. Kapitalizmusunk túlnyomóan zsidó lévén, intellektuális exponensei is többnyire azok, egyes ágakban, minő például a bányaművelés, németek. Marad a nemzeti intelligencia számára az államhivatalokban és néhány szabad kereseti ágban élők tömege, mely tehát nagyjában függő helyzetben van, az állam táplálja, holott ez még akkor is, mikor jobb napokat lát, szegény és semmiképp nem alkalmas arra, hogy nemzeti értelmiséget szervezzen és fönntartson.

Egységes közszellem, nemzeti célok öntudatos követése nem is került ki e hirtelenül felnőtt középosztályból. Tagjait szerves kapcsolatok át nem fogják, atómokként élnek önmaguknak, kiszolgáltatva a szegénységnek, anyagi gondoknak, meg hasonlóképp anyagi örököknek. Ignoti nulla cupido. Sem az állami telekkönyvvezető, sem a biztosító hivatalnok nem érzi, hogy ugyanazon magyar középrendnek tagja, melybe a gazdag gyáros, a nemes születésű miniszteri tanácsos is beletartoznék, amelyre nemzeti feladatok, komoly munkák várnak. Magyarsága kétségen felül áll, de azt csak mint vezetett, mint gregarius katona, mint nyáj tagja képes megbizonyítani, mert művelődési hiányai iniciatívára és kritikára képtelenné teszik. Ez a nagy tömeg

ellenkezés nélkül aláveti magát az uralkodó nemzeti irányoknak, melyeket politikai pártok és sajtó, a vezetésben osztozkodó dzsentri és zsidóság állapítanak meg. Szelleme csak parlamenti és politikai szónoklatokra, meg a napisajtó cikkeire reagál, míg gazdasági műveltséget nem szerez magának, hogy azzal szűkös anyagi helyzetén lendítsen. A harmadik korszak könyvtermelése, ami a komoly művek, nem a szépirodalom, példányszámát illeti, alig emelkedett, sőt talán esett is a második korszakéhoz képest. Ha meggondoljuk, hogy népszerűen megírt gazdasági, társadalmi, történeti könyvek legfőleg ha 3—4000 példányban fognak el, holott az értelmiségi osztályok száma 229.000 egyént tesz ki, e nevetségesen csekély példányszámból meg fogjuk érteni, miért nem talált a nemzet évtizedeken át kivezető utat a közjogi harcok és doktriner liberalizmus kettős útvesztőjéből.

A 3—4000 példánnyal még csak a következő adatokat állítsuk szembe: volt az országban 4400 középiskolai tanár, polgári és felső leányiskolái tanító, 500 főiskolai oktató, 4000 katolikus pap, 3000 evangélikus, református és lutheránus lelkész, 4000 ügyvéd, 6000 orvos és gyógyszerész, író és művész nem kevesebb mint 4000, tudós 2100! Ha a 26.000 néptanítót, az állami és törvényhatósági közigazgatás 25.000 emberét, mint anyagilag gyöngéket, ha a 4000 görög keleti és görög katolikus papot mint túlnyomóan idegen nemzeti-ségűt, ha a 9000 szülésznőt, 2500 óvodást leszámítjuk is és megelégszünk azzal, hogy az ügyvédek, tanárok, magas hivatalnokok, orvosok, papok ezreit sorozzuk be a „művelt nagyközönségbe“, ennek számát a felhozott statisztikai adatokból a legfeketébb bizalmatlansággal sem volna szabad 15—20.000-nél kevesebbre tenni. Hisz ez még mindig nem volna több, mint a magyarság tízmilliónyi tömegének alig egynegyed százaléka. Pedig 15—20.000 példányban legfőleg ha regényt, mely a közönség ínye szerint készült, lehetett nálunk eladni. A nemzetet nevelő és oktató munkákat csak a mondott 3—4000 példányszámban.

Elmondhatjuk, bármily szomorú is: Széchenyi óta

a lelki függetlenek száma Magyarországon alig szaporodott.

Hátra van még az ipari munkás- és parasztosztályokat elhelyeznünk a nemzeti társadalomban. Ha a középosztályt akaratlan, iniciatívaképtelen atomok tömegének ismertük fel, az ipari munkásosztály hasonlóképpen ilyen, azzal a különbséggel, hogy még nem oszlott atomokra, nem individualizálódott, hanem egyetlen tudattalan réteget képez minden egyéni differenciáltság nélkül. Abban mindkettő megegyezik egymással, hogy passzív tétlenségben várja nálánál aktívabb tényezők részéről a megtermékenyítést, az ideák beoltását, melyek szerint mozgásba jusson.

Számbelileg ez az osztály mutatja a legnagyobb gyarapodást. 1890-ben van ipari kereső 1,100.000, eltartott 1,494.000, összesen 2,600.000. 1900-ban ugyanezen számok már felrúgtattak: 1,430.000, 2,060.000 s a kettő összege, az egész ipari munkásság: 3,490.000. Az ország népességének 1890-ben 17%-a, 1900-ban 20.7%-a ipari munkás. A szaporodáson félreismerhetetlen a kapitalizmus hatása. A házi- és népipar végkép összezsugorodik: 1890-ben még 4.7%-a az egész ipari munkásságnak (38.358 munkás), 1900-ban már csak 3.7% (38.774). Annál rohamosabb az iparvállalatokban, mégpedig a közép-, nagy, legnagyobb üzemekben foglalkoztatott munkások számának emelkedése. Húsz munkásnál többet foglalkoztató vállalatokban dolgozott 1890-ben az ipari munkásság 31%-a, 1900-ban már 42.7%-a. Ennek megfelel a vállalatok számbeli gyarapodásában tapasztalható irány: az egymunkású vállalatok száma az említett tíz év alatt csak 4%-kal nőtt, a két munkást foglalkoztatóké 13%-kal, a 3—5 munkásúé 19%-kal, 6—10-é 23-mal, 11—20-é 33-mal, a 20-nál többet foglalkoztatóké nem kevesebb, mint 55%-kal. Míg a segédmunkások szaporodása a 3—5 munkású üzemekben csak 19%, addig a húszon felüliekben 92%. Leghatalmasabb fejlődést a legnagyobb üzemekben észlelünk: a nagyipari alkalmazottak egyharmada az ötszáznál több munkást foglalkoztató gyárakban van.

Az ipari munkást tehát a kapitalizmus szülte, élete a nagyvállalatok és nagytőke kezében van. Ehhez képest helyzetét a nemzeti társadalomban a nagytőkének indusztriális és internacionális jellege szabja meg. A nagytőke természetesen nem hanyagolja el az ország agrár termelésének kiaknázását sem, hisz legnagyobb iparágaink élelmiszerüzemek: lisztet, cukrot, spirituszt, sort előállító gyárak és malmok, de szakvélemények szerint is éppen élelmiszeriparunk szorult leginkább kiegészítésre,¹ ami abból is érthető, mert a béke boldog éveiben az élelmiszeripar aránylag kisebb profitot hozott létre, mint egyéb gyáripari üzemek. A nagytőke ezért inkább az ország egyéb természeti kincseire veté magát és a Budapesten koncentrált élelmiszeripar mellett többnyire a hegyvidéki perifériákon állít fel nagy iparvállalatokat. Ezernél több munkást foglalkoztató gyár volt 1910-ben összesen harminchét,² ebből 17 Budapesten, 2—2 Nógrád- és Borsodban (Salgótarján és Diósgyőr), 1—1 pedig Győrött, Lajtaújfalun, Rózsahegyen, Nagysurányban, Zsolnán, Ruttkán, Zólyomban, Kassán, Korompán, Szerencsen, Aradon, Mezőhegyesen, Temesvárit, Kolozsvártt, Beocsinon és Fiúmében. Tehát a legtöbb óriásüzem nemzetiségi vidéken épült, nem a magyar medence agrártermelése szolgáltatában, hanem a hegyvidék termékeinek idegen tőke érdekében kiaknázására.

Az üzemek ezen elosztásának megfelelnek a gyári munkásság nemzetiségi viszonyai. A nagyipari segéd-erők közt a hivatalnokoknak 71%-a a magyar anyanyelvű 1900-ban, 76% 1910-ben; a munkavezetők közt magyar a két említett esztendőben 51, illetőleg 57%, a munkások közt előbb 45, majd 56%. 1910-ben tehát a 24.000 gyárhivatalnokból csak háromnegyedrészt magyar, a 14.000 munkavezetőből csak 58% s a 379.000 gyári munkásból csak 56%. Ez az arány döntően határozza meg a munkásság szerepét nemzeti fejlődésünk-

¹ V. ö. Gratz Gusztáv összeállítását az id. *Ungarn* kötet *Industrie und Handel* cikkében.

² *A Magyar Statisztikai Hivatal Közleményei* 48. köt.

ben. A munkásság szervezett tömegének kevés híján felérő kimutatható, hogy a nemmagyar nemzetiségekről leválva vándorolt az ipari központokba, tőle tehát nemzeti nevelés nélkül nemzeti érzést követelni éppúgy méltánytalanság, mint neki, a felében idegennek, elhatározó befolyást engedni a magyarság sorsa irányítására. Vezetői közt, úgy a hivatalnoki karban, mint a munkavezetők közt igen sok az olyan, aki maga is az első generációban vándorolt be vagy lett magyarrá, ezektől tehát a munkásság nemzeti nevelése nem várható. Ha még ehhez vesszük, hogy a munkástömegek gyors asszimilálódása, az országnak nagyipari viszonyai mellett, távol a magyarság duzzadó medencéitől, szinte lehetetlenség volt, ezzel megjelöltük a szerény helyet, melyet az ipari munkásság nálunk elfoglalt.

Magyar volt azonban a vidéki városok kisüzemi munkásságának nagy része s a budapesti nagyüzemekben is tekintélyes tömeg. Nálunk a kapitalizmus is újabb eredetű lévén, a munkásság szervezése is későn kezdődött. Liberális politikánk, elveihez híven, nem törődött e fontos kérdéssel. Állami szocializmusnak, minőt Bismarck inaugurált, vagy a polgári pártok szervező munkájának nyoma sincs nálunk. A német liberalizmus munkásnevelő gondolataihoz a mienk sohasem emelkedett fel. Véreink tehát, a falu emlőiről leszakadva, nagyvárosokban ide-oda botorkálva, magukra hagyottságukban annál könnyebben behódoltak az internacionális munkásmozgalomnak, mely a nemzetközi kapitalizmus korrelatumaként terjedt el nyugatról, mert, mint mondtuk, a munkásság sohasem volt egészében magyar.

Az agrárnépeesség földbirtokon ülő kisgazdákból és földetlen zsellérekéből, meg urasági béresekből, cselédségből állott. Nemzeti érvényesülésük mértékét vagyonosodásuk és műveltségük szabta meg. Mindkét irányban kétségtelen, hogy sok történt az utóbbi korszakban, a nagy gazdaegyesületek tevékenysége már más volt, mint a hetvenes években a megyei gazdasági

egyesületeké, hol üres politizáláson kívül, mint láttuk, egyéb még nem történt. A földművelési kormány kezei és nagygazdák sok jóindulattal és felelősségérzettel fáradoztak a parasztság anyagi és szellemi nívója emelésén s ha a következőkben mégis kedvezőtlen eredményekre jutunk, ez csak a nyugati, haladottabb állapotokhoz viszonyítva áll, nem pedig keleti és balkáni szomszédainkhoz képest, ahol az oláh és szerb paraszt hasonlíthatatlanul alacsonyabb fokon sínylődtek velük semmikép nem törődő demokrata, polgári kormányok vagy nagybirtokos arisztokraták járma alatt. A mi bajunk ismét az organikus munka hiánya volt: a szabad verseny ideáitól zsongó fejjel nem lehetett parasztvédelmet alkotni. Közjogi pártharcok közt, midőn a pártok vezetői nagybirtokosok és szatellitáik valának, a földetlen zsellér kielégítése, a paraszt lelki javának gondja egykép a feladatok utolsói közé kellett hogy kerüljön.

Nem célunk itt társadalmunk mindazon bűneit előszámlálni, melyek folytán a magyar parasztság megmaradt naiv politikátlanságban és összefüggéseket ignoráló önzésben. Még az első lépés sem sikerült úgy, ahogyan kellett volna: az észszerűbb földmunkálás megkedveltetése s ezzel a parasztbirtok termelésének emelése, a tulajdonos vagyonosodása.¹ Hivatalos munka panaszkodik a korszak vége felé a nagyobb gondot követelő borsó és lencse, kender és len vetési területének „megdőbbszentően nagy hanyatlásáról“, sajnosan látja a takarmánymagvak termesztésének szűkebbre

¹ Itt nem szabad elfelejtenünk, hogy a parasztnak adósságtól szabadulása és meggazdagodása nem a békés fejlődés eredménye, hanem egy hirtelen bekövetkezett abnormis jelenség, következése a világháború óta állandósult élelmiszerhiánynak. Mi itt az újabb fejleményektől eltekintve rajzoljuk az elmúlt korszak viszonyait. A mezőgazdasági adatokra lásd a már idézett Darányi-féle hivatásos kiadvány V. kötetét; valamint korábbi viszonyok lehangoló rajzát lásd *Magyarország statisztikájában*, Láng Lajos szerkesztésében Keleti Károlytól és Jekelfalussy Józseftől, II. köt. Budapest, 1887. 89. s köv. lapok. [E mű korábbi két kiadása óta eléggé ki-
derült, mennyire átmeneti és különleges jelenség volt a mezőgazdasági üzemek jövéte.]

szorulását is. „Lóheremagbehozatalunk 1895—99-ben majdnem háromszorosára emelkedett, kivitelünk majdnem felére csökkent.“ Sajtból sokkal nagyobb értéket hoztunk be, mint kiviszünk — mi, agrárország, hol csak organizálni kellene a meglevőt —; a behozatal közönséges sajtban 625.000 korona, finomban 2,050.000, kivitelünk ezzel szemben közönségesben 249.000, finomban 459.000 korona. Gyümölcsfánk van tán nyolcvan- vagy százmillió is, „aki azonban ismeri a tényleges állapotokat — mondja a hivatalos statisztika —, tudja, hogy e fényesnek látszó kép szintén mutat árnyékokat. Gyümölcsfánk között nagyon sok az elvényt, nagyon sok a helytelenül ültetett, nem gondozott, mely termést alig, vagy éppen nem ad és birtokosának hasznót nem nyújt. Azt is tudjuk, hogy a fajok megválogatása nem történik mindig elég gonddal és szakértelemmel, de viszont az is köztudomású, hogy egyes községekben és városokban a gyümölcstermesztés a lakosság vagyonságának és jólétének egyik legfőbb forrása“, azaz ott, tehetjük hozzá, hol a népet már megtanították a szakértelemre, ott, ahol a néppel arra hivatott tényezők komolyan foglalkoztak. De józan oktatás és nevelés híján a kisbirtok termelése átlag alig különbözik az előző korszakétól, melynek hosszú téli henyelésére, forró nyári koncentrált munkájára, zsíros életmódjára és lelki szükségletiányára még emlékezünk.

Általános érvényű ítéletet a harmadik korszak parasztnevelő munkájáról nehéz mondani, de kétségrelen, hogy a körösi és kecskeméti gyümölcstermelő, a makói hagymásgazda, a szegedi tanyabérlő nem az átlagot, hanem a legmagasabb fokot, a parasztművelődés legsikerültebb példányait képviselik. De hogy megszülettek és közöttünk vannak, annak feltétele volt a föld, a saját birtok. A magyar talajon szétvetett lábakkal álló öntudatos paraszt még nem ideális nemzeti egyéniség, még nem feltétlenül értelmes tényezője a nemzeti közösségnek, de mindenképp olyan, miből lehet az. Széchenyi a kilencmillió jó és hű magyarnak nemcsak jogegyenlőséget és papíralkotmányt, de földet és halhatatlan lelket akart adni; a leghűbb magyar igéi

harmadik generációban is elhangzottak már s a parasztnak földje alig szaporodott s ha külső, esetleges tényezők folytán vagyonosodott is, halhatatlan lelke csak véletlenségből nemesedett. Széchenyi melegszívű ígéretei helyett kapott a kezébe vándorbotot, mellyel államilag egyengetett úton, idegen üzerek felügyelete alatt mehetett ki amerikai bányák gyilkos levegőjébe, fehér rabszolgának. A kivándorlás, mely tót vidékek mellett a Dunántúl német és színmagyar területeit: Veszprém, Fejér, Győr megyéket egyaránt sújtá, a harmadik generáció alatt érte el tetőpontját; egyik oka kétségtelenül a nagybirtok vonakodása mindennemű telepítő vagy kisbirtokalkotó akciótól.

Az itthonmaradtak művelődésén különböző közoktatási kormányok több jóindulattal, mint szerencsévei és céltudatos energiával fáradoztak. A parasztnevelő akciók, vándortanítás, könyvtárak nem hatottak mélyre, maradtak tisztán incidentális jellegűek. A művelődés a paraszthoz a környékbeli városokból élő szó és újságok útján ért el. Ez utóbbiakat agrárszervezetek helyett budapesti kapitalista vállalatok adták kezébe: a krajcáros lapok, melyeket a parasztság naponként megvett, ehhez képest nem a magyar földből kinőtt ideákat, hanem Budapest levegőjét terjesztették el a gyermeki könnyedséggel befogadó parasztok közt. Iniciatívát tehát ettől a néposztálytól sem várhatunk: a magyar paraszt hazáját vérrel és a béke kézi munkájával, de nem gondolattal és akarattal szolgálja, még mindig magával tehetetlen óriásgyermek, készen befogadni mindent, mi egészséges önzésével ellentétben nincsen.

A korszak vége felé Budapest kultúrája már a falusi házakba is megérkezett.

V. A ZSIDÓSÁG SZEREPE ÉS BUDAPEST KULTÚRÁJA

Végigtekintvén a magyar társadalomnak magyar talajban gyökerező, tehát történeti osztályain, sem a nagybirtokosok közt, sem pedig a nemzeti munkát testi erejével, kérges tenyereivel szolgáló parasztság és ipari munkásságban nem találunk vezető tehetséget, vagy, minek hiánya még súlyosabb, *vezető* akaratot. Egyetlenegy osztály sem érzett magában hivatást, saját érdekeit pillanatnyilag félretéve, a közösségnek dolgozni, a nemzeti erőket egybefogni. Mindenki csak maga elé nézett, a legközvetlenebb környezetet látta és passzív közömbösséggel haladt az illúziók kitaposott útján.

Társadalmi osztályaink e letargikus állapotából, mely, mint láttuk, természetes következése volt három generáció fokozatos hanyatlásának, érthetjük meg azon elemnek előtérbe tódulását, melynek szereplése a harsmadik korszaknak egyik szembeötlő tünete. A történeti osztályok tehetetlensége és szervezetlensége, valamint illúziószükséglete volt az erő, mely a zsidóságot a magyar kultúra központjába emelte. A zsidóság újabb szerepe történeti tény s mint ilyen, gyökereivel a múltban áll. Már az első korszakban láttuk, hogy a galíciai bevándorlás útján folyton szaporodó zsidóság kizárólagos közvetítője volt az akkor még tisztán agrár Magyarország nyereszterményeinek, ez a szerepe előkészíté a hatalmi állást, melyet a második, kapitalisztikus korszakban foglalt el, midőn az ipari és kereskedelmi vállalatok, pénzintézetek és bankok profitja szinte kizárólag őt gazdagítja. Most, a harmadik generációban nem történik egyéb, minthogy levonatnak e

korábbi jelenségeknek logikai következményei: a vasgyonilag kitűnő helyzetbe került zsidóságnak az anyagi vezetés mellett a szellemi is ölébe hull.

A következők megértéséhez emlékezetünkbe kell idéznünk, hogy a liberális törvényhozás a galíciai bevándorlást soha meg nem szüntette, de még csak nem is korlátolta. Innen a zsidóknak a többi népfajjal és vallásfelekezettel szemben aránytalanul nagy számbeli gyarapodása: az első korszakbeli 241 ezer zsidó helyett 1870-ben már 550 ezer, 1890-ben 707 ezer, 1900-ban 831 ezer lakik Magyarországon, számuk tehát 1840 óta, hatvan év alatt, szinte megnégyszereződött. 1914-ben jóval felülmúlta az egymilliót, aminek nemzeti fontosságát csak akkor értjük meg, ha tudjuk, hogy a zsidóság magyar földön túlnyomó részben magyarnak vállalja magát s így a tízmillió magyar közt minden tizedik zsidó volt. Viszont ezen egymillió zsidó közül legalább is 500 ezer csak húsz-harminc év óta lakott Magyarországon.

A magyar zsidóság medencéjének galíciai elemekkel feltöltése nem egyedülálló jelenség. Az orosz, lengyei, ukrán kormányok és népek soha nem tudták megoldani a köztük lakó zsidóság problémáját, mely tehát a galíciai és orosz pizsokból és szegénységből egyesegyenül kivándorlás útján szabadulhatott. Ez az új zsidó diasporának történeti alapja, mely emberileg tökéletesen megérthető. Az orosz-lengyel elnyomás alól a zsidók egy része Amerikába menekült és ott nagy városok zsidónegyedeibe helyezte át minden asszimilálás nélkül azon alacsony kultúrát, melyet őseitől örökölt. A nagyobb rész azonban közelebbi célt választott, ellepven a szomszéd országokat, kivéve Romániát, mely egyedül védekezett e hivatlan vendégek ellen. A diaspora központja körül fekvő többi állam: Németország, Ausztria, Magyarország a liberalizmus jegyében tartózkodott a bevándorlás mindennemű korlátozásától. Ennyiben tehát e három nép: magyar, német, osztrák hasonló helyzetben van, miután mind a három évtizedeken át nyitva tartá keleti határait és ezzel lehetővé tette, hogy eredetileg is, évszázadok óta honos zsidó-

ságát ez idegen erkölcsű jövevények majorizálják. Nincs tehát okunk csodálkozni, hogy éppen e három országban *van* zsidóprobléma, hogy éppen e három nép kénytelen előbb-utóbb szemébe nézni e problémának, anélkül, hogy állásfoglalása és a probléma vizsgálata szükségképen *acte de hostile* volna a zsidóság ellen. E három nép helyzete a diaspora folytán tökéletesen különbözik a nyugatiakétól, hol franciák, angolok, északi germánok a köztük honos zsidó elemet évszázadok alatt többé-kevésbé asszimilálták s ennél fogva újabb nagymérvű bevándorlás hiányában nem is érezhetik a zsidóprobléma égető voltát. Egyedül Német- és Magyarország, valamint Ausztria testén tátongott ez a keleti nyílás, melyet az elvi liberalizmus nem engedvén betölteni, rajta az idegen elem addig tódult, míg végre a diaspora első zónájában fekvő e területeknek befogadó-képessége kimerült.

Ha mármost a keletről menekülő zsidóság álláspontjára helyezkedünk, a három ország közül Magyarországot kell megjelölnünk, mint amely leginkább kecsgető volt a bevándorlásra. Nemcsak azért, mert országunk kapitalizmusa úgyszinté teljesen zsidó kézen volt, ami ilyen mértékben a német kapitalizmusról nem mondható el; nemcsak mert a mi kultúránk kisebb és hajlékonyabb, ellenállásra fajilag is kevésbé predesztinált volt, holott a német lélekben évszázadok óta nem hamvadt el az antiszemitizmusnak egy bármi kis szikrája; mindez csak másodrendű jelentőséggel bírt azzal szemben, hogy a mi liberális illúzióink az orosz-lengyel bevándorló zsidónak az első lépést olyan mértékben könnyítették meg, miként sehol másutt a diasporától érintett államokban. A Kárpátok hágóit átlépve a galíciai és orosz zsidó, ki az ázsiai állapotok közt, honnan jött, emberszámba is alig ment, kellemes csodálkozással vette észre, hogy íme csak nemzeti ruháját kell levetnie, csak a közönséges érintkezésre szükséges magyar beszédet kell elsajátítania, máris éppen olyan jó magyar, tagja új magyarországi nemzeti közösségének, mint generációk óta bentlakó zsidó polgártársai, vagy akár a magyar föld autochtonai, ősi család-

dok nemes vagy paraszt leszármazói. Az idegen elemeket a belső átalakulás kötelessége alól a magyar közhangulat elvileg, változhatatlan érvénnyel felmenté: a határt akadálytalanul átlépő galíciai hosszabb-rövidebb tanyázás után rutén-tót vidéken, az Alföld magyar városaiba megérkezve, már magyar-számba ment és joggal elhihetette magáról, a közhangulat hatása alatt, hogy éppoly jó magyar, mint bárki más ez akkor még széles országban. Az államilag szervezett névmagyarosító akció segítségével eldobja nevét, újat vesz fel, boltot nyit, kis házat szerez, ezzel a magyar illúziók: az állam és nemzet formalisztikus felfogása szerint valóban és egészen magyarrá vált, gyarapítja a magyarság számát. Eggyel megint többen vagyunk, mondtuk, ráfér szegény, testvértelen fajtánkra. Ez az érzelmi alapja annak, hogy a bevándorlótól csak felületes és merőben külsőleges, de annál gyorsabb átalakulást kívántunk. Lelkébe óvakodtunk beletekinteni, megelégedvén ruha- és beszédkülsőségeivel, végleg áldozatává esvén a tévedésnek, melytől Széchenyi halálos félelemben, kezét tördelve óvott bennünket: összetévesztettük a nemzetiséget a nyelvvel, a magyarságot a magyarul csevegéssel, a halhatatlan lelket a mulandó, színét váltó külsővei. Vétünk a legsúlyosabb, mert az Ige, a Lélek ellen való.

A közhangulat azonban illúziókba burkolózva, örömet szemlélte a magyarság illetően rohamos gyarapodását, melyet siettetni és nagy arányokra növelni mindent megtett azon értelmiségi réteg, mely az illúziók szolgálatában a magyarság számbeli gyarapodását, a magyar impérium fantomját tette meg élete feladatainak. Az imperialista sajtó és irodalom vezér egy énisés geiben nem egyszer idegen, német vér folyt s ők bármennyire magyarrá váltak is lélekben, akár generációk óta, mégsem róható fel nekik, ha a külső átalakulás jegyeinek kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítottak. Működésükben hazafias szándék vezette őket, de vele járt egyúttal a nemzetiség lelki alapjainak formalisztikus gondolkodásból eredő lebecsülése. Nemzetgyarapító akciójuk középpontjában a névmagyarosítás

állott, melynek segélyével a galíciai idegen még csak meg sem melegedett a magyar földön, máris megszabadulva legtermészetesebb megkülönböztető jegyétől, végkép elvegyül a magyarság tömegében. A Budapesti Hírlap akciója egyenesen felszólít mindenkit a magyar név felvételére, melynek ha valaki hazafias módon eleget tesz, az új magyaros névben szinte hivatalos bizonyítványát nyeri jó magyarságának.

A nemzeti érzésű magyarság ezen felfogását ismerve, nagyfokú méltatlanság volna, ha a már bennlakó, honos zsidóságnak rónánk fel vétkéül, hogy a galíciai bevándorlást meg nem akadályozta. A magyar közhangulat liberalizmusában a magyar zsidó Eötvös József óta szívvel-lélekkel liberális volt és semmi oka nem lehetett éppen a zsidó bevándorlással szemben akasztani szögre liberális elveit, mikor még hozzá a keresztény magyarság minden módon megkönnyíté e bevándorlást. Az újabb fejlemények világánál felismerhető, hogy a zsidóság e magatartása hibás és önmagára káros volt: előrelátó, a zsidó faji szempontoktól függetlenebb, magyarabb zsidó politika észrevehette volna a veszedelmet, mely a dunántúli, generációk óta jó magyar zsidóság és a galíciai jövevények egy kalap alá vételéből származhatik. A honos magyar zsidó azonban testvéri érzéssel nyujtá kezét fajrokonai felé — kik némelykor ugyancsak távoli rokonai voltak, amennyiben a dunántúli zsidóság egy része nyugati bevándorlás — s fajszeretetét szabadjára eresztve, a betóduló idegeneknek önmagát és magasabb kultúráját is kiszolgáltatta.

Így állott elő a bevándorlásnak példátlan megkönnyítése folytán a helyzet, hogy e szegény és Németországhoz képest elmaradt országban minden tíz magyarra egy zsidó esett, míg a diasporának szintén alávetett németek közt csak 100—120-ra egy. Ez a milliányi zsidóság, a magyar állam és közvélemény illuzionárius intézkedéséhez alkalmazkodva, magyarnak vállalá magát és egyetlen *magyar* zsidó réteget képezett, melyben régi honosok és ma érkezettek közt senki sem

tett különbséget. A galíciai menekült ebben a rétegben egyszerre részesévé lőn mindazon előnynek, melyet a honos zsidóság a magyar faj antikereskedelmi és anti-kapitalista talentuma folytán élvezett. A kapitalizmus hirtelen fellendüléséhez, az indusztrializmus és pénz-üzlet szédületes kifejlődéséhez a zsidóság szolgáltatta az agyvelőt és embert, míg testi munka nélkül lehetett működni. Így a nyereség is az övé volt, azaz a galíciai menekültek a zsidó kapitalizmus segélyével már az első és második generációban felemelkedtek a középosztályba, a magyar középosztályba. Közrejátszott itt a zsidó faj szeretet, a családi érzés is, mely nem nyugszik addig, míg az utódokat kényelmesebb életmódba, szélelemi foglalkozások körébe nem emeli. A zsidó rétegnek szellemi pályák felé kisugárzása pedig annál valószínűlenebb mérveket öltött, minél inkább elszegényedtek a magyar értelmiségi rétegek, melyek a kapitalizmus napjában nem sütkérezhettek s minél inkább tartózkodott az itt-ott még vagyonosabb dzsentri a produktív szellemi munkától. A zsidóság élénk gyakorlati érzékével meg sem kísérté a dzsentrivel a harcot felvenni, meghagyta neki a minisztériumok és vármegyék cifranyomorúságát, fenn az ernyő, nincsen tekintélyét, de annál nagyobb erővel veté magát a jobb keresettel kecsegtető pályákra, minő az ügyvédi, orvosi és mindennemű ipari és kereskedelmi értelmiség. Statisztikai adatokra itt nincs szükség, inkább azt kell meggondolnunk, hogy a zsidóság térfoglalása, mely e pályákon nem egyszer annyira ment már, hogy a keresztények számát megközelíti, sőt felülmúlja (például orvos volt 1900-ban 4807, ebből zsidó 2321, tehát 48%), nem hosszú fejlődésnek eredménye, hanem néhány évtized alatt, hirtelen, kivédhetetlen betörésszerűen jött létre. Mikor tehát mi a modern Magyarország kulturális haladását dicsőítettük, ez alapján véve nem volt egyéb, mint az értelmiségi pályáknak a zsidósággal való átítatása. Az ügyvédi kar száma például 1890 és 1900 közt 7.2%-kal, de a zsidó ügyvédek száma ugyanekkor 68.6%-kal szaporodott. Tehát a magyar kulturális pályákon működő egyének számának gyarapodása össze-

esik azzal, hogy a magyar elem a zsidó előtt háttérbe szorul. Mikor azután ezen jobb keresetet nyújtó pályák annyira megteltek a zsidó tömegekkel, hogy megélhetési esélyeik a túltömöttség és konkurrencia folytán leszállottak, csak ekkor térj észte ki figyelmét a zsidóság a rosszabbul fizetett tanári, bírói és egyéb pályákra.

Az új értelmiség működésének iránya is természetesen adódott a hazai viszonyokból. Láttuk, a harmadik nemzedék egészében híve volt a liberalizmusnak, nem vehetjük tehát rossz néven a zsidó értelmiségtől sem, hogy ez uralkodó ideológiához hozzásimult, mikor abból éppen neki származott legtöbb haszna. Liberalizmus mellett a magyar illúziók átvétele és ápolása jellemzi. A nemzetiség külső felfogása könnyíté meg a zsidóság számbeli megerősödését, mi sem természetesebb tehát, minthogy a formalisztikus illúziók, az érzelmek meddő, tetteket kerülő kultusza a zsidó értelmiség körében hálás és kongeniális visszhangra talált. És itt érintkezik a zsidóság kulturális szerepe az állami és nemzeti központosítás és formalizmus folytán előtérbe nyomuló Budapesttel.

A főváros ekkor már a magyar kapitalizmus székhelye, benne tehát a zsidóság, mint a kapitalizmus mozgatója és előnyeinek élvezője úgyis otthon van már a második korszak óta. De Budapest egyúttal politikai központja is az országnak, a parlament és parlamenti pártok székhelye, honnan a nemzetnek szinte kizárólag politikaira redukált lelki szükségletei is kielégítést nyernek. Budapestet az állami és nemzeti illúziók éppúgy táplálják, mint a kapitalizmus. A zsidó értelmiség most. illúziók és kapitalizmus szolgálatában s mindkettőt saját érdekei szerint hasznosítva, ráteszi kezét Budapestre mint szellemi központra is. Mintha csak óriási nagyvállalat volna, magára veszi az ország ezen központi üzemének, politikai és kulturális fókuszának irányítását és munkában tartását. Hatalma a magyar lelkéken Budapest közvetítése nélkül soha uralkodóvá nem vált volna: az ország szíve volt a közeg, melyen át az új zsidó értelmiség kultúrája egyenletes nyomással áramlott szét az országban. Viszont Budapest sem

foglalhatta volna el domináló helyzetét, ha szellemi és anyagi termelését a zsidóság energiája és munkaereje nem irányítja.

Budapest anyagi termelésének, a kapitalisztikus üzemeknek kezdettől fogva zsidó voltát főntebb érintettük. A központi gazdaság ezen zsidó jellege már önmagától is kijelölte a szellemi termelés bizonyos tényeit. Mindazon kulturális tényező, mely újonnan jött létre, nem pedig örökségként szállott át a korra — aminő örökség volt például az Akadémia és kiadóvállalata, vagy az egyetemek —, mindaz tehát, minek léte az új korban pénzkérdés, tőkebefektetés volt, az most mind eo ipso a zsidó kapitalizmus és értelmiség kezébe került. Így a nyomdák, kiadóvállalatok és hírlapok, továbbá az irodalmi és művészeti termelés azon ágai, melyek állami támogatásra nem számíthatva, a budapesti pénzes emberek szükségleteit kellett hogy szolgálják. Innen festő- és építőművészetünk úgynevezett nemzetközisége, innen zeneirodalmunk áthasonulása a budapesti közönség igényeihez. De Budapest és a zsidóság egyesített hatalma leginkább a hírlapirodalmon nyugodott.

Józan történet szemlélet megtanít rá, hogy a hírlapirodalom a kapitalizmus korában nem Júniusok és Swiftek foglalkozása, hanem egyszerűen üzlet, melyhez jellem és műveltség helyett üzleti szellem kívántatik. Olyan üzleti szellem, mely a közönség érdeklődését kihasználva, a termelt áruból a lehető legnagyobb példányszámot tudja piacra dobni és a kapitalista tulajdonosok profitját lehető nagyra növelni. Kapitalizmus és modern hírlapirodalom egymástól szét nem választhatók és ha a kapitalizmus zsidók kezén van, természetes következés, hogy a sajtó is zsidó lesz és zsidó ideológiát fog szolgálni. És az utóbbi korszak tapasztalatai csakugyan bebizonyíták, hogy a nagytőke profitsóvárgását zsidó újságírók jobban ki tudják elégíteni, mint keresztények — nemcsak nálunk, az egész európai világban. Azt nem merném állítani, mintha a keresztény magyarok örökölt erkölcsi felfogásuknál fogva botorkáltak volna nehezkesebben az újságírás sikamlós

pályáján és a lelki és nemzeti érdekeket nem áldozták volna fel éppoly szívesen az üzleti szempontnak, mint zsidó kollégáik, — sokkal fontosabb az, hogy bennük az üzleti szellem és találékonyság kisebb volt és ösmagyar korlátlankodó, gyűlölködő természetüknél fogva a tisztesség elveiről nemcsak üzleti szempontból, amint a kapitalizmus kívánta, hanem személyi érdekeikből is megfeledkeztek, ami viszont már fegyelmezetlenség volt és esetleg ártott az üzemnek. A zsidó értelmiségnek főként friss galíciai része ilyen nehézségekbe ritkábban ütközött. Minél több bevándorolt került a hírlapcsináláshoz, annál jobban működött az üzem, annál boszorkányosabban forgott a rotációs gép, nagyobbodott a vállalkozó profitja s a jámbor magyar, ki a hírlap nyomtatott betűinek is bibliaként hitt, annál inkább alája gyűretett a budapesti zsidómagyar kultúrának.

A budapesti sajtó — ezt be kell vallanunk — a hanyatló korban valódi nemzeti irodalomszámba ment; igyekezett is a nemzet minden szükségletét üzleti kulantériával kielégíteni. A magyar szükségletek ekkor állami és nemzeti illúziókból, pártpolitikai és személyes gyűlölködésből állottak. Mindezt a budapesti lapok jutányosan és élvezhető formában szállították. A nagy magyarosító akció most hozta meg gyümölcseit: a megmagyarosított nevű hírlapíró üzleti géniusza segélyével tökéletesen átídomult a nemzeti illúziókhoz és soha még álmában sem szalaszt ki tollából egyetlen szócskát sem, mely a magyart illúzióiból felébresztette volna. Jellemző, hogy a magyar imperializmusnak konzervatívizmussal kacérkodó lapját túlnyomóan zsidó tehetségek szerkesztették, sőt az antiszemita hírlapok körüi is találkoztunk fölös számmal zsidó eredetű egyénekkel. A magyar dicsőséget senki oly meggyőződéssel nem hirdette, a magyar hiúságot senki oly édesbizsergően nem simítgatta, mint ez „asszimiláltak“. Ők emelték dogmává állameszménk nagyságát és mindenható voltát, mely a lelkieket háttérbe szorítá s melyet hozzájuk hasonló szépséggel még közjogprofesszorok sem tudtak ecsetelni, ők becsülték le a nemzetiségek erejét, ők támadták válogatás nélkül szövetségeseinket és el-

fenségeinket, Ausztriát, németeket, románokat stb., mindenkit és mindenütt, ahol a felelőtlen lelkesedéstől és önbizalomtól a józan magyar érdeknek kellett volna a vezetést átvennie. A parlamenti pártok önös törekvéseinek még oly lapok is szolgálatába szegődtek, melyek egyébként anyagi helyzetük miatt, apróhirdetési üzleteik folytán, nem voltak ráutalva erre. De ahol *népszerű* izgatás forgott szóban, ott egyik sem maradna el, lévén a cél a kapitalisztikus profit növelése.

Hogy a közjogi harc és nemzeti illúziók évtizedeken át korlátlanul uralkodjanak a magyarságon, ez a budapesti zsidó sajtó nélkül lehetetlen lett volna. A közjogi harcnak szörnyűséges, szinte apokaliptikus formái csak azon példátlan terror által fejlődtek ki, melyet a sajtó a formális, álnemzeti szempont nevében minden ellenkező, tehát népszerűtlen vélemény, minden józanodásra vezethető kezdemény letaposásával gyakorolt. Igaz, már a hatvanas és hetvenes éveknek született magyároktól írt hírlapjai is kitűntek irreális érzelmi poitikájukkal és ősi gyűlölködésből folyó féktelen személyeskedésükkel, de hatásuk akkoriban a nemzetnek csak kisebbségére terjedt ki, mert a józan és művelt körök mégis csak Kemény Zsigmondra, Salamon Ferencre, Falk Miksára hallgattak. Most azonban, miután a hírlapirodalom teljesen kapitalizálódott és elzsidósodott, a keresztény magyar is csak akkor jut szóhoz, ha a szélsőségek szolgálatába lép és a zsidó hírlapokkal vetekedve úzi és hajszolja a magyart a közjogi viszály, gyűlölködés és nemzeti vétkek útvesztőjében.

Keresztény lap zsidóval nem mérkőzhetik. Minél kevesebb egy-egy szerkesztőségben a keresztény tag, annál korlátlanabban uralkodik az illető újság a magyar közvéleményen. Én itt nem lázalmokat rekapitulálok, hanem a közelmúlt valóságos lefolyását adom elő, anélkül, hogy bármit is hozzátennék. Az olvasóközönség megszerzésére és megtartására az üzleti szellem különböző eszközöket gondol ki. Egyik az úgynevezett bulvárd-irányzat, mely minél piszkosabb törvényszéki drámák és utcai események széles tárgyalásával ragadta meg az olvasó alacsony ösztöneit. A másik tipikusan

itthoni. Ez abban áll, hogy a lap a magyar nemzetnek — egy szóval kifejezve — mindene legyen. Tanítója és papja, politikai főnöke és orvosi tanácsadója, minden szükségletének egyedüli kielégítője, kiből neki egyedül legyen bizalma. A budapesti hírlapüzemek felismerték az utat, melyen ezt elérhetik és a hírlapíró dalmát a nemzet kizárólagos, minden egyebet fölöslegessé tevő művelődési tényezőjévé avathatják. A magyar újság tartalmának csak középpontját teszi a politika s általában a közélet, körülötte pedig a legkülönbözőbb rovatok rakódnak le, melyek az olvasó és családtagjainak minden óráját kitöltik érdekes és ami a fő: nem fárasztó olvasmánnyal. Regények és lehetőleg erotikus, legjobb esetben bután üres tárcák mellett humorisztikus „karcolatok“, irodalmi, színházi, társaséleti csevegések, asszonyt és gyermeket érdeklő mellékletek töltik meg a lapot, mely célját naiv őszinteséggel leplezi le: a magyar családban minden egyéb olvasmányt fölöslegessé akar tenni. Az üzleti szellemet dicséri az eredmény: középosztályunk, valamint az ipari és paraszti népesség a harmadik nemzedékben kizárólag a hírlapokból meríté műveltségét s ehhez képest mindazt, mit bennük olvasott, megdönthetetlen nemzeti igazságnak tekintette. Így született meg a sajtó korlátlan vétőjoga minden nemzeti kezdemény dolgaiban. A század fordulóján még Deák vagy Széchenyi is pusztá falaknak beszél és három-négy embernek ír vala, ha formálisan engedélyt nem kér és nyer a budapesti sajtótól nemzeti ideái terjesztésére. Ilyen engedélyre azonban sem a haza bölcse, sem a leghűbb magyar nem számíthattak volna, lévén ők ellenségei úgy az állami és nemzeti illúzióknak, mint az országrontó, gyűlölködő viszálynak. Sajtónknak ez az iránya és egyúttal a magyar lelkeken való korlátlan uralma magyarázza, hogy egykorú idegenek már a századfordulón úgy vélték, hogy a magyar sajtó erkölcsstelenítő, nemzetpusztító hatalmához egyedül a francia és délamerikai hírlapíródalomé hasonlítható.¹ Mint tudjuk, a kis délamerikai

¹ Josef Eberle: *Grossmacht Presse*. München, 1912. 32. 1.

államok már akkor is nyakig ültek a forradalmi destrukcióban, mely a sajtó hatalma folytán minket sem került el, Franciaországban pedig, a történet tanúsága szerint, évtizedek óta bár lappangva s csak időnként kitörve, de szintén jelen van.

A budapesti hírlapirodalom erkölcsisége nem egyéb, mint a budapesti kultúra függvénye. Emlékszem, vidéki magyarok milyen forró vággyal beszéltek a „pesti műveltségről“ és andalogva hallgatták a hírlapok szónoklatait az „ifjú Budapest“ világvárosias szépségéről és pompásan gyökeres magyarságáról. Ne tagadjuk, a művelt magyar középosztály büszke volt fővárosára, kényeztetett kedvencére és megvetéssel fordult volna el attól a korcsmagyartól, ki Budapest kultúrájában egyebet nem látott volna, mint a berlini és bécsi nagyvárosi kultúrának lerakatát, másodfokúan előkelő fióküzletét. Pedig a valóság ez volt. E három nagyvárosi kultúra a zsidó kapitalizmusnak és zsidó értelmiségnek specifikus produktuma. Üzleti szempontnak köszönve életét, legfőbb gondja a nagyvárosi zsidóság és az ahhoz asszimilált kereszténység rétegeinek kulturális szükségletét kielégíteni. Egyik ilyen réteg a gazdag zsidóság, Berlinben és Bécsben régi családok tagjai, nálunk egykét pénzarisztokrata, kik az évszázadokon át kiéhezett zsidó faj műveltségzomjával vetik magukat a nemzetközi kultúra hullámaiba, könyvtáraikban és múzeumaikban egyiptomi és etruszk dolgoktól Japánig és Kínáig minden műveltség termékeit felhalmozzák és teli tüdővel szívják magukba Velence és Róma, Párizs és Bretagne levegőjét. Ezen réteg s a körülötte csoportosuló, hasonló lábon élő kevés keresztény szükségletét elégíti ki a nagyvárosok kép- és műkereskedései, régi bútorai és luxuskönyvkiadásai, melyek egyébként a gyökeres német és magyar lelki kultúrával alig kerültek eddig kapcsolatba. A kevésbbé gazdag értelmiség és az alsóbb zsidóosztályok szolgálatában áll elsősorban — a hírlapok mellett — a színház, hangverseny, énekes színház, orfeum, kabaré, továbbá a napi szükségletet kielégítő regényirodalom, aztán a legkülönbözőbb etikai-

nak nevezett irányok, melyek teozófia s buddhizmustól kezdve a művelt zsidóságnak időnként változó bálványain át — minők a freudizmus, bergsonizmus, taylorizmus, fletcherizmus, Popper-Lynkeus filozófiája — minden sivárságot kolportálnak és divatba hoznak, ami a valódi lélek, az Ige után sóvárgó emberi vágyakat értéktelen pótanyagként elaltathatja. A nagyvárosokban összezsúfolt zsidótömegek fél- és negyedműveltségükben hálás publikumot képeznek és az az irodalom, mely ez alacsonyabb igények kielégítését tűzi maga elé, feltétlenül jól választott és nyugodtan nézhet a jövőbe, mert e bevándorlás által biztosan szaporodó közönség mulattatása egész életére biztos keresetet, sőt akkora jövedelmet is szerez neki, hogy azzal a pénz- és születési arisztokrácia életmódját is megközelítheti.

A budapesti műveltség a közönség igényeihez alkalmazkodva fejlődött ki. Mivel nálunk sokkal kevésebb volt a pénzarisztokrácia, mint Bécs és Berlinben s aki volt is, a két nagy nyugati városban legalább is éppoly otthon érezte magát, mint Budapesten, ennél fogva a budapesti kultúra nem annyira a gazdag zsidóság, mint inkább a középosztályú zsidó értelmiség és a folyton bevándorló, de folyton és gyorsan emelkedő alsóbb rétegek szükségleteit szolgáltatta. A nemzeti irodalom bővült hírlapirodalomnak is ezen szükségletek szabták meg tartalmát. És itt ne tévesszen meg bennünket ez újabb irodalmi élet töméntelen jelszava, mellyel a francia, angol, olasz és amerikai mintákra, dekadens, neoromantikus, im- és expresszionista és ki tudja elszámolni, micsoda elődökre hivatkozik. Nem, ez mind csak külsőség, a magyar neoromantikus egyszerűen a bécsi neoromantikusként a tanítványa, tőle leste el a mesterfogásokat és vele egyezően specifikus teremtménye, még ha született ősmagyar is, a diaspora nyomán előállott nagyvárosi zsidó kultúrának. Amint-hogy a regény és novella, színdarab és operett, zenemű és kabarénóta, melyet Budapest termelt, kelendőségnek örvendő importcikk Berlinben és Bécsben egyaránt és íróink, zenészeink és művészeink egyképp otthon van-

nak mind a három nagy városban. Ezt az irodalmat és kultúrát hibásan nevezzük nemzetközinek, pontosan, tartalmának megfelelően középeurópai nagyvárosi zsidói kultúrának kellene hívnunk. Hogy mennyire nem nemzetközi, kiderül abból, ha e diasporikus nagyvárosok helyett vidékeket, nagyobb nemzeti egységeket tekintünk. A budapesti irodalom sem a sváb-bajor műveltségi területen, sem a stájer hegyek közt, sem a bretagnei, languedoci vagy dithmarschi parasztok közt — *ezt* egész bizonyosan mondhatjuk — *nincs* otthon. Midőn tehát büszkeségtől dagadó kebellet regisztráltuk az elmúlt korszakban, hogy egy-egy budapesti színműíró külföldi sikere által a magyar kultúra megint meghódítja Németországot, ez a győzelmi jelentés nem volt egyéb illúzió, mert a valóságban a budapesti zsidókultúra tett kirándulást a vele homogén középeurópai nagyvárosokba.

A vérbeli rokonság nem akadályozta, hogy Budapest, Bécs, Berlin közt eltérések ne jöjjenek létre. Elég egy pillantás a berlini Harden, a bécsi Karl Kraus, a budapesti Bródy Sándor „oeuvre“-jére. Mind a három megpróbálta, a lelki kultúra kezdetein állónak egeket verdeső göggyével, hogy alfától ómegáig egymaga írjon egész folyóiratot s abban világrengető problémák és nevetséges semmiségek fölött tartson komoly képpel világitéletet. Mind a három ember és mind a három munka tipikus terméke a nagyvárosi zsidókultúrának. Köztük azonban a budapesti műveletlenebb, kihagyós akaratú, gondtalan, lompos formájú. Míg a berlini bölcs még világösszefüggések, diplomáciai és politikai rejtelmek megvilágítására is képes elméjét koncentrálni, míg a bécsi, bár saját trágyadombján túl nem lát is, de legalább abban akar, különös módon elferdült erkölcsi érzékkel, tisztogatási akciót rendezni: addig a budapesti, minden magasabb vágyódástól mentesen, jól érzi magát ott, ahol van és vígan gyártja az irodalmat, melynek biztos fogyasztóköre van. Mert a nagyvárosi zsidókultúrák minden originalitásuk és ősserejük mellett is kénytelenek legalább öntudatlanul alkalmazkodni a bennszülött keresztény légkörhöz és nem vé-

letlen, hogy Reinhardt színháza a porosz disciplina, az egyiptomi méretű Bismarck-szobrok honában jött létre, az sem véletlen, hogy Hoffmansthal csiszolt művészete beleilleszkedik Schubert és Beethoven városának temperált légkörébe, holott a budapesti kultúrának, az általános nemzeti hanyatlás, a közjogi viszály és nemzeti álmok idején nem volt hova beilleszkednie. Gyökeres magyar kultúránk, a bécsi és porossal ellentétben, sokkal gyöngébb és betegesebb volt, semhogy diktátumának az új Budapestet alávethette volna. Nagyvárosi műveltségünk ennél fogva, korlátok és magasabb szükségletek híján, ha eleget tett az obligát illúzióknak, kedve szerint behódolhatott a bevándorló jövevények alacsony ízlésének. Így lett a budapesti kultúra Nyugaton az „éjjeli élet“ jegyében ismeretessé.

Abban, hogy egy nagyváros területén a vidékitől különböző kultúra fejlődjék ki, semmi különös nincsen, mivel ez természetesen következik abból, hogy a nagyváros kapitalisztikus mérhetetlenségében itt van és hogy benne a vidékitől különböző lakosság él. A kultúra az életmódtól és a lakosságtól, mely ez életmódot folytatja, el nem választható, e kettőnek derivátuma, s mint ilyen, egymagában, a szülőokok nélkül, nem is változik meg. A magyar baj gyökere sokkal mélyebbre nyúlik a nemzettestben. Míg a németeknek Bécs és Berlin zsidókultúrája mellett továbbra is megvolt ősi német műveltsége, mely az utóbbi korszakban a nagyvárosi ideáloktól függetlenül kereste lázasan a kivezető utat az általános emberi hanyatlásból; míg ott a nagyvárosi kultúrát egyetlen német ember sem tartá német nemzetinek s maga Schnitzler is tiltakozott volna az ellen, ha valamely túlbuzgó tisztelője őt gyökeres német költőnek nevezte volna, addig nálunk — és ez a legszomorúbb, mit be kell vallanunk — a nagyvárosi budapesti kultúra abban a kitüntetésben részesült, hogy nemzeti kultúrává léptettük elő.

Láttuk, hogy a budapesti irodalom a hírlapok útján korlátlanul uralkodott a magyarságon, mely nem is sejtette, hogy ez irodalom nem magyar, hanem valami más. Hogy is gondolhatott volna ilyenre, midőn a hír-

lap, mely belsejében specifikusan zsidó-magyar, budapesti termékeket hozott, politikai részében egyébről sem szólt, mint a nemzeti érzés ápolásáról, a magyar közjogi függetlenségről, szidván, a vidéki magyar szájaíze szerint, osztrákot és németet, káromolván a közösügyes pártot és kormányt, mely az ősi magyar jogokat napról-napra gyáván dobra veri. Hozzáértők ugyan világosan felismerhették a hírlapcsinálók Janus-arcát, elől a politikailag, állami és nemzeti illúziókban magyarrá asszimilált, bent a hasábokban pedig a nagyvárosba költözött zsidó mentalitást, de a vidék, közmondásos jámborságával s politikai elvakultságával, képtelen volt e kettő megkülönböztetésére s amilyen jó magyarnak tartá a vezércikk lobogó lelkesedését, éppoly gyökeresen nemzetinek hitte a budapesti kultúrát kifejező regényt, csevegést, irodalmi, kulturális, sőt vallást érintő ítéleteket. A sajtó természetesen óvakodott a közönséget erről a tévedéséről felvilágosítani és mindent megtett, hogy e budapesti szellemet, az ő saját légkörét, a nemzeti védjegy alatt közkeletűvé tegye.

Így esett meg a sajtó fáradhatatlan propagandája segítségével, hogy jó vidékiek Kis Józsefet nagy magyar költőnek, Arany János egyenes utódának tartották és tipikusan budapesti elbeszélőkben, kiknek érdeklődése budapesti zsidósorsokon és azokkal összekapcsolt nagyvárosi típusokon felül nem emelkedett, a magyar társadalom nemzeti ízű rajzolóit, az igazi modern magyar írókat tisztelték. Hogy ez a felfogás valóban elterjedt, azon a mondottak után nem kell csodálkoznunk. És azon sem, ha Gyulai Pál iskolájának kihalta óta a nem budapesti és nem zsidó eredetű írók és kritikusok sem voltak többé hajlandók erélyesen fellépni e hallatlan önámítás ellen, melyben mi nemzeti megalégedéssel tetszelegtünk. Sok jobbra hivatott tehetség beállott és áthasonult a nagy budapesti üzembe és ma éles szem legyen annak, ki a keresztény magyar, a régi honos zsidó és a csak tegnap bevándoroltnak termékeit Budapest kultúrbozótjában széjjel tudja ismerni.

A budapesti üzem meghódítá az országot. Hazafias

lelkek a Tisza István ellen izgató bulvárd lapoknak meglepő logikai fordulatokkal dolgozó, egyetlen gondolatot sivár formalizmussal variáló vezércikkein andalógtak, mintha Kossuth Lajos műveit olvasnák. A vázolt fejlődés csúcspontját érte el, midőn vidéki hetivásárookra tojást-vajat kosárban hordó fejkendős parasztasszonyok piac végeztével a könyvesboltba a Színházi Életért és Érdekes Újságért kezdettek benyitni.

VI. AZ URALKODÓ IRÁNNYAL ELLENTÉTES TÖREKVÉSEK

A tetőpontról visszatekintve, lehetetlen megdöbbenés nélkül szemlélni az összefüggést, mely Budapest idegen kultúrája és a magyarság hanyatló korszaka közt van. Az idegen Budapestnek, bármennyire idegen is, gyökeirei a Magyar Parlagba nyúlnak le, melyen Széchenyi a humanizmussá szélesbülő nemzetiség oszlopát óhajtá felemelni. A liberális generációktól műveletlenül hagyott magyar talajból az adott viszonyok hatása alatt, szinte szükségszerűséggel nőtt ki Budapest kultúrája; talaj és növény közt, mely a talajból szívja életnedveit, erőszakkal meg nem szakítható szerves összefüggés van. Budapestnek legszélsőbb galíciai színezetű képződményeitől egész a magyar falvak ősmagyarnak tartható paraszti konzervatizmusáig megszakítatlan sora vonul végig eszméknek és nézeteknek, melyek a különböző válfajokon át egymással szervesen érintkeznek. Az összekötő kapocs feladatát nagy sikerrel tölte be először azon átmagyarosodó zsidó típus, mely közéleti ambícióktól hajtva, eredetét mindenáron felejteni, „expiálni“ akarta s e célból konzervatív magyar körökbe keveredett s ott nem egyszer vezető szerepre tett szert. Ebből a szerepből érthetjük meg, ha az utóbbi évtizedeknek úgyis szerény konzervatív kísérleteiben céltudatos, széchenyies kezdemények helyett hamisítatlan budapesti ötletekkel és budapesti harcmodorral találkozunk, ha a Budapest ellen harcba vonuló elemeken is félre nem ismerhető az elbudapestiesedés betegsége. Nem kevésbé hasznos szolgálatot tőn a budapesti zsidó-magyar egybeolvadásnak a másik típus: a szüle-

tett magyar, lehetőleg nemes eredetű, ki a budapesti kultúrához, akár erkölcsi dekadenciából, akár pálya és jólét reményében fenntartás nélkül csatlakozott s nevével segített a közönség illúzióit e kultúra ősmagyar voltáról fenntartani. Vidéki közönségünk közt a nagyvárosi zsidókultúrát és erkölcsöket legnagyobb sikerrel ilyen keresztény magyarok terjesztették.

A budapesti kultúra ilymódon fölbonthatlan egységben lévén a hanyatló magyar nemzetiséggel, ellene fellépni egyet jelentett azzal, hogy az illető kizárassék a nemzeti közösségből. A budapesti hírlapirodalom, zsidó és keresztény eredetű egyaránt, éberem örködött és sietett minden törekvést, mely ez illúzióknak bármi kis darabjáról, bármily szégyenlős tartózkodással lebentene is fel a leplet, nemzetietlennek, a magyarság ellenségének bélyegezni. Ebből érthető a közöny, melyet közszellemünk betegségeivel szemben oly tényezők is tanúsítottak, melyek különben hivatva valának a nemzeti fejlődést éber kritikával figyelni és irányítani. Irodalmi és tudományos társaságaink jóhiszeműleg és sokszor emlegették a régi magyar erkölcsöket, de sem erejük, sem pedig, mi fontosabb, mert erőt szül, bátorságuk nem volt nyíltan fellépni és szétszakítani a nemzeti illúziókból és budapesti kultúrából összehozott árthatmas szövevényt.

Tudományos Akadémiánkat egyideig képesnek hitte ily fellépésre a budapesti sajtó, innen a szervezett hadjárat, mellyel Széchenyi intézetének tekintélyét az ország közvéleményében ósdiság vádjával, kicsinylés és gúny eszközeivel aláasta. De csakhamar kiderült, hogy a Kemény Zsigmondoknak, Gyulai Páloknak nincs többé sikraszálló utóduk és így az Akadémia nemcsak nem ellenség, de tán hasznosítható szövetséges is lehet. A budapesti kultúra tudományos és irodalmi exponensei lassankint bevonultak a sokat ócsárolt csarnokokba s ott a már őslakó liberálisokkal egybeolvadva, az uralkodó irányt egyesült erővel tartották fenn. Így lön Akadémiánk idővel a formális hazafiság szólamainak, állami és nemzeti illúzióinknak előkelően temperált melegágyává. Alapítóját szívesen emlegette, de követni,

tettekben, alig követte. A kor hanyatlása alól nem tudta kivonni magát.

A tudósok ez egyesületének állásfoglalása már föltételezte az egyes tudósoknak, a tudomány egyes ágai-
nak hasonló irányát. Egészséges viszonyok közt a bök-
csészettudománynak, a társadalmi és irodalmi kritika-
nak s a történetírásnak lett volna feladata a fertőző
betegségeket már csirájukban felismerni és kiirtásukra
a módokat megjelölni. A német történetírás joggal szá-
mitja dicsőségének, hogy munkájával ébren tartotta a
német nép külön öntudatát s megakadályozta a fran-
cia radikális liberalizmusnak a specifikus német tulaj-
donokat megsemmisítéssel fenyegető átvételét.¹ Ehhez
képest a német történetírás az utóbbi harminc év alatt
inkább konzervatív, mint liberális és a korszak nemzet-
közileg egyenlősítő, nivelláló törekvéseivel szemben
határozottan ellenséges. Nálunk e tudományágak —
szomorú, de igaz — nem képviselték a nemzet lelki-
ismeretét. Bölcsészeti és társadalmi kritikánk idegen
növény volt s óvatosan meghúzódott a liberális ideoló-
giában; irodalmi kritikánk pedig, bár egyes ágazatai
felléptek is a budapesti idegen kultúra ellen, ennek
gyökereit, a nemzeti illúziókat, a formalisztikus hazafi-
ságot nem bántotta. Történetírásunk sápadt arculatján
pedig a hanyatló kor minden betegsége olvasható. Elvi
liberalizmusa megakadályozta a régi korok nemzeti
munkájának értékelésében, a nemzeti illúziók hatása
alatt viszont aggályosan tartózkodott oly problémáktól,
melyeknek tudományosan lelkiismeretes megoldása ál-
tal a budapesti sajtót felingerelné. Horváth Mihály óta
ez a tudományág, mely a nemzeti élet központi irányi-
tója kellene hogy legyen, visszavonul a tudományos
anyaggyűjtés szűk körébe és nincs bátorsága a nagy-
közönség elé vinni azon eredményeket, melyeket ő maga
állapít meg oklevéltárai és egyéb publikációinak kevés
olvasóra számító köteteiben. És bár a szaktudomány az
adatgyűjtés terén nagy lendületet vesz, kevesebb ered-

¹ V. ö. Georg von Below: *Die deutsche Geschichtsschreibung*.
Leipzig, 1916.

ményt ér el a modern szempontoknak megfelelő feldolgozás terén és végkép felmondja a szolgálatot ott, hol arról van szó, hogy kutatásait a nemzet javára, nemzeti illúzióink *ellenére* hasznosítsa. A helyzetet súlyosbítja a liberális gondolkodásmód szülte tény, hogy az újabb nemzedék kiképzése Tisza Kálmán korszakában szinte kizárólag csak első vagy második generációban megmagyarosodott zsidó eredetű tudósok kezére bízott, kik, amennyiben tudós és lelkiismeretes emberek lévén, múltunkat többé-kevésbé illúziómentesen tekintették, ezzel éppen eredetük folytán keltettek reakciót, míg azok, kik pozíciójukat tudomány és munka helyett tisztán protekciónak köszönték, éppen eredetük elfeledtetése végett aljasíták le Cliót a nemzeti Demos udvari történetírójának színvonalára. A történetírás *nem* mestere az életnek, ezt tudjuk; feladata nem vezetés, hanem eszméltetés, tudatossá tevés, az, hogy az embereket megtanítsa felismerni, mit tesznek és hogy minő összefüggésben van jelenünk évszázados múltunkkal. Hanyatló korunk történetírása ennek a feladatnak nem felelt meg: nem nyitotta fel az emberek szemeit, mert magának sem volt bátorsága a beteg társadalom közepett, tisztán erkölcsi öntudatára hagyatkozva, tudományos lelkiismerettel munkálkodni.

Ami nem sikerült a szellemi téren, az a társadalmi életben is megghiúsult. A liberalizmus, illúziók és budapesti erkölcs ellen az utolsó pillanatban még síkra lehetett volna szállatni a vidék erkölcsét, a romlatlan, de már romlásnak indult vidéki néposztályokat. Ehhez pedig konzervatív pártalakulás, agrár-keresztény program, a kisemberek, köztük a parasztság öntudatossá tétele, erkölcsi művelése lett volna szükséges. Ilyen irányban a Sennyey—Apponyi-párt feloszlása óta előbb az antiszemita párt, azután a néppárt próbálkozott.

Az antiszemita pártnak alapítója, Istóczy Győző, az ok és okozat helyes felismerése alapján éveken át követelte a bevándorlási törvényt, melyet, mint láttuk, a kormánykörök még 1868-ban emlegettek. Istóczy 1882-ben a zsidóegyenjogúsítás eltörlését indítványozza s a következő évben megalakítja pártját, melynek tag-

jai többnyire a függetlenségi pártból kerülnek ki, miután a 67-esek a közgazdasági tevékenység által szorosabb kapcsolatban vannak a zsidó kapitalizmussal, semhogy magukban antiszemitzmusra hivatást éreznének. A pártnak 1883. programja¹ a zsidó egyenjogúsítás és a polgári házasság ellen nyilatkozik, gazdasági pontjaiban tehermentes birtokminimumot, kötelező ipartársulatokat, a váltóképesség megszorítását kívánja, továbbá a zsidóság eltiltását a kocsmatartástól s a kereskedés „visszahódítását“ a keresztény elem számára. A párt tehát a bevándorló zsidósággal s a kapitalizmus túlerejével szemben úgy az iparos, mint agrár kisemberek érdekeit védi, de eszközei többnyire palliatívok, gyógykezelése tüneti — Magyarország betegségének okát *egyedül* a zsidóságban látja — s nélkülözi a biztos pillantást a társadalmi és gazdasági viszonyok bonyodalmaiba, hasonlóképen a céltudatos szervező tehetséget. Az antiszemita párt 1881-ben két képviselőt, 1884-ben 17-et, 1887-ben már csak 7-et számlált, bizonyítékául a szervező munka elégtelenségének. Nem tudott meggyökerezni sem a parasztság, sem az iparosok és munkásoknak liberalizmustól szűz tömegeiben; a középosztály, dzsentri és főnemesség is elutasítá magatói. 1896-ban a magára maradt Istóczy is visszavonul és az antiszemita név helyett, melyet a liberális középosztály egyértelműen visszautasított, „szociálpolitikai“ pártszervezettel próbálkozik a manchesteri liberalizmus ellen, szintén sikertelenül. A magyar antiszemitzmust csirájában elfojtá a magyar középosztály, a liberalizmus hű követője.

A másik konzervatív és kismemberi alakulás a katolikus néppárt.² Ez az 1894 november 184 székesfehérvári nagygyűlésen alakult meg, miután az ország katolikusai körében a talajt számára gróf Eszterházy Miklós Móric, de legelsősorban gróf Zichy Nándor

¹ A már említett *Politikai Magyarországbán*.

² V. ö. történetét Zboray Miklóstól a *Politikai Magyarországe* ban, továbbá Bonitz Ferenc: *Gróf Zichy Nándor. Élet- és jellemrajz*. Budapest, 1912.

nagyszabású politikai és erkölcsi működése előkészítette. Zichy Nándor Deák szellemében kezdvén pályáját, Deák utódai közt, a szabadelvű pártban nem tudott elhelyezkedni, mivel az uralkodó irányzatnak sem nemzetiségi, sem kulturális politikáját nem helyeselhette. A nemzetiségi kérdésben a népiskolai magyarosításnak ellensége volt s a templomban és az iskolában az anyanyelvnek korlátlan szabad használatát követelte. Ezért, de vallási szempontból is elítélte a felekezeti iskolák államosítására törekvő liberális irányzatot. Középkori feudalizmussal persze állandóan megvádolták, holott ő a magyar konzervatív iránynak hosszú időn át egyetlen modern harcosa volt, semmiben nem maradván mögötte a német és angol keresztény irány vezetőinek. A szabad kereskedelem híve, de a közvetítő kereskedelem kizsákmányolása ellen a szövetkezeti eszmével akarja megvédeni a népesség szegény tömegeit. Ideálja egy a német centrumhoz hasonló józan, reális keresztény párt volt; ha ez megvan, akkor a katolikus autonómiának tövises problémája is mellékessé válik, mivel a centrumhoz hasonló pártnak elég befolyása van a törvényhozásra és kormányzásra egyaránt. Ehhez képest a néppártnak, 1895-ben kiadott programja szerint, célja „társadalmunk keresztény jellegét megővni s hazánkban a katolikus egyházon, valamint általában a kereszténységen esett sérelmeket orvosolni, a nemzet és nép közgazdasági érdekeit felkarolni“. Az alakuláshoz impulzust az egyházpolitikai törvények nyújtottak és így az új párt elsősorban is a kötelező polgári házasság és az állami anyakönyvvezetésről szóló törvény revízióját követeli, küzd a keresztény szellemmel ellenkező törvények ellen, de elismeri a felekezetek szabadságát. Legfontosabbak a program azon részei, melyekkel elveit a kisemberek lelkületébe akarja lehorgonyozni. Kiindulva azon tényből: hogy Magyarország földművelő állam, követeli a gazdaközönség, főként a kispasztorok elhanyagolt érdekeinek adó-, vám- és forgalmi politikában tekintetbe vételét, törvényes intézkedéseket a földművelő nép megélhetésére, kispasztorok és kispasztorok hitelkérdéseinek érdekében szövetkezetek

alakítását, igazságos adórendszert. Mindez kétségtelenül célszerű és modern konzervatív reformkívánság, baj csak az, hogy a néppárt megmarad általánosságoknál s a dolog velejétől, az agrárreformtól tartózkodik. A párt agrárprogramja a földtelen zsellért és a dús-gazdag nagybirtokost egy kalap alá vette s ezzel jós indulatú fikcióvá lőn, minek következeként a magyar parasztság, mely ekkor már birtokszerzés által akart anyagi helyzetén javítani, nem is csatlakozik az új párt-hoz, mivel ez egész fennállása idején nem tudta magát céltudatos és következetes agrárpolitikára elszánni. Az alföldi magyar parasztság túlnyomóan protestáns rétegeit a pártnak kizáróan katolikus színezete is visszatartá. Nagyobb sikert ért el az ipari foglalkozás sok köreiben, hol a kisiparos és munkás védelmét, munkásbiztosítást, a munkaadó és munkás viszonyának rendezését követelte. A program ezen kisipar- és munkásvédő pontjai vidéki városokban aránylag széles rétegekre hatottak, miután ott a talajt a katolikus legényegyletek már a 70-es és 80-as évek óta előkészítették. A néppárt ez osztályok megszervezésében, főként a Zichy Nándortól alapított Katolikus Népszó-vétség kiépítésében — német mintára — oly hatalmas munkát végzett, mely liberális korszakunkban egyedül áll.

Zichy Nándor és a vezetésben társa és utóda, gróf Zichy János politikai józanságáról tesz tanúságot, hogy a néppárt alapításakor a közjogi harcot elutasítva, a 67-es alapra helyezkedtek. A pártprogram ki jelentette, hogy a néppárt a nemzetiségek iránt teljes elő-zékenységgel viseltetik s igényeiket a magyar állam egysége s nemzeti jellege tekintetbevételével méltá-nyolja. Bár e Deáki kijelentésre Deáki tettek nem igen következtek, a néppárt mégis távol tartá magát a többi párt gyermekes nemzetiségi túlzásaitól, aminthogy vá-lasztóinak nagy tömege is a katolikus tótok s dunán-túli svábok közül került ki. Kevesebb következetessé- get látunk a közjogi kérdésben. Az elvi konzervativiz-musnak közjogi harctól irtózó álláspontján a néppárt nem sokáig marad meg: csakhamar becsúszik a közjogi

mocsárba, az 1903—4-es véderővitában az obstrukció pártjaihoz csatlakozik s ettől az sem képes visszatartani, hogy gróf Zichy János lemond az elnökségről. Az ő távozásával a pártban mindinkább felülkerekednek a közjogilag orientált elemek, többnyire középosztálybeli, részben nemesi eredetű csakpolitikusok, kik a konzervativizmus lelki mélységei iránt érzékkel nem bírnak. Vezetésük alatt a párt az utóbbi évtizedek sivár parlamenti küzdelmeiben éles ellenzéki szerepet visz, tagjai az obstrukciók és parlamenti botrányok jeleneteiből ritkán hiányoznak. Egyes párttagok, kiket a közjogi harc ki nem elégít, többnyire maguk is kisemberek közül valók, tovább folytatják ugyan a kisemberek szervezését keresztényszocialista alapon, a német centrum és az osztrák keresztényszocialista párttal párhuzamban, mindamellet a néppárt, mint egész, nem váltta be a hozzáfűzhető reményeket, a konzervatív világnézetet és szervező munkát szélesebb 'körökben el nem tudta terjeszteni, hanem a közjogi méregtől megfertőzve, lesüllyedt a parlamenti aréna nivójára. Pedig a nemzeti erők megvoltak, ott szunnyadoztak a magyar vidéken, mely időnként mintha megmozdult volna s akkor a budapesti liberalizmust a tényekből meg nem magyarázható aggódás fogta el. Ilyen földalatti moraj zúgott végig az egyházpolitikai törvények tárgyalásánál, melyek a közjogi pártokra szinte választóvíz erejével hatottak. Kis híja, hogy 48 és 67 el nem avul s helyébe nem lép az egyedül egészséges pártákkulás: konzervatív és radikális pártok. Az uralkodó liberalizmus tartott is ettől: hivatalos írója: Beksics Gusztáv a pártokon „közéletünkhöz méltatlan, sajnálatos zűrzavart“ vesz észre, mely szerinte sötét pontját képezi parlamentünknek és politikai erkölcsünknek.¹ A függetlenségi párt csakugyan szét is bomlott konzervatív keresztény és radikális-liberális frakciókra; ezen kritikus időpont terméke a néppárt is, sőt még a nagy kormánypárt is recsegett-ropogott a teherpróba alatt. A zűrzavaron azonban, melyből egészség szület-

¹ *MM. Tört.* X. köt. 788. é.

hetett volna, csakhamar győzött a liberális ideológia, az illúziók és a budapesti kultúra: a konzervatív-liberális szakadást csakhamar betöltte a régi közjogi tartalom, Ugron-párt és néppárt siettek kipótolni, amit a közjogi agyarkodásban elmulasztottak s a konzervatív vizmus elvi politikája ismét néhány egyszerű ember öntudatlan óhajta maradt.

Nem lévén tehát olyan konzervatív párt, melyet napi politikától független erkölcsi alapja képessé tett volna arra, hogy a széchenyies önkritika és lelki megtisztuláshoz vonzódo lelkeket magába vehesse, az ilyen lelkek — mert voltak, ha nem is sokan — egyedül tévelyegtek és hangjuk a pusztában kiáltó szava volt a nagy liberális nemzeti önmegelégedés közepett. Csak néhányat akarok itt közülük említeni. Arany László alakja még a korábbi generációból való: az ő Délibábok hőse a hatvanas és hetvenes évek magyarja, ki először jut érintkezésbe a nyugati szellemmel és önkritika híján, vissza nem szorítva önmagában az ősi magyar faji bűnöket, elbukik. A keserű költemény Széchenyi irányának e korból kétségtelenül legművészebb terméke, de több benne a kritika, mint a pozitívum s ebben nem mentes a korszaknak korábban vázolt materialisztikus, formalisztikus hatásától. Több a lendület, a javulást áhító vágy és hit Vargha Gyula költészetében, ki joggal mondhatta magáról, hogy a hon bukása árnyát már negyven éve hordozza szívében. Mikor a nemzeti illúziók legmagasabbra lángoltak a milléniumnak a jövő iránt való illúzióiban, szinte ő az egyetlen, ki magánosságában észak, nyugat, dél és kelet felől hallja, mint zokog, zúg, kong egy nagy halott felett a gyászharangok bús kara; ő az egyetlen, kiben az állandó Széchenyi-ünneplés külsőségei közt fölsír a honfájdalom és akit üldöz a nagy magyar kettős jóslata: a nagy jövő és a kisszerű halál. Kortársainak örök marakodásában is felismeri a nemzetvég egyik előidézőjét. Hatása sem neki, sem Arany Lászlónak nem lehetett, mert nem állott rendelkezésükre nagyobb rezonáló tömeg, amilyent később Adynak a baloldali pártok nyújtottak. Vargha Gyulának harmóniához vonzódo, családi boldogságban

kielégülő természete egyébként is tartózkodott a közéleti harc diszharmóniájától: széchenyies lázadásait rendesen méla akkorddal vagy Istenhez küldött reményteljesen félő fohással fejezi be.

A korszak közéletében, pozitív célokért harcolt gróf Zselénski Róbert, az agrárkonzervativizmusnak vezető képviselője. Hogy az elmúlt időkben mennyire nem az ország többségét tevő agrárkonzervatív törnemek, hanem a minoritásban levő nagyvárosi liberálisok uralkodtak, arra jellemző ezen agrárvezér sorsa. Kissé mereven, széchenyies lendület nélkül, de kemény akarral törekedett legfontosabb terményeink, a liszt és gabona produkciójának emelésére; a magyar liszt minősége nem utolsó sorban az ő fáradozásai folytán javult, gabonakivitelünk emelésén is sikerrel fáradozott, amik akkor, amidőn liszthiány alig volt ismeretes, viszont gazdáink sokkal szűkösebb helyzetben voltak, semhogy akár álmodhattak volna is a háború alatt ölükbe hulló gazdagságról, mindenképen fontos nemzeti tények voltak. Munkásságában azonban összeütközésbe jutott a liberális nagyvárosi szervezettel, amennyiben úgy a termelő, mint a fogyasztó érdekében a gabonatőzsde szabályozását s közelebbről a fedezetlen, határidőüzlet eltörlését követelte, amit már akkor Németország meg is tett.¹ Aminek következése lőn az egész budapesti sajtó egyöntetű állásfoglalása e „feudális, klerikális, középkorbeli, fekete gróf“ ellen, éveken át következetesen folytatott támadások, melyekkel szemben nem volt konzervatív szervezet, mely a harcot fölvehette volna. Csináltak belőle, testi tulajdonai és lelki törekvései szuverén meghamisításával egy mindenkinek ellenszenves, zsarnoki hajlamú, beteg akaratú, gonosz indulatú oligarchát, kiről az ilymódon befolyásolt közfelfogás fel sem tehetette, hogy életrevaló eszméi, közhasznú törekvései lehetnének. Konzervatív irányú köz-

¹ V. ö. munkáit: *Tizenkétévi küzdelem a tőzsdéken üzött fedetletlen határidőüzleti szerencséjének ellen*, 1908. *Az adóreformról*, 1902. *Agrárpolitikai észrevételek*, 1907.

életi szereplése a publikumon uralkodó budapesti sajtónak gúnyos hahotája közt folyt le.

Ezek azok a jobboldali törekvések, melyek a nemzeti illúziókkal szövetekezett budapesti liberalizmus ellen irányultak. Gyöngé kezdetek, tapogatózó kísérletek, melyeknek hatását a katasztrófa bekövetkezéséig alig lehetett érezni. Nagyobb sikereket értek el a baloldalon jelentkező ellenzéki törekvések, melyek nálunk a szabadságot tagadó, de forradalmi szociáldemokrácia és a forradalmi változást és szabadságot egykép kövesztelő polgári radikalizmus formájában jelennek meg.

A magyarországi szocializmus éppúgy, mint hordozója, az ipari munkásság, kapitalizmusunkkal együtt kései fejlemény s mint ilyen mind világnézetét, mind politikai és gazdasági rendszerét készen kapta fejlettebb kapitalista országoktól. Belső fejlődése nincsen; sem Babeuf gyermekesen komoly forradalmisága, sem Proudhon és Saint-Simon misztikus rendszerei, sem Lassallenak romantikusan genialis gesztusai nem hatottak rá: a magyar szocializmus a marxizmusnak egyszerű fióklerakata, amint ez a rendszer Németországban Lass allé irányának legyőzése után kialakult és alkalmazást talált. A marxizmus történeti jelentőségét nehéz volna meghatározni, de eszmei tartalma iránt a tudomány már többé-kevésbé megállapodott ítéletre jutott.¹ A szocializmus a meglévő gazdasági rendszert erőszakosan, a munkásság felülkerekedése által akarja megszüntetni s vele együtt a politikai és kulturális, sőt erkölcsi és vallási viszonyokat is gyökeresen átalakítani. A munkásosztály szellemi és anyagi elmaradottságán egy csapással óhajtván segíteni, szerves munkára, a nép művelésére sem ideje, sem kedve; egyetlen eszköze a munkás „öntudat“ fejlesztése, a pártpropaganda, melynek szolgálatában áll a szociáldemokrácia egész kultúrmunkája. Elhanyagolt műveltségű tömegek-

¹ V. ö. a marxista tanok szétboncolását Werner Sombart: *Geschichte des Socialismus* című, több kiadásban megjelent művében, továbbá Ludwig Mises *id.* munkájában. Marx gazdasági eszméinek eredetére jellemző Georg v. Belov *id.* műve.

ről lévén szó, ezek lelke csak anyagi eszközökkel nyerhető meg, amint ez a marxizmus példátlanul durva materialista, szellemi erőket kereken tagadó felfogásának meg is felel. A munkástömegekben a krisztusi elvnek, a szeretetnek visszáját, gyűlöletet kelt, méltányosság és irgalom helyett jogokat, egyedülálló abszolút jogok tömegét, valódi autokrata hatalmat hirdet és ígér nekik. Az ipari munkásságnak a marxizmus szerint egyedül van joga e földtekén jót alkotni, minden más, amit nem ő teremt, megsemmisítendő vagy átalakítandó. Mivel a proletárt minden megillet s mivel e minden nagy részét jelenleg a kapitalizmus idején még a többi társadalmi osztályok birtokolják, ennél fogva a proletárnak minden eszközzel törekednie kell a többi osztály megsemmisítésére. Az alapelv tehát, a gazdasági ideológia cafrangjaiból kivetkőztetve, az emberi önzésnek oly apotheozisa, minő Európa szellemi fejlődésében — a bolsevizmus önzése nem európai termék — szinte egyedül áll. önzés és gyűlölet azon naiv cinizmussal kimondott *egyetlen* rugó, mely a marxizmust minden más társadalmi rendszertől, sőt az ipari munkásság egyéb mozgalmaitól, akár Proudhon vagy Stirner vagy az anarchisták elveitől is megkülönbözteti. Ez önzés és gyűlöletnek gazdasági és politikai kifejezése az „osztályharc“, mely a marxizmust mai alakjában mindennemű alkotó munkára lehetetlenné teszi. Az osztályharc elidegeníti tőle az intellektuális és agrárosztályokat, melyeknek az ipari munkásságnál még sokkal nagyobb érdekük volna a kapitalizmus megdöntése, így maradt magára a marxizmus az ipari munkássággal s így lesz kénytelen, akarva, nem akarva, levetni a magára aggatott demokrata allűröket — mert hisz valódi demokrácia esetén, a legszélesebb körű választói jog érvényesülésével maga ellenében találja a lakosság többségét — s a zsákutcából, melybe az „osztályharc“ által került, forradalom, a proletárság abszolutizmusa által menekülni. Nyugati szocialisták *ezt* a lépést még nem merték megtenni, jól tudván, hogy a gyűlöletre és önérzetre nevelt szerencsétlen proletariátus a hatalom birtokában tüzet fog gyújtani, mely világégéssé növe-

kedhetik. Innen a nyugati szocializmus kétségbeesett erőfeszítései az osztályharc romboló erejének paralizálására, miből előbb-utóbb meg fog születni a marxizmus revíziója, nem bal felé, Ázsiába, hanem emberibb, konzervatívabb, keresztényi és európai szellemben.

Marxnak genialitása szervező munka volt, mellyel a keresztény Európa munkásosztályait, anyagi érdekeik kihasználásával, e határozottan antikeresztény, minden európai tradícióval ellenkező világfelfogáshoz csatolta. Munkáját megkönnyíté a liberális államnak bűnös gondatlansága, a kapitalista társadalomnak szűkkeblű önzése és szervezési tehetetlensége. Az ipari munkásság könnyű zsákmányává lett a marxi szocializmusnak, az egyetlen iránynak, melytől a liberális kapitalizmus idején jó szót hallott s nagy gyermekként veté alá magát a szocializmus félművelt apostolainak, kik közt a marxizmus antikeresztény és forradalmi jellegénél fogva a zsidó eredetűek voltak a vezetők. Így történt ez nálunk is, ahol azonban az ipari munkásság szervezésére csak aránylag későn, s akkor is az uralkodó társadalmi rétegek oly közönye és gúnyos ridegsége mellett került a sor, amely még sokkal nagyobb volt, mint egyéb kapitalista országokban. Társadalmunk, közjogi viszályba és illúziókba merülten, teljesen képtelen volt felismerni a szervező munka jelentőségét. Mivel a munkásság a magyar társadalom céljai és napi politikája iránt leplezetlen közönyt, sőt ellenséges érzületet tanúsított, ami egyébként a marxizmus szellemén kívül abból is érthető, hogy a munkásságnak legfeljebb ha fele volt magyar eredetű, ezért társadalmunk kicsinyes göggel nézte le a munkásszervezkedést, készen kizárni önmagából minden magyart, ki a szocializmus ösvényeire tévedne. Ennek következeként a munkások vezetése még sokkal inkább zsidó származású elemek kezébe került, mint más országokban. És a szociális mozgalomnak Magyarországon csekély becsülete miatt a magyar zsidóságnak csak olyan tagjai vállalkoztak reá, kik egyéb pályákon zöld ágra nem tudtak vergődni, vagy pedig rövid idő óta bevándorolt családból származva, nem törődtek azzal, hogy a magyar társadalomból ki-

taszítottatnak. Ilyen hajótörött vagy a magyarsággal közelebbi kontaktusban nem élt vezetők kezén a munkásság anyagi és szellemi művelődése is alacsony maradt, vak szolgájává lőn a vezetőknek, kik távolról sem rendelkeztek azon lelki bátorsággal és felelősségérzetel, mely külföldi szocialista pártoknak — elég csak németekre és angolokra hivatkozni — keresztény eredetű, a munkássággal homogén tagjaiban megtalálható. A fejletlen intelligenciájú magyar munkássággal fejletlen erkölcsiségű vezetői azt tehettek, amit akartak; így vált munkásságunk kiválóan alkalmassá a bolsevista experimentumra, melynek előfeltétele az, hogy a munkásság nyájként kövesse arisztokrata vezetőit, a többékevésbé orosz-zsidó eredetű szellemi proletariátusnak sulla-i jogkört és proskripciók uralkodási módszert gyakorló tagjait.

A másik baloldali iránynak, a polgári radikálisnak szellemi tartalmát két vonással jellemezhetjük. Egyik a doktriner liberalizmus legszélsőbb, radikális formája, az, mely a Szabadság és Értelme mindenhatóságának legutolsó következményeit is le akarja vonni s e célból a liberalizmus eredeti tanaitól eltávolodva, a konzervatív gondolat üldözése érdekében erőszaktól, lelkiismereti kényszertől sem riad vissza. Ez irány mintaképe a francia „Kulturkampf“, mely a konzervativizmus hatalmas képviselőjét, a katolikus egyházat akarta szétrombolni; — a magyar radikálisok ebből a francia egyházellenes irodalomból táplálkoztak és őszintén meg voltak győződve arról, hogy a magyar viszonyok egyszerűen meg fognak javulni, ha az iskolákba vallás-oktatás helyett franciás laikus erkölcsitanítást sikerül bevezetni.

A polgári radikalizmus másik jellemző tulajdonsága a nemzeti illúziókkal szembehelyezkedés. Ez a párt nem osztja sem állami, sem nemzeti illúzióinkat s a nemzeti ködöktől szabadon felismeri a soknemzetiségű államot s magyarosító politikánk sikertelenségét. Egyetlen irány, mely Kossuth és Eötvös nemzetiségi tanait emlegeti, mely a meglevőnél reálisabb politikát, a nemzetiségekkel kibékülést követel. Sajnos, ezen ma-

gukban véve helyes ideák a polgári radikalizmusban annyira egybekeveredtek a magyar talajtól tökéletesen idegen elemekkel, hogy hatásuk a magyarságra eleve lehetetlenné vált. A polgári radikálisok a nemzetiségi kérdésben csak a baj konstatálásánál követik a nagy magyar elődöket, a hibát már tőlük eltérve, valódi radikális ideológiával, a régi magyar középosztály „feudális“ hajlandóságában keresik, a magyarról minden rőszszat elhisznek s a nemzetiségeket mindenben ártatlannak találják. A radikálisok vezére még a románok 48-i borzalmas kegyetlenségeit is menteni tudja, mégpedig a centralista osztrák történetíró Friedjung azon adataival, hogy a hivatalos osztrák összeírás szerint a magyarok is sok gyilkosságot követtek el 48-ban. A magyar radikális, ki Kossuthot szellemi ősének reklamálja, gyanútlanul elfogadja a hamisított osztrák kimutatást, mégpedig másodkézből, közismert magyarellenes osztrák közvetítésével, hogy a magyarság felelősségét a nemzetiségekkel szemben megállapíthassa. Kritika helyett gyűlölködés, illúziókból kigyógyítás helyett azoknak kárörvendő szétszaggatása. Így lesz a hanyatló kor radikálisából második Wesselényi helyett osztrák centralisták és föderatív politikusok szövetsége, Renner és Popovici fegyvertársa a magyar hegemonia elleni küzdelemben.

Mindezen visszariasztó jelenségeket megmagyarázza a polgári radikális párt összetétele. A párt tagjai liberális doktrínákat eredetileg nem Eötvöstől vagy Deáktól, hanem a szabadkőműves páholyokban szereztek, melyek, mint tudjuk, a 60-as évek óta, különösen az emigránsok hatása alatt nagy elterjedésnek örvendtek. Bennük mindenkor sok volt a zsidó középosztály tagja, kikkel szemben a keresztény eredetűek a század fordulóján háttérbe szorultak. Most, a huszadik század elején, a páholyok e zsidó rétege szülte a polgári radikális pártot, mely illetően származásának megfelelően, a budapesti és a vidéki városok műveltebb zsidósága körében terjedt el. Politikai és kulturális radikalizmusra e néhány generációval előbb még teljesen műveletlen osztály kiváló hajlandóságot tanúsított,

mintha csak a gyors „progresszióval“ — ez az üres szó volt a polgári radikális program súlypontja — pótolni akarná mindazt, mit ősei az Európában rájuk nehezedő súlyos viszonyok közt elmulasztottak. Igen sok zsidó család, melynek a század végén a magyar vidék sodrában sikerült tökéletesen megmagyarosodni, most az új generációban áttért a polgári radikalizmusra s a fiatalok levetették a nemzeti illúziókat, melyeket atyjuk magukra öltött. Ezzel azonban a zsidó intelligencia nagy tömegei, lehangosabb képviselői elszakadtak a nagy magyarságtól, ami a zsidóság sorsa további alakulására végzetes hatással volt. A polgári radikálisok minden bűne a zsidóság fejére szállt, pedig ilyen bűn elég sok volt. A párt tagjai kitűntek minden magyar specifikum lebecsülésében. Doktriner elviségük kiölte belőlük a történeti felfogás legsatnyább csiráit is, melyek nélkül pedig a magyar politikával szemben lenettlen józan, reális álláspontot elfoglalni: képtelenek voltak múlt és jelen viszonyokat értelmesen, lehetőségek tekintetbevételével mérlegelni s mindent aszerint ítélték meg, mennyire közelíti meg a századvég képromboló francia radikalizmusának ideáljait. Mivel programjuk a szellemi és anyagi élet minden körére kiterjedt s mivel e széles terek komoly megmunkálására sem munkaerővel, sem pozitív ismeretekkel nem rendelkeztek, innen a tipikusan zsurnalisztikus felületesség, mely érvelésüket antisovinizista frázisok gyűjteményévé teszi s innen hiánya minden gondolatnak, mely a magyar talaj ismeretéből, a magyar szükségletekből fakadt volna. Gyökértelenségüket mi sem mutatja inkább, mint hogy ez a polgári párt kénytelen volt a polgárság esküdt ellenségével, a szociáldemokráciával barátkozni, majd pedig, utolsó galvanizáló kísérletként, félretéve illúziógyűlöletét és antisovinizmusát, a legsovinisztább iránnyal, a szélső függetlenségekkel szövetkezett. Ilyen hazug lépésnek eredménye csak külsőleges és átmeneti lehetett: a párt, a függetlenségi idea kihasználásával, a politikai és társadalmi rend megdőltékor a romhalmaz tetején találta ugyan magát, de egyetlenegy párttaggal sem szaporodott, s a forradalom

zajos sikerében, midőn kezében volt a kormány, eleve le kellett mondania a képviseléválasztásban való részvételtől. A zsidó intelligencián kívül egy híve sem volt s ezen „progresszív elemek“ egy része is, az intellektuális proletariátus, tovább evezett már még progresszívebb irányok, szocializmus, bolsevizmus vizein.¹ Ez azon törekvések rövidre fogott rajza, melyek a liberális illúziókat baloldalról ostromolták. A magyar vidéket nem ébresztek fel álmaiból: délibábos káprázat nyelt el az utolsó percig mindent, mi a végkatasztrófa közeledtét jelenthette volna.

¹ A radikális pártok összetételét tanulságosan világítják meg azon adatok, melyeket vezérük, Jászi Oszkár közöl művem első kiadása óta megjelent *Magyar kálvária, magyar feltámadás*. Bécs, 1920. című munkájában: a radikális párt szerinte 1. a tulajdonképeni polgári radikálisokból állott, kik „az ipar és kereskedelem elemeiből kerültek ki“, de a „mozgó tőke érdekeinek komolyabb veszélyeztetéséről“ tudni sem akartak; 2. a Szende Pál vezetése alatt álló marxista szocialistákból; 3. az úgynevezett „szabad szocialistákból“, kik nem voltak „propagandaképesek“; a Vázsonyi-féle demokratapárt „annyira felekezeti jellegű volt“, hogy működése fővárosi politikán túl nem tudott menni; a radikalizmus nagy támasza volt a Társadalomtudományi Társaság, a Galilei-kör, melyben „egyre nagyobb mértékben a zsidó hallgatóság vitte a vezérszerpet“ és a „szabadkőművesség“. Más összefüggésben konstatálja Jászi, hogy a „kommunista vezérkarnak legalább is 95%-a a zsidóságból került ki“, amit többek közt azzal magyaráz, hogy „a magyarországi zsidóság sokkal kevésbé asszimilált, mint a nyugati, sokkal inkább külön test a társadalomban, mely az ország ősi lelkével sohasem volt igazi kontaktusban“ (121. l.), ami azonban, nézetem szerint, a régóta itt lakó zsidó családokkal szemben igaztalan állítás, de talál a nagyobb-számú új bevándoroltakra. A zsidóságnak a „sajtó, politika, művészet, irodalom“ terén való térfoglalásáról Jászi találóan mondja, hogy „az ember azt a benyomást nyerte, mintha ennek az országnak 90%-a zsidó volna, nem pedig a népességnek egy elenyésző töredéke“. (U. ott.) Ezen megállapítás fontosságát növeli Jászi azon felfogása, hogy a „vezető magyar szellemiség nagyrészt zsidó és idegen elemekből álló lévén, bizonyos exterritorialitásban áll az ország elmaradt népével és annak törekvéseivel szemben“ és hogy ezen vezető szellemi köröktől (a diktatúra bukása után) elvétetvén a vezetés, azóta „Magyarország olyan lényhez hasonló, akinek agyát részben kiirtották“ (147 l.), amiből látható, hogy őt a magyarság iránti elfoglult vonzalommal semmikép sem lehet vádolni.

VII. KÉT MAGYAR SORS A HANYATLÓ KORBAN

Végigtekintvén három nemzedék romlandó során, a hanyatlás bizonyítékait megtaláltuk a politikai és társadalmi, szellemi és erkölcsi világ legkülönbözőbb térein, mindenütt, hol e beteg nemzedékek tagjai önmagukból kilépve, állami vagy magánkörben tevékenységet fejtettek ki. Napjainkra alkalmazva e leverő tanulságot: nincs nagyobb önáltatás és önzőbb illúzió, mint ha most közülünk bárki is azt hinné magáról, hogy ő, éppen ő, maradt mentes a romlás bacillusaitól, holott az utóbbi évtizedekben mindnyájunk földi vándorútja megfertőzött levegőjű térségeken haladt keresztül. Nem, az érintetlen tisztaság és büntelenség csak a ma kisdedeinek, a jövő nemzedéknek sajátja, azoké, kik a végletes lejtő és katasztrófa korát a tudás fájának ismerete nélkül, gyermeki ártatlanságban élték át. Mi többiek gyökereinkkel mindnyájan a hanyatló korban állunk és ott hordjuk homlokunkon, tetteinken, jelen és jövő törekvéseinken a beteg kor bélyegét, ha másban nem, úgy akaratunk betegségeiben, miket egyikünknel könnyen hívő, gyermekes illúziók, másikunknál — ritkábban — gyógyíthatlan, semmi meleg esőre fel nem engedő komor pesszimizmus szülnek. Példa töméntelen akad; ahelyett azonban, hogy a magunk lelkét vagy közöttünk járókét tennők közszemlére, legyen szabad itt befejezőül két oly magyar sorsot venni számba, melyek befejezettségükkel lehetővé teszi, hogy a történetírás magasabb régióiban megmaradjunk.

Jámbor lelkek fejcsóválva fogják hallani e két sors végigszenvedőinek nevét, el sem tudván képzelni, mint

kerülhet együvé Tisza István neve Ady Endréével, az erkölcsi rend képviselője az anarchia és beteg dekadencia lantosával. A dolgot megmagyarázza az a tény, hogy mindketten a hanyatló kor szülöttei s ennél fogva törekvésekben és tetteikben mindketten alávetvék a kor beteges befolyásainak. Az egyik inkább, egészen, saját közreműködésével is, a másik kevésbé, öntudatlanul, folyton harcolva a hanyatlás erői ellen. De a különbség köztük mégsem oly kiegyenlíthetetlen, mint Zenith és Nadir, Jó és Rossz princípiuma közt. Már sorsuk is feltűnő közösséget mutat. Az egyik, az államférfiú, alkotni képtelen politikusok lángoló gyűlöletét és félrevezetett sokaság buta rettenetét tapasztalta magával szemben s tűrte egész életén át, a másik, a költő, értelmetlen tömeg nevetségének, tehetetlenek üldözésének tárgya volt. És senki nem vette számításba, hogy mindkettő magyar vér, melynek tehát, bármit követ is el, joga van egy kis elnézésre, egy meleg zugra a magyar szívekben, hol a nagy hajszában kilihegje magát. A különbség köztük nem egyéb, mint hogy a testileg-lelkileg gyöngye konstitúciójú költő már rég alámerült, menthetetlenül, az ingoványban, mikor a másik, az ércalak, még titáni erőfeszítések közt harcol a géniuszától elhagyott nemzettel s bukása nem lópvirág hervadása leend, hanem égi tetőn villámtól ütött tölgynek völgybeomlása. Erkölcsi értékben két, ég és földként eltérő élet, de mindkettő *magyar* élet, meddő magyar sors egy tévelygő korszakban.

Tisza István egyszer, egyéb nemzeti bűnök közt, szemére veté Adynak, hogy lelki anarchiát terjeszt. Jellemző és találó megállapítás kritikusra s kritikája tárgyára egyaránt. Ady költészetének, míg élt, kétségtelenül romboló, anarchiaterjesztő hatása volt. Azon pártok érdekkörébe tolatott, melyek a fennálló viszonyokat széttűlleszteni törekedtek, de asszimilálatlan voltuk miatt nem lévén egyenes útjuk a magyar lélekhöz, Adyt, a „fajmagyart“ használták szócső gyanánt felforgató ideáik terjesztésére. Ami kevés a marxizmus és a Jászi-csoport elveiből a magyar értelmiségbe eljutott, azt Ady közvetíté lendület nélkül írt, keserve-

sen átkozódó „forradalmi“ verseivel. De nemcsak a politikában volt ő a készülő anarchia harsonása: a polgári rend erkölcsi felfogásával is tüntetőleg szegzé szembe a Párizsban eltanult szabadosságot, a beteges csaksazért-is erotikát s lön alapítója egy párizsimádó iskolának, mely már benne is, még inkább követőiben, veszedelmes hasonlóságot mutatott fel a Bukarest—Belgrádból Párizsba járó „kultúréhes“ balkáni ifjúsággal. Mindez további dekadenciát jelentett még azon, fokhoz képest is, melyre nemzedékünk már valósággal lehanyatlott és érthetővé teszi, ha a küzdelem hevében jóhiszemű ellenfelei is *ezekben* látták Ady lelkének igazi nyilvánulását és értetlenül mentek el magasabb jelenségek mellett.

Ady Endre a 48 óta száradozó magyar nemességnek beteg virága, egyik utolsó öntudatos tagja volt. Az öntudatot ne úgy értsük, mintha családfáját kutatta volna, hogy azzal karriert, kamarásságot, egyéb földi jókat szerezzen, öntudata megérezte, hogy a nemesi osztály, melyhez tartozott, a magyar talajnak századokon át finomult képződménye; „szép úri fajtánknak“ nevezi, melyet „edzettek százados kohók“, melyet tehát faji kiválasztottság jogán is megilletne itt a vezetés. Ezen nemesi öntudat birtokában ragaszkodik a magyar talajhoz; az azzal való végzetes összefüggést, az el nem szakítható kapcsokat az ő korában nálánál erősebben és állandóbban talán senki sem érezte. Míg a vele szemben állók, a konzervatívnak nevezett költők és kritikusok még csak nem is említik saját szülőföldjüket, még kevésbé merítnek belőle ihletet, addig Ady mindenünnen visszasír és visszaszáll a „hepehupás vén Szilágyba“, az „ösdicsőségű Kraszna-árokhoz“, s a Kalota partjára, hol a parasztnépben is a „nyugodt, nagyságos arcokat“ csodálja és szereti. Budapest mindvégig idegen neki: szánj albánja, hogy a pesti vásárba, a pesti kocsmába betévedt — „hisz én ide nem kellettem“ —, csúf Budapestnek, Átokvárosnak hívja s amikor teheti, szökik tőle idegenbe vagy szülőföldjére, a Pocsolyás Ér mellé.

Hogyan történt tehát, hogy e gyökeresen magyar egyéniség annyira szembe fordult kortársaival s köztük

éppen azokkal, kiknek egész életük a nemzeti momeritumokra lévén beállítva, tulajdonkép tárt karokkal kellett volna fogadniok az ősi talaj új emberét? E kérdésre korábbi fejtegetéseink után könnyű a válasz. Míg Ady elleneinek magyarságát a föntvázolt nemzeti és állami illúziók határozzák meg, addig ő ez illúziókban nem hisz többé, a liberális korszak nemzeti formalizmusa az ő gondolkodására hatástalan s attól mentesen — ez a döntő momentum — képes felismerni a kor magyarságán a hanyatlás szomorú jeleit. Ady a hitét vesztett magyar, az elszegényedett nemes, ki megveti az „úri“ hivatal rongypompáját s ellenszegül az önáltatás, a hazugságok uralmának. Legyen bár mégoly paradox is, ha az erkölcsi értékeket nézzük, de a tény maga kétségtelen: Berzsenyi óta Ady az első magyar költő, kinek egész költészetét az határozza meg, hogy kora arculatán „gyászos magyar hibákat“, foltokat lát és mélységes szomorúsággal nézi, ami körülötte végbemelegy. Költészetében újra feltámadnak Széchenyi szövegei a nemzethalálról, a magyar parlagra; szomorú magyar róna, halálszagú bús magyar róna, magyar ugar, Haláltó, Temető, Pusztá, nagy magyar sivatag, ez húzza magához és hantolja be a költőt végtelen egyedülvalósággal. S minél inkább egyedül van világosításával ez öndicsőítő nemzetben, annál inkább nő elkeseredése, kétségbeesése azon, leszünk-e még egyszer egészségesek s annál erélyesebben korholja és szidalmazza tehetetlen nemzetét, úgyhogy végül nem alaptalanul vádolják azzal, hogy a magyarságot „megrugdalta“.

Hogy őt „nemzeti“ elleneitől elsősorban illúzióhiánya választja el, erre jellemző, hogy a korszaknak öregjei, a Deák-féle lelki tisztaságnak az új Budapest liberalizmusában utolsó képviselői, nem állanak oly távol tőle, mint ellenségei feltüntetni szeretnék. Lévy József, tudjuk, vonzódott Ady irányához, Gyulai Pált viszont, illúzióink örökké pattogó utolsó ostromlóját, Ady szeretettel nevezi kivesző, de legjobb magyar fajtának: „Vitéz kis úr, Gyulai Pál úr, kicsi valódnál bened többet leltünk; Mert romlott, üszkös a mi magyar lelkünk s nincs ütésed, mit meg nem érdemeltünk.“

A büntudat, a nemzeti vétkek súlya ránehezedik Adyra — ebben egyezik a régi romantikusokkal —, anélkül azonban, hogy erkölcsi felfogása a vétkes hanyatlásból kivezető utat mutatna neki. Kölcsey hite és tisztult erkölcsisége nincs többé meg a romlott kor ez adekvát költőjében. Ady magyarjai sírnak és búslakodnak a fekete éjben, melyből őket senki ki nem vezetheti. A magyar élet vigasztalan dantei pokol: „Itt valahol, ott valahol, Esett, szép, szomorú fejekkel, Négy-öt magyar összehajol, S kicsordul gúnyos fájalmukból, Egy ifjú-ösi köny, magyar köny: Miért is?“ Ez a bukott kor magyar sorsa s azé a magyaré, ki nem áltatja többé magát s kiszakadván ez álmodozó, hazudozó tömegből, hitszegővé lett Álmos fajából. „Ilyen bánatfolt nincs fölvarrva E kerek földön senkire, Csak fajából kinőtt magyarra.“

Adynak politikai műveltsége és belátása sokkal gyarlóbb volt, semhogy tapasztalati úton, az események értékelése által ismerhette volna fel a nemzet kóros állapotát. A fajtáján elhatalmasodó bajokat ösztönével, belső, tudattalan érzékeivel érzekelte, akárcsak saját testi bajait, annyira egy volt a magyar fajjal. Nincs kortársa, ki oly világosan látná a magyarság faji tulajdonait. íme például a magyar akaratgyöngeségnek vérlázítóan realiztikus rajza: „Pimasz, szép arccal, látszik, hogy akar, De közben búsan lekönyököl, Nyög, sír, ez az én fajtám, a magyar.“ Vagy a hányiveti könnyelműség, mellyel a magyar, Széchenyi szerint, felrúgja a port: „Nótázó bűnök, hetyke gazság, Török-szakad s csak azért is, Halálhívás, Csuhaj: ez a magyar vigasztalás. Már nem várunk, semmit se várunk, De egyet még ugrik a kedvünk, Egye fene: Hátha vígabb lesz a halálunk.“ Talán nem tévedünk: a vigasztalan keserv, mellyel Ady a magyar jelent és jövőt nézi, mely őt elleneitől annyiszor kihasználta nemzetkáromlásokra indítja, minő például „Száradjon el az iharfa, a büszke fa, a magyar fa“ — mindez nála annak felismeréséből, nem, *megérzéséből* származik, hogy nemzetünk a mai önző és összetett korban gyermeki tulajdonainál fogva teljességgel életképtelen — „cigánynépek langyszívű sihe-

derje“ — „nehéz nyelvű és rest a szóra, aki süket halált akar“, — s ennél fogva ki van szolgáltatva nála cértudatosabb, erősebben akaró fajoknak: „gácsnak, svábnak, zsidónak“. A liberalizmus szabad versenyében, az embertelen kapitalizmus idején a magyar fa sorsa korai, magtalan hervadás: „Lelkemben a magyar fa Lombjai esnek, hullnak: Lombosán, virágosán, így kell, hogy elpusztuljak.“ Ez a faji háttér teszi oly megrendítővé rajzait a magyar parasztnak világháborúbeli szerepéről, amikor ez a nagy gyermek, a muszáj Herkules, vezető osztályaitól tudatlanságban hagyva, a háború komplikált összefüggéseit eszével fel sem érve, mégis megállotta helyét ősi becsülettel és vitézséggel. „Bajban van a messze város, Gyürkőzni kell a halállal, Gyürkőzz János s rohanj János“ — ez a mesebeli János a magyar faj személyesítője: akaratlan Erkölcs, kiműveletlen Erő, szolgaságra született Sámson, Ausztria átlukadt harc-vonalainak saját testével örök foltozó ja. „Ez a magyar sors, átok: drága magyarok, szép?zavarosok, kicsiny fajtám vérző csapatai.“ És itt a különbség háborúnk két nagy szenvedője, a német és magyar faj között. Az előbbi felsőbbeséges műveltségben, egész a végső megtántorodásig *tudta*, miért áldozza titáni erejét, míg ez utóbbi, nemzedékek intellektuális mulasztásai folytán tudatlanul „régisereglések“, Máriát-Jézust kiáltó tömegek módjára vérzett és pusztult. Innen egyúttal a magyar összeomlás szégyenletes hirtelensége, melyet egyesegyedül a muszáj Herkulesnek gyermeki ítélet-hiánya magyaráz: szíve nyitva állott mindenkinek, ki mézes szóval, álcás jó indulattal jött feléje s még a gyatra színész Károlyi Mihályról is elhitte, hogy ő a magyar jövő prófétája. Ez volt rajtunk a „paraszti átok“, mellyel Ady annyit tusakodott s melyet rólunk csak lelki művelődés, Széchenyi receptje szerint, vehet le — valamikor.

Feketén látó vates, gonoszat hirdető próféta egy népnek sem kedves, de legkevésbé a századforduló, rózsailleszásokból élő magyarságának. Hogyan tűrhette volna az, hogy álmairól, vétkeiről magyar költő vonja le a leplet és hirdesse tekintéllyel, hogy „valahol utat

vesztettünk!“ A pacsirtaálcás sirálynak, keselyarcú pogánynak pusztulnia kellett a hanyatló kor csendet és rendet kedvelő költői ligeteiből: az illúziók jólszervezett őrei reáboríták a magyartalanság *égető* Necessus-íngét s kiközösítvén rothasztó elemként a nemzeti testbői, átutalták a nemzetellenes destruktív irányokhoz, holott ő új Kemény Zsigmondot és Eötvös Józsefet várt vezérének. Ady az ősmagyar göggyével lázadozott az ítélet ellen: „Mit vétettem és mit akarnak? Hiszen én mindent elhagyok, Dalt, életet és dicsőséget, De az igaz: az én vagyok, De a magyar: az én vagyok.“ — „Az én magyarságom: mindennél keserűbb, mindennél igazabb, Az én magyarságom: véres és fekete, véres és szomorú, Az én magyarságom: büszke fellegorom, büszke nagy sirató, Az én magyarságom: nincs ilyen átkozott, nincs ilyen igazi.“ — „Magyar akácnak érett táskája vagyok...“ „Magyarkodóknak, ködevőknek, svábokból jött magyaroknak *én* nem vagyok magyar?“ Mindez nem használt, mert véres és fekete és szomorú magyarságra, nagy siratóra semmi szükségünk nem volt a katasztrófát jelző öntömjénezés korszakában. S jól meghalt az, kiről egyszer kimondottuk a szentenciát, hogy „nemzetellenes“.

A közösségből kizárt költő pedig ment és eladta testételekét az új Budapestnek. Új-magyar, itt-ott még ugyancsak tökéletlenül asszimilált kenyéradóit sohasem szerette ugyan, de túrta, nagyúri leereszkedéssel, hódolatukat és pénzüket. Politikai verseivel a polgári radikálisok forradalmát készíté elő, mi annál könnyebb ben ment neki, mert politikailag teljesen analfabéta lévén, örök hőisével, Gyürkőzz Jánossal együtt ő is hitt a forradalom önkénytelen bohócainak. Miután elpusztítandó rossznak tartá a fennálló viszonyokat, válogatás nélkül csatlakozott mindenkihez, ki ez országban pusztítani akart. Ily elemek közé vegyülése lett egyik legfőbb oka annak, hogy a megértőbbeket, a jóakarátú emberek többségét is elriasztotta magától. Nádorválasztó kisnemesek utolsó sarja a polgári radikálisoknak tipikusan budapesti vezérével együtt „szenvedi és sírja a siratnivalókat“ s a meddón átkozódó, vérbe-

borult szemű Just Gyulában látja az utolsó hídfőt, a magyarság végső szálemberét! És az igazi magyar szál-fát, az utolsó *egész* magyart, a lelkével rokon tiszai nemest, grófi címe miatt egész életében vad gyűlölettel üldözi, — keserű látvány, de jellemző ez egymás ellen agyarkodó méhrajra, minek Széchenyi nevezett bennünket.

A hanyatló kor sötét erői, belső ellenmondásai így paralizálták, sőt tették pillanatnyira magyarságunkra is veszedelmessé Ady Endrében nem a magyar akaratot vagy erkölcsöt — ezek belőle, a dekadencia kendőzetlen arcú gyermekéből, sajnosan hiányoztak —, de a leghatalmasabb és legtisztább faji ösztönt, mely közötsünk, az utóbbi nemzedékben, kinyilatkoztató magát. A magyarságnak, a lassú fölemelkedés során, előbb önmagára kell majd találnia, hogy Adyban is megismerje és megszeresse saját fajtáját, véréből való vérét, lelkéből vett lelkét.

Most pedig emelkedjünk az ösztönök gomolygó vislágából az akarat és tudatos erkölcs tisztább levegőjébe.

Míg Ady lelkében egyedül a legbensőbb zug, az ösztönök, a faji összetartozás helye maradt tiszta és magyar, addig Tizának egydarabból öntött egyénisége sikerrel állott ellent a kor támadásainak. Ha röviden akarjuk megjelölni a hatást, melyet az ő alakján munkált e hanyatló kor, azt kell mondanunk, hogy lelkének szövetei: erkölcse, akarata, jelleme érintetlenül maradtak, egyedül azoknak kifelé való hatásán s e külső tevéskenység segédeszközein: nevelés által készen kapott képzet-tartalmán, érdeklődési körén, politikai céljain és működésén, leginkább pedig sikertelenségén vehetjük észre a beteg környezet bénító hatását. Veszületett nemes lelki tulajdonai ősi frissességben maradtak meg a romlott világgal érintkezése közben is: személyi bástorság, bátor szókimondás és szótartás, őszinte egyesnesség, tiszta keresztény erkölcs és jellem tulajdonai még akkor is, midőn ezeket *egy* emberben egyesülve Budapest kaotikus világában lámpával sem lehet többé találni. De bármily ritka alkalom volna is rajzát ad-

nunk, ez összefüggésben, egy romlatlan magyar jellemnek, célunk nem ez: Tisza István ép alakját a beteg kor sodrában kell szemügyre vennünk.¹

Életének műve, tudatos szándékkal és a valóságban is elsősorban politikai. Mint államférfiú, belső meggyőződésből volt híve a Deák-féle államjogi konstrukciónak, amely tényből magából látható, hogy bizonyos nemzeti és állami illúziók reája hatás nélkül kellett, hogy maradjanak. Külsőleges, anyagi fellendülésünk s a túlzott önérzetnek azzal karöltve jelentkező képei, az imperializmusnak, a húsz és harminc millió magyarnak abszurd és lehetetlen vágyai nem zavarták meg ítéletét népünk súlyát és nemzetközi helyzetét illetőleg. A magyarság sokkal gyöngébb, földrajzi helyzete sokkal veszélyesebb, semhogy egymagában, saját erejéből fenn tudná tartani eddigi kedvező helyzetét, évszázados hegemoniáját Közép-Európa terein: ez az objektív alapigazság volt Tisza István politikai pályájának sarkköve. Igaz követője volt ebben Széchenyinek, a száműzetés Kossuthjának s Deáknak egyaránt, hisz mindezek tudták, vagy 49 katasztrófája után megtanulták, hogy Ausztria és a nemzetiségek, azaz a nagy német hatalom és a szláv népek *együtt* két malomkő, melyek porrá zúzzák a mi szép évezredes Nagy-Magyarországunkat. E két végzetes hatalmat tehát el kell egymástól választanunk, sőt, amelyiket lehet, fönmaradásunk eszközévé, hatalmi állásunk kezesévé kell tennünk. A nevezett államférfiak közt, mint tudjuk, eltérés csak a cél eléréséhez szükséges módozatban volt: Kossuth Kelethez húzódott, de kísérlete: dunai konföderáció, szláv-magyar blokk létesítésével védeni ki a nyugati malomkő, Ausztria, nyomását: sikertelen maradt. Deák a másik módot próbálta és valósítja meg, melynek egyébként is megvoltak feltételei az ősi magyar-német kultúr-

¹ Tisza István erkölcsi világára v. ö. Herczeg Ferenc, Balogh Jenő, gróf Klebelsberg Kuno, Réz Mihály, Angyal Dávid, legújabbban báró Roszner Ervin szép méltatásait és Szász Károly: *Tisza István, életi és jellemrajzi vázlat*. Budapest, 1920. című népszerűsítő művét. [Azóta az Akadémia kiadásában összes műveinek, beszédeinek több kötete is megjelent, amelyek csak megerősítik e fenti képet.]

kapcsolatban és az évszázados államjogi érintkezésben. 67 és a reája következő kettős- és hármasszövetség Ausztriát és a német hatalmat nemcsak kikapcsolta ellenségeink sorából, de erős kötelekkel hozzánk-fűzve, kezesévé tette a történeti Nagy-Magyarország fennmaradásának. A nyugati szövetség árnyékában szabadon konszolidálhattuk belső viszonyainkat és erősödésünk mértéke szerint szerezhettünk befolyást a monarchia és Közép-Európa nemzetközi alakulásaira. Hogy már csirájában megakadályozhattunk minden olyan mozgalmat, mely későbbi fejlődésében ellenünk irányulhatott volna, ez a nyugati, osztrákínemet szövetségnek oly előnye volt, melyet igazán csak mai nemzetközi elhagyatottságunkban lehet értékelni.

Amily magától értetődőnek, természetes módon meggyőzőnek látszik e konstrukció, ezzel fordított arányban állott, mint láttuk, népszerűsége. A harmadik nemzedék, illúziók gőzében tántorogva nem volt képes valódi hatalmi viszonyainkat felismerni s Tisza Istvannak, a Deáknéié hagyományok szinte egyetlen aktív képviselőjének ugyancsak emberfeletti munkájába került a fokozódó anarchiában államunkat az egyedül lehető kombinációban megtartani. Utóbbi évtizedeink folytonos parlamenti botrányai, állandó izgalmai mögött ott vannak az ő állandó, kemény napi munkája s hatalmas erőfeszítései, hogy a botorkáló, utat vesztett nemzetet legalább az örvénytől, az utolsó lépéstől távol tartsa. És ezt a munkát ő széchenyies „zarándoki önmegtadással“ végezte, rendületlenül, a tömeghangulattól tökéletesen függetlenül, erős vallásos hittől táplálta kedéllyel. Eredményeit nem szabad lekicsinyelnünk. Erélyes alkotmánypolitikájával, törhetetlen dualisztikus érzületével sikerült neki a fegyveres konfliktust, a második 49-et, melybe ellensúly nélküli függetlenségi politika besodorhatta volna népünket, Ausztria és Magyarország, az oláhra, szerbre támaszkodó, sereggel rendelkező „összbirodalom“ és az alig felfegyverzett, széthúzó magyar nép közt mindvégig elodáznia, sikerült továbbá annyi belső ellenséggel hátában, Magyarország tekintélyét, befolyását a monarchia keretében, sőt azon

túl is oly magas fokra emelni, minőre a négyszázéves osztrák-magyar házasság idején soha példa nem volt. Az állam hatalmát pedig, melyet képviselt, mindenkor a magyar nemzet érdekében használta fel: a dualizmus kereteiben a hagyományos osztrák túlsúly próbálkozásait sikerrel szorította vissza a paritás érdekében s amint tudjuk, Ferenc Ferdinánd magyarellenes terveinek ő volt sziklaszilárd, soha nem hátráló akadály. Hogy nép- és nemzetközi helyzetünket a másik oldalról, a szláv népek részéről is nem sikerült biztosítania, nem rajta múlt: a horvát-, szerb-, románokkal folyton megújított egyezkedéseit a végkép elvakult ellenzéki pártok hátbatámadásai hiúsították meg már csirájukban. Ha még számbavesszük, hogy Andrássy Gyula gróf óta ő volt az első, ki Magyarország szavát a monarchia és Európa ügyeiben érvényesíté, hogy ő volt, mint Magyarország miniszterelnöke az egyetlen, ki a monarchia tanácsában a világháború ellen nyilatkozott, és így népünket megmentette a szörnyű vérvádtól, melyben a jövő történetírása a művelt Nyugat legnagyobb nemzeteit is kénytelen lesz elmarasztalni:¹ — s ha még azt sem felejtjük el, hogy mindezen eredményeket akkor érte el, midőn a tévelygő ország állandó háborgása közepett még gyilok és revolver sem maradt megkísérletlen a nemzet ez egyetlen felelősségteljes fia ellen, ki néki tiszta lelkiismerettel szolgált; ha arról is megemlékezünk, bár fáj a borzasztó méltatlanság emléke, minő lelki erővel viselte éveken át, jajszó és panász nélkül a háborúszerzésnek vádját, mellyel nemcsak az ellenségek, de saját fajtája és azok is terhelték, kiknek ismerniök kellett e vád rettenetes hazug voltát:

¹ Tisza István háborúellenes szerepét a közös minisztertanács döntő ülésein megvilágította az iratok pontos kiadása és az eredmények összefoglalása által Roderich Gooss: *Das Wiener Kabinetti und die Entstehung des Weltkrieges*. Wien, 1919. című munkájával Pótlékokat közölt hozzá és Tiszának háborúalatti békeszerző kísérleteit rajzolta Fraknoi Vilmos: *Die ungarische Regierung und die Entstehung des Weltkrieges*. Wien, 1919. Ezen két munka okmányai a Tisza háborúokozó szerepéről még ma is terjengő vádakát végkép a mesék országába utalják,

mindezt egybefoglalva elmondhatjuk, hogy Tisza a magyarságnak nagy fia volt, népének nagy szolgálatokat tett és méltó mindenkor hálájára.

És mégis, Tisza István életművének mégoly méltánylása után is ki kell mondanunk a keserű végkonklúziót: Tiszát legyűrte Károlyi Mihály, az erkölcsi rendet a kóros anarchia, Nagy-Magyarországot a belső felosztás és az általa nagyranőtt, kis, tehetetlen szomszédok. Dualizmus, német szövetség, középeurópai hatalmi állás, sőt még belső hegemoniánk, területünk integritása is tönkrement; s ha valaki, úgy Tisza István elmondhatta, midőn a lángbaborult ország megrészegedő *ten* ujjongott s ő odatárta keblét a gyáva fegyvereknek: ó, az én füstbement életem! Mindaz, mit ő élete kemény munkájával óvott és erősített, most egyszerre légberöpült s helyén sivatag maradt és példátlan káosz. Mi az oka Tisza életműve ezen végleges összeomlásának?

A feleletet csak részben adhatjuk meg. A katasztrófa felelősségét természetesen azok viselik, kik azt tudatosan előkészíték, valamint azon egyének és erők, kik Tiszát félretolva, magukra vették a nemzet és monarchia kikalauzolását az útvesztőből s akik a biztos part helyett menthetetlenül beletévedtek az Örs vénybe, a forradalom kráterébe. Ezen felelősség lemerése nem a mi feladatunk, nekünk arra a kérdésre kell megfelelnünk, hogy miért nem sikerült Tisza Isb-vannak az ő saját hitét, acélos akaratát, kitűnő önzets lenségét átöntenie a nemzeti tömegbe, egyszóval, hogy miért nem ő lett vezére, lelki tanácsadója és prófétája a háborúban sínylődő magyarnak. Mert, hogy nem volt az, ezt az eredmény nagyon is mutatja.

Tisza István, minden kivételes nagysága mellett, nem született nemzeti reformátornak. Nemzetről, állámról való felfogását, politikai gondolkodásmódját atyjától örökölte, aki mellett már szinte gyermekfővel belépett a magyar parlamenti politikába. Tisza Kálmán-nak, mint tudjuk, csaknem emberfeletti feladata volt az országot a 48-as közhangulattal ellentétben 67-es

alapon kormányoznia. Ezt a problémát csak úgy tudta megoldani, hogy az ország politikai életét a parlamentben koncentráta, az ország akarata helyébe a parlamentet szubsztituálta, mivel ezt választási és egyéb korrupció segítségével könnyebben tudta az egyedül lehetséges 67-es irányban mozgatni. Innen Tisza Kálmán módszerében azon téves felfogás, mintha a parlament volna a nemzeti élet központja és mellette minden egyéb nemzeti tényező mellőzhető volna. Innen azon különös illúzió, mely szerint az állammal foglalkozás, a politika a nemzeti életnek legfontosabb és legelőkelőbb ágazata, másszóval, hogy a politikus, a parlamenti férfiú a nemzet igazi vezetője. Ezt a felfogást Tisza István már atyja oldalán, a miniszterelnökségi palotában, magába szítta s hozzá hű maradt, attól kezdve, hogy huszonötéves korában az országgyűlés tagjává választatott.

Közpályája tehát, szinte kizárólag, parlamenti pálya. Ebben különbözik Széchenytől, Kossuthtól, sőt Deák-tói is, kik életük leggyümölcsözőbb fejezeteit az országgyűléstől távol töltötték el. Ez államférfiaink a nemzettel foglalkoztak, ezen nemes matérián munkálkodtak, az ő szemükben a parlamentnek csak alárendelt fontossága volt. Tudjuk, Kossuth mint kormányzó legszívesebben parlament nélkül kormányozott volna s később is, 67 után, egész működése a parlament ellen, a nemzet széles köreiben folyik le. Deák pedig soha sem téveszté szem elől, hogy a parlament csak kifejezője, másodlagos derivátuma a nemzetnek s ez óvta őt meg parlamenti sikerek keresésétől és azok túlbecsülésétől. Másként Tisza István, kinél a politikai felfogásnak alapja volt a hit, hogy a parlamentarizmus Magyarországon nemzetfenntartó, az országgyűlés a magyarság életének középpontja s ha a parlamentben bajok vannak, ezek az egész nemzetet veszélyeztetik. Az ő szemében a parlament mikrokozmosz, a nemzeti lét összesűrített, szinte magasabbfokú alteregója, mellyel ha lelkiismeretesen foglalkozunk s bajait meggyógyítjuk, nemzeti munkát végeztünk, a legmagasabbrendűt, mely magyar államférfiúnak adatott. A képviselőház

azon organizmus, mely a magyar államférfiú gondjának legfőbb tárgya.¹

Ezt felismerve, megértjük Tisza István közpályájának irányát és tragikus sikertelenségét. Atyjának a fia, korának a gyermeke abban, hogy a politikai tévékenység fontosságát túlbecsülte s viszont a kulturális tényezőket nem vette eléggé számba. Azt hitte, hogy a nemzet belső életét megváltoztathatja, ha a beteg központi szervet, a képviselőházat, sikerül meggyógyítania. Ez a formalisztikus gondolkodás magyarázza folytonos kudarcait, valamint másrészt a szokatlan energiát, melyet a parlamenti anarchia megszüntetésére áldozott. Pedig a parlament nálunk éppúgy, mint egyebütt, sőt még Angliában is, csak egy jelenség a sok közül a nemzeti életben, mely rajta kívül még számtalan más organizmusban lüktet hasonló, sőt gyakran nagyobb energiával. A parlamentben nyilvánuló nemzeti erők tehát nem önállóak, nem függetlenek a nemzeti test egészétől és annak egyéb jelenségeitől. Az az orvos, ki a betegséget a parlamenti szervben akarja megszüntetni, csak tüneti kezelést végez: a lázat bár leoszorítja külsőleges, erőszakos eszközökkel, de a testben lappangó betegség székhelyét még meg nem közelire, a kórt le nem győzte, csak megnyilvánulását szüntette meg ideig-óráig. Tisza István ilyen tüneti kezelést végzett közpályáján s ebben különbözik az igazi reformmagyartól, Széchenyitől. Hogy nálunk bajok vannak, mindketten felismerték. Míg azonban Széchenyi a kór-ságok gócpontjait, a *sedes malorum*-ot kereste fel és éles pillantással hatolt be a nemzettest elváltozott szövetei közé, addig Tisza István, a kor állami illúzióinak alávetve nem volt képes az okokat megtalálni, s ennél fogva ott gyógyított, hol az orvosló munkának kezdetol fogva nem lehetett kívánatos eredménye. Az obstrukció őrzöngő tobzódásának csak pillanatnyilag lehetett véget vetni parlamenti eszközökkel, a parlamentben magában, mert a képviselőházi anarchia csak jelen-

¹ Tisza politikai felfogásának ez alapvonalát megfigyelte már Szász Károly *id. m.* 42., 65., 11. 1.

sége volt, elmérgesedett kelevénye a közjogi viszálynak, a hamis közjogi helyzetnek, ez viszont a nemzeti gondolkodás gyökeres elváltozásának. A bajból ily olcsó áron, házszabályok készítésével vagy hasonló rendelkezésekkel nem, csakis Széchenyi tanait követve, egész lelki életünk reformja árán emelkedhettünk volna ki. Tisza István bár férfias akarattal többször földresujtá az anarchia szertelen, fegyelmezetlen szörnyét, végül mégis elbukott, mert a parlamentbe kapaszkodva elmulasztá a nemzet belsejét reorganizálni.

A nemzetről és államról alkotott e formalisztikus felfogása szorosán összefügg liberalizmusával, mely doktriner elvi alapon nyugodott nála, mint általában kortársainál. Mégis, az őszinteség és meg nem vesztegethető tisztességérzet kiemelik liberalizmusát az új Budapest légköréből és Deák és Eötvösök magasabb, idealisztikus humanizmusának társává teszik. Csak természetes azonban, hogy e régimódi, őszintén ártatlan liberalizmus a lejtő aljára érve még kevésbé képes alkötni és gyümölcsözni, mint a liberális hőskorszakban. Innen érthető az a különös jelenség, hogy a liberális Tisza mint kormány- és pártfő a liberális közhangulatói idegenül, elszigetelve áll és alig tudja hasznát venni azon eszközöknek, melyeket liberális berendezésű ország és Budapest nyújtanak neki. A sajtót sohasem tudta magának felhasználni, sem liberális korban szokásos korrupciós eszközökkel, sem pedig józanul és értelmesen alkalmazott korlátozások segélyével. Tisza Istvánnak céljai kivételére sem modern liberális eszközök, sem konzervatív módszerek nem állottak rendelkezésére: az elsőktől tisztessége és őszinte liberális hite, az utóbbiaktól doktriner formalizmusa tartá távol. Ez az erőszakos junkernek híresztelt földesúr folyton ellene szegül minden agrártörekvésnek, mi a liberális szabadságelvvel összeütközve akarna a tönkremenő birtokososztályon segíteni. Kis- és nagybirtokost egyaránt szeret erős fajszeretettel, mégis tiltakozik minden homestead, paraszthitbizomány stb. ellen és az agrárosztály jövőjét egyedül attól várja, hogy minél többet

termeljen és minél jobban ellássa a városi lakosságot.¹ így érthető, e vérébe ment, átöröklött liberalizmusából, miért nem állította energiáját és kristálytiszta jellemét a parlament körén túlemelkedő, magasabb feladatok szolgálatába, minő lett volna a kivándorlás megakadályozása, a középbirtokos osztály megmentése, a nemzeti értelmiség erősítése és tömörítése. Tisza István liberális volt ugyan, végzete azonban többé nem újítást, hanem a tévútra jutott fejlődés feltartóztatását jelölte ki tragikus feladatául. Épp az jellemzi a viszonyok egészségtelen voltát, hogy a legkiválóbb sem tehet már egyebet, minthogy napi munkát végez az adott helyzetben: késleltet, de nem gyógyíthat többé. Liberális elvekből, jól tudjuk, lehetetlenség tömör, vízálló, széllel és zivatarral dacoló töltést emelni. A gátakat is, melyeket Tisza István emelt, csakhamar áttörte az ár, mert anyaguk, melyet e nagy magyar hatalmas igyekezettel egymásra halmozott, omló homok: illúziókkal átíratott idegen liberalizmus volt.

Nem adatott meg a hanyatló kor e legnagyobb magyarjának, hogy — amire egész erkölcsi lénye és gyökeres magyarsága folytán hivatva lett volna — reformmunkát végezessen a romlott korszakban s apostoli hévvel szerezzen hitelt és érvényt Széchenyi tételének: vétkesek és betegek voltunk és vagyunk, s bajainkon kisebb kezdemény nem, csak lelki megtisztulás, belső átalakulás segíthet.

¹ V. ö. szigorúan liberális elveket valló tanulmányait: *Magyar agrárpolitika. A mezőgazdasági termények árhanyatlásának okai és orvosszerei*. II. kiadás. Budapest, 1897. *Az agráriuskérdésről* a Budapesti Szemle 50. (1887) kötetében.

Ö T Ö D I K   K Ö N Y V

TRIANON ÓTA

1933 Szilveszternapja. Tűnődve forgatom az előző lapokat, melyeket a futó élet immár szinte másfél évtized távolában hagyott mögöttem. Nem panaszkodó hatom az elmúlt évekre: sok munkaerőt, munkaképességet és bizonyára több munkaalkalmat hoztak számomra, mint sok más embernek; sok ellenség mellett sok barátot is, akiket talán nem is ismerek, de akik mégis baráti készséggel, szívesen mennek velem végig a gondolat útjain, melyeken sorsom vezet. Némi rezonancia, ha nem is hangos és közeli, de a helyeslésnek messziről jövő, éppen hogy megérthető suttogása: ez is nagy dolog a mai anarchia világában a dolgok egy magányos szemlélője számára.

Tűnődve lapozok tovább. Soha nem éreztem magamban hivatást sem prófétának, sem vezetőnek, egyszerű megfigyelője voltam a régmúltnak, a közelmúltnak és a jelennek. Ha könyvem hangját mégis „homiletikusnak“, s érzelemtől hevüknek találták, lehet, hogy ez egy pillanatnyi gáttörés eredménye volt, mely elmosta a historikus külső nyugalmát és nyíltan napvilágra vetette a kollektív erőket, melyek középpontjában áll és dolgozik műhelyében minden nemzeti történesz. Megakad szemem az utolsó sorokon: „vétkesek és betegek voltunk és vagyunk, s bajainkon kisebb kezdemény nem, csak lelki megtisztulás, belső átalakulás segíthet“. Amit itt kívántam s ami nem egyéb, mint Széchenyi István százasztendős kívánságának gyarló ismétlése, vájjon bekövetkezett-e, s vájjon én, mint az

emberi történetek figyelője, hihettem?e komolyan, hogy ez a katharzis be fog következni?

Ha őszinte akarok lenni önmagamhoz, akkor most, tizennégy év elmúltával, valami naiv racionalizmusban kei! magamat elmarasztalnom. Népek életében nem látható az az osztó és büntető igazságszolgáltatás, mely rendezett társadalmakban a közt érintő bűnökre szabály szerint meghozza a bűnhődést. Nagy bűnökbe esett népek gond nélkül élvezik a gonosztettek árán megszerzett hatalmat, biztonságot és jólétet, anélkül, hogy a bosszuló Isten haragjától tartanának. Isten a történelemben nem büntet szemünk láttára és nem fogjuk láthatni, amint egykor az elmúlás ugyanazon temetőjében nyugszik a hatalmas elnyomó és az elnyomott szenvedő. S ha a bűnre nem jön láthatóan bűnhődés a nemzetek körében, akkor az sem tartható valószínűnek, hogy a helyes útról letért nép felismerje tévelygését és sietve visszatérjen a lelki megtisztulás, a belső átalakulás útjára.

Mindenképen naiv dolog lehet feltenni, hogy egy már kifejtett, nézeteiben megállapodott nemzedék ily morális meggondolásokból változtasson magatartásán. Nem kevésbé ártatlan elképzelés azt hinni, hogy ez a férfikora delére jutott nemzedék átadja hatalmát az utána következőknek, csak azért, mert a fiatalabbak esetleg egészségesebb gondolkozásúak és a nemzetet biztosabban vissza tudják vezetni a helyes útra. Mind ezt nem lehetett hinni a történet termő talajának, az emberi életnek ismerete alapján s mindez — nem is következett be az utolsó másfél évtized folyamán.

Ha most le akarom rajzolni e közelmúlt, helyesebben: jelen, szellemi irányait, a világlátás érdekében óvakodnom kell a hevülettől. Mert elég egyetlen ily lelkes illúzió, hogy az egész történet szemlélet hamissá váljék. Lehet, hogy ismét önkínzó látvány lesz lelki képünket megtekinteni; a Röntgen?kép éppoly kevésbé kelti a szép és a megnyugtató benyomást, mint a németalföldi művészet realiztikus alkotásai. A tényekhez nem illő rózsás színezéstől tartózkodnom kell s magamra kell vállalnom, ha nem akarom a régmúlt han-

gulatot mesterségesen új életre kelteni, a hangváltoztatásnak ugyanazon munkában kellemetlenül ható hibáját is. A továbbiakban megkísérlem forró fej nélkül felsorolni adataimat és feltárni az összefüggéseket.

Abbahagyom a lapozgatást. Mindjárt itt az új esztendő s mindjárt megszólal a büszke Lakihegyen át a rádió s egy férfias meleg bariton szeretettel üdvözli a fehér lepel alatt nyugvó magyar falvak és tanyak becsületes népét, mely a jövő évben nagy lépéssel közelebb fog érni a nemzeti kívánságok megvalósításához. A szép jókívánságot a falvak népe nemcsak azért nem hallja, mert nincs pénze a rádióelőfizetésre, hanem azért sem, mert a telet munkahiányban, szegénységben és nélkülözésben gondolatok nélkül tölti.

Kölcseynek, a szent öregnek ma is igaza van: haladás a materiában, — a szép frázisok ma már égis nyúló büszke acéltornyokról hullanak szét, mindent betöltve az országban, de: haladás a lélekben, semmi — vagy nagyon kevés, vagy inkább csak jószándék, semmint maradandó cselekedet. A szép beszéd ma is rendszeren annak esik jól, aki elmondja, és ritkán használ annak, akinek elmondják; viszont a magyar szegénység, Széchenyi kilencmillió hű és jó jobbágyának Trianonban megfogyatkozott unokái ma is várják az új esztendőt.

Ennek a könyvnek hátralevő lapjai mindennemű retorikát nélkülöző, száraz előadást fognak tartalmazni.

I. ÁLLAM ÉS NEMZET

Államunk a megcsonkított Magyarország, amint ezt az 1920 június 44 békeszerződésnek nevezett trianoni diktátum megállapította. Ez a kifejezés: megcsonkított ország, messze elmarad a borzalmas valóságtól, s inkább maradék-országnak kellene neveznünk hazánkat, amióta Trianonban alá kellett írunk a szerződést, amely Magyarország 325.000 négyzetkilométer területéből 232.000-et elvett és csak 93.000-et hagyott meg. A régi Magyarországból Románia sokkal nagyobb területet kapott, 103.000 négyzetkilométert, semmint a trianoni Magyarország. Hasonlóképpen végletes veszteségeket szenvedtünk népesség dolgában: Magyarország lakossága a világháború előtt majdnem 21 millió lélek volt, s ebből a mai csonkaországban mindössze 7,615.000 maradt meg. A magát magyarnak valló, kéreken tízmilliónyi emberből az új, kis Magyarország határain belül csak 6,600.000-et hagyott meg Trianon, a többbit, 3,300.000-et szétosztotta idegen államok között, melyekben velünk ellenséges népfajok az uralkodók, a többségi nemzetek. A magyarságnak tehát nem kevesebb mint 33%-a egyszerre elnyomott kisebbségi sorsba süllyedt le.¹

Bármennyire szembeötlő az analógia, mely a trianóni felosztás és a között van, mely 1541 után, a török hódoltság és az erdélyi fejedelemség kialakulásával osztotta háromfelé az addig mindig egységes magyar-

¹ Ezekre és a következő adatokra 1. Buday László: *A megcsonkított Magyarország*, 1921; vitéz Nagy Iván: *A magyarság világsziszteikájája*, 1931.

ságot: az utódállamoknak Trianon óta folytatott politikája bebizonyította, hogy az új felosztás még sokkal súlyosabb feladatok elé állította a magyarságot, semmint a török korszakbeli. A török csak politikailag vette birtokába országunkat, s bármennyire súlyosan nehezedett is uralma a magyar parasztra, a Magyarországra küldött szpáhi, a földbirtokos mindig idegen maradt, s a rájasorba süllyesztett régi lakosságnak meghagyta földjét és régi életmódját és csak a hódolt-ság második századában próbálta meg, hogy az elpusztult magyar lakosság helyébe oláhokat és rácokat telepítsen be. Ezzel szemben Trianon óta csehok, oláhok és szerbek egyaránt felforgatták a birtokviszonyokat, s a kereseti lehetőségeket és nemcsak a magyar nagybirtokost, tisztviselőt, vállalkozót tettek földönfutóvá, hanem tisztán nacionalista szempontokat érvényesítő földreformjaikkal a magyar földet is idegenek: cseh intelligencia és agrárlakosság, oláh urak és középosztály, oláh és szerb parasztok tulajdonává tették. Ezzel egyidejűleg a leszakított területek magyar városai is megakadtak nemzeti fejlődésükben: a magyar hivatalnokok, vasutasok, iparosok kényszerű elvándorlása megnyitotta az utat a betóduló nem magyar vidéki lakosság számára, minek következtében az egész leszakadt terület nemzetiségi viszonyai gyökeresen megváltoztak a magyarság hátrányára. Ehhez képest folyvást, fel nem tartóztathatóan esik is ott a magyarság száma: míg a Csehország kezébe esett Felvidéken a megszállás kezdetén még elérte az egymilliót, most már alig több 760.000-nél, majdnem hasonló a helyzet Jugoszlávia és Románia területén is.

A feldarabolás gonosztettével szemben a magyarság most kétségtelenül egységesebben reagál, semmint a török korszakban. Zápolyai János, ki a hódító ellenfélnek kezet csókolott és támogatásával tartotta fenn önmaga uralmát, nem akadt Trianon után. Igaz, hogy az októbristák főként francia és szerb viszonylatban nem egyszer méltatlan formában tárgyaltak és a nemzeti önérzetet megszegyenítő magaviseletet tanúsítottak, de ez szinte ártatlan dolognak minősíthető azon politika-

hoz képest, mely a török kor századaiban mindegyre hozzájárult — akarva vagy nem akarva — Magyarország szétdaraboltságának fenntartásához és meghosszabbításához. Trianon területi rendelkezéseivel szemben a forradalmak elbuktával egységes közvélemény alakult ki, mely a nemzet minden társadalmi vagy pártpolitikai tagoltságától függetlenül él, s mint ilyen, ma is egyik legnagyobb biztosítéka a magyar nemzet jövő felemelkedésének. Bármily mélyek is közöttünk a belső ellentétek, s bármily gyűlölségek sarjadóznak is ki mai közéletünkéből, mely ebből a szempontból jobbnak alig tartható a korábbi időkénél, abban mindnyájan megegyezünk, hogy nemzeti céljaink között legelső helyen áll Trianon eltüntetése, s területi épségünknek valami módon helyreállítása. Azok az egyének, kik a revízió útján vezetni képesek, minő volt Apponyi Albert és most Bethlen István, pártpolitikai gyűlölségektől is megszabadulnak, bizonyítékául annak, hogy ebben a kérdésben egyetlenegy vélemény van az egész mai Magyarország területén.

Eltérés itt nem objektív nézetekben mutatkozik, hanem pusztán vérmérsékletek szerint. Vannak hevesvérűek, forrófejűek, akik a bennünket körülfogó trianóni ércfal ledöntését közeljövőben várják, amiből természet szerint az következik, hogy a revízió érdekében sem különösebb pozitív lépéseket, még kevésbbé nemzetpolitikánk rendszerének megváltoztatását nem látják szükségesnek. Ezek voltak azok, akik korábban évről-évre, aratásról-szüretre, s onnan tavasz nyíltára várták a nagy változást, vagy utóbb éveken át egy jóindulatú angol lord pártfogásában bizakodtak, fis a derűs optimizmus, mely senkitől sem kíván áldozatokat, ragadós természetű; innen van, hogy közönségünk széles rétegei hajlandók a trianoni szégyen és nyomorúság fennállását rövid időre maximálni; miután pedig ez a hit népszerű és terjed, az is érthető, hogy a hírlapirodalom is magáévá tette és az üzleti gondolkodásnak és hazafias érzésnek a zszurnalizmusra annyira jellemző keverékével nem mulasztja el időnként kihirdetni, hogy Trianon revíziójához még soha oly közel nem álltunk,

mint épp az adott időpontban. Amiben igaza is lehet, hiszen a revízió jövőbeli jelenség lévén, minden ma közelebb áll hozzá, semmint a tegnapi. A népszerű idea körül azután rendkívüli mozgalmasság fejlődik ki: a revízióknak vannak specialistái, akik angol vagy más külföldi „barátaik“ elejtett szavait közvetítik a magyar közönséghez, s azokból augurokként kedvező jóságot olvasnak ki; vannak viszont olyanok is, akik a külföld felvilágosítására specializálják magukat és különböző nyelveken propagandaműveket adnak ki, vékony füzetektől elkezdve többkötetes díszmunkákig, melyeknek csak az a bajuk, hogy propaganda természetük messziről lerí róluk, minélfogva idegen ember éppoly kevésbé veszi kezébe, aminthogy mi magunk sem vagyunk hajlandók más népeknek világosan propaganda iratait kezünkbe venni. A Trianon elleni publicisztikai mozgás lomnak nagyjában egy tévedése van: önmagunkat, magyaroikat, akar meggyőzni, s módszerei és érvei egyaránt csak ennek a célnak felelnek meg, holott önmagunk meggyőzésére, hála Istennek, semmi szükségünk nincs, hiszen Trianon elítélésében és a revízió kívánságában mindnyájan egyek vagyunk.

Igaz, hogy ez az optimista hullám, mely a lelkeket időnként elönti, fel is emeli őket a hazafias érzés oly magaslataira, melyekre a valóság göröngyös útján egyszerűbb lelkek aligha tudnának feljutni. S az is kétségtelén, hogy egy nemzeti társadalom erős hite önmagában véve is nagy érték, s ha egyszer megvan, más ideák vagy gyakorlati szükségletek szolgálatában is könnyen alkalmazható. Másrészt lehetetlen, Széchenyi eszméit irányadóknak véve, fel nem ismernünk, hogy ez a holnapvárás, mely fájdalomoszlopok felállításában, s hasonló külsőségekben merül ki, anélkül, hogy a nemzetet naponkénti munka és áldozat elé állítaná, csak akkor nem veszedelmes, ha a revízióval tényleg mint igen közeli eredménnyel számolhatunk. Ellenkező esetben a tétlen optimizmus nemzeti veszedelmet jelenthet.

Azt jelenthet egyszerre két szempontból is: a leszakadt magyarság és a nem magyar nemzeti kisebbségek dolgában.

Trianoni csonkaságunk optimista szemlélői az egészét átmenetinek ítélve, a leszakadt hárommilliónyi magyarság érdekében organikus munkára alig gondolnak. Minnek is tennék ezt, hiszen már közel az idő, amikor ezek újra vissza fognak kerülni hozzánk, s addig úgyis megélnék, amint megélték az utóbbi évtizedek alatt is. Másrészt vannak, akik ezt a tétlenséget a másik pólusra állva igazolják: ha rövid idő alatt vissza nem tudjuk őket kapcsolni, akkor az eléggé ismeretes cseh, oláh, szerb kisebbségi metódusok következtében a leszakadt magyarság úgyis elpusztul, a többségi nemzethez asszimilálódik, s mivel Trianon fennállása alatt nincs hatékonyabb eszközünk fenntartásukra, úgysem tehetünk semmit, — más szóval kell, hogy magukra hagyjuk leszakadt testvéreinket. A gyakorlatban optimista és pesszimista felfogás ugyanazon eredménnyel jár: nemzeti társadalmunk alig ismeri a szomszédek-munkban élő magyarság kisebbségi sorsát, alig érdeklődik valóságos bajai iránt, kulturális fejlődése iránt is közömbösséget tanúsít és immár másfél évtizede tűri, hogy a trianoni politikai határok mindinkább kulturális határokká is alakuljanak, melyeken túl a csonkaországi-tói egyre eltérőbb színezésű magyar kultúra él és fejlődik. Az eltérő színeket vizsgálatunk további folyamán fogjuk megtekinteni; most legyen elég arra rámutatni, mily lehető az eltávolodás és részben az elidegenedés veszedelme az itthoni és a leszakadt nemzetrészek közt a mai határ további fennállása esetén. Ezen a ponton alig szolgálhat mentségünkre az a brutális uralmi módszer, melyet a szomszéd államok alkalmaznak határainkon, eltiltva területükön az anyagi segítség és szellemi termékek mindennemű bevitelét. Ha nem számíthatunk is arra, amit például a romániai oláh társadalom 1914 előtt mindenkor megtehetett, hogy tudniillik önmaga alimentálja a határon túl élő testvéreinek iskolai és kulturális szükségleteit, ha a mai bukaresti kormány nem engedné is meg erdélyi magyarjaink hasonló anyagi támogatását, mégis a szeretet találékony és több módját és eszközét próbálhatná társadalmunk az elszakadt nemzettestek állandó és komoly támogatása-

nak. Hogy ez a ténylegesen megfigyelhető eltávolodás egykoron minő kárára lehet a magyarságnak, ezt jobb most elhallgatni.

De nem kisebb veszélyeket rejt magában a Trianon fennállását illető optimizmus a kisebbségi viszonylatban. Hozzáértők előtt ma sem titok már, hogy a Magyar Birodalom volt nemzetiségei 1918 óta külön államalakulatokba kerülvén, ott önálló nemzeti és állami életet élvén, ebben a tekintetben is elérték a magyarság fejlődését. A nacionalizmus európai korszaka, mely számunkra már a XIX. század első felében kiteljesedett, az akkor még gyermekkorukat élő tótok, oláhok, szerbek számára csak most hozta meg a teljes nemzeti öntudatot, melyet politikai, anyagi, kulturális tereken visszafejleszthetni: alig volna lehetséges. A régi Magyarországon még csak egyetlen férfikorbeli nemzetegyesítés élt, a magyar, s mellette a többiek gyermekcipőben jártak vagy sihederkorban felelőtlenkedtek, — a Trianon megszüntetésével, a történet ritmusában majdan újra előálló Magyar Birodalomban már mindnyájan férfiak lesznek, akik közt, Bethlen István gróf megállapítása szerint is, a magyar csak primus inter pares lehet. Erre a szerepre most kellene készülnünk, de az optimista szemlélő számára, aki Trianont csak pillanatnyi rongynak, következéskéüli átmeneti állapotnak tartja, nem áll fenn az előkészület, a szerepváltás szükségessége. Lelke mélyén talán senki se gondolj a, hogy a nemzeti és állami élet tovább fog folytatódni, ahol 1918-ban megszakadt, de viszont e forróvérűek közt olyan is kevés van, aki szemébe merne nézni a kérdésnek, miként fog államéletünk alakulni, ha annak kereteibe ily felnőtt kisebbségek is vissza fognak kerülni.

Anélkül, hogy a jövő lehetőségeit bármiként is érinteném, s akár az Új Hungáriaikonstrukciót,¹ akár Bethlen gróf legújabb elképzelését² jellemezném, köny-

¹ Ottlik László: *Új Hungária felé*, Magy. Szemle 1928. IV. 1. 1. és 1929, VII. 113. 1.

² Bethlen István: *Angliai Előadásai* (1933), Budapest.

vem vezetőeszméje, a Széchenyi-jei nemzetiségi fogalom szempontjából arra kell rámutatnom, hogy az optimista felfogás egyenes folytatása annak a külsőséges nemzeti koncepciónak, mely Széchenyinek, Deáknak, Eötvösnek és az emigráció Kossuthjának nézeteit félretolva, a harmadik nemzedékben állandósult és egyeduralomra jutott. Már az a sajnálatos jelenség is, hogy az államhatárokon kívül szorult magyarságon az optimisták serege érzelmi nyilatkozatokon túl nem tud segíteni, ebből az öröklött külsőséges nemzetképből magyarázható, mely nemzet- és államhatárt egynek vesz és a határokon kívül maradt testvért, öntudatlanul bár, de éppúgy elmellőzhetőnek tartja, mint a határokon inneni kisebbséget. Ebben a Trianon határai közé szorult magyarság akár régi és újabb, legújabb európai példákat követhetne. A nemzetállam fogalma és következesének az államhatárokon belüli kizárólagos levonása, tudjuk, a nacionalizmus egész európai korszakában elterjedt, sőt egyedül uralkodó doktrína volt, s azt is megtanultuk, hogy kisebbségvédelem csúfjára, humanizmus gúnyjára csehek és szerbek, államaikban szinte tényleges minoritások, éppúgy nemzetállami célokat tűztek ki maguk elé és valósítanak meg tüzzelvassal, akár a lengyelek és oláhok, vagy a németek és franciák. Általános európai szempontból tehát éppen nem vethető az optimistáknak szemükre a háború előtti konstrukcióhoz ragaszkodásuk, de annál inkább a mi nemzeti céljaink szempontjából. Ahelyett, hogy itt sajátmagam beszélnék, aki politikától végre is távolálló ember vagyok, a kisebbségi kérdéseknek alakításra hivatott szakemberét, gróf Bethlen Istvánt szólaltatom meg, akinek szavaiban olvasóim bizonyára felismerik a Széchenyi-féle lelki koncepcióját a magyar nemzetiségnek. Bethlen kézenfogja azokat a „magyarokat, akik csak a magyar glóbuszt nézik és látóképességük a magyar Alföld peremén túl nem terjed“ — amilyenek a tőlem optimistáknak nevezettek is — és rövid pillantást vett velük „az ország határain kívül a nagyvilágra“.

„Az a súlyos élet-halálharc, melyet magyar testvé-

reink a tőlünk elszakított területeken elnyomóikkal szemben folytatnak, ahol nemcsak kultúrájuk, nyelvük és nemzetiségük megtartásáért folyik ez a küzdelem, hanem a mindennapi kenyérért, életük gazdasági alapjaiért, vagyonukért, a magyar birtokért, ipari vállalatokért, kereskedelemért és a pusztá életlehetőségeikért, amely harcban az egész világ előtt, Genfben és más helyeken nekünk (azaz a Csonkaországbelieknek) kell a kisebbségek jogait védenünk, kérdem, nem teszi-e ez a küzdelem szükségessé, hogy megtámadhatatlan erkölcsi alapon álljunk és senki se vethesse szemünkre, hogy vizet prédikálunk, de bort iszunk és hogy a magyar kisebbségek jogait reklamáljuk, de magunk sem adjuk meg ezt saját kisebbségeinknek, amit másoktól számunkra követelünk. Vagy nem rontanókíe le revíziós törekvéseink alapját azzal, ha szűkkeblűen és kicsinyesen járnánk el bent az országban az ottlakó kisebbségekkel szemben, nem gondolván meg, hogy a tőlünk elszakított nem-magyarajkú testvéreinkre az ilyen szűkkeblűség, akármennyire visszavágnak is hozzánk, mégis csak eltaszítólag hatna vissza.“¹

Hogy pedig az ilyen intelemre mennyire szükség van, s hogy a határokon át nem néző optimisták mily nagy számmal vannak és mennyire képesek nézetüket kisebbségi viszonylatban érvényesíteni, erről szintén Bethlen István gróftól értesülünk, aki szerint „különösen a vidéki magyar intelligenciának, a papok, tanítók, jegyzők, szolgabírák és a vármegyék vezetőinek egyrésze azzal véli hazafias kötelességét teljesíteni, ha befolyását nyíltan vagy burkoltan olyan irányban érvényesíti, hogy a német anyanyelvű gyermekek népiskolai oktatásánál a német nyelv lehető csekély mértékben érvényesüljön, vagy hogy felolvasó estéken és más egyházi kulturális összejöveteleken egy német szó se hangozzék el. Az ilyen felfogásúak szeretnek azután pángermánnak deklarálni mindenkit, aki német kul-

¹ Bethlen István gróf: *Magyarország kisebbségi politikája*, Magyar Szemle 1933, XVIII. 103. 1.

túregyletet látogat vagy propagál, aki német lapot járat stb.“¹

Az optimista szemlélet tehát egyszerre több viszonylatban is nehézséget okoz mai, trianoni bonyolult viszonyaink között: itthoni nem-magyar nemzetiségeinkkel, elsősorban a németséggel szemben — ez a jelenre vonatkozik; a jelenre és a jövőre nézve a leszakadt magyarsággal szemben, s a jövőben, a mi óhajlásunk szerinti fejlődés esetén, a volt (és jövő) magyarországi kisebbségekkel szemben. Ez összefüggések annyira világosak és kölcsönhatásuk oly természetesen logikus, hogy hírlapirodalmunk és publicisztikánk többségének, valamint intelligenciánk tekintélyes részének ellenérzése velük szemben csakis úgy érthető meg, hogy ez az egész optimista-attitűd, mely semmiképp nem akar a dologban veszedelmet látni, sőt a tőle eltérő, az előrelátó álláspontot nem egyszer rossz magyárnak bélyegzi, a lélek mélységeiből származik, önkéntelenül is belátástól nem szabályozhatóan onnan tör fel, s így vele szemben vitatkozás és kioktatás egyként eredménytelen.

Széchenyi-dézetet könnyű volna e jelenségre alkalmazni. „Magát szünetnélküli álmokban hintázni szerető Hunnia.“ „Bosszútlan egy hajszáit sem enged fején csak érinteni is, és ez helyes; ámde mást üstökénél ragadni hajlandó“, — ilyen és más részletek csak azt bizonyítják, hogy Széchenyi nemzetnevelő programja ma sincsen végrehajtva és hogy a Trianon óta megnyilatkozó közvélemény az államnemzet viszonylat dolgában távolról sem ment át a katharzison, mely nélkül a reánk váró nehéz feladatok nemcsak hogy meg nem oldhatók, de egész kiterjedésükben fel sem ismerhetők. A „négy folyó közti ország“ és a „magyar rész“ közti különbségre — „mi közt igen nagy a különbség, s erre vigyázzatok“ — Széchenyi figyelmeztetett, s az a magyarság, mely ma hiszékeny, könnyelmű optimizmusban eltekint e különbségtől és nem vonja le kisebbségi viszonylatban annak logikus következményeit:

¹ *Ugyanott*, 96. l.

annak keblében vájjon hol lakoznak a visszaszerzés és újrafelemelkedés energiái?

Emlékezzünk Széchenyi akadémiai beszédére, melyben oly szívrehatóan kérte népét a nemzetiség mélyebb, benső, lelki felfogására. A trianoni viszonylatokban nem ez a széchenyies felfogás nyilvánult meg előttünk és hasonlóképen nem Széchenyi szellemére vall, hogy csak egy jelenséget említsek, a névmagyarosításban érvényesülő legújabb szellem. Széchenyi mondta, hogyha az egész világ megtanulna is „magyarul csevegni“, fajtánk akkor sem lenne megmentve, sem feldicsőítve. Magyar csevegés helyébe ma időszerű volna magyar nevet tenni. A névmagyarosítás divatja a forradalmak óta erősen alábbhagyott, miután a bolsevista vezetőkkel szerzett tapasztalatok után nem látszott kívánatosnak elősegítése, különösen a zsidósággal való viszonylatban. Úgy látszik azonban, a nemzetiség külsőleges felfogása mind erősebb lett, s hatása alatt társadalmi részről valóságos propaganda indult meg a névmagyarosítás sürgetésére és minél szélesebb körű megvalósítására. Bizonyára érthető jelenség, amikor az asszimilálódás folyamán az illetőnek lelkében felmerül a magyar név igénye is, s ezzel kapcsolatban, talán ezt megelőzően, teljesen elhomályosul a korábbi nemzetiség öntudata. Mint lelki folyamat, érthető és örömmel üdvözölhető ez a kívánság. Kevésbé örvendetesek a mai társadalmi propagandának, az állam szerencsére távol áll ettől, különböző külsőséges okai, melyek közt még arról sem feledkeznek meg, hogy atlétáink és futball-játékosaink idegen névvel szereznek a magyarságnak diadalokat. Mintha ezen valamely „nom de guerre“ felvételével nem lehetne segíteni, aminthogy így segít rajta minden nemzet, s mintha épp ebből következne annak szüksége, hogy minden telekkönyvvezető és tanítónő magyar nevet vegyen föl. Magában véve az a tény, hogy családnevek megmagyarosítására propaganda indulhat meg, mutatja a nemzetiség lelki felfogásától való eltávolodást. Modern történetkutatással könnyedén ki tudjuk mutatni, hogy Árpád maroknyi magyarságának nagy tehetsége volt az asszimilálásra

egyrészt, másrészt arra, hogy nemmagyar népeken uralkodva, ezek ne érezzék, hogy más uralkodik rajtuk. Az a sok idegen, német és szláv név, mellyel manapság a nemzettestben találkozunk, őseink bölcseségének bizonyítéka, de egyúttal jobb jövő záloga is. Hiszen ha a Dunamedencében, a „négy folyó országában“ még valaha vezető nép akarunk lenni, nem mondhatunk le egyik tehetségünk gyakorlásáról sem: arról sem, hogy minél többen csatlakozzanak hozzánk s arról sem, hogy nemcsak idegen névvel, de idegen nemzetiséggel is jól érezzék magukat minél többen a mi helyreállítandó „birodalmunkban“. A „kismagyar“ szemlélet sajnálatos terjedésének, melyről még beszélnünk kell, ez a névmagyarosító akció egyik bizonyítéka. Le akarunk mondani arról, hogy nemmagyar nevűek köztünk éljenek, nem kívánjuk többé, hogy közigazgatásunkat nemmagyar nevűek is szolgálják, — mi egyéb ez, mint Trianon mai keserűségének, szűk, fojtogató levegőjének megörökítése!

Vannak az akcióban magyar nemzeti szempontból valósággal megdöbbentő momentumok. Ilyen az a kioktatás, mely szerint túlságosan gyakori névre, minő a Kis és Nagy, Kovács és mások, nem ajánlatos magyarosítani. A családnevek a jobbágyok közt is a XV. században kezdtek általánossá válni s éppen a Nagy és Kis és Kovács a legrégebb, legősibb, legmagyarabb családnevek közé tartoznak. Szinte soffőr-gondolkodásnak minősíthető az, amely a nagyobb testületekben, például a rendőrségnél található ugyanazon nevek sokaságát, gyakorlati okból, eliminálni akarja s ezt az ötödrangú gyakorlati okot, melyen kitűnő rendőrségünk és katonaságunk régóta tud segíteni, elegendőnek tartja arra, hogy e nevek terjedését akadályozza. Ami a Kovácsnál és Nagynál bizonyos, hogy t. i. magyar nevek, az igen sok más, az akciótól megváltoztatásra ítélt névnél csak műveltebb magyarok előtt világos. A névmagyarosítási akció során napról-napra tesznek le oly neveket, melyek ha nem is ősmagyar eredetűek, de a magyarságba már a középkorban beolvadt rokon, türk népek nyelvkincséből származnak, bessenyő, kún vagy közszékely

nevek s ezeket a társadalmi propaganda oláhnak vagy szlávna minősítvén, a vérünkben levő türk származás egy-egy bizonyítékát törlik ki életünkéből. Nem is szólva az ajánlott új nevek minőségéről, melyek közt igen sok a nyelvújítási rossz képzés, a nemesi nevek értéktelen utánezata, vagy pedig határozottan németből fordított szó, — mindezeket az igazán tudatos magyar nyelvérzék első hallásra felfedezi és sajnálja az illetőket, akik a nemzetiség hamis felfogásával ilyen helyzetbe kerültek. Hogy egy tudatos nemzetiségű nép, minő az angol vagy német, minő udvariatlan választ adna annak, aki „túlgyakori“ Smith vagy Schmiedt vezetéknevének megváltoztatását kívánná tőle, ez a válasz aligha bírná ki a nyomdafestéket. Hiszen épp annak kellene örülnünk, ha a mai Nagyok és Kisek és Kovácsok minél többen lennének, nemhogy minél kevesebbet akarnánk belőlük.

A névmagyarosítási akció végül is betorkollik Trianon problémájába. Leszakadt nemmagyar nemzetid ségeink, onnan távolról, kevés különbséget tudnak tenni a Romániában és Jugoszláviában alkalmazott névvegyelmezés és az itthoni magyarosítási akció között, miről elég bizonyóságot tesznek a bánáti sváb, a felvidéki tót lapok cikkei, sőt az akció hatása még az Ausztriához csatolt „burgenlandi“ horvátokra is megállapítható, akik pedig különben a Hitleri Reich helyett inkább hozzánk akarnának visszajönni. Valóban csekély pszichológia volna szükséges ahhoz, hogy belásunk egy asszimilált német vagy szláv gondolkodásába: lélekben, akaratban és cselekedetben teljességgel magyárrá válhatott, s ebben az új erős magyarságában még büszkesége lehet, hogy ősei mások voltak, hogy csak ő szerezte meg, vagy atyja vagy nagy atyja, magyarságát, — de nemmagyar őseitől sem akarhat elszakadni, mert ez a vér, az „Erbgut“ megtagadása lenne, de egyúttal a Léleké is, mely magában hordja, a biológiától meg nem magyarázhatóan, az ősök egész sorozatát. Csak külsőleges gondolkodással követelhetjük az ősektől elszakadást — valaminthogy abban is csak külsőleges nemzeti felfogás nyilvánul, ha népünk

egyedeiben külön-külön nem akarjuk többé felismerni a mai, tegnapi, a századokelőtti magyarrá lett vért.

Széchenyi hasonlata szerint a nemzetiség nem szín, melyet rákenhetni az emberre, mint meszet a falra. Vájjon a név az?

Ha nemzetiség dolgában nem sok változást látunk a kiegyezési korszakkal összehasonlítva, talán államkormányzás és közigazgatás, régebbi kifejezéssel: a közjogi probléma terén javult a helyzet?

Külsőleg bizonyára nagy változásokat hozott az új korszak. A világháború elvesztésével, az ausztriai császárság felbomlásával a Habsburg-ház magyar trónját sem tudta megtartani, bár ezt távolról sem fenyegették oly mélyből feltörő és emellett kitűnően fegyelmezett erők, mint aminő volt Ausztriában a cseh vagy lengyel, meg a nagynémet mozgalom. IV. Károly király magyar trónját oly körülmények közt vesztette el, mint forradalmak esetén a legtöbb uralkodó, mint legutóbb Spanyolország trónját XIII. Alfonz király. Az események fenyegető árnyékában uralkodó és paladin jai egyaránt lemondtak az ügy védelméről s lépésről-lépésre átengedték a teret Károlyi Mihály kormánya követelőző, revolverező politikájának. Ma még ezen események nem világosak, sem pedig a nemzet közhangulatában beállott változás, melynek következtében a királyság és szentkorona legitim eszméjének őszinte hívei is cserbenhagyták meggyőződésüket, hogy azután, utólag eszméljenek a helyzetre. A királynak távozásával és lemondásával, mint tudjuk, átmenetileg köztársaság lőn Magyarország államformája s a forradalmak után összegyűlt nemzetgyűlés nagy körültekintésről tett tanúságot, amikor az 1920:1. törvénycikkben csak a királyi hatalom szünetelését mondta ki és ideiglenes államfő hatáskörét írta körül. Az ez alapon kormányzóvá választott Horthy Miklós személye több mint egy évtized óta nyugvópontot jelent, mely köré elhelyezkedhettek az állandóságot és forradalomellenességet jelentő elemek; hogy a háborút követő első évek anarchiája után lehetővé vált a Magyar Állam új felépítése,

ez sokban a kormányzónak történeti érdeme. Mikor aztán Károly király 1921 végén, rossz időben, előkészít tétlenül megtette második, szerencsétlen hazatérési kísérletét, a volt ellenséges hatalmak kívánságára a nemzetgyűlés kimondotta november 5-én IV. Károlynak és az egész Habsburg-háznak trónfosztását. Nem mondhatjuk, hogy az 1849-i debreceni trónfosztást kimondó Kossuth Lajos csontkeze törölte el a Habsburgok magyar jogigényeit, hiszen a Károlyi-kormány bűneiben erősen részes régi függetlenségi és 48-as politikusok befolyás nélkül voltak ekkor és kétségtelen, hogy idegen, külső nyomás nélkül az 1921: XLVII. törvénycikk nem születhetett volna meg. De létre jövele így is súlyos csapást jelentett a legitim királyság hívei számára, akik most extra domínium voltak kénytelenek megkísérelni elveik diadalra juttatását.

A Habsburg-háznak a *pragmatica sanctión*, azaz az 1722—23:1—III. törvénycikken alapuló legitim trónöröklése trianoni szétdaraboltságunkban kétségkívül hasznot és előnyt jelentett volna országunkra és nemzeti céljainkra. Elég itt tekintetbe venni azt a félelmet és hisztérikus remegést, mely a magyar területet bitorló cseheket, oláhokat és szerbeket mindannyiszor elfogta, ahányszor a legitim magyar királyságnak akár csak homályos körvonalai rajzolódtak le látóhatárunkon. Félek műk bizonyára nem alaptalan, hiszen a leszakadt területek nem-magyar népei közt is, így a tótoknál, oláhoknál, horvátoknál századokra visszamenőleg mélyen gyökerezik a Habsburg-ház és a magyar trónon ülő Habsburgkirály iránti hűség és hajlandóság. Nem, a realista cseh külügyminiszter nem valami testetlen fantómtól tart, amikor állama szomszédságában a magyar Habsburg-királyság visszaállítását akadályozza, hanem nagyon is pozitív lehetőségtől, a magyar király homlokára került szentkorona vonzóerejétől. Ebből a szempontból tehát azon egyének és pártok, melyek a legitim gondolat istápolását és megvalósítását vállukra vették, nemcsak a királyság dolgában, de a magyar nemzeti aspirációk dolgában is súlyos feladatot és felelőséget vállaltak magukra.

Egy évtized elmúltával kérdés, közelebb állnak-e a célhoz, mint a kiinduláskor voltak. A kérdést tisztán határainkon belül tekintve, az általános politikai és társadalmi viszonyok közt a legitim királyság propagálására ugyanoly tökéletes gondolatbeli átalakulás vált szükségessé, mint amit Trianon egész életrendünkre nézve szükségessé tett. Nemcsak a Dunántúl és nemcsak a katolikus tömegekben, hanem a hadviseltek körében is megvolt az eredményes propaganda lehetősége, ha ez lehatol az egyszerű emberekig és ha a királyság helyreállítával a szegény társadalmi osztályok szociális felemelkedését is kilátásba tudja helyezni. Ehhez nem felelőtlen ígéretet, nem demagóg eszközök kellett, hanem az a politika, melyet népiesnek nevezhetünk, s mely ebben a vonatkozásban szociális királyság képét rajzolja a kisemberek tömegei elé. Ilyen program annyival sürgősebb volt, mert az értelmiség sorába az évek haladtával mindinkább benyomult az eredetileg tőle teljesen idegen „szabad királyválasztó” gondolat, holott a falusi és kisvárosi rétegek még távolról sem voltak annyira politizálva, hogy e tekintetben a megnyerésükre törekvő munka számbavehető konkurenciát talált volna. Ebben a helyzetben a legitim királyság szempontjából súlyos jelentőségű, hogy a gondolat képviselőiben szinte kizárólag nagybirtokos arisztokraták érvényesültek, akik ily szociális program felállítására a priori nem voltak alkalmasak és ha mégis felállítottak volna ilyent, a nagy tömegeknél hitelt alig nyerhettek volna vele.

További előadásom érthetővé fogja tenni, hogy szociális program ez években még akkor sem jött létre, amikor pedig nagy pártpolitikai, sőt nemzetpolitikai érdekek is sürgették volna. A legitim gondolat képviselői nem azért nem tudtak mai napig érvényesülni, mintha rosszabb politikusok lettek volna másoknál, hanem egyszerűen azért, mert ők is ennek a kornak gyermekei voltak, a harmadik nemzedék tagjai, folytatói vagy tanítványai, akiknek egész gondolkodása visszariadt a szociális megoldásoktól, s akik ehelyett, a világháború előtti beidegződött szokásaik szerint,

megelégedtek a közjogi kategóriákkal, nem lévén képesek azokba élő tartalmat önteni. Innen van, hogy a szociális királyság gondolatának teljes elhanyagolásával a legitim gondolat ápolása érdekében a szentkorona eszméjét vették elő, amely azonban, részben már az ő kezükben, nem követelte meg feltétlenül Szent István trónjának mielőbbi betöltését.

A történész a dolgokat az időben tekinti s így észre kell vennie az ideáknak századok folyamán bekövetkező változását. A szentkoronának immár szinte ezeréves tiszteletreméltó történetében ennek folytán kénytelenek vagyunk az egymástól eltérő periódusokat észrevenni és lelkiismeretünkhöz híven regisztrálni. Verbőczy Hármaskönyvéig, vagy legalább is Hunyadi Mátyás haláláig a szentkorona a törvényes magyar királynak, Szent István utódjának volt a szimbóluma, mely az uralkodó ténykedését vallásos fénnel vonta be. Mátyásnak, Nagy Lajosnak, III. Bélának fején a szentkorona azt jelentette, hogy az ő parancsaiknak minden magyar engedelmeskedni tartozik, hiszen Szent István misztikus koronája beszél belőlük, ő általuk. Királytalan időkben, vagy gyöngé, gyermekkirály idején azonban korán megjelent a szentkorona-fogalom második formája, melyben már nem a királyon, hanem a királyt választó nemességen és főurakon van a hangsúly; ily értelemben adta elő Kun László krónikása, Kézai, hogy Szent Istvánt a nemesség községe, a communitas választotta királlyá és koronázta meg, a korona tehát eredetileg a községé s a király csak indirekte kapja tőle mind a koronát, mind az uralkodói hatalmat. A Zsigmond halálára következő zavaros években újra megjelent ez a tan, de Mátyás erőteljes egyénisége elől ismét homályba vonult, hogy a Jagellók árnyékuralma idején Verbőczy megint elővegye és Hármaskönyvében századokra szóló érvénnyel kidőlgossa. A hangsúly azóta nem annyira a királyon, mint inkább a nemesség községén van, s ehhez képest a szentkorona sem egyedül a magyar király vallásos alapokon nyugvó hatalmának a szimbóluma, hanem azon rendi alkotmányos érzésnek, mely a rendek akaratá-

ból vezeti le a királyi hatalmat s annak korlátait. A rendiség 1848-ban megszűnván, a szentkorona testének tagjai nem voltak többé korlátozhatók a nemesi nemzet tagjaira, s így a tan, továbbfejlődésében, minden magyar állampolgárt bevett fogalmi körébe, azonban a lényegét továbbra is a nemzet alkotmányos uralmára vetette s ha lehet, ennek érdekében még inkább eltávolodott a középkori formától.¹ Tudjuk, hogy az utolsó félszáz esztendő alatt gróf Apponyi Albert volt e tan legnagyobb hatású képviselője, aki azt Trianon óta is hirdette, párhuzamosan a királyi szék legitim irányú betöltésének propagandájával. Holott már a Verbőczy-féle koncepció sem helyezett különös súlyt a királyra, s a rendi alkotmány érdekében megelégedett azzal, hogy a szentkorona a nemesség tulajdona, ettől függ annak „translatiója“ a király fejére, de hogy ez feltétlenül szükséges volna magának a szentkoronának érdekében, erről nincs szó elméletében. A korona korona marad akkor is, ha nincs király fején, ilyenkor a nemzet gyakorolja jogait, — ez az elmélet érvényesül például a mai helyzetben is, amikor nincs ugyan király, de megvan pompás őrizet alatt álló szentkoronánk, ennek nevében cselekszenek a hatóságok, s az ország is királyság — király nélkül, meghatározatlan időkig.

Mindez bármennyire érthető is újabb jogi szemlelétünkben, átmeneti állapotot jelent, annak minden belső nehézségével és bonyodalmával. A királyi szék legitim betöltését akadályozó külső nyomás bizonyára ma is alig engedett, Habsburg-restauráció lehetősége eddig sem nálunk, sem másutt egyelőre nem merült fel. Bent pedig a Károlyi-kormánytól és az oktobizmustól kompromittált 48-as pártpolitika évek múltával, a feledést kihasználva, újra feltámadt és a kiegyezési korszak Habsburgsellenes propagandájának rekvizitumait újabb erővel veszi kezébe, egy pillanatra sem közelítve meg a kérdés valódi nemzetpolitikai jelentőségét. A Habsburgok minden valódi és képzelt, vagy hideg számítás-

¹ A két korábbi formára 1. a *Magyar Történet* III. kötetében Hóman Bálint előadását, 289. 1. és az enyémet, 433. 1.

sal kitalált rémtette kénytelen újra felvonulni az osztrák kapcsolatnak veszedelmével szemben, melyet a hazai restauráció gondolatával össze szokás kapcsolni, s ezt a helyzetet kitűnően jellemzi a szociális legitizmus kevés képviselőjének egyike: „A mi nagypipájú, kevésdohányú kurucaink addig tüzeltek és ádázkodtak az úgynevezett osztrák rém felkunkorodása ellen, amíg most, tíz esztendő múlva, Hegyeshalom és Sopron alatt majdnem megkapják a porosz Pickelhaubét, nem a hétmillió osztrák köztársaságot, hanem a hetvenötmillió germán birodalmat, melynek peremén ott sorvadoznak a fogatlan kuruc tigrisek, arra várva, mikor nyeli le őket a dunai anarchia gazdasági sivatagának nagy ragadozója: a germán oroszlán.”¹ A valóságban a legitizmusnak légüres térbe és arisztokratikus magasságokba korlátozódása mellett az út inkább átmeneti formák állandósulása felé vezet, semmint a szabad királyválasztás útján betöltendő trón felé, hiszen az utóbbi elvnek népies hívei oly csekély fegyelemmel és politikai látókörrel rendelkeznek, hogy szinte hetenkint változtatják jelöltjeiket s olasz királyi sarjtól kezdve — ez egyszerre több honleánynak is kívánsága a szabadkirályválasztók egyik orgánumban — a nemes lord fián keresztül egész a román királyig lengenek ki, mivelhogy „az integer Magyarországhoz az út Erdélyen át vezet s ezért azt a megoldást kell keresnünk, melynek révén elsősorban Erdély csatolható vissza Magyarországhoz, ez az út pedig a magyar-román perszonál unióhoz vezet“, írják nem is oly régen, 1932-ben.

Bizonyos, hogy mindezen viszonyokat az államról és nemzetéről s azok összefüggéseiről táplált zavaros ideák jellemzik.

Bizonyos, hogy az a nemzedék, mely a magyarság viszontagságos életének legsúlyosabb éveiben ennyire nem képes eszméit tisztázni, sőt ehelyett bizonyos játszi könnyedséggel nézi a jövőt, melynek végzetes

¹ Pethő Sándor: *A magyar Capitoliumon. A magyar király eszme a Duna völgyében*, 1932, — az egész kérdéstömb egyetlen összefoglaló, komoly elemzése.

terhéről még csak képzetet sem tud alkotni magának, ez a nemzedék nem tanult Széchenyitől, a tisztult ideák és egyenes út emberétől.

Nem kell tehát csodálkoznunk, ha a nemzetiségi eszme értelméről és magyarázatairól szóló, egyébként tudós előadásokból, ez években, kimaradt Széchenyi,¹ a szerzők végigtárgyalják a magyar nemzeti eszme és megoldásainak történetét, anélkül, hogy Széchenyi nézeteire egy pillanatra is gondolnának: az ő nemzetkonceptiója annyira távol áll korunk gyermekeitől, — nem „korszerű“ többé számukra.

Érthető tehát, ha további előadásunkban keveset fogunk beszélhetni Széchenyi követéséről, s annál többet az eszméivel ellenkező jelenségekről.

¹ Pl. Asztalos Miklós: *A korszerű nemzeti eszme*, 1933.

II. A NEOBAROKK TÁRSADALOM

A háborút követő belső országégés, a forradalmak piszkos-rőt lángja mellett világosan fel lehetett ismerni a magyar társadalom szervezeti betegségeit s azt az utat is, melyen ezek gyógyíthatók. Állami rendünk felbomlásával nem volt többé erő, mely a társadalom bomladozását megakadályozhatta volna. A nemzeti társadalomnak egyáltalában nem voltak szerves, összetartó erői s ami a kiegyezési korban mégis ilyen erők létre mutatott, az a valóságban az államnak külsőleg ható, mechanikusan összetartó, egybekényszerítő hatalma volt. Abban a pillanatban, amikor ez az állam a Tisza István kormányát követő kísérletezések során hatalmi kifejtésében meggyengült, megmutatkoztak a társadalmi bomlás jelei is, melyek azután a Károlyi-kormány vétkes tehetetlensége következtében teljessé válván, az atomjaira széthullott társadalmat kiszolgáltatták minden elszánt kalandor vagy akár bűnöző uralmának. Az egész szégyenletes folyamat annyira a felszínen, mindenki szeme láttára folyt le, hogy a forradalmak után a társadalom szerves felépítése, a magukra hagyott emberatomok millióinak a nemzeti cél érdekében való összevonása látszott legsürgősebb feladatnak.

Ezek a sorok nem szándékoznak a trianoni évek politikai és társadalmi történetét nyújtani, s ezért még csak rámutatni sem akarnak arra az igen nagy társadalmi tevékenységre, mely a nemzet egységesítésének többé-kevésbé kimondott céljával pártok, társaságok, szövetkezések, osztályképviseltek alapításában jelentkezett. Ha talán homályosan vagy ösztönösen is, széles

körökben mégis ott volt ez években annak tudata, hogy társadalmi összefogásunkban el kell hagyni az addigi szűk, középosztályos felfogást, szélesebb rétegeket kell bekapcsolni a nemzeti életbe, ami csak demokratikus módszerekkel lesz lehetséges. Jellemző erre a gondolkodásra, hogy a keresztény egység egyik önzetlen hirdetője, Ernst Sándor, a keresztény demokrácia érdekében alapított folyóiratot.

Viszonyok voltak-e rosszak, vagy emberek voltak-e gyengék, nem keressük, amikor megállapítjuk, hogy ez a keresztény, tehát organikus, szervesen építeni törekvő demokratikus áramlat nem tudott magának szélesebb köröket hódítani, sem a felemelendő néposztályokban, sem a vezető intelligenciában. A nagy szervezkedés, párt? és társaságalapítás eredménye sem volt valamiféle szélesebb nemzeti egység kialakulása, hanem épp ellenkezőleg, a szétszakadozottság, a bomlás szinte intézményes állandósítása. Az új szervezetek hangzatos jelszavak alatt, a régimódi retorika alkalmazásával, nemzeti szempontból többnyire csak formalisztikus életet éltek, igazi működésük a szabadkőműves-mozgalomtól eltanult öntámogatásban állott s egészben véve a hatvanhetes korszakból megmaradt klikkek mellé újabb színezetű kisebb csoportoknak valóságos szövés vénjét állították, melyben csakhamar felvirágozott a létért való küzdelem is, akárcsak egy pohár vízben a láthatatlan kis élőlények elkeseredett önfenntartási harca. Sok, igen sok jóakarát, őszinte nemzeti érzelm folyt szét ilymódon évek során át aránylag kevés, a napi életen túl nem haladó sikerrel.

Kétségtelenül döntő hatása volt erre a szomorú eredményre annak, hogy a mozgalmak alapítói szinte kivétel nélkül a harmadik nemzedék tagjai voltak, akik nemzetről és államról táplált formalisztikus nézeteiket akkor sem tudták levetkőzni, amikor pedig a forradalmak reakciójaként antiliberális frazeológiát erőltettek magukra. Ezt a frazeológiát utóbb már kitűnően megtanulták és alkalmazták, de a lényegben mindenkor az előző korszak emberei maradtak, távol minden széche-

nyies gondolattól, minden lelki katarzistól, a nemzeti retorika belső, lelki legyőzésétől. Ellenkezőleg, a harmadik nemzedék üres liberális retorikája nemhogy megszűnt volna, egyszerűen irányt változtatva, diametrálisan antiliberálissá válva tovább uralkodott a lelkeken. Trianon után éppúgy a Szó részesült széles körök tiszteletében, mint akár Trianon előtt.

Az emberek gyöngesége és öröklött szokásai mellett a viszonyok is közrejátszottak e folyamat kialakulásában. A forradalmak sok szép jelszót lefoglaltak maguknak, azokat lelkiismeretlenül elhasználták, értéküket tönkretették s mikor utánuk az állami és társadalmi rend újra szilárdulni kezdett, a nemzeti életre oly fontos fogalmak, mint: nép, demokrácia, munkásság, szociális gondolkodás, szocializmus, állottak itt a forradalmak bűneitől súlyosan megterhelve. Népköztársaság és demokrácia emlegetésével a Károlyi-féle októbristák utáltatták meg az intelligenciával is a demokratikus be rendezéseket, s mi még nagyobb baj, a demokratikus gondolkodást; a szociáldemokráciának októberi túlhatalma, majd szégyenletes szövetkezése a kommunizmussal hosszú időre népszerűtlenné tette a szociális gondolatnak épp a munkásságra való alkalmazását. A magyar munkásság többnyire idegen származású vezetőinek hatalmi örületét szenvedte még akkor is, amikor a forradalmak elmúltával a nemzeti társadalom minden munkásmegmozdulást, sőt akárhányszor tiszta nemzeti szociális eszméket is hajlandó volt kommunizmusnak bélyegezve magától elutasítani.

Mindez megérteti, hogy sem a társadalmi tagozódás, sem pedig a társadalmi gondolkodás nem igen változtak, s minden maradt e téren úgy, amint azt már a harmadik nemzedék idején megszokták az emberek. Középosztálybeli intelligenciánk legfőljebb ha múltó kivánságokkal vagy formalisztikus beszédekben közeledett az alatta álló néposztályokhoz és sem a parasztság, sem az ipari munkásság nemzeti öntudatosítása demokrácia útján nem haladt előre lényegesebben. A társadalom tovább élte csoportokra bomlott életét, s borzongva a kommunista forradalmi kor emlékeitől,

mindennemű demokratikus fejlődéstől ösztönösen elzárkózott.

Néhány év távlatából visszatekintve, nem tarthatjuk véletlen dolognak, hogy Trianon után nagy számai előállt középületeink a barokk stílus jegyeit hordozzák magukon. Tőlünk nyugatra a világháború húzta meg azt a vonalat, melyen innen a modern emberek és nemzetek nem hajlandók többé építkezéseikben idegen, régmúlt korszakok mintáit másolni, mivel rájöttek végre, hogy szellemük gyökeresen más, mint a barokk, renaissance, gótikus, román embereké, akik azért szültek nagy művészi alkotásokat, mert saját lelküket akarták azokban kifejezésre juttatni. A barokk művészet nem gótikus formákat használt, hanem a barokkot, mert ez fejezte ki az ő akkor modern lelkiségét. Egyedül a dekadens XIX. század kezdte meg régi kultúrák szolgai utánzását, és hozta divatba a neoromán, neogót, neorenaissance, neomór építészetet, melyekhez semmi lelki kapcsolata nem volt. A harmadik nemzedéknek Trianon után uralomra jutott korosztálya már magával hozta a másolás és utánzás e megrögzött szokását, de a minta kiválasztásában mégis keble szózatát követte: Trianon neobarokk építészetének a társadalom neobarokk gondolkodásmódja felelt meg.

A neobarokk lényegesen eltér a XVIII. századi magyar barokktól, ami természetes is, hiszen attól gyökeresen különböző alapokon jött létre. Az új képzőművészetben van valami ressentiment-féle, mely a főurak népbárát frazeológiája reakciójaként fordul el a szegény embertől, s még ha számára akar is alkotni, akkor is a barokk úri, nagyúri formáiban teszi azt. Belekapcsolódik az új gondolkodásba egyrészt a harmadik nemzedék dzsentrí-úri életformája, másrészt az új keresztény-nemzeti mozgalomnak egyes sokat emlegetett alapelvei, köztük az úgynevezett tekintélytiszteltet. Az „úri“ gondolkodásnak nemzeti mintakép magaslátára emelésével már a harmadik nemzedéknél találkozunk, épp amikor ez a gondolkodás, ritka kivételektől eltekintve, a korlátozódás, elsatnyulás, összeszáradás útján volt, melyen többé fel nem lehetett tartóz-

tatni. A vidéki nemesség, nagy többségében elszakadva a földtől, csak külsőségeiben tudta magát a többi társadalmi osztálytól megkülönböztető, magasabb színvonalon tartani; haza és nemzet fogalmaival éppoly állandó, de inkább külsőleges kapcsolatban volt, és érdekükben éppoly kevés áldozatot hozott, akárcsak a ma vagy tegnap megmagyarosodott zsidó vagy német polgári osztály tagjainak többsége. Az osztályöntudat igazolására alkalmas lelki tulajdonságok lehulltával — melyek pedig oly nagyra emelték a múlt század négyvenes éveinek nemesi társadalmát — maga az osztályöntudat is lesüllyedt egyszerű hatalmi instrumentummá. Az úgynevezett úri társadalom ily módon inkább csak abban különbözött a többi osztálytól, hogy uralkodni akart és az uralom eszközeit lehetőleg csak olyanok kezére bízta rá, akik az ő osztályöntudatát örökölték, vagy pedig sikerrel magukévá tették. Igen sok esetben ez a kiválasztódás bizonyára nem szántsándékkal történt, hanem ösztönösen és öntudatlanul, — mást szinte képtelen volt tenni az úri társadalom öntudatos tagja, annyira mélyen ült lelkében a társadalmi, osztályszolidaritás elemezhetetlen érzése.

A vezető réteg, az intelligenciának hatalommal és emberi méltóságot és életmódot biztosító jövedelemmel ellátott része ily módon aránylag szűk körből rekrutálódott, szinte azt kell mondanunk, hogy talán még szűkebb körből, mint a harmadik nemzedéknek a háború előtti virágzása korában. *Akkor* Magyarország nagy, kiterjedt területet foglalt magában, melynek népessége még a legmagasabb és legszűkebb társadalmi rétegekben sem ismerte egymást úgy, mint ahogyan most jóformán mindenki ismeri egymást. Régebben az erdélyi, dunántúli, felvidéki, bánági úri társadalomból mégis csak lehetett valamikép tárgyilagos szelekciót alkotni az államigazgatás és kormányzás céljaira; mai szűk kis országunkban összezsúfolva él egymás nyakán, egymás hátán az „első és második társaság“, mindenki ismeri egymást, ami annyit jelent, hogy becsülnie, minél magasabbra kell becsülnie egymást, mindenki rokona a másiknak, minek következtében az atyafiságos

alapon való protekció válik a fontosabb, a döntő jelentőségű helyek betöltésének igazi kiválasztó elvévé. Nagyön könnyű volna összehasonlításokat tennünk a háború előtti és utáni viszonyok közt e tekintetben: a háború előtt bizonyos családoknak csak egy-egy tagja került vezető állásba, a többi távolról, a vidéki birtokból vagy kishivatalnokságból nézte tisztelettel a család e díszét, — Trianon óta könnyű egész családi bokrokat látnunk a társadalmi élet magaslatain, atyákat és fiúkat, testvéreket és rokonokat, kik a kis országban, kevés megélhetési lehetőség között, érthető módon egymásnak próbálnak biztosítani ilyen vagy olyan tűrhető életstandardot.

Nem kell külön említenünk, hogy *az* így egymással összekovácsolt úri társadalom származásilag csak kis mértékben függ össze a XIX. század vidéki nemességével, azzal a dzsentrivel, mely tudvalevőleg a vármegyei gazdag középbirtokosság, a bene possessionati köréből alakult ki. Az igazi dzsentr-családok virágzásuk korában, 48 előtt, egy-egy vármegyében szinte ujjainkon voltak elszámolhatók, s mind összevéve is alig tettek ki az országban néhány ezerét. A második és harmadik nemzedék vizsgálatánál láttuk, miként gyarapodott ez a réteg a bocskoros kis nemesség tagjaiból, s ma már odajutottak a dolgok, hogy a dzsentr eredeti fogalma teljességgel elhomályosult, s az uralkodó masszában régi előkelő birtokos családok, meg paraszti gazdálkodást folytató egytelkes nemesek, komposzessorok és mondjuk, mezővárosi csizmadia-nemesek utódai egész a felismerhetetlenségig összehasonultak és egybevegyültek. Az a kevés dzsentr-vér, mely ebben a társadalmi osztályban még egyenes leszármazója a 40-es évek nagy nemzedékének, rég lemondott ezen családi hagyományainak újabb és újabb átéléséről, szerényen beilleszkedve az uralkodó osztályba, melynek többsége távol áll a dzsentr nagy tradícióitól. Így érthető, hogy a dzsentr szó maga is kezd Trianon óta kiveszni a használatból — inkább csak a dzsentrillességek ajkán maradt meg, némi kellemetlen, gúnyos mellékízzel, s helyét az „úri“ társaság vagy

hasonló kifejezések foglalták el, de így érthető egyúttal az is, hogy az igazi dzsentri teljes majorizálásával az „első nemzedék“ művelt hazafias hagyományai is mindinkább kivésztek, s az egész társadalmi osztály színvonalát jellemzi a Trianon utáni magyar társadalom finom megfigyelője, Weis István, a vidéki vezetőkről szólván: „A vezető réteg túlnyomó többsége szellemi életet alig él. Idejüket és erejüket leköti a reprezentálás, a hatalom birtokáért és megtartásáért folytatott harc számtalan változata, vagy az az öröm, mellyel előnyös helyzetüket élvezik. Nagy ebédek, vacsorák sorozata foglalja le nemcsak az egész évet: a vendég olyan felszolgálást és ételeket kap, amelyekhez külföldön csak főúri házaknál jut, noha meg kell figyelnie azt is, hogy ebben a különben előkelően gondolkozó körben is nagyon erős az egymásra licitálás hajlama. Irodalom és művészet iránt kevés az érzék és kicsi az áldozatkészség.¹

Ha „eszmei javak szolgálatát“² nem kereshetjük is e rétegben, annál inkább feltűnik az egész neobarokk ismertető jeleként a régi, 48 előtti nemességhez való *külsőleges* csatlakozás vágya. Bár a városi megmagyarosodott német és tót polgárság, gyakran zsidó elemekkel vegyítve, már a harmadik nemzedékben is szinte elérte a nemesi — közép- és kisnemesi — származásúak arányszámát, s így tulajdonképpen az egész osztály számára megvolt a lehetősége annak, hogy a tartalmatlanná vált, belsőleg üres nemesi helyett polgári életformát öltson magára, s bár Trianon óta az újonnan csatlakozó nem-nemesi: polgári és paraszti elemek kétségtelenül kisebbségbe szorították a másik, nemesi félt: mégis győzött a tradíció, melynek értelmében az újonnan feltörekvő elemek mindenképpen megpróbálják a régi nemesi formák felvételét. Ennek sokféle lehetősége van, nem utolsó a név vagy előnév felvétele vagy megváltoztatása, nemesi névvé vagy pedig olyanfélévé,

¹ Weis István, *A mai magyar társadalom*, Magy. Szemle Társaság, 1930, 57. 1.

² U. ott.

aminek legalább-nemesi hangzása van. Igaz, a régi, történeti nemesi nevek védelmére hivatott Országos Levéltár Trianon óta is megtette a magáét ez irányban, de nem akadályozhatta, hogy a közigazgatás retortáiból mégis sokan készen kapták régies új nevüket, vagy legalább is lehetővé vált számukra kettős név viselése, amiből aztán logikusan következett, hogy bizonyos idő elteltével a polgári név elmaradt és végül is egyedül a nemesi vagy pseudo-nemesi név használata állandósult. Itt azután közrejátszott az utóbb kifejlődött névmagyarosítási gyakorlat is, mely a „*védett* nevek“ körét túl későn és túlkicsiny körben szabván meg, tárt ajtót nyitott minden mimikrinek, mellyel polgári származásúak egy már nem is létező nemesi osztály társadalmi előjogait vagy előítéleteit birtokolják akár öntudatlanul. Az egész jelenség szomorúan jellemzi történeti osztályunk önlemondását, mellyel nyugodtan nézi végig az ő saját tekintélyét, s ősei tiszteletét megsemmisítő maszkará, amikor ma már ott vagyunk, hogy akinek nincsen jó adag és igen erős históriai műveltsége, az bizony képtelen megkülönböztetni a sok nemesi elő- és duplanév között, melyiknek viselője igazi leszármazója a régi magyar nemességnek, vagy pedig csak tegnap óta elmagyarosodott idegen származású. De ha sajnálkoznunk kell ezen még tiltakozásra is képtelen dzsentrimaradványokon, épp annyira sajnálatosnak kell tartanunk, hogy polgári és paraszti osztályaink e felemelkedő tagjai a társadalmi emelkedés csábításainak engedve, becsületes családi tradícióikról mondanak le, amikor pedig az új név alatt, az új társadalmi környezetben újabb szellemi javakat alig kapnak a családi múltból való nyilvános lemondás fejében. Hogy az ily mimikrinek indító oka a társadalmi érvényesülés, a pályafutás megkönnyítése, a gyermekek útjának okosan előrelátó egyengetése, erről nem kell külön szólnunk, a példák itt vannak előttünk, a mindennapi életben.

A szelekciónak ilyen elvei és gyakorlata mellett nem kell csodálkoznunk, hogy vezető rétegeink többé-kevésbé képteleneknek bizonyulnak azon intenzív

nemzeti munka végzésére, melyet pedig a Trianon határai közt maradt nyolcmillió magyar számára valakinek el kell végeznie. Kivételek mindenkor, sőt nagy számmal is lehetnek, de amikor egy átlagember számára a felemelkedés útjához saját polgári vagy paraszti egyéniségéről, családi hagyományairól lemondás ajánlódik, helyesebben: ezen az úton lehetséges a könnyű és sikeres emelkedés: akkor az ilyen múltjukhoz nem ragaszkodó elemekből alakult vezető réteg tulajdonképpen a folytonos változás, új és új alakulás bizonytalanságában tántorog és aligha alkalmas azon reformmunka elvégzésére, mely az ősi értékekből indul ki és konzervatív, szerves átalakulásra törekszik.

Tántorog, de mégis itt áll és vezet, még akkor is, ha hibákat halmoz egymásra és ha késedelmességével a nemzet életére döntő akciókat mulaszt is el. Hatalmi állása biztosított, miután a törekvő elemek nagy részét magába illesztette s miután a fiatalság soraiból alig, vagy nagyon kevéssé, utólag kap kiegészítést. Az a józan gondolkodásmód, mely a társadalmi felemelkedésért sok mindenre hajlandó, bizonyára nem sajátja az ifjúságnak s még a „modern“ ifjúság erősen racionalisztikus soraiban is a többség képtelen ilyen gyors átalakulásra. Az ily szempontból romlatlan, vagy, mondjuk, fegyelmezetlen, ön javára még fel nem ébredt ifjúság erős betódulása a vezető rétegbe, kétségtelenül nagy változást hozna annak mind összetételében, mind pedig nézeteiben. De itt van az, amit a szellemi pályák túlszűfoaltságának nevezünk s ami a Trianon óta fejlődött szelekciónak egyik segítő eleme, anélkül, hogy ez a tény bárhol is tudatosan felismertetnék. Az utóbbi évtized fiatalsága alig képes állásokba jutni s aki mégis bejut, az ezt inkább családi összeköttetéseinek köszönheti, tehát nála előre is megvan a garancia a fiatalos gondolkodástól eltávozásra, — vagy pedig ha máshonnan emelkedik fel, ezt már többnyire az uralkodó gondolkodáshoz való csatlakozásnak, megbízható „exteriőrjenek“ és nem kevésbé megbízható lelkiségének köszöni. A kormányzás és közigazgatás kapui előtt ott ácsorognak ezek az ifjak éveken át s unalmukban ma-

guk is politikát, államot, hasonló komoly dolgokat játszanak, egyesületekben vagy csak olyanfélékben; a mozgalomban, a nézetek súrlódásában előbb-utóbb megmutatkoznak a konzervatív vagy mozgékonyabb, radikális lelki alkatok, minek következtében a vezető réteg könnyen emelhet saját soraiba egy-egy ily „konzervatív“ fiataalt, aki talán korábban, ártatlan gyermekségében radikális újitónak mutatkozott — de ezzel még idejében felhagyott.

A szelekció ily megoldásán kívül a tekintély elve az, ami e neobarokk társadalom állandóságát biztosítja.

A XVIII. század barokk társadalmának csakugyan életadó elve volt a Tekintély. Egész országrészek néztek tisztelettel és hódolattal egy-egy nagybirtokos, ország zászlósa, egy-egy főpap felé, akik egész városokat építettek újjá, százezreket fordítottak olyanra, amit ma közmunkának neveznénk, mesteremberek, polgárok, művészek tömegeinek adtak kenyeret, iskolai, kórházi alapítványokkal ifjúságot, betegeket tápláltak, tíz-és százszámra alapították birtokaikon falvaikat, melyekben jobbágyok százait és ezreit juttatták az akkori viszonyok közt emberi életmódhoz. Természetes, hogy ilyen urakhoz hozzásegődött a Tekintély s ennek még külsőségeit, a névnapi köszöntőket, az ünnepi versezteket sem utasíthatták el, melyekkel egy egész ország-rész mutatta ki ragaszkodását hozzájuk, a jóltevőkhöz. De nemcsak az anyagiakban erőseknek volt tekintélyük: kétszáz évvel ezelőtt a pozsonyi luteránus tanár, Bél Mátyás egyik nagy munkájában saját képmását adja, amint barokk oszlopok alatt, széles drapériák közt ülve kitekint a királyi Pozsonyra és írja munkáját. ő is joggal burkolódzott a Tekintély palástjába, mert tudománya felemelte az ország barokk vezetői közé, s ezt elsősorban királyának, III. Károlynak feléje fordult kegyéből tudhatta meg.

Hol vannak ma azok, akiknek közéleti tógájához ily természetesen szegődik hozzá a Tekintély?! Bizonyára vannak ma is nagy egyházfők, akik jövedelmeiket egészben egyházi szükségletek kielégítésére, vagy templom- és iskola- és plébániaépítkezésekre fordítják

s akiket ezért a régi barokk korszakra emlékeztető tisztelet természet szerint vesz körül. De világi közéletünkhöz fordulva, kétségtelen, hogy manapság a dolgok egész berendezése más és az új berendezésben a régimódi Tekintély alig jár ki többé valakinek. Nagyraink vannak, de ezeknek viszonyai megváltoztak, s egyik se épít mások számára városokat, egyik se telepít falvakat, egyik se tartja el udvarában magyarok százait, sőt ellenkezőleg, még a múlt századhoz képest is leszállítja háztartási alkalmazottainak számát. S az ilyen nagyúr jönne leginkább zavarba, ha Tekintélyei nek tisztelői barokkos versezetekkel rohannák meg nevenapján.

Kié tehát a tekintély, ha a barokk kor elmúltával nincs többé barokk életformájú nagyúr, akit árnyék-ként kísérhetne?

Nem kell tartanunk, neobarokk társadalmunk nem jön zavarba, s a tekintélytiszteletet eléggé kiadósan gyakorolja. Miután az októbrizmus és bolsevizmus minden korábbi tekintélyt lerombolt, a tekintély fogalmát a reájuk következő első keresztény évek hozták vissza, hozzákötve nemcsak az állami rend képviselőjéhez, hanem veszedelmesen egyszerűsítő módon minden politikai és kulturális kiemelkedéshez, sőt ezeknek minden, a nagyságtól mégoly távoli látszatához is. Ennek folytán tekintélye van annak, akinek hangja és állása van, ami helyes és legalább is az esetek többségében biztos szelekció esetén rendben is lett volna, azonban a szelekciónak fentrajzolt módja mellett inkább a tekintély elvének leszállításához vezetett. Miután a dolgok természete szerint állás és méltóság igen sokféle van, így a tekintélyeknek is valóságos bonyolult rendszere fejlődött ki, melyben a tekintélytisztelő a legjobb akarattal is alig tudta magát többé kiismerni. Egyszerűbb lelkek, amilyenek az élni akaró tömegek, úgy segítettek magukon, hogy válogatás nélkül megadták minden Tekintélynek azt, amit ez magáénak vélt. És megindult a neobarokkra annyira jellemző személyes tiszteletadások végtelen sorozata, melyek külsőleg kétségtelenül jól utánozták a XVIII. század barokk jelen-

ségeit, azzal a két különbséggel, hogy a Tekintély viselőjéből hiányzott a barokk nagyság, s a Tekintély hódolója legtöbbszörre nélkülözötte belsejében a hódolat tárgyát illető tiszteletet. Ebben a furcsa korban telivé nyárspolgárok állták derekasan az ünneplés lázát, melyhez különben meglepő gyorsan hozzászórtak és utóbb már senki sem csodálkozott azon, ha valaki a saját arcképének vagy szobrának leleplezésére megjelenve, minden génélkül szemébe nézett az ünnepi szónokoknak, s azután némileg elérzékenyülten, saját szobrára támaszkodva mondott köszönetet a hazafias népéért. Ezek voltak az idők, mikor a tekintélytisztelő polgár minden másodnap szaladhatott névünnephez gratulálni, s mikor ez a szép vallásos-családi nap neobarokk palástba burkolózva a politikának, társadalomnak s más nevezetes dolgoknak csomópontja lett. Abban persze, hogy a fejlődés ilyen irányt *vett*, nagy része van a trianoni ország szűk térségének és e téren összezsúfolt intelligencia mindent átfogó családias kapcsolatainak.

E tekintélytisztélet több szembeszökő jelenségéről, minő a napilapokban is közölt „előkelő“ gyermekek képei, a címkórság, a méltóságos és kegyelmes címek beteges kívánása és ezzel tökéletes lejárata — koldusok ma minden „úriembert“ méltóságosnak titulálnak, mintha csak spanyol koldusok volnának — ezek tulajdonképpen külsőségek, melyek az anyagiakban folyvást lejjebb szállított középosztályt gyermekes módon akarják megnyugtatni s kielégíteni. Sokkal fontosabb a nemzeti élet szempontjából az a körülmény, hogy a Tekintély hódolatba burkolózkodván és egyszerre igen sok tekintély lévén — minden két-három négyzetméterre jut egy —, az igazmondás, az őszinteség nyílt szava kezdett kimenni a divatból s helyét látszólag hódolat és tisztelet elfogódottsága, valóban alakoskodó sutto-gása foglalta el.

Vannak, akik mai helyzetünket félreismerve, azt hiszik, hogy a Monarchia szétbomlása óta függetlenné vált országunkban szabad véleménynyilvánítás, bátor szókimondás került uralomra, melyeket korábban a

Habsburgoknak hódoló aulikus szellem elnyomott. Ezek persze nem látják, hogy fejlődésünk hordozója még mindig a harmadik nemzedék lévén, annak szellemétől még mindig nem tudunk gyökeresen elszakadni, s egyes jelenségeink alig egyebek, mint a régi irányoknak a súlyos viszonyok hatása alatt torz továbbfejlődései. Az a folytonos hódolat, mely a valóságban ellenséges, legfeljebb közömbös érzelmeket takar, az az állandó egy véleményen létei, mely gyakran kimondani nem merészelt súlyos kritikák álarca, az a tartós és alig legyőzhető félelem, mely a társadalmi érvényesülés érdekében már az őszinteség árnyékától is visszarezzen, mindezek nem voltak, vagy legfeljebb egyes, szűk körökben éltek Trianon előtt, hogy azóta a neobarokk szellemmel kapcsolatban éppen azon vezető osztályainkat hódítsák meg, melyeknek kritikára és önkritikára egyaránt legnagyobb szükségük volna. Társasági érintkezésből és publicisztikából nemcsak a kritika hangja tűnt el, hanem a szellem minden függetlenebb játéka is illetlenségnek számított a neobarokk jólneveltségben, minek következtében humor és ironia is száműzettek irodalmunkból. Annyira, hogy manapság például Gyulai Pál vagy Riedl Frigyes ironikus megjegyzései esetleg sajtóbírószági üldözés tárgyát képeznék — nem is szólva egy Swiftről vagy akár Chestertonról, akinek sorsa csak társadalmi keréketörés lehetne —, ami persze nem azt jelenti, mintha valóságban mindenki egy nézeten volna, hanem csak azt, hogy a neobarokk közvélemény irtózva utasítja el magától a könnyed tagadás vagy kritika gesztusát, s ehelyett komoly fejbólintást vagy tisztelettudó meghajlást tart kötelezőnek mindenki számára, aki érvényesülni akar, a Tekintélyek bálványai előtt. Ugyancsak a neobarokk természetéből érthető, ha mindez a jólneveltség végül is csak külsőségnek minősül, s az emberek belsejükben távolabb állnak a Tekintély tiszteletétől, mint bármikor előbb. A kritikai szellem e háttérbeszorítása azután megbosszulja magát abban, hogy a neobarokk közéleti hódoló ja magánéletében gonoszszájú, gyilkos viccekkel üldözi hódolatának tárgyát: személyek és szituációk

kigúnyolása a részben bécsi, részben általában nagyvárosi zsidó szóviccek segítségével ennek e nepbarokk szellemnek állandó kísérője.

Az ellentmondást nem tűrő, közhelyeslést kívánó folytonos tömjénezés egészen formalisztikus jelenségeket hozott létre, melyek között azok az öregek érzik magukat legjobban, akik hatalmi törekvéseikről nem tudnak lemondani, de viszont nyílt kritikát tűrni nem elég türelmesek, minélfogva nagy oszlopai a tekintélyfenntartó neobarokk szellemnek. Közéletünk ez irányára jellemző, hogy vezető helyeken az idők teljéig szívesen megtartja az öregeket, velük szemben semminemű korhatárrendelkezést nem mer végrehajtani, bármennyire meg van is győződve erélyesebb rendszabály szükségességéről. Az az ellentét, melyet a tekintély külsőleges tisztelete és a vele szemben belsőleg érvényesülő titkos türelmetlenség közt állapítottunk meg, a neobarokk öregjeivel szemben is gyakorta érvényesül. Gerontarchia, amiről türelmetlenebb szellemek panaszkodnak, a valóságban nincsen, mert ezek az öregek is csak formalisztikusan uralkodnak, legfeljebb fiatalabb erők érvényesülését akadályozzák, mely erőket a neobarokk szellem az Öregek nélkül sem volna hajlandó hatalomhoz juttatni. Az öregek legfeljebb megbízható végrehajtói a neobarokknak, melybe régebbi korból megmaradt műveltségükkel itt-ott még némi formális értékeket is hoznak.

Az egész neobarokk gondolkodás mindenre inkább képes, semhogy megindult folyamatokat erélyes marokkal megállásra kényszerítene vagy pedig, hogy a nemzeti evolúciót veszélyeztető bajoknál mély vágással, operációval hozzon létre nyugalmi állapotot. A Széchenyiíféle reform-konzervativizmusból a reform szót kiejtette szótárából, s mivel az, amit a neobarokk mindenképpen konzerválni akart, a harmadik nemzedék beteg öröksége volt, innen az a krízises helyzet, melyben a neobarokk minden jóakarata ellenére van állami és társadalmi életünk. Gyökeres változtatások megtételére alkalmas időket szalasztottunk el, s ma elénk tornyosulnak súlyos problémák, melyek Trianon óta

folyvást bonyolultabbá váltak s melyek megoldását mégis magunkra kell vállalnunk, ha nemzeti autarchiánkat minden téren fenn akarjuk tartani.

A következőkben egy pillantást kell vetnünk a krízispontokra, melyek alapján véve antinómiáknak, feszültségeknek csomópontjai.

III. F E S Z Ü L T S É G E K

Trianon óta a Nemzeti Egység az, melynek szükségességéről talán legtöbbet és legőszintébben szokás beszélni, őszintén, — mert bizonyos, hogy a nemzeti gondolkodás egységére nagy szükség van, amikor az új nacionalizmus mindenütt nyáj ként egybetereli a nemzettagokat s belőlük erőszakkal is egységes nemzettestet ver össze. Szomszédságunkban mindenütt egységes nemzeti akaratok emelkednek fel előttünk fenyegetőleg, — lehetetlenség tehát továbbra is egység nélkül maradnunk, ez lassankint közvéleménnyé válik, mellyel szemben különvélemény tényleg helytelen és oktalan dolog volna.

A Nemzeti Egység azonban csak akkor valósulhat meg, ha eloszlanak azon antinómiák, melyek jelenleg ember és ember közt érzelmi, anyagi, akaratbeli különbségeket tartanak fenn. A Nemzeti Egység megvalósításának feladata túlmegy bármily széleskörű politikai akción, s nem kevesebbet foglal magában, mint szellemi, gazdasági és társadalmi életünknek sok tekintetben gyökeres reformját.

Mert csakis ily reform segítségével lehet megszüntetni a következő ellentétpárokat: nagybirtokos — mezőgazdasági munkás; katolikus — protestáns; zsidóság — magyarság; öregek — állástalan fiatalok; trianóni magyarság — leszakadt magyarság.

Ez öt antinómiának mindegyike sürgősen követeli a megoldást akkor, ha nemzetünk számára nem forradalmi katasztrófákat, hanem nyugodt evolúciót és Nemzeti Egységet óhajtunk.

1. *A föld kérdése.*

Mikor 1920 augusztus 18-án Nagyatádi Szabó Isti ván, a gróf Teleki Pál-kormány kisgazda-földművelésügyi minisztere beterjesztette törvényjavaslatát „a földbirtok helyes megosztásáról“, akkor már a forradalmak hatása alatt maguk a nagybirtokosok is meg voltak győződve arról, hogy a föld nálunk tényleg helytelen, egészségtelen módon van megosztva. A történelmi Magyarország 49 millió katasztrális holdnyi területéből (Horvát-Szlavonországot nem számítva) 22.47 millió hold volt 100 holdon aluli kisbirtok és 26.58 millió ennél nagyobb közép- és nagybirtok. Ez a 45.8%-nyi kisbirtokosság és 54.2%-nyi középi és nagybirtokosság arányszáma Trianon következtében még inkább megromlott: a csonkaország 16.15 millió holdnyi földjéből csak 7.14 millió, 44.02% esett a kisbirtokra, a nagyobbakra pedig 9.01 millió hold, az egésznek 55.8%-a. Hogy ez így nem maradhat tovább, azt mindenki elismerte, látva a bolsevizmus alatt a magyar falusi nép imponáló magatartását, mely egyedül akadályozta meg, hogy a bolsevista forradalom a magyar földet is meghódítsa. Az ellenforradalmi publicisztikának gyorsan elhangzott kiáltása: Vissza a magyar röghöz, általánossá tette a kívánságot a magyar paraszt életviszonyainak emelésére, s a földreformot kívánó mozgalom élére már 1919 november havában a somogyvármegyei nagybirtokosság állott, mely gróf Somssich László elnöklete alatt kimondotta, hogy az idő szelleméhez híven, szükségesnek látja a föld arányosabb szétosztását célzó földbirtokreformot.¹

Tudjuk, hogy a nemzetgyűlés mind a földbirtokreformra, mind a házhelyekre és kis bérletekre vonatkozó javaslatokat törvényerőre emelte, hasonlóképen a Horthy Miklós kormányzótól megfogalmazott Vitézi Szék gondolatát, mely végrehajtásában eddig mintegy 60.000 holdat adott 90%-ban legénységi állományú vité-

¹ Bodrogközy Zoltán, *A magyar agrármozgalmak története*, 1929, 259—271. 1.

zeknek, mégpedig kötött kisbirtok, majorátus gyanánt, ezzel leelőször valósítván meg Széchenyi Istvánnak száz esztendőn át semmibe vett kezdeményét. Annyi bizonyos, hogy a földreform megvalósításán állami hatóságok és magánosok nagy jóakarata működött közre éveken át — a földreform pénzügyi biztosítására Bethlen István grófnak sikerült 1928-ban a gyufamono-
póliumra hosszúlejáratú kölcsönt felvenni s ha az eredmény ma, tíz esztendő és egy eddig példátlan agrár-
krízis távlatán át mégsem kielégítő, ezért sem személyek, sem pártok nem vonhatók felelősségre. Legfeljebb az a neobarokk közszellem, mely a parasztvédelmet sikerrel frázissá formalizálta, s mely a dolgoknak gyökeréig hatolni ezen a téren sem volt képes. Ne feledjük el, hogy politikusok és államférfiak egyformán függvényei egy-egy adott szociológiai helyzetnek, s ez a szociológiai helyzet, az első évek fellángolása után, semmiképp sem kedvezett annak, hogy Nagyatádi Szabó javaslatára csak kezdete, nem pedig egyúttal befejezője is legyen a földbirtok helyesebb megosztásának.

Az 1930. évi statisztikai adatgyűjtés szerint az 1925—30 közt lefolyt földreform tényleg nagyban megszorította a kisbirtokosok számát és földterületüket. Egy holdig terjedő gazdaság volt 1925-ben 281.499, 1930-iban már 551.714, a kétholdasok száma megnőtt 184.605-ről 277.391-re, a háromholdasoké 117.702-01 148.601-re. Az új rendezés következtében egy holdon aluli birtokos kezében már nem 163.000 hold, hanem 286.000 hold föld van, az összes, területnek nem 1.1, hanem 1.8%-a. A változás főként az alacsony kategóriákban szemlélhető: a kétholdas gazdaságok területe az összterület 2.1%-áról 2.7-re, a háromholdasoké 2.1-ről 2.4-re, az ötholdasoké (164.000 gazdaság) 3.8-ről 4.1-re, a tízholdasoké (200.000 gazdaság) 9.1-ről 9.2-re emelkedett, viszont a magasabb kategóriájú kiscgazdák száma és birtoka lényegesen alig változott, az 1971 kézben levő 500—1000 holdas birtokos az összterület 8.7%-áról csak 8.6-re s az 1644 birtokos kezében levő ezer holdon felüli nagybirtok az egész földterület 25.4%-ról csak 23.7% -ra esett le s egyidejűleg, a hivatalos statisztika

szerint, 3,718.517 holdról lényegtelenül, de mégis emelkedett 3,778.567 holdra. Nagyobb eredményt mutat a statisztika a szántóföldeket illetően, ahol a nagybirtok részesedése 17.5%-ról 14.8-re hullott le; az ország 9,700.000 holdnyi szántójából 1,434.000 hold van az ezerholdasnál nagyobb birtokosok kezén.

Ha mindehhez az adatok hivatalos feldolgozója azt a tanulságot fűzi, hogy „hazánkban a gazdaságok nagyságmegoszlása nyugodtan mondható egészségesnek és az eltelt öt év adataiból bátran következtethetjük, hogy a további fejlődés bírói beavatkozás nélkül is hasonló egészséges mederben fog lefolyni“,¹ ehhez a felfogáshoz aligha csatlakozhatik az, aki a neobarokk nézetektől elszakadva a magyar földbirtok megoszlásának problémáját a magyar faj jövője szempontjából tekinti.

A továbbiakra is hozhatnánk statisztikákat, de a szemünk előtt álló valóság bizonyára erősebben tud hatni, mint ide- vagy odatologatható számoszlopok. A földreform dícséretreméltóan iparkodott a „nincsteleneket“ (Prohászka Ottokár gyakori kifejezése) házhelyhez, kis udvarhoz juttatni, valamint részben 1—2 hold terjedelmű földszalaghoz. Kérdés, hogy ez a juttatás elég lett volna-e a családok fenntartására akkor, ha nem következik be az agrártermékek világszerte végbement nagy áresése, melyért sem a földreform kezdeményezőjét, Nagyatádi Szabót, sem a végrehajtó kormányokat józan ésszel nem lehet felelőssé tenni. Hogy ez a ház, udvar, földszalag megélhetést nyújtson, ahhoz legalább is oly nagymértékű intenziválása lett volna szükséges a törpebirtoki termelésnek, amely az új kisbirtokosok hosszadalmas kioktatása, fegyelmezése, emellett árupiacok biztosítása nélkül lehetetlen volt. Holott a földreform végrehajtásával párhuzamosan folyt le Európa autarchikus örülete következtében mezőgazdasági piacaink elveszése, s egyúttal az elszegényedéssel kapcsolatban belső fogyasztásunk visszafejlő-

¹ Sajóhelyi István: *Gazdaságaink nagyságmegoszlása 1930-ban*, Magy. Statisztikai Szemle 1931, II. 668—670. 1.

dése. Tehát a viszonyok a földreform megalkotóitól függetlenül is úgy alakultak, hogy a reform hozadéka a juttatottaknak a kicsiny, gyakran egészségtelenül épült ház mellé sok gondot adott, biztos megélhetést nem.

De a lefolyt földreform különben sem érinti az egész magyar parasztságot. 1920-ban volt 1,544.353 mezőgazdasági munkás, az össznépeség 19-3, az őstermelő lakosság 347%-a. Ezekből ugyan körülbelül 200.000 a földreform folytán 1—2 holdas parcellához jutott, de a mai — és még sokáig tartó — mezőgazdasági válságban álig van biztosítottabb helyzetben, mint a többi agrármunkás. Pártpolitikai agitáció három-, négy-, sőt ötmillióra is teszi azok számát, akiknek a magyar faluban nincs biztos megélhetésük, de a demagógiát elutasítva is, lehetetlen az agrárproletariátusnak megnövekedett nagy tömegei előtt fel nem vetni a magyar faj létének vagy nemlétének problémáját.¹

Annyi bizonyos, hogy a három holdon aluli törpebirtokosok — majdnem egymillió ember — az 1,300.000-et kitevő szorosan vett agrármunkás, az évek óta munkanélküli kubikusok, a földreform és a krízis következtében elbocsátott mezőgazdasági cselédség két és félmillió embert legalább is kitesz s ez a sok-sok ember, országunk lakosságának majdnem egyharmada biztos munka és jövedelem nélkül, alkalmi jótékonyági akcióknak kitéve tengeti éhező és fázó, tápláló élelmet, melegséget és minden kultúrészükségletet nélkülöző életét. Életnívóját pontosan ismerjük és ha statisztikai felvételek alapján készült adatokat olvasunk táplálkozásáról, ruházataról, gyermekei neveléséről, akkor kifordul az ember szájából a falat és meleg szobában is végigborzong hátán a hideg. Széchenyi István száz év előtt kilencmillió jobbágy sorsán háborgott és állapította meg, az „ember méltósága“ nevében is, hogy

¹ Ezek és a következő adatok Kerék Mihály kutatásainak eredményei: *Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz*, Magyar Gazdák Szemléje 1933 és *A magyar mezőgazdasági munkás táplálkozása, egészségügye, anyagi helyzete*, Magyar Szemle 19. és 20. kötet.

ez a kilencmillió szegény ember „minden terhek türelmes viselője s egyúttal a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója“. Az „ember méltósága“ ma is végveszélyben van, mint száz év előtt.

Ha mai helyzetünkben tekintetbe vesszük, hogy nem-magyar kisebbségeink nagyrészt városi lakosokból vagy tehetősebb gazdákból, nem pedig nincstelenekből állnak, tehát a majdnem hárommillió földmunkás szinte egészében a magyar faj leszármazottja, dunántúli és tiszai magyar.

ha tekintetbe vesszük, hogy a földmunkásokkal szemben középosztályunk az utolsó száz esztendőben, arisztokráciánk legalább kétszáz év óta erős idegen vérkeveredésen ment keresztül, s végül

ha hisszük, hogy e dunai—tiszai térségeken továbbra is egy különszínű, magyarszínű életnek és kultúrának kell virulnia, legalább is addig, míg egész Európa önásta sírjába nem süllyed:

akkor el kell ismernünk, hogy a mezőgazdasági munkásosztály megmentése, emberi méltóságba visszahozása nemcsak nagy, de talán egyetlen nagy nemzeti feladatunk.

Mellette nyugodtan félre lehetne állítani minden más feladatot, mert ha ez az egy sikerül, akkor mindent elértünk és újra életerős, egészséges, bátor és önálló nemzeté lehetünk, melynek anyagi és lelki fegyverzete, egyaránt magától fog jönni, ha egyszer ez a széles, alsó réteg támaszává lesz a nemzeti életnek.

Nem lehet feladatunk bárminemű javaslatokat tenni e viszonyok megváltoztatására. Mint a nemzeti élet összefüggéseinek vizsgálója, legtermészetesebb útnak találnám az agrármunkában feleslegessé vált lakosságunk az ipari termelésbe való átvitelét. Ez ment végbe a kiegyezés korában, amikor például a 90-es évek vérszűz agrármozgalmai, néhány évi lángolás után, lassankint elcsöndesedtek, mert az akkor meginduló iparosodási akció, a kivándorlással egyesülve, elvándoroltatta és munkához juttatta az agrárnépesség feleslegét. A földművelés, a falun vagy tanyánlakás a magyarság-

nak éppúgy nem ősi foglalkozása, mint az ipar és a városbanlakás sem, s ehhez képest a nemzetre nem jelentene nehézséget az agrárlakosság iparosodása, elleni tétben oly romantikus elképzelésekkel, melyek a falut látják egyetlen méltó lakóhelynek, elfordulva a városi élettől. Jól tudjuk azonban, hogy a mai világhelyzetben további nagymérvű iparosodásunk céltalan és lehetetlen, minélfogva éhező agrármunkásságunkat és törpebirtokosainkat ott kell ellátni, ahol ma vannak. Ez az ellátás lehet eleinte ideiglenes és alkalmi, ami hozzáértő szakemberek szerint csak olyképen történhetnék, hogy ők is bevonandók a kötelező szociális biztosításba. Az országos társadalombiztosítás megszervezése az utóbbi években a Bethlen-kormány egyik nagy nemzeti ténye volt, aminek érdemét nem rontja le a törvényhozásnak az a mulasztása, hogy az agrármunkavállalók egész tömegét kirekesztette a biztosításból. Bizonyára igaza volt az agrárbirtokos társadalomnak, mikor ezt a terhet, mint túlságos súlyosat, a termelés rendjét végkép felforgatót utasítá vissza s bizonyára több dolgok vannak földön s égen, miket állam? és nemzetpolitikában tekintetbe kell venni s nem lehet megvetőleg szólni: „Gazdálkodás, Horatio, gazdálkodás!“ — azonban egy dolog van, minél fontosabb nép életében nem lehet s ez magának a népnek élete. Amíg hárommillió magyar-nak, fajunk igazi fenntartójának élete nics biztosítva, amíg a gyermekhalandóság és tuberkulózis bántatlanul pusztít benne — tuberkulózishalandóság tekintetében népünk ma is utolsó Európában, szinte még egyszer nagyobb halandósággal, mint az előtte járók, Szerbia, Spanyolország¹ —, amíg népi erőnk, ez ősi rezervoár meg nem erősítettik: addig szükség törvényt bont és az előrelátó államkormányzásnak minden más szempontot félre kell tennie, csakhogy az agrárlakosság életét ismét emberi színvonalra emelhesse. Eléggé szegyenletes, hogy bár agrárországnak tartjuk magunkat, a szociális biztosítást épp a mezőgazdasági munkások

¹ Szél Tivadar: *A tuberkulózishalandóság országos statisztikájának legújabb eredményei*, Magy. Statiszt. Szemle, 1931. II. 761. l.

számára nem alkottuk meg, holott azt másutt, Európa elmaradt államait, Spanyolországot és Balkánt kivéve, valamiképp már megcsinálták. Valóban ez a sajnálatos helyzet: „az ország lakosságának körülbelül egyharmada sem munkaerejének kifejtéséhez, sem megélhetéséhez elegendő földdel, illetve ezzel egyenértékű kereseti lehetőséggel nem rendelkezik; ha megbetegszik, gyógykezelésre és orvosságra nincs igénye, ha rokantság vagy öregség következtében keresetképtelenné válik, egy egész életen át végzett becsületos munka után hozzátartozói kegyelemkenyerére szorul s ha elhal, árvaságra jutott, keresetképtelen gyermekei a nyomornak néznek elébe“. S igaz mindez alapján az is, hogy nem lehet kiegyensúlyozott társadalom az, amelyben ennyire különböző mértékkel mérnek a népesség egyes kategóriái között.¹

Hasonlóképpen minden más érveket megelőző nemzetbiológiai és legmagasabb humanisztikus szempont kívánja az átmeneti segítségen kívül, a mezőgazdasági szegénység végleges védelmét és elhelyezését is. Társadalmi biztosítás, állam? és közköltészen végzendő közmunkák csak ideiglenes, sürgős mentési akciók lehetnek, a kérdés teljes megoldásában nem nyugodhatnak meg a nemzet addig, amíg e ma is sokban földhéhes osztály földhöz nem jut, legalább is az a része, mely az agrárbérmunkában tartósan feleslegessé vált s más pályákra, ipari életbe nem ültethető át többé.

Tudjuk, hogy a földreform kérdése nem aludt el, hanem ott parázslék a hamu alatt, melyet a neobarokk békeszeretet borított rája. A fiatalok írásaiban és beszédeiben is ott forog, mint legsürgősebb nemzetpolitikai teendő, anélkül, hogy végrehajtásának módozataival, lehetőségeivel bárki is tisztában volna. A kérdés összefügg a nemzeti termeléssel s ez magában véve is oly bonyolult s ellentétek kiegyenlítésére alig alkalmas tér, hogy az ember minél többet tanul róla, annál kevesebb bátorsága van a tényleges termelői folyamathoz hozzá-

¹ Kerék Mihály, *id. m.*, Magy. Szemle 20., 26. 1.

nyúlani.¹ A német hitlerizmusnak hódítóútjában egyik hatalmas jelszava volt a német népnek a röghöz visszavezetése s ezzel kapcsolatban a keletporoszországi junkerbirtokok végleges felszámolása, amit már a Brüning-kormány is megkezdett, — uralomra jutva, a hitleri gazdasági miniszter, az ifjú Darre, újabb lelkes könyveket ír a vér és rög sorskapcsolatáról, fenyegeti a telepítő akciót szabotáló birtokosokat, de telepíteni tényleg egy év alatt annyit sem tudott, mint a weimari kormányok. A meglévőnek épp az agrárviszonyok terén van hallatlan ellenállási súlya, nem tisztán személyes okok hatása folytán, hanem elsősorban azért, mert éretlen vagy lelkiismeretlen embereken kívül, minők az októbristák és bolsevisták voltak, senki nem vállalja szívesen a felelősséget a termelési rend megszakításáért, ami az egész nemzetgazdaságot krízisbe döntheti. Nálunk annál súlyosabb a dolog, mert gazdaságunk ma is még legalább 50%-ban agráralapokon nyugszik, nem úgy, mint az iparosodott németországi, másrészt pedig nálunk összehasonlíthatatlanul nagyobb birtoktömegek reformjáról van szó, mint a keletporoszországi, néhány száz, legfőlebb 1—2000 holdat kitevő junkerbirtokoknál. De viszont ott a földkérdés távolról sem oly lényeges, sebezhető pontja a nemzeti életnek, mint nálunk. Útmutatást e téren a neobarokk gondolkodás alól felszabadult fiataloktól remélhetünk. A földreformellenes tábor egyik főérve az, hogy a nagybirtok sokkal többet és jobb minőségűt termel, tehát részleges megbolygatása is termelési krízist, benn fogyasztási nehézségeket, künn kivitelünk elhanyagolását jelentené, továbbá, hogy a nagybirtok kézimunkaszükségletével agrárcselédség nagy számát s ezenkívül alkalmi bér munkások tömegét is ellátja. Lehet, hogy ez korábban így volt, az erre vonatkozó, érdek szerint színezett irodalomból nehéz valami biztosat kihozni; Trianon óta azonban a helyzet ellenkezőre fordult s épp a kisbirtok az, melynek javára kell írunk a fentieket. Bizonyos,

¹ Részletes feldolgozását adja mind e kérdéseknek Czettler Jenő: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*, 1914.

hogy a nagybirtok termelés technikája ma is tökéletes sebb a kisbirtokénál s ennek megfelelően a holdankénti termés hozam is nagyobb a nagybirtokon, búzából például 9.3 métermázsa, míg a kisbirtokon 7.8, a nagybirtokról piacra kerülő állatok minősége is általában jobb, mint a kisbirtokon tenyésztetteké, azonban mindezek ellenére mezőgazdasági termésünk nagyobb részét ma már mégis csak a kisbirtok állítja elő. A száz katasztrális holdon aluli kisbirtok (8.5 millió hold) és az azon felüli nagybirtok (6.6 millió hold) termését az 1926—30. évek átlagán egybevetve, kiderül, hogy búzás termésünk 67.3%-a, rozstermésünk 66.1%-a, összes kalászostermésünk 65.3%-a, a szemestengerinek 67.4, a burgonyának 67.5, takarmányrépának 63.7%-a a kisbirtokról jött, egyedül a cukorrépából termelt kevesebbet, csak 9.8%-ot. Ugyanez áll az állattenyésztést illetőleg: az állatállomány nagyobb részét a kisbirtok tartja el; az 1928—30. évek átlagban a kisbirtokon él, szarvasmarhaállományunk 76.2%-a, a sertésállomány 85, a lóállomány 85, a juhállomány 30%-a, a baromfiállománynak nem kevesebb, mint 92%-a. Ha tudjuk, hogy mai kivitelünknek legértékesebb és még folyton emelkedő részét a baromfi, tojás, állatok tejtermékek teszik, akkor világos a kisbirtoknak háború óta nagyra nőtt szerepe. A legújabb számítások szerint „a nagybirtok kezén levő (erdő nélküli) egy katasztrális hold egy évi termésének értékét 100-zal véve egyenlőnek, egy katasztrális hold kisbirtok évi hozamának értéke 150-re tehető“,¹ ami nem kevesebbet jelent, minthogy az a magyar föld, mely kisbirtokos kezelésben van, ötven százalékkal több nemzeti jövedelmet hajt a kiscgazdának mai elmaradt ismeretei mellett is, mint az a föld, mely a nagybirtok kezén magasabb termőtechnikának tárgya. Nem kevésbé jelentős az a megállapítás, mely szerint a nagybirtok kézimunkaszükségletét 100-nak véve, akkor a kisbirtoké 167, és számszerűleg a 6.6 mil-

¹ Matolcsy Mátyás, *A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon*, (a Magyar Gazdaságkutató Intézet 6. számú kiadványa), 1933, 25. 1.

lió holdnyi nagybirtok egy évben 94 millió munkanapot igényel, a 8-5 millió holdnyi kisbirtok pedig nem kevésebb, mint 265 millió munkanapot! Minden hold tehát, mely a nagybirtok kezeléséből kisbirtokéba menne át, több mint háromszor annyi munkaalkalmat adna az agrárlakosság számára.¹

Manapság, amikor a napszámosok és a tíz hold alatti törpebirtokosok normális évi munkateljesítő-képességüknek csak 66%-át tudják — folyvást romló viszonyok mellett — elvégezni, azaz kereset nélkül vannak az évnek legalább is egy harmadában,

amikor a 10—100 holddal bíró kisbirtokosok teljesítő-képességüket az évben mégis csak ki tudják használni 96%-ig,

s amikor az első csoportba 1,474.000 napszámos és törpebirtokos tartozik, akiknek legfőlebb $\frac{2}{3}$ munkateljesítményét úgy kell tekintenünk, hogy e másfél-millió tömegnek egyharmada, félmillió ember, állandóan munkanélküli, holott a 10—100 holdas kisgazdák, összesen 388.000 ember, elég munkát találnak a kisbirtokon;²

akkor a nemzet összesége szempontjából parancsolólag merül fel az a kötelesség, hogy a munkátlanoknak munkaalkalom adassék, ami az eddigiék szerint másként nem, mint nagyszámú kisbirtok, tehát nem egyholdas parcella, hanem magát eltartani képes gazdaság alakításával lesz tehető.

Hogy az akár örökbérlet, akár tulajdon gyanánt felhasználható területek — földreform, telepítés vagy bármiként nevezett ily akció céljaira — máshonnan nem, mint a nagybirtokból szerezhetők, az ország mai helyzetében ez is világos.

A francia forradalom híres elve a magántulajdon „szentségéről“ ma már annál kevésbé akadályos ily irányú földreformnak, mert nemcsak az államok gyakorolják nem is teljes árban való kisajátítási jogukat az úgynevezett közjó érdekében (ami minden államban

¹ Mindezen adatok Matolcsy id. munkájából.

² U. ott.

más lehet), hanem a mai társadalmi krízissel szemben a Quadragesimo annoban a katolikus Egyház is nyomatókkal hangsúlyozza a tulajdon szociális kötelezettségeit. XI. Pius pápa az államhatalom számára elismerve a tulajdon felhasználásának korlátozási jogát, a tulajdonmegosztásnak a közjó érdekében való fejlesztésére, többi között szükség esetén aktív birtokpolitikára hívja fel. A vallásban gyökerező etika arra is módot ad az államnak, hogy olyan nagyfontosságú javakat, melyek magánkézen a közjót veszélyeztető, nagy gazdasági hatalmat képviselnek, köztulajdonba vehessen át.

Ha valahol, úgy nálunk beállott az az eset, mikor az államnak kötelessége a közjó érdekében ezt az aktív birtokpolitikát megkezdeni.

Telepítés, örökbérlet, kisbirtokok kivágása a nagybirtoktestekből, teljes vagy nem teljes, azonnal, vagy az utódokat terhelő kártalanítással, ezek szakkérdések, — nemzetpolitikai szempontból csak annyi bizonyos, hogy Nemzeti Egységről nem beszélhetünk komolyan, amíg fel nem oldjuk ezt az antinómiát, mely a mélyben gyökerezve bármely napon életet adhat rég nem látott sötét hatalmaknak.

2. A felekezeti kérdés.

Így szokták nevezni, felekezeti kérdésnek, azt a feszültséget, mely az ország katolikus és protestáns vallású népcsoportjai közt itt-ott, időnként megnyílván s amelyről a neobarokknak nehézségeket kerülő békeszeretete legszívesebben tudomást sem akar venni. Mintha tények elhallgatásával maguk a tények is megszűnnének és mintha történeti, társadalmi és kulturális tények egész sorozata nem bizonyítaná, hogy a reformáció óta az ugyanazon magyar lelkiség kebelében két színezettel, két, egymástól jól megkülönböztethető arccal van dolgunk, melyek az autonóm vallási folyamaton kívül egyéb benyomások: táj, faji keveredés stb.

hatása alatt is állandósultak. A kétféle produktum mind-egyike nagyot alkotott századok folyamán s akár Pázmány alkotásait és Széchenyi szellemiségét tépnénk ki a magyar történetből, akár pedig Bethlen Gábor Erdélyét és Kossuth 48-as honvédő működését, nemzetünk génuszát ezzel egyformán halálosan sebesítenénk meg.

A két jelenséget az összetételükben felismerhető történeti és kulturális jegyek szerint különbözőképpen lehet körülírni; nevezhetjük katolikus barokk és protestáns racionalizmusnak, nyugati és keleti, dunántúli és erdélyi magyarságnak, erdélyi szabadságeszmének és dunántúli király tiszteletnek, annyi azonban bizonyos, hogy mindegyik külön-külön csak részét adja a magyarságnak, mely teljes megjelenésében csak a kettő szintéziséből állhat.

Alig lehet nemzeti életünknek hibásabb szemléletét elképzelnünk, mint ahogyan a neobarokk békeszeretet teszi: eltagadja, saját maga előtt is elleplezi ezt a tényleges kettősséget, sőt még annak történeti körvonalozását sem látja szívesen, a felekezeti béke megzavarásával gyanúsítva azokat, akik elmúlt századainkban ez egymástól eltérő színeket észre merik venni. Ez az aggodalmas szemlélet a multat illetőleg szívesen elsikkasztaná történetünk egész fejezeteit s a jelenben hasonló dőreséggel arra törekszik, hogy katolikus és protestáns színek elnyomásával, vagy egyszínre átfestésével próbáljon valaminémű neutrális egységet létrehozni. De amint a történeti tények megvannak és bármennyire elhallgatjuk is azokat, nyomaik mindegyre kiütköznek vérünkben és cselekedeteinkben, hasonlóképpen elnyomhatatlan és félre nem ismerhető a mai társadalmi csoportoknak vallási, felekezeti jellege.

Az aggodalmaskodóknak abban tehát nincs igazuk, amikor a nemzeti társadalomból minden felekezeti életmegnyilvánulást — talán a hitleri birodalom mintájára — számúzni akarnának, észre nem véve, hogy az új német rezsimnek éppen ezen felekezetellenes magatartása okozza a legnagyobb, alig leküzdhető nehézségeket, —

abban azonban bizonyára igazuk van, amikor a nemzetet felekezeti összeütközésektől féltik.

A feladat nem az, hogy a katolikus és protestáns életmegnyilvánulások elnyomassanak, hanem, hogy azok egymással összeütközésbe ne kerüljenek.

Már Széchenyi is észrevette, hogy vannak ilyen ellentétek s ha az ő nyomában járunk, nekünk is szemébe kell néznünk ez úgynevezett kényes kérdésnek (mintha létünk problémái nem volnának egyformán súlyosak vagy kényesek).

A neobarokknak hangtompító légkörében is hallhatók a panaszok: protestánsok és katolikusok egyaránt elnyomott helyzetről panaszkodnak, az állami életben háttérbeszorulásukról és mindegyik a másikat vádolja a sokat emlgetett „felekezeti béke“ megzavarásával.

A helyzetet néhány történeti tény segítségével könnyen körvonalazhatjuk.

A katholicizmus a század elejétől fogva társadat milag olyan változásokat élt át, melyek a hozzá tartozó tömegek erejét és aktivitását növelni képesek. A „szegény emberek vallása“ lévén sokfelé, akik a protestáns nagygazdák utcáinak végében, zsellérsorokon szegénységben, de gyermekáldással élnek és szaporodnak, mialatt a jómódú kálvinista nép többhelyütt az „egyke“ áldozatává kezd lenni: a katolikusok szaporodási arányszámban természetes módon szárnyalták túl a protestánsokat, úgyhogy a mai csonka ország lakosságának immár kétharmadrészét ők teszik ki. Ez a tény magában véve is kell, hogy a katholicizmus aktivitására hatással legyen, amennyiben sikerül híveinek nagyrészből, a keresztlevel-katolikusokból tényleg pozitív meggyőződésű híveket alkotnia.

Tudjuk, hogy a XIX. század második felében, az ország liberális légkörében ez nem igen sikerült a katolikus hierarchiának s a szabadkőművességnek kellett jönnie, hogy a 90-es években egyházpolitikai javaslataival és törvényeivel felrázza a magyar katolikusoknak legalább egy részét. Ekkor alakult meg a politikai katholicizmus a néppártban, melynek utódja Trianon

óta a keresztény gazdasági párt. Egyik sem érte el, sem energiagyűjtésben, sem *átütő* erőben az osztrák keresztényszocialista pártot vagy a német Második Birodalom legimponálóbb pártalakulatát, a Centrumot. A katolikus magyarság számottevő, túlnyomó része kívül maradt e politikai alakulatokon s katolikus öntudatra nem is a pártpolitika, hanem transzcendens váilási szemlélet, majd világnézet útján ébredt.

Ennek a vallásos öntudatosulásnak nagy megindítója és apostola Prohászka Ottokár volt, az ő szavai, beszédei és könyvei ébresztették fel a magyar katolikus népet abból a holt, névleges, formalisztikus világból, melyben évtizedek óta élt, élő hitre, pozitív katolikus életmódra. Ez jelenleg ennek a különös messzelátzó fényben álló fej érvári püspöknek a végtelenül jelentős, igazi hatása; az ő egyéniségét annyian vélik ismerni, pedig az rendkívül komplikált, magát nehezen, talán csak pillanatokra mutogató volt. Ehhez képest érzései és gondolatai útján nem is igen követték őt mindvégig s a szegénység lángszavú apostolának az agrárlakosság és ipari munkásság érdekében folytatott izgatásai szinte teljesen hatás nélkül maradtak a társadalom széles köreiben: benyelte azokat a neobarokk hangfogója. A világnézetnek az életbe átvitele s ott intézményes megvalósítása nem sikerült tehát Prohászka Ottokárnak, de igenis az, ami ennek a lépcsői foka s magábanvéve, transzcendens értelemben, mindenél nagyobb: a magyarság széles rétegeit újra visszavinni a kegyelmi életbe.

Ez a második nagy változás a hazai katholicizmus legújabb életében. Ma tehát az ország lakosságának kétharmada katolikus, s emellett nagy tömegében pozitív vallásos életet folytat, amiből természet szerint következik, hogy mindinkább alkalmas lesz a katolikus világnézet befogadására és öntudatosítására.

Ma egészben véve ez a két munka foglalja el a vezetőket, köztük főként az egyháziakat: a katolikus lelkek transzcendens táplálása, a pozitív vallásos életben megerősítése és a megfelelő világnézet elterjesztése. Az egész mozgalom csak nemrég szabadult meg

a liberális súlyoktól, melyek a harmadik nemzedék idején is ránehezedtek és földre húzták s bár kereteit az Actio Catholicában készen kapta az egyetemes Egyháztól, még sok kezdetleges, féligkész jelenséget mutat föl; néha több a jóakarat, mint az önkritika benne, ami különben minden új mozgalomra jellemző. A katolikus világnézet öntudatosulásával azonban be fognak következni ennek társadalmi, kulturális, sőt állami hatásai, annál inkább, mert a katolikus felfogás az államjog és kormányzat terén is megköveteli a természeti jogi és egyéb keresztény elvek érvényesítését.

Mindez nem politikum, de az egész megmozdulás bármennyire távol áll is a politikai pártszervezkedéstől, érthető, hogy a kiegyezési korszakból átvett gondolkodásban pusztán megjelenésével is némi zavart okozhat ez az új hatalmi távlatokat mutató katholicizmus. Egy új tényező jelent meg, melynek szavát előbbsutóbb számba kell venni, elnémitani pedig nehéz, sőt veszélyes, mint ezt a hitleri állásfoglalás úgy a katholicizmussal, mint a lutheránizmussal szemben már eddig is bebizonyította.

Ezzel a bensőségesítő folyamattal párhuzamosan a protentáns egyházakban is — amennyire ez kívülről megítélhető — hasonló átalakulás megy végbe. A vak lásilag közömbös vagy csak politikai tömegekben korán felmerültek pietisztikus szigetek, melyek egymással éritkezésbe jutva, mind nagyobb mértékben hozták vissza a pozitív vallásos életet, mely a liberalizmus korában a protestánsoknál éppúgy elszikkadt, mint a katolikusoknál. Különösen feltűnő, hogy e pozitív vallásosság és vele a protestáns irányban való öntudatosulás az intelligens rétegben is elterjedt, amelyek úgy a reformátusoknál, mint az ágostai evangélikusoknál nagy szerepet játszanak, nagyobb, mint korábban a katholicizmusban. Ez utóbbinak energiát a szegény nép, a tanulatlan kisemberek nyújtottak, holott a protestantizmusnak igen széles intelligencia állott mindenkor rendelkezésére, s emellett jómódú gazdarétegek, melyekből könnyű szerrel lehetett az intelligencia sorait almentálni. Objektíve nézve a dolgokat, nálunk is fel lehet

ismerni, miként Németországban, főként evangélikus papi és tanári családokat, melyek generációkon át szolgáltattak egyházuknak, s egyúttal a magyar államnak és tudományosságának is időtálló értékeket, így főként a felvidéki, szepesi, pozsonyi, megmagyarosodott lutheránus családok, de színmagyarok is és reformátusok is. Ez a nagyszámú, jóminőségű, s emellett többségében öntudatosan protestáns intelligencia magyarázza azt, hogyha nem is általában az államszolgálatban, de annak befolyásos, vezető helyein a protestánsok nagy számmal találhatók, ami katolikus részről gyakori panaszoknak teszi tárgyát. Egyes tereken ez a protestáns túlsúly egészen szembeötlő, s például az Akadémia tudósai közt a múlt század 40-es éveitől kezdve mindegyre kisebbségben voltak a katolikusok, befolyásuk alig volt, annál kevésbbé, mivel a katolikus tagok is rendszeresen liberális gondolkodásúak voltak.¹

Valószínűnek tarthatjuk, hogy a katolicizmus is ki fogja termelni magából a tömegének megfelelő, a kultúra, gazdaság és államélet terén vezetésre képes intelligenciát, amiből nehézség aligha származhatik, ameddig a kiválasztásnál és a kiválasztottak működésénél a derekasság és a nemzeti szempont, nem pedig a politika fog érvényesülni.

A nehézségeket sohasem a derekak, a szakértők, a tudósok, a tárgyi emberek okozzák, hanem azok, akik a szakértés, a tudomány, a tárgyiasság színe alatt politikai és egyéni célokat követnek.

Már a frazeológiájuk is jellemző erre.

Ők azok, akik a „felekezeti békét“ folyton felszínen tartják. Jámbor protestánsok és katolikusok nem tudnak e fogalomról, hisz békében élnek egymás mellett, minek ezt az állapotot folyvást tudatosítani, vagy pláne ünnepelni?

Ők azok, akik valósággal esengenek a szivárványhídért Debrecentől Pannonhalmáig; vagy Pannonhalmá-

¹ A katolikusoknak az irodalomban és tudományban múltbeli csekély érvényesüléséről l. Farkas Gyula két könyvében az adatokat: *A magyar romantika*, 1930 és *A „Fiatal Magyarország“ kora*, 1932.

tói Debrecenig, s az ilyen esengés mindig gyanús, mert a következő pillanatban stentori hangon rámutatnak a *másik* félre, hogy íme, ez törte le épp most a szivárványhidat, az utolsó pillanatban, elkészülte előtt.

A stentori hangra azért van szükségük, hogy egyrészt a másik oldalon meghallják őket és választ kapva, folytathassák ezt az épületes békedialógust, másrészt, hogy a saját táborban is észrevegyék érdemeiket s illően megjutalmazzák.

Trianon óta alig múlt el egyszer is a felekezeti béke emlegetése, hogy belőle ily társalgások ne származtak volna, melyek azonban, úgy látszik, a harmadik nemzedékhez tartozók külön gyönyörűségét képezik, s így a közre alig veszélyesek.

Veszedelemesebbek, mert ok nélkül nyugtalanságot keltenek fel azok az esetek, amikor a politikusok is észreveszik az idők spirituális irányú fordulását és valódi köpenyeg alatt próbálnak jelentkezni. Szinte bizonyos, hogy a nehézségek minden esetben nem tisztán felekezeti alapon, hanem vallás és politika összeköttetéséből származnak.

És ezzel megérkeztünk oda, ahol meg lehet állapítanunk a felekezeti ellentétek egyetlen orvosságát.

Ez persze nem abban áll, hogy a vallásfelekezetek némaságra kárhoztassanak, hogy a világnézeti különbségek a templomokba zárassanak, s ha onnan kimerészkednek, az államhatalom büntetése alá essenek.

Az orvosság épp ellenkezőleg abban áll, hogy az emberekbe átfolyjon a vallásos világnézet, mindenkibe a magáé, s ennek alapján cselekedjék az ő cselekedeteiket; vallásosak legyenek, de belsőleg és ne politikából és ne emelkedésvágyból.

Hogy ez lehetséges, erre ismét a fiatalság tanít meg bennünket, mely sokkal szélesebb rétegeiben vallásos, semmint a harmadik nemzedék öregei, s mégsem nyilatkoznak meg benne felekezeti ellentétek.

A fiatal katolikusok folyóirata, a Korunk Szava, s a fiatal protestánsoké, az Új Magyarország (új vezetősége alatt) nem akar többé szivárványhidat protestáns és katolikus közt, nem folytatja többé a hiábavaló

küzdelmet a „felekezeti békéért“, hanem mindegyik megy a maga világnézete útján, önmagának belsejevei törődik, s ha véletlenül találkozik a másikkal, mint magyar testvérével beszél vele.

A vallásos irányú protestáns ifjúsági szövetség, a Soli Deo glória és a katolikus Emericana-ifjúság sem öltögetik egymásra nyelvüket, s hagyják a felekezeti kérdés hánytorgatását azon ifjúsági ágaknak, melyek pozitív vallás nélkül szűkölködnek.

A jövő útja világos: minél többen lesznek a vallásosak mindkét félen, s minél inkább azok fognak vezetni, annál kevésbé fogja a történeti kényszerűséggel kifejlődött, bár magában véve mélyen sajnálatos vallási szakadás a Nemzeti Egységet és államéletünket zavarni.

3. Zsidóság és kapitalizmus.

A forradalmak katasztrófája és a bolsevizmus zsidó vezetőinek hatása alatt egy pillanatra antiszemita hullám borította el a világháború után is megmaradt liberális magaslatokat, s bár az ellenforradalomnak a törvény és jogrend határain túlcsapó mozgalmait a kormányhatalomnak sikerült legyőzni és elhallgattatni, a hazai zsidóság problematikájában mégis új, a harmadik nemzedék korszakától különböző jelenségek merültek fel.

Itt kettőt kell közelebbről megtekintenünk, a budapesti kultúrát és az anyagi kérdéssel kapcsolatban a kapitalizmust.

A harmadik nemzedék vizsgálatánál meg kellett állapítanunk, hogy az a budapesti kultúra, mely alapjában véve homogén volt más középeurópai városokban kifejlődött zsidó kultúrákkal, megindult az egész ország meghódítására.

Kétségtelen, hogy most, az ellenforradalmi hangulatban, az elinduló lépések elakadtak.

Kísérletek történtek azon szellemi tereknek keresztény magyar szellemmel megtöltésére, melyek már előzőleg végkép elveszetteknek látszottak: hírlapirodalom,

színház, varieté, az ekkor fejlődő rádió, szépirodalom terén új alakulások történtek, új jelenségek, melyek a gyökeres magyarságot hangsúlyozva, a közönség ízlését elvezetni próbálták a rég megszokott budapesti kultúrától.

Az új törekvések politikai háttérrel kaptak a különböző keresztény pártokban és publicisztikájukban, holott ugyanakkor a régebbi nagyvárosi-zsidó irány elvesztette politikai és publicisztikai támaszát: a szocialista párt, októbriista és bolsevista szereplésének súlya alatt, végkép kiesett az intelligencia köréből, s visszahullott eredeti szakszervezeti alapjára, a Jászi Oszkárt követő radikális demokrácia pedig teljesen megsemmisülve, feltámadását bármely formában önmaga tette lehetetlenné azon gonosz hadjáratával, melyet a magyarság ellen kényszerű emigrációjában folytatott, s amennyire tönkrement hírnévvel és összerószkadt energiával teheti, még ma is folytat.¹ Az a „progresszív“ irány, mely a harmadik nemzedék soraiban Európát akarta képviselni a hátramaradt, barbár magyarok között, itthon maradt képviselőiben nagyzási hóbortjából kijózanodva, iparkodott olyan színeket ölteni magára, melyekkel az új légkörben egyáltalában megjelenhetett.

Ne higyjük azonban, hogy ez az új szellemiség valami mélyre bocsátotta gyökereit, sem pedig azt, hogy a korábbi budapesti kultúrát teljesen feleslegessé tette. Ha azt látjuk, hogy Budapest területén itt is, ott is szigeteken merültek fel, melyeken az emberek elutasítják a régi budapesti termékeket, ezt nem annyira egy laikus kultúrának, mint inkább a vallásos gondolkodás terjedésének kell betudnunk. Az az egyéniség is, aki e Trianon utáni keresztény Budapest gondolkodásának legenergikusabb kialakítója volt, a jezsuita Bangha Béla, eredményeit elsősorban vallásos tévkenységével érte el, a Kereszttel kezében hódította vissza az embereket, s amennyiben lépései átvitték a

¹ V. ö. erre Mályusz Elemér, *Sturm auf Ungarn* (magyarul folytatásokban a Napkeletben).

politika területére, itt sikert szintén csak a vallásos erők szereztek számára: a tiszta politikai téren a „keresztény“ pártok, elvonatkoztatva a vallástól, nem is tudták elérni azt a hatást, melyet más, régebbi világnézetek alapján álló pártok elértek. A kimondottan keresztény pártok ma is csak egy kisebbség szavazatait egyesítik magukban.

A főnehézséget ez egész fejlődésben az okozta, hogy az új alakulatokat általában a korábbi, harmadik nemzedék tagjai hívták életre, akik a korábbi liberális világnézetről antitetikusan áthelyezkedtek az antiliberálisra, de gondolkodásukat, módszereiket, önmagukat természetesen nem tudták átalakítani. Ezért tulajdonképpen azt csinálták, amit azok, kiket feleslegessé akartak tenni, csak más irányban, de hasonló eszközökkel. Benne gyökerezvén a harmadik nemzedékben, gyökeres változtatásoktól irtóztak, akár gazdasági téren — Prohászka Ottokár programját lassankint feledésbe engedték merülni —, akár szellemi téren, ahol egyszerűen átvették a harmadik nemzedék hivatalos szemléletét és lemondtak a magyar népiesség segélyével alakítandó új kultúráról. Az Arany-féle klasszicizmusnak második vagy harmadik epigonnemzedéke vette át a nemzeti kultúra terén az irányítást, mely természetesen vallási értékek iránt is hagyományosan közömbös volt, s innen van, hogy például a katolikus hírlapirodalom és költészet is csak oly lassan, szinte egy évtizedet elvesztegetve, az újonnan fellépő fiatalság karján tud kifejlődni. Az egész trianoni antiliberális mozgalom kaotikus tartalmát, mindennapos ellenmondásait és nem utolsósorban gyors ellanyhulását, konzervativizmusát, mely a harmadik nemzedék állapotait akarja, némi átszínezéssel, fenntartani, mindezt megértjük abból, hogy a mozgalmat a régi irányoknak emberei irányították, akik a két forradalomtól megijedve, más, új irányba próbáltak ugyan menni, de a régi metódusok megtartásával.

Divatos új ruhába öltözött kivénhedt irányok próbáltak most a keresztény, részben antiszemita jelsza-

vak hangoztatásával új, magyarabb szellemiséget létrehozni. Nincs mit csodálnunk, hogy ez nem sikerült. Hírlapirodalomban, színházban továbbra is a régi budapesti kultúra érvényesült, s a Trianon utáni antiliberális korszakban mehetett végbe, hogy a progresszivitás és oktobizmus vezető hírlaptulajdonosa megsokszorozhatta tevékenységét, s csakhamar nagy napilapok egész Konzernjét tarthatta kezében. Persze a közhangulat nyomása alatt hangja lényegesen megváltozott, beleilleszkedett a neobarokk illedelmes suttogásába, résztvett az új nagyságok gyakran émelyítő tömjénezésében, sőt ezt is jobban, hatásosabban és émelyítőbben csinálta, mint a neobarokk autochton szócsövei. A zsurnalizmus történetének egyik legtanulságosabb, s amellet mulatságos fejezetét képezhetné az összehasonlítás e lapoknak forradalmi és Trianon utáni hazafias frazeológiáját illetőleg: amit korábban mint alacsony kultúrájú, bugaci „hazaffyaskodást“ lenéztek és szidalmaztak, azt most maguk csinálták, mély lélekzetvétellel, büszke kebelből, kitűnően. A tömegek csekély nemzeti érzékére jellemző, hogy mindezt igaznak és jónak találták, minek következtében e háború előtti üzemek, némi stílusváltoztatás keresztülvitelével, jobban működtek és nagyobb hasznot hajtottak, mint bármikor előbb. Ezt a jól sikerült mimikrit különben az is elősegítette, hogy az új irány hivatalos tekintélyeitől elüldözött tehetségek továbbra is megmaradtak e tipikusan budapesti lapoknál, melyekkel korábról, a radikális progresszivitás idejéből megvoltak összeköttetések. Babits Mihály, Móricz Zsigmond ezen most már egyszerűen baloldalinak nevezett kultúrkörnyezetben maradtak, ugyancsak itt talált egy időre menedéket Szabó Dezső, minek az a következése lett, hogy a legújabb nemzedék, mely elsősorban az ő munkáikból, nem pedig a neobarokktól nyerte nemzeti elindítását, bizonyos fokig, bár leplezve, ismét a baloldalhoz fordult.

Ugyanez történt a folyóiratok terén, ahol a Színházi Élet maradt nemcsak a budapesti zsidó, de a vidéki magyar publikumnak is legtöbbet olvasott kedvence, ugyanez a színházban, a varietében, a moziban,

a szórakoztató, nagyvárosi, éjjeli élet minden zugában. A háború előtti Budapest éjjeli életétől alig különböző mostaniban a fiatal arisztokráciának tagjain kívül a keresztény középosztálynak történelmi és nem történelmi, ifjabb és idősebb generációi egyképen résztvesznek, bár napközben természetesen keresztény elvek emlegetői. A változott viszonyokhoz híven az üzemek fenntartói és hasznosítói közt keresztények is vannak, akik azonban irányváltást vagy színvonalkülönbséget nem jelentenek.

Igen egyszerű dolog bizonyosodott be: új tartalom nélküli, tisztán jelszavakkal hosszabb időre nem lehetséges az embereket távol tartani olyanféletől, amibe beleszoktak, szinte amiben születtek. A trianoni neobarokk édesgyermek, egyenes leszármazója lévén a harmadik nemzedék szellemének, nem érezhetett magában erőt, hogy komolyan pótolja az elődjével közeli viszonyban volt nagyvárosi zsidó kultúrát, mely ilyen módon, némi átfestés és áthangolás árán, továbbra is hatalma teljében maradt.

Az anyagiak dolgában meg kell állapítanunk, hogy a hazai zsidóság még erősebben összenőtt a kapitalizmussal, mint korábban. Míg a háború előtt a kapitalisztikus pályák túlszűfolttsága miatt előbb a szabad pályákat: orvosit, ügyvédit szállotta meg a zsidóság, s ezek megtelével haladt tovább a függő és gyenge fizetest nyújtó állami hivatalok felé: most fordított a mozgalom, mint mikor az apály mindinkább szabadon hagyja a part sávjait. A numerus clausus-törvény, a hazai antiszemita hullám egyetlen intézményes máradéka, nemcsak az állami hivatalokban éreztette hatását, hanem az orvos- és jogász-, ügyvéd-produkció terén szüntette meg a korábbi állapotokat, melyekben egy-egy fakultáson a zsidó hallgatók száma megközelítette, vagy majd felülmúlta a keresztényekét. A régi nehézségek helyébe újak léptek: az egyetemről kikerült fiatal orvosok, jogászok, tanárok százanként, ezrenként nem tudtak elhelyezkedni jövedelmet nyújtó helyeken, a végzett mérnökök előtt zárva voltak a gyárak, me-

lyek bizonyos szakmákban előszeretettel alkalmaztak külföldi, német szakmérnököket, s emellett alkalmazot-
taikat az egyetemekről kiszorult zsidóság köréből
vették.

Csakugyan, a fiatal zsidó intelligencia nagy tömé-
gei előtt bezárulván a szorosan vett intellektuális pá-
lyák, mind kizárólagosabban fordult a kapitalizmus
nyújtotta lehetőségek felé. A hazai zsidóság nem vette
igénybe azt az amúgyis csak gyöngén és gyakran nagy
megszakításokkal működő ventilt, melyet a cionizmus
jelent egyrészt a Palesztinába vándorlással, másrészt
ennek előkészítése gyanánt a fiatal lelkes chaluz-oknak
földművelésre való kitanításával. A magasabb intelli-
gencia pályáinak erős korlátozódásával az emelkedő
fiatalság a kereskedelem lehetőségeit, ipar, gyár-
ipar, banküzlet, biztosítóüzlet alkalmazotti állásait szállotta
meg s bár az egész országra nézve nincsenek megbíz-
ható adataink, valószínű, hogy nagy sikerrel.

Budapest lakosságában, melyre nézve pontos ada-
tink vannak, a katolikusok száma az országos átlag,
a kétharmad alatt van, 58.5%-kal (a 15 éven felüli né-
pességet számítva), ugyanakkor a zsidóság arányszáma
23.6%-ot tesz ki, a reformátusoké 10.9%-ot, az ágostai
evangélikusoké 4.9%-ot. Köztisztviselők között a val-
lási megoszlás (beleszámítva a kistisztviselőket, nőalkal-
mazottakat, altiszteket stb.): 70% katolikus, 14% re-
formátus, 7.9% evangélikus, 5.2% zsidó, ami az orszá-
gos átlagnak felel meg, de jóval alatta marad a buda-
pestinek. A fizikai munkások dolgában hasonló a hely-
zet: 72% katolikus, 14% református, 57% evangélikus,
5.8% zsidó. Emelkedik a zsidóság arányszáma a követ-
kező kereseti ágakban: önálló iparos van zsidó 32%,
katolikus 51%, református 96%, evangélikus 4.8%), —
önálló kereskedő van: zsidó 61.7%, katolikus csak
28%, református 5.6%, evangélikus 2.5%; gyártulajdo-
nos van: zsidó 55%, katolikus 28.5%, református 6.4%,
evangélikus 77%; kereskedelmi alkalmazott van: zsidó
60.9%, katolikus 29.5%, református 6%, evangélikus
2.6% és végül magántisztviselő van: zsidó 44.8%, katho-
likus 40.3%, református 7.3%, evangélikus 6.5%.

A kapitalizmus vezető állásaiban, tudjuk, szinte egy évszázad fejlődése következtében bírja a zsidóság nálunk a vezetőszerpet, úgy a bankoknál, mint az ipari vállalatoknál. Úgy látszik, a kispolgári, de többé-kevésbé biztosított életszínvonalat jelentő kapitalisztikus magánalkalmazottak soraiban is erősen tért foglalt: az ipari magánalkalmazottak közt 42.2%, a hitelügyletek közt (bankokban, takarékpénztárakban) 41.2%, a kereskedelmiek közt 68.3%, a biztosítási szakmabeli magánalkalmazottak közt 61.3% a zsidó *férfi*, a nőalkalmazottaknál ez a szám alacsonyabb, mivel itt a katolikusok száma növekszik (de nem éri el az egész arányszámot): a katolikusok mint speciálisan szegény néposztály, iparkodnak leányaiknak és asszonyaiknak is mellékfoglalkozást szerezni.¹

A statisztikai adatokat háttérnek véve, tekintsük meg most a gazdasági viszonyokat.

A Trianon óta lefolyt fejlődés jóformán immúnis zálta az államhivatalokat a zsidósággal szemben, bennük és a katonaságnál, általában az államtól függő fix-fizetéses pályákon szinte teljesen a keresztények helyezkedtek el, akik a Bethlen-kormány első éveiben, a világkonjunktúra idején lassankint kiheverték a főraddalmak alatt, az infláció, megszállott területről való menekülés következtében szenvedet anyagi káraikat, kezdtek újra berendezkedni, modern bútorokat, szőnyeget venni, újra felruházkodni, különböző akciókkal, protekció útján nyaralni, sőt külföldre utazni, színházat látogatni. Ezen valósággal is konszolidációs években, a neobarokk közönség nem indult fel többé a nagyvárosi zsidókultúra produkcióin, az antiszemita hullám elült.

Következett az egész világon a dekonjunktúra, melynek kezdetére nálunk a bankok bezárásával tették, orchesztrális nyitányként, figyelmessé a közönséget.

A gazdasági világkrízis, melynek elmúlását józanul

¹ Mindezen adatokra 1. Hoffmann Dezső, *A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* (Budapest székesfővárosi statisztikai közlemények, 63. köt. 4.) (1934).

alig lehet remélni, mivel a kapitalizmus átalakulását, igen hosszadalmas folyamatot nyit meg, a keresztény magyar társadalmat visszaszorította emelkedésében, melyet épp megkezdett. Az állam fixfizetéses javadalmásai súlyos és kegyetlen fizetésleszállításokat kénytelenek magukra venni, melyek annál fájdalmasabbak, mert a fizetések emelkedése az infláció éveiben nálunk, bizonyára szűkkeblű állampolitikai okokból, sokkal kisebb volt, mint például nyugati szomszédainknál. A leszállítások következtében a tisztviselők előtt újra megnyílik a proletárellet mélysége, borzadva ismerik fel, hogy megint annak szélén állnak, egy újabb deklasszifikálódás előtt, amilyent alig 10—15 éve álltak ki.

De a világbúzaárak katasztrófális esése a többi társadalmi osztályt is súlyos gondokba dönti. Mivel földbirtokunk még mindig nagyrészt szemestermékekből, búzatermelésből él, a búzaárnak 30 pengőről 10 alá csökkenése az egész agrárvilág katasztrófáját hozza magával, mely annál súlyosabb, mert az agrártermékek árának esésével nem esnek párhuzamosan az ipari árak. Az 1925—27. évi árakat száznak véve, 1933 végén az agrártermények ennek 46.6%-ára estek le, míg az ipari termények csak 79.2%-ra. A két indexszám közti különbség adja az úgynevezett agráröllöt, melyet a mezőgazdaságnak annál kevésbé van honnan megfizetnie, mert árai esése mellett köz- és egyéb terhei még lenetőleg emelkedtek.

Igaz, hogy az ipari termelés is nagy nehézségekkel küzd a világkrízis hatása alatt. 1929 óta 650 gyáripari vállalat szűnt meg, az azóta elbocsátott munkások száma az 50.000-et meghaladta s az ipari termelés összes értéke 1929—32 során 2867 millió pengőről 1800 millióra csökkent.¹ Kétségtelen, hogy az ipari, kereskedelmi és kapitalista eredetű jövedelmek is leszáltak, tulajdonosaik is leszállították életszínvonalukat, de — nem oly gyors ütemben és nem oly mértékben, mint a köztisztviselők és a mezőgazdaság emberei.

¹ Ifj. Simontsits Elemér *Gazdasági Szemléje*, Magyar Szemle 1934 január.

Szinte azt lehet mondani, hogy az agrárrollóban rejlő differencia fejezi ki a kapitalizmusból élő zsidóság, valamint a fixfizetéses és agrár rétegek közti viszonyt, melyben a proletarizálás újabb veszedelmében forgó középosztály immár nem oly nyugodtan nézi a „még mindig jobb“ helyzetben lévő zsidó rétegek életét, mint még imént az általános emelkedés éveiben.

Vegyük ehhez a falusi rétegek immanens nyomós rát, melyről a mezőgazdasági munkássággal kapcsolatban beszéltünk, az állástalan diplomások vérlázító helyzetét, továbbá azt, hogy a kapitalizmus, mint idegen eredetű réteg, nem élvezi a közvélemény azon kíméletét, mellyel az arisztokrata pazarlások ma is találkoznak:

akkor megértjük, hogy még azok is, akik különben a Színházi Élet szellemi színvonalának feltétlen hívei, meghallgatják a fajvédő szónokok és tudósok antiszemita előadásait, s az állástalanok él- és rohamcsapatokban látják jövőjüket, hiszen a Harmadik Birodalomban is a zsidók kiűzésével a rohamcsapatok tagjai nyertek új állásokat s minél régebbiek voltak, annál nagyobbakát.

A hitleri mozgalomnak jóformán egyetlen, de igen hatalmas motora az új antiszemita hullám, mely mögött a kapitalizmus bomlásából származó gazdasági jelenségek állanak.

De ettől a pillanatnyi gazdasági helyzettől eltekintve, nem lehet behunyni szemünket azon jelenség előtt, hogy az ország és magyar nép egész ipari és kereskedelmi fegyverzete bevándorolt elemek vagy azok leszármazóinak kezében van.

Amint az előtt sem lehet behunyni szemünket, hogy a magyar földnek szinte 40%-a nem a magyar nép, hanem a 2000 ember kezében van, s amint ezzel szemben is elérkezettnek kell tartanunk az időt, hogy a magyar nép érdekei megóvassanak, ugyanezt kell mondanunk a kapitalizmus esetében is.

Akárcsak a latifundiumok, a kapitalista termelés és

eszközei is, azon nagyfontosságú javak közé tartoznak, melyek bizonyos esetben magánkézen túlságos nagy, a közjót esetleg veszélyeztető hatalmat képviselnek.

Igaz, hogy a kapitalizmusnak, mint világjelenségnek nincsenek országhatárai és dőreség volna bármely állam részéről, hogy a saját kapitalizmusát megsemmisítse, mikor a többi népeké megvan és sértetlenségében az egyetlen lefegyverzett ellen fordulna; —

ezen a téren a szellemi irányok rajzától nem lehet szakszerű tanácsokat várni, még arra sem, amit lelkes emberek óhajtanának, például a bankok nacionalizálására;

a kapitalizmus változik és bomlik és nincs ember, aki előre láthatná a termelési rendet, mely néhány évtized múlva ki fog alakulni;

de addig is a zsidóságnak is érdeke, hogy a magyarság nagyobb részt nyerjen a kapitalisztikus termelési rendben, ennek minden egyes fokozatán.

Ez az a pont, hol mindkét fél magasabb, lelki érdeke érintkezik.

Elmúltak azok az idők, mikor a liberális gondolkodású népek valósággal behívták a Galiciában és Oroszországban embertelen viszonyok közt élő zsidóságot és szinte kínálták neki az áthasonulást. A liberális magyar is örült, ha a tegnap bevándorolt zsidó ma már magyarnak nevezte magát. Ma Közép-Európában német hatás alatt asszimiláció helyett disszimilációról beszélnek s egy egész nagy tudományág virágzik amiatt, mert az asszimiláció ellen praktikusán felhasználható.

Tudjuk, hogy az asszimiláció kérdése a régi kitűnő magyar fejekben nem valami germán fajelmélettel, hanem a bevándorlással függött össze. Széchenyi, Kossuth, Deák egyformán ellene voltak a nyílt, szabad galíciai határnak, humanizmusuk azonban nem akadályozta a benn lévők természetes asszimilálódását.

De liberalizmus és hazai zsidóság egy akarattal nyitva tartotta a határokat s az ellenforradalom után újra nyitva maradtak: 1922-ben 350, 1923-ban 1090,

1024-ben 1060 zsidó vallású letelepülő jött csak Budapestre.¹

Kétségtelen, hogy ezek a legújabb keleti menekültek már nem fognak megmagyarosodni.

Nem annyira a magyarság megváltozott nézetei miatt, hanem azért, mert a háború óta ők is, a keleti zsidóság menekülő népe, megtalálta a saját nemzeti érzését, mely felmenti immár az alól, hogy a nyugati „galuth'-ban asszimilált, a zsidóságra elveszett törzsek feltöltője, alimentálója legyen az ő saját örökölt egyéniségének feláldozásával. A cionizmus pionérjei ma mindenünnen tódulnak a zsidó államba, melynek már van nyelve, ősi nyelve, tudománya, egyeteme, könyvtárai, gazdasági, emberi életlehetőségei. A tegnap és ma bevándorolt keleti zsidóság már nem hajlandó ősei útját elhagyni, mely visszavezet Jeruzsálembe, s ehhez képest a hazai zsidóságban, mint másutt is, adva vannak a lehetőségei a cionizmusnak, s amíg ennek céljai az áttelepüléssel megvalósíthatók, addig a kisebbségi alapon történt szervezkedésnek.

A nagyvárosi zsidó kultúra jelentősége mindjárt kisebb lenne, ha annak utóbb bevándorolt tömegei ezt a logikus álláspontot foglalnék el, amivel csak azt fejelnék ki, ami úgysis szívükben van: a zsidó nemzeti szolidaritást.

És ezzel a már őszintén megmagyarosodott, magyar műveltségű zsidóság és a magyarság közti viszony is tehermentesülne és közelebb juthatna a keresztény államban elvárható végleges megnyugváshoz

¹ Acsay Tihamér, *Ki- vagy bevándorlás?* Magy. Szemle 1. 338.1. A fajelméletet illető nézeteimet 1. *Történetpolitikai Tanulmányok* c. füzetemben, Napkelet Könyvtár 3., 1924. V. ö. Emmerich Czermak (az osztrák keresztényszocialista párt elnöke) és Oskar Karbach (cionista publicista) közös könyvét, *Ordnung in der Judenfrage*, Wien—Leipzig (1933). A hitleri fajfelfogással ellentétes keresztény álláspont legújabb körvonalozását 1. Béla Bangha, *Katholizismus und Judentum, a Klarung in der Judenfrage* c. kötetben, 1934.

4. A nemzedékprobléma.

Az állástalan diplomások csak egy kis hányadát képezik az egész kérdéstömbnek. Beletartoznak a nem-diplomás állástalanok, bele az egész viszony, mely a fiatalok és öregek közt megnyugodni évek óta nem tud, hanem majd hatalmasan lángokat vet, majd pedig a parázs alatt pislákol, ahol az öregek észre sem akarják venni. Itt nem kevesebről van szó, mint általános nemzedékváltásról, amikor tolja az ifjú lomb a tavalyit.

Az eddigiekből is kiderülhetett, miért nem beszélhetek Négy Nemzedékről s miért nem nevezhetem a Trianon óta vezető nemzedéket negyediknek.

Itt természetesen nem egyes politikusokról vagy államférfiakról van szó, nem is egyéni életekről, melyek időbelileg gyökerezhetnek bárhol is, gyakran nagyfokú rugalmassággal bírnak a korkövetelményekkel szemben, aminő például gróf Apponyi Albert vagy gróf Bethlen István pályája.

A nemzedékproblémát, nézetem szerint, a neo-barokk kifejlődése vetette fel és tette alig megoldható, súlyos nemzeti kérdéssé azáltal, hogy a középosztály szellemi fejlődése, bár időnkint és helyenkint sokféle kompromisszumra képes volt, egészben véve megmervédett, minélfogva minden új mozdulatot gyanúsnak talált, saját magára nézve veszedelmesnek, — s mivel *minden* ifjúság jellemzője az öregekétől eltérő, fiatalos, új mozdulat, ezért éppen a fiatalságot zárta ki magából ez a „konzervatív“ közszellem.

A társadalmi vezetők, akik e közszellem őrzői voltak, helyüket és tekintélyüket nem valami organikus fejlődés során foglalták el, hanem az ellenforradalom véletlen zsilipéből jutottak hozzá — és a történetből tudjuk, hogy minden forradalom mechanisztikus gondolkozással dolgozik, szervetlen merevséggel alakítja a dolgokat saját hasonlatosságára és ebből a mechanisztikus légkörből csak nehezen tud visszakerülni, gyakran nagy vargabetűkkel, a szerves élet, az evolúció egyetlen emberi útjára.

Trianon óta társadalmi életünk, gondolkodásban és

annak hordozóiban, az emberekben, erősen elmechanizálódott, formalisztikussá lett s elutasítva magától (rosszul felfogott önfenntartási ösztönből) a más árnyalatú evolúciót, a másszínezetű fiatalságot: kapui *előtt* kielégítetlen fiatal tömegeket halmozott fel, melyek egyelőre csak körülzárják, de ha az evolúció meg nem indul, meg is ostromolják a „boldog“ bennlévőket.

Ez az igazi oka annak, hogy a fiatalság, melynek örülni kellene, ma szinte veszedelemnek számít s ez az oka annak is, hogy tüneti kezeléssel, rosszul fizetett, ideiglenes díjnoki kinevezésekkel megoldani nem lehet a kérdést.

Amint az uralkodó szellem hordozói különböző korosztályok tagjai — nyolcvanévesektől egész a becsatlakozott húszévesekig —, amikor is az ötvenen felüliek szabják meg a harmadik nemzedéktől átvett gondolkodást és menetet: éppígy a fiatalság soraiban is különböző évjáratokat kell megkülönböztetnünk.

Határozott különbség észlelhető a harmincévesek (akik a Trianon óta letelt idő alatt immár szinte negyvenévesek lesznek) és a húszévesek között, ez utóbbiak természet szerint közel állnak azokhoz, akik most, évenként kerülnek ki a középiskolákból s akik némileg a húszévesek magasabb évjárataitól is különböznek.

Itt persze mindig tekintetbe kell vennünk, mennyiben mutat fel a szemügyre vett ifjúsági jelenség vagy alakulat önálló fejlődést, s mennyiben az idősebbek neobarokk szellemétől való befolyásolást. Az ifjúság számbelileg jelentős rétegeit akadályozta éveken át ez a befolyásolás, mely külsőleg, formalisztikus elemek átadásával nagy sikert is ért el — de ezek az ifjúsággal foglalkozó egyének mégis annyira távol álltak az ifjú lélektől, hogy a külsőségekkel megelégedve, észre sem vették az önálló belső fejlődést, mely azután időnkint spontán kitörésekben nyilvánult meg — ilyenkor az öreglelkű ifjúsági vezéreket csodálkozás fogta el és méltatlankodva otthagyták a mozgalmat, mely nem engedelmeskedett többé intéseiknek.

A következőkben ezeket a befolyásolt s ezért tiszta

evolúciót fel nem mutatható rétegeket elhagyjuk szemlélődésünkben.

Hús- és harmincéveseket egyformán jellemzi — s első pillanatra ez az, ami élesen elválasztja őket az idősebbektől — a nemzetiségnek népi koncepciója.

Nemcsak a dzsentri-ideológiától szakadtak el végkép, társadalmi szemléletük nemcsak a neobarokkot s annak „úriember“ ideálját taszítja el, gyakran felháborodva, önmagától, hanem gyakran még a polgári életformának is ellenségei, ami azoknál, akik évek óta kívülről nézik a polgári életet, nem is csodálható.

Leszámoltak magukban azzal, hogy a polgári osztály kialakításától nemzetünk végkép elkésett s ma már másunnan nem remélhetünk életenergiákat, mint a volt jobbágy, a paraszt, kiscgazda, falusi rétegekből.

Erre a szemléletre kétségtelenül hatással volt a Versailles óta kialakult német „Volkstum“-gondolat, mely a weimari Németországtól folytatott propaganda nyomán hazai németiségünkben is gyökeret vert — első apostola boldogult Bleyer Jakab volt —, s utóbb a hitleri gondolat szolgálatába került.

A „Volkstum“-gondolat magyar formája, a nemzeti súlynak a népi őstalajba visszahelyezése, a neobarokkban persze nem fejlődhetett ki, Bleyerhez hasonló kiváló, nagyformátumú idősebb vezetője nem akadt, de annál nagyobb szerepet játszik minden ifjúsági mozgalomban.

Az ifjúság egybe sommázva elítéli mindazt, amit az idősebbek Trianon óta alkottak, s amit leginkább szemére vet: a dolgozó, mezőgazdasági rétegek anyagi és szellemi kultúrájának elhanyagolását. A magyar paraszt felemelése érdekében követeli az ifjúsági mozgalom, mindjárt első megmozdulásakor, a földreform végletes formáit, harcol a nagybirtok minden alakja ellen; ezért ellensége az arisztokráciának, melyben különben is a „népelnemző“ Habsburgok idegen vérkeverékű kreatúráit látja. Az új földreform annyira jellemző az egész ifjúságra, hogy mikor katolikus fiatalok állottak össze valláserkölcsi alapon, egyik első követelésük az egyházi birtoknak kisbérletekre átalakítása volt.

Persze az ifjúság mozgalma is változik, alakul — az induláskor ez a parasztromantika, melynek egészséges, magyar és humanisztikus tartalma tulajdonképpen Széchenyitől van, akivel azonban e kezdeti mozgalom nem tartott jóbarátságot, lévén ő gróf, s frázisellenes és antiforradalmár —, ez az ifjúsági parasztromantika kezdetben a „szociológia“ légkörében érezte jól magát, Jászi Oszkár és a háború előtti progresszívek Huszadik Század-stílusát szenvedte, aminthogy ugyanez a stílus, úgy látszik, a csehszlovákiai magyar és cseh ifjúság első megmozdulásának is.

Az úttörő harmincévesek ehhez képest parasztszeretetüket Jászitól tanult magyar úrgyűlöletsszólas mőkái fejezték ki s miután önálló szellemiséget nem sikerült kialakítaniok, első szervezeteik csakhamar felbomlottak.

Hogy ezek a harmincévesek még mennyire nem voltak önállóak, arra jellemző, hogy kevés kivétellel el tudtak helyezkedni az idősebbek szervezeteiben: az eredeti ifjúsági keretek felbomlásával a szélsőbb rétegek becsatlakoztak a szociáldemokráciába, mások a nemzeti szocializmus felé orientálódtak, melyet nálunk szintén az idősebbek, a neobarokk tagjai vezetnek, egy harmadik rész megpróbálta az uralkodó neobarokk kereteiben érvényesíteni, folytonos kompromisszumok árán, a saját ifjúsági felfogását. Ez különben állandó nehézsége a csoportokba szakadt ifjúságnak: az egyes csoportok élén haladók gyakran átallnak az öregekhez s ezzel csoportjuk bomlását segítik elő; a fiatalok ilyenkor határozott irányítás nélkül maradnak, amíg valami új csoportot életre nem tudnak hívni. Innen a folytonos változás az ifjúsági társadalom sejtrendszerében és hogy ez átmeneti csoportok közt egyik sem tud magának vezetőszerepet biztosítani.

Másik megkülönböztető jele a harmincévesek társadalmának, szintén a harmadik nemzedék gondolkodásának maradványaként, a spiritualisztikus motívumok iránti bizonyos érzéketlenség. Ők még nem érzékeltek el ahhoz, amit a vallásos érzés renaissanceának szokás nevezni s nemcsak hogy ez érzések idegenek

előttük — legalább a vezetők írásait tekintve —, hanem a vallási dolgokat még teljesen a háborúelőtti liberális vagy progresszív szemszögből ítélik meg. Náluk találkozunk a katholicizmus-klerikalizmus-egyenleg megvető emlegetésével utoljára, — ez a húszévesek frazeológiájából már végkép kiveszett; ők azok, akik Széchenyi, Deák, Eötvös eszméit félrevetik, mert pozitív „szociológiai“ megoldást nem nyújtanak nekik s ehelyett inkább a Jászitól interpretált Kossuth-féle nemzetiségi politikához hajlanak. Pozitivisták elképzelésükkel élénk ellentétben annál nagyobb fantáziagazdagságról tanúskodnak kisebbségi elveik, melyekben köveket és népeket megmozgató naív hit tükröződik.

Ez az „új nemzetpolitikai ideológia“ eredetileg a turáni-szláv paraszttállamot hangsúlyozta ki, melyben turáni: magyar, bolgár, hasonlóképp turáni vérösszetételű oláh, ukrán s más szláv népek parasztsága állna össze s detronizálva a nyugati civilizációt s annak romlott hordozóját, a középosztályt, e szabad parasztnépek önkaratukból egyesülnének hatalmas blokká, melyben nemcsak hogy boldogtalanság, de, ami még nagyobb, kisebbségi elnyomás sem volna többé található. Az ideák történetére jelentős, hogy a magyar népfajjal eredetileg semmi, sőt valósággal antikapcsolatban lévő turanista idea mint hódította meg e jóakarató fiatalokat, akik azonban csakhamar le is mondtak róla s új abban egész eddigi ködös „nemzetpolitikájukat“ hét dunai állam politikai szövetségére korlátozzák: e szerint Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria területei egyesülnének gazdasági és államszövetséggé, demokratikus alapon, kifinomodott kisebbségvédelemmel. Lehetetlen meghatottság nélkül nézni a fiatalok e fejtörését, mellyel hatalom nélkül legalább szép és emberi álmokat keresnek népük számára s bár látják, hogy sem kisebbségpolitika, sem általános politika területén nincs remény ily kibontakozásra, mégis várják, erős hittel azt a „magyar államférfiút, ki a tiszta magyar nacionalizmusnak és a tiszta magyar szocializmusnak ezt a széles európai szintézisét merész és bátor kézzel közel hozza a való-

sághoz, népének Kossuthja, Közép-Kelet-Európának egyszerre Cavourja, Bismarckja és Napóleonja lehet“. „Új korszak új férfią-ra“ vár a feladat: „végét kell vetni az erőszak, elnyomás uralmának, fel kell szárítani a könnyeket és ki kell irtani a gyűlölet szellemét Bécs-től Budapestig, Zágrábtól Belgrádig és Prágától Bukarestig“.¹

Valóban, hit és fantázia jellemzi e fiatalokat akkor is, mikor komoly képpel „szociologizálnak“ és Kelet-Közép-Európa térképét újra szabdalják. A racionalizmus logikátadó diszciplínáján kevésbé mentek át, mint idősebb vagy ifjabb társaik, mert tanulóéveik a háborúra és a háború után esvén, megfelelő képzettséget köztük sokan nem szerezhettek. Innen van, hogy reformgondolataikat nem tudják, s így persze nem is akar iák hozzákötni a XIX. századi klasszikus magyar gondolkozókhoz, holott nem egvszer ezeknek humanisztikus magyarsága szól keblökben, anélkül, hogy maguk tudnák; s innen van, hogy nem is annyira gons dolataik, mint inkább érzéseik és vágvaik vannak. Aminthogy igazi tanítómestereik is költők és regény-írók voltak: líra és nemzeti sorsregények hatása alatt lettek reformerekké, Ady, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső vezette őket, mint gyermekeket, kézen fogva. Főként az első és az utolsó bírt döntő szereppel az egész ifjúsági mozgalom kialakulásában.

A harmadik nemzedék hivatalos nemzetfogalmát először Ady törte meg, ő hozta fel a tudat alól a népi összefüggéseket, azt, hogy az igazi nemzeti élet nem a Parlamentben és Hivatalban, hanem lenn a népben és az egyes magyar lelkében megy végbe. Verseivel szinte egy magyar népi fogalom terjedt el ez „ifjú szívekben“, akik a nagy ajándékért Adynak minden egyéni baját és tévelygését is megbocsátották és elfelejtették. Aki

¹ Szász Béla, *Nemzetiségpolitikánk válsága. A dunai kérdés*, 1932, 102. 1. Az ifjúsági kérdésre és irodalmára v. ö. a Magy. Szemle állandó referátumait, köztük: Asztalos Miklós, *Harmincévesek Mae gyarországa*; ifj. Jambrekovich László, *Levél a mai ifjúságról* (mindentő a 3. kötetben), utóbbi a húszévesek különvéleményének egyik első megnyilatkozása; tölem, *A turán-szláv paraszttállam*, 5. köt., stb.

tudja, hogy a harmadik nemzedék és a neobarokk mily ösztönösen húzódozik Ady költészetétől és mennyire képtelen azt akár szótárilag is megérteni, az nem csodálkozik azon, ha az ifjúsági mozgalom kezdetén úgy tűnt fel, mintha fiatalok és öregek közt tulajdonkép csak Ady Endre volna az elválasztóvonal. Azután jött Szabó Dezső, aki a népi összefüggéseket visszavitte a faji misztikumba, de egyúttal megpróbálta, hogy körük jegecesítsen egy egész önelvű társadalmi és kulturális rendszert. Személy szerint a szélső individualizmus képviselője, ő telítette meg a fiatalok fejét a nemzeti kollektivitás fogalmával. Tőle kapták a beteg magyar társadalom, a harmadik nemzedék, a forradalmak és az ellenforradalom bátor és tiszteletlen kritikáját s Szabó Dezső is öelöttük, az ő kedvükért meztelenítette le a Tekintélyeket (köztük nem egyszer igazi, nagy értékeket is) és nyelte be csupasz testüket hatalmas retorikájának görgetegébe.

Így állott elő, lírából, regényből és rabelais-szerű prózából a régi nemzeti eszmény és a neobarokk első nagy kritikai képe, melyet e fiatalok készen kaptak a neobarokk társadalom e két, holt és élő kiközösítettjétől, hogy rajta pozitivista szociológiát űzhessenek s a valóságban tovább álmodják a szebb jövőt, a magyar nép egészségéről, kultúrájáról, vezető szerepéről a Duna völgyében. Aki nem akar tovább álmodni, az fölkel és odaáll az öregek közé, alkalmazást keresendő.

Harmonikusabb a húszévesek arculata, akikhez lehet számítani a még fiatalabbakat és néhány mélyebb műveltségű harmincévest is. Igaz, hogy az önszervezés dolgában ezek is ugyanazt a tehetetlenséget tanúsítják, mint ami általában magyar faji tulajdon, ezek is csoportokban élnek, melyek folyvást bomlanak, de rövid életük folyamán is annál élesebb ellentétben állnak a szomszéd csoportokkal. Ezért róluk is nehéz általános képet adni, de itt nem is az egész generáció természetrajzáról van szó, hanem inkább csak az elit vonásairól, mely az egész társadalom jellegének meghatározója.

Talán megérthető e Széchenyi szellemét népszerű-

sító könyvben, ha az ő tanítása szerint abban találjuk a húszévesek előnyét, hogy több köztük a kiművelt emberfő, mint a harmincasok közt. Míg ez utóbbiaknál még nagy kultúra láttán is az a benyomásunk, hogy ez csak félműveltség, félbemaradság, melyből valami hiányzik, addig a húszévesek elitjének műveltsége mélyebb és ami nemzeti szempontból fődolog: közelebbi kapcsolatban van a klasszikus magyar gondolkodókkal, humanisztikus szempontból pedig: az európai kultúrákra is kiterjed. Az ő tanultságuk már azon konszolidáció éveinek eredménye, melyet különben maguk is szeretnek lenézni.

A mélyebb műveltséggel együtt jár a lélek és lelkiesség nagyobb megbecsülése, bensőségesebb érzések, mélyebb humanizmus, vallásos élet. Vallás és Humánium, mint a magyar emberséget is meghatározó erők, talán először bontakoznak ki szélesebb körökben itt azóta, hogy Széchenyi megfogalmazta őket. A magyar cserkészek követelése: emberebb embert, magyarabb magyárt, ez egész generáció jelszava lehetne, aminthogy annak tartalmát az „öregcserkészek“, a magyar cserkészférfiak folyóirata, a Fiatal Magyarság bontogatja ki, melyet néhány harmincévessel együtt a húszévesek készítenek. A vallásos érzelmek térhódításával újra valóságos tartalmat nyer a Haza, Becsület és Vallás-erkölcs,¹ melyek a harmadik nemzedék és a neobarokk kezében formákká száradtak, hogy egyrészt formális tisztelet, másrészt sterilis gúny tárgyaivá legyenek. Aminthogy ez az első megmozdulás, melyben a politikus, világi pályacsínálástól távoli katolikus és protestáns fiatal papok, fiatal tanárok is szóhoz jutnak, ellentétben az idősebb korosztályokkal, melyek az ilyeneket csak politizált állapotban tudták használni.

Nagy tévedés volna azonban e mélyebb, bensőségesebb jelenségből arra következtetnünk, mintha ez a legifjabb korosztály engedelmesen elfogadná az idősebb neobarokk világát. Ellenkezőleg: amíg a harminc-

¹ V. ö. Zayzon Sándor cikkét: Fiatal Magyarság, 1934 január; a cserkészgondolkodás alapelveit az ú. n. *zöld füzet* foglalja össze.

évesek csak egyes, bár igen lényeges pontokon dolgozták ki a momentumokat, melyek őket az idősebbektől elválasztják, addig a húszévesek egész legyezőjét teregetik ki az új, önálló ideáknak, melyek homlokegyenesen ellenkeznek az idősekével és végső végrehajtásukban az egész uralkodó szellemiség megváltoztatását jelentik. „Ez a világ nem az én világom, forradalmár vagyok a szó szent értelmében“, az öregcserkészek e jelmondata az egész generációt is jellemzi,¹ melynek már sokkal nehezebb adott helyzetben hozzáidomulnia az idősekhez, mint a harmincéveseknek. Itt csak néhány pontot jelölünk meg, melyen a legifjabbak forradalmi hévvel fordulnak el az öregek szokásaitól:

mindennemű vallási összeütközés, hitvita mellőzése;

népies gondolat ápolása, egy lépéssel közelebb jutva a magyar rögöz, mint a harmincévesek: a falura, tanyára kijárás felújítása (amit korábbi korosztályok elejtettek), a harmincévesek rideg „tanyai szociológiájából“ a néppel való teljes együttérzés kialakítása, ami legjobban eddig a Szegedi F fiatalok Művészeti Kollégiumának sikerült;²

a magyar parasztsággal és munkássággal való szolidaritás felismerése és ápolása s ennek következtében

magyar demokratikus gondolkodás, a neobarokk osztályöntudatnak és tekintélytisztetének elutasítása; a cserkészférfiak alakulataiban az intelligencia együtt él az iparosmunkássággal, sőt számban ez utóbbiak szinte felülmúlják az érettségizetteket;

a harmincévesek parasztromantikájának elutasítása; a húszévesek igazi európai, nem pedig turáni-szláv kultúrát akarnak látni Magyarországon, mely a nép számára népi, az intelligencia számára polgári, városi, Budapesten nagyvárosi, de magyar legyen;³

¹ Mindkét fent idézett jelmondat Sík Sándortól, a cserkészvezető költőtől származik.

² Ortutay Gyula, *A szegedi fiatalok Művészeti Kollégiuma*, Magyar Szemle 20. kötet.

³ Gogolák Lajos cikke a Magyar Kultúrában, 1934 január.

magyar kultúrának egész mást tartanak, mint az
öregék: úgymint

zenében Bartók és Kodály hívei, megvetik a „dalköltészetet“ és cigányzenét, mint amely az öregék szerint az igazi magyar zene kifejezője;

modernnek a festészetben és szobrászatban: Szőnyi, Abai-Novák, Pátzay hívei, mulatnak és bosszankodnak az öregék terrorján, mellyel ezek a müncheni iskolák magyar utánezatait akarják gyökeres magyar művészetként kijátszani és a magyar néppel belső kapcsolatba jutott modern művészetet hazafiatlanoknak szidalmazták;

a modern építészet hívei, végkép elfordulva a történeti stílusutánezástól,

és természetesen Ady és Szabó Dezső hatása alatt állnak, de ez már inkább elkeveredik bennük sok más, magyar és idegen kultúrhatással; azt mondhatnók, hogy e sorkezdők unokáinak érzik magukat, nem pedig édes fiaiknak.

A differenciáltság nem lehetne nagyobb két olyan gondolkodás között sem, melyeket egy évszázad választ el egymástól, mint ami a mai fiatalok és öregék közt van. A szakadás mélységét és szinte jóvátehetetlenségét mutatja a „debreceni káté“, melyben egy a húszas és harmincas mesgyén álló művelt lélek írta össze a magyarság sorsát illető ifjúsági alapelveket.¹ Szerinte a világ újra a status nascendi állapotába jutott, a kor felosztatja a hajléktalan népek menhelyét, minden népnek meg kell mutatnia, hogy él. Nekünk is; de valószínűbe, hogy a magyarság helyt fog állani? Nem valószínű, mert vezértelen, fertőzött, kalandokban fárasztott nép, de mégis erőltetnünk kell a helytállást: a történelem a tragikus életérzés csodája. Marathonnál is a reménytelenség győzött. Ki kell egyenesednünk, a magyarságnak „hagyományai belső udvarára kell húzódnia; van magyar sors és voltak e sors szelj árasában lengő lelkek: ezeknek az izgalmát és erejét kell áteresz-

¹ Németh László, a debreceni Új Vetésben, 1933 november.

tenünk magunkon. Át kell építenünk társadalmunk hatalmi struktúráját, hogy a gerinc megint a test középvonalába kerüljön s olyan fő, vezérlő réteget kell uralomra juttatnunk, melynek tudomása van a testről és helyzetéről“.

„A faji gondolatra kell hát felesküdnünk? Ha a faj embertani fogalom: nem. Ha erkölcsi: igen. A népet többnyire tökéletlenül fedő élettani változat nem lehet elég eszmény, a nép sorsához illő magatartás: igen. A magyarság új életre robbanását kívánjuk egy sorsához méltó magatartású »új nemességben«.“

„A mai magyar kormányzó réteg alkalmas-e a magyarságnak erre a sorsbaállítására? Nem; lehetnek használható tagjai, de az egész réteg, erkölcsi és közszelleme miatt, jövőnk legnagyobb akadálya; egyetlen mentsége, hogy ami ma felválthatná, semmivel sem különb.“

„Miben bízhatnak mégis, akik helytállásra erőltetik a magyart? A lappangó jobbakban és a magyar nép aránylag érintetlen tömegeiben.“ Mindenütt vannak „cserélt lelkek“, azaz a mai vezető réteg alól felszabadultak s ha ezek a lappangó jobbak egymásra találnak, „bele tudnak öltözködni egy szigorúbb erkölcsbe, megkezdik a maradék népi erők kiaknázását: a csoda megtörtént“.

A debreceni káté, mint ebből látható, öntudatlanul is megérkezett a klasszikus magyar koncepcióhoz: a jobbak és a szigorúbb erkölcs követelménye éppúgy széchenyies benne, mint a nemzethalál víziója, mely a fiatal magyar előtt is felmerül, ha nem sikerülne a talpraállítás: „Tetveinktől ellepetten elgyengülve várjuk, hogy mit kezd velünk a más népek sorsa. Valamelyik nagy nép gyarmatbirtokába olvadunk be? Szomszédaink darabolnak fel, hogy egységüket védjék? Vagy egy internacionalista néptestvériségnek leszünk osztjakjai?“

Az a fiatalság, mely előtt felmerül a nemzethalál víziója, éppúgy elszakadt optimista elődjektől, mint száz esztendővel előbb Széchenyi a rendi világtól.

Csakhogy akkor Széchenyi hatalmás alakja messze-

láthatóan lángolt az új érzelemben, ma pedig csak itt-ott gyulladnak ki fiatal lelkekben kis tüzezcskék.

Éltesebb szemnek nem könnyű észrevenni őket; könnyebb volna, ha egy Széchenyi István lelke égne ma is előttünk, itt az ország közepén.

De hogy Nemzeti Egységről nem lehet szó, amíg *ilyen* szakadás választja el a nemzeti társadalom korosztályait, az nem kétséges.

5. A leszakadt magyarság.

Közvéleményünknek ez a kérdés mindennapi témája és mindennapi keserősége. A trianoni határokon belül mindenkinek van valami fogalma azon embertelen elnyomásról, melynek a békeszerződés a magyar nép egyharmadrészét idegenek jármában kiszolgáltatotta, — hogy a leszakadt magyarság sorsa sajnálatraméltó s hogy azon mindenképen segítenünk kell, ebben az egész trianoni magyar közvéleménynek egységes a hangulata.

Ez a hangulat azonban inkább érzelmi elemekből szövődött össze, az érdeklődés ritkán hatol túl az általános megatottságon és nem igen veszi számba a tényleges viszonyokat, melyek a leszakadt magyarság kébelében kifejlődtek.

Vannak kitűnő szakembereink, akik a kisebbségi magyarság életét pontosan figyelemmel kísérik s akik tapasztalataikat a külföld számára is hozzáférhetőkké tették. Szász Zsombornak angol könyve, melyben az erdélyi magyarság elnyomatását mutatta ki objektív adatokkal, az az erő volt, mely Romániának, mint európai számba vehető államnak hitelét először ingatta meg az angolszász népeknél; hasonlóképp kitűnő adatgyűjtéssel nagy eredményt ért el csehtót viszonylatban Steier Lajos munkássága, főként a csehek tízéves felvidéki uralmáról szóló nagy német könyve,¹ — azonban boldogult Jancsó Benedeknek, Szász Zsombornak,

¹ Szász Zsombor könyve magyarul, *Erdély Romániában, Nép-kisebbségi tanulmány*, 1927; Steier Lajos, *Ungarns Vergewaltigung, Oberungarn unter tschechischer Herrschaft*, Amalthea/Verlag, 1929.

Steier Lajosnak, délszláv viszonylatban Bajza Józsefnek hazai munkássága itthon széles körökhöz alig, inkább csak a nagyműveltségű elithez és újabban az ifjúsághoz hatolt el; a hírlapirodalomnak nem egy kisebbségi „szakértője“ pontosan az ellenkező ismeretekkel és adatokkal tölti a nagyközönség fejét, mint amit ezek a cseh, oláh, szerb, horvát publicisztika és irodalom ismeretével megállapítanak. Kesergés és szorongás és bosszú és eburafakó tehetetlen ökölrázason túl hírlapjainktól vezetett közönségünk nem igen tudta eddig megközelíteni a leszakadt magyarság problémáját s azok a szervek is, melyek a revízió kérdésének népszerűsítésével foglalkoznak, mindaddig kívülhagyták érdeklődési körükön a leszakadt területeken élő magyarság s a rajta uralkodó „államnépek“ viszonyának reális szemléletét.

Így eshetett meg, hogy az itthoni közvélemény lassanként elmaradt a határokon túli fejleményektől s ma már alig van tudomása arról, mennyire más gondolkodási formák élnek a leszakadt magyarságban, amelyek a kölcsönös megértést mindinkább megnehezítik.

A fejlődés kezdettől fogva kellett, hogy eltérő irányokat vegyen határon innen és túl, mert a leszakadt magyarság nem ment keresztül sem az ellenforradalmi hangulaton, sem az annak megüledéséből származó úgynevezett keresztény felfogáson, sem pedig mindkettő végleg formalisztikussá alakulásán, azon a szellemiségen, melyet ez a könyv neobarokknak nevez.

A határokon túl az önálló fejlődés még az októbrista időkből indult ki s ehhez képest liberalizmust és demokráciát egyképen megtartott. Ezt nagyban elősegítette az a körülmény, hogy az októbrizmus és bolsevizmus „emigránsai“ részben a leszakadt területeken helyezkedtek el, az első hírlapok az ő szellemük szócsövei voltak s ők természetesen nemcsak hogy hívek Kiáradtak forradalmi és radikális-progresszív ideológiájukhoz, hanem mindent megtettek a leszakadt magyarság lelkének a trianonitól való elidegenítése érdekében. Hogy ez a propaganda nem tudott tényleg éket verni Magyar és magyar közé, az nagyrészt annak köszön-

hető, hogy ezek a bolsevista, radikális vagy progresszív „menekültek“ kezdettől fogva túlságos nyíltan közeledtek a magyarságot elnyomó államnemzetekhez s ezeknek kormányai nemcsak szellemi támogatásban, de anyagiakban is részesítették őket épp akkor, amikor a fajához és nyelvéhez hű magyarság teljes anyagi kifosztása, hivatalokból elűzése, birtokainak elvétele nagy lendülettel folyt. Mindamellett egyes helyeken, így például Jugoszláviában itt-ott a mai napig terjedőleg is hatást gyakoroltak az emigránsok a magyarságra s nagyon hozzájárultak ahhoz, hogy a szerb kormányok barbár elnyomásával szemben a magyarság mindinkább beletanuljon a rákényszerített türelembe és passzivitásba,

Az önálló szellemi fejlődést a „hódítók“ nehezítették meg leginkább azáltal, hogy a vezérletre alkalmas intellektuális réteget módszeresen kiüldözték, a Csonkaországba áthajtották s aki írástudó mégis megmaradt, néhány tanár, egy-két újságíró s a papok, azokat cenzúra, szigorú felügyelet jármába fogták, a kevés tisztviselő feje fölé pedig az államnyelv tudásának megkövetelésével, s folytonos barbár vizsgáztatással a Damokles-kardot függesztették. Az a bűnös nacionalizmus, mely e szomszéd államnépeket hevíti, kezdettől fogva arra számított, hogy az agyától megfosztott magyár test vakon ki fogja magát szolgáltatni az asszimilációs törekvéseknek, melyek a kíméletlen gazdasági elnyomatást kísérő lelketlen cseh, oláh, szerb iskolapolitikában magukban véve is hatalmas eszközzel bírtak.

Ez a fáradozás, itt-ott, átmenetileg, csakugyan járt is némi eredménnyel. A szlovákiai magyar ifjúságnak az a korosztálya, mely először ment keresztül a cseh-szlovák nyelvű és szellemű nevelésen, ennek hatása alatt el is tévelygett a magyarság útjáról. A felvidéki „sarlósok — akikről szó van — egyrészt az emigránsoktól tanulták az úgynevezett „szociológiát“, Jászi Oszkár könyveiből a „feudális“ magyar világ gyűlöletét s mindezt megerősítette bennük az erősen demokratikus és szocialista cseh nevelés, a cseh világgal való közeli érintkezés. Bár kiindulásuk sokban hasonlított a

hazai harmincévesekéhez: ők is Ady és Szabó Dezsőtől tanulták a nép- és parasztromantikát, kimentek a falura, s ott „szociológiai” tanulmányok mellett magyar versekkel művelték a népet — a cseh pártokkal való szoros viszonyuk csakhamar megtámadta nemzeti érzésüket: átmentek az internacionális pártokhoz, s végül is valami vegyes, cseh-magyar kommunizmusban állapodtak meg. Siralmas példájuk azzal a tanulsággal szolgál, hogy a kisebbségi magyarságnak sem pártjai, sem korszaltályai nem léphetnek közelebbi, bensőbb viszonyba az államnépekkel — a saját, magyar szellemiségük veszedelme nélkül.¹

Az igen kiterjedt cseh kultúra, továbbá az elnyomás mellett a hitegetés és megvesztegetés eszközeit is lelkiismeretlenül, de nagy ügyességgel alkalmazó cseh politika nemcsak ez egy esetben próbálta meg a területén élő magyarság belső fejlődését zavarni s talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a magyarság par excellence kisebbségi kultúráját nem is a felvidéki, hanem a Románia uralma alá került magyarság termelte ki. A felvidéken különben is hiányoztak, vagy legalább is a tudatból már régóta kiestek azon kulturális elemek, melyekre egy regionális, vagy hasonló, önállóbb szellemiséget lehetett volna alapítani.

Ezek az elemek annál inkább megvoltak Keleten, ahol Erdélynek a magyar királyságtól különállása még élénk emlékezetben volt annak ellenére, hogy a 67-es korszakban a különállást bizonyító, annak emlékét fenntartó elemeket maguk az erdélyi vezetők tüntették el, áthelyezve Erdély súlypontját is a nagy magyar hazába, Budapestre. Az elszakítás hatása alatt természetes, hogy visszalődött a harang nyelve s az erdélyi magyarságban most nem annyira a Magyarországgal összekötő, azonos elemeket hangsúlyozták, hanem a külön színezetűeket, az erdélyiséget, a transzilvánizmust.

Az erdélyi magyarság erdélyi szellemiségének pontos és figyelmes körvonalozása és öntudatosítása való-

¹ A Sarlósintermezzóra 1. a Magyar Szemle referátumait, így Moravek Endrétől, *A felvidéki ifjú* és Gogolák Lajostól, *A szlovenszkói magyarság újabb mozgalmi*, 18. kötet.

ságos életmentést jelentett ott a határokon túl, ahol a magyar szellemiség produktumait nemcsak teljesen kizárta Románia, hanem ahol a kontemporaneus magyar szellemi termékek az első években nem is voltak alkáli masak a leszakadt magyarság egységének fenntartás sara. Az erdélyi magyarok kétségbeesve tiltakoztak azon halálideák, elmúlási elméletek ellen, melyeket a trianoni országból terjesztettek azok, akik csak a bukást érezték, de nem azt, hogy egy nemzetnek állami keretek nélkül, államiságtól csupaszon is kell élnie — ha van benne életerő! „Mert az igazság az — mondta e magyarság vezetője —, hogy egy nép sem akar meghalni. És csak akkor halna meg, ha maga akarná a halálát.“ A Budapestről jövő vigasztalan, temetkezést emlegető álromantikával szemben Makkai Sándor és minden ottani magyar biztos volt dolgában: „Az erdélyi magyarság lélekszáma több mint másfélmillió. Valóban elképzelhető, hogy ennyi lélek néhány esztendő alatt odajuthatott, hogy egyszerűen feladja az élethez való jussát, magyarságát, magyar hitét, kultúráját, gyermekeit?“ Az életet nem adja fel a leszakadt magyarság, de igenis, annak eddigi formáit. „Élet alatt nem szabad többé kizárólag a külső impériumhoz kötött és azáltal támogatott nagy életet értenie. Élete nem merülhet ki többé „nagy“ országkormányzó politikában, a régi földbirtokos életben, a jogászkodásban és az úriemberségben.“ Az új élet most már „kicsi tényekből“ fog össze tevődni, a magyar családot és anyanyelvét védő, magyár összetartásra nevelő, magyar árvákat összeszedő, magyar szegénynek kenyeret, magyar betegnek gyógyulást, magyar tudatlannak ismereteket nyújtó munkára.¹ Mert az erre szolgáló intézményeket immár az új állam mind a románoknak adta s a magyar társadalom szükségleteit már csak önmaga, a kirabolt, leszegényített, agyongyötört és kigúnyolt magyarság láthatja el.

Ehhez a heroikus munkához, melyet valósággal „új

¹ Makkai Sándor, *Erdélyi szemmel*, Kolozsvár 1932, 7., 8. 1. a korábbi transzilvanista gondolatok összefoglalása.

nemesek“ végeztek nagyon is demokratikus gúnyában, kellett egyszerre alapnak és betetőzésnek a transzilvanista gondolat, melynek történeti visszavetítéséből is sok olyan értéket és kincset lehetett nyerni, amely a zaklatott erdélyi magyarság életében. felhasználható, így nyúltak vissza legelőször is az erdélyi fejedelemség történetének XVII. századi koncepciójához, mely szerint a kis bérces Erdély mindenkor a szabadság, a teljes lelki függetlenség országa volt, ahol három nemzet és négy vagy még több vallásfelekezet élt egymással békében, lemondva egymás elnyomásáról, megnyugodván az uralkodásnál kevesebb egyenjogúság fogalmában. A gondolat hirdetői — az egész szinte egy kollektivitás eredménye, mindenki hozzáadott valamit lelke értékeiből — talán nem sokat törődtek a történet lefolyt processzusával, mely Bethlen Gábornak erősen abszolutista módon összefogott államát megelőzőleg alig tud önálló transzilvanizmusról, de nemzeti lét fenntartásáért hevülő lelkük sikerrel aknázták ki az erdélyi történet minden lehetőségeit, elsősorban a kulturálisakat: Bod Pétert, Apáczait, Körösi Csornát, Bolyai Farkast, Kemény Zsigmondot, de emellett Bethlen Gábor mérsékletét, Martinuzzi, Rákóczi György önuralmát, „türelmes liberalizmusát“. Mindezek együttvéve adják az erdélyi szellemet, annak lelki egyensúlyozottságát, szellemi értékességét, kultúr nagyságát; mert „az erdélyi sajátosság nem más, mint az ellentétek közt kiegyensúlyozott magyar lélek manifestációja“.¹

Az új fogalom magában véve is felszabadulást, vagy, ha úgy tetszik, elszakadást jelentett a trianoni magyarságtól, mely első gondjai közt nem ért rá túlságosan búvárkodni történetében. Még világosabbá vált a két út eltávolodása a transzilvanizmussal kapcsolatos társadalmi és részben kisebbségpolitikai vonatkozásokban. Jellemző módon ezt az „alkalmazott“ transzilvanizmust Erdélyben a negyvenévesek fejlesztették ki,

¹ U. ott, 130. l.

holott a trianoni hazánkban még a harmincévesek is alig, inkább csak a húszévesek rokonszenveztek vele. E továbbfejlődésben a fogalom a magyarságról átterjedt a többi Erdélyt lakó népre és csakhamar felvetődött a magyarság jövőjére döntő kérdés: „Lehet-e, van-e ennek a zárt erdélyi földnek olyan spirituális ereje, mely az ideverődött különböző fajú emberi társadalmak egymástól különböző, sőt ellentétes élethangjait konzonáns melódiában tudja egyesíteni?”¹ A történelem erre is igenlő választ adott a — művésznak, aki magyar, szász és oláh templomok, székely kúriák, szász városi házak, kalotaszegi magyar és havasi móc-házak, verespataki oláh bányabirtokos udvarházak építészeti szellemében rokonságot talált, s azt a jövő nagy hitével visszavetítette a történet más, többi folyamataira is. Az egész hatalmas vízió pedig — mert annak kell neveznünk a történet e bátor kikérdezését a jelen használatára — mindinkább megtelt a nyugati, a trianóni magyarságtól elválasztó elemekkel. A transzilvanista szellem eredetét visszavezeti e szemlélet a XV. századba, amikor állítólag „új, demokratikus szellemi áramlások” öntötték el Erdély földjét, a huszita tanok az első parasztlázadásokat gyújtották ki, beplántálván a „lelkiszabadság és emberi egyenlőség gondolatát a Jogtalan vagy jogait veszélyeztetve látó tömegek immár befogadóképes lelkébe”,² s ebből a tisztára történetetlen megállapításból magától folyt az erdélyi nagybirtokosok elítélése, aminthogy a Magyarországtól függetlenül Erdély története általában is a szellemi szabadságért való népmozgalmakéval lett egyenlő, függetlenségének bukása pedig a magyar feudális centrális záció győzelmét jelentette. Mennyivel másként nézi ez a szemlélet 1918 leszakadását, mint a trianoni újságolvasók: „Az 1918-ban külső és elháríthatatlan erő-tényezők végső eredőjeképpen bekövetkezett impérium-változás egy duzzadóan fiatal, fanatikus hittel, törhetetlen reménységgel teljes, öntudatos, szervezett ro-

¹ Koós Károly, *Erdély, kultúrtörténeti vázlat*. Kolozsvár, 1929.

² U. ott, 33. 1.

mánság mellett egy gazdaságilag és kultúrában legyengült, dezorganizált, politikai érzés és tudás, valamint szervezet- és vezetéskülső, sőt ijedt magyarságot talál Erdélyben, mely elhagyta volt korhadni, sőt maga is *segített* volt lerombolni azt az épületet, melyet ezer esztendő folyamán építettek fel jövőbelátó, reálisan bölcs elődei — az önálló Erdélyt!¹ Igaz, hogy — e szemlélet szerint — az 1918. gyulafehérvári gyűlésen az erdélyi románok éppúgy feladták az ő egyetlen lehetséges életformájukat, az önálló Erdélyt, mint 1848-ban az uniót kimondó magyarok, de Erdély magasabb szellemisége a politikai formáktól függetlenül is hat és alakítja ismét egyformává az erdélyi népeket és valamikor harmonikussá együttélésüket.

A magyar életakaratnak hatalmas kifejezője ez az elmélet, mely részleteiben meghatóan naiv és hibás is lehet, de amely a mai nehéz helyzetben, elhagyott erdélyi testvéreink számára optimizmus és aktivitás forrása. Segítségével kísérelték meg az erdélyi szász és oláh irodalomhoz közeledést és reátámaszkodva válaszoltak szenvedélyes igennel a nagy kérdésre, melyet kisebbségi gyötrődéseik folyton eléjük vetnek: „Megvetheti-e lábát eredményesen a kisebbségi sorsba került magyar ezen a földön, ahol úrból földönfutóvá perzselte a politikai átalakulás?”² És ezzel a transzilvanista meggyőződéssel alakították ki az új erdélyi irodalmat és az új népies demokráciát.

Az erdélyi irodalom világosabb formákban, nagyobb egyéniségekben és állandóbb szervezetekben jelentkezik, mint a szlovenszkói magyar irodalom. Kapcsolatai alig vannak a harmadik nemzedékkel és a neobarokkal: az erdélyi irodalmi öntudatosodás elsősorban Ady-utánzással indul meg s azután szellemi tartalmát — ami a transzilvanizmuson túl van — és írói segédeszközeit Móricz Zsigmondtól, de leginkább Szabó Dezsőtől veszi. Míg tehát a trianoni negyven- (ma ötven-)évesekre ez a népiessé átromanizált hármas

¹ U. ott, 88. 1.

² Berde Mária, Károly Sándor *Láng* c. regénye előszavában, 5. 1.

csillagzat alig volt hatással, addig az önálló erdélyi irodalom művelőit szinte ők tették íróvá. Eggyel több jelenség, mely az erdélyi és trianoni fejlődés antinómiáját bizonyítja. Itt nem lehet célunk irodalmi értékelés, elég legyen hát megjegyeznünk, hogy ez új irodalom költői és regényírói Reményik Sándortól Tamási Áronig olyan értékeket termeltek — sub pondere ereseit palma —, melyeket egyetemes nemzeti jelentőségben alig ér el a trianoni termelés.

Talán azért sem érheti el, mert a trianoni határon belül az igazi (nem ponyva-) irodalom még mindig csak könyv- és betűirodalom s a nép szélesebb rétegeihez még mindig alig ért el. Az uralomváltozás után a pátriárkakorú Benedek Elek hazament Erdélybe s ott faluról-falura járva tartott előadásokat és megbeszéléseket a néppel, a magyar nyelv és magyar írók érdekében, — példáját nem tudom ki követte a harmadik nemzedéknek Trianonban maradt írói közül! A Gyallay Domokostól szintén az uralomváltozás után alapított Magyar Nép című hetilap Erdélyben az előfizető kispolgárok és parasztok pénzéből él tizenhárom év óta, 1926-ban 18.000 példányban, 1930-ban 21.000 példányban jelent meg, amikor a trianoni országban több kísérletezés után sem sikerült a nép kezébe gyökeres kulturális folyóiratot adni, mely ne állami szubvencionak, hanem előfizetői olvasásvágyának köszönje életét! A példákat folytathatnók, melyek mind igazolják, hogy az idegen nyomás, a rájuk nehezedő gyűlölet súlyá alatt az erdélyi magyarság jobban összebúj, arisztokratáktól intelligencián át a szegény népig, semmint az osztálykülönbségek formalizmusát fenntartó trianoni.

Mindebből itt, a határon innen, keveset tudnak. Az oláh, szerb, cseh atrocitások egy-egy súlyosabb esetére felhorkan a hazai közvélemény, de az a mindennapi mártíromság, mely évek óta sápasztja a leszakadt területi magyarság arcát s az a mindennapi munka és erőfeszítés, mely mégis fenntartja életét, alig ismeretes itthon. A leszakadt magyarság politikai vezetőit, egy Jakabffy Elemért, egy Szüllő Gézát és társait az euró-

pai világ mint a kisebbségi élet mintaszerű harcosait ismeri, — a határokon inneni középosztály alig hallja nevüket s mindenkép kevésbé ismeri őket, mint egy itthoni panamaszellőztetőt vagy úgynevezett szellemes közbeszólót.

Ez az antinómia talán az előzőknél is súlyosabb.

Negatívum az, mert leszakadt testvéreinket megfosztja még attól a szellemi támogatástól is, melyet a trianoni magyarság, a határain túli nehéz életet valóban ismerve, a mai állami elzárkózások mellett is adhatna,

pozitívum pedig, mert hárommilliónyi, szomszédban lakó testvérünk tényleges viszonyait, belső lelki evolúcióját nem ismerve, továbbra is martalékaik vagyunk illúzióinknak,

amikor pedig csak tágranyitott, világos szem, acélos akarat és a realitások útját soha el nem hagyó politika segíthetne rajtunk és testvéreinken, akikre a segítség jobban rájuk fér, mint reánk.¹

¹ Az erdélyi irodalom külön fejlődésére l. Tolnai Gábor, *Erdély magyar irodalmi élete* (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadása), 1933.

IV. MAGYARABB MAGYARSÁG FELÉ

Negyvenkilenc katasztrófája után nem voltak időszerűbbek Kemény Zsigmond szavai, mint most, Trianon óta: „Ne kívánjatok csolnakázni a délibáb tengerén s megenyhülni hűvös hullámaiban. Ez lehetetlen.“ Hasonlóképpen mai viszonyaink közt is megszívlelhetjük figyelmeztetését, hogy ne reméljük „borzasztó könnyelműséggel“ Angliától, a török félholdtól vagy a Frankfurtban újra egységre törekvő Németországtól szabadulásunkat. Pedig a magyar sorsnak nagy vizionárius látója, amilyen Kemény Zsigmond volt, mai helyzetünkhöz hasonlítva kevésbé komor viszonyok közt emelte fel kijózanító szavát s valóban, Negyvenkilenc katasztrófájáról még a legsötétebben látók sem hitték, hogy az Mohácsét eléri és új hódoltság és feldaraboltság hosszú századait vezeti be.

Trianon pedig valósággal csak Moháccsal hasonlítható össze.

Ne tévesszenek meg a kezdetek, melyekről már előbb megjegyeztem, hogy örvendetesen elütöttek a Mohács után történektől. A váratlan taglócsapás alatt csak az első pillanatban ingadoztunk, a forradalmak, az első évek anarchiája után újra megtaláltuk egyensúlyunkat s államférfiúi józanságnak, a tömegek mérsékletének sikerült azon Scyllákat és Charybdiseket megkerülni, melyeken a Mohács utáni magyarság egysége végzetesen, századokra kihatóan összetört. A nemzeti egység és a nemzettagok egyenlősége nagy ügyét Bethlen István gróf kormányzatának sikerült biztosítania konszolidációjával, bármennyire kigúnyolták

is ezt a szót tehetetlen ellenzék és többet váró, többre lendülő, de egyelőre éppoly tehetetlen, széthúzó ifjúság. Az ő kormányzata alatt kezdtek a társadalom különböző osztályai megint felemelkedni arról a legalsó fokról, melyen a háború óta egyformán nivellálódtak, középosztályunk előtt nem lebegett többé elérhetetlen, mesebeli messzeségben a középosztályi életforma, agrártermelőink ismét érezni kezdték az államhatalom védelmét, mely a korszak etasztikus szellemében mind korlátlanabb módon nyúlt be a gazdasági viszonyok alakításába s ezt a korlátlanságát nálunk elsősorban a gazdatársadalom védelmére használta fel. De más társadalmi osztályokról sem feledkezett meg: a társadalombiztosítással széles tömegek feje fölé terjesztette ki védő karját: 1932«ben ipari biztosított 415.910, magánalkalmazott 41.750, háztartási alkalmazott 142.269, összesen nem kevesebb, mint 600.000 ember került valami módon védett helyzetbe, akik korábban, a harmadik nemzedék uralma alatt a liberalizmus létért való küzdelmében minden további nélkül pusztulásnak voltak kitéve. Miután közben kiderült, hogy az ország agrárszervezetének és termelési módjainak gyökeres újjászervezése nélkül a szegénység anyagi és szellemi felemelése szolgálatában a mezőgazdaságtól alig lehet többé lényegeset várni, helyesnek bizonyult a kormány iparpártoló politikája is s ma is még nem kevesebb, mint 1,200.000 embert, keresőt és családtagot tart el a magyar ipar, köztük 650.000 tényleg munkában álló munkás, 140.000 pedig munkanélküli. Bármennyire csak kiindulópontnak tartjuk a ma elért helyzetet, s bármennyire szükségét látjuk is a szociális gondoskodás további kiépítésének — az ipari és mezőgazdasági munkanélküliség állandósulásával humanisztikus szempontok is követelik az élet minden lehetőségétől megfosztott munkanélküliek állandó pénzbeli támogatását (miután nagy tömegek számára máig sem sikerült munkaalkalmak állandó biztosítása), még ha e gondolat időszerűtlennek vagy népszerűtlennek látszanék is: mindezen nehézségeket érezve, lehetetlen, hogy az utolsó tíz esztendő belpolitikai fejlődésében fel ne is-

merjük, hogy mély pontból emelte ki az országot és biztos alapra helyezve, lehetővé tette azon társadalmi reformok megindítását, melyek Széchenyi szellemében egyedül biztosítják a konzervatív politika sikerét. Mai helyzetünkben minél előbb megindulhatna az egészséges evolúció, mely egyedül tudja eltávoztatni a forradalommal járó kríziseket, melyek nálunk könnyen katasztrófákká alakulnak.

Az evolúció pedig annál sürgetőbb szükségesség, mert bármennyire nagy dolognak tartjuk is a hullámsírból kiemelkedésünket, mégsem szabad elfelejtenünk, hogy állami és nemzeti viszonylatban a török hódoltság korszakához hasonló vigasztalan helyzetbe jutottunk. Maga az egész világhelyzet, s az abban érvényesülő ideák is olyanok, hogy közöttük népünknek csakis minden lelkiereje megfeszítésével lesz lehetséges megállania.

Szemünk előtt van az egész földkerekségén végigrohanó autarchiás mozgalomnak s ezzel kapcsolatban előbb a mezőgazdasági, ezt követőleg az ipari krízisnek vészes hatása, melyet a mi életünkre is gyakorol. A termelés és kereskedelem egész hozadéka, tehát, lehet mondani, egész nemzeti jövedelmünk 1928-ban 4685 millió pengőt tett ki, holott ez 1932-ben leszállott 2622 millióra. Legnagyobb tényező ebben a mezőgazdaság jövedelmének esése: az 1928-i 2147 millióról 1932-ben felénél kevesebbre, 1016 millióra szállott le, de ugyanekkor az ipar és kereskedelem jövedelme is lényegesen esett: gyár- és kézműiparé 1922 millióról 1160 millióra, kereskedelem és szállításé 499 millióról 349-re. A lényegese az, hogy nemzeti jövedelmünk alig öt esztendő leforgása alatt 100%-ról 56%-ra esett,¹ s mindez a világgazdaság irányváltoztatása miatt, melyet nemhogy mi, de még Anglia és az Egyesült Államok sem tudnak hátraikon feltartóztatni.

Amint a világgazdaságban uralkodó áramlat csak földreszorításunkat, elszegényedésünket és elnyomatá-

¹ Az összes fenti adatokat Kovrig Béla igen tisztelt barátom szívességének köszönöm.

sunkat eredményezi, hasonlóképp ellenséges magatartást figyelhetünk meg a világpolitikában.

Itt a békeszerződések állandósítása, s azok sérthetlenségének a világtudatba benyomulása mindenki előtt ismeretes jelenségek s nem kevésbé ismeretes az is, minő nehézségekbe, sziszifuszi munkába kerül csak egyes, érdektelenebb népekből is kiirtani ezt a közvéleményt, nem is szólva arról, minő távol vagyunk még az egész európai közvélemény megfordulása esetén nemzeti és nemzetközi helyzetünk tényleges javításától.

Kevésbé világosak a nacionalizmus újraéledésével kapcsolatos elveknek kis nemzetekre, köztük reánk is veszedelmes következései.

Az új nacionalizmus a barokk kor egyeduralmi abszolutizmusát és a liberalizmus demokráciáját láthatólag ismét egyeduralommal helyettesíti, a diktatúrával, mely azonban csak kifelé egyeduralom, benn ténylegesen kollektív erőnek eredője. Ezek a kollektív erők kezdetben csak pártkeretből nőttek ki, de már ez új, nagyra hivatott pártkeretek is mélyen népi, demokratikus eredetűek voltak s fejlődésük során mindinkább belegyökereztek a népi talajba. Annyi kétségtelén, hogy széles néprétegek helyeslése, tehát bizonyos mértékű demokratikus szellem nélkül sem az olasz, sem a német diktatúra, illetőleg párturalom nem tarthatná magát hosszabb ideig. Használjon a diktatúra bármily szigorú hatalmi eszközöket is a demokrácia ellen, a valóságban csak a demokratikus kormányzás intézményeit és politikai elveit tagadta meg, nem pedig azt, hogy a nemzet akaratának az egyesek akaratát kell magába foglalnia. Ellenkezőleg, a francia forradalom két nagy elve, a szabadság és egyenlőség között az utóbbiról nem mondott le az új nacionalizmus, mely minden embert ugyanazon diktatúrának vetve alá, az egyenlőség első nagy megvalósítási kísérletének is tartható. Itt nem változtat az sem, hogy az új diktatúrák — talán Mussoliniét kivéve — az emberek egyenlősítését mindenképen akarattalan, egyénietlen, egyéni gondolatot kizáró alsó fokon akarják megvalósítani, az sem

változtat a dolgon, hogy míg a tömegek nem egyszer brutális hatalmi eszközök nyomása alatt kényszerülnek egyéni életről lemondani, addig a szerencsés „vezetők” napról-napra, óráról-óra kiélhetik egyéni életüket és érvényesíthetik akarataikat: a valóságban mégis csak a tömegek élete és érdeke áll előtérben s az egyenlősítés magában véve is régtől fogva ismert eszköze a demokráciának. A mai európai diktatúrák végső elemzésben demokratikus módon jöttek létre, vezetőik alulról emelkedtek fel a Démosz szárnyain s utóbb pártmozgalmaikat tényleg is annyira kiterjesztették, hogy a párt-nép-egyenlet régi demokratikus-parlamentáris szempontból is többé-kevésbé megvalósítható lett. Azok a diktatúrák, melyek nem rendelkeztek ily demokratikus alapokkal, minő Primo de Rivera spanyol uralma volt, tényleg gyöngék voltak és elpusztultak.

A diktatúra ezen demokratikus természetéhez képest kell megértenünk a nemzeti kollektivitást. Itt szintén különböző „önvallomásokkal” találkozunk, Mussolini egészen más elvi alapon fejlesztette ki az olasz gondolatot, mint Hitler, akinél a kollektivitás biológiai alapra helyezkedett. A valóságban itt is olyan jelenséggel van dolgunk, mely erősen összefügg a napról-napra megtagadott demokratikus felfogással s mely egyszerűen azt jelenti, hogy a néptársak vagy helyesebben alattvalók sorába lefokozott összes egyedek együttvéve teszik a nemzetet, melynek ezen az alapon kollektív akarata és céljai vannak. Régebben az volt a fikció, hogy a milliányi egyéni akaratból alakul ki a nemzet kollektív akarata; ma ehelyett a diktatúrákban az a fikció él, hogy egyéni akarat nincs, nem is lehet, elavult és bűnös dolog, de az egyéni élettől ilykép megfosztott milliók mégsem atomok, hanem együttvéve népi kollektivitást, Volksgemeinschaft-ot alkotnak.

Mint látható, a diktatúráknak is végső eredete, oka és célja a nép, a régi görög politikának Démosza, melybe mindenki beletartozik, akár akarja, akár nem. Csak azok záratnak ki belőle, akik kezdettől fogva gyanúsak arra nézve, hogy alávetik-e magukat az új uralom szigorú életrendjének.

De a demokrácia intézményeivel együtt a humanisztikus gondolatot is elvetették s ez a negatívum nem annyira Mussolininak harmonikusabb felépítésű államában, mint inkább Hitlernek antitézisek közt vergődő uralma alatt lett a hatalom fenntartásának egyik eszköze. Az egész jelenség az államok nemzetközi viszonyaira is hatást gyakorolt. Amint a kollektivitás — ez új megfogalmazások szerint — a „néptársak“ (magyarul helyesebben: népbeliek) számára a legfőbb okot és célt jelenti s ehhez képest a népállam határain belül nincs nála nagyobb hatalom, — ami egyúttal a keresztény erkölcsnek is detronizálását foglalja magában, hasonlóképen legfőbb célt és érdeket jelent a kollektivitás nemzetközi viszonylatban is. És itt érdekes megfigyelnünk, mint lesz a Macchiavelli-féle államrezon, a csupasz önérdek a diktatúra életformájába öltözött állámnak is vezető elvévé, aminthogy korábban szintén Macchiavelli volt az abszolutisztikus egyeduralkodó és liberális-parlamentáris államok vezérlőcsillaga. A különbség mégis lényeges: korábban az államrezon érvényesülését a dinasztiai magánérdekei, egyes tartományok önállósága, vagy ha mai terminológiát akarunk: csökönyös partikularizmusa, majd pártok önzése, parlamentek sanda bizalmatlansága akadályozta, ma azonban a diktatúrában megszervezett kollektivitás akarata alól senki sem képes mentesülni: az államrezon bent, de egyúttal kifelé is számíthat a nép összes erőinek támogatására.

A nemzeti egyéniségek tehát csak most váltak igazában masinákká, melyek a bennük élő kollektivitás minden erejével hajtják végre az öncél és önérdek parancsait. Ez átalakulás ma még alig látható szabadszemmel, hiszen a nemzetközi érintkezésben még mindig a Népszövetség formalitásai élnek, s csak időnként bukik fel alóluk a hamisítatlan népi önzés, amikor egy-egy gyengébbnek igába hajtásáról van szó, például Japán Kína elleni akciójánál, vagy a nacionálszocializmusnak hosszas ausztriai propagandájánál. Ha azonban el tudjuk magunknak képzelni a régi udvarias külső teljes lehullását, akkor elborzadhatunk azon nemzet-

közi életen, mely Európában ki fog fejlődni. Tudjuk, hogy az „európai egyensúlyinak nevezett valami a XVI. század óta végtelen sok vérébe került az emberiségnek, de nélküle az utolsó három század is „bellum omnium contra omnes“ lett volna s mint valamikor az országúton a fegyveres a fegyvertelent, úgy szúrta volna le a nagyobb a kisebbet, az erősebb a gyengét. Hogy az újkori Európában mégis megélhettek egymás mellett a népek, nagy hatalmi különbségek mellett is, szörnyű nagy és nevetségesen kicsiny államok vegyest, ez az európai egyensúly elvének köszönhető, melyet utóbb a Szentszövetség, majd a hármasszövetség és a vele szembenálló népek rendszere váltott fel. Ma ilyen hatalmi csoportosulás, melynek árnyékában a kis népek meghúzhatnák magukat, sem állandónak, sem hatékonynak nem mutatkozik s ha a „győzők“ csoportjának felbomlása tovább halad (amint ez természetes is), a népi kollektivitások legcsupaszabb önzése lesz integráló elve az új Európának, mely végzetesen hasonlítani fog a rosszul tartott halastóhoz: a nagyobb halak fel fogják falni a kisebbeket.

Ha még tekintetbe vesszük, hogy a kollektivitás hatalma az élet minden viszonylatára kiterjed s például tudatosan kimondja, hogy a gazdasági életben nem gazdasági, hanem politikai szempontoknak kell érvényesülniök, akkor megérthetjük az oly kis nép helyzetének végtelen nehézségeit, aminővé minket Trianon lesüllyesztett.

Nagy, sok-sok millióból álló kollektivitás: nagy hatalom, néhány millióból álló: kishatalom; a nagy kollektivitás érdeke és önzése erősebb a kisebbnél, minél fogva a kisebb tulajdonkép élet-halálküzdelemre van utalva ebben az új Európában. Természetesen e vigasztalán felismeréshez szükséges, hogy át tudjunk látni a béke- és megneptámadási és gazdasági szerződéseknek a csupasz önzést fedező álarcán.

Itt nem szükséges az aktuális politika mezejére át tévednünk, nem szükséges körvonaloznunk történeti helyzetünket a német és szláv ellentétek ütközőpontján, sem azt a veszedelmet, melyet bármelyik félnek a

határokon való összejegecesedése, konglomerációja jelentene népünkre. Ausztriának és utána esetleg Csehországnak beolvadása a nagy német néptengerbe a hitleri Reichsidee értelmében, ugyanazt a helyzetet hozná létre számunkra, mintha a XIX. században a cári Oroszországnak sikerült volna elfoglalnia Galiciát, Bukovinát és az oláh vajdaságokat s mint szomszédunk nyúlhatott volna be szláv testvérei útján Magyarország belső viszonyaiba. Azzal a különbséggel, hogy akkor Magyarország nagy és hatalmas ország volt s mögötte állott egy még hatalmasabb monarchia (ennek sikerült is távoltartani Oroszországot a magyar határoktól) — ma pedig kis néppé lettünk és senki sem áll mögöttünk oly szoros egységben, mint korábban a Habsburgkirály egyéb országai —, s még azzal a különbséggel is, hogy az orosz kultúrával mint testünktől-lelkünktől idegenen szemben a mienk ösztönösen védekezhetett, holott az új támadás a hozzánk legközelebb álló kultúra felől jönne, azon kultúrától, mellyel egy évezreden át legszorosabb kapcsolatban voltunk s mely a műveltségünket kialakító keresztény germán szellemnek egyik nagy összetevője volt. Talán csak nagyon későn tudná észrevenni nemzetünk, hogy a kis népek szabad mozgását megkötő új nagy kollektivitás már nem a keresztény gondolatnak, hanem csak saját államrezonjának engedelmeskedik...

Ölbe tegyük kezünket és belenyugodjunk, hogy eltiporjanak vagy felszívjanak?

Ezeréves történetünk nem tehetetlenségünket mutatja, hanem éppen nagy tehetségeinket, melyekkel nem egyszer hasonló súlyos helyzeteken diadalmaskodtunk: megfogyva bár, de törve nem.

„Ezer év a réginék találta a magyart; ez fényoldala“, mondotta Kemény Zsigmond, de hozzátette: „Politikánkban a sarkeszméknek többnyire másoknak kell lenni, mint eddig voltak.“

Ha ma túlkevesen vagyunk, hogy nagy szomszédainkkal, vagy sok kis szomszéd szövetségével szemben önállóságot tanúsíthassunk, törekednünk kell egy-

részt a számbeli megerősödéssre, másrészt saját nemzeti szellemünk megszilárdítására.

Az elsőt kétféleképp szolgálhatjuk: először leszakadt testvéreink s velük esetleg hozzánk hajló volt nemzés tiségeink visszaszerzésével, visszacsatolásával, másodsóor azzal, ha nemzeti sorsunkat a mai középosztályon túlmenve, a nemzet minden egyes tagjában tudatosítjuk.

Az első a revízióval és területi változás kérdéseivel függ össze s mint a napi politika tárgya, nem tartozik előadásunk körébe, — csak annyit kell megjegyezni, hogy az ilymódon történendő számbeli gyarapodásunk előfeltétele a kisebbségi gondolkodásba beilleszkedés és a kisebbségvédelem modern megvalósítása saját köreinkben is, elsősorban hazai németségünkkel szemben.

Marad tehát két kérdés, mellyel foglalkoznunk kell:

az egyik a nemzeti öntudatosulás a nemzettest minden tagjában,

a másik a nemzeti szellem megvalósítása egész kultúránkban, cserkész kifejezéssel élve: magyarabbá tenni magyarságunkat.

A hátralévő részben mindkettő megvalósításának lehetőségeit kutatjuk, előbb a zsákutcákba vivő utakon, azután a nézetünk szerint egyetlen helyes úton.

1. A kismagyar út.

Sokan készülődnek az új útra térni, melyen magyarságunk magyarabb lesz, de sokféle útról van szó, melyek egymástól folyton távolodnak.

Egyik nemzeti szociológusunk a németség expanzióját szemlélve állapítja meg: „Az ő missziós hitükkel és német nyelvpropagandájukkal szemben meg kell erősödnünk a magyar lét értékes voltában való hitben és a magyar nyelv ápolására való törekvésben. Hatalmi expanziójukkal szemben pedig más fegyverünk nem lehet, mint a nemzeti eszmét hordozó réteg homogeneitására való törekvés. Ennek az egységnek szükséges volta vitán felül áll. A kyszámú magyarság a nyolcvanmillió német tömb és legalább másfél százmillió szláv

henger között, amikor népiségében úgy német, mint szláv eredetű elemek teljesen asszimilálva ugyan, de nagy számmal élnek, csak úgy lesz képes betölteni hivatását, ha földolgoz magában minden olyan idegen elemet, ami különben arra kötelezné, hogy politikailag egyik vagy másik irányban haladjon. Ezt a magyarság hivatástudatának alapjává kell tennünk.“¹

A problémát alig lehetne helyesebben exponálni, s mi a megoldás, amit a kérdés világos felvetője ajánl. Erősen külsőleges: a névmagyarosítás nagymérvű elősegítése, hogy megszűnjék a mai állapot, amikor jó magyarok 30%-ának idegen, német vagy szláv hangzású neve van. Ezzel a megoldással egy öntudatos magyarral sem lesz több, mert hiszen a névváltoztatás csak olyanoknál jön tekintetbe, akik már belsőleg úgymagyarok.

Mintha a leszakadt területeken nem látnók a visszatótosítás és visszaoláhosítás példáit; mintha az itthoni még csak rövidéletű német mozgalom nem hozott volna példát a visszánémetesítésre s mintha az oláh és szerb szomszéd, csakúgy mint a nagynémetiség, nem kaparná le az idők folyamán felvett neveket, hogy ráakadjon és új életre keltse a saját, vélt, vagy igaz nemzetiségét! A szerb névelemzés nem riad meg egy oklevéllel is bizonyítható, le nem tagadható névmagyarosítás előtt és a szatmármegyei megmagyarosodott sváboknak sem használna, ha esetleg magyar nevük volna is, amikor a német propaganda századokra visszamenőleg forgatja fel az anyakönyveket visszánémetesítésük érdekében.

Mindamellet ez a megoldási terv jó irányban tapogatózik annyiban, hogy a nemzettesthez tartozók számát növelni akarja, — bár ezt tényleg csak külsőleg tudja tenni.

Ellenkező úton, a nemzettagok számának csökkentése felé haladnak a különböző felekezetű faj biológiai megoldások. Egységes képet ezekről nehéz alkotni, miután alig van logikus elképzelésük.

Leggyakrabban találkozunk bennük a kesergéssel a

¹ Trócsányi György, *Névmagyarosítás*, Társadalomtud. 1933.

XIX. században végbement nagy faji keveredés miatt: magyar, német, szláv, zsidó, oláh keveredés oly nagymérvű volt, hogy egységes magyar fajiságról beszélni is alig lehet immár. Hogy ilyen egységes fajiság népünkben azelőtt sem volt, erről többnyire megfeledeznek.

A jelen feladatait illetőleg mindezen felfogások megegyeznek abban, hogy a zsidó behatás nyomait meg kell szüntetni és azt a jövőben lehetetlenné kell tenni. De ezen túlmenően találkozunk lajstromokkal, ahol az egyes közszerológati ágak tisztviselőinek neveit sorolják fel és panaszerológják el, mennyi közöttük az idegennevű. Ehhez hasonló az a gyakori eljárás, mellyel bizonyos társadalmi csoportok „faji“ összerológét kutatják a német és szláv hangzású nevezkre rámutatva; egy ideig szokásban volt ily kapcsolatokban a katolikus egyház funkcionáriusainak idegen „fajiságára“ utalni.

Azok, akik ily kísérletezéseknel a német fajbiológia elvei alapján állanak, logikus módon kénytelenek egy valamely magyar faji egységet felvenni, mely a dolog természete szerint a német faji ideáltól: a szőke, karcsú „északitől“ diametrálisan különbözök s nem lehet más, mint alacsony, zömöktermetű, barnaszínű, mongoloid vagy „turáni“. Nemzetpolitikai kihatása a magyar fajmegoldásnak ugyanúgy áll elő, mint a németeknel, de ellentett irányú: a német faj politika a germán karcsúságot és szőkeséget tartja egyedül előkelőnek, az Erköles egyetlen forrásának, melyre politikai vezetést, diktatúrát, sőt egész jogrendszert lehet építeni, — a többi faj a magasabbrangú „nordisch“ (és legfeljebb a szintén németek közt „felfedezett“ dalisch vagy fálisch) mellett csak szolganépezeknek való „ostisch“ vagy pláne ázsiai, mongol vagy zsidó. A magyar felfogás, ha már kikövetkeztette magának a külön turáni ideált, erre a barnás?sárga keleti báura kénytelen ráaggatni mindazt a szépséget, melyet utóvégre is a saját fajtában akkor is illik feltalálni, ha az oly végzetesen távolesik a „nordikus“ előkelőségétől.

Az egész eljárás megmagyarázza, mennyire kilátástalan dolog a német fajbiológia politikáját a magyar-

ságra alkalmazni. Népünk megalakulásától: az ugor és türk elemek első egyesülésétől kezdve évszázadokon át megszakíthatatlanul ment át új és új keveredéseken, minek következtében egységes fajképet is alig lehet róla nyerni, annál kevésbbé olyan faji ideált, melyhez hasonlítva az egyedeket, ezek javíthatók vagy egyszerűen a közösségből törlendők volnának. Tudjuk, hogy a türk eredetre valló mongoloid elemek gyakori felöntés, így a bessenyő, kun bevándorlás, az ozmán uralom dacára is erősen elkeveredtek a magyarságban, mely ma egészben véve a német faj biológiától állítólagos testi és lelki tulajdonságai miatt lenézett „keletbalti“ fajta képét tünteti fel, természetesen nagyban vegyítve különböző fajiságú germán és szláv elemekkel.¹

Ha fajbiológiai alapon próbálnánk újabb kiválasztást eszközölni, s ha ennél a mongoloid vagy keletbalti elemeket vennők újra kifejlesztendő törzsnek, akkor nemcsak a kétmilliónyi idegennevűeket — és a már magyarosított nevűeket — kellene kitörölni, disszimilálni a nemzettestből, hanem a régi magyar nemesi és paraszti családok nagyrészét is, melyek a XVI. századtól kezdve már történetileg is pontosan felismerhetően, folyvást idegen vért vettek magukba.

Hogy ez a fajbiológiai alap mennyire használhatatlan a magyarság erősítésére, s hogy még bátor alkalmazói is mennyire visszariadnak a faji, biológiai következtetések levonásától, arra jellemző, hogy egyik szócikkünk szinte cikkenként ingadozik a faji és a külsőleges alkalmazás között s így jönnek létre mulatságos ellentmondások, például a tanszemélyek dolgában, amikor az illető lap kimutatja, hogy egy vidéki város tanszemélyzetében „vérbeli“ magyar csak 37%, német 31.4%, zsidó örvendetesen csak 3.1% s követeli, hogy „a faj-

¹ V. ö. két tanulmányomat: *A faji kérdés és a magyarság és Fajbiológiai vagy történeti egység?* idézett Napkelet Könyvtár 3. sz.«ban. — Figyelemreméltó kísérlet Franz Kászonyi, *Rassenverwandtschaft der Donauvölker*, Amalthea-Verlag 1931, aki a germántól tényleg eltérő magyar szépségideál kisugárzását s így alapjában véve magyar kultúrs és szociális hatást mutat ki a dunavölgyi szláv stb. népek életében.

béli magyarság országos számarányának megfelelően legyen képviselve az egyszerű népiskoláktól fel az egyetemekig“ — ami az asszimilációnak és a névmagyarosításnak elvetését jelentené —, de már a Ludovika-akadémia névvizonyait kritizálva, hidegvérrel áthelyezkedik az asszimilációs alapra, mondván: „Az idegen név takarhat magyarul érző lelket és szívet, de ha már valaki csak a névben idegen, miért nem vesz fel magyar nevet, hogy így nemcsak belsőleg, bár ez a fontosabb, de külsőségeiben is magyar legyen.“ „Belsőleg magyar“ itt világosan asszimiláltat *is* jelent, nemcsak „vérbelit“ vagy „fajmagyart“. Más helyütt két, egymásután következő cikkben merül fel e megoldhatlan antinómia: a tanszemélyzetnél „legalább is feltétlen többségben csak vérbeli magyarok legyenek“ s utána örvend azon, hogy iskoláink lassanként felkarolják a névmagyarosítást s „reméljük, hogy a tanárok elől járnak“, viszont a következő számban elérkezettnek látja, hogy „nyugdíjazott vezetők helyett csakis fajmagyarokat helyezzen el a nemzeti (mai) kormány“.

Ha e néhány, de tetszés szerint szaporítható példából megállapítjuk, hogy a fajbiológiának politikai alkalmazásában még az elmélet szélsőséges hívei sem tudnak következetesek maradni — nem tudnak faji alapon maradni, hogy ezen szilárdan megállva, kultúráukat és jövőnket akár a keletbalti, akár a mongol faj tisztaságától tennék függővé —, s nem tudván e faji alapon megállni, mindegyre átcsúsznak a valóságos asszimiláció talajára, amikor a magyarságban „belsőleg“ átalakultakat keresnek, sőt követelnek, de átsiklanak e faji állásponttól még távolabbi területekre is, így a külsőleges asszimiláció, a névmagyarosítás területére, —

továbbá, ha tekintetbe vesszük, hogy az alkalmazott fajbiológia egyszerűen német sémákat másol s azokat akarja ráhúzni az egészen más történeti fejlődésű magyarságra, — s ezt akkor teszi és olyan nézetkomplexumokat akar átvenni, amikor és amely nézetekkel szemben az egész keresztény világban reakció jelentkezik s amelyeknek végső következtetéseit az egyházak,

a katolikus úgy, mint a különösen érdekelt ágostai evangélikus is, elítélik, —

akkor beláthatjuk, hogy ez az út nem lehet a helyes út.

Ez az út a kismagyar út, melyen a nemzettest tagjai összezsugorodnak s akinek megvan a herosztrateszi bátorsága ezen az úton következetesen végighaladni, az végül is tízmillió magyar helyett néhány százezret, vagy esetleg csak sajátmagát fogja igaz magyarnak találni. Mert a fajbiológia művelői és műkedvelői önmagukat rendesen az ideális, helyesen kiválasztott, s ennél fogva tenyésztendő faj tagjának tartják.

Mint említettem azonban, ily következetességtől nem kell tartani, a tan ellenkezőleg vidám hajlékonysággal mozog erre-arra s komoly logika helyett inkább gyermeki, felelőtlen könnyedség benyomását teszi. Aminthogy a vele rokon egyéb kismagyar mozgalmakat tényleg is a könnyelmű fantáziának egy neme jellemzi.

A nemzettest tagjainak számát leapasztó egyik ily mozgalmat turanizmusnak nevezik.

A Turáni Társaság 1910-ben alakult meg, célja akkor, amint ez lelkes alapítójának, Paikert Alajosnak szemei előtt lerajzolódott, a pánszlávizmushoz hasonló mozgalom kialakítása volt: „reánk, ez óriási ébredező hatalomnak (a turánságnak) nyugati képviselőire vár az a nagy és nehéz, de dicső feladat, hogy a hatszázmilliós turánságnak szellemi és gazdasági vezérei legyünk“, mondotta 1914-ben az alapító.

A háború óta vezéri szerepünkről kevesebb szó esik, inkább arról, hogy a hatalmas turáni testvérek, főként a japánok és indiaiak, segítségünkre jöjjenek és a hálátlan Nyugat ellenében ők tegyenek nagygyá. A trianoni szétदारabolás tényét a mozgalom arra használta fel, hogy a nyugati civilizációtól megkísérelje elvezetni a magyarságot romlatlan keleti testvéreihez; ezen történetfilozófia szerint a magyarság Nyugat bolondjaként harcolt évszázadokon át a keleti testvérek, köztük a törökök ellen, holott helye ezek oldalán

lett volna; Nyugat ez önfeláldozásért rút hálátlansággal fizetett s ezért most vissza kell térni az eredeti „faji“ kapcsolatokhoz.

A mozgalom megítélésében nem a tudományos helyesség a fődolog, hanem, hogy minő eredményei lehetnek a feltételezett rokonok körében.

Az eredmény elég siralmas. Igazi nyelvrokonaink, vogulok, osztjások, a távolabbiak, zürjének, votjások, cseremiszek stb. oly kevesen vannak, s oly alacsony kultúrfokon, hogy turáni köreink kezdettől fogva hallgatólag lemondtak róluk.

Művelt nyelvrokonaink, a finnek és észtek, kétségbeesetten tiltakoznak minden turanizmus ellen, mely szerintük ázsiai színnel vonná be és ázsiaivá degradálná őket, holott ők sohasem voltak Ázsiában és büszkék gyökeres európai kultúrájukra. Angliában egyenesen propagandaelőadást tartottak a finnek azon vélemény megdöntésére, mintha ők mongolok volnának.

Másik rokoni águnknál, az ozmán-törököknél hasonló a helyzet. Ott 1910 körül megindult egy turáni mozgalom a török őshaza fogalma körül — tehát tiszta nacionalista és egészen más, mint a magyar mozgalom —, de ezt Kemál pasa eltiltotta, mint irreális politikai ideát, mely akadályozhatja a törökség európai kultúrával való átítatását.¹

Azoknál a népeknél tehát, melyek tényleges rokonságuknál és aránylagos közelségüknél fogva még tekintetbe jöhetnének, a magyar turanizmus szándékosan elzárt kapukra talál.

A távolabbi kapcsolatok már többé-kevésbé a fantázia birodalmába vezetnek át, ahol száz év előtt Horvát István s előtte még a magyar-zsidó és egyéb rokonságok hívei szövögették álmaikat.

A háború óta különösen elszaporodtak e fantasztikus elgondolások s ha a háború előtt hol a szumírok-kai, hol az etruszkokkal, hol a középamerikai maják-kai hoztak bennünket kapcsolatba, újabban a turaniz-

¹ Németh Gyula, *A magyar turanizmus*, Magy. Szemle 11. kötet.

mus hatása alatt mindegyre Ázsia felé fordulnak e sóvárgó pillantások. Különösen India népegyvelege nyújt alkalmakat, hogy teljesen külsőleges, félreértésen épülő hasonlítgatásokkal, mindegyre új magyar népet fedezzenek fel, legalább is hun-rokonokat, ami a hun-magyar szoros kapcsolat alapján — mit a turanisták feltételeznek — annyi, mintha valódi magyarokat találtak volna Julián barát utódaiként felfedező útjukon. Egész kis hun-magyaríndiai őstörténetet találtak ki — minden komoly tudományt félretéve —, melyben avesztai, párszi kapcsolatok mellett az indiai bhiktörzsek közt szereplő magra, egy másik indiai nép, a gud-sarāti, egy harmadik, a mer nevű nép is mint a ma; gyarság testvére, rokon szerepel. Természetesen tiszta önáltatás és végzetes, makacs ismerethiány segítségével, mivel ezek a népek részben világosan árja⁴nd, részben dravida vagy munda, de tőlünk mindenkép távoli eredetűek.¹

Ezek a „tanok“ eredeti formájukban csak sajnálatos félreértést jelentenek, de kulturális és politikai alkalmazásukban ezeréves keresztény magyar multunk ellen fordíthatók s így valósággal nemzeti értékrendszerünk csonkítására, kis magyar szemlélet terjesztésére használhatók fel.

Az csak természetes és érthető, hogy európai hírnevű turkológusainkat és nyelvészeinket ez az irány semmibe sem veszi. Hiszen ezek csak bolgár?türks bessenyő, legfőlebb középázsiai türk kapcsolatokról tudnak s fogalmuk sincs — „európai vizes emlők vizes tejét prédikálva“,² minő csodás világhoz tartozunk, amely világ felemelkedésünk legbiztosabb kezessége. „A turanizmus az új Magyarország jövendő alakulásának tengelye — mondotta az egyik turáni vezető, Pekár Gyula 1925-ben —; ha az összetartozás szent tudata villanyszikraként átjárja a sok száz- és százmilliónyi turáni népet, Magyarország nem marad

¹ Gaál László: *Műkedvelők a magyar őstörténeti kutatásban*, U. ott, 12. kötet.

² Turáni Képes Naptár és Évkönyv, 1925, 47. 1.

többé magára se Ázsiában, se Európában.¹ Ezek a turániak pedig elképesztő sokan vannak: a szittyia ősturániakhoz tartoznak a párthusok, hikszoszok, géták, jászók, a szarmaták, a „déli turánok“ közé India, Tibet, Elő-Ázsia sok-sok népe, az Indiába betört jürcsiek, atalíták, birmánok, keleti turkok, kipcsákok, magarok (a „mai magyar nemzetnek névadó ősei“), 150 millió „déli ugor“, akik rokonaikkal, a szumírokkal egyidőben vándoroltak a Góbi-sivatagból Belső-Ázsián át India felé s ehhez képest Zaratusztra és Buddha tana is turáni szellemet tükrözött s a magyar nyelvet — szakszerű filológusok szégyenkezhetnek — tulajdonkép „közép és déli ugor“ nyelvekből kellene szóhasznítás útján megismerni, körülbelül ezekből: szundár, ábor-miri, manyak, kocs, tablung-nágá, horpa, aoo-nágá, gyámi, váling, a híres magár és más „rokon“ népek nyelvéből.

Aki egyszer fáradságot vett magának végiglapozni ezt a turáni dzsungelt s aki figyelemmel kíséri, mint hódít a mozgalom a felület alatt, a fél- és negyedművelt, de jóakarátú és jámbor szándékú magyar értelmiségben (annak nem is tisztára alsóbb rétegeiben), az kell, hogy igazat adjon boldogult Klebelsberg Kuno grófnak, aki a Koppány-örületben nagy veszedelmet látott nemzeti kultúránkra.

Hogy akad a középosztályhoz számítható magyar, aki ily tökéletlenségeket elhisz, ez magában véve is szomorú, de ha egyúttal magáévá teszi a turáni történetfilozófiát is, ezzel ősi keresztény-magyar utunkat is elhagyja.

Ez a „történetfilozófia“ abból indul ki, hogy minden népek hatalmas rokonaik lévén, a rokonság tudatát eredetileg a keresztény papok ölték ki belőlünk, akik idegen eredetűek voltak s mint ilyenek, már a kereszténység behozatalakor befeketítették őseinket, de az „új (turáni) világfelfogás igazságot szolgáltat az igazi keresztény erkölcsökhöz közelebb álló turáni etikának“. Az eredetileg ártatlannak látszó amatőr nyelvészkedés átcsap vallásos térre s kiderül, hogy az első

¹ U. ott 36. 1.

emberpár neve turáni, Adapa s a „világ teremtése a turános alapokat tünteti“, a paradicsom és a vízözön is turáni, csak a zsidók eltulajdonították őket külön nemzeti istenük javára!¹ Igaz ugyan, hogy ezen az alapon kísérletek történnek a keresztény vallás és e kitalált turáni mitológia egyesítésére (szinte egy újabb gnosztikus kontaminációnak nevezhetnők): az ősi hit „Boldogasszonya“ karján tartotta a „világügyelőt“, s a keresztény térítőnek csak át kellett vinni a két pogány alak fogalomkörét „Jézus Urunkra és Szűz Máriára, ami könnyű volt, hiszen sok vonásban találkoztak rendeltetésben“,² — az egész eljárás veszedelmesen hasonlít a német mozgalomhoz, mely váltig erősíti, hogy nem ellensége a vallásnak, csak germán, éjszaki heroizmus érdekében törli ki a bűn, a jóvátétel és áldozat fogaimait a kereszténységből! Aminthogy bizonyos, hogy a turanizmus is alapjában, szellemi gyökereiben ettől a német mozgalomtól vett impulzust, hogy tartalmilag más elméletre jusson — de ugyanoly eszközökkel!

Történetünk évszázadaira alkalmazva, csakugyan a kereszténység ellen fordul. A magyar vértanúk sorában nem Szent Gellért az első, hanem Koppány, aki „több mint 900 év óta viseli a magyar töviskoszorút“. Tiszteletjétek Koppány vezér emlékét. Ő a magyarok megfeszített megváltója“; — a második vértanú, furcsa fordulattal, Szent Imre, akit a németek, Gizelláék gyilkoltak meg, mert bár természetellenesen (így hívja a mai turanista a keresztény önmegtartóztatást) élt fiatal korában, mégis magyar faji érzése veszélyes volt az idegenekre, — a harmadik Vazul, a negyedik Thonuzoba, akit Szent István élve eltemettetett, vele szemben nem érvényesítve szelíd elveit, mikkel a német vendégeket befogadta, — maga Szent István ebben a szemlelétben a „világ legszerencsétlenebb uralkodója“, aki idegen szokásokat parancsolt a magyarokra és „saját faja teljesen elfordult tőle“, — Szent István itt a nemetek vak-eszköze, aki az ősi hittel együtt saját fajiságát

¹ A „Levente“ hivatalos leventeközlöny 1931 karácsonyi számában, 471. l.

² U. ott, 455. l.

is megtagadja, saját rokonait kiirtja s élete végén ébred tehetetlenül rá, hogy „minden, mit áldásnak tartott, átokká lett“. Azon persze nem kell csodálkozni, hogy mindezen csinálmányokban Hadúrnak száz évvel ezelőtt kitalált, kikövetkeztetett fogalma szerepel, mint ősmagyar istenség.

Magyar történetünk, a mi szinte egyetlen el nem idegeníthető javunk, így lesz groteszk mesévé, melyben a magyarságnak soha sincs igaza, de igen a tatárnak, töröknek. Egy ily előadás szerint a XI. századi magyarság „megbotránkozással tartja a nemzeti önérzetét mélyen sértő hazug tant, hogy csak idegen hiten maradhat meg Európában“, — ezeréves szenvedésünk büntetés azért, hogy Szent István alatt megtagadtuk fajunkat és hitünket, — IV. Béla is ily bünt követett el, mikor a tatárokkal nem akart megegyezni, mire „a tatárok a hűtlen, fajtagadó, fájároló rossz testvérek országát, mint idegenek puha fészket“ feldúlták; — Szulejmán II. Lajosnak, mint édes fiának, szövetséget ajánlott, ígérve, hogy mint rokonát Nyugat ellen megsegíti, de az idegen főpapok és főurak beleszorították az országot Mohácsba, ahol a magyarság (a faj testvér török ellen) meg se jelent, — utána Zápolya lesz a „magyarvérű király“ s pl. Grittit nem ő, hanem Ferdinánd hozza a magyarok nyakára (hadd legyen ezzel is több bűne a Habsburgkirálynak, holott tudvalevőleg Grittit Zápolyai János nevezte ki kormányzójának), Ferdinánd végezteti ki Czibak Imrét is, — jön a reformáció, mely a „magyar vallás után való halk visszahajtás“, csak „sápadt“ reformáció, de Rómának és Bécsnek ez sem kell — itt kapcsolódik be a turanizmus a szabadkirályválasztó és erdélyi (régie értelmű) ideológiába. I. Lipót „Budavárát odaadja a töröknek, szerződés és eskü ellenére“ (holott ő foglalta vissza!), jönnek a német kegyetlenségek, Rákóczinak „a mi örök, jó testvérünk, a török ad menedéket“, — jön a „képmutató és idegen erkölcsű Mária Terézia“, akinek a Vitám et sanguinem jelenetet szeretői, a magyar nagyurak játsszák el, jön Ferenc József, aki Wasa Gusztávnak, Zsófia szeretőjének gyermeke, de kamarillája

Habsburg s ez tovább öli a magyarságot. „A katolikus vallást már csak a Habsburg-ház képviseli. A pogány magyarságot a reformátusság!“ így húzódik tovább ez a förtelmek sorozata, mellyé teszi az ily felfogás ezred-éves történetünket, — de megmutatkozik a jobb jövő is, 1933-tól kezdődik: öt év zavaraiban „Róma hatalma minden államból kiszorul“ s 1938-ban felkél Európa és Ázsia napja, Japánország megindul az „embertelen, önző, természetellenes“ nyugati, keresztény világ kiirtására, — a magyarság, melyet „turáni hite és kapcsolata tengeri örtoronyként tart az európai forgatagban“, a japáni és török testvérrel fegyverre kelve új világot hív életre, felosztva a földet „boldog faji államokra“.¹

Példaképen hoztam fel ezt az „álmot“, melyből eltagadhatatlanul kiderül, minő rombolásra képes ez a szemlélet, ha bármi okból leveti a magára vett egyeztető, kereszténysmagyar álarcot: történetünk valódi értékeit megtagadja, tényleges ezeréves kultúránkat, vallási értékeinket kigúnyolja s kizárva a magyarság sorsközösségéből az európai művelteket, a hithű katolikusokat és azokat, akik még nem szabadkirályválasztók, a magyarság sorait végletesen összeszűkíti, egy rövidlátó, éretlenül fantasztikus kismagyar szemlélet nevében.

Faj biológiai, turáni és hasonló fantazmák egymással folytonos kapcsolatban vannak s szellemtörténeti hátvédként ott áll mögöttük egy kivénhedt, háború előtti, 48-as történetiszemlélet, mely a bécsi udvar fizetett kémjét, Martinovicsot még mindig magyar szabadsághősnek tartja, mely II. Lajos királyt a Habsburgok áldozataként gyilkoltatja meg Mohács után, mely Széchenyi Istvánt és vele titkárát és orvosát és barátját, Jósika Samu bárót Ferenc Józseffel és embereivel öleti meg. Ez az egész kismagyar szemlélet történetünket mintegy cauchemarban, véres ködön át szemléli, igazi lefolyásának felismerésére éppoly képtelen, mint ahogyan nemzetünk minden kulturális és szociális

¹ Szépvizi Bálás Béla, *Megjósolt történelmünk*, Gödöllő. Egy másik füzet közli a szerzőhöz küldött üdvözlő iratokat, — érdekes dokumentumok és érdekes névsor!

szükséglete iránt is érzéketlen. Mintha csak a társadalomnak egy katasztrofális tektonikus változása következtében külvárosi asztaltársaságok többnyire asszimilált tagjai vetődnének fel a magasba és ők szabnák meg nemzeti életünk pulzusát és menetét: ebben az irányban vissz a kismagyar út, melyen már többen indultak el, mint gondolnók, és a munka nagyobb hatalmi eszközök felhasználásával folyik, semhogy egy Cavetekiáltás csak felesleges rémlátást bizonyíthatna.

2. *A nagymagyar út.*

Tágítani kell a politikánkat, követelte már báró Kemény Zsigmond. Tágítás magyar és humánus értelemben, ez Széchenyi egész reformrendszerének is irányzata: az emberi méltóságnak megfelelő életlehetőségeket és nemzeti műveltséget vinni el a néptömegekhez, akik ezt mindeddig csak kívülről, távolból szemléltek.

Ugyanily tágító szándékkal kell a mai nemzetpolitikát is megtelíteni. Akik még mindig csak passzív szerepet visznek a nemzeti életben s akiknek a tevékenységhez hiányzik anyagi és szellemi felkészültségük, azokat ezekkel ellátni s a már vezető közép- és felsőosztályok tagjait is megerősíteni magyarságukban, nem a régi, kopott frázisokkal, hanem szemléletüknek a népi és történeti hagyományokhoz közelebb hozásával. Mert ezektől most még távol vannak, pedig nép és történet, mint szellemiségünk alappillérei, együtt tudják egyedül meghozni a nemzettagok tudatosulását, a magyarabb magyarságot.

A feladat tehát kettős: a nemzetiség szélesbítése horizontális irányban és elmélyítése vertikálisan.

Mindkettőnél, de különösen az elsőnél lényeges részét jelenti a munkának a korábban felsorolt antinómiák megszüntetése, vagy legalább enyhítése, közöttük főként oly rendszabályok, melyek a szegény munkanélküli és kereső népet rendes megélhetéshez juttatják, hisz ilyen hiányában gúny volna a szellemiség eltérjesztéséről beszélni. Nem lehet eléggé hangsúlyozni

Széchenyi módszerének kizárólagos helyességét: előbb emberi élethez kell anyagi rendszabályokkal segíteni a magyar tömegeket s csak azután várhatjuk el tőlük, hogy a nemzeti érzés és kultúra támaszai legyenek. Ez egyúttal állandó népművelési törekvéseink mindezideig csekély sikerének is a magyarázata.

A nagymagyar út mélybe hatoló reformoknak, de egyúttal konzervativizmusnak az útja: mélyen beleágyazva a nemzeti hagyományokba és állandó, öntudatos kapcsolatban a múlt értékeivel. Ezek között első sorban nemzeti klasszicizmusunk gondolatvilágából kell az új utat megépítenünk, mely nem riadt vissza 48 előtt évtizedeken át a reformok — s minő felforgató reformok! — követelésétől, 48-ban és 67-ben pedig bátorsága volt meg is alkotnia azokat, — de a forradalomtól mindig távortartotta magát s tudjuk, hogy az idegizgalmak állandó magaslatán tartózkodó Kossuthon kívül 49 forradalmi útjára klasszikus gondolkodóink sorából egy sem tért.

A reformkonzervativizmusnak, vagy akár konzervatív reformnak sehol sem találjuk oly nemes kifejeződését és megvalósításait, mint amelyek nálunk a múlt század harmincas éveitől 67-ig érlelődtek és megszülettek.

Hasonló nemes irányban kellene a nagymagyar útnak haladnia: kompromisszumok nélkül a reform dolgában s el nem távolodva egy pillanatig sem az igazi nemzeti hagyományoktól.

Ilyen reformtevékenységre van szükség nemcsak a szegény nép anyagi emelése terén, hanem annak politikai és szellemi iskolázása érdekében.

Politikailag más népeknél kétségkívül nagy szerepe volt a XIX. és XX. század folyamán a titkos választójog általánosságának, mely ugyan a francia forradalmi demokratikus ideakörből nőtt ki és idők folyamán sokban hozzájárult a parlamentarizmus hírnevének tönkretételéhez, de jelentősége nem is kormányzati szabály voltában, hanem nevelő és tudatosító hatásában van.

A titkos választójog által a korábbi jobbágy vagy városi plebshöz tartozó először lesz szabad politikai

egyéniséggé, akinek — tudjuk — szabadsága ugyan igen korlátozott, egyénisége igen kiskörű, de a valóságban mégis ezzel lesz nagykorú, ezzel jut véglegesen tudatára annak, hogy a nemzetsors irányításában neki is van joga és szerepe.

Ezen nagykorúsításon minden nép keresztülment Európában s ha nálunk az ügyis erősen kiterjesztett választójog mellett még van tennivaló — aminthogy van —, akkor azt minél sürgősebben ajánlatos megtenni. Nem azért, hogy ez öntudatosítandó rétegek most egyedül vegyék kezükbe a nemzet vezetését, a régebben öntudatosítottakat félreszorítva, — hiszen erre a parlamenti pártszervezet és választási technika mellett úgy sincs lehetőség, de szükség sem, hanem igenis azért, hogy ne maradjon e határokon belül egyetlen magyar sem, akiben a nemzet politikai öntudata fel nem ébred és ki nem fejeződik.

Ha a választójogi reformra ily nemzetnevelési szempontból van szükség — és *erre* van szükség, nem pedig az öntudatosítás megszakítására egy diktatúra nyomása alatt —, nem kevésbé nemzetnevelési szükség a már öntudatosított középosztály fenntartása és kiépítése.

Ez utóbbinak, a középosztálynak lényeges mértékbeli kiterjesztése magától végbemegy akkor, ha a szegény nép és alsóbb néposztályok anyagilag emelkednek és nemzetpolitikailag öntudatosulnak. Középosztályunk az utóbbi félszázadban is nagy tömegeit olvasztotta magába az alulról jöttéknek, de a jövőre nézve ez a terjeszkedés nem elegendő. Nem az a lényeges, hogy minél többen szakadjanak el a rögtől és gyökértelenül hódoljanak be, mint diplomások, a felettük álló osztályok intellektuális és társasági ideáljainak, hanem sokkal lényegesebb, ha a régi, agrár vagy ipari foglalkozások megtartásával emelkedhetnek fel a nemzeti műveltség útjain. Ennek is láthatók kezdetei, a diplomás kisgazdáknak, a komoly olvasmányokat kívánó falusi körökben, de még messze vagyunk attól, hogy a középosztály fogalmi körét ezek az agrár és ipari foglalkozások jelöljék meg s ezek mellett a szorosan

vett intellektuális állásbeliek mint szellemi irányt nyújtó vékony réteg szerepeljenek. Irodalmunk, könyv- és művészeti termelésünk egész más alkotási lehetőségeket fog nyerni, ha e széles rétegekhez eljuthat, amint hogy el is kell jutnia, mivel az eddigi hordozó és támogató, az intellektuális középosztály, lassanként felmondja a szolgálatot.

Hogy e téren a jóvá nem tehető katasztrófa távol tartassék addig is, míg a fenti változás bekövetkezik, ezért fontos a meglévő középosztály megerősítése. Ne áltassuk magunkat a külszínnel: azért, mert ennek tagjai továbbra is görcsösen ragaszkodnak a társasági szükségletekhez, borotválkoznak, vasalt nadrágban járnak, sőt a nálunk obligát fehér kesztyűről sem mondtak le, ezen külsőségek még nem győzhetnek meg bennünket arról, hogy ez a középosztály tényleg fenntartója is kultúránknak. Ha igen, akkor elmondhatjuk, hogy kultúránk roskadó, túlterhelt vállakon pihen, míg el nem bukik.

Említettem, hogy a világháború utáni inflációs korszakban, rövidlátóan követett finánczagyományok miatt középosztályunk, mely elsősorban a fixfizetésesekben áll, nem tudta helyzetét annyira megjavítani, mint ez a nyugati népeknél, elsősorban legközelebbi szomszédainknál, Ausztriában és Csehországban végbement. Emelkedése ily módon csak a Bethlen-kormány első éveire korlátozódott s természetesen sokkal kisebb mértékű volt, mint szomszédainknál. Újabb lehanyaglása annál biztosabb és gyorsabb lett: míg a nyugati államokban, Ausztriától kezdve Franciaországig, a kormányok végső szükségben is alig mertek hozzányúlni a tisztviselői illetményekhez, nálunk a pénzügyi vezetés legkönnyebb és ezért gyakran is alkalmazott rendszabályává lett a tisztviselők fizetéscsonkítása, vagy helyzetüknek valamely elfátyolozott módon való leszállítása. Minek következtében, anyagilag kimerülten, persze nem az étkezést szüntették meg, hanem a szellemi szükségletek kielégítését. Ez a leromlás annyira ment s olyan antiszelekcziót eredményezett egyes, különösen mostoha sorsban élő hivatásoknál, hogy például

a középiskolai tanári pályára ma nagy ritkaság, hogy középosztálybeli családok fiai menjenek, annyira el van zárva épp a nemzet hivatott nevelői számára az anyagi felemelkedésnek, s vele együtt a társadalmi érvényesülésnek útja is.

Ilyen körülmények közt az öntudatra ébredt nemzettest tagjainak szaporítása ma is elsősorban anyagi probléma, miként Széchenyi reformrendszerében. A „*sum cuique*“, kinek-kinek kijáró anyagi életlehetőségek biztosítása, társadalmi, higiénikus és eugenikus feladatok megoldása tartozik ide, melyeken orvosoknak, építészeknek, mérnököknek, közigazgatási szakembereknek kell dolgozniok. Külsőleg először az „országrendezés“ hajtandó végre (fiatal mérnökök terve és reménye), utak, racionábilis lakótelepek, modern közlekedés létesítésével, azután közelebb menve az emberekhez, a nemzeti tömegbetegségek gyógyítása és megelőzése, mindez együttvéve előfeltétele a nemzettest kóros állapotai megszüntetésének, melyek jelei itt az egyke, ott a titkos mérgekeverés, amott a lakásnyomor, vagy a magára hagyott nemzeti életerőnek végzetes visszahúzódása német vagy tót akarat vagy élelmesség elől. Nemzeti szolidaritásnak is nevezhetnők ezt a ténykedést, melynek a fizikai egyéneket alkalmassá kell tennie tudatos nemzeti kultúra befogadására, részben újból kialakítására.

Ezzel elérkeztünk, minden külsőség és anyagiság lebontásával, a nemzeti szellem kérdéséhez, ahhoz, hogy ennek légies anyagában mikép valósítható meg az öntudat elmélyítése, a teljesebb, kiműveltebb, magyarabb magyarság.

A harmadik nemzedékből ittmaradt lelkeség bizonyára nem ez a keresett teljesebb magyarság, hiszen az Arany—Deák—Gyulai«féle nemzeti klasszicizmusnak immár ki tudja hányadik, harmadik, negyedik epigonleszármazói képviselik, akikben a klasszikus hagyományok gyakran élettelen sémákká száradtak, formalizmusban elszíntelenedtek. Az a népiesség, melyet ezek az epigonok emlegetnek és alakítanak tekintélyes pó-

diumokon, régen felismert álnépiesség immár s az a nemzeti retorika, melyet előkelő helyekről szórnak szét az epigonok és az ő gyér fiataljaik makacs szorgalommai, régóta nem ér el többé a nemzet élő rétegeihez, erőtllenül széthull a levegőben.

Hogy ez a magyarabb magyarság a múlt korszakból mutatónak ittrekedt baloldali szellemiségben sem valósítható meg, szintén természetes. Ez a baloldali irodalom különben csodálatraméltó pontossággal ment végig az akademizmus kiszárító légkörén s azok, akik ma ott Ady?epigonként az Ady?problémát látják a nemzeti élet középpontjában, éppoly távol jutottak ideájuktól és a mai élettől, akárcsak a klasszicizmus epLgonjai Arany—Gyulaitól. Pedig ez utóbbiaknak háromnegy generáció kellett a kiszáradásra, amit a baloldal embereinek egy-két évtized alatt sikerült ugyanoly teljes eredménnyel elérniök. Abban azonban mindkét epigonizmus megegyez, hogy önmagát tartja a magyar szellemiség védj egyezett képviselőjének s a magyar irodalom és tudomány illetékes művelőjének.

Az élet tovább haladt mellettük s egyiknek háztája körül se tolong nagy, önzetlen és tehetséges ifjúság.

A magyarabb szellemiségnek mélyebben kell gyökereit lebocsátania azon erőkhöz, melyek egyrészt számlálhatlan nemzedékek óta termelik ki a magyarságot — a mindig önmagához hasonlót, mely a XI. században éppúgy magyar volt, mint a török háborúk köiában s mint ma, a keserves békében —, s azon erőkhöz, melyek másrészt ebben az örök mozdulatlan magyár lélekben örök változás mozgását tartják fenn, a magyar kultúra korszakait hívják elő.

Az erők egyik csoportját népnek, a másikat hagyománynak, történetnek nevezzük. Az egyik mai formájában tükrözteti a magyar lelket, az ősi, változatlan szellemiséget — csak meg kell kérdeznünk —, de nem mindenkinek válaszol; csak le kell vonni arcáról a ráaggatott rongyokat, bécsi, budapesti, cigányos, dzsentris, hivatalos kendőket — de nem mindenkinek engedi meg arcáról levonni s vannak korok, melyek nemze-

déke még álmában sem pillanthatja meg igazi szépségében és százados hatalmában.

Az erők másik csoportja a történet, persze nem a politikai történet évszámait és fondorlatait kutató, hanem az a szellemtörténet, mely a nemzetiség termő talaján végbemenő változásokat figyeli meg, mely a dolgok tűnő alakzatain észre tudja venni az örök népvonásait, korok vezető rétegeinek, embereinek, cselekedeteinek ez örök szellemtől függését meg tudja állapítani, de egyúttal az örök szellem gazdagodását, izmosodását is figyelemmel tudja kísérni.

Ez örök magyar szellemnek egy újabb, történeti izmosodását akarjuk létrehozni, amikor magyarabb magyarságot kívánunk.

Ennek az arcát még a jövő leple fedi, s azt fellebenteni halandó nem tudja. Egyes vonásait ott kell keresnünk, ahol legmélyebbre nyúl a nemzet élete, s legtisztábban ér le a hagyomány ereihez. Az új arc vonásai az új magyar művészet és tudományosság munkájában tetszenek át, ezen keresztül szemlélhetők legkönnyebben.

Nincs mit csodálkoznunk, ha megállapítjuk, hogy éppen ebben a központi problémakörben vannak lényeges előmunkálatok, — hiszen a korábbi magyar renaissancet is Kazinczyék, írók és tudósok indították meg, mielőtt a politikusok követni merték volna őket. Az igaz, hogy a mai kezdemény a fennálló szellemségtől függetlenül, attól tudomásul sem véve, gyakran annak barátságtalan pillantása alatt jött életre és működik.

Jellemző helyzetünkre, hogy az első lépést a magyar népzenevel kapcsolatban tették meg Bartók Béla és Kodály Zoltán s munkájukat az ifjúság lelkenedző örömmel, a neobarokk társadalom mogorva idegenkedéssel fogadta.

Mindketten felismerték a parasztzeneben lévő heterogén elemeket, melyek évszázadok folyamán részben az úri zenéből szállottak alá, — ez elemek szét nem különböztetése akadályozta korábban a népiség

gyökerének, igazi szellemének megismerését. Bartók szerint „valószínű, hogy valamely népnek nemcsak újabb, hanem most legrégebbnek ismert, egységes paraszzenestílusa is, legalább részben, ily átvett idegen elemekből alakult ki. Azt, hogy parasztnak, mint egyének, teljesen új dallamok megalkotására képesek volnának, kétségbe kell vonnunk, adatunk erre nincs és zenei ösztönük megnyilvánulási módja sem szól emellett“. De a parasztdallamok igen nagy dolgok: természeti tünemény, egyenkint legmagasabb művészi tökéletesség példái s „kis arányaikban éppoly tökéletesek, akárcsak a legnagyobb szabású zenei mestermű“. „Ezzel szemben az úri osztálynak annyira kedvelt népies műdalai, dacára egy és más érdekességüknek, annyi zenei közhelyet tartalmaznak, hogy értékben messze elmaradnak a szűkebb értelemben vett parasztdallamok mögött.“¹

Csak a formalizmusba fulladó kor közhelyeinek elutasítása árán lehet az ősi magyar szellem arcvonásait a hivatottnak, a tömegetől elválnak leolvasnia. A harmadik nemzedék és a neobarokk dalkultúráját Kodály Zoltán is elutasítja; szerinte korábban diákok ha dalra gyűjtöttek, azt hihette az ember, hogy a „bécsi hegyeken“ jár, vagy valami német diákcsapat vetődött ide. „A zenei közérzés nálunk szomorúan alacsony fokon áll. De nem a népé! Századokon át sok zene hullámozott rajta keresztül. Amit ebből fenntartott, ékes bizonyossága finom, válogató ízlésének.“ Az újonnan kiásott népzene nép és hagyomány, a magyar történet erői szintézisének köszöni létét, mindkettő egyformán munkált rajta. „Közönséges tévedés, mondja Kodály, hogy a földművesnép dalai csak az ő sajátos, szűk érzésvilágát tükrözik. Az igazság az, hogy a földműves nép közt fennmaradt dalok java valamikor az egész magyarság tulajdona volt. Ha azon igyekszünk, hogy újra az legyen: a magyar közösség szűk körét tágitjuk. Akik e dalokat nem ismerik, nem akarják ismerni, önként kizárják magukat a nemzet nagy közösségéből,

¹ Bartók Béla, *A magyar népdal*, 1924, VI., VII. lap.

tartozzanak bármily szorosan valamely részletközösségbe. Mert ez az a közösség, ahol egy érzésben találkoznak az egyszerű pásztor a nemzet bármely nagyjával, ahol mind a kettő csak ember és annyit ér, amennyire ember.“¹

Magyar testvériség, nemzeti szolidaritás és kollektivitás, mindaz, amit a politika annyiszor és annyi szóval követel, a legmagasabb, irányadó szellemi atmoszférában csak ezen az egy úton valósítható meg: a néptől még ma is fenntartott értékeknek az egész nemzettestbe átvételével s ezen az új, mindenkiben megvalósítandó kultúrán felépülő nemzeti közösséggel. Ami éppen nem jelenti meglévő kultúránk elvetését és azt, hogy most már mindnyájan „népiesek“ legyünk, ami némely túlbuzgó fiataloknak népies hangjában és szidalmaiban úgysis elég visszataszítóan nyilatkozik meg. Nem, Kodály Zoltán, mint tudjuk, maga is a modern európai zenekultúra magaslatain jár és alkot, maga is megköveteli a magyar ifjúságtól minél több idegen zene művelését s a legbiztosabb úton, a saját életkorében jött rá a magyarabb magyarság sorsára döntő szintézisre: „Nemcsak zeneéletünk, írja, egész kultúránk két, egymással alig összefüggő külön világra szakad. Egyfelől az idegentől kölcsönzött, fordított, onnan gyarapodó magas kultúra, másfelől a hagyományban gyökerező mély kultúra. Egyik a másikról nem igen akar tudni. Ámde igazi élet csak a kettő egyesüléséből terem...“ Ezt az egyesítést minden művelt magyarnak magának kell elvégeznie: „előbb a magas kultúra hordozói kell, hogy magukévá tegyék a népkultúrát, s azt a maguk személyében harmonikusan feldolgozzák. Csak úgy lehet termékeny az idegenből kölcsönzött magas kultúra, ha gyökeret tud verni a népkultúrában“. És ha lassankint eltűnik minden ellentét a magyar hagyomány és külföldi gyökerű kultúrintézményeink között, akkor mégis csak valósággá válik, ami ma még csak a leg-

¹ *Százegy magyar népdal*, szerk. Bárdos Lajos (Magy. Cserkész könyvei 116—117. sz.), 1929, Kodály Zoltán előszava.

jobbak elképzelésében él: a szerves, egységes magyar kultúra.¹

Nem téved Kodály, mikor a népkultúrát egyúttal hagyománynak, azaz történeti alakulatnak is nevezi. Más téren, az irodalomban vizsgálta azt meg Eartókkal és Kodállal egyidejűleg a magyar szellem egy másik korszakalkotó kutatója, Horváth János. Ő sem pusztán külsőséget, sallangot, s nem is csupán a dalra szorító jelenséget lát a népiességben. Felöleli az „nemcsak a költészetet, hanem a nemzetnek mindenféle, népfajlag különleges műveltségi hagyományát; időbeli kitérjedése pedig a nemzeti történet egész folyamata, a jövőt folyvást kergető, sarkában szüntelen továbbharapódzó múltnak szakadatlan, örök jelenvalósága“. A népiesség tulajdonképpen a nemzetiség konzerváló ösztönéből él, a „nemzet ősléleke“ táplálja s koronként a hagyománynak más?más kategóriáját eleveníti fel és tudatosítja: — ősi hitet és jogszokást, társaséletet és öltözködést, a nyelv és műformák hagyományait, hogy mindezt a nép örök állandóságával megóvja az enyészettől. A „nép“ fogalom tehát korántsem leszállító, degradáló jelentésű, nem volt az akkor sem, mikor a XIX. századi népiesség egyenest a köznépet értette rajta, hisz az a szemlélet is a „hagyományörző köznépet az egész nemzet?népfaj ideális képviselőjévé, őszimbolumává“ magasztalta fel.²

Nép- és hagyománytörténet ily szintézisének mély átérzésével vált lehetővé a nemzetnépfaj történeti életének igazi megismerése. Még az előttünk járt tudós nemzedék is megállott e misztérium külső alakzata előtt, s nem is régen volt az az idő, amikor a tudomány a kulturális átvételek felfedezésében találta legnagyobb eredményeit, úgyhogy jámbor lelkek végül is kétségbeestek azon, hogy hát semmit sem tudunk magunkból termelni? és mindent idegenből vettünk. A probléma persze nem oly egyszerű, hogy igen-nel

¹ Kodály Zoltán, *Néprajz és zenetörténet* (Magyar Zenei dolgozatok, szerk. Kodály Zoltán) 1933, 13. 1.

² Horváth János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* (akad. kiadás), 1927, 17—19. 1.

vagy nem-mel el volna intézhető. Soha sem zárkozhatunk el idegen, kívülről jövő hatások elől, sem mai hazánkban, sem vándorlásaink alatt, sem az őshazában, Európa északkeletén, aminthogy más népek fejlődése is ugyanez, mindenütt kölcsönhatások megszakítatlan soraival találkozunk. A lényeges az, hogy ezen átvételekkel egy különálló, minden mástól különböző népi és kulturális egyéniség gyarapszik, melynek megvan a szintén minden mástól megkülönböztetett külön élete, amelyet Horváth János az ő tudományában mint a nemzeti irodalom történeti egyediségét tartja számon. Az egész egy pontosan körvonalozható kollektivitásnak teremtménye, benne a változó a koroktól és egyénektől függ, de az állandó a kollektív egyéniségtől, melynek útja minden más népétől szükség szerint különböző, önálló. Ehhez képest az irodalom nemcsak az egyének alkotásaiból, a művekből áll, az irodalom részesei nemcsak az írók, hanem az olvasók is, mindkettőjüket összeköti a kollektivitásra jellemző közös lelki forma. Ez utóbbinak van két jelensége, melyek éppen kollektív jellegük miatt határolják el a legszilárdabban az önelvű irodalmat: az irodalmi tudat és az irodalmi ízlés, mely „nem szeszély, nem egyéni ügyvagy ügy-tetszés, hanem történeti fejlődmény, kollektív tulajdon, mely ennél fogva sokáig ellene tud állani minden, vele ellenkező egyéni kezdeménynek, de a múlt készletéből is mindenkor ki tudja keresni s eleven hagyományként életben tartani a neki megfelelőt”.¹ A nemzeti fejlődés során tehát semmi érték el nem vész, viszont semmi új nem tehet szert igazi hatásra a nemzettestben, ha nem tud hozzákapcsolódni a nemzeti hagyományokhoz. A nemzeti irodalom ilymódon folytonos gyarapodás, megújulás a régi birtokállomány megtartásával, mely folyamatnál nem az a fontos, hogy idegenből jött elemek vétetnek át, hanem hogy az egész processzus egy külön, történetileg azonos magyar szervezőben megy végbe. Szemléletesen mutatta ki Hor-

¹ U. az, *Magyar irodalomismeret* („a magyar irodalomtörténet önelvű rendszerezésére“), Minerva, 1922, 187. sk. 1.

váth János a felismert elvek érvényesülését abban a döntő jelentőségű változásban, mely a középkori keresztény latin irodalom áthasonulásával ment végbe s mely a magyarnyelvű irodalom szülője lett.¹ A korábbi tudósnemzedék meglegedett kódexirodalmunk egyes darabjai külföldi forrásainak felderítésével, Horváth János feltárja azt a hosszadalmas folyamatot, azokat a hatalmas erőfeszítéseket, melyek árán idegen, latin irodalomból egyszer csak itt volt egy különleges magyar fejlődmény, melynek életfolyama azóta, évszázadokon át sem szűnt meg többé. Az átalakulás előbb az előszó területén ment végbe, latin egyházi kultúrában nevelkedett papok magyar beszédeiben: „tanításaiban“, aminő volt a Halotti Beszéd; a latin hatása inkább eszmei természetű volt, mert nem fordítottak, hanem csak emlékezetből tolmácsoltak s ezért beszédük magyarságát nem kezdte ki a latin szerkezet.² Lelki átalakulás volt az egész, melyen a kollektivitás, a magyar népfaj ment keresztül, — így jut el a modern kutatás a korábbi mechanisztikus átvételektől mindenütt a „magyar közösség“ lelki folyamataihoz.

Múlt és jelen, nép és történet, hagyomány és változás, magaskultúra és népkultúra, korábban egymással szembenálló antinómiák szintézisére tör az egész magyar szellemtudomány, melyet a Trianont követő évtized negyvenesei indítottak meg s a fiatalabbak folytatnak. A szó legtisztább értelmében vett „hungarológia“ ez a tudomány,³ az önelvű és öncélú magyarság fejlődéstörténetét kutatja nem tisztán elvont szempontokból, hanem hogy ismeretei és eredményei alapján megalkothassa az igazi magyar — a magyarabb — szellemiséget a ma és holnap számára. Ezt a mélyebb, népiesebb és hagyománykereső, lélekhez hatoló és szintézisbe törő irányt mindenütt megtaláljuk, ahol a modern magyarság mozdulása érezhető. Ott van néprajzi

¹ U. az, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (Magy. Szemle könyvei), 1931.

² U. ott, 85. 1.

³ Boldogult Gragger Róbert kifejezése, akinek gondolatát, a hungarológia lexikonát szükséges volna mielőbb megvalósítani.

kutatásunkban, mely megfeszített erővel veti magát rá, utolsó pillanatban, elődök mulasztásait pótolva, a népi maradványok gyűjtésére és magyarázatára, mely a szellemi kapcsolatok és a szintézis útján már nem egy esetben vissza tudja vinni lelki fejlődésünk kezdeteit az ugor őshazába — ugyanez a magyarabb kutatási elv érvényesül nyelvészetünkben, ahol őstörténetünk évezredek homályából immár éles körvonalakban bontakozik ki s a későbbi nyelvfejlődés vizsgálata szilárd támpontokat nyújt nép- és fajkeveredésünk ismeretéhez. Embertanunk a honfoglaló síroktól kezdve feltárja a régi temetkezőhelyeket, hatalmas lendületű, fiatal archeológiánk ősi kultúránk eurázsiai kapcsolatait éppoly pontosan meghatározza, mint mai földünkön az itt végigszáguldott hún és avar, római és germán és szláv népek hagyományait. Történetírásunk hasonló tudatossággal bontogatja nép és hagyomány szövedékeit: vezető, úri osztályok mellett végigkíséri ezeréves útján a szegény embert is; kikérdezi az egyes korokat a magyar népiéő gazdagodása vagy szegényedése, pusztulása dolgában s periodizálásban a politikai szempontok mellett és fölött ezeket a válaszokat veszi döntő tényezőnek; megkísérli a magyarság magas- és népkultúrájának párhuzamos megismerését a századok folyamán, kutatja a magyar lélek belső és külső létfeltételeit, településtörténettől kezdve jogszokások történetén át a legmagasabb kulturális megnyilatkozásokig. Művészeti történetünk belebocsátkozik, Horváth János kollektív irodalmi fogalmát követve, az önelvű magyar művészetnek korábban kilátástalannak tartott kutatásába s a multat illetőleg már eddig is nagy eredményeket ért el, míg a jelenben, a modern magyar művészetekben hasonlóképen az európai és magyar, a népies és a magaskultúra nagy szintézise készül: az építőművészetben még csak keresés és tapogatódzás, festészetben és szobrászatban a negyvenévesek és a fiatalabbak nagy alkotásai hozzák a bizonyítékokat, hogy az alkotó tehetségeket minden téren elfogta a magyarabb magyarság, a nemzeti szellemmel való teljes azonosulás leküzdhetetlen vágya.

Nem akarjuk túlbecsülni e szellemi kezdeteket az egész közösség jövője szempontjából, erre a tömegek örökölt materiális, naturalista beállítottsága egyébként sem lehet biztató, s különben is tudjuk már, hogy az anyagi kultúra lényeges emelése híján semmiféle új szellemiség nem terjedhet el a szélesebb tömegekben. Irodalom, tudomány, művészet munkásai, a neobarokk közönyt szemlélve, méltán elkeseredhetnének a nemzeti jövőn, mely az ő elveiket és törekvéseiket mellőzve, egyenes vonalban, akadálytalanul halad tovább a formalizmus felé s ezzel előkészíti előbb-utóbb valamely idegen szellem uralmát, a magyarság kulturális s valóságos rabszolgasorsát. A folytonos küzdelem kényszerűsége, értetlenség és támadások, melyeknek ez új, magyarabb szellemiség munkásai, művészek és tudósok, írók és festők, történészek és zenészek egyformán ki vannak téve, nem akadályozhat bennünket kötelesegteljesítésünkben, hiszen jól tudjuk, hogy mi vagyunk a múlt és jövő összekötői, munkánkon keresztül szivárogozik a XIX. századi klasszikus magyarság szelleme az új tömlőkbe, a jövő magyarabb magyarsághoz, ahol először fog történeti megvalósításra találni, kilépve könyvek és irodalmiság szűk köreiből. A nemzeti kötelesség tudata mellett is csak nehéz, talán túlságosan súlyos munka volna az, mely előtt nemcsak a jelent, de a jövőt is sivár közöny köde üli meg. Ezt a túlságosan nagy munkasúlyt könnyíti meg annak a tudata, hogy munkánkat az ifjúság tovább folytatja és szét fogja vinni az egész nemzettestben; hogy a közöny nem örök; hogy nép és hagyomány, magas- és mélykultúra szintézise nem álom, hanem megvalósuló szükségyszerűség; hogy a formalizmus uralmára eljön, már itt is van az új spiritualizmus nemzedéke, mely eltávolodva mozdulatlan és forradalom egykép vérszedéimes pólusaitól, nemcsak szóban és retorikában, de lélekben és alkotásban is visszatér Széchenyi István örök magyar programjához: reform és konzerválás, újítás és hagyomány szintéziséhez, a magyarabb magyarsághoz.

Talán nem illúzió, nem vétkes illúzió ez: hinni a jövőben és az ifjúságban!

TARTALOM JEGYZÉK.

	Lap
Előszó a jelen kiadáshoz	3
Az első kiadás előszava	5
ELSŐ KÖNYV- Széchenyi István konzervatív reform- rendszere	9
7. <i>Széchenyi alakja a liberális hagyományban</i>	11
A liberális korszak felfogása Széchenyiről: Zichy Antal és Beöthy Ákos nézetei. — A harmadik nemzedék ke- vésbébbé őszinte állásfoglalása. — A Széchenyiskultusz meddőségének oka.	
77. <i>A Nagy Parlag és a nemzeti bűnök</i>	18
Széchenyi politikai rendszere lelki konstitúciójából fakad. ő a leghívebb magyar. Magyar talajon áll, a Magyar Par- lagon. — A magyar bűnök: hiúság, önáltatás; szalmatüzi lelkesség; közreállítás; irigység és pártviszály. Ezek ki- irtandók.	
777. <i>A nemzeti Erény politikája</i>	26
A Parlag kiművelése, nemzeti bűnök kiirtása a cél, erény és honszeretet, elsősorban önismeret által. — A lelki füg- getlenek és kevés számuk. — A magyarok zsarnokai. — Szó és tett. — Praktikus eredmények.	
IV. <i>A közjogi kérdés Széchenyi rendszerében</i>	33
Alkotmányreform szükségé. Jobbágy felszabadítandó, hogy emberi méltóságra emelkedhessen. Politikai lépései e cél érdekében. — A közjogi kérdést nem érinti, nehogy a nemzeti szenvedélyek lángalobbanjanak. A <i>de facto</i> és az <i>ex principio</i> magyar. — A kuruc és labanc közti mély- ség betöltendő.	
V. <i>A nemzetiségi kérdés Széchenyi rendszerében</i>	44
Nemzetiség és nyelv erkölcsi felfogása. A magyarosítás kérdése. Akadémiai beszéde a nyelvterjesztés külsőleg	

eszközei: közigazgatás és iskola ellen. Magyarul csevegés. — A lehető veszedelem.

VI. Kereszténység és romantizmus 50

Elvei: lépcsőzetes haladás nemzeti talajon; liberális intézményektől idegenkedik. Szabadságkultusz ellensége. — Konzervatív pártoktól: magyar-, porosz-, franciától különbözik; ő konzervatív reformer: vallásos kedélye, kereszténysége romantikussá teszi, ő az egyetlen keresztény-magyar államférfiú.

MÁSODIK KÖNYV. Az első liberális nemzedék 59

I. Romantikus előzmények 61

A változás szükségét a romantikusok ismerik fel: Berzsenyi és Kölcsey történetfilozófiája, ennek magyar és keresztény elemei. Kölcsey Himnusza és Vörösmarty művei. Széchenyi és e romantikusok. Az új irodalom elfordul úgy Széchenyitől, mint a romantikus történetfelfogástól, erkölcsi postulatumtól.

II. A magyar tiers état: a középnemesség 68

A forradalom és liberalizmus hordozója a tiers état. Nálunk polgárság nincs. Városi lakosság őstermelő, részben idegen. Kereskedő, iparos, hivatalnok kevés és gyöngé. — Nemesség nagy száma, magyarsága és szegénysége. A gazdag nemesség: a középbirtokosok, mint az új kor emberei.

III. A nyugati liberalizmus alapelvei 79

Eredet: francia forradalom, felvilágosodás, racionalizmus és rousseau-i elméletek. Ész-tisztelet, a természeti jóság elve, optimizmus Ész és Szabadság hatalmát illetőleg. A francia liberalizmus szabadságelmélete. Szabadság és nemzetiség; liberalizmus és nacionalizmus összefüggése. Papirosalkotmányok; a tekintély tagadása, ellentét a keresztény seggél; gazdasági formalizmus; szükségszerű átalakulás radikalizmussá; az angol liberalizmus.

IV. Liberális közhangulat 92

A köznemesség franciás műveltsége; a 30-as évek országgyűlési ifjúsága; forradalomtisztelet; Lamennais, Canning; Welcker és Rotteck; az augsburgi Zeitung hatása. — A múlt megvetése; Szalay László, Bajza József. Ellentét a korábbi romantikusokkal. Bajza tekintélyrombolása. A „haladás”. — Liberalizmus másodkézből a vármegyékben. Jelszavak, tömegmozgalom. Szabadelvű divat. Széchenyi irányja népszerűtlen lesz.

- V. *Nemzetiség és liberalizmus* 108
 A liberalizmus a magyar nemzetiség mellett dönt. Nemzetiség és liberalizmus konfliktusában a magyar nemzetiség győz. A horvátiké kérdés. Kossuth Lajos a történelmi jog mellett. Közigazgatás és közoktatás nyelve. Nyílt ellentét Széchenyi nézeteivel. — Wesselényi felfogása. A liberális optimizmus, hit az Ész és Szabadság erejében. — Deák Ferenc különvéleménye nem hat. — Bajza és a közfelfogás illúziói. Pozitív eredmények.
- VI. *Oppozíció és közjogi radikalizmus* 124
 A liberalizmus *de jure* álláspontja. Elvi ellenzékiesség és ennek következményei. Bécs és Metternich felfogása. A konzervatív magyarok, a megegyezést elvi liberalizmus akadályozza. Forradalmi ideológia. Kossuth dogmái. Széchenyi bukása. — Liberalizmus és vármegye. Liberalizmus és vámkérdés. — Radikalizmus: érzelem, népszerűség.
- VII. *Deák Ferenc a negyvenes évek liberalizmusában* 141
 Dunántúli és tiszai magyarok. — Deák nem hisz illúziókban. Kötelességtudása és passzivitása. Védegyeletet illető állásfoglalása. Nézetei a nemzeti bűnökről. Deák és a magyar jövő.
- VIII. *A 48-as törvényhozás* 147
 Az áprilisi alkotmány liberális és nemzeti vívmányai. Ausztria és a nem-magyar nemzetiségek. A magyar kulturális túlsúly megalapozása. — Ami nem rendeztetett: a radikális földbirtokreform; a *pragmatica sanctio*ból folyó közjogi viszony: kül-, hadügy-, államadósság. A 48-as kormány mindebben elismer bizonyos kötelezettségeket. — Batthyány Lajos elébe áll a radikalizmusnak. A debreceniek forradalmi republikanizmusa.
- IX. *Liberalizmus és zsidókérdés* 156
 A zsidó bevándorlás. Galiciának Ausztriához csatolása és ennek hatása. Belső térfoglalás a magyar nagybirtokosok segítségével. A terjeszkedés gazdasági alapjai: vásárok és uradalmi székhelyek. Példa: Tolna, Fejér, Veszprém megye zsidó telepei. — A konzervatív álláspont: Kölcsey, Széchenyi, Desseffy Aurél, Fényes Elek, Vörösmarty; a bevándorlási törvény követelése, Kossuth elutasítja.

HARMADIK KÖNYV, A második nemzedék..... 165

- I. *Társadalmi változások* 167
 Az öregek és az új generáció. Az új birtokos parasztosztály; munkája, életmódja. Anyagi műveltség és politikai érettség hiánya. A városi polgárság az abszolút kor-

szakban; magyarosodása. Alárendeli magát a nemesség vezetésének. A 48-as birtokreform következei, az abszolutizmus intézkedései: a köznemesség elszegényedése. Ūri életmód, szellemi hanyatlás. De övé a vezetés továbbra is.

II. Negyvenkilenc tanulságai 179

Elfordulás a radikalizmustól. Kemény Zsigmond a főrradalmi ideákról, a nemzetiség terjesztéséről és közjogi meg-egyezésről. Visszatérés Széchenyihez. — Mocsáry Lajos, Eötvös József tapasztalatai. Vajda János, mint Széchenyi-utód.

III. A közjogi kiegyezés 189

Közjogi viszonyunk Ausztriához 1526 óta. Államterületünk állandóan csonka, állami függetlenségünk hiányos; bécsi központi szervek befolyása. Változtatás keleti vagy nyugati orientációval. Kossuthnak az előbbi nem sikerült. Deák ez utóbbit csinálja. 67: XII. törvénycikk alapeszméi és rendelkezései. 67 előnye 48-cal szemben. Andrassy Gyula és Horváth Mihály nézetei. A kiegyezés, mint alap-törvény, változatlan.

IV. A nemzetiségi kiegyezés 203

Kossuth nézetváltozása, annak pszichológiai és politikai okai. Kiutahiai alkotmánytervezete; szerb és oláh tárgya-lásai. A dunai konföderáció terve: liberális és megvalósít-hatatlan. — A nemzetiségi kiegyezés Deák és Eötvös sze-rint, az 1868:44. törvénycikk. Deák a szerb Nemzeti Szín-ház ügyében. Bartal György. A nemzetiségi képviselők megatartása. A kiegyezés meghiúsul.

V. A közjogi ellenzék kialakulása 214

Kossuth Kasszandraslevele. 67 ellenébe 48-at állítja. Kos-rabbi nézetei 48 és 49 eltéréséről. Vitája Klapkával. A tö-megek felfogása 48ról. A 48-as párt. Tisza Kálmán bal-középpártja és programja. A közjogi szakadás teljes lesz. A megyei nemesség. Kossuth hatása.

VI. A hatvenhetes kormánypárt 224

Deák népszerűségének okai. A Deákpárt szervezetlen-sége, programhiánya, liberalizmusa. Ellenzéki iniciativa. Koronázási ajándék ügye. A váci levél következei. Harc a közösség ellen. A Deák-párt tehetetlen védekezése; összetétele. A korrupciós-rendszer kifejlődése; Lónyay-féle választások. Az ellenzék szerepe, a balközép bünei. Schwarcz Gyula figyelmeztetése. A fűzió. A Tizasrend-szer kifejlődése. Konzervatív töredékek: Sennyey-párt. A személyes uralom látható következményei, zavartalan parlamenti kormányzás, külpolitika.

VII. *A kapitalizmus kezdetei és a zsidóság szerepe* 240

Helyzetünk a kifejlődött nyugati kapitalizmussal szemben. Kapitalizmus és liberalizmus összefüggése, a nyugati fejlődés irányai. Ausztria hátráltató befolyása. Az új korszakban Ausztria adja a pénzt; gyarmati helyzetünk történeti okai. A magyarság vétkes tartózkodása. A zsidóság befolyása. A kapitalizmus hatása a zsidóság geográfiai eloszlására. A városokbeli zsidó elem. Állandó szaporodás bevándorlási törvény híján. A liberális emancipáció. Deák nézete.

VIII. *A második nemzedék szellemi műveltsége* 254

A. népoktatás liberális kiépítése; Eötvös 68:38. törvény-cikke. Hatása. — A magyar kultúra válsága. Kemény Zsigmond nézetei. A nemesség európai műveltségű tagjai. Az olvasóközönség, Keleti Károly számvetése. Klasszikus saink a második nemzedéktől idegenek. Utódaik: Gyulai Pál és társai szűkkörű hatása. Nyárspolgári liberalizmus, materializmus, elterjedésének okai. A katolicizmus népszerűtlen. Jelszavak uralma, hírlapműveltség. Irodalmi hagyományok kimerülése. Budapest központtá lesz, német és zsidó eredetű írók, összefüggésük a hírlapokkal.

NEGYEDIK KÖNYV. A végkifejlés felé 267

1. *Forma és tartalom a harmadik nemzedékben* 269

A második nemzedéktől változatlanul átvett formák; államiság, közjogi viszonyok; nemzetállam, liberalizmus, kapitalizmus. Tartalomban az előbbi koréhoz képest egy fokkal hanyatlás: közjogi harc; a nemzetállam elleneinek megerősödése; államiság kultusza, központosítás, Budapest hatalma.

77. *A közjogi viszály* 276

Fellángolásának okai. Ausztria magatartása a német liberálisok tönkremenése óta. Taaffe rendszere; az új antis dualisztikus erők és vezetőik, a cseh feudálisok. A bécsi magyarellenes propaganda. — A nemzet hangulata. Parlamenti korrupció. A nemzeti párt, a dualizmus fejlesztése. A 48-as gondolat átalakulása. A közélet teljes megromlása; parlamenti tekintélyek. Az 1903—4-es véderővita, mint illusztráció. Ami utána jött.

777. *Állami és nemzeti illúziók* 295

A nemzeti önáltatás közjogi gyökerei. Politizáló nemzet. A közjogi államfogalom; a nemzeti szükségletek háttérbe szorulása. Grünwald Béla felfogása. Kossuth Lajos az iskolai magyarosítás ellen. Illúzióink közigazgatás és közoktatás hatalma felől; mulasztások. — Tényleges eredmé-

nyek, s belőlük származó elbizakodottság. Nagy- és kisnépek imperializmusa. A mienk gyöngé, gyermekes és hibás. Külpolitikai tehetetlenség.

IV. Társadalmi osztályok és mulasztások 312

Főúri osztály: nagybirtok és politikai működés. — Középbirtokos osztály: szegényedése. Hivatalnoknemesség, életmódja, nemzeti tulajdonai; liberalizmusa. Ellensége agrárvédelmi politikának. A gentry, eredete, különbözik az angoltól, illúziói, osztályöntudata. — Az értelmiségi osztályok számbeli gyarapodása és értelmi alacsony színvonala. Az olvasóközönség. — Az ipari munkásosztály számbeli gyarapodása; a kapitalizmus hatása; nagyüzemek fejlődése. A munkásságnak fele nem magyar eredetű. — A parasztság anyagi műveltsége. Észszerű földművelés hiányai. Kivándorlás; parasztnemelés bajai.

V. A zsidóság szerepe és Budapest kultúrája 332

A zsidó diaspora hatása Német- és Magyarországra és Ausztrára. A magyar bevándorlás, a magyar illúzióktól nyújtott könnyítések. A bevándorlás veszélyei a magyar zsidóságra. — Térfoglalás értelmiségi pályákon. Budapest vegyes kultúrája. Budapesti kapitalizmus és szellemi kultúra: hírlapirodalom, üzleti szellem. Közjogi harc és nemzeti illúziók táplálása. A hírlap a magyar kultúra kizárólagos tényezője lesz. — Berlin, Bécs és Budapest műveltsége: középeurópai zsidónagyvárosi műveltség, ennek eltérései. A budapesti irodalom pótolja a nemzetet; meghódítja az országot.

VI. Az uralkodó iránnyal ellentétes törekvések 349

Idegen Budapest és Magyar Parlament összefüggése: közbeső típusok. A tradíciók hordozói gyengék ezzel szemben: Akadémia, tudományágak, történetírás nem töltik be feladatukat. Jobboldali törekvések: Istóczy-féle antiszemita párt; gróf Zichy Nándor és a néppárt: ennek konzervatív talajból nőtt programja, eltévedése közjogi harc terére; elszigetelt egyesek: Arany László, Vargha Gyula, gróf Zselénszki Róbert. — Baloldali törekvések: szocializmus; idegéből átültetett marxizmus; a magyar vezető osztályok közönye és hibái; a szocialista vezetők szerepe. A polgári radikalizmus: doktriner liberalizmusa és nemzetietlen felfogása; az újabb zsidó intelligencia.

VII. Két magyar sors a hanyatló korban 366

A hanyatlás hatása az egyénekre. Tisza István és Ady Endre. — Ady forradalmisága. Nemesi öntudata; szülőföldszeretete. Ellentéte a közfelfogással; az illúziókban nem hisz. összefüggése az illúziók korábbi támadóival. A magyar sors az ő felfogásában: nemzeti hibák. Gyűr-

közz János. Faji Öntudata, politikai tévelygése, erkölcsi-hiánya. — Tisza István erkölcsisége. Politikai elvei: közjogi álláspont. Harca az illúziók ellen és méltatlan sorsa. Miért nem lesz reformátor? örökölt illúziói: politikai központosság, parlamentarizmus túlbecsülése; liberalizmusa akadályozza a Széchenyies lelki reformban.

ÖTÖDIK KÖNYV. Trianon óta 383

Előszó helyett ..

1. *Állam és nemzet* 388

A megcsonkított Magyarország, terület és népesség; a magyarság állásfoglalása a feldarabolás tényével szemben; optimista felfogása, ennek következtetése a leszakadt magyarság és a nem-magyar kisebbségek dolgában; a nemzetiség külsőleges felfogása, a névmagyarosítás. — Az államforma, legitimizmus és királyválasztás zavart ideái a tömegekben; Széchenyi szellemének hiánya,

77. *A neobarokk-társadalom* 407

Kísérletek a társadalom szervezésére. Megmerevedés és formalizmus, külsőleges antiliberalizmus. A neobarokk, az úri gondolkodás, szelekció és a tekintély elve, külsőségek uralma, konzerválás reform nélkül.

777. *Feszültségek* 422

A Nemzeti Egységet akadályozó antinómiák. 1. *A föld kérdése*: törekvések a földreformra, a Vitézi Szék kötött birtokai; a földreform hatása kis- és nagybirtokra; törpebirtokosok és mezőgazdasági munkások helyzete; váltózások szüksége, a mezőgazdasági munkásbiztosítás kérdése, földreform nehézségei és szüksége, a fiatalok felfogása, az Állam feladata, az Egyház utasításai. — 2. *A felekezeti kérdés*: a történetileg kifejlődött két felfogás nem tagadható le, összeütközések kerülésének szüksége. A katolicizmus erősödése, vallásos öntudatosulás, Prohászka szerepe, a pozitív vallásosság terjedése a protestánsoknál, a felekezeti béke kérdése, függése a terjedő vallásosságtól. — 3. *Zsidóság és kapitalizmus*: a budapesti kultúra, ellenforradalmi kísérletek annak megváltoztatására, további gyarapodása zsurnalizmus stb. terén, — a zsidóság szerepe a kapitalizmusban a főiskolai numerus clausus bevezetése óta; az antiszemitizmus kapcsolata a gazdasági jelenségekkel; a bevándorlás kérdése, a cionizmus.— 4. *A nemzedékprobléma*: a szakadás a neobarokk és az ifjúság között, az ifjúság korosztályai, a harmincévesek, kapcsolatuk a harmadik nemzedékkel és a neobarokkal, a népi gondolat, szociális gondolkodás, Ady és Szabó Dezső mint az ifjúsági gondolkodás kialakítói; a hús-

évesek: műveltség és spiritualizmus kérdése, gyökeres eltérésük a neobarokktól, a debreceni káté. — 5. *A leszakadt magyarság*: a trianoni magyarság érzelmi reakciója az elnyomásra, cselekvéshiánya; a leszakadt magyarságnak a neobarokktól eltérő fejlődése, ifjúsági kisebbségi mozgalmak, a transzilvanizmus, mint az erdélyi magyarság önfenntartási eszköze, erdélyi irodalom, kisebbségi magyar politikusok.

IV. Magyarabb magyarság felé..... 472

A felemelkedés útja a trianoni mélyponttól, Bethlen István kormányzatának anyagi eredményei, a világkrízis hatása gazdasági téren, az új nacionalizmusok veszedelmei a magyarságra, a diktatúrák demokratikus jellege, a nemzeti kollektivitások korlátlan önzése, kis népek súlyos helyzete; nemzeti öntudatosulás. — 1. *A kismagyar út*: külsőleges megoldások; a magyarság számát leszállító megoldások: a fajbiológiai felfogás, német hatás, ellenmondások; a turanizmus, fejlődése, hatástalansága rokonainkra, ázsiai fantáziák, turáni történetfilozófia, a keresztény vallás és magyar történet felfogása turáni szempontból, a 48-as történet szemlélet maradványai. — 2. *A nagy magyar út*: a nemzetiség szélesítése és mélyítése, reformkonzervativizmus, a választójog mint nevelőeszköz, a szegény nép és középosztály nemzeti öntudatosításának anyagi feltételei; a nemzeti szellem, kétféle epigonizmus; nép- és hagyomány történet szintézise: a zenében, Bartók és Kodály; az irodalomban: Horváth János, magyar kollektivitás, önelvű magyar szellemi fejlődés, tudományok és művészetek terén modern kísérletek, a neobarokk közeg ellenállása, remény az ifjúságban.

Tartalomjegyzék 507